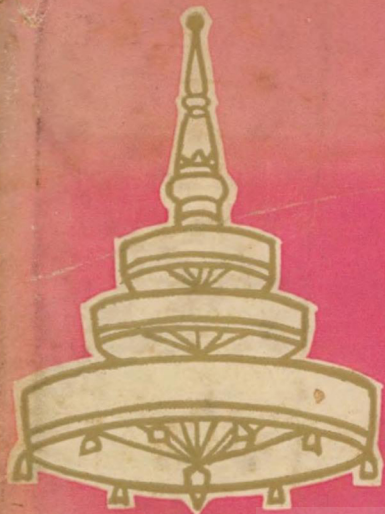

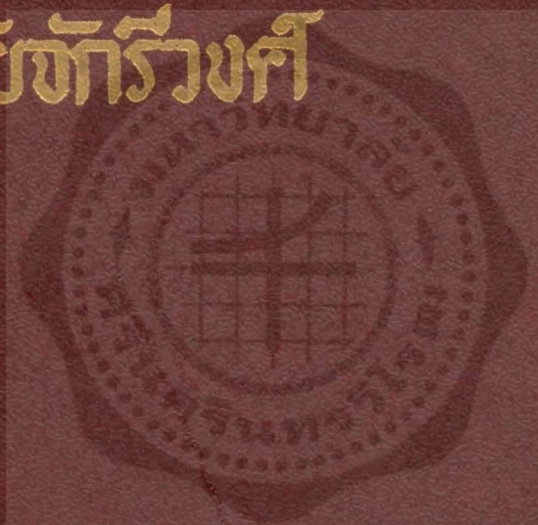

สพกิจ พระสังฆราช สพยชกรวงศ์

เสถียร พุคฺคพาส

สมเด็จพระเจ้า
พระสังฆราช
สมัชชากวีนซี

สมเด็จพระสังฆราช

๑
๙๙๒.๙๔๓
ค ๒๗๖/ค

สมเด็จพระสังฆราช

สมัยจักรีวงศ์

เสด็จม คุมพวาต

รวบรวมและเรียบเรียง

๒๐ ก.ย. ๒๕๒๑

สำนักพิมพ์อภินิหาร มหาวชิราวุธวิทยาลัยสวนจิตรลดา

ฉบับที่ ๒๓ หน้า ๒๕๖ ๒๕๒๑

โทร. ๓๑๒๑๕๗๕. ๓๑๒๑๕๗๖

ตั้งยุคสวชจกต

รวมสาส์น

๘๕๔ วัชรพรา พร:๒๕๒๑ โทร. ๒๕๔๘๓

ผู้แปลจำกษาย

พิมพ์ที่เทพนิมิตการพิมพ์ ๖๗๐/๑๐๒ ซอยเทพนิมิต บางพลัด ธนบุรี

โทร. ๔๔๐๔๑ นางสมพงษ์ อ่ำพล ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๕๐๘

* ๑๐๔๓๘๘

๗๐๙๓๖

คำนำ

หนังสือพระประวัติสมเด็จพระสังฆราชสมัยจักรวงศ์ ๓๕
พระองค์นี้ ผู้เขียนได้พยายามรวบรวมคนคว่าจากหนังสือและ
เอกสารต่าง ๆ เท่าที่สามารถจะหาได้ ตลอดทั้งจากท่านผู้ใหญ่
หลายท่านที่ให้ความแจ่มกระจ่างในพระประวัติเรื่องนี้ ด้วยความ
ประสงค์จะ รวบรวมพระประวัติ แต่ละองค์ที่กระจัดกระจายกันอยู่
มารวมไว้ในเล่มเดียวกัน เพื่อเป็นความสะดวกแก่ท่านที่สนใจ
อยากทราบเรื่องราวต่าง ๆ ของแต่ละท่าน ตลอดจนแต่ความ
สำคัญในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และเอกสารหลักฐานส่วน
มากนั้นได้มาจากหอพระสมุดแห่งชาติ ส่วนที่ได้มาจากท่อนนั้น
ได้ออกไว้ในเรื่องแล้วทุกแห่ง

สำหรับสมเด็จพระสังฆราชองค์นี้ ๆ กรุงรัตนโกสินทร์
นั้น บางพระองค์มีหลักฐานเอกสารน้อยเหลือเกิน ถึงนักเพราะสมัย
นั้น จดหมายเหตุและประวัติบุคคลสำคัญต่าง ๆ มักไม่มีใครมีราย
ละเอียดและจัดทำบันทึกกันไว้โดยสมบูรณ์ นอกจากการอ้างอิง
จากเรื่องต่าง ๆ แห่งละเล็กละน้อย พอให้เรื่องนั้น ๆ ดำเนินไป
โดยตลอด มิได้กล่าวไว้แต่เรื่องพระประวัติโดยเฉพาะทีเดียว
จึงเป็นเรื่องลำบากที่จะค้นคว้ามาได้ทั้งหมดโดยสิ้นเชิง อาจมีขาด

(๒)

ตกบกพร่องบ้าง แต่ผู้เขียนก็ได้พยายามอย่างเต็มความสามารถ
รวบรวมมาโดยละเอียดที่สุดเท่าที่สามารถจะทำได้ ซึ่งท่านผู้
อ่านจะได้เห็นจากเนื้อหาในหนังสือแล้ว

อนึ่ง เนื่องจากพระประวัติของสมเด็จพระสังฆราช แห่ง
สมัยจักรวรรดิ ส่วนมากมักจะมีเรื่องเกี่ยวพันไปถึงบุคคลอื่น
ในประวัติศาสตร์ของชาติไทยแทบทั้งนั้น จึงมีบางพระองค์และบาง
ตอน ที่ผู้เขียนจำเป็นต้องยกมาอ้างอิงถึงเหตุการณ์นั้น ๆ ไว้ด้วย
เพื่อให้เรื่องดำเนินติดต่อกันไปโดยลำดับ แต่พยายามอย่างเต็มที่
จะกล่าวตามประวัติศาสตร์เท่าที่เป็นแก่นเรื่อง มิฉะนั้นแล้วจะ
กลายเป็นอ่านประวัติศาสตร์หรือพงศาวดารไป มิใช่เนื้อหาของ
พระประวัติสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งมีใช้ความประสงค์ของหนังสือ
เรื่องนี้

อย่างไรก็ดี หนังสือเรื่องนี้สำเร็จขึ้นได้จากเอกสารหลัก
ฐานต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้วตลอดถึงคำแนะนำบอกเล่าของท่านผู้
ใหญ่หลายท่านจึงขอ ขอบพระคุณท่านเจ้าของ เอกสารหลักฐานที่
อ้างอิงมาและให้ความช่วยเหลือแนะนำอัน ๆ ไว้ในโอกาส
ด้วย ส่วนความบกพร่องใด ๆ ที่มียู่ในหนังสือเล่มนี้แม้เพียง
เล็กน้อย ผู้เขียนก็ยอมรับผิดแต่ผู้เดียวโดยจริงใจ

เสงี่ยม คุณพาวัง

คำนิยม

ของสมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพน

หนังสือ พระประวัติ/สมเด็จพระสังฆราช
//แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ รวม ๑๕ พงศาวดาร
การได้รับ ตาม นิตยสาร เมินตัน เอกชนหนึ่ง
ในหนังสือที่จัดทำโดย ทศ.ได้รวบรวม
เอาเรื่องราวมาไว้//แห่ง สืบค้น นิตยสาร
นัก อยู่สนิท ไว้หน้า ๕๕๕
ผู้เขียน/เรียบเรียง/จัดทำ/จัดทำ/จัดทำ

อันหนังสือมาก ตามดินแดนมาก ก่อให้เกิด
มาไว้//แห่ง สืบค้นได้ หนังสือ/เรียบเรียง/จัดทำ
หน้า ๕๕๕ การได้รับตาม นิตยสาร นิตยสาร

สมเด็จพระวันรัต
๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๒

สารบัญ

	หน้า
๑ สมเด็จพระสังฆราช (ศรี)	๕
๒ สมเด็จพระสังฆราช (สุก)	๓๒
๓ สมเด็จพระสังฆราช (มี)	๕๔
๔ สมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร)	๘๘
๕ สมเด็จพระสังฆราช (ตชน)	๑๑๗
๖ สมเด็จพระสังฆราช (นาค)	๑๒๕
๗ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส	๑๓๔
๘ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์	๑๗๐
๙ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว)	๒๐๑
๑๐ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส	๒๔๐
๑๑ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า	๓๓๖
๑๒ สมเด็จพระสังฆราช (ติสฺสเทโว แพ)	๓๘๐
๑๓ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์	๔๑๗
๑๔ สมเด็จพระสังฆราช กิตติโสภณ (ปลด)	๔๖๕
๑๕ สมเด็จพระสังฆราช ญาณนท (อยู่)	๕๒๔

พระรูป

ของสมเด็จพระสังฆราช

และ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า

สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ

สมเด็จพระสังฆราช (ศรี)
องค์ที่ ๑

สมเด็จพระสังฆราช (ศุข)
องค์ที่ ๒

สมเด็จพระสังฆราช (มี)
องค์ที่ ๓

สมเด็จพระสังฆราช (ส. ญาณสังวร)
๔๔
องค ๗ ๔

สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน)
๔๔
องคท ๕

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
องค์ที่ ๔

สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว)

๕๘
องคท ๕

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ
องค์ที่ ๑๑

สมเด็จพระสังฆราช (แพ)

๕๘
องค ๑๒

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

๒๔
องค ๗ ๑๓

สมเด็จพระสังฆราช (กิตติโสภณ ปลด)
องคต ๑๔

สมเด็จพระสังฆราช (ญาโณทโย อุฏฺฐ)
๘๘
องคท ๑๕

อาร์มภบท

เพื่อให้ ท่านผู้อ่านได้ทราบ ถึง ความเป็นมา ของ ตำแหน่ง “สมเด็จพระสังฆราช” ที่จะได้อ่านในบทต่อไป นี้ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้นว่า แต่เดิมนั้นตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเป็นมาอย่างใด แต่ชกกล่าวเพียงย่อ ๆ พอเป็นสังเขป ให้เข้าใจถึงความเป็นมาสักเล็กน้อยเพื่อให้เสียเวลาท่านผู้อ่านเกินไป

สมเด็จพระยามะราชวรางกูรภาพทรง มีมติไว้ในเรื่องตำนานคณะสงฆ์ตอนหนึ่งว่า

“ ฯลฯ สมณศักดิ์ในประเทศสยามที่ได้พบหลักฐานเป็นเก่าก่อนที่สุดมีในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินในรัชกาลที่ ๓ ในราชวงศ์พระร่วงครองกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี จารึกไว้เมื่อราว พ.ศ. ๑๘๓๕ ที่ว่าพระนครสุโขทัยมีสังฆราช มีปุครู มีมหาเถระและเถระ สังฆราชนั้นเห็นจะเป็นสังฆนายกชั้นสูงสุดตำแหน่งปุครู ตรงกับที่เราเรียกว่าพระครูในทุกวันนี้ เป็นตำแหน่งสังฆนายก รองลงมาจากสังฆราช แต่มหาเถระและเถระที่กล่าวในศิลาจารึกนั้นเห็นจะมีความหมายว่า พระภิกษุซึ่งมีพรรษาอายุและทรงคุณธรรมในทางพระศาสนาเป็นมหาเถระ และเถระตามวินัยบัญญัติ มิได้เป็นสมณศักดิ์ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้ง

เหตุใดจึงเรียกตำแหน่งตั้งฉายาว่า ตั้งชวราช ว่าปู่ครู
 ขอนมเคาพอที่จะตั้งนินฐานได้ดวยยศพราหมณ์ ซึ่งปรากฏว่า
 มียศเป็นพระราชครู และพระครู (ในครั้งนั้นเห็นจะเรียกว่าปู่ครู
 ในศิลาจารึก) ดวยพราหมณ์เป็นผู้ส่งสอนแบบประเพณีข้างฝ่าย
 พระราชอาณาจักร ตั้งแต่ชอมยังเป็นใหญ่ในประเทศน เมื่อไทย
 ได้มาปกครองสยามประเทศลงมาตั้งราชธานีที่นครสุโขทัย เชื่อได้
 ว่า คติพราหมณ์มีมั่นคงในถิ่นมาแต่ก่อน เมื่อกษัตริย์พระภิกษุ
 ตั้งขึ้นในพระพุทธศาสนา มากขึ้น พระเจ้าแผ่นดินทรงเลื่อมใสใน
 พระพุทธศาสนา ทรงพระราชดำริเห็นสมควรจะต้องยกย่องให้
 ตั้งฉายาแก่ภิกษุที่ ข้างเจ้า (กรมพระยาตำรวจ) เข้าใจว่า
 คงจะเอายศพราหมณ์มาเทียบ ตั้งตั้งฉายาเป็น ตั้งชวราชและปู่ครู
 โดยลำดับ ตำแหน่งพระตั้งชวราชที่ไม่เรียกว่า พระราชครูจะเป็น
 ที่พระสงฆ์เป็นผู้ส่งสอนพระธรรมวินัยฝ่ายพระศาสนา ไม่ได้เป็นข้า
 เฝ้าเข้ารับราชการเหมือนกับพราหมณ์ ตั้งฉายาแก่แต่หน้าท่งคับ
 บัญชาว่ากล่าวพระภิกษุสงฆ์บริษัทธิจึงเรียกว่าตั้งชวราช ทางที่จะ
 เดามลเหตุที่เรียกพระตั้งฉายาว่าพระตั้งชวราชและปู่ครู ข้างเจ้า
 คิดเห็นแต่ทางเดียวเท่านั้น

ในประเทศสยาม เมื่อพระนครสุโขทัยเป็นราชธานีเห็นจะมี
 พระตั้งชวราชมากกว่าองค์เดียวดวยอุปการะของพระราชอาณาจักร
 ในครั้งนั้น หัวเมืองใหญ่ที่ทางไกลราชธานีเป็นเมืองประเทศราช

โดยมาก แม่เมืองที่อยู่ใกล้ราชธานีเป็นเมืองใหญ่ กตงเจ้านาย
ในพระราชวงศ์ออกไปครองอย่างทำนองเจ้าประเทศราชเมืองใหญ่
เมืองหนึ่ง นำะมีสังฆราชองค์หนึ่งเป็นสังฆปริณายกของสังฆ
บริษัทตลอดเมืงนั้น ความที่กล่าวขนิมนต์เฝ้าเอนปรากฏในทำ
เนียบขุนหลวง ยังเรียกเจ้าคณะเมืองว่าพระสังฆราชาอยู่หลาย
เมือง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พงทรงแปลี่ยน
เป็นสังฆปาโมกข์ในรัชกาลที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร์ แต่ส่วน
ตำแหน่งปุครุนเปลี่ยนเรียกว่าพระครูแต่ในครั้งกรุงสุโขทัย คง
ปรากฏต่อไปข้างหน้า เชอได้แน่ว่าตำแหน่งพระครูเป็นตำแหน่ง
สังฆนายกรองแต่สังฆราชลงมา เมืองใหญ่มีเมืองละหลาย ๆ องค์
ถ้าเป็นเมืองน้อย สังฆปริณายกมีสมณศักดิ์เป็นแต่เพียงปุคร

ฝ่ายคติลังกาเขากมีสมณศักดิ์ ๒ ชั้น ชั้นสูงเรียกว่ามหา
สวามีได้เรียกว่าสังฆราช และปุคร อย่าง ประเทศสยาม (ไทย)
ข้าพเจ้าเข้าใจว่า สมณศักดิ์อย่างลังกาก็ตรงกับในสยามประเทศ
ในสมัยเดียวกันนั้น เพราะมีพยานปรากฏในศิลาจารึกของ
พระมหาธรรมราชา (ลิไท) ซึ่งเป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าขุน
รามคำแหงได้เสวยราชย์กรุงสุโขทัย ภายหลังพระเจ้าขุนราม
คำแหงประมาณ ๗๐ ปีเศษ ว่าเมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๔ ได้โปรด ฯ
ให้ราชบุรุษไปอาราธนาพระสวามีสังฆราชมาแต่ลังกาทวีป การ
ที่ไชยคัพพมหาสวามีกับสังฆราชคบกันเช่นนี้ ทำให้เห็นได้ว่าเทียบ
สองตำแหน่งนั้นตรงกัน การปกครองคณะสงฆ์ครั้งนครสุโขทัยเป็น

ราชธานีนัน ตามที่ปรากฏในศิลาจารึกได้ความเพียงเท่านั้น ฯลฯ”

การคณะสงฆ์ได้เปลี่ยนแปลงไปตามยุคของ กรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์แต่ก็ได้ทิ้งไปจากหลักเดิมครั่งกรุงสุโขทัย เสียทีเดียว เป็นแต่ปรับปรุงให้เข้ากับเหตุการณ์อันใหม่ไปตามกาลสมัย เทาที่พอสรุปได้มาจนถึงทุกวันนี้ตามทศมเด็จพระเจ้ากรุง พระยาคำรงราชานุภาพทรงกล่าวไว้ใน ประวัติ อธิบดีสงฆ์ วัดมหาธาตุว่า

“ตำแหน่งพระพนรัตนัน นับว่าเป็นสังฆราชขององค์ ๑ ร่องแต่สมเด็จพระอริยวงศ์ ๆ ลงมา ในทำเนียบสมณศักดิ์ตั้งแต่ ครั่งกรุงเก่ามาตำแหน่งสังฆปริณายก ๒ องค์ เรียกว่า “พระสังฆราชซ้ายขวา” สมเด็จพระอริยวงศ์ ๆ เป็นพระสังฆราชฝ่าย ขวา ว่าคณะเหนือ พระพนรัตนันเป็นพระสังฆราชฝ่ายซ้าย ว่า คณะใต้ เกียรติยศมีสัพพรรณภูมิจารึกพระนามซึ่งเมื่อทรงตั้งองค์ ๒ องค์ แต่ทว่าพระพนรัตนันโดยปกติไม่ได้เป็นสมเด็จพระสังฆราชฝ่ายขวานัน เป็นสมเด็จพระอริยวงศ์ ๆ ทุกองค์ จึงเรียกว่า “สมเด็จพระสังฆราช” และเป็นมหาสังฆปริณายกมีศักดิ์สูงกว่า พระสังฆราชฝ่ายซ้ายที่พระพนรัตนันแต่ก่อน ทรงยกเกียรติยศเป็น สมเด็จพระอริยวงศ์ เพียงเป็นสมเด็จพระทุกองค์แต่รัชกาลที่ ๒ เป็นต้นมา”

นคือความเป็นมาของสมเด็จพระสังฆราชแห่งประเทศไทย ตั้งแต่แรกมาจนทุกวันนี้.

สมเด็จพระสังฆราช (ศรี)

วัตรม้งโมลีคาราม

องค์ ๑

พ.ศ. ๒๓๒๕—๒๓๓๗

สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) เป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แม้ว่าท่านจะเคยเป็นสมเด็จพระสังฆราชมาแล้วในกรุงธนบุรี แต่มีเหตุยุ่งเหยิงทั้งฝ่ายอาณาจักรและพุทธจักรในปลายยุคของกรุงธนบุรี จนเป็นเหตุให้ท่านต้องพ้นจากตำแหน่งพระสังฆราชไป และได้กลับมาเป็นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์อีกครั้งหนึ่ง ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงปราบดาภิเษกเป็นปฐมบรมราชจักรีวงศ์ จึงนับเอาพระองค์เป็นพระสังฆราชองค์ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ดังกล่าวมาแล้ว

พระประวัติเบื้องต้นของสมเด็จพระสังฆราชครั้นนี้ ออก

จะหายากเพราะเหตุการณ์ยุ่งยากทางบ้านเมือง สมัยปลายกรุงศรีอยุธยาเกิดศึกสงครามรบพุ่งกับพม่าจน ไทยเราเสียกรุง ไปในครั้งนั้น จึงไม่อาจทราบได้โดยแน่ชัดว่าพระประวัติเมื่อยังทรงพระเยาว์ของพระองค์ท่านเป็นมาอย่างไร เพราะว่าในการเสียกรุงครั้งที่ ๒ นั้นไทยเราได้สูญเสียเกือบจะเรียกว่าทุกอย่าง บรรดาของมีค่า ตลอดจนสรรพของเอกสารจดหมายเหตุต่าง ๆ ถูกเผาถูกทำลายย่อยยับไปจนสิ้น ผู้คนพลเมือง ตลอดจนพระสงฆ์สาวกก็ต้องแตกกระสากันเช่นหลบหนีข้าศึกศัตรูเอาแต่ชีวิตรอด ต่างได้รีบความเดือดร้อนไปทุกหย่อมหญ้า ทงนี้ก็เพราะความอ่อนแอของผู้นำที่ไม่มีความเด็ดขาดเข้มแข็งที่จะต้านศึกศัตรูได้ จึงต้องรับภัยพบัติอย่างน่าอเนจอนาถเป็นที่สุด

ในการอพยพหนีพม่าข้าศึกเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ นั้น สมเด็จพระสังฆราชศรีธรรมไตรปิฎกแห่งวัดพนัญเชิง ตำบลคลองสวนพลูริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก ในท้องที่อำเภอกรุงเก่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อันเป็นพระอารามหลวงมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา นั้น ได้หลบภัยสงครามไปอยู่ที่จังหวัดนครศรีธรรมราชเมื่อเสียกรุง แต่ประวัติกำเนิดเดิมของท่านนั้นยังไม่ปรากฏหลักฐานว่าพระองค์ท่านเกิด ณ ที่ใดและเป็นเชื้อสายมาจากทางใด คงเรียกกันแต่เมื่ออยู่วัดพนัญเชิงว่าพระอาจารย์ศรี จะดำรง

สมเด็จพระสังฆราช (ศรี)

๓

ตำแหน่งเจ้าอาวาสหรือเจ้าคณะใดก็ไม่ปรากฏชัด แต่ก็คงจะเป็น
ผู้ทรงคุณวุฒิในทางพระพุทธศาสนาสูงอยู่ เพราะเมื่อได้รับอาราธ-
นามาส่งกรุงธนบุรีแล้ว จึงได้ทรงสถาปนาเป็น สมเด็จพระสังฆราช
ในไม่ช้า

สาเหตุที่พระอาจารย์ศรีหลบภัยสงครามไปไกลจนถึงเมือง
นครศรีธรรมราชนั้นยังไม่ปรากฏแน่ชัดเหมือนกัน แต่เข้าใจว่า
คงจะเป็นเพราะเห็นว่าทางนครศรีธรรมราชนั้นพระพุทธศาสนาเคย
เจริญรุ่งเรืองมาโดยตลอด นับตั้งแต่สมัยสุโขทัยมาแล้ว โดย
เฉพาะพระพุทธศาสนาแบบลัทธิลังกาวงศ์ซึ่งปรากฏว่าเข้ามาประ-
ดิษฐานอยู่ ณ เมืองนครศรีธรรมราชเป็นครั้งแรกก่อนตอน แล้ว
จึงแพร่ไปทั่วอาณาจักรไทย เป็นต้นว่า สุโขทัย เชียงใหม่ เวียง
มาจนกระทั่งถึงกรุงศรีอยุธยา และเมืองนครศรีธรรมราชก็เป็น
ศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาอีกแห่งหนึ่ง จึงทำให้พระอาจารย์
ศรีมุ่งหน้าเพื่อไปธรรมาปฏิบัติไปยังเมืองนั้นอีกอาจเป็นได้

และเหตุที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชพระเจ้ากรุงธนบุรีจะ
ได้พบอาจารย์ศรีทมนครศรีธรรมราชนั้น ก็เนื่องจากพระองค์ได้ทรง
ยกทัพไปตีเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งขณะนั้นพระปลัดผู้รั้งเมืองได้
ตั้งตัวเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเรียกกันว่า เจ้านคร เป็นก
ที่ ๓ ที่พระเจ้ากรุงธนบุรีปราบปราม ดังปรากฏในเรื่องไทยรบ

พม่าของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ทรงนิพนธ์ไว้ว่า

“ศ. ๗ ค.ศ. ๑๗๖๖ เมืองนครศรีธรรมราชตั้งตัวเป็น
เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเรียกกันว่าเจ้านคร มีอาณาเขตตั้งแต่
ตอแดนเมืองมลายูขึ้นมาจนถึงเมืองชุมพร เจ้าเมืองนครนเข้าใจ
ว้าวุ่น เป็นเชื้อสายเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช เข้ามาถวายเป็น
ทำราชการอยู่ในกรุงได้เป็นทูลดวงสิทธิ์นายเวรมหาดเล็ก แล้ว
จึงออกไปเป็นปลัดเมืองนครศรีธรรมราช อยู่มาพระยาราชสุภาวดี
ซึ่งได้เป็นเจ้าพระยาบรมนครมีความผิดต้องออกจากตำแหน่ง พระ
ปลัดจึงรับราชการอยู่จนเสวยกรุงจึงตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้า วร”

ส่วนเรื่องการยกทัพไปปราบปรามนั้นเริ่มเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๒
เดิมให้เจ้าพระยาจักรี (หลวงนายศักดิ์) เป็นแม่ทัพใหญ่
พร้อมด้วยพระยาศรีพัฒน์ พระยาอมราช พระยาเพชรบุรี และ
นายกองอื่น ๆ ได้รับกับกับทัพเจ้านครที่ตามลี้ภัยมา แต่โดย
เหตุที่แม่ทัพนายกองของกรุงธนบุรีแตกแยกไม่ปรองดองกันจึงเสีย
ทัพเจ้านคร พระศรีพัฒน์กับพระยาเพชรบุรีตายในที่รบ หลวง
ลักษมณ์บุตรเจ้าพระยาจักรีถูกจับไป จึงพากันถอยทัพกลับมา
ตั้งที่ไชยา ครั้นพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงทราบจากใบบอกของพระยา
อมราชแล้วจึงเสด็จยกทัพเรือไปในเดือน ๘ ปีนั้น ไปรวมจัด

กระบวนทัพที่ไชยา แล้วให้พระยายมราชเป็นทัพหน้า เจ้าพระยาจักรีเป็นทัพหลวงไปตีนครศรีธรรมราชโดยทางบก พระองค์เสด็จโดยทางเรือกำหนดถึงนครศรีธรรมราชพร้อมกัน กองทัพเรือของพระองค์ไปถึงค่ายท่าโพธิ์แตกจับอุปราชจันได เจ้านครนันทาครอบครัวหนีไปยังเมืองสงขลา พระองค์จึงได้เมืองนครศรีธรรมราชโดยง่าย ทรงพักอยู่ ๗ วัน กองทัพจึงไปถึง พระองค์สั่งให้ลงโทษภาคทัณฑ์แม่ทัพโดยให้ตามจับเจ้านครเป็นการแก้ตัว ขณะนั้นเจ้านครหนีเข้าไปอาศัยอยู่ในเขตเมืองปัตตานีแล้ว เจ้าพระยาจักรีมหนังสือให้พระยาปัตตานีส่งตัวเจ้านครมา พระยาปัตตานีมีความกลัวกองทัพไทย ก็ส่งตัวเจ้านครกับพรรคพวกครอบครัวให้เจ้าพระยาจักรีแล้วนำตัวเจ้านครมาถวายพระเจ้าตากสิน ซึ่งขณะนั้นเสด็จมาประทับอยู่ที่เมืองสงขลา เมื่อได้ตัวเจ้านครแล้ว เสด็จกลับไปนครศรีธรรมราชอีก แต่เป็นฤดูเดือน ๑๒ มรสุมคลื่นลมจืดจะยกทัพกลับมาไม่ได้ ต้องค้างอยู่จนถึงเดือน ๔ ปีนั้นได้ทรงตั้งเจ้านราสีวงศ์ (หลานเธอ) ให้ครองนครศรีธรรมราช แล้วยกทัพกลับและพาเจ้านครเข้ามาบรรชากรในกรุงด้วย

ในการยกทัพไปปราบเจ้าเมืองนคร ครั้น พระองค์ได้ทรงพบกับพระอาจารย์ศรี แต่ไม่ปรากฏว่าอยู่ที่วัดใด เมื่อได้ยกทัพกลับนั้น นอกจากจะได้ทรงนำเจ้านครและครอบครัwmาด้วย

แล้ว ยังอาราธนาพระอาจารย์ศรีทรมมาด้วย ให้จำพรรษา
อยู่ ณ วัดบางหว้าใหญ่ ซึ่งเรียกชื่อในขณะนั้น ปัจจุบันคือวัด
ระฆังโฆสิตาราม

เหตุที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงอาราธนาพระอาจารย์
ศรีทรมมาด้วยนั้น เข้าใจว่าคงจะทรงรู้จักคุ้นเคยกันมาก่อนแต่ครั้ง
กรุงศรีอยุธยา และทรงทราบถึงคุณวุฒิของพระอาจารย์ศรีทรมมา
ภูมิปัญญาความรู้และปฏิบัติตนสมควรแก่สมณวิสัย หรือไม่ก็คง
จะได้ทราบเกียรติคุณเขาเมื่อไปพักทัพ อยู่ทันครครีธรรมราชจนทำ
ให้พระองค์มีพระราชศรัทธาสมณคุณของพระอาจารย์ศรีทรมมา

ความจริงก่อนหน้าที่จะอาราธนาพระอาจารย์ศรีทรมมา และ
สถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชนั้น กรุงธนบุรีก็มีพระสังฆ-
ราชมาก่อนแล้วองค์หนึ่งคือพระอาจารย์ทองดี โดยพระเจ้าตากสิน
มหาราชทรงสถาปนาขึ้นเป็นพระสังฆราช แต่อยู่ได้ไม่นานมีผู้
โจทก์ขานว่า พระอาจารย์ทองดีเคยบอกทรัพย์สินของผู้อื่นให้พม่า
เมื่อเวลาถูกขังอยู่ เมื่อทรงทราบจึงทรงถอดเสียจากตำแหน่ง
พระสังฆราช

สำหรับพระเจ้าตากสิน มหาราช นั้น ทรงเลื่อมใส ในพระ-
พุทธศาสนา อย่างยิ่ง ถึงกับเคยทรงมีพระบรมราโชวาทพระ-

สมเด็จพระสังฆราช (ศรี)

๑๑

ราชทานแก่พระสงฆ์ ซึ่งยกย่องกันว่าเป็นพระบรมราชาวิชาที่จับใจมากคือ

“ขอพระผู้เป็นเจ้าจงตั้งสติอารมณ์ ปรม นมิต ตั้งอยู่ในพระจิตปราศทุกข์คลั่งวณิสัยบัญญัติบริบูรณ์ อย่าให้ศาสนาของพระพุทธองค์เศร้าหมองเลย แม้พระผู้เป็นเจ้าจะขัดสนด้วยปัจจัยทั้ง ๔ ประการนั้น เป็นพระโยมอุปัฏฐาก ถ้าพระผู้เป็นเจ้าทรงปวงมีศัลยกรรมบริบูรณ์ในพระศาสนาแล้ว แม้จะปรารถนามั่งพระอิระโยม โยมก็อาจหาวิธีขอและ โฉกิตออกมาบำเพ็ญทานได้”

แต่เมื่อมาถึงตอนปลายรัชกาล ก็เกิดการณ์ทวนให้สลดสังเวชปรากฏขึ้นทางสวน พระองค์ และเกยวโยงไปถึงคณะสงฆ์ด้วยในเวลาเดียวกัน อันเป็นเหตุให้สมเด็จพระสังฆราชศรีต้องประสบเคราะห์กรรมไปชั่วขณะหนึ่ง อันเนื่องมาแต่พระสติวิปลาสของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ว่า

“ครั้นถึง ๗ วันอาทิตย์ แรมหกค่ำเดือนเก้า สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จออก ณ ท้องพระโรงแล้ว ให้ประชุมพระราชาคณะพร้อมกัน และพระองค์มีพระสติพินเพื่อน ถึงสัญญาวิปลาสสำคัญพระองค์ว่าได้พระโศดาบัตติผล จึงดำรัสถามพระราชาคณะ

ว่า พระสงฆ์ปฤชณจะไหว้นบเคารพคฤหัสถ์ผู้เป็น พระโสดาบัน บุคคลนั้นจะได้หรือมิได้ประการใด และพระราชคณเฑาะที่มัสตันทาน โสเดมิได้ถ้อมนใน พระบาลีบรม พุทธ โอวาท ด้วยเกรง พระ ราช- อาญาเป็นคนประสมประสาน จะเจรจา ให้ชอบ พระ อัยยาคัยนั้นมิ เป็นอันมาก คือพระพุทโธษาจารย์ วัดบางหว้าใหญ่และพระโพธิ วงศ์พระรัตนบุรี วัดหงส์ เป็นต้น ถวายพระพรว่า สงฆ์ปฤชณควร จะไหว้นบคฤหัสถ์ซึ่งเป็นโสดาบันนั้นได้ แต่สมเด็จพระสังฆราช วัดบางหว้าใหญ่ พระพุฒาจารย์ วัดบางหว้าน้อย พระพิมลธรรม วัดโพธาราม สามพระ องค์มัสตันทาน มั่นคง ถือพระพุทธรูจนะ โดยแท้ มิได้เป็นคนสอพลอประสมประสาน จึงถวายพระพรว่า ถึงมาตุวาคฤหัสถ์เป็นพระโสดากตแต่เป็นหินเพศต่ำอันพระสงฆ์ถึง เป็นปฤชณก็ตั้งอยู่ในอุดมเพศอันสูง เหตุทรงผ้ากาสาอภิสรรและ จตุปาริสัททิสีลอันประเสริฐ ซึ่งจะไหว้นบคฤหัสถ์ซึ่งเป็นพระ โสดานั้น ก็ไม่ควร สมเด็จพระเจ้า แผ่นดินก็ทรง พระ พิโรธว่า ถวายพระพรผิด จากพระบาลี ด้วยพวกท้าวควร นั้นเป็นอันมาก ว่าไม่ควรแต่สามองค์เท่านั้น จึงดำรัสให้พระโพธิวงศ์ พระพุทโธ ษาจารย์ เอาตัวสมเด็จพระสังฆราช พระพุฒาจารย์ พระพิมล ธรรม กับทั้งฐานาบาเรียนอันดับ ซึ่งเป็นอันเตวาลิกัสถ์ทึงวิหาริก พระราชาคณเฑาะ สาม พระ องค์นั้นไป ลงทัณฑ กรรม ณ วัดหงส์

ทั้งสน และตัวพระราชาคณะให้ตีหลังองค์ละร้อยที พระสุภานุ
 บาเรียนให้ตีหลังองค์ละ ๕๐ ที แต่พระสงฆ์ซึ่งตั้งอยู่ในศีลสัตย์ว่า
 ไหวไม่ได้นั้น ทั้งสามพระอารามเป็นพระสงฆ์ถึง ๕๐๐ รูปต้องถูกตี
 ทั้งสน และพวกพระสงฆ์ที่ศีลอาศัยอากรรมว่า ไหวได้มีมากกว่า
 ทุกๆ อาราม แต่พระราชาคณะทั้งสามพระองค์ และพระสงฆ์อัน
 เศวตาลิกซึ่งเป็น โทษทั้ง ๕๐๐ รูปนั้น ให้ไปชนอาคมชำระเว็จกุฎี
 วัดทั้งสี่ด้วยกัน แล้วให้ถอดพระราชาคณะทั้ง สามคนจาก
 สมณฐานันดรศักดิ์ลงเป็นอนักร จึงตั้งพระโพธิวงศ์เป็นสมเด็จพระ
 พระสังฆราช พระพุทธโฆษาจารย์เป็นพระวันรัต ครั้นพระ
 มหายุพิบัติบังเกิดในพระพุทธศาสนาควรจะตั้งเว็จยังนัก บรรดา
 ขนทั้งหลายซึ่งเป็นสมมามาปฏิญญาพระรัตนตรัยนั้น ขวนกันสลัด
 จิตคิดสงสารพระพุทธศาสนา มีหนานองไปด้วยนาตาเป็นอันมาก
 ทัมศรัทธาเข้ารับโทษให้ตีหลังตนแทนพระสงฆ์นั้นก็ มี และเสียด
 ร้องไห้ระงมไปทั่วทั้งเมือง เว้นแต่พวกมิจฉาทิฐิ ตั้งแต่นั้นมาพระ
 ราชาคณะพวกพาล อลัชฌิมสันดานบาปทว่าไหว้ถูกหัดสวดได้นั้น ก็
 เข้ากราบถวายบังคมหมอบกราบเหมือน อย่าง ข้าราชการชาวต่างประเทศ
 จึงดำรงตั้งพระสังฆราชองค์ใหม่ให้เอาตัวพระราชาคณะ ซึ่งเป็น
 โทษถอดเสียจากทั้งสามองค์นั้นคุมตัวไว้ ณ วัดหงส์ อย่าให้
 ปลดปล่อยไปวัดของตน แล้วให้พระญาณไตรโลกวัดเสียบมาอยู่ครอง

วัดโพธาราม แล้วดำรงส่งพระรัตนมุนีให้นำนพระนามถวายใหม่
พระรัตนมุนีจึงถวายพระนามถวายให้ต้องพระธรรมาศยาว่า “สมเด็จพระ
พระสยาม ยอดโยคาวจร บวรพุทธางกูรอดุลยชัตติยราชวงศ์ดำรง
พิภพ กรุงเทพมหานครบวรทวารวดี ศรีอยุธยา มหาตติงศภนพ
รัตน ราชธานีบรมมัย อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน” ก็ขอบพระ
ราชธรรมาศยา ศัสมิ์ด้วยพระทัยปราวณานัน ”

ไม่เป็น ฉาก หนึ่ง ของ ชาติา ขวต ของสมเด็จพระสังฆราช
(ศรี) และพระราชาคณะ ตลอดจนพระสงฆ์สาวกผู้ตั้งมั่นอยู่ในพระ
ธรรมวินัยตามบรมพุทโธวาท มิได้หวงหวาดตครราชภัยแมแต่ชีวิต
อันเป็นที่สุดที่รัก ก็มีได้ธำลยยัง ไปกว่าความยึดมั่นในดวงจิตที่อุทิศ
ให้แก่พระสัทธรรมที่ไดเหาถึงแล้ว

และด้วยเดชานุภาพแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย จึงบันดาล
ให้ราชภัยอันคุกคามแก่ผู้ทรงจตปาริสัทธิตีลอยู่ชวขณะหนึ่ง ผ่าน
พ้นไปได้ด้วยสัจธรรมของท่านที่ดวงจิตแน่วแน่เที่ยงตรงมิได้โล
เลเอนเอียงไปเพราะความหวาดภัย ฉะนั้นผลกรรมอันเป็นโทษที่
สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ได้รับนั้น จึงส่งแสงสะท้อนให้บ้านเมือง
ถึงแก่ไกลจากวุ่นวาย ตรวบเท่าจนพระบาทสมเด็จพระพุทธยอด
ฟ้าจุฬา โลก ได้เสด็จเข้ามาปราบปราม ขจัดเหตุร้าย ให้สงบระงับ
ไปในเวลาอันรวดเร็ว เมฆร้ายที่แผ่ชานปกคลุมพระบวรพุทธ-

ศาสนาจึงสลายไป แสงสว่างแห่งพุทธธรรมจึงส่งรัศมีเรืองรอง
ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง และจะสว่างไสวอยู่ตลอดไปชั่วกาลปาวสาน

ครั้นเมื่อ ณ วันจันทร์เดือน ๘ ขึ้น ๑ ค่ำปีชวด จัตวาศก จุล
ศักราช ๑๑๔๔ ตรงกับวันที่ ๑๑ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๓๒๕
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จเถลิงถวัลยราช
สมบัติปราบคาบิเผ่าเป็นครั้งปฐม กษัตริย์แห่งบรมราชจักรีวงศ์
ครองกรุงรัตนโกสินทร์มาจนครบถ้วนเก้าทศวรรษ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จเถลิงถวัลย
ราชสมบัติแล้ว ทรงจัดการปกครองฝ่ายอาณาจักรโดยประติษ-
ฐานพระราชมงคล วิ่งหลดง วิ่งหน้า เป็นต้น และพระราช-
ทานบำเหน็จรางวัลแก่ผู้มีความดีความชอบทั้งในอดีตและปัจจุบัน
แต่บรรดาข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยตามฐานานุรูป และจัดแบ่งแยก
การปกครองตามพระราชประสงค์เสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงทรงหัน
มาจัดการเกี่ยวกับกิจการทางพระพุทธศาสนา ดังที่ปรากฏใน
พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ ๑ ฉบับของเจ้า-
พระยาทิพากรวงศ์ เรื่องต่งตำแหน่งพระราชาคณะดังนี้

“ในปีชวดจัตวาศกนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรง
พระดำริว่า ฝ่ายข้างอาณาจักรได้แต่งตั้งข้าราชการตามตำแหน่ง
เสร็จแล้ว ควรจะจัดการฝ่ายข้างพุทธจักรทำนุบำรุงพระพุทธ-

ศาสนาซึ่งเสื่อมทรุดเศร้าหมองนั้นให้วัฒนารุ่งเรืองสืบไป จึง
 ดำรัสให้เลิกพระรัต (ทองอยู่) กับพระรัตนมุนี (แก้ว) ออก
 เป็นฆราวาสเป็นคนอาศัยตย์สอพโลทำให้เสียแผ่นดิน และโปรด
 ตั้งนายแก้วรัตนมุนีเป็นพระอาลักษณ์ตามเดิม ให้เป็นผู้ขนาน
 พระนามพระองค์เจ้าต่างกรม แต่นายทองอยู่วันรัตนนั้น สมเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัวสวรรคตตามมงคลดงพระอาญาแล้ว จะให้ประหาร
 ชีวิตเสีย ด้วยมีความผิดแก่พระองค์มาแต่ก่อน มีพระราชโอง
 การขอชีวิตไว้ แล้วโปรดให้เป็นหลวงอนุชิตพิทักษ์ อยู่ในกรม
 มหาดไทย ดำรัสให้สมเด็จพระสังฆราช พระพุฒาจารย์ พระ
 พิมลธรรม ซึ่งเจ้ากรุงธนบุรีให้ลงโทษถอดเสียจากพระราชาคณะ
 เพราะไม่ยอมถวายบังคมนั้น โปรดให้คงที่สมณศักดิ์ฐานันดรต้ง
 เก่า ให้คืนไปอยู่พระอารามตามเดิม พระบาทสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัวและกรมพระราชวังบวรสถานมงคลดำรัสสรรเสริญว่า พระ
 ผู้เป็นเจ้าทางองค์คน มีสถานขอสดยมนคงดำรงพระพุท
 ศาสนาโดยแท้ มิได้อาลัยแก่ร่างกายและชีวิตควรเป็นต้นบถือ
 ไหว่นับ เคารพ สักการบูชา แม้ขอสงฆ์สิ่งใดในพระบาติ
 ภาชนะหน้าจะได้ประชุมพระราชาคณะไต่ถาม ถ้าพระผู้เป็นเจ้าทาง
 สามีว่าอย่างไรแล้ว พระราชาคณะอื่น ๆ จะว่าอย่างอื่นไป ก็คง
 จะเช็ดอดยคำพระผู้เป็นเจ้าทางตาม ซึ่งจะขอฟังพระราชาคณะ

สมเด็จพระสังฆราช (ศรี)

๑๗

อื่น ๆ ที่เป็นพวกมากนั้นห้ามได้ ด้วยเห็นใจเสียครั้งแล้ว
แล้วโปรดให้พระสงฆ์วัดบางหว้าใหญ่และวัดโพธาราม เข้ามารับ
นิคมมาตในพระราชวังทั้งสองพระอาราม ให้มัดตัว
วัดละ ๗ วันเป็นนิคมกาล แล้วให้รื้อตำหนักทองของพระเจ้า
กรุงธนบุรี ไปปลูกเป็นกุฏิถวายสมเด็จพระสังฆราช วัดบาง
หว้าใหญ่ แล้วดำรัสว่าพระสังฆราช (ชื่น) วัดหงส์ ซึ่งเจ้ากรุง
ธนบุรีตั้งชนใหม่ขึ้น ก็เป็นพวกฮาด้อยสอพลอพลอยว่าตามนาย
แก้วนายทองอยู่ มิได้เป็นต้นเหตุแต่รู้พระไตรปิฎกมาก เสียขายอยู่
แต่ให้เสียเสียแล้ว และที่พระวันรัตน์วางอยู่หาตัวมิได้ จึงโปรด
ตั้งให้พระธรรมธีรราชมหานี้ ว่าที่พระวันรัต อนึ่ง พระราช
คณะทรงปวงนั้นก็ไปตามกันไปด้วยกลัวพระราชอาญา ทรงพระ
กรุณาให้ยกโทษเสียทรงสน แต่ที่พระธรรมโคตมนั้น ต้องกับนาม
พระศัพทัญญาเจ้า จึงดำรัสให้แปลงนามเสียใหม่ โปรดให้พระ
เทพกวีเลื่อนขึ้นเป็นที่พระธรรมอุดม ให้พระธรรมโฆษา วัดปาก
น้ำเป็นพระเทพกวี ให้มหานาคเปรียญเอกวัดบางหว้าใหญ่เป็น
พระพุทโธโฆษาจารย์ ให้มหาเวียงข้าหลวงเดิมวัดบางหว้าใหญ่
เป็นพระเทพมุนี ให้มหาเกษตรเปรียญโทวัดโพธารามเป็นพระ
ญาณสิทธิ อนึ่ง ที่พระอุปาดินนิกต้องกับนามพระอรหันต์ จึง

ดำรัสให้แปลงนามเสียใหม่ ให้มีนามเปรี๊ญเอกวัดเลียบเป็น
พระวินัยรักขิตแทนที่พระอุบาลี และพระพุฒาจารย์ วัดบางหว้า
น้อยนั้นชราอาพาธลงกึ่งแก่มรณภาพ ทรงพระกรุณาให้กระทำ
ฌาปนกิจแล้ว ให้มีมนต์พระเทพมุนีไปอยู่ครองอารามวัดบางหว้า
น้อยแทน จึงโปรดให้พระพรหมมุนีวัดบางหว้าใหญ่เลื่อนที่ เป็น
พุฒาจารย์ โปรดให้มหาทองดีเปรี๊ญเอกวัดหงส์เป็นพระนิกรม
มุนีไปครองวัดนาค แล้วโปรดให้พระครูเทพสิทธิเทพาธิบดีเป็น
พระครูสุนทรเกษมวิจิตร เป็นตำแหน่งคู่สวดในสมเด็จพระสังฆราชไปอยู่
วัดกลาง แล้วโปรดมีมนต์พระอาจารย์สุกวัดท่าหอย คลองตะเคียน
แขวงกรุงเก่า มาอยู่วัดพลับ ให้เป็นพระญาณสังวรเถระ ให้พระ
อาจารย์ศรี วัดสมอรายเป็นพระบัญญัติวิสาขเถระ ให้พระญาณ
ไตรโลก วัดเลียบ เลื่อนที่ เป็นพระพรหมมุนี อนึ่งหลวงธรรมรักษา
เจ้ากรมสังฆการีขวา ซึ่งเป็นพระพิมลธรรมก่อนนั้น ต้องสึกครอง
แผ่นดินกรุงธนบุรี ว่าต้องอธิกรณ์อื่นนาทาน ทรงแคลงอยู่ให้
พิจารณาไล่เลียงดูใหม่กับวิสุทธอยู่ หาขาดลักขาทไม่จึงทรงพระ-
กรุณาโปรดเกล้าให้กลับบวชเข้าใหม่ ให้เป็นพระญาณไตรโลก
อยู่วัดสลัก โปรดให้มหาปากแดงเปรี๊ญเอกวัดคอกกระบือเป็น
พระโพธิวงศ์

อนึ่ง พระราชาคณะฝ่ายรามัญนั้นยังหาตัวมิได้ จึงพระ
กรุณาโปรดให้จัดหาพระมหาเถระฝ่ายรามัญ ซึ่งรู้ทางวินัยปริยัติ

สมเด็จพระสังฆราช (ศรี)

๑๕

ได้ ๓ รูป ทรงตั้งเป็นพระมหาสุเมธจารย์องค์หนึ่ง พระไตรสรณ-
ราชองค์หนึ่ง พระสุเมธน้อยองค์หนึ่ง เมื่อสมเด็จพระอนุชาธิราช
กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทรงสร้างวัดทองปู้ชนใหม่ โปรด
ให้พระสงฆ์สามเณรมายู่วัดทองปู้ และให้พระมหาสุเมธจารย์เป็น
เจ้าอาวาส พระไตรสรณราชันมีพระราชโองการให้ไปอยู่วัดบาง
หลวงเป็นเจ้าคณะสามเณรในแขวงเมืองนนทบุรีและสามโคก พระ
สุเมธน้อยนั้นโปรดให้ครองวัดบางยี่เรือใน ”

จึงเป็นอันว่าสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ได้รับสถาปนา
เป็นสมเด็จพระสังฆราชตามเดิมเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๒๕ ในปีเสวย
ราชชนนเอง

ครั้นถึงบวช เดือน ๘ พ.ศ. ๒๓๓๓ สมเด็จพระเจ้าลูกยา
เธอพระองค์ใหญ่ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร (พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒) พระชนมายุได้ ๒๑ พรรษา
ควรจะอุปสมบทได้แล้วและสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรม
หลวงนรินทรเทวเรศ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ทั้งสองพระ
องค์หลัง พระชนมายุเกินอุปสมบท ยังหาได้ทรงผนวชเป็นพระ-
ภิกษุไม่ จึง ณ วันอาทิตย์เดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำเวลาเช้า ๓ โมง
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระอนุชาธิราช กรม
พระราชวังบวรเสด็จพระราชดำเนิน ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตน

ศาสตราจารย์ พร้อมด้วยพระสงฆ์ราชาคณะบรมวงศานุวงศ์มุขมนตรี และข้าราชการทั้งหลาย จึงปรึกษาให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรทรงผนวชก่อน ถึงอนพระชนม์พรรษาเป็น ลูกหลวงเอก มีอิศริยยศสูงกว่าสมเด็จพระเจ้าหลานเธอทั้งสองพระองค์ ด้วยว่าทั้งสองพระองค์นั้นเป็นแต่ พระโอรสพระปณาง เธอแก่พระชนมกว่าจริง แต่พระอิศริยยศต่ำกว่าพระเจ้าลูกยาเธอจึงให้ทรงผนวชที่หลัง ครั้นเสร็จอุปสมบทแล้วในเวลาบ่ายพระสงฆ์ราชาคณะสวดพระพุทธมนต์ รุ่งขึ้นเวลาเช้าพระสงฆ์ฉันเป็นการฉลอง เสร็จแล้วกตงกระบวนแห่กรมหลวงอิศรสุนทรขึ้นไปประทับอยู่วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส)

พระราชคณะที่รวมในพิธีทรงผนวชครั้งนี้ ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ กล่าวไว้ว่า

“เมื่อปีออกสัมฤทธิศก พ.ศ. ๒๓๓๑ พระชนนีชาตรังกำหนดให้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ สมเด็จพระบรมชนกนาถ จึงโปรดให้ทรงผนวชที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดระฆังเป็นพระอุปัชฌาย์ พระญาณสังวรเถระ เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ทรงผนวชแล้ววันแรกเสด็จประทับอยู่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีการฉลองเสร็จแล้วจึงเสด็จไปประทับอยู่ ณ วัดสมอราย ทรงศึกษาสมณกิจในสำนักพระปัญญาวิสารเถระ ตลอดพรรษา ๑ แล้วจึงลาผนวช ”

สมเด็จพระสังฆราช (ศรี)

৬০

ทำสังคายนาพระไตรปิฎก

ในปี พ.ศ. ๒๓๓๑ นั้นเองพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระราชปรารภว่า “ พระไตรปิฎกธรรม อันเป็นมูลรากแห่งปริยัติศาสนา ทรงพระราชศรัทธาพระราชทานทรัพย์เป็นอันมากให้เป็นค่าจ้างจารจารึกพระไตรปิฎกลงลาน แต่บรรดามีฉบับในทิศใด ๆ ที่เป็นอักษรลาว อักษรรามัญ ก็ให้ชำระแปลงออกเป็นอักษรขอม สร้างขึ้นไว้ในตู้ ณ หอพระมนเทียรธรรม และสร้างพระไตรปิฎกถวายพระสงฆ์ให้เล่าเรียนทุก ๆ พระอารามหลวงตามความปรารถนา ”

เมื่อพระองค์ทรงปรารภ เช่นนี้จึงดำรัส ให้ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์ มีสมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเป็นประธาน ในพระที่นั่งอมรินทรมหาปราสาท และอาราธนาสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะฐานานุกรมเปรียญ ๑๐๐ รูปมารับพระราชทานคัมภีร์ แล้วแจ้งถึงพระราชปรารภที่ใคร่จะคำสั่งคายนามพระไตรปิฎกให้วัฒนาถาวรต่อไป

เมื่อพระสงฆ์รับพระราชทานฉันเสร็จแล้ว ก็ทรงดำริสถาม
ความเป็นมาแห่งพระไตรปิฎก ว่าทุกวันนี้ยังถูกต้องบริบูรณ์หรือ
ผิดเพี้ยนไปประการใด

สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ถวายวิสัชนาถึงความจำเป็น

แห่งพระไตรปิฎกและการทำสังคายนาเป็นคราวๆ ตามลำดับมา
พอสรุปได้ดังนี้

ครั้งที่ ๑ เมื่อถวายพระเพลิงพระพุทธรูปได้ ๗ วัน พระ
มหากัสสปเถระพร้อมด้วย พระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ ได้ปรารภถึงคำ
ของพระศุกกาทกกล่าวเตือนพระบรมศาสดาเป็นมูลเหตุ จึงได้ประ
ชุมทำสังคายนาพระไตรปิฎกในพระมณฑปแถบป่าสัตตบรรณคูหา
ณ เขาเวภารบรรพตใกล้กรุงราชคฤห์ โดยมีพระเจ้าอชาตศัตรู
เป็นศาสนูปถัมภก ทำอยู่ ๗ เดือนจึงสำเร็จ

ครั้งที่ ๒ เมื่อพระพุทธรูปศาสนาล่วงมาได้ ๑๐๐ ปี พระภิกษุ
ชาว วชิร เป็น อลัชช แสดงวัตถุ ๑๐ ประการ กระทำผิด พระวินัย
บัญญัติ พระมหาเถระยมนาฬ ๘ พระองค์มีพระยศเถระเป็นประธาน
ชำระวัตถุ ๑๐ ประการให้ระงับ ยังพระพุทธรูปศาสนาให้บริสุทธิ์
แล้วเลือกพระอรหันต์ ๗๐๐ พระองค์มีพระสัพพกามีเถระเจ้าเป็น
ประธาน ทำสังคายนาพระไตรปิฎกในวาลูการามใกล้กรุงไพศาลี
โดยมีเจ้ากาดาลโคกราชเป็นศาสนูปถัมภก ทำอยู่ ๘ เดือนจึง
สำเร็จ

ครั้งที่ ๓ เมื่อพระพุทธรูปศาสนาล่วงมาได้ถึง ๒๑๘ ปี ครานั้น
พวกเดียวยธิ์ปลอมเข้ามาบวชในพระพุทธรูปศาสนา พระโมคคัลลี
บุตรวิสสเถระกับพระเจ้า อรรมา โคกราช ช่วยกัน ชำระ สักเดียวยธิ์

สมเด็จพระสังฆราช (ศรี)

๒๓

เสีย ๖๐,๐๐๐ ยังพระพุทธรูปให้บริสุทธิ์ แล้วพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระจึงเลือกพระอรหันต์ ๑,๐๐๐ องค์ทำสังคายนาพระไตรปิฎกในโอศการามวิหารใกล้กรุงปาตลีบุตร โดยมีเจ้าธรรมาโศกราชเป็นศาสนูปถัมภก ทำอยู่ ๘ เดือนจึงสำเร็จ

ครั้งที่ ๔ เมื่อพระพุทธรูปล่องมาได้ถึง ๓๒๗ ปี พระมหินทรเถระออกไปลังกาทวีป บวชกุลบุตรให้เล่าเรียนพระปริยัติธรรม คือหยั่งรากพระพุทธรูปลงในเกาะลังกาแล้ว พระชินาสพ ๓๗ พระองค์ มีพระมหินทรเถระกับพระอริยฐานเถระเป็นประธาน กับพระสงฆ์ซึ่งทรงพระปริยัติธรรม ๑,๑๐๐ รูป ทำสังคายนาพระไตรปิฎกในมณฑปบุปพารามวิหารใกล้กรุงอนราชบุรี โดยมีเจ้าเทวานัมปิยติสเป็นศาสนานูปถัมภก ทำอยู่ ๑๑ เดือนจึงสำเร็จ

ครั้งที่ ๕ เมื่อพระพุทธรูปล่องมาได้ ๔๓๓ ปี ครั้นนั้นพระอรหันต์ทั้งปวงในลังกาทวีปพิจารณา เห็นว่าพระพุทธรูปจะเสื่อมลง เพราะพระสงฆ์ซึ่งทรงพระไตรปิฎกให้ติดปากขึ้นใจนั้นเบาบางลงกว่าแต่ก่อน จึงเลือกพระอรหันต์ที่ทรงปฏิสัมภิทาญาณ และพระสงฆ์ผู้ชำนานที่ทรงพระปริยัติธรรมมากกว่า ๑,๐๐๐ ประชุมกันในวิหารใกล้เมืองอนราชบุรี ครั้นได้จารึกพระไตรปิฎกลงในใบลานเป็นครั้งแรกทั้งบาลีและพระธรรมกถาเป็นภาษา

สิงหล โดยมีพระเจ้าวัฏฏคามนีอภัยเป็นศาสนูปถัมภก ทำอยู่ ๑ ปีจึงสำเร็จ

ครั้งที่ ๖ เมื่อพระพุทธศาสนาดวงมาได้ถึง ๔๕๖ ปี พระพุทธโฆษาจารย์ออกไปแต่ชมพูทวีป แปลพระไตรปิฎกจากภาษาสิงหลออกมาเป็นภาษามคธ แล้วจารึกลงไปในใบลานใหม่ในโคทปราสาทเมืองอนูราชบุรี โดยมีพระเจ้ามหายานมเป็นศาสนูปถัมภก ทำอยู่ ๑ ปีจึงสำเร็จ

ครั้งที่ ๗ เมื่อพระพุทธศาสนาดวงมาได้ถึง ๑๕๗๗ ปี ครั้นนั้นเมื่อพระเจ้าปราคัมมาพุทธราชได้เสวยราชสมบัติในลังกาทวีป ย้ายพระนครจากอนูราชบุรีมาตั้งอยู่เมืองปุรัตตนิมิตถานคร พระกัสติสปเถระเป็นประธาน กับพระสงฆ์พุทธันตุทรงพระธรรมวินัยประชุมกันชำระพระไตรปิฎกเป็นภาษาสิงหลบ้าง ภาษามคธบ้างปะปนกันอยู่ให้แปลออกเป็นภาษามคธทั้งสิ้น แล้วจารึกลงใบลานใหม่ โดยมีพระเจ้าปราคัมมาพุทธราชเป็นศาสนูปถัมภก ทำอยู่ ๑ ปีจึงสำเร็จ

ต่อแต่นั้นมา พระเจ้าอรรฆมานุรุทธเจ้าแผ่นดินกุกุม ได้ออกไปจำลองพระไตรปิฎกในลังกาทวีปเชิญลงลำภามายังชมพูทวีป จากนั้นพระปริยัติธรรมก็แผ่ไพศาลไปในนานาประเทศต่างปวง บรรดาสัมมาทิฐิที่นับถือพระรัตนตรัยก็ได้จำลองต่อ ๆ กัน

ไปเปลี่ยนแปลงอักษรไปตามภาษาของตน ๆ จึงมีผลิตภัณฑ์วิปาสค
คลาดเคลื่อนไปมากบ้างน้อยบ้างทุก ๆ คัมภีร์

ครั้งที่ ๗ เมื่อพระพุทธศาสนาล่วงมาได้ถึง ๒๐๒๐ ปี พระ
ธรรมทินนเถรแห่งนทสินคร คือเมืองเชียงใหม่นิเวศน์ พิจารณา
เห็นว่าพระไตรปิฎกชำรุดมากทั้งพระบาลีและวรรคถกถาฎกาท้องถาย
พระพรแก่พระเจ้าศิริธรรมจักรวรรดิฉกรรราช พระเจ้านครเชียงใหม่
ว่าควรจะชำระพระปริยัติธรรมให้สมบูรณ์จึงได้กระทำสังคายนาที่
มหาโพธารามในพระนคร พระธรรมทินนเถรเป็นประธานมี
พระสงฆ์ซึ่งแตกฉานในพระปริยัติธรรมร่วมประชุมชำระ โดยมี
พระเจ้าศิริธรรมจักรวรรดิฉกรรราชเป็นศาสนูปถัมภก ทำอยู่ ๑ ปีจึง
สำเร็จ

จากนั้นมา พระเถรานุเถรในชมพูทวีปได้เล่าเรียนพระ-
ไตรปิฎกและสร้างสืบต่อกันมา เป็นภาษาของบ้านเมืองต่าง ๆ
เช่นไทย ลาว เขมร พม่า มอญ จึงเกิดมีผลิตภัณฑ์ในความ
วิบัติแห่งอักษรและมิได้มีผู้ใดสามารถชำระให้บริบูรณ์ได้อีก อนึ่ง
เมื่อมาถึงศาสนายุคาลล่วงเข้า ๒๓๐๐ ปีเศษแล้ว บรรดาที่นับถือ
พระพุทธศาสนาทั้งปวงก็เกิดศึกสงครามขับเคี่ยวก่อความพินาศฉิบ
หายให้แก่นันและกัน วัตถุอาวรามถูกทำลายเผาผลาญไปมากต่อ
มาก พระไตรปิฎกและพระเจดีย์สถานทั้งปวงก็อันตรธานสูญหาย

ไป พระสงฆ์สมณผู้แตกฉานในพระไตรปิฎกก็พลัดพรากล้มตาย
เป็นอันมาก เหตุนี้พระไตรปิฎกจึงมิได้บริบูรณ์เสื่อมสูญร่วงโรย
มาจนกาลทุกวันนี้

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรง สดับ คำ วิสัชนา
ของสมเด็จพระสังฆราชโดยละเอียดแล้วจึงดำรัสอาราธนาให้พระ-
ราชาคณะและเปรียญทั้งปวงช่วยกันทำสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้น
เพื่อสำหรับจะได้เป็นหลักให้พระภิกษุสามเณร ได้เล่าเรียนพระ
ปริยัติธรรมสืบพระพุทธศาสนาต่อไป โดยปวารณาพระองค์เอง
เป็นอัครศาสนูปถัมภกตลอดไป

เมื่อสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ได้รับอาราธนาแล้วก็ได้ให้
ประชุมพระราชาคณะที่วัดบางหว้าใหญ่ทรงเลือกพระราชาคณะได้
๒๘ รูป ราชบัณฑิตตามจารย์ ๓๒ คน กำหนดเอาวัดนิพพานาราม
(วัดมหาธาตุในปัจจุบัน) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรด
ให้เปลี่ยนชื่อเสียใหม่ว่า วัดพระศรีสรรเพชญ์รารามเริ่มตั้งแต่วัน
เพ็ญเดือน ๑๒ ปีวอกสัมฤทธิ์ศก พ.ศ. ๒๓๓๑

ในการทำสังคายนาครั้งนั้นแบ่งออกเป็น ๔ กอง คือ

๑. พระสุตตันตปิฎก สมเด็จพระสังฆราช (ศรี)
เป็นแม่กองชำระ
๒. พระวินัยปิฎก พระวันรัตเป็นแม่กองชำระ

๓. พระสัทททาวิเศษ พระพินดธรรมเป็นแม่กอง
ชำระ
๔. พระปรมัตถปิฎก พระธรรมไตรโลกเป็นแม่
กองชำระ (พระธรรมไตร-
โลกของคนคอ สมเด็จพระ-
สังฆราช (จีน) ที่โปรดฯ
ลดตำแหน่งจากพระสังฆ-
ราชลงมาเป็นพระธรรม
ไตรโลก)

การชำระพระไตรปิฎกครั้งนี้ใช้เวลาประมาณ ๕ เดือน
เสร็จลงเมื่อวันที่ ๕ เดือน ๕ ปีระกา เอกศก จุลศักราช ๑๑๕๑
ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๓๒

เมื่อชำระเสร็จแล้วโปรดเกล้าฯ ให้จารึกพระไตรปิฎกลง
ในใบลานใหญ่ เสร็จแล้วให้ปิดทองทับทั้งหน้าปกหลังปก และ
กรอบห่อด้วยผ้ายก มีสลากงาและลวดลายเขียนอักษรด้วยน้ำ-
หมึก และมีสลากทองอักษรขอมล้อมรอบทุก ๆ ผูก พระไตรปิฎก
ฉบับนี้เรียกว่า พระไตรปิฎกฉบับทอง

จากนั้นก็โปรดเกล้าฯ ให้มีการเฉลิมฉลอง ดังปรากฏ
ในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๑ กล่าวไว้ว่า

“ครั้นเมื่อเสร็จการสร้างพระไตรปิฎกฉบับทองแล้ว จึงให้เชิญพระคัมภีรทั้งปวงชน พระยานุมาศพระราชยานต่างๆ ตั้งกระบวนแห่พระไตรปิฎก มีเครื่องเล่นเป็นอนเณกนานาประการ เป็นมหรตพแห่ตาพระราชานุวัตรทั้งปวง แล้วเชิญพระคัมภีรพระปริยัติธรรมเข้าประดิษฐานไว้ในตู้ประดับมุก ตั้งไว้ในหอพระมณเฑียรธรรมหลวงในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ภายในพระราชวัง แล้วให้ม้านมหรสพผสมโภชพระไตรปิฎก ณ หอพระมณเฑียรธรรม ฯลฯ”

แต่แล้วในคำค้นของการฉลองนั้น มีการจุดดอกไม้เพลิง ลูกพลุไปตกบนหลังคาหอพระมณเฑียรธรรมเกิดเพลิงไหม้ขึ้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ดำรัสสั่งให้ชนยักตู้ประดับมุกและพระไตรปิฎกออกมาได้ทั้งหมด เพลิงคงไหม้แต่หอพระมณเฑียรธรรมอย่างเดียว มิได้ลุกลามไปที่อื่น กลับมีพระบรมราชโองการตรัสว่า เทพยดาผู้บำรุงรักษาพระพุทธศาสนา เห็นว่าหอพระไตรปิฎกยังต่ำอยู่ จึงบัญชาให้เพลิงไหม้แต่หอไตรด้วยจะให้สร้างพระมณฑปใหม่ไว้พระไตรปิฎก ฉะนั้น จึงมีพระราชดำรัสสั่งพระยายมราช กับ พระยาราชสงคราม เป็นแม่กอง ทำพระมณฑปใหม่ ภายในพระมณฑปปูลาดด้วยแผ่นเงิน แล้วตั้งตู้ประดับมุกที่วัดคัมภีรพระไตรปิฎกฉบับทอง ทางทิศอีสานแห่งพระ-

มณฑปเป็นที่ไว้ตู้พระไตรปิฎกฉบับครูเดิมและฉบับใหม่ที่สร้างใหม่
ทั้งให้เป็นที่พักของบรรณนิสิตสำหรับบอกพระปริยัติธรรมแก่ภิกษุ
สามเณรด้วย

พระไตรปิฎกฉบับทองที่สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ทรงเป็น
ประธานชำระเพื่อสนองพระราชศรัทธาของพระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวแล้ว ยังปรากฏว่าพระไตรปิฎกฉบับนี้ได้รับการทำนุบำรุง
และถือเป็นแบบฉบับต่อมา

พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงเล่าไว้
ในพระนิพนธ์เรื่องพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรง
ฟื้นฟูวัฒนธรรมว่า

“พระไตรปิฎกรัชกาลที่ ๑ นี้ได้เป็นแม่ฉบับสำหรับตรวจ
สอบต่อมาในการพิมพ์อักษรไทย ในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชศรัทธาบริจาคพระราชทรัพย์
พิมพ์ขึ้นเป็นสมุด และต่อมาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงบริจาคทำอีก ในการพิมพ์สนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระ-
บรมเชษฐาธิราชรัชกาลที่ ๖ ในคราวถวายพระเพลิงเมื่อ พ.ศ.
๒๔๖๘ เป็นหนังสือยก ๘ ประมาณเล่มละ ๕๐๐ หน้ารวม ๔๕ เล่ม
และในการพิมพ์ครั้งถัดมาในรัชกาลที่ ๕ กิตติ พระเถรานุเถระได้
ช่วยสอบทานและเทียบเคียงกับพระไตรปิฎก บรรดาที่มีในนานา
ประเทศนอกเมืองไทย เช่นในประเทศลังกา และพม่ากับฉบับที่

เขาตอบเทียบไว้โดยหลักอันรอบคอบในประเทศอังกฤษของสมาคม
บาติภรณ์แห่งกรุงลอนดอน ”

* สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) จึงนับว่าเป็นสมเด็จพระสังฆราชที่สำคัญองค์หนึ่ง ในฐานะที่เป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์แรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และเป็นประธานสงฆ์ทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งแรกในกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งได้ประดิษฐานถือนเป็นแบบฉบับมาจนทุกวันนี้ แม้ว่าประวัติแห่งเกียรติคุณของท่านในชั้นต้นจะไม่ปรากฏชัดเจนมากนัก แต่เมื่อได้มาทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช แล้วก็ได้ ทรงแสดง คุณวุฒิและเกียรติคุณให้ปรากฏอย่างชัดแจ้ง อนึ่งขณะที่ท่านครองอยู่วัดบางหัวใหญ่ นั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงเปลี่ยนชื่อวัดเสียใหม่เป็นวัดระฆังโฆสิตาราม และเป็นพระอารามหลวงได้รับการทำนุบำรุงจากพระเจ้าแผ่นดิน แห่งบรมราชจักรีวงศ์ต่อมาอีกหลายครา

สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ได้เป็นสังฆราชอยู่ ๑๒ ปี คือ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๕ และสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๗ ปีชวด ฉศกเดือน ๕ นับเป็นปีที่ ๑๓ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

สมเด็จพระสังฆราช (ศรี)

๓๑

อมโม หเว รกฺขติ อมฺมจารี
ธรรมแด่ ย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม

ผู้ถือธรรมคำสอนไม่ถ่วงแน่น
รู้ถึงแก่นของพระธรรมอันล้ำค่า
ตกทไหนภัยไม่มีมาปตา
ย่อมรักษาผู้ประพฤติดีพระธรรม ฯ

สมเด็จพระสังฆราช (สุก)

วัดมหาธาตุ

๔๘
องค์ที่ ๒

พ.ศ. ๒๓๓๗ - ๒๓๕๕

สมเด็จพระสังฆราช (สุก) วัดมหาธาตุเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๒ ของกรุงรัตนโกสินทร์ และเป็นองค์ที่ ๒ ในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

สมเด็จพระสังฆราช (สุก) จะมีประวัติมาอย่างไร เกิดที่ไหน และเมื่อใด ไม่มีที่ทราบได้ เพราะอย่างไรเสียก็ต้องเกิดในสมัยกรุงศรีอยุธยาเช่นเดียวกับ สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ซึ่งเป็นสมัยที่บ้านแตกสาแหรกขาด หลักฐานเอกสารต่าง ๆ ได้สูญหายไปเสียมากต่อมาก มีปรากฏอยู่แต่เพียงว่า เดิมเป็นพระราชาคณะที่พระญาณสมโพธิ อยู่วัดสลัก (คือวัดมหาธาตุในปัจจุบัน) และได้เลื่อนเป็นพระธรรมเจดีย์เมื่อปีขวด พ.ศ. ๒๓๒๓ สมัยพระเจ้าตากสิน กรุงธนบุรี

สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวไว้ในเรื่องประวัติอธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุว่า

สมเด็จพระสังฆราช (สุก)

๓๓

“สมเด็จพระสังฆราช (สุก) เห็นจะเป็นเปรียญมาแต่ครั้งกรุงเก่า เมื่อสังคายนาพระไตรปิฎก ยังเป็นที่พระพนรัตน์ ได้เป็นแม่กองชำระพระวินัยปิฎก เมื่อเป็นสังฆราชได้เป็นอุปัชฌาย์กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข และกรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ และเข้าใจว่าเจ้านายที่ทรงผนวชในรัชกาลที่ ๑ ขึ้นหลังโดยมาก”

ในปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ที่เกิดเหตุวุ่นวายยุ่งเหยิงและเข้ามาพัวพันถึงคณะสงฆ์ด้วยนั้น ไม่มีขอสมเด็จพระสังฆราช (สุก) เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย เหตุทางนั้นอาจเป็นเพราะว่าท่านยังเป็นราชาคณะชั้นผู้น้อยอยู่ หรือว่าได้หลีกเลี่ยงไปเสียที่อื่นชั่วคราว หรือไม่ก็อยู่ห่างจากที่เกิดเหตุวุ่นวาย ไม่ได้ใกล้ชิดกับพระเจ้าตากสินหรือพระราชคณะผู้ใหญ่ในครั้งนั้น จึงไม่มีขอเข้าไปพัวพันกับเหตุการณ์วุ่นวายดังกล่าวมาแล้ว

ในส่วนภูมิวิทยาความรู้ทางพระปริยัติธรรม และวัตรปฏิบัติอันควรแก่สมณสาธุชนนั้น พระสังฆราช (สุก) คงจะมีพร้อมอยู่ในพระองค์ ไม่ด้อยกว่าพระเถระผู้ใหญ่องค์อื่น ๆ เพราะตำแหน่งพระวันรัตที่ท่านได้รับนั้นมีใช้ตำแหน่งเล็ก แต่มีความหมายสำคัญทางพุทธจักรเป็นอันมาก ทั้งยังได้รับความไว้วางใจจากสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) เป็นแม่กองชำระพระวินัยปิฎก

ในการทำสังคายนาครั้งแรกของเมืองไทย อันนับว่าเป็นครั้งแรก
สำคัญยิ่งครั้งหนึ่งด้วย

แม้ว่าจะเป็นสมเด็จพระสังฆราชของคท ๒ ของกรุงรัตนโกสินทร์
แต่ก็เป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์แรกที่สถิตอยู่ ณ พระอารามฝั่ง
พระนคร อันเป็นฝั่งเดียวกับที่ตั้งพระบรมมหาราชวัง คือเรียกชื่อใน
ขณะนั้นว่าวัดสลัก หรือฉลวกดังกล่าวดังแล้ว ฉะนั้นเพื่อให้ท่านผู้
อ่านได้ทราบถึงความเป็นมาของวัดสลัก ที่ได้ถูกเปลี่ยนชื่อมา
หลายครั้งหลายหน จนมาเป็นวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ในปัจจุบัน
นั้น และเป็นสถิติของสมเด็จพระสังฆราชของคท ๒ มาอีก
หลายพระองค์ ซึ่งจะเล่าย่อ ๆ โดยสังเขปดังต่อไปนี้

วัดสลักนั้น ใครจะเป็นผู้สร้างมาแต่เดิมหาทราบไม่ แต่
เมื่อได้ประดิษฐานกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว สมเด็จพระบรมราชาธิราช
บวรมหาสุรสิงหนาท ทรงเอาพระทัยใส่ทำนุบำรุงชนด้วยพระราช
ศรัทธาอันแก่กล้า จากวัดเก่าแก่ที่ทรุดโทรมจนเจริญรุ่งเรืองใน
รัชกาลที่ ๑ นั้น มูลเหตุที่กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทจะ
ทรงบูรณะเป็นการใหญ่ และทรงอุปถัมภ์มาตลอดพระชนม์ชีพ
ของพระองค์นั้น กล่าวกันว่าเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาถูกพม่าเข้าศึก
ล้อมไว้และใกล้จะถูกตีแตก สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
พร้อมด้วยสมัครพรรคพวกพร้อมใจ มีสมเด็จพระบวรราชวังบวร

มหาสุรสิงหนาทเป็นคนสนิท ซึ่งมีนามเดิมว่า บุญมา เป็นผู้ที่มี
มือในการต่อสู้รบพุ่งเข้มแข็งมาก ต่อกทพพม่าหน่อดลงมาจาก
เรือตามลำน้ำเจ้าพระยา จากกรุงศรีอยุธยาแต่ตอนกลางคืน
และอธิษฐานไว้ว่า หากพม่าได้พ่ายและสว้างชนที่ใด เมื่อ
มีบุญวาสนาบรรพตต่อไปเบื้องหน้าก็จะสร้างวัดถวาย หรือถ้ามี
วัดอยู่แล้วก็จะซ่อมแซมทำนุบำรุงให้รุ่งเรืองต่อไป จึงปรากฏ
ว่าล่องเรือมาสว่างที่หน้าวัดสลัก และเมื่อพระองค์ได้บรรพต
เป็นกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทแล้ว จึงตั้งหน้าทำนุบำรุง
ปฏิสังขรณ์ดังที่ได้ทรงอธิษฐานไว้ จึงมีผู้เรียกกันภายหลังโดย
มากกว่า “วัดเก่า” เมื่อเคยถึงขอวัดสลักก็เป็นที่รู้จัก

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานในเรื่อง
วัดสลักไว้ว่า

“นามที่เรียกกันว่าวัดสลัก สันนิษฐานว่าจะเป็นเพราะ
เมื่อแรกสร้างมีของสิ่งใดทำด้วยฝีมือสลัก ผิดกับที่ทำเกลี้ยงๆเป็น
สามัญในวัดอื่น คนทั้งหลายจึงเรียกว่าวัดสลักมีใช้นามที่นาน
สำหรับวัด และเป็นวัดขนาดกลางไม่ใช่วัดเล็กทีเดียว โบสถ์และ
วิหารยังปรากฏอยู่ในวัดมหาธาตุข้างเหนือการเปรียญ ตัวโบสถ์
นั้นรื้อเสียเมื่อสถาปนาเป็นวัดนิพพานาราม ยังอยู่แต่ฐานแท่นที่
ตรงพระประธานกล่าวกันว่า เป็นพระศิลาแดงก่อพระเจดีย์หุ้มไว้

พระเจดีย์ยังปรากฏอยู่ วิหารนั้นไม่ได้อะไร เดิมซ่อมกันเป็นทรวบ
รวมรักษาพระพุทธรูปหลังคาทำ ๒ ชั้น เหมือนหลังคาการเปรียญ
เดยวัน ครั้นชำรุดจึงเปลี่ยนหลังคาใหม่เมื่อรัชกาลที่ ๕ เดยวัน
ยังใช้เป็นคั้ง แต่คนโดยมากมักหลงเรียกว่าโบสถ์เก่า ของครึ่ง
วัดสลักยังเหลืออยู่อีกอย่างหนึ่ง คือ สระที่เหนือตำหนักสมเด็จพระ
สังฆราช กล่าวกันว่าสระนี้ขุดสุดเขตวัดสลัก

ปัจจุบันสระที่กล่าวนี้เดิมนั้นเสียแล้ว และเป็นพื้นที่ติด
สถานศึกษาของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

จากข้อวัดสลักมาเป็นวัดนิพพานาราม มีกล่าวไว้ในพระ
ราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ ว่า

“สมเด็จพระอนาธิราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคล”
ทรงพระราชศรัทธาให้ปฏิสังขรณ์วัดสลักซึ่งอยู่ริมพระราชวังบวร^๑
ให้สร้างพระอุโบสถ พระวิหารและพระมณฑปขึ้นใหม่และเครื่อง
พระมณฑปนั้น เดิมทรงพระดำริจะสร้างปราสาทขึ้นในพระราชวัง
บวร ๆ ครั้นเมื่ออายุครบ ๒๐ คนแถมเข้าไปจะทำร้ายพระองค์ เมื่อ
จับกุมฆ่าฟันกันตายลงตรงที่จะสร้างปราสาท กรมพระราชวัง
บวร ๆ ทรงพระดำริว่า วังจันทร์เกษมซึ่งเป็นพระราชวังบวร ๆ
ครึ่งกรุงเก่าหาไม่ ปราสาทไม่ มาสร้างปราสาทขึ้นในพระราชวัง
บวร ๆ จะเกินว่าสนาไปกระมังจึงมีเหตุ ทรงพระดำริตั้งนิจ

๑. กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท

๒. วังหน้าคือพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติปัจจุบัน

สมเด็จพระสังฆราช (สุก)

๓๓

โปรดฯ ให้เอาเครื่องปราสาทไปสร้างเป็น มณฑป ในวัดสลัก ภาย
ในพระมณฑปสร้างพระเจดีย์องค์เล็ก บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ
ให้ก่อพระবেียงรอบและสร้างกุฏิ ๓ หลัง พระราชทาน
พระฉัตรเจ้าอาวาส (สมเด็จพระสังฆราชสุก) และสร้างกุฏิ
เครื่องไม้ฝากระดานเป็นเสนาสนะแก่พระสงฆ์พระอาราม แล้ว
สร้างกำแพงล้อมรอบพระอารามด้วย ครั้นเมื่อทรงปฏิสังขรณ์เสร็จ
แล้วจึงพระราชทานนามพระอารามเปลี่ยนใหม่ว่า วัดนิพพานา-
ราม”

เหตุที่จะทรงคิดว่าการจะทรงสร้างปราสาท ใน พระราชวัง
บวร ฯ จะเกินอาณาไปในนอกเมืองมาจากเมื่อได้ทรงกะบริเวณ
พื้นที่จะทรงสร้างและเตรียมเครื่องก่อสร้างไว้แล้ว ในพ.ศ.๒๓๒๖
เมื่อมีเหตุร้ายเกิดขึ้นเสียก่อน กล่าวคือมีอาชญา ๒ คนเป็นชาว
นครนายก สมคบคิดกับข้าราชการบางคนมี พระยา อภัยรัตนฤทธิ
เป็นต้น และมีเอียงนางวิเศษปากบาตร^๑ พวชายัง ๒ ซึ่งปลอม
แปลงเป็นหญิงเข้าไปข่มขืนดาบแอบอยู่ข้าง พระทวาร ที่จะลง ทรง
บาตรในตอนเช้า เป็นคราวพระชาติาของกรมพระราชวังบวร ฯ
ยังไม่ถึงชาติให้เณรออกไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
วังหลวงเสียก่อน โดยเสด็จออกจากพระทวารข้างหน้า ซึ่งมี

๑. นางพนักงานจัดอาหารถวายบิณฑบาตซึ่งกรมพระราชวังบวร ฯ จะทรง
บาตรเป็นประจำทุกเช้า

ใช้พระทวารที่จะเสด็จทรงบาตรที่คนร้ายดักข่มอยู่ จึงรอดจาก
การคิดประทุษร้ายพระองค์ไปได้อย่างมหัศจรรย์ และขณะเมื่อ
คนร้ายข่มอยู่ โดยมีได้ทราบว่าการมพระราชวังบวร ฯ เสด็จออก
ไปวังหลวงแล้วนั้น นางข้าหลวงอันมาพบเข้า เห็นคนแปลกหน้า
และซุกซ่อนอาวุธไว้ในผ้าห่มเช่นนั้น จึงร้องอื้ออึงขึ้น กรมวังผู้
คุมคนเข้าจะจับกุมก็ถูกผู้ร้ายฟันถึงศีรษะขาดตายคาที่ ผู้คนในวัง
จึงแตกตื่นช่วยกันไล่ตามจับคนร้ายที่สุดก็จับได้ทั้ง ๒ คน ได้
เลี้ยงสอบสวนโดยตลอดแล้ว คนร้ายก็สารภาพและชี้த்தอดไปถึง
พระยาอภัยรัตนฤทธิ นางเอียงวณิชปากบาตร และคนอื่น ๆ ที่
ร่วมสมคบคิดกันอีกหลายคน จึงให้ลงพระราชอาญาให้ประหาร
ชีวิตชายกับหญิง ๒ คนนั้น พร้อมทั้งชายหญิงอื่น ๆ ที่สมคบคิดกัน
เสียทั้งสิ้น และสถานที่เกิดเหตุฆ่ากันตายนั้น เป็นที่ ๆ ทรง
กำหนดจะสร้างปราสาทตามที่ได้ทรงตระเตรียมไว้ จึงทรงดำริว่า
เป็นอัปมงคล การจะทรงสร้างปราสาทนั้นคงจะกินเวลาผ่านไป
จึงดัดเสียและเอาเครื่องปราสาทที่เตรียมไว้ มาทรงสร้างพระ-
มณฑปถวายในพระพุทธศาสนาตั้งได้กล่าวมาแต่ต้นแล้ว

จากชอวัดนิพพานารามมาเป็นพระศรีสรรเพชญ์

สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ที่วัดปากน้ำภาษีเจริญ

“อันว่าวัดพระศรีสรรเพชญ์เป็น นามวัด สำคัญในกรุงเก่า

อยู่ในพระราชวังอย่างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นที่ประดิษ-

สมเด็จพระสังฆราช (สุก)

๓๕

ฐานพระพุทธรูปหุ้มทองคำยืนสูง ๘ วา ซึ่งสมเด็จพระรามาธิบดี
ที่ ๒ ทรงสร้างและถวายพระนามว่า พระศรีธรรมเพชญ์ดาราม
เพราะเหตุนี้จึงเรียกนามวัดว่า วัดพระศรีธรรมเพชญ์ เข้าใจว่า
อาศัยแบบอย่างอนันเมือพระบาท สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ทรงสร้าง พระอารามใน พระบรมมหาราชวังอย่างวัด พระ ศรี ธรรม-
เพชญ์กรุงเก่า แต่ทรงพระราชอุทิศถวายเป็นที่ประดิษฐาน
พระมหามณีรัตน์ปฏิมากรแก้วมรกต จึงพระราชทานนามว่าวัด
พระศรีธรรมเพชญ์โดยมาก เพราะเหตุที่อยู่ในพระราชวังเหมือน
วัดพระศรีธรรมเพชญ์กรุงเก่า แต่วัดพระศรีธรรมเพชญ์กรุงเก่า
เป็นที่บรรจุพระบรมอัฐิของพระเจ้าแผ่นดินด้วย ถึงพระอัฐิเจ้า
นายในพระราชวงศ์โดยมาก ก็บรรจุไว้ใน วัดพระศรีธรรมเพชญ์
เริ่มแต่บรรจุพระอัฐิสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อปีขวด พ.ศ.
๒๐๓๕ เป็นต้นมา ในชนแรกก็บรรจุพระอัฐิทำเป็นมหาสถูป
(เหมือนพระศรีรัตนเจดีย์ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม) พระอัฐิ
เจ้านายทำพระสถูปขนาดเล็กยรายรอบวัด ครั้นล่วงหลายรัชกาล
เข้า เมื่อสร้างพระมหาสถูปที่บรรจุพระบรมอัฐิเรียงกันมา ๓
องค์ และทรงสร้างพระวิหารยอดลงระหว่งพระมหาสถูป ๓ หลัง
เต็มทิศหนึ่งแล้ว ต่อมาก็ทำพระสถูปแถวใหม่มีพระวิหารคน
ติดต่อกันไปจนเต็มทิศ ๒ แถว ในกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อใน

รัชกาลที่ ๑ ไม่ได้ทรงสร้างที่บรรจุพระอัฐิในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จึงยังผิดกันกับ วัดพระศรีสรรเพชญ์ ครองเกล้าด้วยประการฉะนี้

ที่เปลี่ยนชื่อวัดนิพพานารามว่า วัดพระศรีสรรเพชญ์เชื่อกันได้เป็นแน่ว่า เหนือนามวัดพระศรีสรรเพชญ์กรุงเก่ามาช้านานมาแล้ว เพราะไม่ปรากฏว่ามีวัดพระศรีสรรเพชญ์ที่ไหนอีก นอกจากที่กรุงเก่า แต่เมื่อพิเคราะห์ต่อไปว่า วัดนิพพานารามมีสิ่งอันใดที่จะเป็นเหตุให้ควรมีนามว่า วัดพระศรีสรรเพชญ์ จะว่าด้วยพระพุทธรูป ก็ไม่มีพระสำคัญ ซึ่งควรถวายพระนามว่า 'พระศรีสรรเพชญ์' จะว่าด้วยสถานทกมได้อยู่ในพระราชวังอย่างวัดพระศรีสรรเพชญ์ ครองเกล้า หรืออีกอย่างหนึ่งจะว่าเป็นเพราะเป็นชื่อวัดสำคัญที่มีในกรุงเก่า ควรให้มามีในกรุงรัตนโกสินทร์ เช่นเอาชื่ออื่น เช่นว่าวัดมหาธาตุหรือวัดพุทไธสวรรย์ก็ไม่ตรง วัดราชบูรณะมาช้านานนามวัดเดียว ถ้าเช่นนั้นทำไมไม่เรียกว่า วัดมหาธาตุ อย่างมาเปลี่ยนที่หลังอีกครึ่งหนึ่ง สันนิษฐานว่าในเวลานั้นคงจะมีสิ่งใดที่ในวัดนิพพานารามให้เป็นเหตุและเป็นที่ยังให้แลเห็นว่าควรขนานนามว่า วัดพระศรีสรรเพชญ์ เมื่อคิดใคร่ครวญดูเห็นว่าสิ่งนั้นน่าจะเป็นมณฑปนั่นเอง ค่อมณฑปนี้มีเรื่องปรากฏมาตั้งกล่าวแล้วว่า กรมพระราชวังบวรฯ ทรงพระราชอุทิศถวาย

สมเด็จพระสังฆราช (สุก)

๔๑

เครื่องบนปราสาทเป็นพทอบชา จึงได้สร้างมณฑปขึ้น ทำนองใน
ขณะเมื่อทรงปรารภหรือเมื่อจะสร้างพระมณฑปนี้ ทรงพระดำริ
ถึงแบบอย่างที่มีในกรุงเก่าจึงทรงสร้างพระมณฑปในวัดนิพพา-
นาราม อันโลมตามอย่างพระมณฑปที่ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ที่
กล่าวมาแล้ว ดังนั้นจะพึงเห็นได้ว่าด้วยการสร้างพระเจดีย์ทอง
อย่างเดียวกันและขนาดเดียวกันไว้ในกลางมณฑป เว้นแต่เตรียม
ไว้เป็นที่บรรจุพระอัฐิอย่างเดียวกับพระเจดีย์ทองในพระมณฑป
วัดพระศรีสรรเพชญ์กรุงเก่าด้วยหรือไม่ขอทรงทราบไม่ได้ ถ้าได้
เตรียมบางทีจะเป็นเหตุให้ชนานนามว่านิพพานาราม เพราะจะ
ให้เรียกว่าวัดพระศรีสรรเพชญ์ก็ขัดอยู่ ด้วยวัดพระศรีสรรเพชญ์
กรุงเก่าเป็นวัดในพระราชวังหลวงจะชนานนามกับเป็นที่บรรจุอัฐิ
จึงคิดนามใหม่ว่าวัดนิพพานาราม ขอทูลกล่าวขอทรงเห็นเป็นการ
ลอบดูโดยโวหารมิได้ยืนยันเป็นหลักฐานแน่นอน แต่ข้าพเจ้าขอ
ว่า ทพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกพระราชนาม
ใหม่ว่า วัดพระศรีสรรเพชญ์นั้น เห็นจะเป็นเพราะที่กรมพระราชวัง
บวรฯ ได้ทรงสร้างพระมณฑปไว้อย่างวัดพระศรีสรรเพชญ์ที่
กรุงเก่า ทรงพระราชดำริว่าไม่ต้องการนามนั้นอย่างพระอาราม
หลวง เพราะในพระราชวังให้นามว่าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
แล้ว จึงโปรดให้เรียกวัดนิพพานารามว่า วัดพระศรีสรรเพชญ์

ให้สมด้วยพระราชปราชญ์ของสมเด็จพระอนุชาธิราช เพราะฉะนั้น
กรมพระราชวังบวรมหาดลึงหนาท จึงทรงอนุมัติตาม

ข้อวินิจัยซึ่งว่า เหตุใดจึงได้เปลี่ยนวัดนิพพานารามนั้น
เสีย ก็เห็นจะเป็นด้วยทรงพระดำริว่าเป็นนามนอกแบบนอกแผนหา
สมควรจะเอามาใช้เป็นนามพระอารามสำคัญไม่ จะทรงพระดำริ
เห็นอยู่เช่นนั้นแต่ก่อนแล้ว ครั้นจะทำสังคายนาพระไตรปิฎกอัน
นับว่าเป็นการสำคัญในพุทธศาสนาอุปมกก็เป็นโอกาสอันสมควร
จึงโปรดให้เปลี่ยนนามอาราม มิใช่การสังคายนาเกี่ยวข้องอันใด
ในเรื่องเปลี่ยนนามของพระอาราม จากนามวัดพระศรีสรรเพชญ์
หรือวัดพระศรีสรรเพชญ์ดารามมาเป็นวัดพระศรีรัตนมหาธาตุหรือ
วัดมหาธาตุ

สมเด็จพระปาดำรงราชานุภาพทรงสนับสนุนไว้ว่า เหตุที่จะโปรดให้เปลี่ยนนามวัดพระศรีสรรเพชญ์นั้นว่า เห็นจะเป็นด้วยเหตุ ๒ ประการ คือประการที่ ๑ ถ้าหากกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ได้ทรงเจตนาให้การอย่างใดในพระอารามมีเหมือนอย่างวัดพระศรีสรรเพชญ์เหมือนกรุงเก่า เช่นจะให้มีพระมณฑปเป็นที่บรรจุพระอัฐิตั้งคาคคะเนนเป็นต้น เจตนาอันเป็นอันระบับไปแล้ว ประการที่ ๒ เพราะคนทั้งหลายยังเรียกวัดพระศรีรัตนศาสดารามว่า วัดพระศรีสรรเพชญ์อย่างคร่งคร่งเก่าอยู่ ชุกชุม บังเกิดความเข้าใจผิดจึงได้โปรดให้เปลี่ยนเสียเป็นอย่างอื่น

สมเด็จพระสังฆราช (สุก)

๔๓

ที่โปรดให้เรียกว่าวัดมหาธาตุ^๕นี้มีหลักทางสันนิษฐานที่
จะเข้าใจได้ง่าย ด้วยชื่อว่าวัดมหาธาตุหรือเรียกเต็มตามแบบว่า
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเป็นหลักของพระนครย่อมมีทุกราชธานีใน
ประเทศนั้นจะต้องมีในพระนครอมรรัตน โกสินทร์^๕ประการ ๑ พระ
เจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุในพระมณฑปเป็นพระศรีรัตนมหา-
ธาตุอยู่ในพระอารามแล้วประการ ๑ เป็นที่สถิตของสมเด็จพระ-
สังฆราชเหมือนวัดมหาธาตุที่กรุงเก่า^๕นประการ ๑ เพราะสมควร
แก่วัดมหาธาตุยิ่งกว่านามอื่น ๆ ด้วยประการฉะนี้ จึงพระราชทาน
นามว่า วัดมหาธาตุ

ครั้นถึงรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่
หัว รัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๓๗ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าพ้าม
หาวชิรุณหิศ อันเป็นองค์รัชทายาทพระองค์แรก สวรรคตจึง
โปรดฯ ให้สร้างสังฆิกเสนาสน์ราชวิทยาลัย (หอพระสมุดแห่งชาติ
ในปัจจุบัน) ประดิษฐานพระบรมศพสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
องค์รัชทายาท ในเวลาที่จะพระราชทานเพลิง เสร็จการพระราช-
ทานเพลิงแล้วก็ทรงพระราชอุทิศถวายเป็นที่เล่าเรียนพระปริยัติ
ธรรมและพระราชทานนามว่า “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย”
เมื่อพระราชทานเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
แล้วได้ปี พระองค์ได้พระราชทานทรัพย์อันเป็นส่วนหนึ่งของพระบรม-

โอรสาธิราชถวายบุชากันต์พระธรรมเทศนาแด่พระพิมลธรรม^๑
เพื่อปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุเมื่อวันที่ ๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๙ การ
ปฏิสังขรณ์แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ จึงโปรดฯ พระราชทาน
เพิ่มสร้อยนามพระอารามต่อท้ายว่า “วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์”
เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้า
มหาวชิราวุธ^๒ แต่นั้นมา

และวัดมหาธาตุ^๓ตนเอง ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลก^๔ให้เป็นสถานที่สอบไล่พระปริยัติธรรมตั้งแต่สมัยสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว^๕เป็นต้นมา โดยความเห็นชอบร่วมกันในที่
ประชุมของพระราชาคณะในครั้งนั้น และตามแบบอย่างธรรมเนียม
ที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว^๖แต่ครั้งกรุงเก่า กล่าวคือเมื่อสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว^๗
สถิต ณ วัดสุทัศน์^๘ก็ใช้พระอารามนั้นเป็นที่สอบไล่พระปริยัติธรรม
เช่นที่วัดมหาธาตุดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ตราบจนมีสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว^๙สถิต ณ วัดสุทัศน์จึงย้ายตามไปด้วย เช่นสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๑๐}
(นาค) สถิต ณ วัดเลียบก็ย้ายไปสอบไล่ที่นั่น และเมื่อกรม
สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส^{๑๑}สถิต ณ วัดพระเชตุพนก็ย้ายไปสอบ
ไล่ที่นั่นเช่นกัน

๑. พระพิมลธรรมมองเห็นเดิมชื่อ ทิศ ฉายาอุททะ ภายหลังได้เป็นที่สมเด็จพระวันรัต

ในตำนานวัดมหาธาตุ สมเด็จพระมหาปาตมวงศญาณภาพ
ทรงเล่าถึงเหตุที่โปรดฯ ให้สมเด็จพระสังฆราช (สุก) มาสถิต
ณ วัดมหาธาตุไว้เพียงสั้น ๆ ว่า

“ถึงปีชวด พ.ศ. ๒๓๓๗ จุลศักราช ๑๑๕๖ สมเด็จพระ
สังฆราช (ศรี) วัดระฆังซึ่งเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์แรกในกรุง
รัตนโกสินทร์สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา
โลกจึงทรงตั้งพระวันรัต (สุก) วัดพระศรีสรรเพชญ์เป็นสมเด็จพระ
สังฆราชนับเป็นองค์ที่ ๒ โปรดฯ ให้สถิตอยู่ ณ วัดพระศรี
สรรเพชญ์ ด้วยเป็นพระอารามหลวงอยู่ระหว่างพระราชวัง คำ
คัญกว่าวัดระฆัง วัดมหาธาตุจึงเป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราช
องค์อื่น ๆ ต่อมา”

และในปีที่ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชตนเอง
ก็ได้ทรงเป็นอุปฆาตของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุน
เสนานุรักษ์ ซึ่งมีพระชนม์ครบ ๒๑ ปี โดยมีพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกพระชนกนาถ โปรดเกล้าฯ ให้ทรงผนวช
ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อเดือน ๘ พ.ศ. ๒๓๓๗ และอุปสม
บทอีก ๒ คือ พระพวงศันรินทร์ และนวกองค์เอง

พระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนเสนานุรักษ์ มีพระนามเดิม
ว่าจุ้ย เป็นพระโอรสองค์ที่ ๗ ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า

จุฬาลงกรณ ประสูติเมื่อวันจันทร์เดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๑๖ สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีเป็นพระราชชนนี และประสูติครั้งที่ ๕ ก่อนปราบดาภิเษก ต่อมาราว พ.ศ. ๒๓๓๕ ได้รับสถาปนาเป็นกรมขุนเสนานุรักษ์

เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคตแล้ว และโปรด ฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร (รัชกาลที่ ๒) พระเชษฐารับพระราชทานอุปราชภิเษก แล้วจึงโปรด ฯ ให้กรมขุนเสนานุรักษ์รับพระบัณฑูรน้อยด้วย ต่อมาเมื่อกรมหลวงอิศรสุนทร ได้บรมราชาภิเษกแล้ว จึงได้โปรดเกล้า ฯ สถาปนาพระอนุชาธิราชพระบัณฑูรน้อย ขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ตำแหน่งมหาอุปราช

กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ เป็นผู้มีความเฉลียวฉลาด แข็งในการสงครามมาก และเคยเป็นแม่ทัพรบกับพม่า ในฝ่ายใต้จนตีพม่าแตกยับเยินไป ทั้งเป็นผู้เอาพระทัยใส่ในทางราชการของสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระเชษฐาธิราช เป็นอย่างยิ่ง จึงเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยิ่งกว่าผู้ใดทั้งสิ้น อนึ่ง ภายหลังที่เสร็จศึกทางฝ่ายใต้ อันถือว่า เป็นครั้งสุดท้ายที่พม่ายกเข้ามาในดินแดนไทย เมื่อเสด็จกลับถึงพระนครแล้ว ก็ทรงประชวรเป็นไข้ป่าพระอาการมาก เมื่อหาย

สมเด็จพระสังฆราช (สุก)

๔๓

ประจวบแล้วได้ทรงผนวชอีกครั้งหนึ่งเป็นเวลา ๗ วัน เข้าใจว่า
การผนวชครั้งหลังนี้ คงจะเป็นการแก้บนที่หายประชวรจากไข้ป่า

กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ ประจวบพระยอด (ผู้)
ก่อน โปรดเกล้าฯ ให้ฆ่า แล้วกลายเป็นพิษ สวรรคตที่พระที่นั่ง
วายุสถานอมเรศเมื่อวันที่ ๑๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๑ พระชน-
มายุ ๓๗ พรรษา

เพื่อให้ท่านผู้อ่านได้ทราบถึงนาครที่อุปสมบทร่วมกับเจ้าฟ้า
กรมขุนเสนานุรักษ์ ไว้ให้ท่านรู้จักสักเล็กน้อยว่าเกี่ยวข้องกับ
ทางใด จึงได้เขารวมอุปสมบทในครั้งนั้นด้วย

พระพงศนรินทร์ เดิมชื่อทศพงษ์ เป็นโอรสพระเจ้าตาก
สินมหาราช กรมบริรักษ์ศักดิ์ศรีสุตารักษ์ (เจ้าหญิงนิมิต ธิดาเจ้า
นครศรีธรรมราช) เป็นพระมารดา ในรัชกาลที่ ๒ ได้เป็นพระ
พงศอำรินทร (หรือเรียกอีกนามหนึ่งว่า พระพงศนรินทร์) มี
หน้าที่เป็นแพทย์หลวง มีโอรสธิดารวมถึง ๑๗ คน มีที่เป็นธิดา
ควรออกขอสามคน คือ

๑. คุณหญิงพลับ เป็นหม่อมห้ามกรมหมื่นภูมินทรภักดี

-
๑. กรมหมื่น ภูมินทรภักดีนั้น มีธิดาเป็น พระชายา พระบาท สมเด็จพระ จุลจอม
เกล้าถึง ๓ องค์พี่น้องคือ ๑. พระอรรคชายาเธอพระองค์เจ้าอุบลรัตน์
นารีนาค กรมขุนอนุรักษ์วรราชกัญญา ๒. พระอรรคชายาเธอพระองค์เจ้า
เสาวภาคนารีรัตน์ ๓. พระอรรคชายาเธอพระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์
ภายหลังสถาปนาเป็นพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราช
ปิตุวัตร

๒. คุณหญิงจัน เป็นพระนมพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ๓. คุณหญิงขาว เป็นพระนมสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎพระวรวงศ์

นักองคเณศ เป็นโอรสของมหาอุปราชแห่งเขมร พระ
 ยายมราช (แบน) พาหลบภัยเข้ามาในประเทศไทยตั้งแต่ ๑๐
 ขวบ ซึ่งจะได้เป็นกษัตริย์เขมรในกาลต่อไป พระบาทสมเด็จพระ
 พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระเมตตาமாகว่าเป็นกำพร้า ทรง
 อุปถัมภ์ด้วยความรักใคร่ พออายุครบบวชจึงได้โปรดเกล้าฯ ให้
 บวชพร้อมกับเจ้าฟ้ามงกุฎเสนาณรงค์ แล้วภายหลังทรง
 ส่งไปเป็น พระเจ้าแผ่นดินเขมรตามทตงพระทัยไว้ แต่เป็นอยู่
 เพียง ๓ ปีเศษก็ถึงแก่พรตดิยมเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๑

ครั้นในปีต่อมาคือ พ.ศ. ๒๓๓๘ กรมพระราชวังบวรมหาสุ
 รสิงหนาท ได้ทรงผนวชอีกพระองค์หนึ่ง โดยสมเด็จพระสังฆราช
 (สุก) เป็นพระอุปัชฌาย์ ซึ่งปรากฏในพระราชพงศาวดาร
 กรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ ว่า

“ในปีเถาะสัปตศกจุลศักราช ๑๑๕๗ (พ.ศ. ๒๓๓๘) นั้น เมื่อ
 ณ เดือน ๘ ขึ้น ๑๕ ค่ำ สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวัง
 บวรสถานมงคล เสด็จลงมาเฝ้าถวายบังคมลาทรงผนวช และ
 ขอรับพระราชทานอภัยโทษเจ้านันทเสน เจ้านครลานช้างที่ต้อง
 โทษกับสมัคพรรคพวกเจ้านันทเสน และบรรดานักโทษที่ต้อง
 พันธนาการอยู่ในเรือนจำให้พ้นโทษด้วย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัวโปรดพระราชทานนักโทษออกจากเรือนจำ ตามที่

สมเด็จพระสังฆราช (สุก)

๔๕

สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมขุนพิษณุโลกประชานาถ เจ้าพนักงานเสนาและพรรคพวกซึ่งเป็นพวกกบฏและพวกพวกรามัญข้าศึก และพวกโจรสลัดนั้นหาโปรดพระราชทานไม่ว่า 'กรมพระราชวังบวรสถานมงคล' ทรงพระราชดำริชดเชยนักโทษที่พ้นโทษในครั้งนั้น ๓๒ คน

ครั้น ณ วันพุธเดือน ๘ ขึ้น ๑๕ ค่ำ สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จทรงบรรพชาอุปสมบท ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์ (มหาธาตุ) สมเด็จพระสังฆราชเป็นอุปัชฌาย์ พระญาณสังวรวัดพลับ (ราชสิทธิาราม) เป็นพระกรรมวาจา พระธรรมกิติเป็นอันสงฆ์คณะ พระสงฆ์คณะหัตถปาสา ๔๑ รวมเป็น ๔๔ รูป เสด็จทรงบรรพชาอุปสมบทเวลาบ่าย ๕ โมง ๗ บาท

ครั้น ณ เดือน ๘ แรม ๑ ค่ำตรึง ขึ้นพลับพลาปริยายบำเพ็ญพระธรรมภาวนา ครั้นแรม ๔ ค่ำเวลาบ่าย ๔ โมง พระสงฆ์ ๕๐๐ รูปเจริญพระปริตร ณ พระระเบียงอุโบสถวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์รุ่งขึ้นฉันเป็นการฉลอง

ครั้นถึงแรม ๗ ค่ำ เวลาเช้า ๔ โมง ๒ บาท กรมพระราชวังบวรฯ ลាผนวช รวมเวลาที่ทรงผนวชอยู่ ๗ ราตรี

สมเด็จพระสังฆราช (สุก) ได้ทรงช่วยชีวิตตามเนรเป็น การประกอบกุศลอันยิ่งใหญ่ไว้ครั้งหนึ่งกล่าวคือ

เมื่อวันศุกร์เดือน ๕ แรม ๑๕ ค่ำ ปีระกาตรีศกจุลศักราช ๑๑๖๓ (พ.ศ. ๒๓๔๓) พระภิกษุสามเณรในวัดพระศรีสุวรเพชญ์ (วัดมหาธาตุ) จุดดอกไม้เพลิงเล่นในเวลากลางคืน ยามเศษลูกไฟไปติดมณฑปทำให้เกิดเพลิงไหม้มณฑป จนหมดเหลือแต่ผนัง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและ สมเด็จพระกรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จมาช่วยดับเพลิงและสืบสวนได้ตัวผู้เป็นต้นเหตุคือ สามเณรวัด โปรตเกล้า ฯ ให้สึก และสมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวร ฯ จะให้ประหารชีวิต แต่สมเด็จพระสังฆราชถวาย พระพรขอขมาโทษบาปชีวิตไว้ ทรงโปรดพระราชทานให้

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๔๔ สมเด็จพระสังฆราช (สุก) ได้เป็น พระอัครมหารัชมงคลมณเฑียรธรรมหรือพระราชวังหลัง อีกพระองค์หนึ่งทวดพระศรีรัตนศาสดาราม และในการทรงผนวช ครองนมพระองค์เจ้าวาสุมิ (กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส) กับพระองค์เจ้าฉัตรเป็นทางนาค เมื่อทรงผนวชแล้วประทับอยู่ที่ วัดระฆังโฆสิตาราม

กล่าวกันว่าเรื่อง การทรง ผนวช ของ กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข ทำกันเป็นเรื่องภายในไม่เปิดเผยและทรงผนวชเมื่อมีพระชนมายุได้ ๕๖ พรรษาแล้ว หลังจากทรงผนวชได้ ๕ ปีก็ทิวังคต เมื่อวันเสาร์เดือนอ้ายขึ้น ๑๑ ค่ำปีชวด จุลศักราช ๑๑๖๘ (พ.ศ. ๒๓๔๘) เวลาบ่าย พระชนมายุ ๖๑ พรรษา

สมเด็จพระสังฆราช (สุก)

๕๑

ภารกิจทางพระพุทธศาสนานี้ สมเด็จพระสังฆราชสุก ได้ทรงวางระเบียบปฏิบัติไปตามแนวทางเดิมที่วางไว้ แต่ก่อนพระองค์ท่านเป็นสมเด็จพระสังฆราช และดูเหมือนจะถือเอาแบบอย่างครั้งกรุงเก่าเรื่องการสอบพระปริยัติธรรมเพื่อเป็นบาเรียน^๑ ของพระภิกษุสามเณรโดยแบ่งเป็น ๓ ชั้นตามเดิมคือ

๑. บาเรียนตรี ใช้พระสูตรเป็นหลักสูตรตามแต่คณะกรรมการกำหนดให้ผู้เข้าสอบแปล เมื่อแปลได้แล้วก็เท่ากับสอบได้เป็นบาเรียนตรี
๒. บาเรียนโท ใช้พระสูตรกับพระวินัยเป็นหลักสูตรตามแต่คณะกรรมการกำหนดให้ผู้เข้าสอบแปล เมื่อแปลได้แล้วก็เท่ากับสอบได้เป็นบาเรียนโท
๓. บาเรียนเอก ใช้พระสูตร พระวินัย และพระปรมัตถ์เป็นหลักสูตร ตามแต่คณะกรรมการกำหนดให้ผู้เข้าสอบแปล เมื่อแปลได้แล้วก็เท่ากับสอบได้เป็นบาเรียนเอก

ในตอนปลายอายุของท่านได้มีการจัดส่งสมณทูตไปลังกา แต่พระองค์ท่านทรงชราภาพมากแล้ว ได้โอนงานต่าง ๆ ไปให้สมเด็จพระสังฆราช (มี) ขณะนั้นเป็นที่สมเด็จพระพนรัตน์อยู่ ณ วัดราชบูรณะ รับผิดชอบบริหารแทนตลอดมาจนกระทั่งสิ้นพระชนม์

๑. คือเปรียญในปัจจุบัน

สมเด็จพระสังฆราช (สุก) เมื่อสิ้นพระชนม์จะมีพรรษา
 ยุกาลเท่าใดไม่ปรากฏชัด สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ ๖ ทรง
 กล่าวไว้ในประวัติอริยสงฆ์ว่า

“สมเด็จพระสังฆราช (สุก) เป็นมหาสังฆปริณายกอยู่ ๒๓ ปี
 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อ ณ วันพุธเดือน ๖ แรม ๑๓ ค่ำ
 ปีชวด พ.ศ. ๒๓๕๙ พรรษาเท่าใดทราบไม่ได้แน่ ด้วยไม่พบ
 ดวงชะตาเหมือนสังฆราชองค์อื่น ๆ แต่มีหลักฐานสันนิษฐานว่า
 อายุอ่อนกว่าพระสังฆราช(ชน)กรุงธนบุรี แต่แก่กว่าสมเด็จพระ
 ญาณสังวร วัดพระเชตุพน ถ้าประมาณว่าอ่อนกว่าสมเด็จพระสัง
 ฆราช(ชน) ๒ ปี แก่กว่าสมเด็จพระญาณสังวร วัดพระเชตุพน ๒ ปี ได้
 ประมาณปีเกิดในปีกุนจตุศกราช ๑๐๙๓ พ.ศ. ๒๒๗๕ ถ้าเช่น
 นั้นเมื่อเป็นสมเด็จพระสังฆราชชนมายุ ๖๓ ปี เมื่อสิ้นพระชนม์
 ชนมายุได้ ๘๖ ปี

โลโกปตมฤตยา เมตตา
 เมตตาเป็นเครื่องค้ำจุนโลก
 ความเมตตาอารีมีในจิต
 จะผูกมิตรไว้ทุกแห่งในแหล่งหล้า
 เป็นเรื่อนำคาคณุนโลกา
 ไปจนกว่าสิ้นกัลป์พุทธันดร ฯ

สมเด็จพระสังฆราช (มี)

วัดมหาธาตุ

องค์ที่ ๓

พ.ศ. ๒๓๕๕ — ๒๓๖๒

สมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นสมเด็จพระสังฆราช
องค์ที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และเป็นองค์ที่ ๑ ใน
รัชกาลที่ ๒

พระประวัติท่านเกิดของสมเด็จพระสังฆราชของชน ก็นั้น
เดียวกับ ๒ องค์ที่กล่าวมาแล้ว กล่าวคือ ไม่ทราบนามบิดามารดา
และถิ่นกำเนิด แต่ พ.ศ. ที่เกิดอยู่ในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ในสมัยกรุงธนบุรีเป็นเปรียญเอกอยู่วัด
ราชบูรณะ จะขึ้นมาแต่กรุงเก่าหรือกรุงธนบุรีไม่อาจทราบได้
แต่เข้าใจกันว่าเป็นสมัยกรุงธนบุรี

สมเด็จพระสังฆราช (มี) เกิดเมื่อ ณ วันพุธ เดือน ๘
ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเมีย จุลศักราช ๑๑๑๒ พ.ศ. ๒๒๙๓ เมื่อเป็น
สมเด็จพระสังฆราชนั้น ท่านมีพระชนมายุได้ ๖๗ ปี คือได้รับ

สถาปนาเมื่อ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ ปีชวด พ.ศ. ๒๓๕๙ และเมื่อได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชแล้ว ได้ เหมาสถิต ณ วัดมหาธาตุ เมื่อวันจันทร์เดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำ ใน ปีชวดนั่นเอง

สมเด็จพระสังฆราช (ม) ถ้าจะเปรียบกับเพชรก็ เป็น เพชรน้ำเอกอันสูงค่า เพราะความรู้เปรียบญเอกเป็นประกาศนียบัตรรับรองภูมิวิทยา ในทางพระปริยัติธรรมอยู่อย่างสมบูรณ์แล้ว แม้จะไม่มีหลักฐานว่าได้รับสมณศักดิ์ตำแหน่งอะไรมาบ้าง หลั่งจากเป็นที่พระวินัยรักขิต ก็มาปรากฏเป็นตำแหน่งพระพิมลธรรม- เลย ซึ่งเป็นตำแหน่งสูงมีชั้นอยู่

เมื่อมีเหตุยุ่งยากในสมัยปลายแผ่นดินกรุงธนบุรี และ คณะสงฆ์ต้องอดเวงอยู่ขณะหนึ่งนั้น ก็มิได้มีขอมหาเมาเข้าไป เกยวของด้วย เห็นจะเป็นเพราะท่านยังเป็นคนผู้น้อยและอยู่ห่างไกลกับเหตุการณ์ แต่คุณวุฒิทางภูมิปัญญาและการปฏิบัติธรรม คงจะเป็นที่รกรักความหมายเปรียบพร้อมไม่บกพร่อง สมควรที่จะ เป็นหลักใหญ่ในฝ่ายพุทธจักรได้

ฉะนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ ทรงปราบดาภิเษกประดิษฐานกรุงรัตนโกสินทร์ และจัดการบ้าน เมืองสงบราบคาบเรียบร้อยแล้ว จึงหันมา

สมเด็จพระสังฆราช (มี)

५५

ต่างทางฝ่ายคณะสงฆ์ เพื่อความมั่นคงและเจริญก้าวหน้าของพระพุทธศาสนาต่อไป แรกของการทรงจัดก็คือ ขำระสอบสวนโทยะฝ่ายที่ำผิดประเพณี มักใหญ่ใฝ่สูงประจบสอพลอประพฤติผิดพระธรรมวินัย แล้วทรงยกย่องสถาปนาผู้นั้นอยู่ในหลักธรรมให้ตามสมควรแก่การปฏิบัติ เพื่อร่วมทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้วัฒนาถาวรต่อไป มีกล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ เกี่ยวกับสมเด็จพระสังฆราช (มี) เมื่อยังเป็นมหา

“ วรวิ ให้นำหม้อเบรียญเอกวัดเลียบ (วัดราชบูรณะ)
เป็นพระวินัยรักขิตแทนพระอุบาลี และพระพุฒาจารย์วัดบาง
หวานอยนน์ อาพาธลงถึงแก่มรณภาพ ทรงพระกรุณาให้ทำ
ฌาปนกิจแล้วให้นำนิมนต์พระเทพมุนี ไปครองวัดบางหวานอย
นน์แทน วรวิ ”

หลังจากเป็นพระวินัยรักขิตแล้ว ไม่ปรากฏที่ได้ชื่อว่าท่านใดเป็นตำแหน่งอะไรบ้าง แต่เมื่อถึงปีชวด พ.ศ. ๒๓๓๗ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราช (ตุก) เป็นสมเด็จพระสังฆราชแล้ว ทรงเลิชนครบาลวัดพระพิมลธรรมวัดพระเชตุพน เป็นสมเด็จพระวันรัต ทรงเลื่อนพระวินัยรักขิต (มี) เป็นพระพิมลธรรมแทน ต่อมาในรัชกาลที่ ๒ เมื่อสมเด็จพระ

วันรัตวัดพระเชตุพนถึงมรณภาพลง จึงทรงเลื่อนพระพิมลธรรม (มี) เป็นสมเด็จพระวันรัตแทน และดำรงตำแหน่งสมเด็จพระวันรัตอยู่ตลอดมาจนได้เลื่อนเป็น สมเด็จพระสังฆราช

ในตอนปลายสมัยสมเด็จพระสังฆราช (สุก) ซึ่งท่านได้ทรงชราภาพมากแล้ว และได้มอบให้สมเด็จพระวันรัตมี จัดการบริหารเกี่ยวกับคณะสงฆ์ฝ่ายเหนือแทน และงานสำคัญ ๆ อย่างอื่น ๆ อีก เช่น เรื่องการเลือกสรรพระภิกษุเป็นสมณทูตไทยไปลังกา เป็นต้น

จะขอย้อนไปกล่าวถึง เมื่อครั้งท่านทำหน้าที่แทนสมเด็จพระสังฆราช (สุก) สักเล็กน้อยก่อน เพื่อให้เรื่องติดต่อไปตามลำดับก่อนหลัง ในพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ กล่าวไว้ถึงเรื่องการส่งสมณทูตไปลังกาว่า

“ครั้นถึงปีระกาเบญจศก จุลศักราช ๑๑๗๕ พ.ศ. ๒๓๕๖ มีพระสงฆ์ลังกาเข้ามาอีก ๑ รูป ชื่อพระสาสนวงศ์ อ้างว่ามาหาสังฆนายกในลังกาทวิป ให้เชิญพระบรมสารีริกธาตุเข้ามาถวายสมเด็จพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา แต่ไม่มีสมณสาส์นหรือสิ่งสำคัญอันใดมา ครั้นได้ถามถึงการพระศาสนาในลังกาทวิป พระสาสนวงศ์ก็ให้การเลื่อนไปต่าง ๆ ข้ามมาเกิดรังเกียจไม่ปรองดองกันกับพระลังกาที่เข้ามาอยู่แต่ก่อน จึงเป็นเหตุให้ทรงแค้นพระราชา-

เหตุที่ย่า จะมีใช้พระที่รับอุปสมบทมาแต่ลังกาทวีป ทรงพระราชดำริว่า พระสงฆ์ในลังกาทวีปก็เป็นสมณวงศ์อันเดียวกันกับพระสงฆ์ในสยามประเทศ เคยมีสมณไมตรีต่อกันมาแต่ครั้งกรุงเก่าแต่เลิกล้างมาเสียเพราะเหตุเกิดสงคราม ไม่ได้ไปมาหาสู่ถึงกันช้านาน บัดนี้กรุงสยามก็ได้ประดิษฐานกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี เป็นอิสระมั่นคงแล้ว และได้ข่าวว่าลังกา เสียแก่อังกฤษ การพระศาสนาและสาสนวงศ์ในลังกาทวีปจะเป็นอย่างไร ควรจะสืบสวนให้ทราบความจริงไว้ จึงทรงเผด็จสมเด็จพระวันรัต (ม) วัดราชบูรณะกับพระพุทโธโฆษจารย์ (บุญศรี) ให้จัดหาภิกษุสงฆ์ทั้งฝ่ายคณะใต้และเหนือ จะมีองค์ใดคร่ำคร่าออกไปยังลังกาทวีปบ้าง”

เพื่อสนองพระราชประสงค์ขององค์อรรคศาสนูปถัมภก สมเด็จพระวันรัต (ม) จึงเลือกสรรอาราธนาพระภิกษุวัดเลียบบนเองได้ ๔ รูป คือ พระอาจารย์ดี ๑ พระอาจารย์คง ๑ พระอาจารย์เทพ ๑ พระอาจารย์ท่วง (บางแห่งว่าชื่อพระจันทร์) ๑

สมทบกับพระภิกษุวัดมหาธาตุที่พระพุทโธโฆษจารย์จัดให้อีก ๔ รูป คือ พระอาจารย์อยู่ ๑ พระอาจารย์ปราง ๑ พระอาจารย์เซ่ง ๑ พระอาจารย์ม่วง ๑ รวม ๒ สำนัก ๘ รูป รวมกับพระลังกาอีก ๒ รูป คือ พระรัตนपालะ และพระหิระ ซึ่ง

เข้ามาแต่รัชกาลที่ ๑ ขอร่วมเดินทางเพื่อกลับไปเยี่ยมบ้านจึงรวม
เป็น ๑๐ รูป

คณะสมณทูตชนออกเดินทางเมื่อเดือนชน ๑๑ ค่ำ พ.ศ.
๒๓๕๗ โดยทางเรือ แต่ออกเดินทางไปได้เพียงแค่ปากน้ำชุมพร
เรือชำรุดเสียหาย พระสงฆ์ทรมานจึงจัดเรือส่งต่อไปถึงไชยา
แล้วพระสงฆ์ไชยาก็จัดเรือส่งต่อไปถึงนครศรีธรรมราช แต่เมื่อ
ไปถึงไม่ทันฤดูลมที่จะใช้ใบไปลังกา และคณะสมณทูตจึงต้อง
พักค้างอยู่ที่นครศรีธรรมราชถึง ๑๑ เดือน จะเห็นได้ว่าการ
คมนาคมสมัยนั้นลำบากยากเย็นเพียงใด ต้องอาศัยฤดูกาลตาม
อากาศ เป็นเครื่องช่วยการเดินทางไกล แม้กระนั้นก็มีได้เป็น
อุปสรรคแก่คณะสมณทูต ทุกชุดที่พากันด้วยความมานะอดทน
ในการเดินทางที่เต็มไปด้วยศรัทธาอันแรงกล้า

คณะสมณทูตได้เริ่มออกเดินทางไปลงเรือที่เมืองตรัง เมื่อ
เดือน ๔ ชน ๑๓ ค่ำ ปีกุล จุลศักราช ๑๑๗๗ พ.ศ. ๒๓๕๘ เพราะ
เป็นฤดูมรสุมที่จะใช้ใบไปได้แล้ว การเดินทางระยะนี้ได้โดยสาร
เรือบรรทุกช้างไป เดินทางไปได้ตลอดจนถึงเมืองสิงคโปร์ และ
พักอยู่ที่วัดบปฬาราม อันเป็นวัดที่พระอุปาลได้เคยออกไปอยู่ที่
ลังกาเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา เมื่อเดือน ๘ ทศยาศาม ชน ๑ ค่ำ
คณะสมณทูตพักอยู่ในลังกาเป็นเวลา ๑ ปี จึงได้เดินทางกลับถึง
กรุงเทพฯ เมื่อเดือน ๕ แรม ๑ ค่ำ ปีชวด สมฤทธิศก จุลศักราช
๑๑๘๐ พ.ศ. ๒๓๖๑ การส่งคณะสมณทูตไปลังกาครั้งนี้ จึง

ถือเป็นครั้งแรกของกรุงรัตนโกสินทร์

นอกจากเรื่องการจัดส่งคณะสมณทูตไปลังกาแล้ว ท่านยังได้คนควาเรียบเรียงเรื่อง สมณทูตไทย เคยไปลังกามา ครึ่งหนึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา ถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยด้วย ซึ่งจะได้นำมาเล่าไว้พอประกอบเรื่องสักเล็กน้อย

เรื่องสมณทูตของพระสงฆ์ไทยไปลังกา ที่สมเด็จพระสังฆราช (ม) ทรงเรียบเรียงถวายนั้นว่า เป็นสมัยแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ พระราชาคณะที่เป็นสมณทูตไปคือ พระอุปาลิ และพระธิริยมนเป็นหัวหน้าออกเดินทางเมื่อวันศุกร์ เดือนอ้าย ชน ๑๓ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๑๕ (พ.ศ. ๒๒๙๕) เมื่อไปถึงลังกาและจำพรรษาอยู่ทมน เป็นเวลา ๓ ปี ได้อุปสมบทชาวลังกาเป็นพระภิกษุ ๗๐๐ รูป สามเณร ๓,๐๐๐ รูป เมื่ออยู่ครบ ๓ ปีแล้วทางพระนครศรีอยุธยาส่งพระไปเปลี่ยน และสมณทูตชุดที่ ๒ นมพระวิสุทธาจารย์กับพระวรญาณมนเป็นหัวหน้า พระอันดับ ๒๐ รูป สามเณร ๒๐ รูป ออกเดินทางเมื่อวันศุกร์แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีกุน จุลศักราช ๑๑๑๗ พ.ศ. ๒๒๙๗

สำหรับสมณทูตชุดแรกนั้น ปรากฏว่าถึงแก่กรรมภาพเสีย ๑๐ รูป สามเณร ๒ รูป และตัวพระอุปาลิเองก็ถึงแก่กรรมภาพด้วย ชุดหลังไปอยู่ ๕ ปีกกลบถึงกรุงศรีอยุธยาเมื่อปีชวด พ.ศ.

๒๓๐๑

เมื่อได้รับแต่งตั้งเป็นพระสังฆราชแล้ว ได้ให้เจ้ากวัดเลียบ

ไปสถิต ณ วัดมหาธาตุตั้งกล่าวมาแล้ว และในการจัดกระบวน
แห่และพิธีถวายทักษิณพระสุพรรณบัฏครั้งนั้น ได้จัดเป็นการถวาย
พระเกียรติยศอย่างใหญ่ตามประเพณี ซึ่งสมเด็จพระยา
คำรงฯ ทรงเล่าไว้ในเรื่องประวัติวัดมหาธาตุอย่างละเอียดว่า

“ในรัชกาลที่ ๒ ต้องทรงตั้งพระสังฆราชถึง ๓ พระองค์
ตั้งแต่สมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นต้นมา ล้วนแต่อยู่ในพระ-
อารามอนก่อนแล้ว จึงมาสถิตวัดมหาธาตุทงนนั้น เมื่อจะเป็น
สมเด็จพระสังฆราช แห่ มาสถิต วัดมหาธาตุ ก่อนแล้ว จึง รับพระ-
สุพรรณบัฏ บางพระองค์รับพระสุพรรณบัฏก่อนแล้วจึงแห่มา
สถิตวัดมหาธาตุ เห็นจะเกี่ยวด้วยฤกษ์ที่จะทรงสถาปนา ถ้าฤกษ์
ยังอยู่ในเวลาพระศพสมเด็จพระสังฆราชองค์ ก่อนยัง อยู่ที่ตาทนั้
ก็รับพระสุพรรณบัฏก่อน พระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระ-
สังฆราชองค์ก่อนแล้ว จึงแห่สมเด็จพระสังฆราชองค์ใหม่มาสถิต
วัดมหาธาตุ ถ้าฤกษ์สถาปนาเป็นเวลาพระราชทานเพลิงพระศพ
สมเด็จพระสังฆราชองค์ก่อนแล้ว ก็แห่มาสถิตวัดมหาธาตุก่อน
จึงรับพระสุพรรณบัฏ คราวทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราช (มี) นั้น
เห็นได้ชัดโดยวันในจดหมายเหตุว่า เมื่อทรงตั้งนั้น สมเด็จพระ-
สังฆราช (สุก) ขึ้นพระชนม์ยังไม่ถึง ๓ เดือน คงยังไม่ได้พระ
ราชทานเพลิงศพ

ลักษณะการตั้งสมเด็จพระสังฆราช ข้าพเจ้า ได้เห็น

๑. หมายถึงสมเด็จพระยาคำรงฯ ผู้ทรงนิพนธ์ทุกแห่ง

สมเด็จพระสังฆราช (มี)

๖๑

จดหมายเหตุของอาลักษณ์จถวายการพิธี คราวตั้งสมเด็จพระสังฆราช (นาค) เมื่อในรัชกาลที่ ๓ แต่เข้าใจว่าตั้งสมเด็จพระสังฆราชองค์ก่อน ๆ การพิธีก็จะเป็นอย่างเดียวกัน จึงคัดเนื้อความมาจดไว้ให้ปรากฏต่อไป

เริ่มการพิธีด้วยฤกษ์จาริกพระสุพรรณบัฏ จาริกที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จาริกแล้ว (ม้วนรัตนด้วยใหม่เบญจพรรณ) บรรจุกลองงาวางบนพานทอง มีถุงแพรเหลืองระบายแดงผูกพานทองชน ๑ แล้วเอาพานทองนั้นวางบนพาน ๒ ชนประดับมุก มีถุงแพรเหลืองระบายแดงผูกพานชน ๒ อีกชน ๑ แล้วจึงปิดคลุมปักหักทองขวางนอกพระสุพรรณบัฏ ยังมีตราพระมหามณฑปสำหรับตำแหน่งพระสังฆราชใส่ถุงดำดัด ใส่ในหีบชาวกบฏลัทธิชาดงา หีบนั้นใส่ถุงแพรต่วนเหลืองระบายแดงบนตระกูลประดับมุกมีถุงแพรเหลืองระบายแดงผูกอีกชน ๑ แล้วเชิญพานพระสุพรรณบัฏและพานตราพระมหามณฑปตั้งบนเตียง พระมหามณฑปในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

วันก่อนพระฤกษ์สถาปนาเวลาบ่าย พระราชาคณะเจริญพระพุทธรูปในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ครั้นรุ่งขึ้นเวลาเช้า เสด็จออกยังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระอาลักษณ์นั่งห่มปักลายทองขาวเชิงกรวย สวมเสื้อครุย นั่งบนผ้าขาวพับ อ่านประกาศพระนาม ครั้นประกาศแล้วทรงประ-

เคนพานพระสุพรรณบัฏ และตะลุ่มพระมณฑป เมื่อทรงประเคน
แล้วเชิญกลับไปตั้งไว้บนเตียงพระมณฑป พระสงฆ์รับพระราช-
ทานอาหารบิณฑบาตฉันเพลแล้ว เป็นเสร็จการพิธีในพระอุโบสถ
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า คราว
ทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราช (ตอน) ในรัชกาลที่ ๒ นั้น ทำพิธีใน
พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เมื่อพระสงฆ์ฉันแล้ว มีเวียนเทียน
สมโภชพระสังฆราชด้วย

ลักษณะการที่กล่าวมาข้างพระเจ้าสงฆ์ว่า มีรายการอีกอย่าง
หนึ่งไม่ปรากฏในจดหมายเหตุอาลักษณ์ คือเรื่องทรงอภิเษกสมเด็จ
พระสังฆราช เพราะอาลักษณ์ไม่มีหน้าที่จึงไม่กล่าวถึง ข้างเจ้า
เห็นเมื่อครั้งทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประ-
ดิษฐานเมื่อในรัชกาลที่ ๕ ตั้งพระแท่นทรงอนมตังไม้อทุมพวเป็นที่
ประทับที่ขลาในกำแพงแก้ว ข้างพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดา-
รามด้านใต้ พระครูธรรมวิธานจารย์ยกเลาว่า เมื่อครั้งทรงสถาปนา
สมเด็จพระสังฆราช (นาค) ในรัชกาลที่ ๓ นั้น ท่านสถิตอยู่
วัดราชบูรณะ แต่มาสร้างที่ตำหนักวัดมหาธาตุ จึงสันนิษฐานว่า
เมื่อแตกอนเห็นจะทำพิธีตำหนักสมเด็จพระสังฆราชด้วย อีกแห่ง
หนึ่งตั้งพระแท่นทรงทมน มสวดมนตเวียนเหมือนอย่างตงกรมเจ้า
นาย สมเด็จพระสังฆราชสร้างในตอนเช้าแล้ว จึงเข้ามารับพระ

ราชทานพระสุพรรณบัฏที่ในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
เป็นทำนองพิธีตวงกรมเจ้านายแตกคน

ได้ความตามจดหมายเหตุของอาลักษณ์ต่อมา ว่าในวัน
ตั้งสมเด็จพระสังฆราชนั้น ตอนบ่ายแห่พระสุพรรณบัฏและตรา
มหามณเฑียรไปส่งยังพระอาราม มีกระบวนแห่สวมเสื้อกางเกง
หมวกตามอย่างกระบวน ถือบงมั่งกรไปข้างหน้า ๔๐ แล้วถึงนุ่ง
ถมปักลาย สวมเสื้อครุยแลลอมพอกขาว ถือบอกบัวสด ๔๐
กลองชนะ ๒๐ จ่าปี่ ๑ แตรฝรั่ง ๔ แตรทอง ๘ สังข์ ๒ รวม
๓๒ คน สวมเสื้อหมวกแดง แล้วถึงเครื่องสูงบังแทรกรวม ๑๘
คน นุ่งกางเกงยก เสื้ออมส่ว เกยวฬาลาย แล้วถึงราชยานถูงรับ
พระสุพรรณบัฏ และตราพระมหามณเฑียร มีขุนหมื่นอาลักษณ์นุ่ง
ถมปักลาย สวมเสื้อครุยลอมพอกนงประคองคน ๑ กระบวนหลัง
มีเครื่องสูงแล้วถึงเกณฑแห่มุข ๒๐ และคนถือบง ๒๐ เป็นอัน
หมดกระบวน

ในคำวันนั้นมัจจุตอกไม้เพลิง ตอกไม้พุ่มเจ็ดชน ๒๐ พุ่ม
ระทาส ๔ คอก ๑๐ ระทาส พะเนียง ๓๐ บอก จุกทันอกระเบียง
ข้างหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

แต่กระบวนแห่ สมเด็จพระสังฆราช มาสถิต พระอารามจะ
เป็นอย่างไรว่าง ยังหาพบจดหมายเหตุไม่ เข้าใจว่าจะเป็น

ท่านเองเดี๋ยวนี้ คงมีเสด็จงงเชิงพระพุทธรูป พระธรรมและ
พระสุพรรณบัฏ ทราบแต่ว่าสมเด็จพระสังฆราชทรงวชิรอาพา

ในการย้ายสมเด็จพระสังฆราช (มี) มาอยู่วัดมหาธาตุมี
คำประกาศดังนี้

“ศรีวิสุทธิมคฺค อุตตมกาลพระพุทธานุภาพไม่ยั้งหวั่นไหว ตั้ง
วัชรราชตรัสตรัสรักเอกราชสถิตีเฝ้ามาสบปัจจุบันกาล มลิกสงฆ์วัชรมาต
กาลบักษัรควารัตตวิสุทธิ ปรีเฉทกาลอุกฤษฏ สมเด็จพระบรมมหารัชม
มหาราชารามาริราชเจ้า ผู้ทรงทศพิธราชธรรม อนันตคุณวิบุลย
อันมหาประเสริฐ ทรงพระราชศรัทธามีพระบรมราชโองการมาน
บันทูลสดับถึงนาท ดำรัสส่งพระราชหัตถ์สถาปนาให้สมเด็จพระ
พนรัตน์ (มี) เป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณปิยะตวัตร สังฆราชา
ธิปัต ศรีสมณุตมาปรีนัยก ตรีปิฎกธรรมาจารย์ สิริวิสุทธิตติยะสว
สุนทร มหาคณริศศรัทธาภินา สิริวิสุทธิสังคาราม ความวาสน์ อริย
วาสน์ เป็นประธานฐานาทุกคณะนิกร จตุพิธบวรวัธ สถิตในพระ
ศรีรัตนมหาธาตุบวรวิหาร พระอารามหลวง ให้จรัลวิจิตรกาลอวย
ผล พระชนมายุสมศรีสวัสดิ์พัฒนมังคละ วิมลทรีคาญสมะใน
พระพุทธานุภาพเกิด”

ทรงเรียบเรียงหนังสือโอวาทานุศาสน์

เหตุที่จะทรงเรียบเรียงหนังสือเรื่องโอวาทานุศาสน์นี้ ก็
เนื่องจากได้รับ พระราช บัณฑิตจากพระ บาทสมเด็จพระ พุทธเลิศ

หลักฐานด้วย ร่วมกับสมเด็จพระวันรัต (อาจ) วัดสระเกศ ด้วย
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักว่าในระยะเวลานั้น มี
เสียงเล่าลือครหากันมากว่า พระเถรานุเถระมิใคร่จะได้ตั้งอยู่
ในพระธรรมวินัย มักประพฤติดนชกริตนชกรอยต่าง ๆ จนถึง
ชั้นเมถุนปาราชิก เป็นเหตุให้เกิดความเศร้าหมองแก่พระพุทธ
ศาสนา ควรจะได้มีบทบัญญัติว่ากล่าวตักเตือนให้ตั้งอยู่ในสัมมา
ปฏิบัติถูกต้องตามพระธรรมวินัย อันจะเป็นทางให้ช่วยกันจรรโลง
พระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองบริสุทธิ์ผุดผ่องต่อไป หนังสือฉบับนี้ใช้เป็น
ข้อสังฆาณัติทั่วไปในพระอารามทั้งปวงยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ มี
ฉบับหอพระสมุดฯ ได้พิมพ์เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๕๗ เป็นตัวอย่าง
มีตอนหนึ่งได้กล่าวไว้ในพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ถึงเรื่องนี้ว่า

“ในเดือน ๑๒ ปีชวด อัฐศกนั้น (พ.ศ. ๒๓๕๗) มีโจทก์
ฟ้องว่า พระพุทธโฆษาจารย์ (บุญศรี) วัดมหาธาตุรูป ๑ พระ
ญาณสมโพธิ (เต็ม) วัดนาคกลางรูป ๑ พระมงคลเทพมุนี (จันท)
วัดหน้าพระเมรุกรุงเก่ารูป ๑ ทั้ง ๓ รูปนี้ประพฤติดนชกริตนชกร
บัญญัติข้อสำคัญ ต้องเมถุนปาราชิกมาช้านานจนถึงมีบุตรหลาย
คน โปรดให้พระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นรักษัรณเรศ กับพระ
เจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (พระบาทสมเด็จพระนั่ง

(เกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรงพิจารณา ได้ความเป็นสัตย์สมดังพ้องจึงมี
รับสั่งให้เอาตัวผู้ผิดไปจำคุก

ที่เกิดเหตุปรากฏว่าพระราชาคณะเป็น ปาวาชิกหลายคราว
นั้น เห็นจะทรงพระวิตกถึงฝ่ายพระพุทธจักร จนปรากฏว่าได้
เผด็จสมเด็จพระสังฆราช (มี) และสมเด็จพระพนรัตน์ (วันรัต-
อาจ) วัดสระเกศ ให้แต่งหนังสือโอวาทานุสาสน์ แสดงข้อวัตร
ปฏิบัติอันสมควรแก่สมณมณฑลแจกจ่ายไปตามพระอาราม เป็น
ทำนองสั่งชาตินิตและการชำระความปาวาชิก ก็สืบสวนกวัดขุ่นขึ้น
แต่ครั้งนั้นมาจนตลอดรัชกาลที่ ๒ และต่อมาในรัชกาลที่ ๓

ในตอนนั้นจะแทรกเรื่องสำคัญในประวัติศาสตร์ลงไว้สักเล็กน้อย
อันเนื่องมาจากคดของพระราชาคณะผู้ใหญ่ทั้ง ๓ ที่ถูกคดและ
กลายเป็นเรื่องใหม่สุดของถูกลงโทษเพราะความจงรักภักดี ระหว่าง
อาจารย์กับศิษย์ไปอีกด้วย เพื่อท่านผู้อ่านจะได้ทราบไว้พอสมควร

หลังจากที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (บุญศรี) ได้ถูก
จำคุกไปแล้ว ได้มีผู้หนึ่งบัตรสนเท่ห์กล่าวหาว่ากรมการพิจารณา
คดีนั้นไม่ยุติธรรมและทำทารุณต่อพระภิกษุ โดยเขียนเป็นโคลง
๔ สัภาพว่า

ไกรสรพระเจ้าได้	สี่กษ
กรมหมื่นเกษภาบัติ	เร่งไม่

พิเรนทร์แม่นอเวจี

ไปตลาด

อาจพลิกแผ่นดินได้

แม่นแม่เมืองทมพิ พ

โคลงบัตรสนเท่ห์บทพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภา
ลัย ทรงถือว่าผู้แต่งบังอาจว่ากล่าวหยาบขาดตลอดถึงข้าราชการ
แผ่นดิน จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีการสอบสวนกันขึ้น สมัยนั้นเป็น
สมัยของบรรดาพวกนักปราชญ์ราชกวักกำลังกระเดื่อง แต่ถ้อยคำ
สำนวนนมนะของกวีองค์หนึ่งทมิฬประดิษฐ์คำใช้ในการประพันธ์
แปลก ๆ ใหม่ ๆ เช่น เร่งไม้ แลใช้คำว่า ไป แทนคำปฏิเสธ
ว่าไม่ จึงลงความเห็นว่าเป็นโคลงที่ไม่ใช่ใครอื่นต้องเป็นกรมหมื่น
ศรีสุเรนทร์แน่ เพราะเมื่อประมวลเหตุผลแล้วก็ได้ความพัวพันเข้า
มาว่า

๑. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (บุญศรี) ซึ่งพระเจ้า
น้องยาเธอกรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (พระองค์เจ้าไกรสร) กับพระ
เจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (พระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรงเป็นกรรมการพิจารณา ได้ชี้ขาดถึงเมต
เป็นปราชญ์จริง ต้องถูกสักและจำคุก เป็นอาจารย์ของกรมหมื่น
ศรีสุเรนทร์

๒. กรมหมื่นศรีสุเรนทร์เป็นจินตกวี ได้ทรงประดิษฐ์
คำว่า “เร่งไม้ และ ไป”

ได้ความดังนี้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เอากรมหมื่นศรีสุเรนทร์
คุมขังของจำพรรคมด้วยเครื่องพันธนาการ ถูกกุมพระองค์เมื่อวันที่
พุธ เดือนยยน ๑๕ ค่ำ จ.ศ. ๑๒๗๘ ตรงกับวันที่ ๑ มกราคม
พ.ศ. ๒๓๕๘ และต่อมาสมเด็จพระชนม์มั่งในระหว่างโทษ

ก็แลกรมหมื่นศรีสุเรนทร์นั้น คือพระโอรสของพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนพระองค์
บรรดาพระโอรสธิดาที่ทรงโปรด ได้ทรงประพันธ์เป็น
คำกลอนไว้ว่า

“อินทัย อภัยยทัต ฉัตร ไกรสร
สุริยง สุริยา ดารากร
ศศิธร คนธรส วาสุกรี
อุบล มณฑา ดวงสุดา มณีศรี
ธิดา กุณฑล นิมพะดี
กับตรีจกกล สุภาธร”

พระนามในกลอนข้างบนนี้ ได้กลอนเอาแต่เฉพาะพระเจ้า
ลูกเธอที่ทรงโปรดมาก ซึ่งล้วนแต่ทรงเฉียบแหลมตั้งแต่ทรงพระ
เยาว์ทรงน

ในบรรดาโอรสธิดาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุ
ฬาโลก ตามรายพระนามในคำกลอนนี้ จะมีพระนามเป็นคู่

กรณีอยู่ ๒ องค์ คือพระองค์เจ้าไกรสร (กรมหมื่นรักษารัตนเวศ)
ผู้เป็นกรรมการพิจารณาโทษ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ และ
พระองค์เจ้าสุคนธ์รศ (กรมหมื่นศรีสุเรนทร์) ผู้ทรงบัตยศนเทห
นั่นเอง

กรมหมื่นศรีสุเรนทร์ได้รับสถาปนาเป็นกรมในรัชกาลที่ ๒
ได้ชื่อว่าเป็นกวีคนสำคัญในยุคหนึ่งด้วย พระนิพนธ์ที่สำคัญที่นัก
ประพันธ์ยุคหลังถวายเป็นความเคารพนับถือ เป็นตำราครูอันควรบูชา
ยิ่งคือโคลงสุภาพ งานเมรุพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมชนกนาถ
กับฉันทกลอนข้างเผือก เมื่อคราวสมโภชพระยาเศวตวรฤทธิ
รวม ๒ เรือง

พระนิพนธ์โคลงสุภาพงานพระบรมอัฐิ ได้ทรงประพันธ์
เมื่อต้นรัชกาลที่ ๒ ซึ่งขณะนั้นมพระชนษาเพียง ๒๑ ปี และ
การพระเมรุล่วงเลยไปแล้วเกือบ ๑๐ ปี กล่าวกันว่าได้ทรง
ประพันธ์โดยเจตจำนงค์ มุ่งเปรียบเทียบกับพระโขนง กับโคลง
ลิลิตปราบดาภิเษกพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งสมเด็จพระนั่ง
เกล้า เมื่อยังดำรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่น
เจษฎาบดินทร์ได้ทรงนิพนธ์ทูลเกล้า ฯ ถวาย เมื่อเสร็จงานพระ
บรมราชาภิเษกนั้นใหม่ ๆ รวมความว่าพระนิพนธ์ชิ้นเพื่อเป็นการ
อวดฝีมือพระโขนงว่า ของใครจะแน่ว่ากัน นี่เป็นมูลเหตุข้อหนึ่ง
ทำให้เกิดความหมั่นไส้ในหมู่พระราชวงศ์ กรมหมื่นศรีสุเรนทร์

สิ้นพระชนม์ลงเพราะความเป็นกวีของพระองค์เองแท้ ๆ ทั้ง ๆ ที่
อยู่ในวัยหนุ่ม คอสินเมื่อบรมพระชนมายุได้ ๒๙ ปี จึงเป็นเรื่อง
น่าเสียดายที่เสวยรัตนกวีของไทยไปองค์หนึ่ง

อนึ่ง กรมหมื่นรักษารัตนเรศนั้น ได้ทรงเลื่อนเป็นกรม
หลวงรักษารัตนเรศ ในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
อยู่หัวรัชกาลที่ ๓ และในรัชกาลที่ ๓ นั้นเอง ได้กระทำความผิด
อย่างมหันต์ ถูกลดอิสริยยศลงมาเป็น “หม่อมไกรสร” ตลอด
ทั้งวงศ์วาน คล้ายกับเป็นบาปกรรมที่ตกพระตามมาทัน และเป็น
ไปตามโคลงบาทที่ ๓ ของกรมหมื่นศรีสุนทรที่ว่า “พิเรนทร์
แม่นอเวจี ไปคลาด” นั่นเทียว

แก้ไขการสอบพระปริยัติธรรม

เรื่องการแก้ไขพระปริยัติธรรมในสมัยรัชกาลที่ ๒ นั้น สม-
เด็จพระสังฆราช (ม) ได้รับพระบรมราชโองการให้แก้ไขการ
สอบเสียใหม่ ให้เรียกเป็นประโยคคือ ๓-๔-๕ จนถึง ๘ ประโยค
เพราะแต่ก่อนนั้นหามิได้เรียกประโยค เรียกแต่บาเรียนตรี บา-
เรียนโท บาเรียนเอก จะขอแนะนำข้อความของพระราชเวที วัด
ทองนพคุณ ที่เขียนอธิบายไว้อย่างละเอียดเกี่ยวกับการศึกษา

สมเด็จพระสังฆราช (มี)

๗๑

พุทธศาสนาในเมืองไทย ตอนแก้ไขการสอบพระปริยัติธรรมที่ใช้
มาจนบัดนี้ ดังนี้

“ ฯลฯ ” การศึกษาพระปริยัติธรรมและการสอบ ซึ่งได้
ใช้หนังสือพระไตรปิฎกเป็นแบบเรียนนั้น ครั้นถึงรัชสมัยพระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ แห่งราชจักรีวงศ์
ในสมัยที่สมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นสกลมหาสังฆปริณายก
ราวพุทธศักราช ๒๓๕๙ ถึง พ.ศ. ๒๓๖๐ ได้ทรงพระกรุณาโปรด
เกล้า ฯ ให้แก้ไขวิธีสอบและแบบเรียนพระปริยัติธรรมขึ้นใหม่
ความประสงค์เพื่อให้พระภิกษุและสามเณร มีความรู้ดีขึ้นกว่า
เดิม ได้กำหนดเป็นหลักสูตรขึ้นใหม่ใหม่ถึง ๙ ประโยค โดย
ใช้แบบเรียนดังนี้

๑. ประโยค ๑ ประโยค ๒ ประโยค ๓ ใช้คัมภีร์
อรรถกถาธรรมบทเป็นแบบเรียน และสอบต้องสอบแปลให้ได้ใน
คราวเดียวทั้ง ๓ ประโยคจึงนับว่าเป็น바เรียน

๒. ประโยค ๔ ใช้คัมภีร์มัจจุลัตถปิฎกขึ้นต้น ต่อมา
เลยใช้ทั้งมนต์และบาลีอยู่คราวนั้น แต่ในบัดนี้เปลี่ยนกลับไป
ไปใช้อย่างเดิมอีก

๓. ประโยค ๕ ได้ยินว่า แต่เดิมใช้บาลีมุตตะกะ แล้ว
เปลี่ยนเป็นคัมภีร์สารัตถสังคหะ เป็นปกรณ์วิเสส ภายหลัง

เปลี่ยนมาใช้คัมภีร์บาลีมุตตะกะอีก ในบัดนี้ใช้หนังสือสามนต์ปาสา
ทิกาอัฐฐกถาวินัยตติยภาค

๔. ประโยค ๖ ใช้คัมภีร์มังคลัตถที่ป็นบ้นปลาย ต่อมา
ในสมัยแปลใช้เขียน งดใช้คราวหนึ่งโดยใช้อรรถกถาธรรมบท
ทั้ง ๘ ภาค เป็นแบบในวิชาแปลไทยเป็นมคธ ในบัดนี้กลับใช้
ในวิชาแปลมคธเป็นไทยอีก ข้าเพิ่มหนังสือกังขาวิตรณี้ แก่ปาดิ-
โมกข์เข้ามาอีกด้วย

๕. ประโยค ๗ ใช้คัมภีร์ปฐมสมันตปาสาทิกาอัฐฐกถา
วินัย ผู้สอบได้ประโยคนั้นเป็นบาเรียนเอก ส. คอชนเอก สามัญ
ในบัดนี้ประโยคนั้นใช้สมันตปาสาทิกา ทุติยภาคเพิ่มขึ้นด้วย

๖. ประโยค ๘ ใช้คัมภีร์วิสุทธิมคค์ ปกรณ์วิเสส ผู้
สอบได้ประโยคนั้นเป็นบาเรียนเอก ม. คอชนเอกมชฌิม

๗. ประโยค ๙ ใช้คัมภีร์สุกาสารัตถที่ป็น ต่อมาเปลี่ยน
เป็นสุกาสอภิมมัตถวิภาวินี ผู้สอบได้ประโยคนั้น เป็นบาเรียนเอก
อุ. คอ ชนเอกอุตม

คำว่า “ประโยค” นั้น เข้าใจว่าเรียกตามข้อความที่ท่าน
ผู้ออกข้อสอบให้นักเรียนแปลกำหนดไว้เป็นตอน ๆ มากบ้างน้อย
บ้าง ประโยค ๓ แต่เดิมท่านกำหนดข้อความ ๓๐ บรรทัด คือ
สามใบลานเนื่องจากนักเรียนมากและเวลาจำกัด ต่อมาจึงลดลง

สมเด็จพระสังฆราช (ม)

๗๓

เหลือสองลาน คือ ๒๑ บรรทัดยืนพื้น มีอยู่คราวหนึ่งเมื่อสอบ
ทวดสหศนทานลดลงเหลือเพียง ๑ ลาน คือ ๑๐ บรรทัด เป็น
กรณีพิเศษประโยค ๕-๕-๖-๗-๘ เดิมกำหนด ๒ ลานเหมือน
กันหมด ต่อมาประโยค ๗ และ ๘ ทานลดลงเหลือ ๓ หน้าลาน
คือ ๑๕ บรรทัด ส่วนประโยค ๘ คงกำหนดให้ ๑ ลาน คือ ๑๐
บรรทัดตามเดิม ประโยคที่กำหนดนี้ นับบรรทัดตามหนังสือขอม
ที่จารในใบลาน หน้าลาน ๑ จาร ๕ บรรทัด

แต่ก่อนแม่พระรามัญเข้ามาอยู่ในเมืองไทย ก็มีการ
สอบเหมือนกัน แต่หลักสูตรของการสอบบาเรียนนั้นจะกำหนด
ขึ้น อนุโลมตามหลักสูตรที่เคยใช้อยู่ในรามัญประเทศแต่โบราณ
หรือมากำหนดขึ้นใหม่ในเมืองไทยนี้ ขอนยังไม่ได้หลักฐานแน่
นอน หนังสือที่ใช้เป็นแบบเรียนแลสอบนั้น ใช้แต่คัมภีร์พระวินัย
ปิฎก เพราะพระสงฆรามัญนศึกษาถอพระวินัยเป็นสำคัญ สม
ด้วยคำกลางที่พูดกันว่า “มอญวินัย ไทยพระสูตร พม่าอภิธรรม”
ได้ยิ่นว่าทางรามัญกำหนดเพียง ๓ ประโยคเป็นจบหลักสูตร ภาย
หลังเพิ่มประโยค ๔ ขึ้นอีกประโยค ๑ จึงรวมเป็น ๔ ประโยค คือ

๑. ประโยค ๑ ใช้คัมภีร์บาลีมหาวิงค์ คือ อาทิกัมม
หรือปาจิตติย เป็นบทเรียนแลสอบผู้สอบได้ประโยค ๑ เข้าใจว่า
แต่เดิมคงให้เป็นบาเรียน ครั้นตงประโยค ๔ เพิ่มขึ้นจึงกำหนดว่า
ต้องสอบประโยค ๒ ได้ด้วย จึงนับว่าเป็นบาเรียน

๒. ประโยค ๒ ใช้คัมภีร์บาลีมหาวรรค หรือจุลวรรค
อย่างใดอย่างหนึ่ง ตามแต่จะเลือก นักเรียนสอบได้ประโยคจึงนับ
ว่าเป็นบาเรียนจัตวา เทียบบาเรียนไทย ๓ ประโยค

๓. ประโยค ๓ ใช้คัมภีร์มุตตกวินัยวินิจฉัย ผู้สอบได้
ได้ประโยคนับเป็นบาเรียน เทียบบาเรียนไทย ๔ ประโยค

๔. ประโยค ๔ ใช้คัมภีร์ปฐมสมันตปาสาทิกาอัฐสุกตา
วินัย เหมือนหลักสูตรประโยค ๗ ของไทย ผู้สอบได้ประโยคนับ
เป็นบาเรียนโท เทียบบาเรียนไทย ๕ ประโยค

หลักสูตรและการสอบพระปริยัติธรรมฝ่ายรามัญในเมือง
ไทย ตามทกลาวมานี้ เมื่อได้เลิกจากการสอบวิธีแปลปากเปล่า
มาเป็นวิธีเขียนแล้วก็เป็นอันยกเลิกไป บัดนี้คงใช้วิธีสอบและหลัก
สูตรรวมกับหลักสูตรฝ่ายไทยเราแล้ว ”

ต่อไปนี้จะขอเล่าเรื่องการสอบปากเปล่าในสมัยนั้นไว้สัก
เล็กน้อย เพื่อให้รู้สหายไปเสียทั้งหมด ซึ่งมาในสมัยนั้นได้
อยู่ใกล้ชิดกับการสอบพระปริยัติธรรม มักไม่ทราบว่าสมัยก่อน
นั้นการสอบได้ปริยัติธรรมเป็นมหาเปรียญนั้นทำอย่างไร

การสอบได้พระปริยัติธรรมในสมัยนั้น มิได้กำหนดแน่ลงไป
ว่าจะสอบกันเมื่อใด เหมือนปัจจุบันเพราะบางทีก็สอบในพรรษา
บางทีก็สอบนอกพรรษา ทั้งนี้แต่คณะกรรมการสอบจะกำหนด

แล้วแจ้งไปยังพระอารามต่าง ๆ ให้เตรียมส่งนักเรียนเข้าสอบตามกำหนดเวลา สถานที่สอบนั้นกำหนดเอาที่วัดพระสังฆราชสถิตอยู่เป็นเกณฑ์ เว้นแต่ครั้งใดที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชกรณียกิจทรงฟังการแปลด้วย ก็โปรดเกล้าฯ ให้เข้าไปสอบในพระราชวัง หรือไม่บางทีก็เสด็จไปฟังที่พระอารามสถานที่สอบเอง

สำหรับการสอบนั้น สมเด็จพระสังฆราชจะเป็นผู้กำหนดประโยคสอบเอง หรือบางครั้ง ก็มอบให้พระราชอาคันตุกะผู้ใหญ่กำหนดประโยคสอบ โดยบรรจุข้อสอบไว้ในซองผนึกเรียบร้อยก่อนนักเรียนเข้าสอบ เมื่อถึงนักเรียนคนใดจะถึงเวลาสอบเข้าไปจับฉลากต่อคณะกรรมการ ผู้ใดจับประโยคข้อสอบใดได้ ก็มีเวลาเตรียมไว้ได้อยู่ในที่พัก ผู้อื่นจะเข้าไปติดต่อนำไม่ได้ จนกว่าจะถึงเวลาที่กรรมการเรียกเข้าไปแปล การแปลนั้นก็แปลรวดเร็ว ถ้าเป็นนักเรียนใหม่สอบประโยคต้น ก็ต้องสอบได้ ๓ ประโยคเลยจะสอบแต่ ๑ ประโยคหรือ ๒ ประโยคไม่ได้ ถ้าไม่ได้ ๓ ประโยคก็ถือว่าตกหมด แต่ในรัชกาลที่ ๓ ถ้าสอบได้ ๒ ประโยคก็เป็นบาเรียนวังหน้า ประโยคที่นักเรียนจับฉลากได้นั้นไม่เหมือนกัน คนหนึ่งก็ได้ประโยค ๑ ฉะนั้น เมื่อผู้แปลในวันก่อน ๆ มาแล้ว จึงไม่มีโอกาสแนะนำหรือซักซ้อมกันกับผู้ที่ยังไม่

ได้เข้าสอบได้เลย เพราะไม่ว่าผู้จะเข้าแปลในวันต่อไปจะจับได้
ประโยคอะไร หนึ่ง การจับฉลากประโยคสอบนั้น ถือกันว่าเป็น
การเสี่ยงทายด้วย ถ้าจับได้ประโยคใดก็จะเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง
ตลอดไป ถ้าจับได้ประโยคไม่ดีก็จะเป็นมงคลแก่ตัวผู้จับ

ส่วนคณะกรรมการสอบนั้น สมเด็จพระสังฆราชจะทรง
เป็นประธานทุกครั้งไป เว้นแต่อาพาธหรือมกัทธิสาครณียาอื่น
จึงจะมอบหมายให้พระราชาคณะที่อาวุโสสูงทำหน้าที่แทน และ
กรรมการอื่นฝ่ายคณะสงฆ์ชนนมีราว ๒๕ รูปถึง ๓๐ รูป ล้วนแต่
เป็นพระราชาคณะที่ชำนาญในพระไตรปิฎก แต่ทำหน้าที่สอบ
เพียง ๓ หรือ ๔ รูป นอกนั้นนั่งมณฑานั่งเพื่อดูวิธีสอบ แล้วจด
จำนำไปส่งตอนสอบฝึกหัดนักเรียน การสอบครั้งหนึ่งๆ กินเวลา
ราว ๒-๓ เดือนจึงจะเสร็จ ทดลองใช้เวลานานเช่นนั้น ก็เพราะ
นักเรียนต้องนั่งแปลด้วยปากต่อหน้าคณะกรรมการ ที่ละองค์เรียง
กันไปตามลำดับ การสอบก็ไม่ซับซ้อนว่าองค์ใดคนใดจะต้องสอบ
เพียงเท่านั้นเท่านั้นประโยค ถ้านักเรียนองค์ใดมีความรู้ความ
สามารถ จะแปลรวดเดียวตั้งแต่ประโยค ๑ ถึงประโยค ๙ เลย
ก็ได้ และได้เคยมีนักเรียนที่สามารถแปลรวดเดียวได้ ๙ ประโยค
มาแล้ว (ซึ่งจะได้กล่าวเมื่อถึงประวัติของสมเด็จพระสังฆราชองค์
ที่ ๙) แต่ถ้าแปลตกประโยคไหน ก็ถือว่าสอบได้แค่ประโยคที่

แปลผ่านมาได้แล้ว เช่นแปลได้ประโยค & สมัยครบประโยค ๖
ต่อ แต่แปลประโยค ๖ ตก ก็ถือเอาว่าเป็นบาเรียน & ประโยค
ในคราวนั้น

สมัยยังไม่มีนาฬิกาใช้ ก็ใช้เทียนจุดตั้งไว้เป็นกำหนด
เวลาสอบ เมื่อนักเรียนแปลจบเทียนยังไม่หมดก็ถือว่าสอบได้
แต่ถ้าหมดเทียนก่อนยังแปลไม่จบก็ถือว่าสอบตก การจุดเทียน
ใช้นี้ไม่ได้หมายความว่าใช้แต่จะรูป แต่ใช้รวมกันเช่นจะมีสอบ
๓ รูป แต่รูปที่แปลก่อนแปลจบเทียนหมด อีก ๒ รูปที่ยังไม่ได้
เขาแปลก็ถือว่าตกด้วย ต้องถวายคัมภีร์คน ด้วยถือเป็นธรรมเนียม
นิยมว่าไปไม่ไหว และการสอบนั้นส่วนมากเริ่มแต่บ่าย ๓ โมง
เลิกเอาประมาณ ๑ ทุ่มหรือ ๒ ทุ่ม แต่วันโกน วันพระหยุด
เพื่อให้ภิกษุตามเนรทำกิจพระพุทธศาสนา

ต่อมาถึงสมัยมีนาฬิกาใช้แล้ว จึงเอานาฬิกาเป็นเครื่อง
จับเวลาสอบ คือ ๓ ประโยคใช้เวลาสอบ ๑ ชั่วโมง สูงกว่า ๓
ประโยคใช้เวลาสอบ ๑ ชั่วโมงครึ่ง

ทรงเริ่มพิธีวิสาขบูชา

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรง
พระราชปรารภอยากจะบำเพ็ญพระราชกุศลให้เป็นการพิเศษ สม-

เด็จพระสังฆราช (ม) จึงถวายพระพรให้ทรงกระทำพิธีวิสาขบูชา
ขึ้น เมื่อเดือน ๖ ปีฉลู นพศก จุลศักราช ๑๔๙๗ พ.ศ. ๒๓๖๑
ดังมีรายละเอียดในการทำพิธีวิสาขบูชาในเมืองไทยครั้งแรกดังนี้

พระราชกำหนดพิธีวิสาขบูชา

ศักราช ๑๑๗๙ ศกอุศุศุสังวัจฉร เจตมาศกาลปักข์ ทุติย-
ศฤทธิศวาร ปรีเพทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระบรมมิกกราช
รามาชริราช บรมนาถบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงคุณธรรมอัน
มหาประเสริฐ เสด็จออก ณ พระที่นั่งบุษบกมาลา มหาจักรพรรดิ
พิमान พร้อมด้วยอัครมหาเสนามาตยาธิบดี มุขมนตรีกระทรวง
ราชโรหิตาจารย์ ผู้ทูลละอองธุลีพระบาทโดยลำดับ ทรงพระราช
ศรัทธาถวายสังฆภัตตาณแก่พระสงฆ์ มีองค์สมเด็จพระสังฆราช
เป็นประธาน ครั้นเสด็จการฤตตากิจ พระสงฆ์รับพระราชทาน
ฉันแล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริถึงสรรพการกุศล
เป็นต้นว่า บริจาคทานรักษาศีล เจริญภาวนา ซึ่งได้ทรงบำเพ็ญ
มาเป็นนิจกาลนั้น ยังหาเต็มพระราชศรัทธาไม่ มีพระทัยปรารถนา
จะใคร่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลให้มีผลวิเศษประเสริฐยิ่งที่พระองค์
ยังมีได้ทรงกระทำเพื่อจะให้แปลกประหลาด จึงมีพระราชปณิ
ธานสมเด็จพระสังฆราช (ม) และพระราชาคณะผู้ใหญ่ชั้น

ถวายพระพรว่าแต่ก่อนสมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้า กระทำ
 ตักการบูชาพระศรีรัตนตรัยในวันวิสาขบูชา^๕ มี
 ๑๕ ค่ำ เป็นวันวิสาขนักขัตฤกษ์มหาบุญบูชาใหม่ มีผล
 ผลานิสงส์มากกว่าตรุษสงกรานต์ เหตุว่าเป็นวันสมเด็จพระ-
 สัพพัญญูพุทธเจ้าประสูติ ได้ตรัสรู้ ปรีชาญาณและสมเด็จพระเจ้า
 ภาติการวสัการชคิมหาราชเคยกระทำสืบพระชนมายุ เป็นเยี่ยง
 อย่างโบราณราชประเพณีมาแต่ก่อน และพระราชพิธีวิสาขบูชา^๕
 อันน้อมเสวยบุญชาติมาช้านานแล้ว ห้ามกษัตริย์องค์ใดกระทำไม่
 ถ้าได้กระทำตักการบูชาพระศรีรัตนตรัยในวันนั้นแล้ว ก็จะมีผลา-
 นิสงส์มากยิ่งนัก อาจสามารถมีประตุจตุรกายภูมิ^๕ และ
 เป็นที่จดจำไปในสุคติภพเบื้องหน้า อาจให้เจริญทุกขายุติ
 สวัสดิพัฒนามงคล ระวังทุกข์โทษอุปัทวันตรายภัยต่าง ๆ ใน
 ปรีศกาลปัจจุบัน เป็นอันมั่นคงอันสงฆ์เสนาบดี จะนับ
 ประมาณมิได้ครั้นได้ทรงฟัง เกิดพระราชปริวิตกเห็น
 วิสาขบูชา^๕จะเป็นอนุบุญราศรี กอบพระราชกุศลเกิดชนอีก
 แห่งหนึ่งเป็นแท้ จึงทรงพระราชครัทธาจะยกธรรมาภิชาต^๕
 อันชาติประเพณีมานั้น ให้กลับเจริญวิฤทธิกาลกำหนดปรากฏสำหรับ
 แผ่นดินสืบต่อไป จะให้เป็นวัตถุตถประโยชน์และปรมาตถประโยชน์
 ทรงพระราชครัทธาจะให้สัตว์โลก ข้าราชการชนทัตติมา^๕ทรงเจริญ

อายุและอยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากทุกข์ภัยในชนวนและชนวนา
จึงมีพระราชโองการมานับนักษัตรสุริยคติถึงหนาทดรัสเห็นอเกล่าเห็นอ
กรรมอมสงว่า แตนสืบไปถึง ณ วันเดือน ๖ ชน ๑๕ ค่ำ ๑๕
ค่ำ แรม ๑ ค่ำ เป็นวันวิสาขบูชาชกษัตฤกษ์ใหญ่ พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงรักษาอุโบสถศีลปรณนิตพระสงฆ์
๓ วัน ปลอยสัตว์ ๓ วัน ห้ามมิให้ผู้ใดฆ่าสัตว์ตัดชีวิต
เสพยาเมรัย ๓ วัน ถวายประทบัติวงโคมแขวนเครื่อง
สักการบูชาดอกไม้เพลิง ๓ วัน ให้มีพระธรรมเทศนาในพระ
อารามหลวงถวายไทยทาน ๓ วัน ส่วนพระบรมราชวงศา
นวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาท ไพร่ฟ้าอาณาประชาราษฎร์
ลูกค้ำวณิช สมณชีพราหมณ์ทั้งปวง จึงมีศรัทธาปลงใจในการ
กุศลอุทิศทำวิสาขบูชาให้เป็น ประเพณียั่งยืนไปทุกปีอย่าให้
ขาด ฝ่ายขรวาสนนังรักษาอุโบสถศีลถวายบิณฑบาตทาน
ปลอยสัตว์ตามศรัทธาทั้ง ๓ วัน ดุจวันตรุษสงกรานต์เวลาเพล
แล้วมีพระธรรมเทศนาในพระอาราม ครั้นเวลาบ่ายให้ตกแต่ง
เครื่องสักการบูชา พวงดอกไม้มาลากระทำไว้วิจิตรต่าง ๆ รูป
เทียนขวาลาห (ธง) ผ้า ธงกระดาศออกไปยังอารามบูชา
พระรัตนตรัย ตั้งพานดอกไม้ แขนพวงดอกไม้รูปเทียน ธงใหญ่
ธงน้อย ในพระอุโบสถ พระวิหาร มีลานพระเจดีย์ พระศรี-

มหาโพธิ์ และผู้ใดจะมีเครื่องดุริยางค์ดนตรีมโหรีพิณพาทย์
เครื่องเล่นสมโภชประการใด ๆ ก็ตามแต่ใจศรัทธา ครั้นเวลาค่ำ
ให้บูชาพระรัตนตรัยด้วยเครื่องบูชา ประทับ โคมตั้ง โคมแขวน
จงทุกหน้าบ้าน ร้านโรงเรือน และเรือนแพทุกแห่งทุกตำบล
ให้ชวราวดำทำดังกล่าวณัฏนครบ ๓ วัน และ ณ วันเดือน ๖
ขึ้น ๑๕ คำนับเป็นวันเพ็ญบุรณมี ให้ข้าละของอุทิศพระบาทใน
พระราชวังหลวงในกรมพระราชวังบวรมงคลประชุมกันถวายสลาก
กัณฑ์พระสงฆ์ และให้มรรคนายกทั้งปวงชักชวนสัปบุรุษนายก
บรรดาที่อยู่ใกล้เคียงอารามใด ๆ ให้นำสลากกัณฑ์ถวายพระสงฆ์
ในอารามนั้น เวลาบ่ายให้เอาหม้อใหญ่ใส่น้ำลอยด้วยดอกอุบล
บัวหลวง ด้ายสายสิญจน์สำหรับเป็นน้ำบริตรไปตั้งที่พระอุโบสถ
พระสงฆ์ลงอุโบสถแล้วจะได้สวด พระพุทธมนต์จำเจริญพระปริตร-
ธรรม ครั้นจบแล้วหม้อน้ำของผู้ใดก็เอาไปกินอาบประพรมรดเหย้า
เรือนเคหา บำบัดโรคอุบัตถภัยต่าง ๆ ฝ่ายพระสงฆ์สมณะนั้น
ให้พระราชาคณะฐานานุกรม ประกาศให้ลงพระอุโบสถแต่เพล
เพลแล้วให้พร้อมกัน ครั้นเสร็จอุโบสถกรรมแล้ว เจริญพระ-
ปริตรธรรมแล้วพระพุทธอาญาไปในพระราชอาณาเขต ระวังอุบัตถ
ภัยทั้งปวง ครั้นเวลาค่ำเป็นวันโอกาสแห่งพระสงฆ์สามเณร
กระทำสักการบูชาพระศรีรัตนตรัย ที่พระอุโบสถและพระวิหาร

ด้วยอุปเพิณ โคมตั้ง โคมแขวน ดอกไม้และประทีป พระภิกษุ
ที่เป็นธรรมกถึก จงมีจิตปราศโลกโลกามิส ให้ตั้งเมตตา
ศรัทธาเป็นบวรจาริก จงสำแดงธรรมเทศนาให้พระสงฆ์สามเณร
และสัปบุรุษฟังอันควรแก่ราตรียุคนี้ทุกอาราม ให้กระทำตาม
พระราชบัญญัติดังกล่าวมานี้เสมอไปทุกบิเอย้าให้ขาด ถ้าชราวาส
และพระสงฆ์สามเณรรูปใดเป็นพวกทุจริตจิตคนองหยาบซ้ำหามี
ศรัทธาไม่ กระทำความอันมิชอบให้เป็นอันตรายแก่ผู้กระทำ
วิสาขบูชาในวันกัษัตถุขนั้น ให้ร้องแขวงนายบ้านนายอำเภอ
กำชับตรวจตราสอดแนมจับกุมเอาตัวผู้กระทำผิดให้จงได้ ถ้า
จับกุ้ห้ได้ในกรุง ฯ ให้ส่งกรมพระนครบาล นอกกรุง ฯ
ให้ส่งเจ้าเมืองกรมการ ถ้าจับพระสงฆ์สามเณรได้ในกรุง ฯ ส่ง
สมเด็จพระสังฆราช พระพนรัตน์ นอกกรุง ฯ ส่งเจ้าอธิการให้
ไล่เลียงไต่ถาม ได้ความเป็นสัตย์ให้ลงทัณฑ์กรรม ตามอาญา
ฝ่ายพระพุทธจักร และพระราชอาณาจักรจะได้ทราบจำเอย้าให้ทำ
ต่อไป และให้ประกาศว่าร้องอาณาประชาราษฎร์ ลูกค้ำวณิข
สมณชีพราหมณ์ให้รู้ จงทั่ว ให้กระทำความพระราชบัญญัติดังกล่าว
มานี้จงทุกประการ ถ้าผู้ใดมิฟัง จะเอาตัวผู้กระทำผิดเป็นโทษ
โดยโทษานุโทษ ฯ

พิธีวิสาขบูชาทำที่ในกรุงเทพฯ ฯ ในรัชกาลที่ ๒ ปรากฏว่า
มีการเหล่านนี้ คือนำโคมปิดกระตาศ ชักเส้าไม้ไผ่ยอดผูกฉัตร

สมเด็จพระสังฆราช (มี)

๘๓

กระต่ายพระราชทานไปปัก จดเป็นพุทธบูชาตามพระอารามหลวง
วัดละ ๕ เศา อย่าง ๑ ให้นายอำเภอท่านบ่าวร้องราษฎรให้
จดโคมตามประทับตามบ้านเรือน เป็นพุทธบูชาอย่าง ๑ หมายถึง
แม่พระราชกุศล แต่ข้าราชการให้ร้อยดอกไม้มาแขวน เป็นพุทธ-
บูชาในวัดพระศรีรัตนศาสดารามทั้ง ๓ วันอย่าง ๑ มีดอกไม้
เพลิงของหลวงตั้งจดเป็นพุทธบูชา ที่หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดา-
รามอย่าง ๑ นิมนต์พระสงฆ์ให้อุโบสถศีล และแสดงพระธรรม
เทศนาแก่ราษฎรตามพระอารามหลวง ฝั่งตะวันออก ๑๐ วัน
ฝั่งตะวันตก ๑๐ วัน เครื่องกัณฑ์เป็นของหลวงพระราชทาน
และให้อำเภอท่านบ่าวร้องตักเตือนราษฎรให้ไปรักษาศีล พัง
ธรรม และห้ามฆ่าสัตว์ตัดชีวิตอย่าง ๑ นำทองจeuse ไปปัก
เป็นพุทธบูชาตามพระอารามหลวงวัดละต้นอย่าง ๑ เลี้ยงพระ
สงฆ์ในท้องพระโรง พระราชทานสลากภัตแล้ว แล้วสดับปกรณ์
พระบรมอิฐอย่าง ๑ ”

อนึ่ง ในพระราชพงศาวดารกล่าวว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผนวชเป็นสามเณรเมื่อเดือน ๘ ขึ้น
๑๑ ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๓๖๐ นั้น สมเด็จพระ
สังฆราช (มี) เป็นอุปัชฌาย์ สมเด็จพระสังฆราชญาณสังวร (สุก)
วัดราชสิทธิารามเป็นพระอาจารย์ แต่ในตำนานวัดมหาธาตุ และ

ในฉบับพิมพ์ของพระยาทิพโกษาว่า สมเด็จพระสังฆราชญาณ
สังวรเป็นพระอุปัชฌาย์ สมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นพระอา-
จารย์ ความจริงน่าจะเป็นสมเด็จพระสังฆราชญาณสังวร (ตุก)
เป็นพระอุปัชฌาย์แน่ เพราะท่านมีพรรษาอายุกาลสูงกว่าพระราชา
คณะผู้ใหญ่ทุกรูป และนั่งหน้าสมเด็จพระสังฆราชมีด้วย แต่ยัง
ไม่พบหลักฐานที่อื่นอีก

ทรงผนวชอยู่ ๑ พรรษา แล้วลาผนวชเมื่อทรงผนวชเป็น
สามเณรประทับอยู่ที่วัดมหาธาตุ ทางโพธิ์ลังกามุด้านเหนือ
ของวัด

สมเด็จพระสังฆราช (มี) แม้ว่าจะได้ทรงดำรงตำแหน่ง
สังฆปริณายกอยู่น้อยปี แต่ได้ทรงปฏิบัติกิจพระศาสนาที่สำคัญๆ
ให้ลุล่วงไปหลายอย่าง และบางอย่างก็ยังได้ถือเป็นวัตรปฏิบัติมา
จนทุกวันนี้ นับว่าพระองค์ทรงเป็นผู้ปรีชา เฉียบแหลมยิ่งพระองค์
หนึ่ง สามารถปกครองคณะสงฆ์ให้เรียบร้อยมาตลอดพระชนมายุ
ทรงเป็นที่เคารพนับถือของปวงชนชาวไทยทั่วไป นับแต่พระมหา-
กษัตริย์เป็นต้นลงมา

สมเด็จพระสังฆราช (มี) ทรงอยู่ในตำแหน่งสมเด็จพระ
สังฆราชได้ ๔ ปี ๘ เดือน ๕ วัน เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๐ แรม

สมเด็จพระสังฆราช (มี)

๘๕

๗ คำ เวลา ๖ ทุ่ม ปีเถาะ เอกศก จุลศักราช ๑๑๘๑ พ.ศ. ๒๓๖๒
รวมพระชนมายุได้ ๗๐ ปี

เมื่อต้นพระชนม์แล้วได้ ๑ เดือน ทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้ทำเมรุผ้าขาวที่ท้องสนามหลวง แล้วชักพระศพขึ้นสู่
เมรุมีการสมโภช ๓ วัน ๓ คืน พระราชทานเพลิง ณ วันอาทิตย์
เดือน ๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ

อนิจจา วต สงขารา
สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ

เมื่อตอนเช้าเคลาชนระรอนรต
พอสายหมดลมดับลงดับชนธ
เมื่อตอนสายคลายทุกขสนุกครัน
พอบ่ายพลนชวาทลงชาตรอน

เมื่อตอนบ่ายรายล้อมพร้อมญาติมิตร
พอเย็นปลิดชวาลงคาหมอน
เมื่อตอนเย็นเล่นสนุกไม่ทุกข์ร้อน
พอค่ำมรณมวณมิตอนิจจัง ฯ

พระวันรัต (อาจ)

รับตำแหน่งพระสังฆราช

เมื่อสมเด็จพระสังฆราช (มี) สิ้นพระชนม์แล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดเกล้าฯ ให้แต่งตั้งสมเด็จพระวันรัต (อาจ) วัดสระเกศ มาสถิต ณ วัดมหาธาตุ เมื่อเดือน ๔ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๖๒ เพื่อบำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา ต่จรัส ราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ประวัติสมเด็จพระวันรัต (อาจ) ไว้ในหนังสือประวัติอภินิหารสังฆวิธานชาติเพียงสั้น ๆ ว่า

“สมเด็จพระวันรัต (อาจ) เกิดเมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีชวด จุลศักราช ๑๑๒๐ พ.ศ. ๒๓๐๑ เข้าใจว่าเป็นเปรียญในรัชกาลที่ ๑ จะได้เป็นพระราชาคณะตำแหน่งโตมาบังหาทราบไม่ ปรากฏว่าเป็นที่พระพรหมมุนีอยู่วัดสระเกศ เมื่อรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๒ ได้เลื่อนที่เป็นพระพิมลธรรมและเป็นผู้สำเร็จพระวันรัตต่อจากสมเด็จพระสังฆราช (มี) มาทาง ๒ คราว

สมเด็จพระสังฆราช (อาจ)

๘๓

เมื่อมาสถิตวัดมหาธาตุอายุได้ ๖๒ ปี ยังไม่ทันที่จะได้ทรงตั้งเป็นสมเด็จพระสังฆราช ด้วยเมื่อต้นปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๖๓ เกิดอหิวาตกโรคคร่าชีวิตในพระนคร ครั้นโรคค่อยสงบลง ถึงเดือน ๑๑ ความปรากฏว่า สมเด็จพระวันรัต (อาจ) ประพฤติต่อศิษย์หาไม่สมควรแก่สมณะสาธูป จึงต้องถอดจากสมณฐานันดรศักดิ์ลงเป็นพระอนูจร แล้วไปอยู่อารามอื่น

นอกจากนี้แล้ว ก็ไม่ ปรากฏหลักฐาน ประวัติ ของ สมเด็จพระวันรัต (อาจ) ที่ไหนอีก นอกจากความ ได้รับพระราชบริหารร่วมกับสมเด็จพระสังฆราช (มี) แต่งหนังสือโอวาทานุสาสน์เท่านั้น

สำหรับอิทธิฤทธิ์ต้องทานัน ปรากฏ แต่ในที่ บางแห่งเพียงสั้น ๆ ว่า ชอบหยอกเอนศิษย์หนุ่มด้วยถิรยาอันไม่สมควรแก่สมณะ ขำระแล้วก็ได้ความเป็นสัจย์ อิทธิฤทธิ์ไม่ถึงปาราชิก จึงเป็นแต่ถอดจากตำแหน่งพระราชาคณะแล้วเนรเทศไปจาก พระอารามหลวง มีประวัติอยู่เพียงเท่านั้น

อย่างไรก็ดีสมเด็จพระวันรัต (อาจ) องค์นี้คงจะทรงความรู้อย่างกว้างขวางทีเดียว มิฉะนั้นไหนเลยจะได้รับอาราธนาให้ร่วมแต่งหนังสือโอวาทานุสาสน์ และทรงหมายมั่นที่จะสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช แต่ว่าสมณานาจไม่ถึงจึงเกิดอิทธิฤทธิ์ขึ้นเสีย

ก่อน ถูกถอดถอนชื่อเสียงเกียรติคุณไป และคงจะถึงแก่กรรมภาพ
เช่นเดียวกับพระภิกษุธรรมดาตฺตจะผู้หาคุณวุฒิได้.

อกตํ ทกฺกํ เตโย
ความขวไม่ทำเสียเลยดีกว่า
อันความขวอย่าไปกลัวเลยดีกว่า
จงตงหนาทาแต่เป็นศรศกต
ชนทำขวตวจะหมองไม่ผองพกตร
ต้องจมปรักอยู่ในทุกขชกจำเคญ ๖

สมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร)

วัดมหาธาตุ

องค์ที่ ๔

พ.ศ. ๒๓๖๓-๒๓๖๕

สมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร) มีฉายาที่คน
ทั้งหลายเรียกกันว่า “พระสังฆราชไก่เถื่อน” เป็นสมเด็จพระ
สังฆราชองค์ที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงเกียรติ-
คุณทางวิปัสสนาธุระเป็นเอก ได้เป็นพระอุปัชฌาย์ของพระ
บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นพระกรรมวาจา-
จารย์ของเจ้านายหลายพระองค์

สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ไว้ในประ-
วัตต์วัดมหาธาตุว่า

“สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๔ คนทั้งหลายเรียกกันว่า
“พระสังฆราชไก่เถื่อน” ด้วยเหตุที่ท่านทรงคุณธรรมทางวิปัสสนา
ธุระดังอธิบายมาแต่ก่อนแล้ว ท่านเกิดเมื่อ ณ วันศุกร์ เดือน ๒
ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีฉลู จุลศักราช ๑๐๙๕ พ.ศ. ๒๒๗๖ เห็นจะเป็น
ชาวกรุงเก่า ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อในครั้ง

กรุงธนบุรีท่านเป็นอธิการอยู่วัดท่าทราย ริมคลองคูขามในแขวง
 กรุงเก่า มีเกียรติคุณในทางบำเพ็ญสมณภาวนา ผู้คนนับถือมาก
 เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จเถลิงถวัลย-
 ราชสมบัติ โปรดให้อาราธนาสถิต ณ วัดราชสิทธิ อันเป็น
 วัดสำคัญฝ่ายอริยวาสีในจังหวัดกรุงเทพ ฯ แล้วทรงตั้งเป็น
 พระราชาคณะฝ่ายสมณะ ที่พระญาณสังวรเถระ เข้าใจว่าทรงเป็น
 ที่เคารพนับถือมากมาแต่ในรัชกาลที่ ๑ ด้วยสังเกตในจดหมายทรง
 ผนวชเจ้านายเมื่อรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ เห็นปรากฏนามพระญาณ
 สังวรเถระเป็นพระกรรมวาจาจารย์แทบทุกพระองค์ ตั้งแต่คราว
 ทรงผนวชพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นต้นมา คือ
 กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรมหา
 เสดนาภิรักษ์เป็นต้น และเป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์ พระบาทสม-
 เด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงผนวชในรัชกาลที่ ๑ นั้นด้วย
 มาถึงรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาพระเกียรติยศขึ้นเป็น สมเด็จพระ
 ญาณสังวรญาณมุนีเจ้าสมเด็จพรสังฆราช ด้วยท่านมีพรรษาอายุยัง
 กว่าสมเด็จพระสังฆราช (มี) แต่คงถือพัตงาสนา ซึ่งโปรด
 ให้ทำวัตรกว่าพัตสำหรับพระราชาคณะสมณตามัญ ฯลฯ เมื่อ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผนวชเป็นสามเณร
 สมเด็จพระญาณสังวรก็เป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์”

สมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร)

๕๑

จึงเป็นอันว่าพระประวัติสมเด็จพระสังฆราชองค์นี้ ตั้งแต่เยาว์วัย จนถึงได้เป็นอธิการวัดท่าหมื่นนั้น ไม่มีทางทราบได้เช่นเดียวกับสมเด็จพระสังฆราชองค์ ๓ องค์ ที่กล่าวมาแล้วแต่ต้น และมูลเหตุที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ทรงอาราธนาจากกรุงเก่ามาอยู่วัดราชสถิต นั้นก็ไม่มีปรากฏว่าทรงปรารภเหตุไว้นอกจากจะสันนิษฐานได้เป็น ๒ ประการคือ

ประการที่ ๑ คงจะทรงคุ้นเคยเป็นส่วนพระองค์ ตั้งแต่ครั้งพระองค์ทรงรับราชการอยู่ในกรุงเก่าก่อนเสียแก่พระมา

ประการที่ ๒ อาจได้สนิทติดต่อกับเกียรติคุณของพระอธิการสุกว่า ทรงคุณธรรมทางวิปัสสนาธุระแพร่หลายไปในหมู่ข้าราชการและประชาชน เพราะในสมัยที่บานเมืองมีศึกสงครามต้องรบพุ่งติดพันกันเป็นเวลาปี ๆ นั้น เครื่องรางของขลังย่อมเป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนาไว้คุ้มครองป้องกันสรรพภัย ซึ่งปรากฏว่าพระอาจารย์ (สุก) ก็ทรงวิทยาคูณในทางนี้อยู่มาก เพราะพระของท่านที่เรียกกันว่า “สมเด็จพระวัดพลับ” และ “สมเด็จพระโกเถื่อน” นั้นมีชื่อเสียงเลื่องลือมาจนทุกวันนี้

สมเด็จพระสังฆราชญาณสังวร (สุก) ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชเมื่อ ณ วันพฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๖๓ ตามประกาศทรงตั้งดังนี้

“ศิริคุณมัสสุ อุตตกาลพระพุทศักราชไมยะสหัสสะ
 สังกัณทรไตรสตาธกริไตรสตัถีสตมาสบัจจุบันกาล นาคสังวัณร
 มรีคสิระสมาสกลบัณห์ คุรวารนวมตติ ปรีเนทกาลอุกริถ สมเด็จพระ
 บรมมัมมรีกมหาราชารามาริราชเจ้า ผู้ทรงทศพิธราชธรรม
 อนันตคุณวิบุลปรีชาอันมหาประเสริฐ มีพระบรมราชโองการมาน
 พระบัญชาสุรสิงหนาท ดำรัสส่งพระราชหัตถ์สถาปนาให้สมเด็จพระ
 พระญาณสังวรเป็นสมเด็จพระอริยวงศญาณ ปรียัตตราสังฆ-
 ราชาธิบดี ศรีสมณุตมาปรีนายก ตรีปิฎกธรรจารย์ สิริทิตตติยะ
 สารสุนทร มหาคณกรักรวรรทักษิณา สิริทิตสังคาราม ความวาดี
 อริยวาดี เป็นประธานถานาทุกคณานิกร จตุพิธบรรพลัษ สกิต
 ในพระศรีรัตนมหาธาตุวรวิหารพระอารามหลวง”

อาจารย์วัน นวลยง ป. ๘ ได้เขียนไว้ในหนังสือศิษย์
 สัมพันธ์ตอนหนึ่งว่า

“สมเด็จพระสังฆราชญาณสังวร (ลูก) ของคน เดิมเป็น
 พระอธิการอยู่วัดท่าหอขย ริมคลองคูจาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
 มีเกียรติคุณทางบำเพ็ญบิณฑบาตอย่างเชี่ยวชาญ เป็นที่นับถือ
 ของคนทั้งหลายกล่าวกันว่าท่านมีเมตตาพรหมวิหารแก่กล้า ถึง
 สามารถให้ไก่เถื่อน (ไก่ป่า) เชื่องได้เหมือนไก่บ้าน ท่านเองเดียว
 กับคำโบราณที่สรรเสริญพระสุพรรณตามโพธิสัตว์ ในเรื่องชาตก

สมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร)

๕๓

เมื่อท่านได้เป็นสมเด็จพระสังฆราชแล้ว คนทั้งหลายจึงเรียกกันว่า “พระสังฆราชไก่เถื่อน”

เหตุที่ท่านจะมาอยู่วัดราชสิทธรนั้น คือเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงปราบดาภิเษกเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้วทรงอาราธนาสมเด็จพระสังฆราชญาณสังวร (สุก) ซึ่งในเวลานั้นเป็นพระอริการ (สุก) วัดท่าหอย ลงมาตั้งเป็นพระราชาคณะที่พระญาณสังวรเถระ

ก็ประเพณีของพระสงฆ์ซึ่งทรงบำเพ็ญวิปัสสนาธุระนั้น ย่อมพอใจอยู่ในที่สงัดไม่ชอบอยู่วัดในบ้านเมือง จึงได้นำพระสงฆ์ว่า ฝ่ายอริญวาสีมาแต่โบราณกาลมา พระเจ้าแผ่นดินแม่ครั้งพระร่วงสุโขทัยก็มักสร้างวัดพระราชนานในที่อริญญิก คือที่ห่างหมู่บ้านออกไปประมาณ ๑๐๐ เส้น พอเดินเข้ามาบิณฑบาตถึงที่เมืองสุโขทัย เมืองเชียงใหม่ยังมีอริญญิกสร้างวัดไว้ปรากฏอยู่ แม้พระนครศรีอยุธยา ก็มี นับว่าวัดนอกพระนครทางฝ่ายตะวันตก ออก เช่นวัดประตูทรงธรรม และวัดศรีโอโย เหล่านี้เป็นวัดสำหรับพระสงฆ์ฝ่ายอริญวาสี ครั้นถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ก็กำหนดวัดอริญวาสีโดยหลักฐานทำนองเดียวกัน ทางฝั่งเมืองธนบุรีมีวัดราชสิทธร ๕ วัด รัชกาลที่ ๑ เป็นสำคัญ ทางฝั่งพระนคร มีวัดราชาธิวาส และวัดสระเกศเป็นสำคัญ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงอาราธนาพระญาณสังวร (สุก) ลงมาอยู่กรุงเทพฯ ท่านทูลขออยู่วัดอรุณญิก จึงโปรดให้ไปอยู่วัดพลับ แล้วสร้างพระอารามหลวงขึ้นพระราชทาน คือวัดราชสิทธิ วัดราชสิทธิจึงเป็นวัดสำคัญ เนื่องด้วยพระญาณสังวร (สุก) มาแต่รัชกาลที่ ๓ ด้วยเจ้านายในพระราชวงศ์ทรงผนวชยอมทรงเรียน วิปัสสนา ธุระทกพระองค์ เพราะเหตุว่าการเรียนคันถธุระต้องเรียนภาษาบาลีต้องทรงผนวชอยู่หลายพรรษาจึงรอบรู้ได้ ฝ่ายวิปัสสนาธุระนั้นเรียนทางสมถภาวนา อาจเรียนให้เป็นประโยชน์ตาม อุปนิสัยบัจฉยภายในเวลาน้อยได้ เจ้านายจึงทรงผนวชพรรษาเดียวตามประเพณี จึงทรงศึกษาวิปัสสนาธุระ ด้วยเหตุนี้เมื่อทรงผนวชแล้วมักเสด็จไปอยู่วัดราชสิทธิ ทรงศึกษาวิปัสสนาธุระในสำนักพระญาณสังวร (สุก) ซึ่งได้เป็นพระอาจารย์มาตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้ง ๓ พระองค์ทูลราชสิทธิยังมีพระตำหนักจันทร์ ซึ่งเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงผนวชปรากฏอยู่

ได้พรรณนาเรื่องวิปัสสนาธุระจากท่านผู้มาพอดสมควรแล้วต่อไปนี้จะได้พรรณนาถึงเรื่อง “โกเถื่อน” หรือ “โกป่า” พอ

เป็นเครื่องประกอบพระประวัติของสมเด็จพระสังฆราชญาณสังวร (สุก) ให้สมบูรณ์สักเล็กน้อยว่า ไก่เถื่อน นันมี ลักษณะ และนิสัย เป็นอย่างไร สมเด็จพระสังฆราช (สุก) จึงทำให้มันเชื่องได้

อันสัญชาติญาณของไก่เถื่อนนั้นมันเปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกับสัตว์ป่าทั่วไป เคยมีผู้ทดลองนำมาเลี้ยงไว้ในบ้านตั้งแต่เล็ก ๆ ขนาดที่พุ่งออกจากไข่อใหม่ ๆ ก็ไม่มีใครจะเชื่องเหมือนไก่บ้าน พอโตขึ้นก็มักหลบออกป่าไปตามนิสัยเดิม โดยการหากินห่านบ้าน ออกไปเรื่อย ๆ พอนาน ๆ และไปไกล ๆ เข้าก็เลยไม่ กลับบ้าน เข้าป่าไปเลย และไก่บ้านนั้นรูปร่างพื้นฐานเช่นเดียวกับไก่แจ้ อย่างที่ชอบเลี้ยงกันตามวัด คือตัวเล็กสตัวยงาม แต่ แข็งแกร่ง บินได้ไกลรวากับนก ว่องไวมาก หนึ่กัยไ้รวดเร็วและหลบซ่อนเก่ง เพื่อให้ท่านผู้อ่านเข้าใจเรื่องไก่ป่าได้ละเอียดจะขอยกเอา คำอธิบายเรื่อง ไก่ป่าจาก สารานุกรม ไทย ของ หมอบุญส่ง เลขาธิการมาเล่าไว้พอประดับความรู้ดังนี้

“นิสัย ไก่ป่าชอบอยู่ในป่าตามป่าไผ่ ป่ารวก ป่าโปร่ง มากกว่าดงดิบ อาจพบตามไหล่เขาสูงชันไปต้ง ๑๓๕๐ เมตร กลางวันชอบหากินในป่า ดังกล่าวแล้ว แต่ตอนเช้าตรู่กับตอน เย็นจวนพลบ มันชอบออกหากินเมล็ดพืชตามที่แจ้ง เช่น ตาม ขายทุ่ง ในไร่ ในป่า ริมป่า พอเห็นคนเข้ามันมักเดินหรือวิ่ง

เข้าไปซ่อนในป่ารก เวลาวิ่งมักยื่นคอออกไปข้างหน้า หากจวนตัวจริงจะบินหนี เวลาเริ่มบินมันบินแข่งมากเสียงกระพือปีกค่อนข้างดัง บางครั้งบินสูงชันขึ้นไปได้ตง ๗๐-๘๐ ฟุตบินสูงพ้นป่ารก ๆ เบื้องล่างแลดูมันจึงถลาร่อนไปราว ๕๐-๘๐ ม. จึงลงดินแล้ววิ่งไปซ่อนในป่ารกต่อไป แต่บางทีก็บินไปเกาะอยู่บนกิ่งไม้สูงเพื่อดูเหตุการณ์ พอเห็นคนเข้าไปใกล้ ก็บินหนีต่อไปใหม่ ตัวเมียเวลาจะเริ่มบินหนีจะส่งเสียงร้องหนวกหูไปด้วยตัวผู้ไม่ปากมากเหมือนตัวเมีย ชอบคุยเขี่ยหากินเมล็ดพืชและแมลงต่าง ๆ อย่างไถ่บ้าน ตัวผู้ชอบมีเมียหลาย ๆ ตัว บางทีตัวผู้ตัวเดียวคุมฝูงตัวเมียตง ๖-๗ ตัว

ในฝูงอาจมีตัวผู้เพียงเล็กน้อยยังไม่โตเต็มหน้ อีก ๒-๓ ตัวแต่พอโตเต็มหน้แล้ว ตัวผู้จากฝูงมักจะกีดกันไม่ให้เข้าใกล้หรือยุ่งกับตัวเมียอื่น ๆ ในฝูง มันจะคอยไล่จับตจันตัวผู้หนุ่มใหม่ ๆ หนีไม่ไหว บางทีต้องหนีออกไปจากฝูง ไล่ตัวผู้จนบ่อยเป็นระยะ ๆ ในตอนดึก รวตงแต่ราว ๆ ตีสามเป็นต้นไป ชนบ่อยครึ่งชในตอนเช้าก่อนแจ้งและในยามเย็นจวนพลบ ตอนกลางวันไม่ค่อยชน ในระหว่างเข้าพรรษาไม่ชอบชน เพราะเป็นระยะตัวผู้ผลิตชน ในระยะนั้นมันบินไม่ค่อยเก่งมักใช้ความเร็วของฝีเท้าวิ่งหนีศัตรูไปซุกซ่อนตามป่ารก ๆ ตกเย็นจวนพลบคำไ่ป่าพากันบิน

ทำใจของสัตว์ให้หมดความสะดุ้งหวาดกลัว เห็นพระองค์ท่านไม่
เป็น ภัยต่อชีวิตแม้ จะเข้าไปใกล้ คลุกคลีอยู่ ด้วยก็ ไม่เกิด อันตราย
เมื่อหมดความหวาดกลัวใจก็อ่อนลงจึงเกิดความเชื่องชน นี่เป็น
ความอัศจรรย์ยิ่งที่พระองค์ท่านทรงคุณ วิเศษทาง วิปัสสนา อันแท้
จริงที่หาได้ยาก

สังคายนาสวดมนต์

ในปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๖๓ นั้นเองได้เกิดอหิวาตกโรคครั้ง
ใหญ่ขึ้น ผู้คนล้มตายลงเป็นอันมากและเมื่อ สมเด็จพระวันรัต
(อาฯ) ถูกทอดและได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระญาณสังวร (สุก)
ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภลัยทรงสดสังเวชพระทัยด้วยเรื่องโรครายนั่นเป็นอันมาก คง
จะได้สังคายนารื่องสวดมนต์ขึ้น เพื่อช่วยสวดบำบัดเบาภัยพิบัติจาก
โรคร้าย เพราะในสมัยนั้นยังไม่มียารักษาได้ผลเด็ดขาดเหมือน
ปัจจุบันนี้ และยังเรียกโรคอหิวาตกโรคว่า โรคห่าอยู่ จึงไม่มี
ทางใดจะดีเท่าพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งยึดเหนี่ยวเป็นกำลังใจ และ
ช่วยบำบัดเบาให้บรรเทาเหือดหายไป แม้ว่าการสังคายนาสวดมนต์
ในครั้งนั้นจะไม่มีหลักฐานที่ได้อ้างอิงออกข้อสมเด็จพระสังฆราช
ประธานสงฆ์ทำคดี แต่เหตุการณ์แวดล้อมอยู่ชัดเจนเป็นในสมัย

ที่ท่านทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชอยู่ เมื่อการ ทำกิจ
ศาสนาครั้งสำคัญโดยไม่มีท่านร่วมด้วยนั้นย่อมเป็นไปได้ ยิ่ง
พระองค์ท่านเป็นผู้ทรงคุณวิเศษและสั่งขปริณายกอยู่ด้วยแล้ว จึง
เป็นอันแน่ ชัดว่า พระองค์ ท่านจะต้องเป็น หลักใน ศาสนกิจ ครั้น
อย่างนั้นอนัน แม้ใน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ใน
รัชกาลที่ ๑ จะได้กล่าวไว้ในเรื่องนเพียงว่า

“ตั้งแต่เกิดไข้หวัดกโรคคราวใหญ่มาแล้ว ทรงสั่งเวช
สลดพระราชหฤทัย ทักกรรมบันดาลให้เกิดการพิบัติแก่ไพร่ฟ้าข้า
แผ่นดินเป็นอันมากในคราวนั้น เป็นเหตุให้ทรงพระราชดำริบำ
เพ็ญพระราชกุศลหลายอย่าง มีที่ปรากฏในจดหมายเหตุของกรม
หลวงนครินทรเทวี ที่พิมพ์ไว้ในหนังสือพระวิจารณ์ว่าได้ทำสัง
คายนาสวดมนต์อย่าง ๑ ยกย่องในจดหมายเหตุว่า เป็นคู่กับการ
สังคายนาสวดมนต์ครั้งรัชกาลที่ ๒ หาได้ปรากฏในจดหมายเหตุ
นั้น ว่าทำอย่างไรไม่ เพิ่งมาพบหนังสือสวดมนต์แปลซึ่งหอพระ
สมุดวชิรญาณได้ฉบับมาจากหอพระมณฑิยธรรมฉบับ ๑ ได้มา
จากเมืองเพชรบุรีฉบับ ๑ ปรากฏอธิบายในหนังสือนั้นว่า แปล
เมื่อรัชกาลที่ ๒ จึงทำให้เข้าใจว่า ที่กล่าวว่าทำสังคายนาสวด
มนต์นั้น คือโปรดให้แปลพระปริตรทั้งหลายออกมาเป็นภาษาไทย
นั่นเอง ความชอบสมด้วยเรื่องที่ปรากฏในพงศาวดาร ฉบับเจ้า

พระยาทิพากรวงศ์ว่า ในครั้งนั้นโปรดให้พระเจ้าอนังนางเธอ พระองค์เจ้าศศิธรเป็นหัวหน้าชักชวน พระราชวงศ์และข้าราชการฝ่ายใน ผูกหัตถ์พระปิตริให้ราชบัณฑิตยเจ้าเข้าไปบอก พระทวารเทวราชมเหศวร ข้างในท้องต้อยอยู่ในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ นัยว่าครั้งนั้นข้างในผูกหัตถ์สวดมนต์ได้ชำนาญชาญ ทั้งอักษรสังโยคและทำนองตลอดจนขัดตำนาน สวดได้ทุกสูตรตลอดภาณวาร จนถึงสวดทำนองภณยักษ์ ภาณพระเช่นสวดพิธิตรุษ เวลากลางวันแบ่งข้อมเป็นพวก ๆ เวลากลางคืนพร้อมกันท่องพระโรง ในเมื่อเสด็จออกจากราชการแล้ว เสด็จขึ้นทรงฟังข้างในสวดมนต์ถวายทุกคน”

ความร้ายแรงของอหิวาตกโรคในครั้งนั้น รุนแรงเพียงใด จนถึงกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเสด็จเสวยพระราชมัทพธิ์ ขอให้ผู้อ่านพิจารณาเอาเองจากข้อความในจดหมายเหตุข้างล่าง

“เมื่อ ณ เดือน ๗ ข้างขึ้นเวลายามเศษ ทางทิศพายัพ แลเห็นแสงเพลิงเกิดในอากาศ เรียกว่าชมเพลิง แต้นนักเกิดไขบัวใหญ่มาแต่ทางทะเล ไขนั้นเกิดมาแต่เมืองเกาะหมาก ก่อนแล้วเข้ามาหัวเมืองฝ่ายตะวันตก ติดต่อมาจนถึงปากน้ำเจ้าพระยา ชาวเมืองสมุทรปราการตายลงเป็นอันมาก ราษฎรพากันอพยพหนี

๑. คือเกาะบึงกุ่ม

ความไข้ช่นมากกรุงเทพฯ บาง แยกย้ายไปหัวเมืองอื่นบ้าง คน
ในกรุงเทพฯ ก็เป็นโรคป่วงใหญ่ช่น ตั้งแต่ ณ วันเดือน ๘
ช่น ๖ ค่ำ ไปถึงวันเพ็ญ คนตายทั้งชายทั้งหญิง ศพที่เขาไปทิ้ง
ไว้ในป่าช้า และศาลาดินในวัดสระเกศ วัดบางลำพู (วัดสังเวช
ในปัจจุบัน) วัดพิตรพิมุข วัดปทุมคงคา และวัดอื่น ๆ ก่าย
กันเป็นกองฟืน ที่เผาเสียก็มากต่อมาก ถึงมีศพลอยในแม่น้ำ
ลำคลองเกลื่อนกลาดไปทุกหนทุกแห่ง จนพระสงฆ์หนีออกจาก
วัด คฤหัสถ์หนีออกจากบ้าน ถนนหนทางไม่มีคนเดิน ตลาดก็
ไม่ได้ซื้อขายกัน ต่างคนต่างกินปลาแห้งพริกกับเกลือเท่านั้น น้ำ
ในแม่น้ำก็กินไม่ได้ ด้วยอาเจียรไปด้วยซากศพ อหิวาตกโรคซึ่ง
เกิดขึ้นเมื่อปีมะโรงโทศกนั้น ผู้คนตายมากกว่าที่ใคร ๆ จำได้ว่า
เคยมีมาแต่ก่อน ไม่มีคราวไหนจะร้ายแรงกว่าคราวนั้น คนทั้ง
หลายเกิดความหวาดหวนครั่นคร้าม ต่อมรณภัยไปทูลทวงพระ-
นคร จึงรับสั่งให้ตงพระราชพิธีอาพาธพินาศ อย่างที่เคยทำมา
เมื่อปีมะแมตรีก จุลศักราช ๑๑๗๓ พ.ศ. ๒๓๕๔ ฯลฯ

และกล่าวถึงพระราชพิธีขับไล่โรคร้าย และจำนวนคน
ป่วยคนตายต่อไปว่า “พระราชพิธีมหาพุทธาภิเษกมหาปรา-
สาทด้วย กับพิธีตรุษ มีจดหมายเหตุกล่าวไว้ดังนี้คือ ยิงปืน
ใหญ่รอบพระนครตลอดตวันคืนหนึ่ง แล้วเชิญพระแก้วมรกตและ

พระบรมธาตุออกแท้ มีพระราชคณะไปในกระบวนแห่ไปรยปราย
 ประนาพระปรีตทงทรวงเรือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทง
 รักษาอุโบสถศีล ทงพระราชวงศานวงศ์มหกรรมและหากรรมได้
 ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายหน้าฝ่ายใน ก็พระราชทานอนุญาต
 ให้รักษาศีลทำบุญให้ทานตามใจสมัคร มิต้องให้เข้าเฝ้า และทำ
 ราชกิจที่ไม่จำเป็น แม้บรรดาไพร่ซึ่งอยู่เวรประจำของรักษาทะ
 ราชวังชนในชนนอกนั้น ก็ได้รับพระราชทานอนุญาตปล่อยไป
 บ้านเรือนตามใจสมัคร โดยทรงพระกรุณาตรัสว่าประเพณีสัต
 ทงหลายภษาถึงกษอมตองรักษิต บิตามารดา และบุตร ญาติ
 พนองก็เป็นทรวทวงนไป จะได้ไปรักษาพยาบาลกัน ที่ผู้ใดมี
 กตัญญูรักษาทะองค์ได้ไปน ก็พระราชทานเงินตราเป็นบำ
 เเหน็จความชอบ และโปรด ฯ แจงให้ชอปลาและสัตว์ทะเลอง
 เทาทมผู้ชอขายในตลาดในจังหวัดกรุงเทพ ฯ มาถวายทง
 ปล่อยสนพระราชทรัพย์เป็นอันมาก คนโทษทตองเวรจำอยู่นก
 ปล่อยชอกสน เว้นแต่พมาชาก บรดาประชาราษฎรทงปวง
 มีวสงให้ประกาศห้ามมิให้ไปฆ่าสัตว์ดัดชีวิต ให้อยู่แต่บ้านเรือน
 แต่เมื่อมีการรอนจำเป็นจะต้องไปจึงให้ไป อหิวาตกโรคมียากอยู่
 ๑๕ วันถึง ณ วันเสาร์ เดือน ๗ แรม ๗ ค่ำ โรคจึงค่อยเสื่อม
 คลายลงโดยลำดับ ศพขายหญิงอันหาญาติพี่น้องจะเผาจะฝังมิได้

นั้น ก็พระราชทานเงิน ค่าจ้าง และพื้นที่เก็บเผาจนสิ้นความไข้
ครั้งนั้นตำรวจได้จำนวนคนที่ตายในกรุงเทพฯ ฯ และหัวเมืองใกล้เคียง
โดยรวมเป็นเสร็จประมาณ ๓ หมื่น ผู้หญิงตายมากกว่าผู้ชาย
ประมาณ ๒ ใน ๓ ส่วน ฯลฯ”

นี่คือเหตุที่น่าสลดใจและน่าสยดสยองอย่างยิ่ง ในสมัยที่
ประเทศชาติยังขาดความเจริญในการแพทย์และสาธารณสุข การ
รักษาพยาบาลก็เป็นที่ตามืดมัวเกิดอันหวังผลแน่นอนอะไรไม่ได้
เลย นอกจากการสวดมนต์วิงวอนขอความคุ้มครองจากพระรัตน-
ตรัยเท่านั้น ขวาระยะการระบาดของโรคเพียง ๑๕ วันคนตายตง
หมื่น ๆ เช่นนี้ ความขมมนต์ว่าวจะเกิดแก่ประชาชนเพียงใด
อาหารการกินน่ากินน่าใช้จนแต่อาบและกินน้ำ ในแม่น้ำลำคลอง
ทงนั้นจึงเป็นเรื่องเกินวิสัยที่ผู้เขียนจะพรรณนาได้ ขอให้ท่านผู้
อ่านหลับตานึกเอาเองว่าเนืองนาถเพียงใด

เจ้าของพระเครื่องอภินิหาร

ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นแล้วว่าสมเด็จพระสังฆราช (สุก)
ทรงคุณวิเศษทางวิทยาการจนเลื่องลือมณีนับถือทั่วไปนั้น ได้สร้าง
พระเครื่องไว้เป็นอนุสรณ์หลายรุ่นหลายแบบ เป็นที่นิยมกันอย่าง
แพร่หลายมาก เรียกกันในหมู่นักเลงเล่นพระว่า พระวัดพลับชนิด
๑ กับพระสมเด็จพระโกเถื่อนชนิด ๑ ผู้เขียนเคยเห็นชนิดหนึ่งทีเรียกว่า

รู้ถึงและมีคุณธรรมเยี่ยมในเวลานั้น สามารถเรียกไก่อ้ามาให้
 เชื่องได้ด้วยอำนาจเมตตา เขาว่าเมื่อท่านย้ายวัดข้ามฟากจาก
 วัดพลับไปอยู่ฝั่งพระนครท่านเดินข้ามแม่น้ำไปได้ ทั้งนเพราะมี
 ผู้สนับสนุนชวาทาน ต่างนำเรือมาจอดแน่นขนัดยาวยืดแต่วัดพลับ
 ถึงฝั่งพระนคร ท่านจึงเดินไปบนเรือนั้น แต่วัดถึงฝั่งพระนครได้
 เป็นมหัศจรรย์ แต่เรื่องปลุกเสกเวทมนตร์สะเดาะนามนตนั้นเขาเล่า
 ว่า ท่านทำร่วมกับพระอาจารย์ศรี วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส
 ฝั่งพระนคร ฯ) ผู้วิเศษขลังอีกองค์หนึ่งซึ่งต่อมาเป็นเจ้าคุณบุญญา
 วิศาล เรืองนจะยติประการใดสุดแต่ท่านผู้อ่านจะเชื่อ แต่ความ
 ขลัง ความศักดิ์สิทธิ์นั้นมจรง จะพิสูจน์ได้ เชิญทดลองดู จะ
 อศจรรยทเดียวก เขาว่ากันว่าผู้ทิดใดความเจริญรุ่งเรืองที่ออก
 จากวัดนโปนน แม่ท่านเจ้าพระยายมราชทรงเรื่องตลอดด้วย และ
 พระยารัชมพรวิชา(แก้ว) ทพนราชภักย์และมยศศักดิ์ชนในแผ่นดินน
 ก็เพราะอาภินันนามนตสะเดาะเป็นแรงส่งด้วย

ว่ากันว่าพระเครื่องทศมเด็จพระสังฆราช (สุก) ทรงสร้าง
 นั้นเป็นพระพิมพ์ทงสน มอญ ๓ แบบด้วยกันคือ

แบบที่ ๑ เป็น พระทนต์ขตสมาธิอยู่ในพนฐานรหลังโค้ง
 เป็นหลังเบย

แบบที่ ๒ เป็นพระยืนพนมมอถอดอกบัว แต่พนฐานคง
 เป็นรูปยาวกรหลังเบยเหมือนแบบที่ ๑

แบบที่ ๓ เรียกว่า พิมพ์นมเปะหรือพระภควัม-ภควา
อยู่ในพื้นฐานรูปกลมด้านซ้ายขวาขององค์พระ
มีอักษรขอม มะ อะ อุ ๓ ตัวเรียงเป็น ทางถึง
ตัว อุ อยู่บนสุดแต่กลับหัวลง

สำหรับแบบที่ ๑ ที่ ๓ นั้น ยังหาคำอธิบายไม่พบ แต่
คงจะเป็นที่รู้กันว่าเป็นแบบธรรมดาที่มีอยู่ทั่วไป ส่วนแบบที่ ๒
นั้นท่านผู้ให้คำอธิบายว่า รูปพระพนมมอติดอกบัวนั้น เป็น
พระที่สร้างขึ้นในต้น ๖ แรมแปดค่ำอัน เป็น อัญมมิตถักษ์ คือ
สมเด็จพระเจ้าเมอหลังจากพระพุทธเจ้านิพพานแล้วได้ ๗ วัน สมเด็จพระ
มหาพุทธสยและพระสาวกที่เดินทางมาถึงเมือง กุสินารา ได้เข้า
ถวายบังคมพระบรมศพซึ่งบรรจุหีบทองคำไว้ เมื่อพระมหาพุทธสย
เข้าถวายบังคมและอธิษฐานขอให้ พระบาท ทงสองของ พระพุทธ-
องค์ข้าแรกหีบทองคำออกมาบรรจงการถวายบังคมของตน พอ
จบคำอธิษฐานพระบาททงสองก็ข้าแรกออกมาดังประสงค์ เมื่อได้
กราบถวายบังคมขอโหสิกรรมแล้ว พระบาททงสองก็กลับเข้า
ไปในหีบทองคำตามเดิม จากนั้นไฟกตัตตนเอง สมเด็จพระ
สังฆราช (สุก) ทรงถือเอานิมิตตนนั้นมาสร้างพระพิมพ์แบบที่ ๒

สมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร)

๑๐๓

ขึ้นดังกล่าวมาแล้ว และนิยามกันว่าพระเครื่องของสมเด็จพระสังฆราช (สุก) นั้นเป็นเส้นที่ทางเมตตามหานิยมดีนัก ทั้งอาจคุ้มครองให้แคล้วคลาดสรรพภัยได้ด้วย และบางทีก็เรียกกันว่าพระอะระหัง

ท่านผู้และนักเลงพระเครื่องบาง ท่าน เรียก “พระวัดพลับ” นวว่า “กรักรระรอกเผือก” เพราะมีผูปบครั้งแรกในกรักรระรอกเผือกอาศัยอยู่ และลงความเห็นกันว่า พระเครื่องเนื้อผงวัดพลับนั้นเป็นบรมครูที่ให้ความเนตพระเครื่องสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) วัดระฆังด้วย และเข้าใจกันว่าพระเครื่องสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) มีเนื้อแท้ของสมเด็จพระวัดพลับเจือปนอยู่ด้วย ส่วนการวินิจฉัยเนื้อพระวัดพลับนั้น ถือเอาเนื้อพระสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) เป็นหลักเทียบเคียง

ส่วนสมเด็จพระโกเถื่อนนั้นเป็นพระผงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า แบบเดียวกับพระสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ผิดกับสมเด็จพระโกเถื่อนมีอักษรขอมว่า อะ ระ หัง อยู่ด้านหลัง และสังฆาฎิที่ปรากฏเห็นได้ชัดเจนมาก เนื้อผงที่สร้างกเป็นเนื้อปูนเปลือกหอย เอาเปลือกหอย เอาเปลือกหอยมาเผาทำเป็นปูนแล้วผสมกับเกษรดอกไม้อหลายชนิด ใช้ผงวิเศษเป็นองค์ประกอบเนื้อพระ ๕ อย่างแล้วพิมพ์ขึ้น คือ

๑. ผงปถมัง
๒. ผงอิททธิเจ
๓. ผงมหาราช
๔. ผงตรนสังเห
๕. ผงพทธคุณ

พระผงชุดนี้ส่วนมากมีสหภาพกันได้ ๓ ชุดคือ

๑. สหภาพเจือเหลืองแก่
๒. สหภาพเจือไปทางขาว
๓. สหภาพดอกพิกุล

เมื่อใช้แว่นขยายดูจะเห็นจุด ๆ เป็นลายประสมพ้องกัน ๆ บาง และสีเหลืองแก่บางซึ่งเข้าใจว่าเป็นชนผงเกษร เนื้อพระแห้งแต่ไม่มัน

ก่อนจะจบพระประวัติของสมเด็จพระสังฆราช (ศก) ญาณสังวรนี้ ถ้าจะไม่ยกเอาบทสวดมนต์และพระคาถาอันเป็นมนต์วิเศษของท่านทรงปฏิบัติเป็นกิจวัตรมาลงไว้ด้วย แล้วก็ดูจะขาดความสมบูรณ์พระประวัติของท่านไป ซึ่งคาถาวิเศษและบทสวดมนต์นั้นจะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้ใคร่ ปฏิบัติธรรม และเจริญวิปัสสนาโดยทั่วกัน โดยเฉพาะคาถาที่ท่านเสกอาหารให้ไก่เถื่อนและคนกินแล้วทำให้เกิดใจอ่อนและไม่สะดุ้งหวาดกลัวต่ออันตรายนั้นนี่

เวทาสากุ
สาธาทิกุ

กุสาทาเว
กุกุสาสา

ทนายศาล

ตสาายทา

กุตกก

ภกตก

เศก ๓ จบหรือ ๓ ครั้ง หรือที่เรียกกันว่าเศกคาถา ๓ คาบ
ต่อจากนั้นเป็นคำนมัสการพระรัตนตรัยก่อนเจริญกรรมฐาน
ของท่าน ซึ่งท่านเจ้าคุณพระสังวรณรงค์เถระ เจ้าอาวาสวัดราช
สิทธิารามในภายหลังได้นับนับไว้ดังนี้

ทำวัตรพระ

นโม ตสสุ ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส ฯ ๓ หน
พุทฺธ ชีวติ ยาวนิพพานํ สรณํ คจฺฉามิ ฯ
อิติปิ โส ภควา อรหํ สมมาสมพุทฺธो วิชชาจรณสมปนฺโน
สุคโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปรีสฺสทมมสราถิ สตฺถา เทวมนุสฺสานํ
พุทฺธो ภควาติ ฯ

เย จ พุทฺธา อตฺตา จ

เย จ พุทฺธา อนาคตา

ปัจจุปปันนา จ เย พุทฺธา

อหํ วณฺทาเม สัพพทา

พุทฺธานาหสมิ ทาโสว

พุทฺธา เม สามิกิสฺสรา

พุทฺธานญฺจ สิว ปาทา

มยฺหํ ติฏฺฐนฺตุ สัพพทา ฯ

นตฺถิ เม สรณํ อญฺญํ

พุทฺธา เม สรณํ วรํ

เอเตน สจฺจวชฺเชน

โหตุ เม ชยมจฺฉลํ

อตุตฺตมจฺเณ วณฺเทหํ

ปาทปสฺสุ วรุตฺตมํ

พุทฺธเ อโย ชลิตโต โทโส

พุทฺธโ อมตฺ ตํ มม ฯ

(กราบแล้วหมอบลงว่า)

ข้าจะขอขมวดห่วงหาหงษ์พระพุทธรเจ้า และคุณพระพุทธรเจ้า
 ในอดีต อนาคต ปัจจุบันจงมาเป็นทพแก่ชาตราบเท่าเข้าสู่พระ-
 นิพพาน และข้าจะขอนมัสการกราบไหว้พระพุทธรเจ้าในอดีต
 อนาคต ปัจจุบัน สันกาลนานทุกเมื่อ และข้าจะขอเป็นข้าแห่ง
 พระพุทธรเจ้า ขอพระพุทธรเจ้าจงมาเป็นเจ้าเป็นใหญ่แก่ข้า ขอ
 พระบาทบาทาของพระพุทธรเจ้า จงมาประดิษฐานอยู่เหนือเศียร
 เกลาแห่งเกลาแห่งข้า สันกาลทุกเมื่อสงอนอนจะได้เป็นทพแก่ข้า
 หามิได้ ถ้าเว้นไว้แต่พระพุทธรเจ้าเป็นทพแก่ข้าเที่ยงแท้หนักหนา
 ข้าไหว้ละอองธุลีพระบาท ทงพระฉายลักษณะ สุริยา ยัย
 มงคลทั้งหลายจงมาบังเกิดมีแก่ชาตด้วยคำสัจจนเกิด อนึ่ง โทษอัน
 ไตข้าได้ประมาทพลาดพลั้งไว้ในพระพุทธรเจ้า อันเป็นอดีต
 อนาคต ปัจจุบัน ขอพระพุทธรเจ้าจงจงมาอดโทษทั้งปวงนั้น ให้
 แก่พระพุทธรเจ้านเกิด ฯ (กราบ)

อมัม ชีวิตํ ยาวนิพพานํ สรณํ คจฺจามิ ฯ
 สุวากุขาโต ภควตา มมุโม สนฺทิตฺตฺวิโก อกาลิโก เอหิปสฺสโก
 โอปนยิโก ปจฺจุตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิตี ฯ

เย จ มมุมา อติตา จ

เย จ มมุมา อนาคตา

ปจฺจุปปนฺนา จ เย มมุมา

อหํ วนฺตามิ สพฺพทา

อมุมานาหสุมิทาโสว	อมุมา เม สามีกิสฺสรา
สพฺเพ อมฺมาปี้ ติฏฺฐนฺตุ	มมํ สีเรว สพฺพทา ฯ
นตฺถิ เม สรณํ อญฺญํ	อมฺโม เม สรณํ วรํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน	โหตุ เม ชยมฺภคฺลํ
อุตฺตมํ เคน วนฺเทหํ	อมฺมมฺภจ ทุริธํ วรํ
อมฺเม โย ชลิตฺโต โทโส	อมฺโม ชมตฺตํ มํ ฯ

(กราบแล้วหมอบลง)

ข้าจะขอยึดหน่วงเอาซึ่งพระปริยัตถธรรมเจ้า และพระนว
โลกกุตตรธรรมเจ้า และคุณพระธรรมเจ้าในอดีต อนาคต ปัจจุบัน
จงมาเป็นที่พักแก่ข้า ตราบเท่าเข้าสู่พระนิพพาน และข้าจะขอ
นมัสการกราบไหว้พระธรรมเจ้าทั้งมวล อันเป็นอดีต อนาคต
ปัจจุบัน สันกาลทุกเมื่อ และข้าจะขอเป็นข้าแห่งพระธรรมเจ้า
ขอพระธรรมเจ้าทั้งมวลนงมาเป็นใหญ่แก่ข้า ข้าขออาราธนา
พระธรรมเจ้าทั้งมวลนั้น จะมาประดิษฐานอยู่เหนือเศียรเกล้าแห่ง
ข้าสันกาลทุกเมื่อ สิ่งอันอื่นจะได้เป็นที่พักแก่ข้าหาไม่ได้ ถ้าเว้น
ไว้แต่พระธรรมเจ้าทั้งมวลนั้น เป็นที่พักแก่ข้าเที่ยงแท้หนักหนา
ชยมมงคลทั้งหลายจงมาบังเกิดมีแก่ข้าด้วยคำสัตย์เถิด ข้าขอกราบ
ไหว้พระธรรมเจ้าทั้งสองประการอันประเสริฐ โทษอันใดข้าได้ประ
มาท พลาดพลั้งไว้ในพระธรรมเจ้าทั้งสองประการ ขอพระธรรม

เจ้าทั้งสองประการ จะมาอดโทษทั้งปวงนั้นให้แก่ข้าพระพุทธเจ้า
 นเกิด ฯ

(กราบ)

สงฆ์ ชีวิต ยาวนิพพาน สรรณ คจฺจามิ ฯ

สุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ อสุปฏิปันโน ภควโต
 สาวกสงฺโฆ ยายปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ สามจีปปฏิปันโน
 ภควโต สาวกสงฺโฆ ยทิทํ จตตาริ ปริตยฺคานิ อญฺฐุ ปริสํคฺคฺลา
 เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิณฺเนยฺโย
 อณฺวชฺสีกฺรณฺนีโย อนุตฺตรํ ปุณฺณกฺเขตฺตํ โลกสุสํธาติ ฯ

เย จ สงฺฆา อตีตา ฯ

เย จ สงฺฆา อนาคตา

ปจฺจุปฺปนฺนา ฯ เย สงฺฆา อหํ วณฺทา มิ สพฺพทา ฯ

สงฺฆานาหสมิ ทาโสว สงฺฆา เม สํมิทิสฺสรา

เตสํ คุณฺาปี ติฏฺฐนฺตุ มมํ สิริเว สพฺพทา ฯ

นตฺถิ เม สรรณํ อญฺญํ สงฺโฆ เม สรรณํ วรํ

เอเตน สจฺจวชฺเชน โหตุ เม ขยมมฺกคฺคํ ฯ

อุตฺตมมฺกเคน วณฺเทหํ สงฺฆนฺนจฺ ทวิโธตฺตมํ

สงฺเข โย ชฺลิตโต โทโส สงฺโฆ ชฺมตฺ ตํ มมํ ฯ

(กราบแล้วหมอบลงว่า)

ข้าจะขอยึดหน่วงเอาซึ่งพระอริยสงฆ์เจ้า และคนพระ
อริยสงฆ์เจ้าในอดีต อนาคต ปัจจุบัน จงมาเป็นทพงแก่ชาตราบ
เข้าสู่พระนิพพาน และข้าจะขอนมัสการกราบไหว้พระอริยสงฆ์
เจ้า อันเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน สันกาลทุกเมื่อ และข้าจะขอ
มอบตัวเป็นข้าพระอริยสงฆ์เจ้า ขอพระอริยสงฆ์เจ้าจงมาเป็น
ใหญ่แก่ข้า ฯ ข้าขออาราธนาคุณแห่งพระอริยสงฆ์เจ้า จงมา
ประดิษฐานอยู่เหนือเศวตเกลาแห่งชาตสันกาลทุกเมื่อ ตั้งอนันจะ
ได้เป็นทพงแก่ชาตได้ ถ้าเว้นไว้แต่พระอริยสงฆ์เจ้าทพงแก่ชา
เทยงแทหนักหนา ขยมงคลทั้งหลายจงมาบังเกิดมแก่ชาตด้วยศาต
นเกิด ข้าขอกราบไหว้พระอริยสงฆ์เจ้าทพงประการอันประ
เสริฐ โทษอันใดข้าได้ประมาท พลาดพล้งไว้ในพระอริยสงฆ์
เจ้าทพงประการ ขอพระอริยสงฆ์เจ้าทพงประการ จงมาอด
โทษทพงนั้นให้แก่ข้าพระพุทธานเกิด ฯ (กราบ)

(อาราธนาเมื่อจะนั่ง)

ข้าขอภาวนาพุทธานเจ้า เพื่อขอเอาซึ่งพระลักษณะ

ขุททกา
ขณิกา
พระ โขกุกนุติกา
อุพเพกคา
ผรณา

ปีติธรรมนังได้

ขอพระพุทธรูปเจ้าจงมาเป็นทพงแก่ชานเถิด ขอพระธรรม
 ทงมวดจงมาเป็นทพงแก่ชานเถิด ขอพระอริยสงฆ์เจ้าทั้งหลาย ตง
 แรกแต่ พระมหาอัญญา โกณฑัญญเถระเจ้า โพนตราบเท่า ถึงพระ-
 สงฆ์สมมติในกาลบัดนี้ จงมาเป็นทพงแก่ชานเถิด ขอพระอริย-
 สงฆ์เจ้าองค์ตนอันสอนพระกรรมฐานเจ้าทงมวด จงมาเป็นทพง
 แก่ชานเถิด ขอพระกรรมฐานเจ้าทงมวดจงมาเป็นทพงแก่ชานเถิด

อุกาสะ ในทันใด ข้าจะเชิญปฏิบัติบูชาตามคำสั่งสอนของ
 พระสัพพัญญู โคตรมเจ้า เพื่อจะขอเอายังพระลักษณะพระขุท-
 ทาปิตถธรรมนึ่งได้ ขอจงเจ้ากุ่มมาบังเกิดปรากฏอยู่

จักขุ }
 ใน มโน } ทวารแห่งชา ในขณะเมื่อชานังภาวนาอยู่
 กาย } นเกิด ฯ

อิติปิโส ภควา ฯลฯ พุทโธ ภควาติ ฯ

สมมารุท สมมารุท สมมารุท ฯ

อรุท อรุท อรุท ฯ

สมเด็จพระสังฆราช (สุก) ญาณสังวร เป็นสมเด็จพระ-
 สังฆราชเมื่อพระชนมายุได้ ๘๘ ปี เป็นมหาสังฆปริณายกอยู่ไม่ถึง
 ๒ ปีก่อนพระชนม์ เมื่อ ณ วันศุกร์ เดือน ๑๐ แรม ๕ ค่ำ

สมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร)

๑๑๕

ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๒๕ ชนมาอยู่ได้ ๙๐ ปี พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชทานโกศทองใหญ่ให้ทรงพระศพ พระโกศของคนนอกจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับพระบรมคานวงศ์ที่พระเกียรติยศสูงบางพระองค์แล้ว มีปรากฏว่าได้ทรงแต่พระศพสมเด็จพระสังฆราช (สุก) ญาณสังวร แต่พระองค์เดียวด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเคารพนับถือ ที่เป็นอาจารย์และทำพระเมรุพระราชทานเพลิงที่ท้องสนามหลวง

เมื่อถวายพระเพลิงพระศพแล้ว โปรดให้ปั้นพระรูปบรรจุพระอุฐีไว้ในกุฏิหลังหนึ่ง ข้างด้านหน้าพระอุโบสถวัดราชสิทธิ เป็นที่ทรงสักการบูชามาจนทุกวันนี้

ถึงรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้หล่อพระรูปสมเด็จพระสังฆราชญาณสังวร (สุก) ขนาดย่อม ประดิษฐานไว้ในหอพระสุราลัยพิมานด้วยกันกับรูปสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน) วัดโมลีโลก แล้วโปรดให้หล่ออีกองค์ ๑ ขนาดเท่าพระองค์เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๘๗ พระราชดำริเดิมเห็นจะทรงสร้างประดิษฐานในวัดมหาธาตุ แต่ยังไม่ทันได้เชิญไปประดิษฐาน ด้วยการปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุ ยังไม่เสร็จก็เสด็จสวรรคต พระรูปสมเด็จพระสังฆราชญาณสังวร (สุก) จึงค้างอยู่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาท

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้แห่ไปประดิษฐานไว้ใน
วัดมหาธาตุ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ และทรงสร้างแท่นจำลองมลาย
เป็นรูปไก่เถื่อนเป็นที่ประดิษฐานเพิ่มเติมขึ้น พระรูปนั้นเดิมอยู่
ในพระวิหารวัดมหาธาตุ แต่ต่อมาย้ายไปประดิษฐานอยู่ในพระ-
อุโบสถจนทุกวันนี้

รูป ชีวติ มัจฉาน นามโคตม นชีวติ.

ร่างกายของสัตว์ย่อยยับได้ แต่ชื่อและสกุลไม่ย่อยยับ

อันร่างกายตายเกิดเหมือนเช็ดหนึ่ง

ไม่จริงคำพาดราบนผี

ร่างจะจมถมทับดับสูญ

มิได้มีอะไรเหลือเป็นเช็ดเลย

แต่ชื่อเสียงเกียรติยศปรากฏต้ง

จะอยู่ยงยืนยงมั่นคงเฉย

ไม่ย่อยยับดับหายเหมือนนกตายเลย

มีแต่เผยแพร่หลายกระจายไป ๆ

สมเด็จพระสังฆราช (ตอน)

วัดมหาธาตุ

องค์ที่ ๕

พ.ศ. ๒๓๖๕-๒๓๘๕

สมเด็จพระสังฆราช (ตอน)^๑ ประสูติเมื่อ ณ วันศุกร์
เดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๐๕ ในรัชกาลของ
พระเจ้าเอกทัศ สมัยกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระสังฆราช
องค์นั้นได้ทรงดำรงตำแหน่งมหาสังฆปริณายกนานถึง ๒๐ ปี
ซึ่งมากกว่าสมเด็จพระสังฆราชองค์อื่น ๆ กิตติแต่ชวประวัติและ
งานของท่านมีน้อยมาก ไม่มีหลักฐานในที่ใด ๆ ว่าได้ทรงประกอบ
ศาสนกิจที่สำคัญ ๆ ไว้อย่างไรบ้าง

สมเด็จพระมหาปาติปาตราชานภาพได้ทรงนิพนธ์ไว้ในหนังสือ
ประวัติอภิสังฆวัดมหาธาตุเพียงสั้น ๆ ว่า

“เดิมอยู่วัดหงส์ เห็นจะเป็นเปรียญในรัชกาลที่ ๑ แต่
ได้เป็นพระราชอาคันตุกะตำแหน่งใดที่แรกหาทราบไม่ ปรากฏแต่ว่า”

๑. ในฉบับพระยาทิพโกษาเรียกตัวหนังสือว่า เข้าใจว่าจะเขียนไป

เป็นพระเทพโมลี อยู่วัดหงส์แต่ในรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๒
 เลื่อนขึ้นเป็นพระพรหมมุนี แล้วได้เลื่อนขึ้นเป็นที่พระพิมลธรรม
 ในคราวทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราช (มี) ต่อมาเมื่อทรงตั้งสมเด็จพระ
 พระสังฆราช (สุก) ญาณสังวร พระพิมลธรรมก่อนจึงได้เลื่อน
 ขึ้นเป็นสมเด็จพระวันรัต มาอยู่วัดสระเกศ เมื่อเป็นสมเด็จพระ
 พระสังฆราชชนมายุได้ ๖๑ ปี” มีเพียงเท่านั้นเอง

ส่วนในฉบับของพระยาทิพโกษาที่มีเพียงว่า “ถึงปีมะเมีย
 พ.ศ. ๒๓๖๕ ทรงตั้งเป็นสมเด็จพระสังฆราชต่อจากสมเด็จพระ
 สังฆราช (สุก) ญาณสังวร และมาอยู่ในวัดมหาธาตุไม่พบสำเนา
 ประกาศทรงตั้งพระสังฆราชตอน นั้นเป็นพระอุปัชฌาย์พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงผนวช ท่านอยู่มาจนรัชกาล
 ที่ ๓ จึงสิ้นพระชนม์”

นอกจากนี้ในกมุนาวาตรสวดสวด พัฒนเกิดผล กล่าวไว้ใน
 หนังสือเรื่อง ความอัครจริยของวัดหงส์รัตนารามว่า

“วัด ฯ” ราชที่ ๒ เจ้าพระคุณเอกรูปหนึ่งคือพระเทพโมลี
 ตอนวัดนั้น เจ้าพระคุณได้เลื่อนสมณศักดิ์สูงขึ้นโดยลำดับในวัดนั้น
 คือพระพรหมมุนี พระพิมลธรรมและสมเด็จพระวันรัต แล้วย้าย
 ไปสถิต ณ วัดสระเกศ ต่อมาได้ทรงสมณศักดิ์เป็นประมุขสงฆ์ใน

๑. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

รัชกาลที่ ๒ ที่สมเด็จพระสังฆราชและย้ายมาประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุ เจ้าพระคุณของคนที่ทรงพระเกียรติเป็นพระอุปัชฌายะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พระองค์เจ้าฤกษ์ ในสมเด็จพระพระราชวังบรมมหาเสนาณรงค์) เมื่อทรงผนวชครั้งแรกในพระพุทธศาสนาฝ่ายพระสงฆ์มหานิกายสมณวงศ์ ฯลฯ ”

ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ มีว่า “ ครั้นถึงเดือน ๘ ปีวอก ฉศก (พ.ศ. ๒๓๖๒) มีพระราชนิพนธ์ว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ พระชนมายุครบอุปสมบท แต่เป็นเวลาพระเคราะห์ร้ายเสียข้างสำคัญศรีบ้านศรีเมือง ให้จัดการทรงผนวชแต่โดยควร อย่าให้เสียปีเสียเดือน ไม่ต้องแห่แห่นเป็นการใหญ่เหมือนอย่างประเพณี ทรงผนวชพระบาทสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ซึ่งได้เคยทำมาแต่ก่อน ครั้นถึง วันอังคาร เดือน ๘ ขึ้น ๑๑ ค่ำ จึงโปรดฯ ให้งานเวียงเทียนสมโภชสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอที่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน รุ่งขึ้น ณ วันพุธ เดือน ๘ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ทรงพระเสด็จมีกระบวนแห่พอสมควร คือกระบวนช้างม้าและกระบวนคนเดินเท้า เครื่องสูงกลองชนะ แห่ออกประตูวิเศษไชยศรีเข้าไปประตูสวัสดิโสภณ มาประทับเกยพลับพลา เสด็จเครื่องหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

๑. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงไปรยทานแล้วเปลื้องเครื่องเขาสัตตวง และทรงภูษาจีบเขียนทอง ทรงฉลองพระองค์ครุย เสด็จเข้าสู่พระอุโบสถ ทรงผนวชในที่ชุมนุมสงฆ์ สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) เป็นอุปัชฌาย์ พระราชาคณะองค์ใดจะเป็นพระกรรมวาจาจารย์ และอนุศาสนาจารย์หาปรากฏไม่ ทรงผนวชแล้วประทับอยู่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามคนหนึ่ง ด้วยในบ่ายวันทรงผนวชนั้นมีการสวดมนต์ฉลอง รุ่งขึ้นเจียงพระแสงจึงเสด็จไปประทับอยู่ในวัดมหาธาตุ”

นอกจากจะเป็นพระอุปัชฌาย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ยังเป็นพระอุปัชฌาย์ของเจ้านายที่ทรงผนวชในรัชกาลที่ ๓ แทบทั้งหมด

ที่พระประวัติของท่านในการทำศาสนกิจที่สำคัญ ๆ มีน้อยทั้ง ๆ ที่ท่านได้เป็นมหาสังฆปริณายกอยู่ถึง ๒๐ ปี ก็น่าจะเป็นด้วยระหว่างนั้น เรื่องเกี่ยวกับพระศาสนาส่วนมากไปเกี่ยวโยงกันกับพระราชประวัติและกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นส่วนมาก นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จสวรรคตแล้ว หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชได้ ๑ ปี แม้ว่าเหตุการณ์ทางฝ่ายอาณาจักรจะเรียบร้อยดี แต่ความอดทนภายในยังมีอยู่บ้าง เมื่อพระบาท

สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน)

๑๒๑

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเจ้าอยู่หัวขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ โดยพวกที่
ฝักใฝ่ทางเจ้าฟ้ามงกุฎอยากสนับสนุนให้ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน แต่
เมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎทรงยอมสละสิทธิ์ด้วยพระทัยยินดีแล้วเหตุการณ์ก็
พลิกผันมาโดยตลอด

เมื่อทรงมุ่งพระทัยไปทางสมณเพศแล้ว ก็ทรงฝักใฝ่ศึกษา
พระปริยัติธรรมอย่างจริงจังเพียงชั่วระยะ ๕ ปี พระองค์ก็ทรง
แตกฉานอย่างหาผู้เสมอเหมือนได้ยาก จนเป็นที่เลื่อมใสกันว่าพระ-
องค์ทรงเชี่ยวชาญในทางเทศนาโวหาร และเปรื่องปราดในพระ-
ปริยัติธรรม จนทราบถึงพระบาทสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเจ้าอยู่หัว
จึงทรงพระดำริสแต่มขอรับว่า อยากสดับการแปล ในเวลาสอบจะ
ได้หรือไม่ เมื่อรับว่าได้ เมื่อถึงคราวสอบไล่พระองค์จึงเข้าแปล
ครั้งนั้นแปลได้ถึง ๕ ประโยค โดยไม่ผิดพลาดหรือกรรมการได้
ทักท้วงเลย แต่เกิดมีสิ่งที่ไม่ต้องพระทัยเกิดขึ้นจึงทูลขอพระบาท-
สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเจ้าอยู่หัวว่า ขอแปลเพียงเท่านั้นเพราะการ
เข้าแปลประโยคครั้งนี้ มิได้หมายประโยคหรืออรรถกถาธรรมอย่าง
ใด แต่เพื่อเป็นการสนองพระราชกุศลศรัทธาเท่านั้น พระบาท-
สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเจ้าอยู่หัวทรงทราบเรื่องเช่นนั้นแล้วพระทัย ก็ทรง
อนุญาต และทรงเห็นว่าเจ้าฟ้ามงกุฎแตกฉานเชี่ยวชาญในพระ-
ปริยัติธรรมจริงจึงโปรดฯ ให้เป็นเปรียญเอก ๕ ประโยคแต่บัดนั้น

จากนั้นมาอีก ๘ พรรษา คือเมื่อพระชนม์มาได้ ๓๒ พรรษา ก็ได้ทรงเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะเสมอเจ้าคณะรองและเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศนวิหาร แต่ในระหว่าง ๘ ปีนั้นพระองค์ได้บำเพ็ญสมณกิจมิได้ย่อหย่อนแสวงหาวิชาความรู้ใหม่ ๆ ได้ศึกษาพระธรรมวินัยกับพระมอญเป็นต้นตลอดถึงจัดส่ง สมณทูตไปเยี่ยมลังกาและแสวงหาพระไตรปิฎกด้วย มีผู้ที่ได้อุปสมบททรงเคารพนับถือมากขึ้น ทศวรรคออกพระนามคือสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก วิชาลงกรณเป็นต้น จนครั้งสุดท้ายได้ทรงตั้งนิกายขึ้นใหม่คือ “ธรรมยุติกนิกาย” และยังยืนมาจนทุกวันนี้

นอกจากนี้ยังได้ทรงทำสาธารณกิจ อย่างอื่น ๆ อีก มาก ทั้งทางปกครองคณะสงฆ์ใหม่ระเบียบแบบแผน อันดีจนเจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นอันมาก ฉะนั้นพระองค์จึงทรงมบทยาตสำคัญอยู่ในทางพระพุทธศาสนาอยู่พระองค์หนึ่ง และเป็นเวลายาวนานนับแต่มาประทับอยู่วัดบวร ๆ ถึง ๑๕ พรรษา รวมตั้งแต่อุปสมบทจนลาผนวชได้ ๒๗ พรรษา

ในระยะเวลาอันยาวนานถึง ๒๗ ปีนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรด มอบหมาย ให้จัด เรืองการ ศึกษาพระปริยัติธรรมตลอดมาจึงเท่ากับริบราชการในกิจพระศาสนาทางปวงไปดำเนิการ ส่วนสมเด็จพระสังฆราชนั้นคงจะดำรงอยู่ในฐานของพระประมุขฝ่ายพุทธจักร ฉะนั้นพระประวัติสมเด็จพระ-

สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน)

๑๒๓

สังฆราชในยุคนั้นจึงมีผู้น้อยและหา รายละเอียดได้ยากทุกพระองค์
ซึ่งถ้าจะเขียนพระประวัติสมเด็จพระสังฆราช ก่อนกับ สมเด็จพระ
สังฆราชนาถ (องค์ ๖) โดยละเอียดเช่นพระองค์อื่นแล้ว ก็ต้อง
เขียนพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตอน
ทรงผนวช โดยละเอียดด้วยแต่ก็มีได้กล่าวตอนใดเป็นส่วน พระองค์
โดยเฉพาะ นอกจากที่เหตุการณ์เกี่ยวพันอยู่เพียงเล็กน้อยเท่า
นั้น

สมเด็จพระสังฆราชด่อนเป็นพระสังฆราชอยู่ ๒๐ ปี สิ้น
พระชนม์ ณ วันศุกร์ เดือน ๑๐ แรม ๕ ค่ำ ปีชวด พ.ศ. ๒๓๙๕
ชนมายุได้ ๙๑ ปี

ปัญญา โลกสุตมิ ปฐโชโต

ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก

ถึงแสงอาทิตย์ฤทธานเวลาหน

สว่างล้นทิวหาลาจะหาไหน

ยังไม่ถึงกองคาปัญญาไฉ

จะต้องได้ทวพภพจบศก

บัญญัติปราชญ์อาจแจ้งแห่งธรรมะ
ผู้สละความโลภละโมภผล
แสวงสุขทางพระธรรมเพื่อนำตน
ให้ผ่านพ้นทุกข์ภัยไปนิพพาน ฯ

สมเด็จพระสังฆราช (นาค)

วัดราชบูรณะ (วัดเลียบ)

องค์ที่ ๖

พ.ศ. ๒๓๘๖ — ๒๓๙๒

สมเด็จพระสังฆราช (นาค) ประสูติเมื่อวันอาทิตย์
เดือน ๔ แรม ๔ ค่ำ ปีชวด จุลศักราช ๑๑๒๐ พ.ศ. ๒๓๐๑
ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเอกทัศแห่งกรุงศรีอยุธยา แต่จะ
เป็นถิ่นกำเนิดโตและได้ศึกษามาจากสำนักใดไม่ปรากฏ เช่นเดียวกับ
สมเด็จพระสังฆราชองค์ก่อน ๆ ซึ่งในระยะนั้นจดหมายเหตุ
ต่าง ๆ ไม่ใคร่จะมีและหาได้ยากมาก จึงเป็นการลำบากที่จะรวบรวม
ประวัติต่าง ๆ ได้โดยละเอียดถี่ถ้วน สมเด็จพระสังฆราช (นาค)
องค์นี้เช่นกัน มีพระประวัติและงานน้อยมากเท่า ๆ กับสมเด็จพระ
สังฆราชองค์ก่อนซึ่งท่านผู้อ่านได้ผ่านมาแล้ว เพราะในระยะเวลา
นั้นการพระศาสนาส่วนมาก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวทรงปฏิบัติเสียส่วนมาก สมเด็จพระสังฆราชจึงเป็นแต่องค์
พระประมุข ตั้งอยู่ในฐานที่เคารพนับถือของคณะสงฆ์ จะมีปฏิบัติ
ศาสนกิจบ้างก็เป็นบางครั้งบางคราวดังจะได้กล่าวต่อไปเป็นลำดับ

สมเด็จพระสังฆราช (นาค) นี้เข้าใจกันว่าจะได้ทรงศึกษา
ในสำนักวัดราชบูรณะมาแต่เดิมเริ่มแรกเพราะใน สมัยนั้น วัดราช-
บูรณะคงจะเป็นสำนักเรียนที่ใหญ่อยู่ เพราะปรากฏว่ามีเปรียญ
ที่สำคัญหลายองค์เคยอยู่และเรียนที่วัดนี้ เช่นหมามีเปรียญเอก
ได้เป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ดังกล่าว
มาแล้วเป็นต้น ประวัติปรากฏในเบื้องต้นที่พบในฉบับของพระ-
ยาทิพโกษาว่า “เดิมเป็นพระราชอาคันตุกะที่พระพรหมมณีเข้าใจว่า
เป็นในรัชกาลที่ ๑ ในรัชกาลที่ ๒ เลื่อนเป็นพระเทพโมลี แล้ว
เลื่อนเป็นพระพรหมมณีเมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๕๙ พร้อมกับ สมเด็จพระ-
สังฆราชมี ต่อมาเป็นพระธรรมดมฺ จะเป็นรัชกาลที่ ๒ หรือ
ที่ ๓ ไม่ทราบแน่ ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๗๓ เลื่อน
เป็นสมเด็จพระพนรัตน์ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๗๖ ทรงเลื่อนเป็น
สมเด็จพระสังฆราช ในประกาศว่าอยู่วัดมหาธาตุ แต่ครั้งนั้น
วัดมหาธาตุกำลังปฏิสังขรณ์ทวพระอาราม จึงคงอยู่วัดราชบูรณะ
มาจนท่านสิ้นพระชนม์” ประกาศสถาปนามังน

“ศิริศุภมัตต อุตตกาลพระพุทธรักษา ชะไมยะสถิต
สังวัจนระ ไตรยสตารฤกณะอะสติ บัตถุบันกาล สะสะสังวัจ-
ณะระวิธามาศกาลปักษ์ เอกาทศมีตฤตถิ พุทธวาระ บริเวท
กาลอุกฤษฐ สมเด็จพระบรมมฤมมฤกมหาราชอิราชเจ้า ผู้ทรง

๑. เข้าใจว่าจะมาเปลี่ยนในภายหลังเป็นพระธรรมวโรคมในปัจจุบันนี้

สมเด็จพระสังฆราช (นาค)

๑๒๗

ทศพิธราชธรรม อนันตคุณวิบุลย์ปรีชาอันมหาประเสริฐทรงพระ
ราชศรัทธามิพระราชโองการมานพระบัตินิพนธ์สรสังหาท คำสั่ง
พระราชหัตถ์สถาปนา ให้เลื่อน สมเด็จพระวันรัตขึ้นเป็นสมเด็จพระ
พระอริยวงศาคตญาณปริยัติวงศา สังฆราชาธิบดีศรีสมณุตตปรีชา
ทิปฎกธรรจารย์สถิตยัตยสารสุนทร มหาคณฤศรทักษิณา สถิต
สังฆะ ความวาสี อริยวาสี เป็นประธานฐานาทุคคณานิกร จตุ
พิธบรรพตสัง สกิตในพระศรีรัตนมหาธาตุวชิหารพระอารามหลวง
(แล้วมีนามองค์อื่นต่อไปและลงท้ายจึงมีคำว่า) ให้จุฎระถฤตฤ
กาดอวยผล พระชนม์มายุคม สิริสวัสดิพิพัฒนามงคลวิมลทฤชา
ในพระพุทธศาสนาจงทุก ๆ พระองค์เทอญ ฯ”

จึง นับว่าเป็น สมเด็จพระสังฆราช องค์ที่ ๒ ที่มีได้ อยู่วัด
มหาธาตุ องค์แรกคือสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ดังได้กล่าวมา
แล้ว และเมื่อสมเด็จพระสังฆราช (นาค) ได้สถิตอยู่วัดราชบูรณะ
แล้ว การสอบ พระปริยัติธรรมก็ย้ายจากวัดมหาธาตุมาอยู่วัด
ราชบูรณะด้วย แต่เป็นขวัระยะเดียวเมื่อสมเด็จพระสังฆราช
(นาค) แล้วก็ย้ายไปวัดพระเชตุพน เหตุที่ย้าย นั้น ในตำนานวัด
มหาธาตุกล่าวว่า

“ในรัชกาลหลัง ๆ ก็สนับได้วัดมหาธาตุ ด้วยเป็นที่ สถิต
ของสมเด็จพระสังฆราชพระองค์อื่นต่อมา จนปลายรัชกาลที่ ๓

จึงย้ายไปประชุมที่วัดราชบูรณะ ในเวลา สมเด็จพระสังฆราช (นาค) อยู่สักคราว ๑ ทำนองที่ทางจะคบแค้นจึงย้ายที่สอบไล่พระปริยัติธรรมที่วัดพระเชตุพน ด้วยเวลานั้นพระอุโบสถวัดมหาธาตุชำรุดทรุดโทรม กำลังทรง ปฏิสังขรณ์ใหม่ การยังไม่เสร็จ จนสิ้นรัชกาล”

การประชุมสอบไล่ในสมัยก่อนนั้น โดยปกติก็ประชุมสอบที่วัดสมเด็จพระสังฆราชสถิตอยู่ เว้นแต่บางครั้งโปรดให้เข้าไปสอบในพระบรมมหาราชวังเป็นพิเศษเพื่อเสด็จประทับ ฟังการแปลสอบด้วย และมีอยู่ครั้งหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใคร่ให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปลพระปริยัติธรรม จึงมีหมายรับสั่งเมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๓๙๐ โปรดให้ประชุมสอบพระปริยัติธรรมในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามครั้งนั้นเป็นพิเศษกว่าครั้งใด ๆ

ได้กล่าวมาแล้วว่าในสมัยของ สมเด็จพระสังฆราช องค์นี้ไม่มีใครจะมีอะไรที่สำคัญอันเป็นผลงานของท่าน แม้ว่าการส่งพระสงฆ์ไทยออกไปส่งพระลังกาคติ ก็จะเป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสียมากกว่าของสมเด็จพระสังฆราช หรือแม้แต่การติดต่อระหว่างพระสงฆ์ไทยกับพระสงฆ์ลังกา ในครั้งต่อ ๆ ไปก็รู้ดีกว่าท่านมีส่วนช่วยน้อยมาก แต่เป็นเรื่องเกิดขึ้น

สมเด็จพระสังฆราช (ค่อน)

๑๒๕

ในสมัยที่ท่านเป็นสมเด็จพระสังฆราชอยู่จึงต้องนำมากล่าวเล่าไว้ด้วย การให้พระสงฆ์ไทยไปส่งพระลังกาครุณนเป็นพระลังกาที่เข้ามาแต่สมัยสมเด็จพระสังฆราชค่อน คือเข้ามาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๓ ดังปรากฏในพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ว่า

“ลุดักราช ๑๒๐๒ ปีชวดโทศก เป็นปีที่ ๑๗ ในเดือนที่ ๕ ข้างขึ้น พระยาสงขลาพาพระสงฆ์ชาวลังกาชื่อ กักกุตสนธิรูป ๑ กับคฤหัสถ์คหัชชชอ ๑ กรามยุแควนบันตะคน ๑ เข้ามากรุงเทพฯ พระมหานครเข้าเฝ้ากราบทูลว่า พระยาพัทลุงบอกส่งมาเมืองสงขลา พระสงฆ์แจ้งความว่าจะใคร่เข้ามานมัสการเจดีย์สถาน และฟังข่าวคราวพระบวรพุทธศาสนาในสยามประเทศนี้ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบแล้ว ไม่ได้ข่าวคราวเลย การศาสนาจะดีร้ายประการใดหารู้แจ้งถนัดไม่ ภิกษุองค์นั้นจะเป็น คนดีมีอริยาศยบริสุทธหรือจะมีความเศร้าหมองประการใด อยู่ในทวีปของตนมิได้จึงได้เข้ามาที่ไม่รู้ชัด แต่ทว่าปฏิญาณเป็นภิกษุแล้วยังมิเห็นความผิด ก็ควรอนุเคราะห์ให้ไปตามธรรมเนียมเหมือนอย่างพระลังกามาแต่ก่อน จึงดำรัสสั่งให้เจ้าพนักงานได้ถามลัทธิข้อปฏิบัติภิกษุสังฆลคให้การข้อพระวินัยสิกขาบทถูกต้องอยู่ และข้อปฏิบัติเลกนอียถูกกันกับพระสงฆ์ธรรมยุติกาสังฆ์อยู่ในวัดบวรนิเวศ พระกักกุตสนธิรูปกับกรามยุแควนบันตะจึงแจ้งว่า ภิกษุชาวลังกา

๓ รูปกับสามเณร ๑ รูป คฤหัสถ์ ๒ คนมาด้วยกันยังตกค้างอยู่ที่เมืองเกาะหมาก (ปีนัง) จะใคร่เข้ามาในกรุงเทพมหานคร ยังไม่มีพาหนะที่จะเข้ามา จะขอพึ่งพระบารมีให้พวกนั้นเข้ามาถึงพร้อมกัน เจ้าพนักงานจึงนำความขึ้นกราบทูลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงทราบแล้วโปรดให้ไปอยู่วัดบวรนิเวศ พระราชทานนิตยภัตรเดือนละ ๓ ตำลึง แล้วรับสั่งให้เสนาบดีมหาดไทยออกไปให้พระยาบริรักษ์ภูธรเจ้าเมืองพังงา จัดเรือออกไปรับพระสงฆ์ลังกาเข้ามา”

เมื่อพระยาบริรักษ์ภูธรจัดเรือออกไปรับแล้ว ครึ่งหนึ่งพระสงฆ์ลังกาเข้ามากรุงเทพฯ รวม ๕ รูป คือ

๑. พระศัทธาติศ
๒. พระกัณฺฐกุนฺธ
๓. พระวิปัสสี
๔. พระเวฬุ
๕. พระสังฆวิภิกขิต

นอกจากพระสงฆ์ ๕ รูปนี้แล้วยังมีคฤหัสถ์เข้ามาด้วยอีก ๔ คน มาถึงกรุงเทพฯ เมื่อเดือน ๑๐ ข้างแรม

และพระสงฆ์ลังกาชุดนี้มาอยู่วัดบวรนิเวศได้ ๓ ปีก็ทูลลา กลับประเทศลังกาซึ่งมีข้อความในพงศาวดารตอนหน้า

สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน)

๑๓๑

“ครั้นเดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ (พ.ศ. ๒๓๘๖) สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินพระราชทาน พระภิกษุที่วัดบวรนิเวศ พระสงฆ์ลังกาได้ไปอยู่ในที่ประชุมพร้อมกันด้วย พระสงฆ์ลังกาถวายพระพรว่า จะขอพึ่งพระบารมีให้ได้กลับไปโดยสะดวก จึงทรงพระราชดำริว่าจะให้พระภิกษุโดยสารเรือลูกค้าไปก็ไม่สบาย เพราะเป็นลัทธิต่างกัน ถ้าได้ไปกับกำนันกรุงเทพพระมหานคร เห็นจะได้ความสุขสมควร อนึ่งเล่าข่าวคราวพระพุทธศาสนาในลังกาที่ปกักนานแล้ว หาได้ทรงสดับไม่ ถ้าหากว่าพระพุทธศาสนาในลังกายังปกติอยู่ พระสงฆ์ข้างโน้นจะมา พระสงฆ์ข้างนี้จะไปได้เป็นสมณไมตรีชาดตราบถึงกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจะสมควรหนักหนาจึงดำริว่า พระลังกาจะกลับไปก็ไปเกิดให้ไปกับกำนันหลวงซื้อจินดาตวงแก้ว ซึ่งจะไปจำหน่ายสินค้าเมืองบามาย อนึ่งพระสงฆ์ไทยองค์ใดที่มครททหาจะไปในมัสการพระเจดีย์และสืบข่าวพระพุทธศาสนาบ้าง ก็ให้ไปโดยปรารถนาแล้วให้ยืมหนังสือพระไตรปิฎกต่าง ๆ ที่ไม่มีในกรุงเทพมหานครเข้ามาด้วย จะได้จำลองลอกขึ้นไว้สำหรับแผ่นดิน”

และในการส่งพระสงฆ์ ลังกากลับไปในครั้งนั้นมีข้อความอีกตอน ๑ ได้ระบุนามพระสงฆ์ที่ไปส่งไว้ด้วยว่า

“พระที่จะไปเมืองลังกาโปรดให้มีสมณสาสน์ไปด้วย ครั้นแต่งสมณสาสน์และจัดเรือกำนันจินดาตวง แก้วบรรทุกสินค้าเสร็จ

แล้วก็ลงไป พระสงฆ์ไทยธรรมยุติกาทิจะออกไปเมืองลังกา
นั้น คือ พระพทัญญาณ ๑ พระอมร (เกิด) ๑ พระสุภูติ
(สังข์) ๑ พระคัมภีร์ ๑ พระพุทธรังษี ๑ กับพระสงฆ์ลังกา ๕
รูป รวม ๑๐ รูป ได้เข้าไปถวายพระพรลาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย จึงทรงถวายไทยธรรมไตรจักร
บริวารแก่พระสงฆ์ ๑๐ รูปโดยสมควร แล้วพระราชทานอุปถัมภ์
ต้นไม้เงินทอง ออกไปบูชาพระรัตนธาตุด้วย และคฤหบดีชาว
ลังกา ได้พระราชทานเสื่อผ้าเงินตราทกคน ครั้น ณ วันอาทิตย์
เดือน ๒ ขึ้น ๑ ค่ำ พระสงฆ์กับคฤหบดีไวยาวัจกร ๕ คนพร้อมกัน
ไปลงเรือจินดาตวงแถวหน้าอกสันดอนใช้ไปป็นัง”

พระสงฆ์ไทยที่ไปลังกาชุดนั้นได้กลับมาถึงกรุงเทพ ฯ เมื่อ
เดือน ๖ ข้างขึ้น พ.ศ. ๒๓๘๖ และได้มีพระไตรปิฎกลังกาเข้า
มาด้วย ๕๐ คัมภีร์

ครั้นถึงเดือน ๑๒ พ.ศ. ๒๓๘๗ ทางลังกาได้ขอคืนพระไตร
ปิฎกที่ยืมมาและโปรดให้พระสงฆ์ไทยนำไปคืน ดังมีความ
ปรากฏในพงศาวดารว่า

“ครั้นถึงเดือน ๑๒ พระสงฆ์ลังกา ฝากหนังสือเข้ามา
เตือนหนังสือพระไตรปิฎกที่ยืมมาเพียวก่อน ๕๐ คัมภีร์ ได้ทรง
ทราบแล้วโปรดให้เจ้าพนักงานจัดเรืออุตมเดซีให้พระสุตติ ๑ พระ
สังฆรักขิต ๑ พระปิลินทวัจณ ๑ พระยัญญัต ๑ พระอาสภ ๑

สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน)

๑๓๓

พระอมร ๑ รวม ๒ รูป สามเณร บัณฑิตรูป ๑ ออกไปส่ง
สิทธิตตามเณรลงกาทบวชเป็นพระภิกษุแล้ว^๑ ส่งพระไตร
ปิฎก^๒ทยมเข้ามา^๓นด้วย และมีสมณสาสนชนไปถึงสงฆนายก
(ลังกา) กับรูปเทียนต้นไม้เงินทองไปบูชาพระทันตธาตุด้วย เดือน
๑๒ ข้างแรมพระสงฆ์ธรรมยุติกากับพระลังการูป ๑ ไวยาวัจกร
๑๐ คนพร้อมกันไปลงเรือตมเดรทนอกสันดอนใช้ไป^๔

พระสงฆ์ชุดนี้กลับถึงกรุงเทพ ฯ ในเดือน ๕ ปีเดียวกัน^๕
และครั้งนั้นพระสงฆ์สามเณร และคฤหัสถ์ ชาวลังกาได้ร่วมเดินทาง
มาด้วยถึง ๕๐ คน และได้ยืมหนังสือพระไตรปิฎกเข้ามาด้วยกัน
อีก ๓๐ คัมภีร์

สมเด็จพระสังฆราช (นาค) ^๕สิ้นพระชนม์เมื่อปีระกา พ.ศ.
๒๓๘๒ พระชันษาได้ ๘๖ ปีและเป็นสมเด็จพระสังฆราชอยู่ ๖ ปี

ต๋ โข ชิต์ สารุ ชิต์ ยี่ ชิต์ นาวชียุตติ

ความชนะที่ไม่กลับแพ้ได้เป็นดี

ชนะใดให้มันแน่นไม่แพ้กลับ

แม่นลับปลับกลับเป็นแพ้หาแน่นไม่

ชนะใดไม่กลับแพ้เป็นแน่ใจ

นนแหละไชรชนะแท้แน่จริงจริง ๆ

๑. สามเณรองค์นี้ที่มาพร้อมพระลังกาชุดพระภิกษุแล้วได้บวชเป็นพระ
ภิกษุในภายหลังและไม่ได้ออกกลับลังกาพร้อมกับชุดพระภิกษุแต่คราวที่นั้นแล้ว.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาภิไธยโนรธ

วัดพระเชตุพน

องค์ที่ ๗

พ.ศ. ๒๓๕๔-๒๓๕๖

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาภิไธยโนรธ
ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์แรกที่เป็นเชื้อพระวงศ์แห่ง
บรมราชจักรีวงศ์และทรงเป็นองค์ที่ ๗ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์
พระองค์มีพระประวัติด้านการศึกษาหลายประการ โดยเฉพาะทางกวี
ซึ่งนับเป็นเอกอยู่องค์หนึ่งในบรรดากวีของชาติไทย

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาภิไธยโนรธมีพระ-
นามเดิมว่า พระองค์เจ้าवासกรีเป็นพระเจ้าลูกยาเธอองค์ที่ ๒๗ ใน
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และเจ้าจอมมารดาจุ้ย
ซึ่งภายหลังได้เป็นท้าวทรงกันดาล ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือนอ้าย
ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะเมีย จุลศักราช ๑๑๕๒ ตรงกับวันที่ ๑๑ ธันวาคม
พ.ศ. ๒๓๓๓ ได้ทรงผนวชตามเนรเป็นทางนาคในคราวกรมพระ-

สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส

๑๓๕

ราชวงศ์มหานวมวช เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๔๕ ซึ่งขณะนั้นพระชนม์ได้ ๑๒ ปี แล้วเสด็จอยู่วัดพระเชตุพนจนทรงผนวชพระ ทรงศึกษา อยู่ในสำนักสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพนเป็นพระอาจารย์

นามพระองค์เจ้า “วาสุกรี” นี้ ปรากฏอยู่ในคำกลอน ที่พระบรมชนกนาถประพันธ์ไว้ เรื่องพระนามบรรดาพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกเธอ เฉพาะที่ทรงคัดเลือกแล้วว่าทรง หลกแหลมมาตงแต่ทรงพระเยาว์ทรงนนวนา ดังนี้

“อโนทัย อภัยยทัต นัตรไกรสร

สุริยง สุริยา ดารากร

ศศิธร คณธรส วาสุกรี

อุบล มณฑา ดวงสุตา มณศรี

ธิดา กุณฑล นิมพะสี

กัมปตรึงกล สุภาธร”

ฉะนั้น พระองค์จึงทรงมีพระสติปัญญาเฉียบแหลมดังที่ พระบรมชนกนาถได้ทรงไว้ทุกประการ โดยเฉพาะในทางกวีติง กล่าวแล้ว และที่น่าประหลาดอีกอันหนึ่งก็คือนาม “คณธรส” ที่อยู่ในรายชื่อทานนนี้ ภายหลังได้ทรงเลื่อนเป็นกรมหมื่นศรีสุเรนทร์ และเป็นกวนามกระเดื่องออกพระองค์หนึ่ง แต่ภายหลังต้องจำขัง สันพระชนม์แต่ยังอยู่ในมณฑิมาว (ดูในประวัติสมเด็จพระสังฆราช) และอีกนามหนึ่งคือ “ไกรสร” ภายหลังได้เลื่อนเป็น

กรมหลวงรักษารัตนเศรษฐี แล้วถูกถอดในรัชกาลที่ ๓ (ดูในประวัติสมเด็จพระสังฆราช) ทั้งนี้ นับว่าเป็นสิ่งประหลาดมหัศจรรย์ที่พระองค์ ในชั้นต้นมีความรุ่งเรืองด้วยกัน แต่ในบั้นปลายชีวิตกลับแตกต่างกันอย่างเทียบไม่ได้ ซึ่งบางองค์ก็ถึงกับทรงสนพระชนม์ในคุกมขัง มีแต่พระองค์เจ้าวสุกรรโณทัยเท่านั้นที่ทรงเรื่องสมเอนมิตตตลอดมาจนสิ้นพระชนม์

เพื่อให้ท่านผู้อ่านได้ทราบว่าพระองค์ทรง รับ การ ถ่าย ทอด วิชาการมาจากอาจารย์ใด สำนักใดจึงทรงพระปรีชาฉลาดปราดเปรื่องทั้งทางคดีโลกและคดียุติธรรม ตลอดจนทรงวิทยาคุณในด้านอื่น ๆ เช่น ทรงเป็นกวีและทางสร้างพระเครื่องเป็นต้น เป็นที่เข้าใจกันว่า พระองค์จะต้องได้อาจารย์ที่ทรงความรู้ยอดเยี่ยมและฉลาดล้ำในการถ่ายทอดวิชาการด้วย ประกอบกับพระองค์เองทรงมีพระสติปัญญาหลักแหลมมาแต่ทรงพระเยาว์แล้วด้วย จึงเป็นเครื่องสนับสนุนให้พระองค์ทรงมีความรู้เชี่ยวชาญในด้านต่าง ๆ ตั้งเป็นทหราบกันอยู่แล้ว

พระอาจารย์องค์นี้ น่าเสียดายที่ไม่อาจสืบทราบได้ว่าชื่อเดิมว่าอย่างไร ทราบแต่ตำแหน่งสมณศักดิ์ของท่านเมื่อเป็นพระราชาคณะที่พระธรรมเจดีย์แล้ว มีประวัติเท่าที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมมตอมรพันธุ์ และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์ไว้ว่า

สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส

๑๓๗

“สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพนเดิมนามเดิมสืบไม่ได้ความ เกิดในรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรมโกสุม เมื่อ ณ วันอังคาร เดือน ๓ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีชวด จุลศักราช ๑๑๙๖ พ.ศ. ๒๒๗๗ เมื่อครั้งกรุงธนบุรี เป็นพระราชกณะที่พระธรรมเจดีย์ ครองวัดนาค เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีได้เมืองสวางคบุรี ได้โปรดอาราธนาให้ขึ้นไปจัดการสงฆ์ตามทูลถวายเหนือ อยู่ตามทูลพิณโณโลกวาทหนึ่ง แล้วได้เลื่อนไปเป็นพระพิมลธรรมมาครองวัดพระเชตุพน เวลานั้นเรียกวัดโพธาราม ครั้นไม่ยอมถวายบังคมพระเจ้ากรุงธนบุรี ถูกถอดถูกเชียนเหมือนสมเด็จพระสังฆราชศรี

ถึงในรัชกาลที่ ๑ โปรดให้เป็นพระพิมลธรรมตามเดิม ครั้นเมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๓๗ ทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราชสุก จึงโปรดให้เลื่อนเป็นสมเด็จพระพนรัตน์

สมเด็จพระพนรัตน์องค์นี้เคยตรึกคนปรากฏหลายอย่าง มีในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ ท่านยังเป็นพระพิมลธรรม ถวายพระพรห้ามไม่ให้สร้างสะพานข้ามคูพระนครที่ทรงเชือกพัง และเมื่อทำสังคายนาได้เป็นผู้ประกาศเทศาและเป็นแม่กองชำระพระอภิธรรมปิฎก ต่อมาท่านได้แต่งหนังสือในภาษาบาลีคือเรื่องสังคยวงศ์ ดำเนินสังคายนา ๗ ผูก เป็นคัมภีร์ ๑ เรื่องพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเป็นหนังสือผูก ๑

๑. สมัยนั้นเรียกสมเด็จพระพนรัตน์ปัจจุบันนี้สมเด็จพระวันรัตเข้าใจว่าชื่อแก้ว

เรื่องมหายุทธการว่าด้วยเรื่องพระราชอิริยาธคัมภีร์ ๑ เรื่อง
จุลยุทธการว่าด้วยพระราชพงศาวดารคัมภีร์ ๑ และหนังสือพระ
ราชพงศาวดารฉบับพิมพ์สองเล่ม ๑ ท่านเป็นพระอาจารย์ของ
กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงศึกษาอักษรสมัย โบราณคดี
และวิธีทำเลขยันต์มาจากสมเด็จพระพนรัตน์องค์หนึ่ง ท่านมาถึง
มรภาพในต้นรัชกาลที่ ๒”

นับตั้งแต่ทรงผนวชเป็นสามเณรทางนาครังนั้นแล้ว กรม
สมเด็จพระปรมานุชิตฯ ก็ได้เคยลาผนวชเลย ทรงเป็นสามเณร
ตลอดมาและมุ่งการศึกษาอย่างเดียว มิได้ปรากฏว่ามีอะไรพิเศษ
จนชั้นษาได้ ๑๘ ปี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
พระบรมชนกนาถได้เสด็จสวรรคต

ถึงบั้นแม่ พ.ศ. ๒๓๕๔ ได้ทรงผนวชให้เป็นพระภิกษุ ซึ่ง
เข้าใจว่าสมเด็จพระสังฆราชสุกเป็นพระอุปัชฌายะ และสมเด็จพระ
พนรัตน์เป็นพระกรรมวาจาจารย์ เมื่อทรงผนวชแล้วทรง
ประทับอยู่ที่วัดพระเชตุพนตามเดิม และคงจะได้ทรงศึกษากับ
สมเด็จพระพนรัตน์พระอาจารย์ไปอย่างแต่ก่อน และพระราชวงศ์
ก็ทรงเห็นชอบด้วย ด้วยเห็นว่าสมเด็จพระพนรัตน์นั้น เป็นผู้
มั่นคงในพระศาสนายิ่งนัก ปฏิบัติตามธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด
นอกจากนั้น ยังทรงความรู้เป็นเยี่ยมอีกหลายอย่างดังกล่าวแล้ว
แต่ต้น

สมเด็จพระเจ้า ๑ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

๑๓๕

พระครูปลัดสุวัฒนสุตคุณ (กมล โกวิท) กล่าวถึงสมเด็จพระ
พระพนรัตน์องค์คนไว้ในหนังสือ งานนักขัตฤกษ์ประจำปี ๒๕๐๓ ว่า

“สมเด็จพระเจ้า ๑ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงศึกษาหนังสือไทย ขอม และภาษาบาลี ตลอดท่วงวอลงเลขลงยันต์ ในสำนักสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน สมเด็จพระพนรัตน์องค์นี้เป็นผู้เชี่ยวชาญทางอักษรสมัย และเวทมนตร์ยंत्रนัก โดยเฉพาะภาษามคธบาลีนั้นมีความรู้แตกฉานมาก ได้นิพนธ์หนังสือเป็นภาษามคธไว้ ๓ เรื่อง ๑. สังคตยวงศ์ ๒. จุลยพุทธการวงศ์ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ๓. มหายุทธการวงศ์ พงศาวดารมอญราชอิริราช เล่ากันว่าตำราพิชัยสงคราม และพระคัมภีร์ต่าง ๆ สมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งอยู่กับสมเด็จพระวันรัตน์วัดป่าแก้ว ก็ตกมาอยู่ที่วัดพระเชตุพนนี้ด้วย ฉะนั้น สมเด็จพระเจ้า ๑ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งทรงประกอบด้วยพระสติปัญญาและปฏิภาณเฉียบแหลม จึงทรงศึกษาได้แตกฉานทั้งทางคัมภีร์โลกคัมภีร์ธรรม”

เป็นอธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพน

สมเด็จพระเจ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเล่าถึงเหตุที่สมเด็จพระเจ้า ๑ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จะได้เป็นอธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพนไว้ว่า

“เมื่อเรื่องเล่ากันสืบมาว่า เมื่อทรงผนวชเป็นพระภิกษุได้
 สัก ๓ พรรษา สมเด็จพระวันรัตถึงมรณภาพ ยังไม่ทันจะ
 ไปรดให้ผู้ใดเป็นอธิบิสังข์ในวัดพระเชตุพน ประจวบพระราช
 ทานพระกฐินพระสงฆ์ในวัดพระเชตุพน จึงเตรียมจะอุปโลกน์
 พระกฐินพระราชาคณะทรงลงมา ครั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธ
 เลิศหล้านภาลัยเสด็จไปพระราชทานพระกฐินวัดพระเชตุพน มี
 รับสั่งให้กรมสมเด็จพระปรมาธิบดี ฯ แต่ยังไม่ได้รับกรมเป็น
 อธิบิสังข์วัดพระเชตุพน เข้าใจว่าจะทรงตั้งให้เป็นพระราชคณะ
 ด้วยในเวลานั้น ประเพณีทรงตั้งเจ้านายทรงผนวชเป็นพระราชา
 คณะแต่ก่อน เป็นแต่พระราชทานพัดแด่เท่านั้น ข้าพเจ้าเคย
 สดับมาจากสมเด็จพระสังฆราชวัดราชประดิษฐ์ว่า เมื่อพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวช ยังประทับอยู่วัดราชาธิ
 วาส วันหนึ่งเสด็จเข้ามาถวายเทศน์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวพระราชทานพัดแด่ รับสั่งว่าชนบวชมานานแล้วเป็น
 พระราชาคณะเสียเถิด เหน็น เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
 หล้านภาลัย ทรงตั้งกรมสมเด็จพระปรมาธิบดี ฯ เป็นพระราชา
 คณะก็เห็นจะท่านองเดียวกัน คงทรงตั้งเมื่อวันเสด็จไปพระราช
 ทานกฐิน พร้อมกับเมื่อรับสั่งให้ครองวัดและรับสั่งให้ในบันทึ
 เดียว กรมสมเด็จพระปรมาธิบดี ฯ ถวายพระพรว่า ไม่ได้เตรียม

สมเด็จพระ ๙ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

๑๔๑

ท้องอบโลกนี้ไว้ มีรับสั่งว่าไม่เป็นไร เมื่อไม่ได้ท้องไว้ให้องค์
อื่นแทนก็ได้ จึงเลยเป็นธรรมเนียมในวัดพระเชตุพนตั้งแต่นั้นมา
พระราชอาคันตุกะจะครองกุญชรไม่ต้องว่าอบโลกนี้จนตราบเท่าทุกวัน
นี้

ในการได้เป็นอธิบดีสงฆ์ในพระอารามหลวง ตั้งแต่พรรษา
ยังน้อยเพียง ๓-๔ พรรษาเช่นนี้ ย่อมแสดงให้เห็นปรากฏชัดแล้วว่า
พระองค์มีความรู้ความสามารถเพียงใด ทั้งในด้านการปกครอง
และการปฏิบัติกิจพระศาสนา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภาลัยจะต้องทรงตระหนักในพระทัยดี ถึงความรู้ความสามารถ
ของพระองค์ท่าน ซึ่งขณะนั้นกรมสมเด็จพระปรมานุชิต ๙ จะ
ต้องทรงแสดงออกให้ปรากฏอย่างแน่ชัด จึงได้รับความไว้วางพระ
ราชหฤทัยอย่างยิ่ง

ครั้นถึงบวชวัดศักราช ๑๑๗๗ พ.ศ. ๒๓๕๕ พระบาทสม
เด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงสถาปนาให้ทรงกรมเป็นกรม
หมื่นนุชิตชิโนรส ครีสุคตขัตติยวงศ์ แต่สมณศักดิ์ยังเสมอพระรา
ชาคณะสามัญ

ครั้นถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด
ให้ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนเป็นการใหญ่ เมื่อทรงปฏิสังขรณ์
เสร็จแล้วจึงโปรด ๙ ให้รวมวัดในแขวงกรุงเทพฯ ๙ เข้ามาอยู่

ในความปกครองของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งใน
ทางสมณศักดิ์เทียบเท่าคณะรองตงแต่ครั้งนั้น

และในขณะที่ยังทรงเป็นอธิบดีสงฆ์ปกครองวัดนั้น ยังได้
เป็นพระอาจารย์เจ้านายอีกหลายพระองค์ ดังที่สมเด็จพระมหา
คัมภีร์ ๖ ทรงเล่าไว้ว่า

“กรมสมเด็จพระปรมานุชิต ๖ เมื่อยังทรงเป็นกรมหมื่น
นุชิตชิโนรส เห็นจะได้เป็นอาจารย์เจ้านายหลายพระองค์ มีเนอ
ความปรากฏในพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวทรงไว้ว่า เมื่อพระองค์ยังทรงพระเยาว์อยู่นั้น ได้ทรงศึกษา
อักษรวิเชียรและพระพุทธวจนะ และวิชาการคดีโลกอื่น ๆ ในสำนัก
กรมสมเด็จพระพรปรมานุชิต ๖ เจ้านายพระองค์หนึ่งที่ได้อบรม
ศึกษาคงจะมีอีก ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรง
ผนวชอยู่ในเวลานั้น ทรงเคารพนับถือสมเด็จพระปรมานุชิตมาก
ทรงสองพระองค์ เห็นจะเมื่อคราวปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนในรัช
กาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด ๖ ให้
รวมวัดในกรุงเทพฯ ๖ จัดขึ้นเป็นคณะกลางอีกคณะหนึ่ง ให้
กรมสมเด็จพระปรมานุชิต ๖ ทรงบังคับบัญชาเสมอพระราชา
คณะ และเมื่อครั้งทรงทรงแปลเป็นความลับ รู้กันแต่ในพระราชวงศ์

สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก

๑๔๓

ว่า การที่กรมสมเด็จพระปฐมอัฐิ ฯ กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อยังทรงผนวชอยู่ ได้เคยทรงปรารภปรึกษากันว่าถ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต ถ้าราชสมบัติได้แก่เจ้านายบางพระองค์ จะถูกเบียดเบียนได้รับความเดือดร้อน ทรงพระดำริเห็นพร้อมกันว่าควรจะสร้างวัดเล็ก ๆ ไว้ในเรียกในสวนสักแห่ง ๑ ถ้าถึงเวลาคับแค้นเมื่อใด จะเสด็จออกไปอยู่เสียที่วัดนั้นให้ห่างไกล อย่าให้เป็นทักต้วงราชการบ้านเมือง ทรงดำริพร้อมกันเป็นความลับอย่างนี้ กรมสมเด็จพระปฐมอัฐิ ฯ จึงไปทรงสร้างวัดชิโนรสชนในคลองมอญ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงไปสร้างวัดนอก ซึ่งพระราชทานนามว่า วัดบรมนิวาสเมื่อภายหลัง แต่ชะตาเมืองไทยไม่ทรุดโทรมอย่างพระวิตก เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต ราชสมบัติได้แก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงเลื่อนเป็นกรมสมเด็จพระปฐมอัฐิ

ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบต่อจาก สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้าแล้ว ก็โปรดให้ตั้งพระพิธีมหาสมณุตมาภิเษก ในวัด

พระเชตุพน ทรงเลื่อนเป็นกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ครี
 สดขทัยวงศ์ เมื่อนคร เดือน ๙ ชน ๕ ค่ำ ปีกุน พ.ศ. ๒๓๙๔
 มีสำเนาประกาศทรงตั้งต่อนางดังนี้

“พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอภัย วรดา พระจอม
 เกศาเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ในกรุงเทพมหานคร
 นคร อมรรัตนโกสินทร์มหินทราอยุธยา มหาดุสิตกษัตริย์ นพรัตน
 ราชธานีบรมมยุรี อุดมราชธานีเวศนมหาสถาน ได้ประดิษฐานดำรง
 มาเป็นมหานครอันใหญ่เป็นที่สุขเกษม สมบูรณ์ด้วยสรรพโภคัย
 มโหสิริสมบัติ เพียบพร้อมด้วยชนคนอันกรบรวิธ คือบุรุษรัตนราช
 วงศ์นางวงศ์ เสนามาตยามนตรีกระทรวงวิชาตราชปโรหิต เป็นที่ไป
 มาค้าขายแห่งนานาประเทศพานิช วิจิตรด้วยวิชัยภักดิ์สรรพ
 พศัตถุอันวิเศษ เป็นที่รื่นเริงบรรเทิงจิต แห่งชาวนานาประเทศ
 คมนิคมนบพ ปรากฏด้วยมหาชนอันเจริญขึ้น ด้วยความ
 ฉลาดในหัตถกรรมต่าง ๆ และชำนาญในการช่างสรรพกิจ
 ทุกประการ เจริญขึ้นด้วยหมู่โยธาทวยหาญเป็นประเทศที่
 ประดิษฐานพระบวรพุทธศาสนา ประดับด้วยเรือนพระปฎิมา อุ
 โบสถาคาระเสนาสน์ วิจิตรด้วยสุวรรณทิวญมาศ เป็นที่เจริญด้วย
 ความเลื่อมใสแห่งมหาชน ซึ่งเป็นมาแต่ดั่งนี้ ดำรงได้ด้วย
 อำนาจบุญบารมีพระเดชานุภาพวิริยะปรีชาวิจารณ์กิจ แห่ง

สมเด็จพระบรมพรหมนาถวิชิตชิโนรส

๑๔๕

สมเด็จพระบรมนารถพิตร ซึ่งทรงสถิตเป็นปฐม คือองค์สมเด็จพระบรมอัยกาธิราช ที่ได้ทรงพระนามตามประกาศ ด้วยพระนามแห่งพระมหากษัตริย์ว่า พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นเดิมมา ส่วนกรมหมื่นนุชชิโนรสเสด็จเป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้น และได้ทรงผนวชรับบวชฝ่ายพระบวรพุทธศาสนาตามราชานาน ทรงพระปรีชาญาณฉลาดรอบรู้ในพระพุทธศาสนาตรัสศาสตร์แบบอย่างราชประเพณีต่าง ๆ และในทางปฏิสนธิการปราชัย แล้วมีพระหฤทัยโอบอ้อมอารีเป็นที่สนิทเสน่หาแก่พระบรมวงศานุวงศ์ทั่วไป และได้เป็นครูอาจารย์ตฤณานธิยบุคคลแห่งราชสกุลวงศ์มหานเป็นอันมาก ควรที่จะเป็นประธานาธิบดี มอศริยคดียังกว่าคณานุกรสงฆ ความว่าดี อริยวาดี บัณฑิตฝ่ายเหนือทั้งปวง เมื่อบุรุษรัตนอันลาลึกประเสริฐดังนมอยู่ก็มีได้ควรที่จะยก ย่องพระ ราชาคณะองค์ใด องค์หนึ่งแม่งจะมีสติปัญญาวิหยาคุณที่มีตระกูลเป็นอย่างอื่น ให้มอศริยคณานา นึกคดียังกว่า จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสสั่ง ให้สถาปนาพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นนุชชิโนรสเป็นกรมสมเด็จพระบรมพรหมนาถวิชิตชิโนรส คริสต์ศตยัตย วงศ์บรม พงศาธิบดี จักรบรมนาถปฐมพันธุมหาราชวรังกูร ปรมนทรนเรนทร์สุธรรมมา นาภิศักดิ์โรตมสถาน อริยสมศีลาจารย์วิเศษมหาวิมลมงคลธรรม

เจดีย์ขุมตวาทิสัวิรมนุญ อุดลยคุณคณาธาร มโหฬารเมตยา
 ภิธายาศรัย ไตรปิฎกกลาโกศล เบญจปดลเศวตฉัตร สิริวิตโน
 ปลัดเกษมมหาสมณุตมาภิเศกภิษิต ประมุขฤษฐสมณศักดิ์ธำรง มหา-
 สงฆปริณายก พุทธศาสนดิลกโลกุตมมहाบัณฑิตสุนทรวิจิตรปฏิ-
 ภาณไวยติญาณมหาภิกขุ พุทธาศิษย์ศรีรัตนตรัยรัษฎาเอกอรรคมหา
 ธนาคาริยรัตน์ สยามทิโลกยปติพัทธพุทธาภิรัชย์เนตรสมณคณิน
 ทวาริเบศร์สกลพุทธจักโรปการกิจสฤษดิ์ศุภการ มหาปาโมกษ
 ประธานวโรดม บรมนาถบพิตร เสด็จสถิต ณ วัดพระเชตุพน วิมล
 มังคลารามราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวง กรุงเทพมหานคร
 นครอมรรัตน์ โกสินทร์มหินทราอยุธยาหาดิลกภพนพรัตน์ราชธานี
 บุรีรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถานทศมายุคมสิริสวัสดิ์”

เรื่องเกี่ยวกับคณะสงฆ์

ในระหว่างที่กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีฯ ชีโนรส ทรงดำรง
 ตำแหน่งอธิบดีสงฆ์ วัดพระเชตุพนอยู่นั้นมีเรื่องเกี่ยวกับทางคณะ
 สงฆ์พอจะประมวลได้ดังนี้

การที่พระสงฆ์ธรรมยุติกากลับไปครองผ้าตามแบบอย่าง
 มอญนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ ไม่
 ทรงพอพระราชหฤทัย แต่เมื่อถึงรัชกาลที่ ๔ กลับห่มอีก โดยเหตุ

สมเด็จพระเจ้า ๑ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

๑๔๗

ผลได้นั้นในพระนิพนธ์ความทรงจำของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชวังทรง
กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

“เรื่องทพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฟื้นฟู
พระศาสนา และทรงตั้งนิตยพระสงฆ์ธรรมยุติก และที่สุดเมื่อ
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสูติ ทรงทก
ทรงต่อการเมือง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง
ทรงดำรัสสั่งให้พระสงฆ์ธรรมยุติกากลับห่มคลุม อย่างพระมหา
นิคายมาจนสนธิราชกาลที่ ๓ ได้ยินว่าในครั้งนั้นพระเถระธรรมยุติ
กาบางรูป มีสมเด็จพระวันรัต (ทบ) เมือยังเป็นทพระอธิษฐาน
เป็นต้น ไม่ทำตามรับสั่งกรม ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ พระเถระธรรม
ยุติกาทรงปวงเข้าขอคน ยนฎีกาต่อเสนาบดี ขอให้ให้นำความกราบทูล
ว่า ทต้องถูกบังคับขึ้นใจให้ครองผ้าตามแบบอย่างซึ่งไม่เลื่อมใส
มีความเดือดร้อน ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้พระ
สงฆ์ธรรมยุติกากลับครองผ้าแหวกเหมือนอย่างเดิม ก็เกิดความ
ลำบากพระราชหฤทัย แก่พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เพราะจะดำรัสให้ห่มผ้าอย่างพระมหานิกายต่อไป ก็ผิดกับคตซึ่ง
พระองค์เองได้ทรงตั้ง ทงจะทำให้พระสงฆ์ธรรมยุติกายิ่งเดือด
ร้อนหนักขึ้น ถ้าหากกลับครองผ้าตามอำเภอใจจะทรงทำ
อย่างไรก็ยากอยู่ แต่จะพระราชทานบรมราชานุญาตเล่าก็ผิดกับ
ที่ใดทูลรับ ไว้ต่อ พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เฉพาะ
มีทาง ทจะระงับ ความลำบากนั้น ได้ด้วย ฐานะ ของ พระ องค์

เมื่อก่อนเสวยราชย์ เป็นแต่สมณคณาจารย์เมื่อทรงรับปฏิกาของ
พระมหาเถระ ฐานะของพระองค์เป็นพระราชามหากษัตริย์ จึง
พระราชทานบรมราชวินิจฉัยว่า การปฏิบัติพระธรรมวินัยเป็นกิจ
ของพระสงฆ์ปฏิบัติ มิใช่ราชกิจของพระเจ้าแผ่นดินที่จะทรงสั่ง
ให้ทำประการใด เมื่อมีพระบรมราชวินิจฉัยเช่นพระสงฆ์ธรรม
ยุติกายกกันกลับห่มแหวกตามเดิม”

และพระบาท สมเด็จพระ จุลจอมเกล้าอยู่หัว ทรงพระราช-
นิพนธ์ไว้ในเรื่องวัดสมอรายว่า

“จึงมีรับสั่ง เฉพาะสมเด็จพระยาเดชาติศรว่า กรุง-
ศรีอยุธยาลงมา ๓ รัชกาลเข้าทางปัจจุบัน ได้เคยเห็นพระสงฆ์
นั่งสงบห่มจีวรเป็นลูกบวบดวยกันทั้งสน แต่พระพม่ารามัญครอง
ผาผัดกับภิกษุของเรา จึงเรียกว่าพระมอญ เคยจนพระไทยห่ม
ผ้าเป็นมอญ ทรงพระราชดำริเห็นว่า ถาดนเกลดาดนกระหม่อม
ยังเสด็จอยู่ ก็คงจะได้วากล่าวกันให้เห็นว่าควรไม่ควรนานมาแล้ว
แต่พระองค์กลัวจะเป็นบาปเป็นบุญเป็นคุณเป็นโทษ พระสงฆ์
จะแตกราวกันไป จึงมิได้วากล่าวแต่พระราชหฤทัยนั้นโปรด ฯ
อย่างโบราณอย่างเดียว ถ้าสืบไปเบื้องหน้า ภิกษุไทยซึ่งห่มผ้า
เป็นมอญนั้นสูญไป ทรงเห็นว่าควรกับศรีอยุธยา ถ้ากลับมาก
ชนด้วยเหตุอันใดอันหนึ่ง ก็จะได้พระนามว่าเป็นเมืองมอญเมือง
พมามาเสียแต่ครั้งนั้น ให้สมเด็จพระยาเดชาติศรนำความ

๑. หมายถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมเด็จพระเจ้า ๓ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

๑๔๕

ไปกราบทูลกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ซึ่งเป็นพระบรมญาติผู้ใหญ่ ทรง
ไว้มติว่าภาควิชาอักษร ทงพระสัทธรรมของพระเจ้าเป็นอันมาก
และก็เป็นอักษรคร้อยชยา พระราชทานจรรณพหนึ่งให้ไปถวาย
มคาสงว่าถาวรคงโตกใหถวาย ถ้ามีรักให้เอากลับคืนมา

สมเด็จพระเจ้ากรมพระปรมานุชิต ๓ จะได้ทรงอย่างใดไม่ปรากฏ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทำคำสารภาพถวาย
ฉบับหนึ่ง ว่าแต่ก่อนเมื่อแรกทรงผนวชเป็นภิกษุหนุ่ม กำลังยัง
ตั้งหน้าหาความรู้วินัยศึกษา ไปคบหากับพระสงฆ์พวกศึกษาข้าง
คิดละเอียดไปต่าง ๆ ได้ฟังท่านพูดกันว่าหม้อย่างรามัญ เห็นถูก
ต้องด้วยเหตุต่าง ๆ ก็พลอยเห็นไปด้วย แต่ยังมีใจทรงเอง ครั้น
ภายหลังพวกสงฆ์อื่น ๆ ท่านหมื่นเข้าไปในพระราชวังเป็นวัน
ตามเคย ๆ ไป มิได้มีรับสั่งก็พลอยจิตใจไปว่าทรงพระกรุณาโปรดฯ
ให้ถือตามชอบใจ จึงพลอยทำต่อมาโดยรักไปข้างทางศึกษา หาได้
นึกไปถึงพระเกียรติยศและการแผ่นดินเป็นแห่งแรงดังพระราชดำริ
ครองนไม่เลย ถ้านึกได้แต่ครองนนั้นจะมีได้พระพุทโธมาดงน อนึ่ง
เมื่อครั้งนั้นเป็นแต่ศิษย์พระสงฆ์ชั้นจรรยอยู่ ๕-๖ องค์ไม่ทราบ
ว่าจะมีศิษย์หามากมายไป ครั้นอาศัยฟังพระบรมมทาทรงพระกรุณา
ชอบเลี้ยง บริษัทจึงมากจน จึงคิดเห็นบางว่าจะประพจน์หม้อย่าง
รามัญ ไม่สมควรแก่พระเกียรติยศและประเพณีพระนครแต่การ
เลยมานานแล้วก็กระดากอยู่และไม่มีผู้ใหญ่บังคับบัญชาเป็นทอ
กเกรงใจศิษย์หาพวกพ้องที่ประพจน์เหมือนกันนั้นอยู่ ครั้น

ได้รับคำสั่งในกรมเป็นที่ยกย่องดี จะประพฤติตามพระราชประสงค์
 ของพระเดช พระคุณมีใหม่ ความรำคาญ เคือง พระบรมราช
 อภัยยศ พระเดชพระคุณเป็นต้นพัน ชีวิตอยู่ในใต้ฝ่าละออง
 ธุลีพระบาท

อนึ่ง จะเป็นสามัคคีการด้วยพระราช คณะผู้ใหญ่ ต่อ
 ไปในเบื้องหน้าด้วย

พระราชปฏิญาณ ณ ทรวงวันพฤหัสบดี เดือน ๓ แรม ๔
 ค่ำ ปีมะจิด ไทยศก จุลศักราช ๑๒๑๒

พระกระแสรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 มีได้ทรงรังเกียจความประพฤติของพระสงฆ์ธรรมยุติกากว่าจากวินัย
 ไม่ได้ตั้งพระราชหฤทัยที่จะวางพระราชบัญญัติลงเหมือนอย่างพระ
 เจ้ารามานุบตี เจ้ากรุงรามัญประเทศ ห้ามการหมั้นอย่างรามัญ ทรง
 พระราชดำริแต่ถึงการบ้านเมืองว่าเมืองศรีอยุธยาเคย หมั้นมา อย่าง
 หนึ่ง กลับเปลี่ยนไปหมั้นอย่างมอญจะเป็นเหมือนกรุงศรีอยุธยาอยู่
 ในใต้บังคับเมืองมอญและพม่า จึงต้องทำตามพระราชบัญญัติ
 กติกาของพระเจ้าแผ่นดินในประเทศนั้น เหตุด้วยเมืองพม่ากำลัง
 เป็นศึกอยู่กับกรุงศรีอยุธยา ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวเข้าพระราชหฤทัยในพระกระแสของพระบาทสมเด็จพระ
 นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้ทรงพระราชดำริเจตนิษฐอยู่ แล้วบ้าง

เหมือนกันจึงได้ทรงปฏิญาณยอมเลิกห่มผ้าอย่างมอญตั้งแต่ได้ทรงปฏิญาณมาแล้ว ก็ทรงประพฤติตรงต่อคำปฏิญาณแต่นั้นมาก็มิได้ทรงจีวรแหวกตลอดจนลามนวล

ครั้นเมื่อทรงลามนวลแล้วในวันนั้นเอง ได้ทรงประกาศแก่พระสงฆ์ทงปวงว่า การที่จะห่มผ้าอย่างไรนั้น แล้วแต่ความพอใจ มิได้ทรงรังเกียจและถือว่าเป็นสำคัญอย่างใด ข้อความที่ปรากฏมานี้ควรจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงถือว่าการห่มผ้า แหวกอย่างนี้เป็นเครื่อง หมายถึงใด ซึ่งให้ปรากฏว่าเป็นพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกาย่อมอย่างใด ๆ ก็ได้ตามความพอใจ

อีกอย่างหนึ่งขณะนั้นการคณะสงฆ์ยังรวมกันอยู่ คือยังไม่แยกออกไปเป็นคนละคณะอย่างในเวลาต่อมา เพราะคณะธรรมยุติกาก่อตั้งขึ้นใหม่ยังขึ้นอยู่กับคณะกลาง ซึ่งกรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ เป็นเจ้าคณะอยู่ แต่ครั้งยังทรงเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส . ครั้นต่อมาคณะสงฆ์ธรรมยุติกายกเจริญชนขยายออกไปหลายวัด และมีจำนวนพระสงฆ์มากขึ้น จึงได้แบ่งการบังคับบัญชาออกเป็น ๒ กิ่ง โดยมีสมเด็จพระราชาคณะเป็นผู้ช่วย ๒ องค์ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ยังเป็นกรมหมื่นบวรวิชัยสุนทร หรงบัญชาการพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายกิ่ง ๑ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) วัดมหาธาตุ

แบ่งบัญชาการพระสงฆ์มหานิกายถึง ๑ จากที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงบัญชาอยู่เอง เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้คณะนั้นคงอยู่ในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนเป็นบัญชาเฉพาะกิจที่เคยขึ้นเฉพาะพระองค์ ของสมเด็จพระมหาสมณพระองค์นั้นทั้งฐานานุกรมก็โปรดฯ ให้คงมีเป็นของพระอุโบสถไว้”

อีกประการหนึ่งตำแหน่ง ของกรม สมเด็จพระปรมาธิบดีในโรสที่นำว่า (สมเด็จพระมหาสมณะ) ถัดแยกจากสมเด็จพระสังฆราชของคอนฯ และมีพระนามของพระองค์ท่านเป็นองค์แรก อาจเข้าใจไขว้เขวกันได้ จึงขอแนะนำคำอธิบายของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปริยญาณวโรส มาลง ไว้ให้ท่านผู้อ่านได้ทราบโดยละเอียดดังนี้

“สมเด็จพระสังฆราช เดิมทรงตั้งตลอดมาจนถึงรัชกาลที่ ๓ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาสมเด็จพระมหาสมณะกรมพระปรมาธิบดีในโรสเป็นสมเด็จพระมหาสมณะพระองค์เดียวครั้นพิพาทแล้วไม่ได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระมหาสมณะหรือสมเด็จพระสังฆราชขึ้นอีก ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาสมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เป็นสมเด็จพระมหาสมณะองค์หนึ่ง ทรง

สมเด็จพระบรมพรหมญาณ (ปฐก) ๑๕๓

๑๕๓

สถาปนาสมเด็จพระสังฆราชองค์หนึ่ง แล้วไม่ได้สถาปนาอีก มีแต่สมเด็จพระเจ้าคณะใหญ่บัญชาการอิสระแผนกหนึ่ง ๆ เหมือนในรัชกาลที่ ๕ อำนาจบัญชาอันรวมกันตกอยู่แก่เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ถ้าเป็นการตามธรรมเนียมเสนาบดีบัญชาการเองตามลำพัง ถ้าเป็นการพิเศษเสนาบดีกราบบังคมทูลพระกรุณาเรียนพระราชปฏิบัติ แล้วรับพระบรมราชโองการออกคำสั่ง กล่าวอีกโง่หารหนึ่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ เป็นผู้รับตำแหน่งสังฆราชในเวลาทรงตั้งพระราชบัญญัติว่า สมเด็จพระมหาสมณะและสมเด็จพระสังฆราช มีแต่สมเด็จพระเจ้าคณะใหญ่ & รูปบัญชาการคณะอิสระแผนกหนึ่ง

สมเด็จพระมหาสมณะ หรือสมเด็จพระสังฆราชนั้นเรียกต่างกันดังนี้ เดิมเรียกสมเด็จพระสังฆราช และยังไม่มียานายได้เคยทรงรับตำแหน่งตลอดรัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแก่สมเด็จพระบรมพรหมญาณในรัชกาลที่ ๖ ทรงสถาปนาในรัชกาลที่ ๖ แต่ทรงถวายเศวตฉัตร ๕ ชั้น สูงกว่าสมเด็จพระสังฆราชผู้ทรงแต่ฉัตร ๓ ชั้น เมื่อถึงคราวจะออกพระนามเรียกพระนามกรม เมื่อจะกล่าวถึงตำแหน่งเรียกพระนาม สมณุตตมาภิเษกปริณายก หาได้เรียกว่าสมเด็จพระ

สังฆราชไม่ เป็นคราวแรกที่เขา นายได้ทรงรับตำแหน่งนี้ ต่อมา
มีเจ้านายได้ทรงรับมหาสมณุตตมาภิเษกอีก ๒ องค์ คือ สมเด็จพระ
พระปวเรศวรียาลงกรณ์ในรัชกาลที่ ๕ และข้าพเจ้าเองในรัชกาล
ปัจจุบัน (รัชกาลที่ ๖) คำว่าสมเด็จพระมหาสมณะนั้น ใช้
เรียกเจ้านายซึ่งได้ทรงรับมหาสมณุตตมาภิเษก ใช้กันชั้นในสมัย
ข้าพเจ้านั้น คำว่า สมเด็จพระสังฆราชนั้น ใช้เรียกท่านผู้ไม่ได้
รับมหาสมณุตตมาภิเษกและทรงนิตร์ ๓ ชั้น

ในสมัยที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิ-
โนรส ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชนั้น ได้มีการส่ง
พระสงฆ์ไทยไปลังกาอีกครั้งหนึ่ง คือเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๕ มีปรากฏ
ในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ ว่า

“พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราช
ดำริว่าในรัชกาลที่ ๓ ไทยเราส่งไปอีกครั้ง ๑ หนังสือบาลขมิ
จากลังกามาแต่รัชกาลที่ ๓ ก็ยังไม่ได้นำคืน และอีกอย่างหนึ่ง
นั้นก็คือ ชาวลังกาเคยส่งของฝากมาถวายหลายสิ่ง ยังไม่ได้
พระราชทานเป็นการตอบแทน ดังนั้นจึงมีพระราชดำริที่จะส่ง
พระสงฆ์ไทยไปลังกา ฯลฯ” และมีพระสงฆ์ ๑๐ รูปเดินทาง
ไปลังกาครั้งนั้น คือ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

๑๕๕

๑. พระอโนมศิริมุนี (สี) พระราชาคณะวัดพุทธคยา
ภายหลังได้เป็น สมเด็จพระพุฒาจารย์
วัดพิชัยญาติ
๒. พระมหาชน วัดพิชัยญาติ
๓. พระมหาหรรษา วัดบวรนิเวศ

นอกนมนมพระอนันตบิภักดิ์ ๗ รูป เดินทางไปโดยเรือกำปั่น
ชื่อ “สยามพิภพ” เมื่อวันเสาร์เดือนยี่ แรม ๑๔ ค่ำ พ.ศ. ๒๒๙๕
และพระสงฆ์คณะนักปฏิบัติเมืองไทยเมื่อวันอังคาร เดือน ๖ พ.ศ.
๒๓๙๖

ทรงเกียรติกุลทางสร้างพระกริ่ง

ได้กล่าวมาแล้วว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาภิไธย วรขัตติยราชนารี มีพระอาจารย์ผู้แตกฉานในสรรพวิชาการต่างๆ และเป็นของแน่นอนว่าพระองค์จะทรงได้รับถ่ายทอดมาโดยตลอด และวิชาสิ่งหนึ่งที่ได้ทรงแสดงให้เห็นประจักษ์ก็คือ ทรงสร้างพระกริ่ง พระกริ่งของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี นิยมกันว่าทรงคุณวิเศษหลายอย่าง แต่ผู้เขียนเองไม่มีความรู้ในทางนี้ เคยพบแต่ในหนังสือที่ท่านผู้รู้ได้อธิบายไว้ และได้ยินแต่สรรเสริญเรียก พระกริ่งของ พระองค์ท่าน

ว่า “พระกริ่งปรมา” หรือ “พระกริ่งชัยวัฒน์” ฉะนั้นเมื่อจะกล่าวถึงเรื่องพระกริ่งแล้วจึงต้องขอยกข้อความจากหนังสือ “นามานุกรมพระเครื่อง” ของคุณพนัย ศักดิ์เสนีย์ มาลงไว้ให้ท่านผู้อ่านได้ทราบดังนี้

“หลักฐานในการสร้างพระกริ่งชัยวัฒน์ของพระองค์ไม่ปรากฏแน่ชัด เมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๘ พระวิสุทธิสมโพธิ (เจ้าย.ป. ๙) วัดพระเชตุพนพระนคร ผู้ได้รับมอบหมายสร้างพระกริ่งชัยวัฒน์ ได้จัดทำพิธีหล่อพระกริ่งตามแบบฉบับของพระปรมาฯ มีพุทธลักษณะเป็นแบบทวาราวดี ปางประทานพรพระหัตถ์ขวาทรงพระนามนต พระหัตถ์ซ้ายทรงบาตร ประทับนั่งขัดสมาธิเหนือพระแท่นบัวคว่ำบัวหงาย เนื้อทองสัมฤทธิ์นวโลหะ มีชื่อว่า “กริ่งสมเด็จพระปรมา” เป็นการถวายเชิดชูพระเกียรติยศของกรมสมเด็จพระเจ้าฯ พระองค์นั้น ในหนังสือรายงานพิธีหล่อพระกริ่งชัยวัฒน์ครั้งนั้น ได้อธิบายการประจุพระพุทธานุกลงในวัดสวดที่หล่อพระกริ่งชัยวัฒน์ ตำรับของกรมพระปรมาธิบดีชินโรสไว้ดังนี้

โลหะสำหรับการหล่อพระกริ่งนี้เรียกว่า นวโลหะ คือโลหะที่มีส่วนผสม ๙ ชนิดได้แก่

๑. ทองคำ

๒. เงิน

๓. ทองแดง

๔. เจ้านาเงิน

๕. ชิน

๖. ดบก

๗. สังกะสี

๘. เหล็กละลายตัว

๙. ปรัช

ทองคำผสมในองค์พระกรงมอญคละ

ส่วนแผ่นทองแดงที่เป็นเนื้อวไลยะเหล่านี จะได้ถวาย
ให้พระเถรานุเถระผู้เป็นอาจารย์ทรงคุณวิเศษ ซึ่งเป็นที่นิยมนับถือ
และมหาชนเคารพเลื่อมใส มีเกียรติคุณเป็นที่รู้จักกันดี เพื่อลง
พระพุทธรูป อรหันตมุนี เถรมนต์ และเทพมนต์ จากพระ
คัมภีร์ต่าง ๆ เช่น เจ็ดตำนาน สิบสองตำนาน อรรถจักร
มหาสมัย มหาสติปัฏฐาน ภาณวารต่าง ๆ คาถาพันมหาชาติ
คาถาพระธรรมบท ๘ ภาค และพระปริตรนพเคราะห์เป็นต้น
ยันต์พระพุทธรูปต่าง ๆ คือ ยันต์พระชัยของสมเด็จพระพนรัตน์
วัดป่าแก้ว ยันต์รัตนมาลา ซึ่งบรรจุด้วยพระพุทธรูป พระธรรม
คุณ พระสงฆ์คุณ อย่างละ ๑๐๘ แผ่น ยันต์บางอย่างก่อนจะ

ทำตองตงพริศรุและสังเวย คือยันต์ปทุมจักร์ ยันต์ภควัมปติ
 ยันต์พระไตรสรณาคม ยันต์นวโลกตตรกรรม ยันต์พระนรา ยันต์
 พระจุตราริยสังข์ ยันต์พระจักรศีลโลก ยันต์ของกรักษ์ ยันต์โสนัส
 มงคล ยันต์พระพุทธรเจ้า ๒๘ องค์ ยันต์ชาฎฐิ ยันต์พระมารมี ๓๐
 ทศยันต์สุกิตติมา ยันต์ปลม้งพระเจ้าห้าพระองค์ ยันต์พระนวภา
 ยันต์ธำมหาระพรม ยันต์จุฑาโร เป็นต้น พร้อมทั้งนะพระพุทธรูปนด
 ต่าง ๆ เช่น นะมั่งสมุทร นะนาคบาท นะขีรวาอุ นะทน
 นะกำจาย นะปรีชาทุกทศ นะมั่งไตรภพ นะเมฆา นะสะพาน
 แผ่นดินไหว นะบิต นะล่อม นะกำจัต นะบิตอากาศผ่งต่าง ๆ เช่น
 ผ่งตรีณสังเห ผ่งอิติปิโสรัตนมาลา ผ่งปลม้งแก้ววรรค ผ่งมหาราช
 ผ่งอิทธิเจ ผ่งพระลำเร้ว ผ่งนะลือ ผ่งนะเทพบุตร ผ่งนะบัตตลอด
 ผ่งนะหน้าทองเป็นต้น ผ่งเหล่านี้จะบรรจุเข้าในองค์พระกริ่ง

นอกจากนี้ยังได้ติดต่อขอทองชนวนในการหล่อพระพุทธรูป
 ในพิธีต่าง ๆ เช่น ทองชนวนพระกริ่งของสมเด็จพระสังฆราช
 วัดสุทัศน์ และเจ้าคุณมงคลราชบุรี ทองชนวนหล่อพระพุทธร
 ุฑินราชพิษณุโลก ทองชนวนพุทธรสังหังค์ ทองชนวนหล่อพระรูป
 สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ของกองทัพอเรือ ทองชนวนเหรียญและ
 แหวนมงคลวัดราชบพิธ ทองชนวนหล่อหลวงพ่อโสธร เป็นต้น
 และโลหะพระชินเก่า ๆ ในกรุสำคัญจากจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
 ลพบุรี สุพรรณบุรี สุโขทัย พิษณุโลก เป็นต้น ฯ

คุณานุภาพและอิทธิหาร เมื่อประกอบพิธีครบถ้วนเช่น
 นแล้ว ตามพระดำรับท่านกล่าวว่า ย่อมประกอบด้วย
 คุณานุภาพและอิทธิหารนานัปการ เฉพาะเนอห่งที่สำเร็จด้วย
 นวโลหะ ท่านก็กล่าวไว้ว่าทรงคุณวิเศษอิทธิฤทธิ์อย่างยิ่งแล้ว
 ก็ยังแสดงคุณานุภาพอีกมากมายหลายนัย เช่นทางเมตตา มหา-
 นิยม ทางหาลาภผล ทางทำมาค้าขาย ทางสิริมงคล ทาง
 คัมภีร์ของให้พ้นจากสรรพภัยพิบัติและป้องกันอันตรายมิให้แผ้วพาน
 ศัตรูหมู่มารภูติผีปีศาจไม่สามารถจะให้โทษได้ เมื่อเข้าสู่ที่นครก-
 ษัตริย์ ย่อมทรงศักดิ์คุณานุภาพในทางอยู่ยงคงกระพันชาติทุก
 ประการ ทำให้มีน้ำใจอาจหาญไม่ครั่นคร้ามเป็นต้น รวมความ
 ว่าผู้มีพระกริ่งใช้ ย่อมได้รับสรรพสิริสวัสดิ์พัฒนามงคลอย่าง
 มากมายที่เรียกว่า ฝนตกท่วมทองช้างเพราะในพระกริ่งนั้นบรรจุ
 ด้วยผงต่างๆ ดังกล่าวมาแล้วทั้งสิ้น”

ตามที่กล่าวมานั้นเป็นตำราพระกริ่ง “ปรมา” ที่ได้สร้าง
 ขึ้นในสมัยนั้น และดังได้กล่าวมาแล้วว่า ตำรานั้นเป็นของเก่าแก่
 โบราณแต่ครั้งสมเด็จพระพนรัตน์ วัดป่าแก้ว ซึ่งได้ตกทอดกันมา
 และคงรักษากันไว้ที่วัดพระเชตุพน แล้วเข้าใจกันว่าเป็นตำราที่
 ถูกต้องครบถ้วนทรงคุณวิเศษยิ่งใหญ่นั่นได้กล่าวมาแล้ว

ทรงพระเกียรติคุณในทางกวีนิพนธ์

กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ชื่อว่าเป็นรัตนกวี
 ในยุคแห่งกรุงรัตนโกสินทร์พระองค์หนึ่ง ทรงมีใช้ว่าจะยกย่อง
 กันในฐานะที่พระองค์เป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ หรือในฐานะที่เป็น
 สมเด็จพระมหาสมณะสังฆปริณายก แต่ยกกันในฐานะที่ทรง
 พระเกียรติคุณในทางกวีผู้ยิ่งใหญ่และเป็นเพชรน้ำเอกอย่างแท้จริง
 พระนิพนธ์ของพระองค์ไม่ว่าจะเป็นร้อยแก้วหรือร้อยกรอง ย่อม
 อยู่ในระดับของบรมครูแห่งความเป็นกวีทั้งสิ้น และในการใช้
 ภาษาทุกประโยคทุกบททรงใช้อย่างเคร่งครัดถกหลักเกณฑ์ เมื่อ
 พระองค์ทรงพระทัยจะทรงนิพนธ์เรื่องใดแล้ว ย่อมทรงอย่างประณีต
 ตลอดเรื่องมิได้ทรงอย่างขอไปที ย่อมถือเป็นแบบฉบับในหลัก
 ภาษาและหลักการแต่งได้เป็นอย่างดี ผู้ที่จะทำได้อย่างพระองค์
 นั้นจะต้องเป็นผู้เชี่ยวชาญแตกฉานทั้งภาษามคธ สันสกฤตและ
 ภาษาไทยอย่างยอดเยี่ยมจริงๆ เพราะพระองค์ทรงถือหลักว่า
 การรู้ภาษาเป็นสิ่งสำคัญ ยิ่งรู้ภาษามากก็ยิ่งรู้ค่ากว้างขวาง
 สามารถจะเลือกนำมาใช้ได้ในจังหวะลีลาของการนิพนธ์ว่าตอนใด
 ควรใช้อย่างใดจึงจะเหมาะสม และเกิดความไพเราะ
 กินความลึกซึ้ง ย่อมอารมณ์ผู้อ่านให้เข้าถึงบทบาทของตัวละคร
 หรือเนื้อหาของเรื่องแต่ละบทแต่ละตอน

ในหนังสือพระปฐมสมโพธิ มีคำบาลีและสันสกฤตมากมาย ที่เป็นศัพท์ธรรมดาศัพท์ทางศาสนา ซึ่งนับว่าช่วยเพิ่มพูนความรู้ คำภาษาไทยกว้างขวางยิ่งขึ้น และได้ถือเป็นหลักของการใช้ภาษาจากหนังสือเรื่องนั้นมาจนทุกวันนี้

ในหนังสือลิลิตเตलगพ่าย ซึ่งเป็นหนังสือวรรณคดีเรื่องใหญ่ที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่ง พระองค์ได้ทรงนิพนธ์อย่างประณีตวิจิตรพิสดารสมบูรณ์แบบของร้อย,ฉันท,และโคลงครบทุกลักษณะ ได้อรรถรสทุกวรรคทุกตอน นอกจากจะได้รับความบันเทิงต่าง ๆ แล้วยังได้รับความรู้ ในประวัติศาสตร์ คำศัพท์เกี่ยวกับเครื่องอาวุธยุทโธปกรณ์เครื่องตบแต่งขางมา การจัดขบวนทัพ คำไทยแท้ คำศัพท์โบราณมากมายในหนังสือเล่มนี้

เมื่อพูดถึงหนังสือลิลิตเตलगพ่ายแล้ว ก็อยากจะยกเอาความสมบูรณ์หรือไม่สมบูรณ์ขึ้นมากล่าวไว้สักเล็กน้อย เพื่อท่านผู้อ่านจะได้ช่วยกันพิจารณาในทางที่เป็นคุณแก่วรรณคดี และเป็นการเฉลิมพระเกียรติองค์พระนิพนธ์ด้วย

พ.ณ ประมวญมารค ได้เขียนเล่าถึงความเป็นมาของเรื่องลิลิตเตलगพ่ายไว้ตอนหนึ่งว่า

“เตलगพ่ายพิมพ์ครั้งแรกประมาณ ๒๕ ปี หลังสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสสิ้นพระชนม์ แม้เวลาจะใกล้เคียงกันถึง

เพียงนั้นแต่หาต้นฉบับที่บริสุทธิ์ไม่ได้ ในบางแผนกฉบับโรงพิมพ์หลวงในพระบรมมหาราชวัง มีพระนิพนธ์กรมหมื่นอักษรสาสนโสภณใจความว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ไปตามฉบับที่วัดพระเชตุพน แต่ต้นฉบับขาดบางผิด ๆ เพี้ยน ๆ มาก ได้เที่ยวหาซื้อฉบับอื่นตามวัดตามบ้านก็ไม่ไต่ตลอด ได้ทูลเกล้าถวายทรงแก้ไขพอให้เรียบร้อยไปได้ เมื่อเรียงได้แทนหนังสือที่ขาด ๆ ถวาย ทรงแก้ทุกครั้ง

ต่อจากที่ทรงชำระครั้งแรกแล้ว เสด็จพ่ายได้พิมพ์ออกหลายครั้ง (ครั้งที่ ๒ พิมพ์ที่โรงพิมพ์นายเทพ) และถูกแก้ตัวสะกดไปมาก ในตอนหลังนี้กระทรวงศึกษาธิการได้ตรวจชำระใหม่ ฉบับของกระทรวงศึกษาธิการนับว่าสมบูรณ์กว่าฉบับอื่น เสียแต่หาฉบับของโรงพิมพ์หลวงและของนายเทพมาสอบไม่ได้ และถือเครื่องตามตัวสะกดในพจนานุกรม

ในการพิมพ์ครั้งนี้ เปลี่ยนตัวสะกดการันต์บ้างตามสำเนียงโคลง ที่ไหนสงสัยก็ทำหมายเหตุไว้ ที่ไหนไม่สงสัยก็แก้เลยที่ว่า “สงสัย” และ “ไม่สงสัย” ในที่นี้ควรอธิบายว่า ครั้งหนึ่ง น.ม.ส. ท่านเคยทอดพระเนตรเทียบฉบับพิมพ์ต่าง ๆ (รวมทั้งฉบับพิมพ์หลวงและของนายเทพ) แล้วรับสั่งว่า “เห็นจะต้องชำระถวายท่าน เสียที” แต่สนพระชนม์เสียก่อนที่จะได้ทรงกระทำตามที่ไดทรงพระทัยไว้ ฯลฯ

๑. คำว่า ถวายท่าน หมายถึงกรมสมเด็จพระปรมมาฯ ผู้ทรงนิพนธ์

นอกจากนี้ ยังได้ยกตัวอย่างโคลงบางโคลงมาวิจารณ์ไว้ด้วย เช่นตอนมหาอุปราชลาสนมนางในว่า

“จำใจจำจากเจ้า จำ
จำนิราศแรมสมร แม่ร้าง
เพราะเพ้อจักไปรอน อรินราช แดแม่
จำทักจำเทวคว้าง ทวาดทว่าทวนถวิล ฯ”

โคลงบทนี้น่าจะเป็นโคลงกระทุ้ใช้คำว่า “จำ” ยืน แต่ที่อยู่ในฉบับพิมพ์ของกระทรวงศึกษาธิการใช้คำว่า “เพราะเพ้อ” ในบทที่ ๓ ถ้าใช้คำว่า “เพราะเพ้อ” ก็ดูเป็นการยกย่องพระอุปราชว่า “กล้าหาญ” ซึ่งไม่ตรงกับพระอภัยมณีในท้องเรื่องว่า กว่าจะออกมาลาพวกนางสนมได้ ก็ถูกพ่อบริภาษเสียยับเยินมาแล้ว จึงลงความเห็นว่าเป็น “จำเริญ” ได้สัมผัสทั้งอักษรและกระทุ้หรือไม่ก็ “จำใจ” ได้ทั้งสัมผัสสระและกระทุ้เช่นกัน หากใช้ “เพราะเพ้อ” ไม่ เพราะคำสัมผัสวิสัยนักปราชญ์ชั้น “ปรมา” จะใช้

และอีกโคลงหนึ่งว่า

“สงครามความเสิกขิง แสนกล
จงบ่อย่ายินยล แต่ตน
อย่าลดของคนตน ตามชอบ ทำนา
การศกกลเกล่พ่น ลอเลียวพลอกหลอน ฯ”

โคลงนี้ พ.ณ. ประมวลญมารมมีความเห็นว่า “ตามความเห็นของนักวรรณคดีบางท่าน “ความเด็ก” อ่อนจนไม่เป็นปรมาฯ “ส่งความกลเด็กขง แสนกล” ดูจะแข็งขงอีก “ส่งความกลศึกขง แสนกล” สัมผัสแม่น กขงขงอีก ฯลฯ”

ที่ยกมากล่าวไว้ในที่นี้เพื่อจะแสดงวรรณคดีสำคัญของชาติและ เฉลิม พระเกียรติยศ ของพระองค์ ท่านผู้ทรง นิพนธ์ ไว้ให้ วัฒนธรรมาวรรสืบไป

นอกจากนี้ พระองค์ ทรง แสดงความ สามารถ อย่าง ยอดเยี่ยมอีก ในการทรงนิพนธ์เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ ซึ่งเป็นเรื่อง ทศกัณฐ์มาแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงแต่งตอนจบ ทรงรักษา ดีด้าและ ลักษณะการแต่ง ไว้ได้กลม กลืนอย่างเดียวกับ ตอนต้นของเดิม ซึ่งยากที่จะมีกวีคนใดกระทำได้เช่นนั้น ทั้ง ๆ ที่การแต่งตอนต้นกับตอนจบต่างกันตั้งร้อย ๆ ปี ดูเป็นที่น่าอัศจรรย์

และอัยยาศัยของท่านนี้มักถ่อมพระองค์ไม่ใคร่แสดงอวด แก่ผู้อื่น สิ่งใดที่ควรยกยอ ก็ได้ทูลพระองค์ว่าวิเศษกว่าผู้อื่นไม่ว่าในทางใด เช่นทรงนิพนธ์เวสสันดรชาดก หรือเทศน์มหา-

สมเด็จพระปรมานุชาธิโนรส

๑๖๕

ชาตินั้น ก็น่าที่ใคร่หาเหตุผลไม่ได้ก็ทรงยอมรับว่าสู้ไม่ได้ และทรงยกย่องสรรเสริญผู้สามารถแต่งได้ดีถึงขนาด เช่นในกัณฑ์มหาพนกัณฑ์ของพระเทพโมลี (กลิ่น) และกัณฑ์กุมารของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นต้น

อนึ่ง ความรอบรู้ของพระองค์นั้น มิใช่ว่ามีแต่ในทางพระธรรมวินัยหรือทางไสยศาสตร์เท่านั้น แม้ในทางอื่น ๆ ก็ทรงรอบรู้ได้อย่างคล่องแคล่ว เช่น ในเรื่องโลกียวิสัยอันเป็นปกติการณ์ของฆราวาสก็ทรงซาบซึ้ง อย่างในพระนิพนธ์เกี่ยวกับเรื่องความรักของสนมกรมนางกับพระอุปราช เป็นต้น ทั้ง ๆ ที่พระองค์ทรงผนวชแต่ครั้งเป็นสามเณรจนถึงเป็นพระภิกษุ มิได้เกี่ยวข้องกับทางโลกเลยก็ทรงพรรณนาถึงความรักความอาลัยได้ซาบซึ้งยิ่งกว่ากวีอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับทางโลกบางคนเสียอีก

ที่นับว่าสำคัญยิ่งและเป็นบรมครูคือการแต่งตำราฉันทวรรณคดี และมาตราพดด้วง ซึ่งเดิมเป็นตำราภาษาเขมรได้ทรงจัดทำเป็นภาษาไทย และทรงยังได้นิพนธ์ตัวอย่างเป็นภาษาไทยกำกับไว้ให้ดูทุกลักษณะฉันท นับถือกันเป็นแบบฉบับการแต่งฉันทที่ถูกต้อง และใช้เป็นหลักการแต่งที่แพร่หลายอยู่จนทุกวันนี้ หากไม่ทรงเชี่ยวชาญแตกฉานในภุมิวิทยาจริง ๆ แล้วก็ยากที่จะทำได้ จึงเป็นการสมควรที่ไทยยกย่องพระเกียรติท่านว่าเป็น “ปราชญ์” หรือ “รัตนกวี” ขนบบรมครูพระองค์หนึ่ง

เพื่อให้ พระเกียรติ คุณ ของ พระองค์ ปรากฏไปชั่ววันรันดร และเพื่อให้ท่าน ผู้อ่านได้ทราบ ถึงผลงานนิพนธ์ ของ พระองค์ความ อะไรบ้าง ชาวไทยจึงได้ยกย่องสรรเสริญพระองค์ว่าเป็นรัตนกว้ ดังกล่าวแล้ว จึงขอนำมาลงไว้เฉพาะแต่เรื่องใหญ่ ๑๓ เรื่องดังนี้

๑. ฉันทวรรณพฤติ
๒. ฉันทมาตราพฤติ
๓. ปฐมสมโพธิ (ร้อยแก้ว) } เป็นตำรา.
๔. สรรพสิทธิคำฉันท์
๕. ลิลิตเตलगพาย
๖. ลิลิตกระบวนพยุหยาตราพระภิกษุในสถลมารคและ
ชลมารค
๗. กฤษณาสมณนสง
๘. ฉันทศุภฏสังเวยกดลอมข้างพัง
๙. มหาชาติ ๑๑ กัณฑ์ (เวสสันดรชาดก)
๑๐. สมุทรวาไรคำฉันท์ ตอนปลาย (ทรงแต่งต่อจาก
สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ค้างไว้จนจบ)
๑๑. โคลงยอพระ เกียรติพระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว
๑๒. ร่ายทำขวัญนาค

๑๓. ภาพเขียนไม้กล่อมช้างพัง

นอกจากนิพนธ์เบ็ดเตล็ดเช่นแหล่เครื่องเล่นกนก
มหาราช เรื่องรามเกียรติ์ โคลงภาษิตตบ เพลงยาว โคลง
กลบทต่าง ๆ เป็นต้น เรื่องทรงนิพนธ์ต่าง ๆ ตามที่กล่าวมา
แล้วนั้นท่านผู้อ่านจะไม่พบ ความบกพร่องเป็น กลอนแปดหรือกลอน
หกอยู่เลย เรื่องทรงนิพนธ์เป็นโคลงฉันท์ร่ายกาพย์ท่อน
ทรงเข้าใจกันว่าพระองค์ไม่สันทัดในการแต่งกลอน ซึ่งในสมัยนั้น
ผู้เป็นจันตควิ ทางกลอนที่เปรื่องปราด มีอยู่หลายพระองค์ และ
หลายคน เช่นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และสุนทรภู่ เป็นต้น ท่านที่กล่าว
นามมานั้น ล้วนแต่เป็นรัตนกวีทางกลอนทงน้น กรมสมเด็จพระ
ปรมานุชิต ฯ คงจะทรงเห็นว่าการแต่งกลอนคงจะสู้ท่านเหล่านั้น
ไม่ได้ จึงไม่ได้ทรงแต่งไว้เลย นอกจากจะทรงแต่งเล่นเล็ก ๆ
น้อย ๆ อย่างชนิดที่ว่า “อยู่เปล่าก็เหงาใจ” ท่านองนั้น เมื่อ
ทรงรู้พระองค์คงไม่ทรง “แข่ง” เพื่จะ “เบ่งอวด” เป็นการ
ประชันกันกับบรรดาท่านกวียอด ๆ เหล่านั้น

สมเด็จพระมหาสมณกรมพระปรมานุชิตชิโนรส สิ้นพระ
ชนม์ด้วยโรคชราในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้น
๙ ค่ำ ปีชวด ตรงกับวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๖ พระชนมายุ

ได้ ๒๕ พรรษา กับ ๕ วัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระศพจากวัดพระเชตุพนไปประ-
ดิษฐาน ณ พระเมรุมาฆาตของสนามหลวง แล้วพระราชทาน
เพลิงพระศพเมื่อวันเสาร์ที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๗

และเมื่อพระราชทานเพลิงพระศพเสร็จแล้ว โปรดเกล้าฯ
ให้อัญเชิญพระอัฐิไปประดิษฐานไว้ ณ พระตำหนักวัดพระเชตุพน
ซึ่งมีชื่อว่า “พระตำหนักวาสุกรี” และพระราชทานบุษบกมาลา
ขึ้นสำหรับเป็นทริบรองพระโกศพระอัฐิ และโปรดเกล้าฯ ให้มี
ตำแหน่งถาหรณ์กรมรักษพระอัฐิตลอดมา ถึงเวลาเข้าพรรษา
ก็เสด็จไปถวายพุ่มบูชาพระอัฐิทุกปี และถึงวันเสด็จพระราชดำเนิน
ทอดผ้าพระกฐินวัดพระเชตุพน โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระอัฐิ
ไปประดิษฐานที่ในพระอุโบสถทรงสักการบูชาแล้วทอดผ้าไตรทุกปี
ให้พระ ถาหรณ์ กรม พระอัฐิ สดับปกรณ์ เป็นประเพณีตลอดมาทุก
รัชกาล จนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้

สมเด็จพระปรมานุชาธิราช

๑๖๕

รูป ชีวติ มุขานัน นามโคตติ น ชีวติ
ร่างกายของสัตว์น้อยยับได้ แต่ชื่อและสกุลไม่ยับยับ

พุทธภาส	อิกกุญชรอันปลดปลง
โททนต์เส่งคง	สำคัญหมายในกายมี
นรชาติวางวาย	มลายสนทงอินทรี
สถิตทั่วเขต	ประทับไว้ในโลกา ฯ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

วัดบวรนิเวศวิหาร

องค์ที่ ๘

พ.ศ. ๒๓๕๖-๒๔๓๕

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๘ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชที่ดำรงอยู่ในตำแหน่งนานถึง ๓๘ ปี มากกว่าทุกพระองค์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นี้ มีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าฤกษ์ พระนามฉายาว่า ปญฺญาคคฺโต เป็นพระโอรสองค์ที่ ๑๘ ในกรมพระราชวังบวรมหาเดชนารักษ์ และเจ้าจอมมารตาน้อยเล็ก ประสูติในรัชกาลที่ ๒ เมื่อ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จุลศักราช ๑๑๗๑ ตรงกับวันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๒ ซึ่งเป็นวันเริ่มสดมมนตตงพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงพระราชทานนามว่า พระองค์เจ้าฤกษ์ คือตามคุณนิมิตนี้ และดำรงพระยศอย่างพระองค์เจ้าในพระ-

ราชวงศ์จักรี ๖ ครั้นกรมพระราชวังบวรมหาเสนาบดีสิ้นรัชกาลแล้ว บางคราวเสด็จมาอยู่ในพระราชวังหลวง ด้วยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอชน ๑ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพดิลก ซึ่งเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอในเวลานั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นั้น ได้ทรงนำไปถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะนั้นดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎฯ จึงได้ทรงคุ้นเคยชอบพระอิริยาศยกันมาแต่ยังทรงพระเยาว์ด้วยกัน

ขณะที่สมเด็จพระราชบิดาสวรรคตนั้น พระชันษาได้ ๗ ปี และพอพระชันษาได้ ๑๔ ปี ก็ทรงผนวชเป็นสามเณรเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๕ สมเด็จพระสังฆราช (ม) เป็นพระอุปฌาย์ เมื่อทรงผนวชแล้วก็ทรงเสด็จประทับอยู่วัดมหาธาตุ ได้ทรงเรียนมูลกัจจายน์ในสำนักพระญาณสมโพธิ (รอด) จนมีความรู้ชำนาญได้เข้าสอบไล่สูตรมูลในที่ประชุมพระอาจารย์ ในพระราชวังเดิม ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ ครั้นทรงผนวชเป็นสามเณรได้ ๔ พรรษา ถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชวรไข้ทรพิษต้องลาผนวชออกมารับราชการพระองค์ เมื่อหายแล้ว กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสพ ทรงจัดการให้ทรงผนวชเป็นสามเณรที่พระราชวังบวรฯ อีกครั้ง ๑ และทรงผนวชเรื่อยมา

จนถึงปีฉลู พ.ศ. ๒๓๗๒ พระชันษาครบกำหนดทรงผนวชเป็นพระภิกษุ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ โปรดให้ลาผนวชจากสามเณร ออกมาสมโภชกับพระน้องยาเธอเจ้าฟ้าอาภรณ์ ซึ่งจะผนวชเป็นสามเณรในคราวนั้น ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ในการผนวชเป็นพระภิกษุนั้น สมเด็จพระสังฆราช (ต่อน) เป็นพระอุปัชฌาย์ สมเด็จพระพรหมประมานุชิตินโรธ วัดพระเชตุพนและพระวินัยรักขิตวัดมหาธาตุเป็นพระกรรมวาจาจารย์ ทรงมีฉายา “ปญฺญาอคฺคโต” แล้วเสด็จไปประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุ ทรงศึกษาพระธรรมวินัยกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะยังทรงผนวชและประทับอยู่ที่วัดมหาธาตุนั้นด้วย ภายหลังจึงทรงอุปสมบท ณ ทนทสมาเพอเป็นการนอกครงหน่ง พระสุเมธจารย์ (พุทธวงฺสะ) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระกรรมวาจาจารย์ และทรงศึกษาพระปริยัติธรรมในด้านภพระวิเชียรปรีชา (ภู) เจ้ากรมราชบัณฑิตยด้วย ปรากฏว่าทรงมีความรู้แตกฉานในพระปริยัติธรรมเป็นอย่างดี แต่มิได้เข้าแปลสอบเป็นเปรียญ ทรงเลื่อมใสในข้อปฏิบัติได้เข้าในคณะศิษย์หลวงชนแรก เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาครองวัดบวรนิเวศ ได้ตามเสด็จมาอยู่เป็นผู้ที่ทรงได้รับยกย่องในฐานะแห่งพระเถระผู้ใหญ่พระองค์หนึ่ง

ด้วยในเถระ ๑๐ องค์ เป็นผู้ทบทวนพระไตรปิฎกแห่งคณะ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงรับสมณศักดิ์ท้าวพระราชาคณะ แต่ในรัชกาลที่ ๓ แล้ว ก็ได้รับพระราชทานตาลิบัตรพนมเลื่อม สำหรับยศเปรียญ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอยู่เดิมให้ทรงต่อมา

พระเถระ ๑๐ องค์เป็นคณะที่ปรึกษาในครั้งนั้น ในกาลต่อมาหลายองค์เจริญรุ่งเรืองในพระพุทธศาสนา ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชถึง ๒ องค์ ที่ปรึกษาแห่งคณะทั้ง ๑๐ องค์มีดังนี้

๑. พระวชิรญาณเถระ คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
๒. พระพรหมสรเถระ คือพระญาณรักขิต สุข วัดบรมนิวาส ต่อมาลาสิกขาบทรับราชการมับรรดาศักดิ์เป็นพระยาธรรมการบดี
๓. พระธรรมศิริเถระ คือพระเทพโมลี เขมม วัดเครือวัลย์
๔. พระพุทธศิริเถระ คือสมเด็จพระวันรัต ที่วัดโสมนัสวิหาร
๕. พระปัญญาธรรมาเถระ คือสมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

๖. พระธรรมรักษิตเถระ คือพระครูปลัด ทัด วัดบวรนิเวศ
ต่อมาลาสิกขาบท รับราชการ
มีบรรดาศักดิ์เป็นพระศรีภูริปรีชา
๗. พระโสภิตเถระ คือพระศรีวิสุทธิวงศ์ พัก ต่อมา
ลาสิกขาบท รับ ราชการมี บรรดา-
ศักดิ์เป็นพระยาศรีสุนทรโวหาร
๘. พระพุทธสันตเถระ คือพระอมรโมลี ลบ วัดบุป-
ผาราม
๙. พระปุตฺตเถระ คือสมเด็จพระสังฆราช เจ้า วัด
ราชประดิษฐ์
๑๐. พระสุวฑฺฒเถระ คือพระปลัดเรื่องวัดบวรนิเวศ

ต่อมาถึงปีระกา พ.ศ. ๒๓๙๒ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงตั้งเป็นพระราชาคณะสมณศักดิ์เสมอพระราชาคณะ
สามัญ ได้รับพระราชทานตาลิบัตรแดงถมบัต และเครื่องยศ
สำหรับพระราชาคณะพร้อมทุกอย่าง พระราชทานนิตยภัตเดือนละ
๓ ตำลึง ตั้งฐานานุกรมได้ ๒ รูป คือพระปลัด ๑ พระสมุห์ ๑
ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ ในปีนั้น พ.ศ. ๒๓๙๕ ทรงสถาปนา
เป็นกรมหมื่นบวรวิชัยสุนทร บิณฑบาตจรรยวธรรมยุติ เมื่อ
วันศุกร์เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ และโปรดเกล้าฯ ให้เป็นอธิบดีสงฆ์

แห่งวัดบวรนิเวศน์ด้วย เรียกในประกาศเฉลิมพระนามว่า
 “ธรรมยติกนิกายสงฆ์มธมบวรนิเวศศาตคณะ” ถิ่นบวรทรงยก
 คณะขึ้นเป็นกึ่งหนึ่งแห่งคณะกลาง ดูเหมือนทรงยกเป็นอนุนายก
 รองสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในคณะ
 กลางนั้นหรือในชั้นพุทธจักรเทียบเท่าเจ้าคณะใหญ่พิเศษได้ แต่
 ไม่มีเจ้าคณะรองเมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตฯ
 สิ้นพระชนม์แล้ว ก็ยังคงบัญชาเฉพาะธรรมยติกนิกายที่เรียกว่า
 มธมบวรนิเวศศาตคณะไม่ได้บัญชาคณะกลางทั่วไป

นอกจากนี้ ยังทรงเป็น พระอุปัชฌาย์พระราชวงศ์ ทงทรง
 ผนวชเป็นสามเณรและพระภิกษุอีกมาก เช่นทรงเป็นพระอุปัชฌาย์
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงผนวชเป็นสาม-
 เณร และพระภิกษุเป็นต้น เรืองมเจ้านายบวชนมธมอยู่มากที่
 พระองค์ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ เพราะพระองค์มพระชนมายุ
 ยั่งยืนถึง ๘๓ พรรษา

สำหรับพระจริยวัตรส่วน พระองค์นั้น ทรงปฏิบัติได้สม่ำเสมอตลอดเวลาอันยาวนาน ทรงกระทำสมณกิจมิได้บกพร่อง
 จากที่ได้ทรงกำหนดไว้ เรืองมสมเด็จพระปวงราชานุภาพ
 ทรงเล่าไว้ในความทรงจำว่า

“ในสมัยนั้น ประเพณีกวดขันการศึกษาของพระเนรวช
ใหม่ยังไม่ได้เกิดขึ้น หนังสือฉบับพิมพ์สำหรับศึกษาพระธรรม
วินัยก็ยังไม่มี ได้อาศัยศึกษาแต่การฟังเทศนา และคำสั่งของพระ-
อุปัชฌาย์อาจารย์ ขอบังคับสำหรับเจ้านายที่ทรงผนวชอยู่วัดบวร
นิเวศตอนแรกทรงผนวช ตอนรุ่งเช้าต้องเจ็ดนาฬิกาวินพระโอสถ
กับไม้สัพระทนต์ไปถวาย สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา
ปวเรศวริยาลงกรณ์ สมัยนั้นยังดำรงพระยศเป็นกรมพระ เรียก
กันว่าเสด็จพระอุปัชฌาย์ หรือเรียกกันในวัดตามสะดวกแต่โดย
ยอว่า “เสด็จ” ทุกวันตามเสด็จวัตร และถึงตอนค่ำเวลา ๑๘
นาฬิกา ต้องขึ้นไปเฝ้าฟังสงสอนพระธรรมวินัยอีกครั้งหนึ่ง ถ้า
จะออกบิณฑบาตในวันรุ่งขึ้น ก็ต้องทูลลาในเวลาค่านั้น แต่
การทง ๓ อย่างนี้เมื่อทำได้สัก ๗ วันก็โปรดประทานอนุญาตมิให้
ต้องทำต่อไป เว้นแต่จะไปธุระอื่นจึงต้องขึ้นไปทูลลาทุกครั้ง
เสด็จพระอุปัชฌาย์ ท่านทรง ประพฤติวัตรปฏิบัติตรง ตามเวลาแน
นอนติดกับผู้อื่น โดยมากบรรทมตนแต่ ๗ นาฬิกา พอเสวยเช้า
แล้วใครจะทูลลาไปไหนก็ชนเฝ้าตอนนั้น ถึง ๘ นาฬิกา เสด็จลง
เป็นประธานพระสงฆ์ท้าวตวรทพระอุโบสถ เสด็จขึ้นต่าหนักเวลา
๑๐ นาฬิกา ประทับรับแขกทไปเฝ้าจนเพล เสวยแล้วพอเที่ยง
วัน เสด็จขึ้นต่าหนักขนบน ทรงตำราฎพระจริยาบทและ
บรรทมจนบ่าย ๑๕ นาฬิกา เสด็จลงทห้องรับแขกใครจะเฝ้าใน

ตอนนั้นก็ได้ออกตรวจต่อนักเสด็จลงทรงพระดำเนินประพาส
ในลานวัด จนเวลาพลบถึงตอนนั้นราว ๑๙ นาฬิกา เจ้านายที่
ทรงผนวชใหม่ขึ้นเฝ้าฟังคำสอนที่ประทานตามอุบายถวายตัวไปจน
๒๐ นาฬิกา เสด็จลงเป็นประธานสงฆ์ทำวัตร คำอีกเวลาหนึ่ง
เมื่อทำวัตรแล้วถ้าในพรรษาโปรดฯ ให้ฐานานุกรมผู้ใหญ่ขึ้นนั่ง
ธรรมาสัน อานบุพผาลักษณบทสอนข้อปฏิบัติแก่พระภิกษุใหม่วันละ
ตอน แล้วสวดมนต์ต่อไป จนราว ๒๓ นาฬิกา จึงเสร็จการ
ประชุมสงฆ์เสด็จเข้าที่บรรทมว่าเฉพาะ การศึกษาสำหรับสามเณร
ใหม่เช่นตัวฉัน (กรมพระยาดำรงฯ)

ทรงซ่อมพระปฐมเจดีย์

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เกิด
องค์พระปฐมเจดีย์ทรุดลง จึงโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นบวรวิรัช
สุริยพันธุ์ เป็นแม่กองซ่อมและออกแบบหรือทำเสียใหม่ จึงนับว่า
เป็นงานชิ้นสำคัญของพระองค์ท่านหนึ่ง ในพระราชพงศาวดาร
กรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๔ กล่าวถึงเรื่องซ่อมพระปฐมเจดีย์ไว้
ตอนหนึ่งว่า

“ครั้นถึงปีวอกโทศก เดือน ๗ ขึ้น ๑๓ ค่ำ (พ.ศ. ๒๔๐๓)
เวลากลางคืน ได้ยินเสียงร้องไห้แซ่ไปเพื่อองค์พระ (ปฐมเจดีย์)

จนชาวบ้านตกใจ ครั้นรุ่งขึ้น ๑๕ คำ ๑๕ คำ ผ่านตกหนักทั้ง
กลางวันและกลางคืน อัฐิทุกชิ้นหนักดวงเดือนทรุดลงมารอบตัว
เพราะฐานทักษิณไม่มี ข้างบนหนัก ข้างล่างบางเพียง ๓ ศอก
& ศอก ทรงกันไว้ไม่อยู่ ต้องรื้อออกเสียทำใหม่ จึงโปรดเกล้าฯ
ให้พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นบวรวิรัชสุริยพันธุ์ ปิยะพรหมจรรย์
วรธรรมยติ ซึ่งสถิตอยู่วัดบวรนิเวศ พระองค์ ๑ กรมขุนราชสี
วิกรม พระองค์ ๑ คิดตัวอย่างถวายเป็น และทรงแนะนำตัวอย่าง
แล้วโปรดเกล้าฯ ให้กรมพินิตลุ่มดอนขนมาให้เสมอพระระเบียง
กลมสูง ๕ วา ๒ ศอก ยาว ๕ วา แต่พินหนาระเบียง วาด

ครั้นตัวอย่างตกลงแล้วพระฤกษ์เมื่อนั้น วันพฤหัสบดี เดือน
๑๑ ขึ้น ๕ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๒๒ โทศก พ.ศ. ๒๔๐๓ จะได้ก่อ
พระฤกษ์จึงรับส่งวามราชการอยู่ทรง เสด็จออกไปไม่ได้ จึง
โปรดฯ ให้กรมหมื่นบวรวิรัชสุริยพันธุ์ ปิยะพรหมจรรย์วรธรรม
ยติ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ออกไปก่อพระฤกษ์องค์พระปฐม
เจดียนน ฯลฯ”

ทรงเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ในการถวายราชสมบัติ

เมื่อพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต
ในวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ปีมะโรง สมัญญัตติกจุล-

ศักราช ๑๒๓๐ (พ.ศ. ๒๔๑๑) นั้น มิได้ทรงมอบหมายราชสมบัติให้แก่พระราชวงศ์องค์ใด เป็นแต่พระดำริให้พระราชวงศ์เสนาบดีประชุมหารือกัน เมื่อเห็นว่าผู้ใดสมควรจะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ก็ให้เลือกชนครองราชสมบัติ ในครั้งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์. ก็มีส่วนได้ทำหน้าที่ในการถวายราชสมบัติครั้งสำคัญด้วย คือได้เป็นประธานฝ่ายสงฆ์ในการประชุมครั้งนั้น ดังสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงไว้ในเรื่องความทรงจำว่า

“พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตเวลา ๑๕ นาฬิกา แต่พอเที่ยงคืนก็มีการประชุมพระราชวงศ์กับเสนาบดี และข้าราชการผู้ใหญ่ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม และนิมนต์พระสงฆ์ใหญ่ ๒๕ รูปมีกรมหมื่นบวรวิชัยสุนทร ทัมหาสังฆนายกเป็นประมุข กับทงพระเจ้าลูกยาเธอในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งอยู่ในชนใหญ่ ๗ พระองค์ ซึ่งทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่ทงนานางเป็นสักขีพยานด้วย เจ้าพระยา

๑. คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

๒. คือ ๑ พระองค์เจ้าภุชชานิหาร ๒. พระองค์เจ้าคัคณางยกล
๓. พระองค์เจ้าทองก้อนใหญ่ ๔. พระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาคย์
๕. พระองค์เจ้าสขสวัสดิ์ ๖. พระองค์เจ้าทวีดลยาลภ ๗. พระองค์เจ้ากมลาลดเลอสรรรค์

ศรีสุริยวงศ์ผู้เป็นประมุขลูกขุนนั่งคุกเข่าประณามมือ กล่าวทาม
กลางที่ประชุมมนต์ความว่า

ด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต แผ่น-
ดินว่างอยู่ การสืบพระบรมราชสันตติวงศ์ตามพระราชประเพณี
เคยมีมาแต่ก่อนนั้น เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า-
จุฬาโลกสวรรคต ได้ทรงมอบราชสมบัติพระราชทานสมเด็จพระ
พระบรมโอรสาธิราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคล คือพระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระ-
บาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสวรรคต ไม่ได้ทรงรับส่งมอบ
ราชสมบัติแก่เจ้านายพระองค์ใด ด้วยอาการพระโรคติดตรัสสั่งไม่
ได้เสนาบดี จึงพร้อมกันถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่ง-
เกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
สวรรคต มีรับส่งคนราชสมบัติแก่เสนาบดีตามแต่จะปรึกษากัน
ให้เจ้านายพระองค์ใดเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไป พระราชวงศ์และ
เสนาบดีปรึกษากันถวายราชสมบัติ แก่พระบาทสมเด็จพระจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัว ในเวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่-
หัวทรงประชวรอยู่นั้น ได้มีรับสั่งให้หากรมหลวงวงศาธิราช
สนิทกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ และเจ้าพระยาภูธราภัยเข้าไป
เฝ้าพระราชทานพระบรมราชานุญาตไว้ว่า ผู้ที่จะดำรงรักษา

แผ่นดินต่อไปนั้น ให้พระราชวงศ์และข้าราชการปรึกษากัน
สุดแต่จะเห็นพร้อมกันว่า พระเจ้าน้องยาเธอ หรือพระเจ้าลูกยาเธอ
พระเจ้าหลานเธอพระองค์ใดจะทรงสามารถปกครองให้ยั่งยืนเป็น
สุขได้ ก็ให้ถวายราชสมบัติแก่พระราชวงศ์พระองค์นั้น พระองค์
มิได้ทรงรังเกียจ บดินทามังหลายบรรดาอยู่ในที่ประชุมนี้ จะ
เห็นว่า เจ้านายพระองค์ใดสมควร จะทรงปกครองแผ่นดินได้ก็ให้
ว่าขึ้นในท่ามกลางประชุมอย่าได้มีความหวาดหวั่นเกรงขามเลย

ขณะนั้นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์
ซึ่งมีพระชนมายุยิ่งกว่าพระราชวงศ์ทางปวง จึงเสด็จลุก
คุกพระชงฆ์ประสานพระหัตถ์ ตรัสขึ้นใน ท่ามกลาง ประชุมว่า
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระเดชพระคุณได้ทรง
ทำนุบำรุงเลี้ยงพระบรมวงศ์านุวงศ์ และ มุขมนตรีผู้ใหญ่ผู้น้อยทง
ปวงมาเป็นอันมาก พระคุณเหลือคณ ไม่มั่งใดจะทดแทนให้
ถึงพระคุณได้ ขอให้ยกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬา
ภรณกรกรมขุนพินิตประชานาถ ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระองค์
ใหญ่ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เหมือนหนึ่งได้ทดแทนพระคุณพระ
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อกรมหลวงเทเวศร์ฯ ตรัสขึ้น ดังนั้นแล้ว เจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์ จึงถามที่ประชุมเรียงตัว แต่ส่วนพระสงฆ์ชั้นคาม

เฉพาะกรมหมื่นบวรวิชัยฯ พระองค์เดียว ถวายแต่กรมหลวงวงศาเป็นต้นมา ทุกคนประธานมียกขึ้นว่าสมควรแล้ว เมื่อเห็นชอบพร้อมกันแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ จึงอาราธนาพระสงฆ์สวดชัยันโตและถวายอดิเรก

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงเลือนกรมหมื่นอนุกรมเดช ๓ ขัน ๖ คำ พ.ศ. ๒๔๑๖ เป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ บวรวิชัยสุริยพันธุ์ ปิยะพรหมจรรย์ วรธรรมยติปฏิบัติสุทธกณายกพุทธศาสนดิลกปรัยียบบรรพชิต สรรพธรรมมิกกิตโกศลสุวิมลปรีชา บัญญูธรรมคณาการียัตโนดม พุทธวราत्मโทรกลากุสโลภาศปรมินทรมหาราชทิโตบัยาจารย์ มโหฬารเมตยาภิธยาศรัย พุทธาทิศวิรัตนตรัยคุณรักษ์อุกฤษฐศักดิ์ สากลสังฆปาโมกข์ ประธานาธิบดีนรินทร์ มหาสมณคณินทรวโรดมบรมบพิตร เสด็จสถิต ณ วัดบวรนิเวศราชวรวิหารพระอารามหลวง

ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๓๒๒ ทรงพระราชทานเปลี่ยนตาลปัตรมีประกาศดังนี้

“ว่าดว่า ควรมีสั่งสำคัญเป็นที่เชิดชูพระเกียรติยศให้แปลกพิเศษกว่าพระราชอาณาเขตฯ ครั้นในรัชกาลสมเด็จพระชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงดำริให้

ข้างทำตาลิบัตรแจกแล้วด้วยงานและจำหลัก ประดับพลอย
งามวิจิตรถวายให้เป็น สำคัญ เครื่องหมาย พระเกียรติยศ ครอง หน้
แล้ว จึงทรงพระราชดำริให้เจ้าพนักงานทำตาลิบัตรแจกคนทั้ง
ตัวเป็นของประณีตงามตามตงแต่งเพิ่มถวายอีก ครอง หน้ ให้เป็น
ชนบท ๑ ชนบท ๒ เป็นทแกล้วพระเกียรติยศ ฯ ล ฯ ”

ทรงเป็นประธานสังคายนาและพิมพ์เป็นอักษรไทย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราช-
ราชปรารภถึงการจัดทำสังคายนา พระธรรม วินัย เพือ จัดพิมพ์เป็น
ภาษาไทยครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑ ว่า

“ ๑ ๒ ๓ พระพุทธศาสนาในวาท ทงปวงซึ่ง กุลบุตร ได้ศึกษา
และปฏิบัติสืบมาจนทุกวันนี้ ย่อมเนื่องอยู่ในพระปริยัติไตรปิฎก
ทั้งสาม แต่กาลก่อนมาพระเจ้าแผ่นดินทนต์บถพระพุทธศาสนา
ย่อมทรงพระราชศรัทธาเป็นศาสนูปถัมภก ให้กำลังแก่พระสงฆ์
พุทธสาวกให้ ทำสังคิต ขำระ พระไตร ปิฎก ปริยัติธรรม หลาย ครั้ง
หลายคราวเป็นราชประเพณีสืบมา และจารึกอักษรลงในใบลาน
เป็นฉบับคัดลอกกันต่อไป จึงเป็นฉบับแพร่หลายในประเทศทนต์
ถิศาสนามาทงปวง แต่ก่อนมาประเทศทนต์บถพระพุทธศาสนา ได้
ทำนุบำรุงการพระศาสนาอยู่หลายประเทศด้วยกัน คือกรุงสยาม
เมืองลงกา เมืองพม่า เมืองลาว เมืองเขมร เมืองเกิดวิบติ

อินทราัยพระไตรปิฎกชาติสัญญาบทพร้อมไปในเมืองใด ก็ได้ธำศััย
 หิยบิยัมกันมาลลอกคัตถลงฉบับสมบุรณ์ ถ่ายกันไปได้ถ่ายกันมาได้ แต่
 ในกาลทุกวันนี้ประเทศลังกาและพม่าตกอยู่ในอำนาจอังกฤษ ผู้
 ปกครองรักษาบานเมืองไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนา ก็ทำนุบำรุง
 แต่อาณาประชาราษฎรไพร่บ้าน พลเมือง หาได้ อุดหนุน พระพุท
 ธิศาสนาเหมือนอย่างพระเจ้าแผ่นดินซึ่ง นับถือ พระพุทธ ศาสนา แต่
 ก่อนไม่ พระสงฆ์ซึ่งปฏิบัติตามพระพุทธศาสนาต่างคนต่างประ
 พุติตามลำพังตน คนที่ชวามากกว่าคือเป็นธรรมดา ก็ชักพาให้
 พระปริยัติธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัม พุทธเจ้า ให้วิ ปริตติ
 เียนไปตามธำศััย ส่วนเมืองเขมรนั้นเล่าก็ตกอยู่ในอำนาจ
 ของฝรั่งเศส ไม่มีการที่จะอุดหนุนพระพุทธศาสนาให้เป็นการ
 มั่นคงถาวรไปได้ ส่วนเมืองลาวที่อยู่ในพระราชอาณาเขตสยาม
 เจ้านายและไพร่บ้านพลเมืองก็นับถือ พระพุทธ ศาสนา วิปริต แปร
 ปรวนไปด้วยเจือปนผีสาแหรก จะเขาเป็นหลักฐานมั่นคงก็ไม่ได้
 ได้ถ้าพระไตรปิฎกวิปริตตลาดเคลื่อนไปในเวลานี้ จะหาที่สอบ
 ส่วนลลอกคัตถเหมือนอย่างแต่ก่อนนั้นไม่มีแล้ว การพระพุทธศาสนา
 ยังเจริญมั่นคงถาวรอยู่ในแต่ในประเทศสยามประเทศเดียว จึง
 เป็นเวลาสมควรที่จะสอบสวนพระไตรปิฎกให้ถูกต้องบริบูรณ์ แล้ว
 สร้างขึ้นไว้ ให้ มากฉบับ แพร่หลายจะได้เป็นหลักฐาน สืบเชื้อสาย

ของศาสนธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสืบไป ภายหน้า
ก็ธรรมอันใดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสั่งสอนย่อมเป็นธรรมอันวิ-
เศษสุดอดมยั้ง ซึ่งจะทำให้สัตว์พ้นจากทุกข์ภัยโดยจริงเป็นธรรม
วิเศษเที่ยงแท้ ย่อมจะเป็นที่ปรารถนาของผู้มีปัญญา ได้เล่าเรียน
ไตรตรองแล้วปฏิบัติตามประสงค์คงจะมีผู้ ซึ่งจะ อยากรู้เรียน รู้เพื่อ
ปฏิบัติตามสืบไปภายหน้าเป็นแท้ ซึ่งเป็นธรรมที่ควรจะสงวนไว้
ให้เป็นประโยชน์แก่ชนในภายหน้าการสร้างพระไตรปิฎกในประ-
เทศสยาม ที่มาแต่โบราณนั้นจารเป็นอักษรขอมลงในใบลาน
เพื่อเป็นของถาวรมั่นคงแต่การทำ เป็นการลำบาก เพราะว่าดำเรี
แต่ละคมกรกเป็นการเนิ่นช้า มากยากที่จะให้ฉบับพระปริยัติธรรม
แพร่หลายไปได้ อนึ่งในสยามรัฐมณฑลนั้นได้เคยใช้อักษรขอมเป็น
แบบฉบับมา จึงทำให้คนเป็นอันมากเข้าใจเสียว่าอักษรขอมเป็น
อักษรรับรองเนือความในพระพุทศาสนา เมื่อจะกล่าวโดยจริง
เข้าแล้ว ตัวอักษรไม่เป็นประมาณ อักษรใด ๆ จักควรใช้ได้
ทั้งสน ประเทศอันที่นับถือพระพุทศาสนา คือลังกา พม่า ลาว
เขมร เป็นต้นก็สร้างพระไตรปิฎกด้วยอักษรต่างประเทศของตน
ทุกประเทศ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเป็นการ
เห็นเกล้ามาแล้วข้างต้นนี้ จึงมีพระราชประสงค์จะให้ไตรปิฎก

ตอบพระไตรปิฎกให้ถูกถ้วนแล้ว และตีพิมพ์ด้วยอักษรสยาม
 เป็นคัมภีร์เล่ม ๑ บาง ๒ เล่มบาง เพราะทรงพระราชดำริเห็น
 ว่าจะเป็นประโยชน์ดีกว่าจารึกในใบลาน เรียงพิมพ์ครั้ง ๑ ตีได้
 หลาย ๑๐๐ ฉบับ จะหยิบยกไปมากไม่เป็นการลำบาก ท่านผู้
 จะดูสอบสวนได้ง่าย เพราะหนังสือคัมภีร์ ๑ ก็รวบรวมอยู่ในเล่ม
 เดียวไม่กระจัดกระจายขาดตกบกพร่อง ถึงแม้ว่ากระต่ายจะไม่
 เป็นของมั่นคงถาวรเสมอ ด้วยใบลานก็จริงอยู่ แต่พิมพ์ครั้ง ๑
 มากกว่าใบลานหลายสิบเท่า และถากเก็บรักษาไว้ได้ ๗๐๐ ปี
 หนึ่งพันปีได้เป็นประโยชน์ต่อการ
 มาก กิตติมพเพมชนได้ออกมากกว่า และเร็วกว่าที่จะจารึกลงใน
 ใบลาน พระคัมภีร์ประปริยัตถมก็จะแพร่หลาย สมบูรณ์ใน
 สยามรัฐมณฑลสืบไปภายหน้า ทรงพระราชดำริเห็น ว่าเป็น
 ประโยชน์ดังนี้ จึงมีพระราชประสงค์จะตีพิมพ์พระปริยัตถม
 ขึ้นให้แพร่หลาย เป็นการเกื้อกูลแก่การตั้งมั่นของคำสอนแห่ง
 พระสัมมาสัมพุทธเจ้าสืบไปภายหน้า อีกประการหนึ่งการมีพระ
 ราชประสงค์จะตีพิมพ์พระปริยัตถมครั้งนี้ ได้มีพระราชหฤทัย
 มุ่งหมายจะใคร่ให้สำเร็จลงทัน กำหนด ซึ่งตั้ง พระราชหฤทัย ไว้ว่า
 ถ้าเสด็จดำรงอยู่ในสิริราชสมบัติได้ถึง ๒๕ ปี จะโปรดให้ม
 หารัชมงคลของพระไตรปิฎกนี้ ให้เป็นการกุศลในมงคลสมัย ก็

การซึ่งจะเสด็จดำรงอยู่ได้หรือไม่ได้ จนถึง กำหนดที่ ว่านั้น เขาเป็น
ประมาณแน่วไม่ได้ แต่ทรงพระปรารภตรววจสอบพระไตรปิฎกและ
สร้างชนให้แพร่หลายนั้นจะเป็นการมีคุณแก่คนทั้งปวงทั่วไป นับ
ว่าเป็นการพระราชกุศลอันใหญ่ เป็นไปในทางที่ขอบรรพม คง
จะเป็นเครื่องอุปถัมภ์ให้สำเร็จดังพระบรมราชประสงค์

จึงมีพระราชโองการโปรดเกล้าฯ ดำรัสส่งพระเจ้าน้องยา
เธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชเป็น
แม่กองจัดการที่จะตีพิมพ์พระไตรปิฎก และ โปรดเกล้าฯ ให้เจ้า
พนักงานอาราธนาพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งทรงผนวชและราชา
คณะฐานานุกรมเปรียญผู้ปริยัติธรรม มาประชุมฟังพระราชดำริ
พระราชประสงค์แล้ว ได้แบ่งปันกันตรวจแก้ไขต้นฉบับส่งลงโรง
พิมพ์แล้วสำเร็จบริบูรณ์ตามพระราชประสงค์

ทรงพระราชอุทิศส่วนพระราชกุศล ในการซึ่งได้ทรงสร้าง
พระปริยัติธรรมครั้งนั้น แก่มหาชนนิกรทั่วไป ขอให้พระปริยัติ
ธรรมอันตีพิมพ์ไว้นี้ ดำรงอยู่สืบไปสันกาลนานเทอญฯ

ทรงสร้างพระกริ่งอันมีชื่อเสียง

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์
นอกจากจะทรงดำรงตำแหน่งมหาสังฆปริณายก ที่ทรงพระเกียรติ

คุณอันสูงส่งแล้ว พระองค์ยังได้ทรงคุณวิเศษในทางสร้างพระ
เครื่องด้วย เช่นเดียวกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุ-
ชิตชิโนรส พระเครื่องที่พระองค์ทรงสร้างนั้นเป็นพระกริ่ง ซึ่งคนทั้ง
หลายนิยมเรียกกันว่า “พระกริ่งปวเรศ” ปัจจุบันนี้หาได้ยาก
มาก เพราะมีผู้นิยมนับถือกันว่าเป็นพระกริ่งที่ทรงคุณวิเศษหลาย
ประการ ผู้เขียนเองไม่มีความรู้ที่จะบรรยายถึงคุณวิเศษและประ-
วัติการสร้างได้ จึงขอคัดเอาจากคำเล่าของคณพนิย ศักดิ์เสนีย์
ในเรื่องเครื่องรางของขลังมาไว้เป็นใจความดังนี้

ครั้นในการต่อมาดำรับการสร้างพระกริ่ง และองค์พระกริ่ง
พระปฐมของราชวงศ์กัมพูชา ได้ตกทอดมาเป็นสมบัติของพระองค์
เจ้าฤกษ์ พระโอรสของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์
บรรดาเจ้าเขมรทั้งหลายอยู่ในราชสำนักกรุงเทพฯ และทรงอุปสมบท
อยู่ในวัดบวรนิเวศวิหาร ได้เห็นเกียรติคุณของสมเด็จพระยา-
ปวเรศฯ ว่าเป็นพระเถระผู้แก้แค้นทางสมบัติ เชี่ยวชาญทั้งพระ
สูตรและทางปฏิบัติ จนได้รับยกย่องจากพระบาทสมเด็จพระ-
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าเป็นพระราชเถระผู้ทรงคุณประกอบกับ
พระองค์เจ้าฤกษ์หรือสมเด็จพระยาปวเรศฯ มีพระราชธิดา-
ศัยควรรแก่การสักการะ เป็นที่ถูกพระทัยราชวงศ์กัมพูชาทางมอ-
ดนั้น จึงได้พร้อมใจกัน อาราธนา ให้สมเด็จพระยาปวเรศฯ

๑. คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

พระกริ่งพระปทุมของกัมพูชา กล่าวกันว่าสร้างด้วยการ
ประจมนตราคมของพระพุทธรูปศาสนาฝ่ายมหายาน แต่พระกริ่ง
ปวเรศประจมนตราคมพระพุทธรูปศาสนาฝ่ายหินยาน เป็นอีกคำภีร์
หนึ่งหรือเป็นคำภีร์พระศาสนา ในประเทศไทยนับถืออยู่ในปัจจุ-
บัน และกำหนดไว้เป็นหลักในการสร้างว่า

๑. ทรงสร้างเป็นปางมารวิชัย . ทรงถือเอาหลักในพระ
พุทธรูประวัดตอนพระพุทธรูปองค์ทรงมีชัยชนะ หรือผจญพระยามาร
ซึ่งว่า พระยาวัดวัดมารวิชัยราชันได้ชัยชนะ

๒. หมอนามนตในพระหัตถ์ซ้ายหน้าตัก เดิมใช้เป็นท
บรรจุนาพระพุทธรูปมณฑปมณฑปบุญสุทธินที หรือเมณาคกตสถ
ทง ๕ คอ

๑. แม่นาคงคา

๒. แม่นายมนา

๓. แม่นามหิทธิ

๔. แม่นาสรุก

๕. แม่นาอจิรวดี

ซึ่งถือว่าเป็นเมณาคกตสถ บรรดาให้ผู้อาบกินได้ประ-
สพความสำเร็จตามความปรารถนา แต่พระกริ่งปวเรศสมเด็จพระ
พุทธทรงสร้างทรงหลั่งนาพระพุทธรูปมณฑปมณฑปมณฑปในเบ้า เวลา
ทาพิธีหล่อทุกองค์

๓. บัลลังก์บัว ๘ กลีบ คือด้านหน้า ๗ กลีบ ด้านหลัง
ตรงกึ่งกลางอีก ๑ กลีบ บัลลังก์บัวแบบนทรงถือนมิตครวาท
พระพุทธรูปองค์ทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์ แล้วดอกบัวได้ผุดขึ้นเป็น
พุทธบัลลังก์ และทศรางไหมกลีบนั้นกัทรถถอลกักรวมวิชา ๘
ประการ คือ

- กลีบที่ ๑ อธิวิจิตร (แสดงฤทธิ์ได้)
- กลีบที่ ๒ มโนมยทธิ (ฤทธิ์ทางใจ)
- กลีบที่ ๓ ทิพโสตา (หัตถิพย์)
- กลีบที่ ๔ เจโตปริยญาณ (รู้จักกำหนดใจผู้อื่น)
- กลีบที่ ๕ ทิพจักขุ (ตาทิพย์)
- กลีบที่ ๖ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (ระลึกชาติได้)
- กลีบที่ ๗ จตูปปาตญาณ (รู้จักจุดและอุปบัติ)
- กลีบที่ ๘ อาสวักขยญาณ (รู้จักทำอาสวะให้สิ้นไป)

ผลคุณ หรือลูกกริ่งในองค์พระ ทรงจารึกพระนาม
พระพุทธรูปเจ้าในอดีตลงในแผ่นโลหะ แล้วหล่อห่อลงไปในนามนัต
เป็นลูกกริ่งพระนามพระพุทธรูปเจ้าในอดีตนั้นก็คือ

- ๑. พระวิปัสสิ
- ๒. พระสิขิ
- ๓. พระเวสสกุ

๔. พระกฤษณ์
๕. พระโกนาคมนะ
๖. พระกัศปะ
๗. พระโคตม

“พระกัศปะและพระโกนาคมนะได้กราบทูลพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ถิ่นที่อาศัยอยู่ชดช้อยมาก และในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ใช้น้ำพระพุทธรูป พระกัศปะ พระองค์ท่านไว้ในพระราชพิธีมูรธาภิเษก เป็นประจำทุกคราวตาม การตั้งพระราชพิธี”

นอกจากพระเกียรติคุณทางสร้างพระกัศปะ ยังได้แสดง พระองค์ว่าทรงฝึกฝนในทางกวีนิพนธ์น้อย แต่มีได้ทรงนิพนธ์ อย่างจริงจังมากนัก แต่ได้ทรงนิพนธ์พอจะเรียกว่าเป็นอนุสรณ์ ไว้ ๒ เรื่อง คือโคลงเรื่องพระราชประวัติ พระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง ๑ กับกลอนกาพย์เรื่องเสด็จไปเมือง นครศรีธรรมราชเรื่อง ๑

โคลงเรื่องพระราชประวัติรัชกาลที่ ๔ นั้น ทรงแต่งเป็น โคลง ๕ สุภาพโคลง ๓ โคลง ๒ ทรงพรรณนาตั้งแต่แรกประสูติ จนถึงสวรรคต แต่ไม่ทราบว่าทรงแต่งเมื่อใด

ส่วนกลอนกาพย์เรื่องเสด็จไปเมืองนครศรีธรรมราชนั้นว่า กันว่าทรงแต่งเมื่อราว พ.ศ. ๒๔๐๓ ครั้นเสด็จไปนมัสการพระธาตุ

สมเด็จพระยาปวเรศ ฯ

๑๕๓

เมืองนครศรีธรรมราช และทรงดแบบเจดีย์พระธาตุ เพื่อนำ
มาประกอบการสร้างพระปฐมเจดีย์ด้วย แต่กวนพณทั้ง ๒ เรือง
นี้ไม่มีใครแพร่หลาย จึงไม่มีใครมีผู้ทราบว่าพระองค์ได้ทรงนิพนธ์
และมีความสามารถในทางกวี

ทรงได้รับพระมหาสมณุตมาภิเษก

ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๓๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัว ทรงระลึกถึงอุปการคุณที่เคยมีต่อพระองค์มาแต่ทรง-
พระเยาว์ และความตั้งงามของพระองค์ท่านในฐานะที่ดำรงตำ-
แหน่งสังฆปริณายก มิได้มีสิ่งใดเป็นข้อบกพร่องในพระธรรม
วินัย และโดยเฉพาะได้เคยเป็นพระอุปัชฌาย์ของพระมุนี
เป็นสามเณรและพระภิกษุ นับว่าเป็นบูรพาจารย์ที่ทรงเคารพ
อย่างสูง จึงได้ทรงสถาปนาเลื่อนพระยศ ให้เป็นสมเด็จพระพระ
ยามะอินท ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๕ ซึ่งมีสำเนาประกาศ
ดังต่อไปนี้

ประกาศพระมหาสมณุตมาภิเษก

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนายุกาลเป็นอดีตภาคล่วงแล้ว

๒๔๓๕ พรรษา ๖๗

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ ๖๗ พระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชดำริเห็นว่าพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ
ปวเรศวริยาลงกรณ์ ได้ดำรงพระยศเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระ
องค์เจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ และเป็นประธานายกปรีณานิบัติ มีสมณ
ศักดิ์ใหญ่ยิ่งกว่าบรรดาสงฆ์ บรรพชิตสังฆราชอาณาเขต มาตัง
แต่วันศุกร์เดือน ๓ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะโรง เบญจศกจุลศักราช ๑๒๓๕
ลงมาจากนาคดับนมพระชนมายุเจริญยังชน จนไม่มีบรมวงศานุ
วงศ์องค์ใดในมหาจักรีบรมราชตระกูลนี้ ทูลลงดับไปแล้วกิตติ
ดำรงอยู่กิตติ จะได้มีพระชนมายุยืนยาวมาเสมอด้วยพระชนมายุสัก
พระองค์เดียว เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระ
บรมวงศานุวงศ์ทรงมีนิตมความเคารพนับถือยิ่งชกว่าแต่ก่อน
อีกประการหนึ่งฝ่ายบรรพชิต บรรดาพระสงฆ์ซึ่งมีสมณศักดิ์
ในเวลานั้น ไม่มีผู้ใดซึ่งจะมีพรรษาอายุเจริญยิ่งกว่าพระชนมายุ
และพรรษา ก็ยอมเป็นทỳนิตเคารพนับถือยิ่งใหญ่นิสมณมณ
ฑลทั่วทุกสถาน

อนึ่ง แต่ก่อนมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวทรงสถาปนา พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปรมมา
นุชิตวิโนรต กิตติด้วยพระราชปรีณายกพระชนมายุเจริญยิ่งกว่าพระ
บรมวงศานุวงศ์ทรงปวง

อีกประการหนึ่งด้วยการที่ทรงผนวชมาช้านาน ทรงคุณ
ธรรมทางปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนา และได้เป็นครูอาจารย์แห่ง

ราชตระกูลและประชาชนเป็นอันมากเป็นท่ง ถ้าจะเทียบแต่
ด้วยคุณธรรมการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา หรือด้วยการที่ได้
เป็นครุอาจารย์ของพระบรมวงศานุวงศ์ และมหาชนเป็นอัน
มากนักพิเศษกว่า ด้วยได้ทรงเป็นพระอุปัชฌายาจารย์ในพระเจ้า
แผ่นดิน และพระบรมวงศานุวงศ์มโหฬารและพระองค์เจ้าต่างกรม
และพระองค์เจ้าตลอดจนข้าราชการเป็นอันมาก จนถึงในครั้ง
หนึ่งได้ทรงเป็นพระอุปัชฌายาจารย์ ในสมเด็จพระบรมโอรสา-
ธิราชสยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งยังทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่ใน
บดิน เพราะฉะนั้นบรรดาบรมราชตระกูลและตระกูลทั้งปวง ท่ง
ในสมณมณฑลทั่วทุกหนทุกแห่ง ย่อมมีความเคารพนับถือใน
พระองค์สองประการคือ เป็นพระเจ้านาม ซึ่งมีพระชนมายุเจริญ
ยิ่งกว่าพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวง ท่งเป็นพระอุปัชฌายาจารย์อีก
ฝ่ายหนึ่ง จึงมีความนิยมยินดีที่จะใคร่ให้ได้ดำรงพระยศอันยิ่ง-
ใหญ่ เสมอกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีวิสุทธิวงศ์ โดยรับมหาสมณุต-
มาภิเชก และเลื่อนกรมเป็นพระเจ้านามวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระ
พระให้เต็มตามความยินดีเลื่อมใส จะได้เป็นที่เคารพสักการบูชา
เป็นที่ชื่นชมยินดีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และบรมวงศา-
นุวงศ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยและอเนกนิกร มหาชนบรรดาที่
นับถือพระพุทธศาสนาทั่วหน้า

จึงมีพระราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ไปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการมหาสมณตมาภิเษก และเลื่อนพระอิสริยยศ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ขึ้นเป็นกรมสมเด็จพระยามีพระนาม ตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ บวรวิสุทธิยพันธุ์ ปิยพรหมจรรย์วรธรรมยติ ฯลฯ ให้ทรงศักดินา ๑๕,๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างพระองค์เจ้าต่างกรมตำแหน่งใหญ่ ในพระบรมมหาราชวัง และดำรงพระยศฝ่ายสมณศักดิ์ เป็นเจ้าคณะใหญ่แห่งพระสงฆ์ทั้งกรุงเทพฯ ฯ และหัวเมืองทวารวดี อาณาเขต พระราชทานนิตยภัตบูชาเดือนละ ๑๒ ตำลึง ขอบอาราธนาให้ทรงรับพระพุทธรูปเป็นภาระส่งสอนช่วยระงับอิทธิพลพระภิกษุสงฆ์สามเณรทั่วไป โดยสมควรแก่พระอิสริยยศสมณศักดิ์ จงทรงเจริญพระชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสมบัติสรรพสิริสวัสดิพัฒนามงคล วิบูลย์คุณภลจักรฐิติกาล ในพระพุทธรูปเทอญ ฯ

อนึ่ง เพื่อให้ผู้อ่านได้ทราบถึงพระราชพิธี มหาสมณตมาภิเษกไว้สักเล็กน้อย ตามที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวิภาวดีโรสสรเสวโรดมเจ้าไ้ดังนี้

“ ฯลฯ ตงพิธีสงฆ์ในพระอุโบสถ มีเทียนชัยและเตียงพระสงฆ์สวดภาณวาร ตังพระแท่นเศวตฉัตรในนั้น ตังพระแท่น

สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาปวเรศฯ

๑๕๓

ทรงทูลเกล้าฯ ถวายแก้ ใบบังพระบาทสมเด็จพระที่นั่งอัมพรสถาน
บริเวณนั้นออกมา มีสวดมนต์ตั้งนาฬิกา ๑ วัน พระสงฆ์
๒๐ รูป รุ่งเช้าจุดเทียนชัย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
โปรดให้กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงจุด พระสงฆ์เข้าพระราช
พิธี ๓๐ รูป สวดมนต์ ๓ เวลา และสวดภาณวาร ๓ วัน ๓ คืน
เช้าวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๔๓๔ ทรงแล้วเสด็จขึ้นพระแท่น
เศวตฉัตร มีประกาศกระแสพระบรมราชโองการทรงสถาปนา
แล้ว ทรงรับพระสุพรรณบัฏ เครื่องยศ ดอกไม้ธูปเทียนและต้น
ไม้ทองเงินของหลวงแล้วทรงถวายศีล เป็นเสร็จการรับมหาสม-
ณุตมาภิเษกเพียงเท่านั้น ฯ ต่อมาทรงธรรม ๔ ถิ่นที่ อนุโลม
ตามบรมราชาภิเษก ถิ่นที่ทศพิธราชธรรมจรรยาเปลี่ยนเป็นไตร
สิกขา และทรงรับดอกไม้ธูปเทียนของพระสงฆ์พระบรมวงศานุ-
วงศ์และข้าราชการ ฯลฯ”

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวิยาลังกรณ์
ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชอยู่ ๓๘ พรรษา ถิ่นพระ
ชนม หมายความว่าพระองค์ทรงดำรงตำแหน่งพระประมุขของสงฆ์นาน
กว่าทุกพระองค์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ
วโรรส ทรงเล่าไว้ในตำนานวัดบวรนิเวศ เมื่อทรงประจวบ
จนสิ้นพระชนม์ว่า

“สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลังกรณ์ ทรงประชวรตอกระຈก ในที่สุดพระเนตรมืดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ ทรงล้ม พระอัฐิพระกรรช้ายคลาดจากกัน ใช้พระกรข้างนั้นไม่ได้อีก ในลำดับนั้นประวรพระโรคกลัดบังคนหนัก จัดเข้าในพระโรคชรา นิพพานเวลาเช้าตรู่ วันพฤหัสบดีที่ ๒๙ กันยายน ศกนั้น ตรงกับชน ๘ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีมะโรง จัตุวารศก จ.ศ. ๑๒๕๔ เสด็จอยู่ในผนวช ๖๓ ปีกับ ๓ เดือน หรือ ๖๔ พรรษายังไม่ตลอด ทรงครองวัดบวรนิเวศน์ได้ ๔๑ ปีกับ ๖ เดือนเศษ ทรงรับมหาสมณุตมาภิเษกได้ ๑๑ เดือนเศษยังไม่ทันเต็มปี ว ล ฯ”

ในหนังสือประวัติสมเด็จพระสังฆราชมหาดังขปริณายก ในกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับ ของ พระยาทิพโกษา กล่าวถึงตอนนั้น พระชนม์ได้ว่า

“ถึงวันที่ ๑๓ กันยายน รตนโกสินทร์ศก ๑๑๑ (ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๓๕) สมเด็จพระยาปวเรศวริยาลังกรณ์ ทรงพระประชวรพระโรคชรา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมประชวรเนื่อง ๆ ถึงวันที่ ๒๑ เป็นวันอุโบสถ ท่านมีพระประสงค์จะเสด็จไปทำพระอุโบสถที่ในพระอุโบสถเพราะตั้งแต่ทรงผนวชมาทุก วันทุกอุโบสถไม่เคยขาดเลย แม้ประชวรจะทรงเดินไปไม่ได้ ก็ได้เคยโปรดให้เชิญเสด็จไป แม้

ในคราวนี้จะโปรดให้เชิญเสด็จไปเหมือนเช่นนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปเยี่ยมประชวรในวันนั้น เมื่อทรงทราบพระประสงค์ทรงเกรงว่า ถ้าเสด็จไปพระโรคจะกำเริบมากขึ้น จึงทรงพระราชอุทิศที่ในบริเวณพระตำหนักนั้นเป็นที่วิสงคามสีมา เพื่อสงฆ์จะได้ประชุมทำอุโบสถในที่นั้น ให้เป็นการสมพระประสงค์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศฯ และไม่ต้องเชิญเสด็จท่านไปถึงพระอุโบสถ ประชวรมาจนวันที่ ๒๘ กันยายน ถึงเวลา ๑๑ ทุ่มกับ ๓ นาที สิ้นพระชนม์ พระชนมายุได้ ๘๓ ปี กับ ๑๓ วัน ทรงผนวชเป็นพระภิกษุได้ ๖๕ พรรษา กับ ๑๓ วัน ดำรงพระเกียรติยศในที่เจ้าคณะใหญ่ ฝ่ายธรรมยุติกนิกายได้ ๔๒ ปี สถิตในมหาสมณุตมาภิเศกได้ ๑๐ เดือน โปรดให้ทำงานพระศพที่เมรุพิมานเป็นการบูชา นำหน้ากองงานพระบรมศพสมเด็จพระบรม โอวสาราชเจ้าฟ้ามหาวชิรมนตรี เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๔๓ ถวายพระเพลิงเมื่อ ณ วันที่ ๑๖ มกราคม วัดนโกสินทร์ศก ๑๑๘ แล้วเชิญพระอัฐิกลับไปประดิษฐานไว้ที่พระตำหนัก ณ วัดบวรนิเวศ โปรดให้มีตำแหน่งฐานานุกรมสำหรับรักษาพระอัฐิ และเชิญเสด็จลงสวดปกรณ์ในพระอุโบสถ เวลาเสด็จพระราชทานพระกฐินทุกปีเป็นประเพณีมาแต่ชาติ

๑. ผิดกันคนละวันกับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณฯ
๒. ที่พระศพต้องค้างนานถึง ๘ ปี เพราะระหว่างนั้นเกิดกรณีพิพาทกับฝรั่งเศส เรื่องอินโดจีน

นิยามานสุต ภวนฺติ ตานา
เมื่อสัตว์จะตาย ไม่มีผู้ป้องกันได้

ฝนจะตกสัตว์จะตายวายวาท
ใครจะอาจห้ามได้ทีไหนหนอ
พอถึงฆาตชาติขวงไม่รงวอด
ใครจะต่อให้ได้นั้นไม่มี

จะป้องกันความตายให้ได้นั้น
กเห็นแต่พระธรรมจาวก
ไม่เกิดแก่เจ็บตายกายอินทรีย์
จนถึงที่พระนิพพานพ้นการตาย ฯ

สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว)

วัดราชประดิษฐ์

องค์ที่ ๙

พ.ศ. ๒๔๓๖-๒๔๔๒

สมเด็จพระสังฆราช (สา) ปุสฺสเทวเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๙ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สถิต ณ วัดราชประดิษฐ์ และเป็นสมเด็จพระสังฆราชในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ มีพระนามเดิมว่า สา เกิดในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๙ แรม ๙ ค่ำ ปีระกา จุลศักราช ๑๑๗๕ พ.ศ. ๒๓๕๖ บิดาชื่อนั่น เป็นชาวตำบลบางเชิงกรวน จังหวัดราชบุรี มารดาชื่อนุช เป็นชาวตำบลบางไผ่ใหญ่ แขวงเมืองนนทบุรี

กล่าวกันว่าเมื่อสมเด็จบิดาท่านยังบวชเป็นพระอยู่นั้น เป็นผู้อำนวยการเทศน์มลิ้นท์ และมาลัยมากแม่นเมื่อสึกออกมาแล้วยังมีผู้เรียกกันติดปากว่า “อาจารย์จนมลิ้นท์มาลัย” เมื่อบิดาท่าน

ได้สมรสแล้วย้ายจากราชบุรีมาอยู่ที่บ้านบางไผ่ใหญ่ นนทบุรี ซึ่งเป็นบ้านของมารดาท่าน และท่านมีพี่น้องชายหญิงร่วมบิดามารดา รวม ๕ คนคือ

๑. เป็นหญิง ชื่อ บวบ
๒. เป็นชาย ชื่อ ช่าง (ต่อมารับราชการมีบรรดาศักดิ์เป็นพระศุภรัตกาศยานุรักษ์)
๓. เป็นชาย ชื่อ ส่า (คือสมเด็จพระสังฆราชของคณะ)
๔. เป็นชาย ชื่อ สั่ง (เคยอุปสมบทเป็นพระภิกษุมีสมณศักดิ์เป็นพระสุนทรมนูอยู่วัดบวรนิเวศ แล้วลาสิกขา)
๕. เป็นหญิง ชื่อ อิม

ไม่มีหลักฐานว่าสมเด็จพระสังฆราช (ส่า) ได้บรรพชาเป็นสามเณรเมื่ออายุเท่าใด เป็นแต่ว่าได้บรรพชาเป็นสามเณรเมื่อยังเยาว์วัยอยู่วัดใดใหม่บางขุนเทียน ตำบลบ้านหม้อบางตะนาวศรี จังหวัดนนทบุรี และได้ศึกษาหาความรู้ตามสมัยนิยมในเวลานั้นตลอดมา ส่วนมากศึกษาบาลีจากบิดาเป็นเบื้องต้นพอแปลได้ เพราะท่านบิดาเป็นผู้พระปริยัติธรรมพอสมควร และใฝ่ใจศึกษาในพระศาสนามาก จนสามารถเทศน์เรื่องมิลินทมาลัย อันเป็นเรื่องสำคัญในพระพุทธศาสนาได้คล่องแคล่วจนจนมื่อเสวยดวงโคกแล้วมาแล้ว

เมื่อศึกษาพระปริยัติธรรมเป็นพื้นฐานเบื้องต้น พอแปลได้ แต่ยังไม่ถึงกับแตกฉานที่จะเข้าสอบเปรียญในสมัยนั้นได้ จึงย้ายเข้ามาอยู่วัดในกรุงเทพฯ แรกทีเดียวอยู่วัดบางลำภู คือ วัดสังเวชวิศยารามฯ ตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๓

และเมื่อมาอยู่วัดสังเวชวิศยารามแล้ว ก็เข้าศึกษาพระปริยัติธรรมอยู่ในสำนักอาจารย์ชื่อนี้ซึ่งเป็นฆราวาส พออายุได้ ๑๕ ปี ก็เข้าสอบแปลในสนามสอบพระปริยัติธรรมของหลวงเป็นครั้งแรก แต่แปลได้เพียง ๒ ประโยค จึงยังไม่ได้เปรียญของทางราชการ แต่ก็ได้ชื่อว่า เป็น “เปรียญวงหน้า”

เหตุที่เรียกว่า “เปรียญวงหน้า” นั้น กรมพระสมมติอมรพันธุ์ และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ว่า

“ด้วยประเพณีแปลพระปริยัติธรรมในสมัยนั้น ผู้เข้าแปลที่แรกต้องเข้าแปลพระธรรมบทให้ได้ครบ ๓ ประโยคในคราวเดียวจึงนับว่าเป็นเปรียญ ถ้าไม่ได้ครบ ๓ ประโยค เข้ามาแปลคราวหน้าก็ต้องแปลแต่ประโยค ๑ ไปใหม่ และครั้งนั้นกรมพระราชวังบวรมหาดัศกิดิพลเดช มีพระประสงค์จะทรงอุปการะแก่พระภิกษุสามเณรที่เล่าเรียน มิให้ทอดทิ้งจากความเพียรไปเสีย

ถ้ารูปใดแปลได้ ๒ ประโยค ทรงรับข้อการไปกว่าจะเข้าแปล
ใหม่ได้เป็นเปรียญ จึงพากันเรียกพระภิกษุสามเณรเหล่านั้นว่า
“เปรียญวงหน้า” มิใช่เป็นสมณศักดิ์

แม้ว่าการสอบครั้งแรก จะได้เป็นเพียงเปรียญวงหน้า
ตามเนร (สา) ก็มีได้ทอดย คงตงหน้าศึกษาพระปริยัตถมต่อ
ไปด้วยความเพียรพยายาม และต่อมาได้เข้าถวายตัวเป็นศิษย์
เรียนพระปริยัตถม กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ซึ่งขณะนั้นทรงผนวชและประทับอยู่วัดสมอราย หรือวัดราชาธิวาส
สมัยนั้นการนำตัวเข้าเป็นศิษย์ของพระเถระผู้ใหญ่ ซึ่งทรงทั้ง
ความรู้และเป็นกรรมการสอบ ถือกันว่าเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญ
อย่างหนึ่ง นอกเหนือจากการเรียนรพระปริยัตถม เพราะได้มี
โอกาสอยู่ใกล้ชิดผู้ใหญ่ ได้เรียนรู ถึงวัตรปฏิบัติอย่างอื่น ๆ ด้วย
ตลอดจนกิจยามารยาท และขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ทั้งในนิยาม
ปกติและเวลาเข้าสอบแปล เพราะกรรมการผู้สอบจะคอยสังเกต
กิจทางทางปฏิภาณไหวพริบของผู้สอบไปด้วยในตัว

ตามเนร (สา) ไชยวาทะเจตนาและมีความรู้กว้างขวางอยู่ในขณะศึกษานานด้วยผู้หนึ่ง ทั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้เป็นพระอาจารย์ทรงแตกฉานชำนาญในพระปริยัติธรรมอย่างยอดเยี่ยมด้วย จึงได้ถ่ายทอดวิชาการให้

สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว)

๒๐๕

แก่สามเณร (สา) ผู้ศิษย์ซึ่งมีสติปัญญาอันเลิศอยู่แล้วอย่างสมบูรณ์ และเมื่อได้ชิมักเขมน้ำเฝ้าเรียนอยู่อีก ๕ ปี จนมีอายุครบ ๑๙ ปี ก็แน่ใจว่ามีความรู้ความสามารถเป็นที่ไว้วางใจได้ทั้งพระอาจารย์และศิษย์ จึงเข้าแปลพระปริยัติธรรมอีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ. ๒๓๗๕ คราวนี้เป็น การสอบครั้งที่ ๒ และครั้งสุดท้ายของสามเณร (สา) กล่าวคือสามารถแปลคราวเดียวได้หมดทั้ง ๕ ประโยค การแสดงถึงสติปัญญาความรู้ ความสามารถออกมาให้ปรากฏชัด แก่คณะกรรมการผู้สอบ จึงได้เป็นเปรียญเอก และเป็นสามเณรองค์แรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ที่สอบปริยัติธรรมปากเปล่าได้เป็นเปรียญ ๕ ประโยค และก็เป็นสามเณรองค์แรกอีกที่แปลคราวเดียวได้ ๕ ประโยค จึงเป็นเรื่องที่น่าอัศจรรย์

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๗๖ อายุได้ ๒๑ ปี ครบกำหนดอุปสมบทจึงได้อุปสมบทที่วัดราชาธิวาสนั่นเอง มีฉายาว่า ปุสฺสโธ เข้าใจว่าพระสุเมธอาจารย์ พุทฺธวโธ เป็นอุปัชฌาย์แต่ยังไม่มียกหลักฐานยืนยันแน่นอน และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระกรรมวาจาจารย์ ได้อยู่วัดราชาธิวาสตลอดมาอีก ๖ พรรษา จึงได้ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาจำพรรษาอยู่วัดบวรนิเวศ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๒ และในบั้นเ

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งเป็นพระราชาคณะที่
พระอมรโมลี

ในฐานะที่พระอมรโมลี เป็นพระเถระผู้ใหญ่ทรงคุณ
วิทย์มีความรู้ความสามารถยอดเยี่ยม จึงเป็นที่ไว้วางพระราช-
หฤทัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และทรงได้เป็น
ศิษย์หลวงเดิม (ดูในประวัติกรมพระยาปวเรศวร) รุ่นเก่ามาแต่
เดิมครั้งรัชกาลที่ ๔ เริ่มตั้งคณะธรรมยุติกา จึงเป็นกำลังสำคัญ
ของคณะธรรมยุติกาเป็นอย่างมาก ได้มชชอยู่ในคณะ “ผู้เป็นที่-
ปรึกษากิจแห่งคณะ” ในจำนวนพระเถระ ๑๐ องค์ ที่ได้รับการ
ยกย่องจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้จะไม่
ปรากฏว่าพระอมรโมลี ได้ทำหน้าที่อื่นใดโดยเฉพาะที่ได้รับมอบ
หมายในขณะนั้นกต แต่ตำแหน่ง “ที่ปรึกษากิจแห่งคณะ” ก็
เป็นสิ่งที่เสริมให้เห็นถึงความรู้ความสามารถของท่านได้เป็นอย่างดี
และหน้าที่อย่างหนึ่ง คือเป็นพระกรรมวาจาจารย์นั้นจะต้องได้เคย
รับมาแน่เพราะตามเรื่องในตำนานวัดบวรนิเวศ ฯ ที่สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเล่าไว้ตอนหนึ่งว่า

“ในการรับกุลบุตร เข้ามาอุปสมบทเมื่อเสด็จมาอยู่วัดนี้
แล้ว ทรงเป็นพระอุปัชฌายะเอง โปรดให้พระศิษย์หลวงเดิม ผู้
เรียนรู้พระปริยัติธรรมสวดกรรมวาจา สดแล้วแต่จะตรัสสั่งให้

รูปหนึ่งรูปใดสวด ทรงถืออำนาจในสังฆกรรมเจ้าภาพไม่อาจ
นิมนต์เขาตามชอบใจ ทรงไขคำบรรพชาแล้วมาจากในการ
อุปสมบท ฯลฯ”

พระอมรโมลีอยู่ใน สมณเพศ ต่อมา ไม่นาน ก็ลาสิกขาบท
การลาสิกขาบทครั้งนั้นยังไม่ทราบสาเหตุชัด โดยมากก็เข้าใจกัน
ว่าเบื้อหน้าในทางเพศพรหมจรรย์ และไม่ปรากฏว่าเป็นบิดา
ครั้นต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้า เจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิง
ถวัลยราชสมบัติแล้ว ทรงทราบเรื่องเข้าจึงโปรดฯ ให้อุปสมบท
ใหม่ (เรื่องที่ว่าไม่ทรงทราบนั้นฟังพิกลอยู่) เพราะพระอมรโมลี
มิใช่ตำแหน่งน้อยและท่านเองก็เป็นเปรียญองค์สำคัญ ที่มีชื่อเสียง
อยู่ในเวลานั้น แต่ทว่าไม่ทูลลาให้ทราบหรือขอมรมาขานุญาต
ก่อนนั้นก็น่าสงสัย น่าจะมีเหตุอื่นและอีกเหตุหนึ่งที่พระอมรโมลีลา
สิกขาบท ซึ่งคนประยทอ สติพิณธ์เล่าไว้ในหนังสือศาลไทยใน
อดีต มีเรื่องเกี่ยวโยงถึงพระเทพโมลี (ผึ่ง) ด้วย จึงขอยกมา
กล่าวไว้ในที่นี้ทั้งหมดว่า

“... ครั้นนั้นพระมหาวิฆาณกรรม มาได้ภรรยาในเมือง
หลวงชื่อผ่องเป็นธิดาหลวงธรรมรักษา (บุญเกิด) มีบุตรกับ
ภรรยาหลวงเป็นชายชื่อว่า นายผ่อง ๗ คนได้ไปเล่าเรียนอ่านหนังสือ
ไทยและชอบกับ พระญาณ สมโพธิ ณ วัดมหาธาตุ แล้วได้

เจ้าเรียนคัมภีร์พระไตรปิฎกในที่ประชุมพระเถรานุเถระที่ พระที่นั่ง
ดุสิตมหาปราสาทในขณะที่เป็นสามเณรสามารถสอบได้ ๕ ประโยค
ในครั้งแรก ได้รับตาลปัตรมหากับเขาด้วย

ครั้นเมื่อสามเณรผ่องมีอายุได้ ๒๑ ปี จึงได้บวชเป็นพระ-
ภิกษุ ในพรรษาต้น ได้เข้าสอบไฟได้อีก ๓ ประโยค รวมเป็น
เปรียญ ๘ ประโยค ได้รับพระราชทานนิตยภัตและตาลปัตรเลื่อน
ตำแหน่งยศเปรียญเอก

ล่วงมาถึงรัชกาลที่ ๓ พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่
หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพระมหาผ่องเปรียญเอกเป็นที่
พระเทพโมลีพระราชคณะสามัญวัดราชบูรณะในพระนคร พระ
เทพโมลี (ผ่อง) ผู้มีนิสัยเป็นนักปราชญ์ฉลาดทางหนังสือขอม
และหนังสือไทยเป็นอันมาก และเป็นผู้ตนคิดประดิษฐ์แต่ง “ปฐม
มาลา” เป็นตำราส่งสอนวิชาหนังสือไทยให้ใช้อย่างถูกต้อง ตาม
ทำนองแบบหนังสือ “จินตามณี” ใช้ตัวพยัญชนะและสระถูกต้อง
พระเทพโมลีผู้มามีพรสวรรค์เป็นพิเศษในการเทศนา เป็นที่ถูก
พระราชหฤทัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยิ่งนัก กล่าวกันว่า
หาพระราชคณะองค์ใดเสมอเหมือนมิได้ เลย นอกจากนั้นนัก เป็นที่
ติดอกติดใจของท่านเจ้าขุนมูลนายและราษฎรทั่วไปในฝั่งปากเทคน
อีกด้วย

แต่ในกาลต่อมาบังเกิดมีพระอมรโมลี (สา) พระราชาคณะสามัญวัดบวรนิเวศของคณะหนึ่ง ที่ได้อธิษฐานเป็นผู้เฉลียวฉลาด เป็นนักปราชญ์อีกของคณะหนึ่ง ถวายเทศนาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดปรานมากเสมอพระเทพโมลี (ผึ่ง) วัดราชบูรณะ พระอมรโมลีรับสั่งต่อมาได้เป็นสมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐ์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

อยู่ต่อมาในกาลครั้งหนึ่งจวน ๆ จะถึงกำหนดการฉลองวัดพระเชตุพนเป็นงานมหกรรมสมโภชพระอารามหลวง ซึ่งในเรื่องการวัดวาเช่นนี้ยอมทราบกันตอช้อยแล้วว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงห่มเทได้ทุกอย่างเพื่อพระบวรพุทธศาสนา ครั้นนั้นทรงจัดสรรเครื่องไทยทานสำหรับพระราชทานแก่พระสงฆ์ราชาคณะนั้นรูปหนึ่ง ราคาไทยทานไม่ต่ำกว่า ๑๐ ชั่ง อันเป็นจำนวนมิใช่น้อยเลย และทรงจัดสรรสิ่งของทานสำหรับจะถวายแก่พระสงฆ์

การครั้งนี้พระเทพโมลี (ผึ่ง) มาจินตนาการว่า ถ้าเราจะอยู่ในที่พระราชาคณะเช่นนี้คงที่จะต้องรับพระราชทานไทยทานของหลวงราคาสิบชั่งในการฉลองวัดพระเชตุพนครั้งนี้ ถ้าเรารับแล้วจะถวายพระพรลาสิกขา ก็จะทำให้เกิดความเกลียดชังอยู่ เหมือนกับว่า

รับไทยทานของราคา สิบชั่งแล้ว ก็เอามา ทำทุน ในเพศฆราวาสไม่
ควรจะรอคอยรับพระราชนิพนธ์เลย

เมื่อมาดาร์เชนแนแล้วจึงได้ตระเตรียมการที่จะเข้าไปถวาย
พระพรลาสิกขาบทต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่ยังไม่ทันจะ
เข้าเฝ้า ณ พระบรมมหาราชวัง ก็พอดมี ฎีกากรม สังฆการี มาวาง
ความตามฎีกาว่า

“ขออาราธนาเจ้าคุณเทพโมลี เข้าไป ถวาย เทศนา ถิ่นที่
พิเศษในพระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัยมโหฬารวิมาน (ท้องพระโรง)
ในพระราชวังหลวงเวลายามหนึ่ง”

ปรากฏว่าพระเทพโมลีตกใจมาก จึงรีบเข้าเฝ้าเพื่อถวาย
พระพรลาสิกขาบท ก่อนเวลาจะถวายเทศน์ถิ่นที่พิเศษพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทอด พระเนตรเห็นความ ลูกดล ลูกดล
ของเจ้าคุณเทพโมลิตั้งนั้น จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสถามว่า

“ขีตนั้นเข้ามาหาโยมทำไม มีธุระอันอะไรหรือ ๕ หลง
วันเข้ามาจะเทศน์ วันนั้นยังไม่ทันถึงกำหนดนัดที่จะมีเทศน์”

ฝ่ายพระเทพโมลี (ผั่ง) จึงถวายพระพรว่า

“ขอถวายพระพรเจริญแด่มหาบพิตร พระราช สมภารเจ้า
อาตมาภาพขอถวายพระพรลาสิกขามิควรแล้วจะทรง พระ กรุณา
โปรด ขอถวายพระพร”

สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว)

๒๑๑

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระ พิโรธ มาก
มีพระบรมราชดำรัสว่า

“ โยมชอบใจฟังขตณผงเทศน์ เมื่อขตณจะเลิกไม่เทศน์
ให้โยมฟังก็ตามแต่ใจเกิด ” พร้อมกันนั้นมีพระบรมราชโองการ
ว่า “ เฮ้ย อ้ายสังฆการีทมิ่งไปวางฎีกาณมนตขตณผงเทศน์ให้
ถอนฎีกาเอามานมนตขตณสาวัดบนเทศน์เถิด ”

ฝ่าย สังฆการีรับ พระบรมราช โองการ ไล่เกล้า ฯ แล้วไป
ถอนฎีกาที่พระเทพโมลี (ผง) ย้ายมาถวายพระอมรโมลี (สา)
วัดบนหรือวัดบวรนิเวศต่อไปตามรับสั่ง

แต่แล้วก็มีเหตุท่านองเดยงกันอีก กล่าวคือพระอมรโมลี
(สา) เมื่อได้รับฎีกาแล้วตกใจเป็นล้นพ้น ตอบแก้สังฆการีว่า

“ อาตมาภาพรับฎีกาไม่ได้ ” ครั้นแล้วกริบเข้าเฝ้าพระ
บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ ห้องพระโรงแล้วถวายพระ-
พรว่า “ อาตมาภาพขอถวายพระพรลาสิก ” กราบทูลทวน ๆ แล้ว
รีบกลับวัด

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพิ ความ พิโรธ
ขึ้นเป็นสองเท่า มีพระบรมราชโองการดำรัสว่า

“ ข้าขอพังก่านเจ้าผง ๆ กิดาสก ครั้นย้ายมานมนต
ท่านเจ้าสากิดาสกเสียอีก พี่นข้าจะไปฟังเทศน์โครหนอ แต่เออ

ว่าข้าไม่ของฮท่านหงสอง ทนละเฮยม่งไปนิมนต์เหมาท่านเจ้า
ถักวัดโพธิ์ที่เคยขอเดชะหัว (ท่านเจ้าถัก คือพระธรรมวโรดม
เปรียญเอก ๙ ประโยควัดพระเชตุพน)”

ครั้งนั้นจึงมีพระราชดำรัสสั่งแต่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
หลวงรักษัรณเรศ (หม่อมไกรสร) อธิบดีกรมธรรมการสั่งขการว่า

“ท่านวังนอก เธอตกลงยอมให้ท่านเจ้าผงกับท่านเจ้าสา
สีกได้”

เจ้าคุณมรณเฝ้าเหลืองหงสองมีโอกาศได้รับคำอนุญาตให้
สีกแล้ว นายผงเข้าไปถวายตัวในพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่น
อมรินทร์บดินทร์ ส่วนนายสาเข้าถวายตัวเป็นข้าในพระเจ้าลูกยา
เธอพระองค์เจ้าอรรณพ

อยู่มามีขำนานนายผงเคราะห์ร้าย มีโจทก์ฟ้องกล่าวหา
ว่าเป็นปราชิก กับเจ้าจอมมารตามวงแจ พระสนมเอกในกรม
พระราชวังบวร ฯ (เจ้าจอมมารตามวงแจเป็นบุตรเจ้าสัวแจ) ครัง
นั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงรักษัรณเรศ นำข้อความขึ้น
กราบทูลพระกรุณา จึงโปรดเกล้า ฯ ให้พระพิเรนทรเทพ (กระ
ต่าย) เป็นตุลาการพิจารณาชำระความปราชิก นายผงให้การ
สารภาพรับเป็นสัตย์ตามคำกล่าวหาของโจทก์ทุกกระทงความ จึง
โปรดเกล้าให้เจ้าพนักงานนำตัวนายผง ไปปักหน้าเป็นตะพุ่นหมุ่
ข้างตามโทษานุโทษ ฯลฯ

สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว)

๒๑๓

การอุปสมบทครั้งแรกในเมื่อเดือน ๑๐ ปีกุล พ.ศ. ๒๓๙๔
ที่วัดบวรนิเวศ ฯ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เมื่อยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นบวรวัชรวิชัยพันธุ์
เป็นพระอุปัชฌายะพระศรีวิสุทธิวงศ์ (พัก) เป็นพระกรรมวาจา-
จารย์ (ท่านผู้นามอยู่ใน “ผู้เป็นที่ปรึกษากิจแห่งคณะ” ใน
จำนวน ๑๐ องค์ที่ปรากฏอยู่ในประวัติกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์
ฉายาใหม่ว่า “ปุสฺสเทว” และอายุได้ ๓๙ ปี เมื่อบวชแล้วก็
เป็นพระอันดับธรรมดาอยู่ ๗ พรรษา และได้สอบพระปริยัติธรรม
ชั้นเอกครั้งหนึ่ง คงได้เป็นเปรียญ ๙ ประโยคตามเดิม ถึงปีมะเมีย
พ.ศ. ๒๔๐๑ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นที่พระสาสนโสภณ
เมื่ออายุได้ ๔๖ ปี

นักเป็นเรื่องราวประหลาดอีกเรื่องหนึ่ง ที่ลาดลักขบหม่อม
เป็นพระราชคณะแล้ว เมื่อบวชใหม่ก็ต้องสอบเปรียญใหม่ และ
สอบได้เปรียญ ๙ ประโยคอีก และกลับเป็นพระราชคณะอีก-
ครั้งหนึ่ง ชีวิตของท่านจึงผิดกับสมเด็จพระสังฆราชองค์อื่น ๆ
อย่างที่เราเรียกว่า “พิเศษ” จริง ๆ

ชื่อพระสาสนโสภณ เป็นชื่อที่พระบาทสมเด็จพระจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งขึ้นใหม่ เพื่อให้ตรงตามนามเดิมที่ขอ (สา)
หรือเป็นสิริมงคลแก่นามเดิมของท่านเอง ปรากฏว่าท่านชอบ

นาน^๕มาก และไม่ยอมเปลี่ยนพัต แม้เป็น^๕ชนเทพ ต่อเมื่อได้
เป็น^๕ชนธรรมแล้วจึงได้เปลี่ยนพัตใหม่ (ตำแหน่งสาสนโสภณ
เดิม เป็น^๕ชนสามัญไม่ใช่^๕ชนพิเศษอย่างเดียวกัน)

เมื่อเป็น^๕พระสาสนโสภณ^๕นี้ รับพระราชทานนิตยภัต
เสมอ^๕ชนเทพ แต่ถ้อยคำลิขิต^๕พระราชาคณะ^๕ชนสามัญ
มี^๕คำ^๕นา^๕ประกาศ^๕พระราชทาน^๕สมณศักดิ์^๕เป็น^๕ที่ พระสาสนโสภณ
ดัง^๕นี้

“ให้พระอาจารย์สา วัดบวรนิเวศ เป็น^๕พระสาสนโสภณ
ที่^๕พระราชคณะใน^๕วัดบวรนิเวศ มี^๕นิตยภัต^๕ราคา^๕เดือน ๕ ตำ^๕ลึง
๒ บาท ขอ^๕พระคุณ^๕จง^๕เอา^๕พระพุทธรูป^๕ศาสนาเป็น^๕การ^๕ะ^๕สง^๕สอน
และ^๕อนุเคราะห์^๕พระภิกษุ^๕สงฆ์ และ^๕สามเณร^๕ใน^๕อารามโดย^๕สมควร
จง^๕มี^๕สุขสวัสดิ์^๕เจริญ^๕ใน^๕พระพุทธรูป^๕ศาสนา^๕เทอญ ។

ตง^๕แหว^๕นศกร เดือน ๕ ชน ๑๕ ค่ำ ปีมะเมีย^๕สัมฤทธิ์^๕ศก
๒๔๐๑ เป็น^๕วัน^๕ที่ ๒๗๗๕ ใน^๕รัชกาล^๕ปัจจุบัน”

ต่อมาถึง^๕ปี^๕ฉลู พ.ศ. ๒๔๐๗ เมื่อ^๕ทรง^๕สร้าง^๕วัด^๕ราชประดิษฐ์
เสร็จ^๕แล้วโปรด^๕เกล้า ำ ให้^๕อารา^๕ธนา^๕มา^๕เป็น^๕เจ้า^๕อาวาส^๕วัด^๕ราชประ-
ดิษฐ์ พระ^๕ราชทาน^๕ตาล^๕ปัตร^๕แจก^๕เสมอ^๕ชน^๕ธรรม

เหตุ^๕ที่^๕พระบาท^๕สมเด็จพระจอมเกล้า^๕เจ้า^๕อยู่หัว ทรง^๕อารา-
ธนา^๕พระ^๕สาสนโสภณ มา^๕เป็น^๕เจ้า^๕อาวาส^๕วัด^๕ราชประดิษฐ์ ซึ่งเป็น^๕
วัด^๕ที่^๕พระ^๕องค์^๕สร้าง^๕ขึ้น^๕เป็น^๕ครั้งแรก เพื่อ^๕เป็น^๕วัด^๕ของ^๕พระ^๕สงฆ์^๕ฝ่าย

ธรรมยุติกนิกายโดยเฉพาะนั้น ก็โดยที่พระศาสนโสภณได้เคย
สนิทสนมและเป็นศิษย์หลวงเดิมมาก่อน ทั้งทรงเห็นว่าเป็นผู้มี
ความรู้ความสามารถทั้งในพระปริยัติธรรม และการปกครอง
ซึ่งเคยได้ทรงอยู่ร่วมในเพศบรรพชิตมาด้วยกัน ได้รู้ถึงสัมมา
ปฏิบัติของพระศาสนโสภณเป็นอย่างดี ซึ่งจะหาพระภิกษุในคณะ
ธรรมยุติกนิกายในขณะนั้นเสมอเหมือนได้ยาก เว้นแต่สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์พระองค์เดียว
แต่ทรงครองวัดใหญ่ อันเป็นพระอารามหลวงเดิมอยู่ จะอาราธนา
มาไม่ได้ จึงต้องเลือกเอาพระศาสนโสภณ ผู้ทรงทั้งความรู้ความ
สามารถ อันเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยให้มาครอง และทุกสิ่ง
ทุกอย่างก็เรียบร้อยสมพระราชประสงค์ดังที่ทรงหวัง

ความสนิทสนมระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว กับพระศาสนโสภณนั้น จะเห็นได้จากคำของสมเด็จพระ
มหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเล่าถึงประวัติของ
พระองค์เอง เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ตอนหนึ่ง ที่ตามเสด็จพระ
บรมชนกนาถซึ่งเสด็จไปวัดราชประดิษฐเนื่อง ๆ ว่า

“เมื่อเรายังเยาว์ แต่จำความได้แล้ว ได้ตามเสด็จทูล-
กระหม่อมไปวัดราชประดิษฐเนื่อง ๆ คราวหนึ่งไปได้ยินตรัส
ถามสมเด็จพระสังฆราช (สา) ครั้นนั้นยังเป็นพระศาสนโสภณ
ว่า “คนชื่อนี้” มีหรือไม่มี สมเด็จพระสังฆราชนิ่งนอกลูกหูหนึ่ง

แล้วถวายพระพรทูลว่า ไม่มี ทรงข้เราผู้นั่งอยู่เบื้องพระปฤษฎางค์วานเนะคนชอคน แต่นั้นเราสังเกตว่าทรงพระดำริ และสมเด็จพระสังฆราชก็เหมือนกัน”

พระเทพกวีวัดราชประดิษฐ์ (ภายหลังเป็นพระธรรมปาโมกข์) เล่าถึงประวัติของสมเด็จพระสังฆราช (สา) บางตอนว่า

“สมเด็จพระสังฆราช (สา) นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดว่าเป็นผู้แต่งเทศน์ดี แต่ครั้งเสด็จดำรงอยู่ในผนวช ภายหลังเมื่อเป็นพระสาสนโสภณแล้ว ถ้าพระราชอาคันโธหรือเปรียญจะถวายเทศน์ ต้องมาให้ตรวจเสียก่อน ถ้าใครไม่ชำนาญในการเทศน์ก็ทรงแต่งตั้งให้ และได้ทรงรณานางีสือเทศน์ที่เป็นพระสูตรและกถามรรคต่าง ๆ มาก ที่ได้เห็นมีอยู่ในวัดอื่น ๆ ที่ไซ้เทศน์กันอยู่ก่อน ๆ เป็นหนังสือทรงนามาก”

เมื่อพระสาสนโสภณ (สา) มาครองวัดราชประดิษฐ์ได้ ๔ ปี ถึง พ.ศ. ๒๔๑๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็สวรรคต แต่ในระยะเวลาใกล้สวรรคตนั้น พระองค์ได้ทรงคาถาเป็นภาษามคธ กล่าวถวายพระสังฆราชอาคันโธทุกพระอารามหลวง โดยให้พระยาศรีสุนทรโวหาร (ภัก) เป็นผู้นำคาถานั้น ใจความในพระคาถาก็กล่าวคำขอมาโทษ ถ้าหากจะมีต่อคณะสังฆตลตเวลาทำการพระชนม์อยู่ และขอให้พระสังฆทั้งหลายจงดโทษนั้น ๆ ให้ด้วย

สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสสเทว)

๒๑๗

ครั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิง
ถวัลย์ราชสมบัติต่อจากพระบรมชนกนาถแล้ว ถึงปีวอก พ.ศ.
๒๔๑๕ วันศุกร์ เดือน ๕ แรม ๘ ค่ำ โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อน
สมณศักดิ์เป็นท้าวพระธรรมวโรดม แต่คงให้ใช้นามว่า พระสาสน
โสภณ ที่พระธรรมวโรดม

ถึงปีเถาะวันพุธ เดือน ๕ แรม ๘ ค่ำ เอกศกจุลศักราช
๑๒๔๑ พ.ศ. ๒๔๒๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อน
สมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจ้าคณะใหญ่ฝ่าย
เหนือตามประกาศที่ทรงสถาปนามิถุน

“พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ฯ ฯลฯ พระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า พระสาสนโสภณที่
พระธรรมวโรดม ประกอบด้วยสุขุมคัมภีร์ปรีชาถ่องแท้ชำนาญ
แตกฉานในพระปริยัติไตรปิฎกธรรมทั้งบาลีและอรรถกถา มี
สุตะคมปัญญารอบรู้ในอักษร และภาษาซึ่งเป็นสกลสมัยปรสมัย
คือ ขอม ไทย และสิงหล รามัญ ดังดกฤตพากย์เป็นต้น
โดยพิสดาร มีวิจารณ์ปัญญาค้นคว้าสอบสวนพระคัมภีร์พุทธ
ศาสนาเทียบภาษาอื่นจนสิ้นสงสัยในข้ออรรถธรรม โดยมาได้เป็น
ที่พึ่งพำนักบรรเทาความสงสัยทั่วไป ทั้งสมณนิกรและคฤหัสถ์ชน
ดำรงคุณธรรมอนันตโกศลวิมลปฏิภาณญาณปรีชา ฉลาดใน

โหวตเทศนาปรีชาวิธีธรรมโมบาย ประกอบการชวนชวนทำ
 กิจในสุตตันต์ด้วยดี มิได้ย่อหย่อนอุตสาหะ ส่งสอนพระภิกษุ
 ตามเถรและคฤหัสถ์สาสนิกบริษัทให้ได้ดำเนินในทางสัมมาปฏิบัติ
 ยุติต้องตามธรรมปฏิบัติ และเป็นอรรคมหาคารวสถานกรรม
 วาจาจารย์ให้สำเร็จ อุปสมบทกิจการพระราชกุศลส่วนพระผนวช
 ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเจ้าฟ้าพระองค์เจ้าในพระ-
 บรมราชตระกูลวงศ์หลายพระองค์ดำรงการประพฤติและธำรงรักษาย
 เรียบร้อยเป็นที่ปรากฏพระบรมราชศรัทธา สมควรเป็นที่อุทิศ
 สมณณิศราจารย์ สมเด็จพระราชาคณะผู้ใหญ่มีอริยคุณยิ่งกว่า
 สมณนิกรคณะฝ่ายเหนือได้

จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้
 สถาปนาพระสาสนโสภณที่พระธรรมวโรดม เป็นสมเด็จพระ
 ราชาคณะ”

ต่อมาถึงปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๓๔ ทรงเลื่อนสมณศักดิ์ขึ้น
 เป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ โดยที่ทรงเห็นว่าสมเด็จพระ-
 อริยวงศ์ ๆ ทรงพระคุณแก่พระองค์มาก่อน โดยได้เป็นพระกรรม
 วาจาจารย์ในพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งหาได้ยากในพระสงฆ์สามัญ
 ต่อมา ๆ จะมีสักหนึ่งครั้ง ทั้งได้เรียบเรียงหนังสือธรรมวินัย
 ถวายเป็นให้ทรงศึกษาในข้อปฏิบัติต่าง ๆ เป็นอันมาก และบริบูรณ์

สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว)

๒๑๕

ด้วยศีลาคิณวินัยปฏิบัติ และอธิบายเรียบเรียงเป็นเครื่องบำรุง
พระบรมราชศรัทธา เป็นอรรถมหาคารวสถาน จึงเห็นควรที่
จะให้มโหสิริยศยิ่ง กว่าพระราชอาณาเขตก่อนมา ดั่งมีดำเนา
ประกาศสถาปนาตงน

“พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ ๖๑ ๖ พระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๖๑ (ตอนต้น) เหมือนครั้งสถาปนาเป็น
สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ๖

จึงมีพระบรมราชโองการ มาณพระบัณฑูรสุรสิงหนาทให้
สถาปนาเพิ่มพระยศ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ให้ใหญ่ยิ่ง
ขึ้นไป มีนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระอริย-
วงศาสดญาณ ”

ตำแหน่งพระอริยวงศาสดญาณ เป็นตำแหน่งสมเด็จพระ-
สังฆราชในเวลาต่อมา จึงเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาให้เป็นพิเศษยิ่งใหญ่อจริง ๆ สมกับที่
ทรงศรัทธาในพระองค์ท่าน แต่ให้ดำรงอยู่ในตำแหน่งเจ้าคณะ
ใหญ่ฝ่ายเหนือตามเดิม เพราะขณะนั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรม พระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ มหาสังฆปริณายก ยังดำรง
พระชนม์อยู่

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๓๖ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา
ปวเรศวริยาลงกรณ์สิ้นพระชนม์ลง พระบาทสมเด็จพระจุลจอม-

เกล้าเจ้าอยู่หัว จึงสถาปนาสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สา)
เป็นสมเด็จพระสังฆราช เมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๖
ตั้งมณีนีนาททรงตงบางตอนตงน

“ วรฯ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ วรฯ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า พระสงฆ์ซึ่งดำรง
สมณคุณสมควรจะเลื่อนอิสริยยศในสมณศักดิ์ ก็มียุหลายองค์
กาลบัดนี้เป็นเวลาใกล้การมหามงคลราชพิธีรัชฎาภิเษก ควรจะ
สถาปนาอิสริยยศพระสงฆ์ ที่ควรจะสถาปนาขึ้นไว้ ให้บริบูรณ์ตาม
ตำแหน่ง เมื่อพระสงฆ์ซึ่งทรงสมณคุณได้รับอิสริยยศโดยสมควร
แก่คุณานุรูปเช่นนั้นแล้ว และมาสู่สังฆสมาคม ณ พระราชพิธี
สถานก็จะเป็นการมงคลอันอุดมยิ่ง ทั้งจะเป็นการเพิ่มพูนพระ-
เกียรติยศพระเกียรติคุณให้ไพโรจน์ชัชวาลด้วย จึงทรงพระดำริ
ว่าสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายเหนือ ประกอบ
ด้วยพระคุณธรรมอนันตโกศลวิมลปฏิภาณญาณปรีชา รอบรู้
พระปริยัติธรรมเป็นเอกอรรคมุรุษ และดำเนินในสัมมาปฏิบัติ
ดำรงคุณธรรม อันได้แจ้งอยู่ในประกาศเลื่อนตำแหน่งแต่ก่อนโดย
พิสดาร จึงได้ทรงสถาปนาให้มียุหลายพิเศษยิ่งกว่าสมเด็จพระ
พระราชอาคันตุกะซึ่งเป็นเจ้าคณะใหญ่โดยสามัญแล้ว บัดนี้พระ-
มหาเถระซึ่งมีคุณและวัย และอิศรศักดิ์เป็นชนเดียวกัน กิดวงวันไป

สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว)

๒๒๑

สิ้นแล้ว ยังเหลืออยู่แต่พระองค์เดียวเป็นที่เจริญพระราชศรัทธา และเป็นอรรถมหาคารวสถานยิ่งซึ้งกว่าแต่ก่อน ทั้งเจริญด้วยพระชนมายุกาลรัตตัญญูภาคคุณ เป็นพระมหาเถระในสงฆ์ สมควรที่จะดำรงสมณฐานันดรศักดิ์ ที่สมเด็จพระสังฆราชให้ปรากฏเกียรติยศเกียรติคุณสืบไปสันกาลนาน และจะได้เป็นที่สักการบูชาแห่งพุทธศาสนิกบริษัท ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตทั้งปวง

จึงมีพระราชโองการมานพระบัณฑูรสรุปลิงหนาท ดำรัสสั่งให้สถาปนาเพิ่มอริยยศ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ พระราชทานมุกตภาณิกเสก เลื่อนตำแหน่งสมณฐานันดรศักดิ์ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช ๖ ล ๖ สถิต ณ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามวรวิหาร พระอารามหลวงเป็นประธานในสมณมณฑล ทวพระราชอาณาเขต และดำรงท้าวเจกณะใหญ่ฝ่ายเหนือด้วยพระราชทานนิตยภัตเพิ่มขึ้นเป็นราคาเดือนละ ๑๒ ตำลึง มีอริยยศถาหร่ายศักดิ์ ควรตั้งฐานานุกรมได้ ๑๖ รูป ๖

การได้รับพระราชทานอริยยศถาหร่ายศักดิ์ ให้ตั้งฐานานุกรมได้ ๑๖ รูป ก็เป็นเรื่องพิเศษอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งสมเด็จพระสังฆราชทุก ๆ พระองค์ ต่างก็ ได้รับ พระราชทาน สถิติ ให้ตั้งฐานานุกรมได้ ๑๕ องค์ เป็นประเพณีตลอดมาแต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส และสมเด็จพระสังฆราชองค์ต่อ ๆ มา ก็ได้รับพระราชทานสถิติให้ตั้งฐานานุกรมได้ ๑๕ รูป

ทุกพระองค์ จึงเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงยกย่องพระอิศริยยศใหญ่เป็นพิเศษกว่าทุกพระองค์ จึงเห็นควรนำรายนาม สำนานุกรมมาลงไว้ ให้เป็น พิเศษกว่า องค์อื่น ๆ เช่นกัน สำนานุกรมสมเด็จพระสังฆราช (สา) มีดังนี้

๑. พระครูปลัด สัมพิพัฒนศีลาจารย์ ญาณวิมลสถลสถนิตร อัครสังฆนายก ปฎิภาณธรรมรักขิต สถิต ณ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรมหาวิหารพระอารามหลวง พระครูปลัดกลาง มินิตยภัตตราคาเตือนละ ๓ ตำบล
๒. พระครูปลัดอวาศคณานุสิขณันท์ สังฆอิศริยาลังการ วิจารณ์กิจโกศล วิมลสังฆนายก ปฎิภาณธรรมรักขิต สถิต ณ วัดราชประดิษฐฯ พระครูปลัดขวามินิตยภัตตราคาเตือนละ ๓ ตำบล
๓. พระครูปลัดอุทิจยานุสาสน์ วิจารณ์เอนภาคภาคยคุณ สุนทรสังฆานุคต วิสุทธสังฆนายก ปฎิภาณธรรมรักขิต สถิต ณ วัดราชประดิษฐฯ พระครูปลัดซ้าย มินิตยภัตตราคาเตือนละ ๓ ตำบล
๔. พระครูธรรมกถาสุนทร มินิตยภัตตราคาเตือนละ ๒ ตำบล
๕. พระครูวินัยกรณโสภณมินิตยภัตตราคาเตือนละ ๒ ตำบล
๖. พระครูพรหมวิหาร มินิตยภัตตราคาเตือนละ ๑ ตำบล ๒ บาท

สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสสเทว)

๒๒๓

๗. พระครูญาณวิสุทธิ มินิตยภัตราคาเดียนละ ๑ ตำลึง ๒ บาท
๘. พระครูวินัยกร
๙. พระครูวินัยธรรม
๑๐. พระครูเมธังกร
๑๑. พระครูวรวงศา
๑๒. พระครูธรรมรัต
๑๓. พระครูธรรมรักษ์
๑๔. พระครูสังฆวิจารย์
๑๕. พระครูสมุห์
๑๖. พระครูใบฎีกา

อนึ่ง ตำแหน่งอริยวงศาตญาณ^๕ สมเด็จพระสังฆราช (สา) ทรงได้รับเป็นองค์แรก แต่เดิมมานั้นสมเด็จพระสังฆราช องค์ก่อน ๆ เป็น “สมเด็จพระอริยวงศาญาณ” เพิ่งจะมี เมื่อปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ คือเมื่อสมเด็จพระสังฆราช (นาค)^๕ สิ้นพระชนม์แล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริจะทรงตั้งพระพิมพ์ธรรม (อู๋) วัดสุทัศน์เทพวรารามเป็นสมเด็จพระสังฆราช แต่พระองค์สวรรคตเสียก่อน (พ.ศ. ๒๓๙๓)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว ทรงตั้งกรมพระปรมาภิไธยโนรสเป็น

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าทสมเด็จพระสังฆราชเสวย พระพิมล
ธรรม (อู่) จึงได้เลื่อนขึ้นเป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณเจ้า
คณะใหญ่คณะเหนือ

ถึงแม้ว่าพระพิมลธรรม (อู่) จะได้เป็นพระอริยวงศา
คตญาณเป็นองค์แรกก็จริงแต่หาได้เป็น สมเด็จพระสังฆราชไม่
เพิ่งมาได้กับสมเด็จพระสังฆราช (สา) เป็นองค์แรก และแต่นั้น
มาสมเด็จพระสังฆราช องค์ต่อมาได้เป็นเจ้าก็ได้ พระนามว่า
สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ ” จึงเป็นเรื่องแปลกอีกเรื่องหนึ่ง
สำหรับสมเด็จพระสังฆราช (สา) ที่มักจะได้รับอะไรเกี่ยวกับ
พระองค์เป็นองค์แรกมาตลอดเวลา

งานของสมเด็จพระสังฆราช (สา)

เพื่อให้ทราบถึงพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชองค์
นี้ในด้านวิชาหนังสือต่าง ๆ ซึ่งตลอดชีวิตของความเป็น สมณะ
ของท่านได้ใช้ความรู้ความสามารถให้เป็นประโยชน์แก่การศาสนา
อย่างแท้จริง เพราะท่านได้รจนาพระสูตรต่าง ๆ ไว้มิใช่น้อย ซึ่ง
ยังไม่เคยมีสมเด็จพระสังฆราชองค์ใดแสดงความสามารถเช่นท่าน
มาก่อนเลย จึงเป็นการสมควรที่นามากล่าวไว้ในที่นี้เท่าที่สามารถ
จะหามาได้

พระเทพกวี (วัดราชประดิษฐ์) ได้บันทึกถึงเรื่องงานของ
สมเด็จพระสังฆราชองค์นี้ไว้ตอนหนึ่งว่า

“ที่ได้ทราบได้เห็นมอยู่ทั่วตื้น ๆ ที่ใช้เทศน์กันอยู่ก่อน ๆ
หรือปัจจุบัน เป็นหนังสือทรงรจนามาก จะบอกเรื่องเกรงว่า
จะไม่ครบจำนวน อนึ่งได้ทรงแปลธัมมปทัฏฐกถา ตั้งแต่จาก
ปาลวัตถุไปถึงเข้าคาถาสัญชัยวัตถุ เว้นจุดกาลมหากาลวัตถุเสีย
ที่เรียกว่าอาคมโกศลสำหรับ ไว้ให้ผู้ศึกษา แปล ภาษา มคธ เป็น
แบบอย่าง และทรงแปลพระปาฏิโมกข์โดยพระบรมราชานุมัติ
ในรัชกาลที่ ๕ และพระปาฏิโมกข์โดยเนือความย่อ และได้เป็น
กรรมการในการพิมพ์พระไตรปิฎกทรงช่วยตรวจได้น้อย เพราะ
ชรามากต้องด อนึ่งได้ทรงรจนาคาถาและปาฐสำหรับสวด
นพเคราะห์หลวงถวายในรัชกาลที่ ๕ ส่วนดาวนพเคราะห์เก่าที่
โหว่าไม่เรียบร้อยก็ทรงแก้ไขให้เรียบร้อย อนึ่งได้เป็นพระ-
อุปัชฌาย์และอาจารย์คนสามัญตลอดถึงราชตระกูลชั้นสูง เป็นที่
เคารพนับถือบูชาของพุทธศาสนิกบริษัททั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตทั้ง
ปวง ทรง ปกครอง บริษัท ด้วย พระ อธิยาศัย ประ กอบ ด้วย กรุณา
อนุเคราะห์และยกย่องสหธรรมมิกด้วยธรรมและ อามิสตามสมควร
แก่คุณานุรูปของผู้นั้น ๆ อนึ่ง พระอธิยาศัยหนักข้างทรงถือนิย
จะเสียดลออกมาแม้จะไม่เป็นอาบตแท้ ก็ทรง แสดง เสียเพื่อ
ประสงค์ความบริสุทธิ์”

หนังสือที่ทรงนิพนธ์

๑. กาลามสูตร
๒. จตุรารักษ์กรรมฐานกถา
๓. จตุราริยส์จกถา
๔. จักกวัตสูตร
๕. จุพัตถนหาสังขยสูตร
๖. ทาพิทกขิยสูตร
๗. ทชฺชานุกโกปิยปุตตสูตร
๘. ธนัญชานยสูตร
๙. ธรรวมเจติยสูตร
๑๐. ธัมมเทศกถา
๑๑. นมัสถกถา
๑๒. ปราภวสูตร
๑๓. ปวรคาถามารโธวาท
๑๔. ปาสาทิกสูตร
๑๕. ภัทเทภวัตตกถา
๑๖. มหาธัมมสมาทานสูตร
๑๗. รัตนัตตยปริตร ๓ กัณฑ์
๑๘. โลกธรรมสูตร

สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสสเทว)

๒๒๓

๑๙. สังคหวัตถุและเทวตาพลี
๒๐. สรรณคมนูปกนทา
๒๑. สฬายตนวิภังคสูตร
๒๒. สัตตาริขณกถา
๒๓. สัพพสามัญญานุสาสนีอรรถกถาปฏิบัติปธานุสาสนี
๒๔. สัมมทานียสูตร
๒๕. สาราทานปริยาย
๒๖. สกุสุต
๒๗. เสขปฏิบัติปาฐสูตร
๒๘. โสภัสสจลหรรณปริยาย
๒๙. โสฬสปัญหาค ๑ - ๒ - ๓ - ๔ - ๕ - ๖
๓๐. หนังสือเทศน์ปฐมสมโพธิ
๓๑. อนาถปิณฑโกวาทสูตร
๓๒. อนุปุพพิกถา
๓๓. อภินทปัจจเวกชนปาฐ
๓๔. อภิปฏิบัติสาธสูตร
๓๕. อัญญาชฌนกถา

งานด้านนิพนธ์ดังที่ยกมากล่าว ของสมเด็จพระสังฆราช
องค์นี้ เป็นประจักษ์พยานได้ว่าพระองค์ทรงไว้ซึ่งความรู้และ
ความสามารถในอรรถธรรมเพียงใด เป็นงานไม่ใช่เล็กน้อยยาก
ที่จะมีผู้อื่นกระทำได้ จึงนับว่าเป็นสมบัติอันล้ำค่าของวงการพระ
ศาสนาในยุคนั้น ซึ่งตัวบรรดาที่เป็นภาษาไทยหาได้ยากอย่าง
ยิ่ง และยังเป็นประโยชน์มาจนกระทั่งทุกวันนี้ บรรดาสมเด็จพระ
สังฆราชองค์ก่อน ๆ ที่ล่วงมาแล้วก็มีแต่พระองค์ใด ได้ทรง
นิพนธ์หนังสือไว้มากมายเหมือนพระองค์ท่าน สำหรับสมเด็จพระ
มหาสมณเจ้ากรมพระยาปวรมานชิตชินโรตสนั้น แม้ว่าจะได้ทรง
นิพนธ์หนังสือไว้มากเรื่องจริง แต่เป็นไปในวรรณคดีเสียเกือบ
หมด ฉะนั้นทพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ทรงยกย่องสรร
เสริญเกียรติคุณของท่าน จึงเป็นการสมควรด้วยประการทั้งปวง

ในด้านคณะสงฆ์และประชาชนเล่าก็เคารพนับถือพระองค์
โดยทั่วไป เพราะพระองค์ตั้งอยู่ในฐานะบรมครูอาจารย์ มิได้ถือ
พระองค์ว่าเป็นผู้บังคับบัญชาอำนาจเด็ดขาด ที่จะกล่าวหาทาง
ฝ่ายพุทธจักร แต่พระองค์กลับบริหารด้วยความเมตตาอารีเสมอ
หน้ากัน มิได้รังเกียจว่าอย่างนั้นอย่างนี้ หรือในกายนบนนากายนท
ควรยกย่องเชิดชูยกย่องเชิดชูชน ตามสมควรแก่สภาพไม่มี

สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว)

๒๒๘

เลือกทรงมณฑลซึ่ง ประกอบกับทรงเป็นผู้มีอภัยภัยอันโยน
ละมุนละไมและสุขุมคัมภีรภาพ อุดมไปด้วยคุณธรรมทั้งปวง
ฉลาดลึกในวิชาการอักษรสมัยและพระปริยัติธรรม พระเกียรติ-
คุณของพระองค์จึงฝังลึกอยู่ในความรู้ สึกของชาวพุทธ ไม่เสื่อม
คลาย

สำหรับในด้านการบริหารคณะสงฆ์ชั้น ในยุคของท่านไม่
มีอะไรเปลี่ยนแปลงไปมากนัก เพราะเหตุการณ์ทางบ้านเมืองขณะ
นั้นกำลังยุ่งเหยิงด้วยการพิพาทใน ร.ศ. ๑๑๒ ตั้งเป็นท้าวท้าว
ท้าวไป แต่ในด้านการศึกษานั้นดำเนินไปโดยปกติ และเจริญขึ้น
โดยลำดับ มีสำนักศึกษาปริยัติธรรมใหญ่ๆ กวัดขึ้นเพื่อความ
ก้าวหน้าอยู่หลายสำนัก เช่นวัดมหาธาตุ วัดบวรนิเวศ และวัด
พระเชตุพนเป็นต้น แม่วานกายทั้งสองคอกมหานิกายและธรรมยุติ
ต่างฝ่ายต่างนิกาย ก็ยังได้ร่วมกันส่งเสริมการศึกษา เพื่อความ
ก้าวหน้ามาด้วยกันจนปรากฏว่าในระยะนั้น มีพระเปรียญเอก
หลายรูป ต่อมาในภายหลังก็ได้เป็นพระราชคณะ และสมเด็จพระ
พระราชคณะก็หลายองค์ จึงถือว่าพระองค์มีส่วนส่งเสริมสนับสนุน
ในการศึกษาของคนอย่างเต็มทวย และการสอบพระปริยัติ-
ธรรมในสมัยที่ท่านเป็นสมเด็จพระสังฆราชอยู่นั้น ได้ย้ายมา
รวมสอบที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามแต่เดิมมา ไม่ได้สอบที่วัด

ราชประดิษฐสถิตยของสมเด็จพระสังฆราชเหมือนองค์ก่อน ๆ เข้าใจว่าวัดราชประดิษฐ์จะคับแคบมีสถานที่สอบไม่กว้างขวางพอ

สมเด็จพระสังฆราช (สา) เติมเริ่มประชวรด้วยโรคบิดมาตั้งแต่ เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๒ แต่ที่ทรงพระชราอยู่แล้วไม่สามารถต่อสู้กับโรคได้ สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. นั้นเอง ตามแถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๑๐ พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้ลงรายงานเรื่องการประชวรจนสิ้นพระชนม์ และการพระราชทานเพลิงพระศพไว้ดังนี้

“นับตั้งแต่ได้เลื่อนเป็นสมเด็จพระสังฆราชมาแล้วได้ ๖ ปีเศษ ประชวรเป็นโรคบิดมาตั้งแต่วันที่ ๑๐ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒) ครั้นต่อมาเป็นพระโรคชรา แพทย์หลวงและแพทย์เขลยศักดิ์ได้ประกอบพระโอสถถวาย พระอาการหกลลายไม่ ถึงวันที่ ๑๑ มกราคม ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒) เวลา ๘ ทุ่ม ๒๐ นาที สมเด็จพระสังฆราชเสด็จสิ้นพระชนม์ พระชนม์ได้ ๘๗ พรรษา ถ้ายกคำนวณโดยสุริยคติ พระชนม์ได้ ๘๖ กับ ๕ เดือน ๒๑ วัน

วันที่ ๑๒ มกราคม ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒) เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จกลับจากพระราชวังบางปะอินทรงเครื่องขาวและโปรดเกล้าฯ ให้พระ

สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว)

๒๓๑

บรมวงศานุวงศ์เป็นอันเตวาลิก และสัทธิงวิหาริกทรงชาวทว
กัน แล้วเสด็จพระราชดำเนินโดยรถพระที่นั่งมาประทับวัดราช
ประดิษฐ์ เสด็จขึ้นบนตำหนักสูงทรงจุดเทียนเครื่องทองน้อยสัก
การพระศพแล้ว พระราชทานนาสงฆ์พระศพ เจ้าพนักงานประ
โคมแตรสังฆกลองชนะแล้ว พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการก็
ได้สงฆ์พระศพต่อไป แล้วเจ้าพนักงานแต่งพระศพ เชิญศพลง
ในพระลองใน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสวมขฎ्ฐาพระ
ราชทานแล้ว ยกลงในพระศพลงมาที่ในตำหนักใหญ่ เชิญขึ้น
ประดิษฐานเหนือแว่นฟ้าสองชั้น ประกอบพระโกศกุดั่นน้อย
ห้อยเศวตฉัตรตามชั้น เบื้องบนแวดล้อมด้วยเครื่องสูง แล้ว
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จลงมาประทับตำหนักนั้น ทรง
จุดเทียนนมัสการเครื่องทองน้อยแล้ว ทรงทอดผ้าไตร ๓๐ ไตร
ผ้าขาว ๖๐ ผืน พระสงฆ์สดับปกรณ์แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวเสด็จกลับ

พระราชทานเครื่องประโคมพระศพ สังข์ แตรงอน แตร
ฝรั่ง กลองชนะแดง ๓๐ คู่ จำปี ๑ จำกลอง ๑ และพระสงฆ์
สดุดพระอภิธรรมตามเกยวตยศ เมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว ๗
วัน ได้มีการพระราชกุศลเป็นส่วนหนึ่งของหลวง มีพระสงฆ์สดุด
มนต์ฉันเช้า และเทศนาตามธรรมเนียม และต่อมาทุก ๆ ครบ

๗ วัน พระบรมวงศานุวงศ์เป็นศิษย์ได้ผลัดเปลี่ยน มีการ
พระกุศลทุกคราวเป็นลำดับมาจนครบถึง ๑๐๐ วัน ครั้นถึงวันที่
๒๑ เมษายน ร.ศ. ๑๑๘ เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปที่ตำหนักไฉพระศพ ทรงบำ-
เพ็ญพระราชกุศลสวดพระปริตรพระธรรมเทศนา ๑ กัณฑ์ พระสงฆ์
๒๐ รูปสวดสรภัญญะถวายเสร็จแล้วเสด็จกลับ

การพระศพสมเด็จพระสังฆราช

เมื่อพระราชทานเพลิง พระศพและพระศพใหญ่ เสร็จแล้ว
ทรงพระราชดำริ เห็นสมควรที่จะพระราชทานพระเกียรติยศสมเด็จพระ
พระสังฆราชให้เป็นพิเศษส่วนหนึ่ง จึงได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้า
พนักงานจัดทำคฤหาสน์ที่ประทับทรงบำเพ็ญพระราชกุศลชน ทักษ
พระหว่างพระเมรุมณฑปและพระเมรุพิมานแต่ก่อนนั้น และ
จัดการเปลี่ยนแปลงภายในพระเมรุมณฑปตาดเพดานผ้าขาว ม่าน
ผ้าขาว ฉายดอกไม้ เป็นต้น แล้วจัดขนตงแว่นฟ้า ๓ ชั้น มีฐาน
คันทะและฐานเบียง สำหรับประดิษฐานพระศพในพระเมรุมณฑป
และโปรดเกล้าฯ ให้ขอแรงพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งทรงผนวชและ
พระราชาคณะผู้ใหญ่ ตงเครื่องบูชากระเบื้องฝรั่ง (คือเครื่อง
กระหลาป่า) ที่มัทมู & ทิศ และของคฤห์ & ของ และถอน
ฉัตรทองเป็นต้นออก คงมีแต่ฉัตรเบญจรงค์ วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์

สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสสเทว)

๒๓๓

ร.ศ. ๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๓) เวลา ๑๐ ทุ่ม ๒๐ นาที เจ้าพนักงานจัด
ตั้งกระบวนแห่พระศพสมเด็จพระสังฆราชแต่หน้าวัดราชประดิษฐ
เดินกระบวนแห่ไปหยุดหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ประดิษฐาน
บนราชรถ ประกอบพระโกศกุดั่นใหญ่ มีพุ่มข้าวบิณฑ์ห้อยเฟื้อง
เศวตฉัตรคันคาน ๓ ชั้น ก็นพระศพเป็นพระเกียรติยศ รุ่งขึ้นวันที่
๑๒ กุมภาพันธ์ เวลาบ่าย ๔ โมง เจ้าพนักงานจัดกระบวนแห่
พระศพต่อไป กระบวนเครื่องแห่อยู่หน้าแล้วถึงเสลี่ยงกง สมเด็จพระ
พุทธโฆษาจารย์ ๕ พระอภิธรรมและ โยงพระศพ ราชรถ
กระบวนหลังมีศิษย์เชิญเครื่องยศตาม และพระครูฐานานุกรม
ในพระศพและพวกข้าราชการราชวรวิหารเป็นศิษยานุศิษย์นั่งขาวแล้ว
ถึงพระสงฆ์ดำรงสมณศักดิ์ มีหม่อมเจ้าสถาพรพิริยพรตนั่งเสลี่ยง
ปากนกกลี ถัดมาพระพิมลธรรม พระธรรมวโรดม นั่งแคร่
ต้ปทนต์ โหมดและพระราชาคณะนั่งแคร่ ก็นต้ปทนต์แดง รวม ๓๐ คู่
และพระครูฐานานุกรมเปรียญตามพระศพด้วย เสร็จแล้วรอเสด็จ
พระราชดำเนินอยู่ เวลาเช้า ๒ โมง ๒๐ นาที พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวทรงเครื่องเต็มยศทหามหาเศวตฉัตรทรงรถพระ
ที่นั่ง แต่พระบรมมหาราชวังไปประทับพลับพลาริมถนนสนามไชย
ตรงบ่อนเผด็จศึก ทอดพระเนตรกระบวนแห่ เจ้าพนักงาน
เดินขบวนไปตามถนนสนามไชยผ่านหน้าพระที่นั่งไป เมื่อสุด
กระบวนพระสงฆ์แล้วเสด็จทรงรถพระที่นั่งไปประทับบนพระเมรุ

เจ้าพนักงานเชิญโกศพระศพขึ้นประดิษฐานแล้ว เสด็จประทับที่
 คฤห์ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสดับปกรณ์ เสร็จแล้วเสด็จกลับพระ
 บรมมหาราชวัง เวลาเช้า ๕ โมงเศษเมื่อเสด็จกลับแล้วโปรดเกล้าฯ
 ให้พวกศิษย์ทอดผ้าสดับปกรณ์และมีเทศน์ต่อไป เวลาบ่าย ๕ โมง
 เศษเสด็จทรงรถพระที่นั่ง แต่พระบรมมหาราชวังไปประทับ
 พลับพลาและในพระเมรุ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสดับปกรณ์
 และทรงจุดดอกไม้เพลิง และทอดพระเนตรการเล่นต่าง ๆ แล้ว
 เสด็จทอดพระเนตรเครื่องโต๊ะ เวลา ๕ โมงเศษเสด็จกลับ วันที่ ๑๓
 กุมภาพันธ์ ในวันเวลาตอนเช้าและตอนกลางวัน และตอนกลาง
 คืนโปรดเกล้าฯ ให้พวกศิษย์ทอดผ้าสดับปกรณ์ และมีเทศนา เวลา
 บ่าย ๕ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเครื่องเช่น
 วานนี้ เสด็จทรงรถพระที่นั่งแต่พระบรมมหาราชวังไปประทับที่
 พระเมรุ ทรงทอดผ้าสดับปกรณ์ พระสงฆ์สดับปกรณ์ ทรงจุด
 พระราชทานเพลิงพระศพแล้วเสด็จกลับ ประทับ ในพระเมรุพิมาน
 พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายในฝ่ายหน้า และพระสงฆ์
 กับราษฎรที่เป็นศิษย์ถวายเพลิงต่อไป แล้วเสด็จมาประทับพลับ
 พลา ทอดพระเนตรการเล่นต่าง ๆ เวลา ๒ ยามเศษเสด็จกลับ
 วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ เวลาเช้า ๒ โมง ๑๕ นาที พระบาทสมเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัวเสด็จทรงรถพระที่นั่งแต่พระบรม มหาราชวังไปประ
 พำนักที่คฤห์ โปรดเกล้าฯ ให้พวกญาติและศิษย์เดินสามหอบครบ

สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสสเทว)

๒๓๕

๓ รอบแล้ว เสด็จขึ้นไปประทับที่พระเมรุทองทอดผ้าไตร พระสงฆ์
สดับปกรณ์ แล้วทรงโปรยเงินและทรงเก็บอัฐิบรรจุในพระเจดีย์
ศิลาแล้ว พระราชทานพระพนตสมเด็จพระสังฆราชให้พระบรม
วงศานุวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ที่เป็นศิษย์ ส่วนพระอัฐิ
ที่เหลือจากนั้นโปรดเกล้าฯ ให้พระสงฆ์และคฤหัสถ์ที่เป็นศิษย์และ
ญาติวงศ์เก็บไปไว้บูชา ส่วนพระอังคารนั้นเจ้าพนักงานเชิญลง
ในพระถัง เสร็จแล้วเสด็จไปประทับคฤหาสน์ ทรงประเคนอาหาร
บิณฑบาตแด่พระสงฆ์ ครั้นรับพระราชทานฉันเสร็จแล้ว เจ้า
พนักงานเชิญพระอัฐิมาตบถมมาหมุ่ จึงทอดผ้าสดับปกรณ์พระอัฐิ
เสร็จการสดับปกรณ์ เสด็จกลับพระบรมมหาราชวังเวลาเช้า ๓ โมง
๔๕ นาที เจ้าพนักงานจัดตั่งกระบวยแห่พระอัฐิและพระอังคาร มี
พระสงฆ์สมณศักดิ์และพระอันดับในวัดราชประดิษฐ์และวัดอื่นบ้าง
พวkcฤหัสถ์ที่เป็นศิษย์บ้าง ตามไปส่งวัดราชประดิษฐ์ เป็นเสร็จ
การพระราชทานเพลิงสมเด็จพระสังฆราชแต่เท่านี้

การพระราชกุศลบำเพ็ญในสัปดาห์ และการบรรจุ
พระอังคารสมเด็จพระสังฆราช พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานจัดการพระราชกุศล ได้
เชิญพระอัฐิเจดีย์ศิลาทอง แลตั้งพระอังคาร ตบถมมาหมุ่เหนือ
แท่นภายใต้เศวตฉัตร ๓ ชั้นในพระวิหาร แล้วจัดตั่งอาสนสงฆ์

เจริญพระพุทธมนต์พร้อมเสด็จวันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๙ เวลาเช้าพระสงฆ์ ๑๐ รูปรับพระราชทานฉันแล้วมี สดับปกรณ์ราย ร้อยอีก เวลาบ่ายพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์จบแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนพิทยาลงกรณ์เสด็จไปทรง ทอดผ้าไตรพระสงฆ์ ๑๐ รูป สดับปกรณ์และถวายอนโมทนาแล้ว เจ้าพนักงานเชิญพระอัครไปสู่วังพระปรมาภิไธย ซึ่งตั้งอยู่หลัง เจริญด้านใต้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา ภาณุพันธุวงศ์วรเดช แต่ครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระ กรมพระเดชาธิราชบรรพบุรุษพระอัคร บวรพระอัครแล้วมีเทศนา ๑ ถิ่นที่ เป็นเสด็จการพระราชกุศลแต่แทน

ที่นำ รายงานการ พระราชทานเพลิง พระศพมาลง ไว้ โดย ละเอียดเช่นนี้ ก็เพื่อให้ท่านผู้อ่านได้ทราบว่าสมเด็จพระสังฆราช (สา) องค์นี้ ได้รับพระราชทานเพลิงพระศพเป็นพิเศษต่างกว่า องค์อื่น ๆ ด้วยพระเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ในฐานะเป็นที่เคารพ ศักการของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์ และประชาชนทั่วไป จึงต้องนับว่าพระองค์เป็นอัครวิบุลยบุคคลที่ก้าว จากสามัญชนธรรมดาขึ้นไปดำรงตำแหน่งสูงสุดทางพุทธจักร

ความเป็นอัครวิบุลยของพระองค์ท่านนั้น เป็นสิ่งที่ผิดแผก กว่าสมเด็จพระสังฆราชองค์อื่น ๆ หลายอย่าง ถ้าจะไม่ยกมา

สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสสเทว)

๒๓๓

กล่าวได้ด้วยกิตฺติจะบกพร่องในสิ่งสำคัญแห่งพระประวัติของท่านไป และชีวิตของพระองค์เป็นชีวิตที่นาศึกษา ความเลิศแห่งสติปัญญาที่หาผู้เทียบได้ยาก นับตั้งแต่เริ่มต้นแห่งการสอบพระปริยัติธรรมคราวเดียวได้เป็นเปรียญ ๙ ประโยคนั้น เป็นสิ่งที่ไม่ได้ทำได้ง่ายๆ เพราะการศึกษาพระปริยัติธรรมอันเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่กลาและมากมายหลายร้อยคัมภีร์ ทั้งมีใช้เป็นภาษาไทย ให้แตกฉานใช้การได้โดยตลอดนั้น จะต้องเป็นผู้มีความเพียรและประกอบด้วยสติปัญญา ปฏิภาณไหวพริบจริงๆ จึงจะกระทำได้ เพราะการแปลวดเดียวจบหลักสูตรนั้นเป็นประจักษ์พยานอยู่ในตัวแล้วว่าพระองค์ทรงภูมิวิद्याอันสูงส่ง และยังไม่มียุใดแสดงออกมาได้เช่นพระองค์ สิ่งที่น่าแปลกประหลาดนอกจากนี้ก็คือ พระองค์มักจะได้กระทำและรับสิ่งที่พระองค์แรกหลายอย่าง ซึ่งจะขอยกมากล่าวไว้ตามลำดับดังนี้

๑. เป็นสามเณรองค์แรก (อายุ ๑๘ ปี) ที่สอบได้เป็นเปรียญ ๙ ประโยค
๒. เป็นสามเณรองค์แรกที่แปลสอบคราวเดียวได้ ๙ ประโยค
๓. เป็นองค์แรกที่บวชแล้วลาสิกขาบทกลับมาสอบเปรียญใหม่ได้ ๙ ประโยคอีก
๔. เป็นองค์แรกที่บวชจนได้เป็นพระราชาคณะที่ประอมรโมลีแล้วลาสิกขาบทด้วยใจสมัคร มิได้ถูกถอดหรือมีโทษ

อย่างอื่น แล้วกลับไปบวชใหม่ก็ได้เป็นพระราชาคณะอีก

๕. เป็นพระราชาคณะองค์แรกที่ได้นามว่า “พระ
สาสนโสภณ”
๖. เป็นเจ้าอาวาสองค์แรกของวัดราชประดิษฐ์ ที่แรกสร้างขึ้น
ใหม่
๗. เป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์แรกที่ได้นามว่า “สมเด็จพระ
อริยวงศาคตญาณ”
๘. เป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์แรกที่มีฐานานุกรม ๑๖ รูป
๙. เป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์แรก ที่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
ทรงเครื่องชาวเสด็จสรงนาพระศพ

ถ้าชีวิตของคนธรรมดาสามัญอย่างเราๆ ท่านๆ มีปรากฏ
การณเช่นชีวิตของสมเด็จพระสังฆราชของคนแล้ว ก็จะเรียกกันว่า
“ชีวิตพิสดาร” บรรดานักตรวจโชคชะตาคงจะได้พลิกตำรากัน
กันวាយเพื่อศึกษาค้นคว้ากัน แล้วต่อเติมอะไรต่ออะไรลงไปเพิ่ม
ตำราอีกมากมาย จนกระทั่งบัดนี้ผู้เขียนเองก็ยังไม่ทราบว่บรรดา
ท่านโหราจารย์ใหญ่ทั้งหลายจะได้ตรวจสอบพระชะตา “ดวงแก้ว”
ดวงนบางแล้วหรือยัง ยังสงสัยอยู่

รูป ชีวติ มจฺจํ นามโคตฺตํ นชีวติ
ร่างกายของสัตว์ย่อยยับได้ แต่ขอแสดงกลุ่ไม่ย่อยยับ

อนตฺวตฺวตฺตายเมอภายหัง
ชอกยงยณอยู่ไม่รู่หาย
เหมือนดวงตราตอกประทับติดกับกาย
เป็นเครื่องหมายบอกทั่วทุกตัวคน

อนความตททาประจำพ
ตั้งประทับส่องสว่างกลางเวหน
ถาถาดตสนองเป็นของตน
ถึงวายชนม์ชอกองคะนองไป

แมทวตวตวตตายลงวาวอด
คงจะพลอดพราดาไม่ปราศัย
เกิดทงทอขจมชวเกอกกถวไป
จงตรองไตร่หลักหนรวคคว

อนชวตมประจกษเป็นหลักฐาน
ถึงวงศ์วาวพลอยชอระบิอฉาว
ตคนรทชวคนชงสะพรงพราว
ชอจะยวณอยู่ค้โลก เฮยฯ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

วัคบรรณิเวศวิหาร

องค์ที่ ๑๐

พ.ศ. ๒๔๔๒-๒๔๖๔

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ
วโรรส เป็น สมเด็จพระสังฆราช องค์ที่ ๑๐ แห่งกรุง
รัตนโกสินทร์เป็นสมเด็จพระสังฆราชที่ทรงวางรากฐานของ
การศึกษาในยุคสมัยใหม่ ไว้ อย่าง มั่นคง และ แพร่หลาย เป็นแบบ
ฉบับมาจนทุกวันนี้ ทรงเปลี่ยนแปลงแก้ไขการศึกษาสมัยเก่าให้
เข้าสู่ระบบใหม่ตลอดจนเลิกสอบแปลปากเปล่าเป็นสอบเขียน ทรง
วางหลักสูตรทั้งบาลีและธรรม เป็นสมเด็จพระสังฆราชที่ทรงทำ
งานเกี่ยวแก่การศึกษาพระปริยัติธรรมมากที่สุดพระองค์หนึ่ง ทรง
ทรงความรู้เชี่ยวชาญในวิชาพุทธศาสนาอย่างยอดเยี่ยม ไม่รู้จัก
คำว่าเหน็ดเหนื่อยในการทำงาน และทรงประกอบศาสนกิจอยู่โดย
สม่ำเสมอจนกระทั่งวาระสุดท้ายของพระองค์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้านุชนาคมาณพ เป็นพระโอรสใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรัชกาลที่ ๔ เจ้าจอมมารดาแพพระสนมเอกเป็นพระมารดา ประสูติที่ตำหนักหลัง พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานมณฑล ในพระบรมมหาราชวังเมื่อวัน พฤหัสบดี เดือน ๕ แรม ๗ ค่ำ ปีวอก จุลศักราช ๑๒๒๒ ตรงกับ วันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๒ เป็นพระโอรสองค์ที่ ๔๗ และเป็น องค์ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาแพ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์ทรงเลาถึงเมื่อครั้งเยาว์ ด้วยพระองค์เองไว้ ละเอียด ยดยาว จึงขอถือเอาแต่ที่สำคัญมา เสนอไว้ดังนี้

เมื่อประสูติรอากาศที่สว่างนนักเกิดมีเมฆตง ฝนตกใหญ่จน กระทั่งน้ำฝนนองลานชาลาพระตำหนัก สมเด็จพระราชบิดาทรงมี พระดำริว่า เวลาประสูติพระโอรสพระองค์นี้ตรงกับเหตุการณ์ใน สมัยเมื่อพระพุทธองค์ได้ทรงตรัสรู้พระอนัตตธรรมมาสาม โพธิญาณ แล้วเสด็จมาประทับอยู่ที่สถานแห่งหนึ่ง คือไม้ รากายตะ ซึ่งเวลา นั้นฝนตกพรำ ๗ วัน พญานาคตนหนึ่งนามว่ามุจลินท์มองเห็น ความลำบากของพระพุทธองค์จึงได้มาเอาขนดกายเวียน รอบพระ- พุทธองค์ แล้วแผ่พังพานเหนือเศียรเกล้าบังกันฝนแลดม จน

สิ้นสนมแลแล้วจึงได้คลายชนดออก แปลง ตนเป็น มาณพ มาเฝ้า
พระพุทธรองค์ ตั้งนิจได้พระราชทานนามแก่พระโอรสองค์ว่า
“มุนษยนาคนาณพ” ซึ่งแปลว่าคนผู้เป็นมุนษยนาคนหรือคนผู้เป็น
นาคนในมุนษย ทรงมีพระองค์เจ้ารวมอุทรพระมารดาเดียวกัน ๔
พระองค์

เมื่อพระชนม์ได้ ๑ ปี พระมารดาถึงแก่กรรม จึงทรง
ไปประทับอยู่กับพระเจ้าบรมวงศ์เธอในรัชกาลที่ ๓ คือกรมหลวง
วรเสฐสุตา แต่ครั้งยังมีได้ทรงกรมมีพระนามว่าพระองค์เจ้าบุตรี
ซึ่งเป็นพระญาติผู้ใหญ่ในฐานะเป็น “เสด็จย่า” และในระยะนั้น
ทรงประจวบด้วยพระโรคทรง ขโมย ขนาดหนักเกือบ สิ้นพระชนม์
หากแต่ขุนทวารภักษา (นาคน) เป็นผู้รักษาหาย เหตุที่เสด็จไปประทับ
อยู่กับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอทรงเล่าไว้ว่า

“ในวันเผาศพเจ้าจอมมารดาของเราที่วัดราชาธิวาส พอ
กลับมาถึงตำหนักของเรายังไม่ทันชน เรายิ่งโศกนรนไม่ยอม
ชน ชมไปทางตำหนักเสด็จย่ากรมหลวงวรเสฐสุตาที่อยู่ไม่
ไกลถนนสายเดียวกัน แต่ข้างละฟาก ครั้นเขาพาไปถึงนั้นหยุด
ร้องให้ท่านรับเลี้ยงไว้แต่วันนั้น”

อยู่ในอุปการะของกรมหลวงวรเสฐสุตา ไม่นานนักทรง
กลับไปประทับอยู่พระตำหนักเดิมอีก โดยมีท้าวทรงกันดาร (ศรี)

ซึ่งเป็นท่านยายของพระองค์เองเป็นผู้มอบการต่อมา สำหรับ
ท่านยาย (ศรี) นรภัทราธิบดีเชษฐาธิราช และพระองค์เองก็
ความเคารพรักใคร่ท่านยายมิใช่น้อย เห็นจะเป็นเพราะได้เลี้ยงดู
พระองค์มาจนพระมารดาตามาแต่เล็ก ๆ นานเอง ทรงเลื่อมใส
ศรัทธาของท่านยายไว้มาก

“นึกถึงใจยาย เห็นหลานกำพร้ามาแต่เล็ก ๆ ก็มีความ
สงสารเพียงไร และจากรู้สึกตนว่าตกเป็นภาระของท่านสักเพียงไร
เป็นเดชะบุญของพวกเรา (แสดงว่าเลี้ยงหลาน ๆ หลายพระองค์)
เรามาช่วยกันช่วยกัน ในกิจการ รู้จักหาทรัพย์และเก็บหอม
รอบริบสมบัติของพวกเราจึงปราศจากอันตรายและพวกเราได้รับ
ทำนุบำรุงมาเป็นอันดี”

เหมือนจะเป็นมงคลนิมิตอันหนึ่งแก่พระองค์ท่าน กล่าว
คือ เมื่อขณะทรงพระเยาว์นั้นโปรดการเล่นเป็นพระภิกษุ เช่นครอง
ผ้าบิณฑบาตและเทศนา พร้อมด้วยพวกเจ้านายอื่น ๆ อีกหลาย
พระองค์ นอกจากนั้นยังได้กำลังหนุนจากพระนิกรมมุนี (เบญจ
วรรณ) เจ้าอาวาสวัดพระยาทำมังธนบุรี ซึ่งเป็นพระญาติวงศ์
บุตรแดง สำหรับ พระราชา คณะ มาให้ ประ กอบ การ เล่น แบบ ที่
มาแล้วด้วย จึงเป็นเสมือนอุปพนมิตว่าในกาลภายหน้าพระองค์
กล่าวจะรุ่งเรืองพระเกียรติยศเกียรติคุณในทางสังคมชาติต่อไป

เมื่อเข้าศึกษาครั้งแรกนั้น อยู่ในสำนักศึกษาของคุณยาย
นักธิดาพระศรีวโรจน์ซึ่งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง แต่ไม่ปรากฏ
ว่าในขณะนั้นมีพระชันษาเท่าใด เข้าใจว่าราว ๖-๗ พรรษา
เป็นแต่กล่าวถึงคุณครูนกไ้วตอนหนึ่งว่า

“ยายของเราฝากให้เรียนหนังสือไทย ไปเรียนเป็นเวลา
แล้วกลับมาทำหน้าที่ ขอบคุณคุณครูนกของเราแถมเป็นผู้มีใจดี มี
อัธยาศัยเยือกเย็นไม่ดุ น่ารักน่าคบถือเป็นผู้มั่งคั่งไม่กลับคำ
ให้เสียความวางใจ แรกแกล้งสอนให้อ่านและจำตัว ก ข ถึง ง และ
ว่าถ้าจำได้แล้ววันนั้นจักให้หยุดและให้เล่น เราเชื่อแก่อ่านครุ
เดียวจำได้แต่ให้หยุดจริง ๆ แต่ในวันหลัง ๆ แกล้งเห็นว่าเรียนวันละ
ตอนคงต้องแล้วแจกลูกวันละไม่ถึงแม่ หรือแม่หนึ่งชั้นไปโดยลำดับ
เราเชื่อคุณครูเราสมัครทำตามด้วยไม่พักเคืองร้อน เรียนแต่อ่าน
ไม่ได้หัดเขียน ความรู้ที่เราได้จากแกล้งเรียนไม่เท่าไรนัก แต่
เราได้คุณสมบัติสำคัญจากแก คือรู้จักสมัครทำตามคำของครู
เป็นเหตุไม่ต้องถูกเคียวเช่นถูกตักตึงเพราะการเล่าเรียนเลย เรียน
ในสำนักครุผู้ใดครูผู้นั้นรักทุกคราวมา ครั้นแรกเป็นครูเขาตนเอง
เราก็ไม่ชอบดู แม่ปกติของเรามีโทษเป็นเจ้าเรือน”

เมื่อพระชันษาได้ ๗-๘ พรรษาทรงเรียนหนังสือขอม ซึ่ง
ในสมัยนั้นถือเป็นประเพณีที่จะต้องเรียน หนังสือขอม ควบคู่กันไป

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

๒๔๕

กับหนังสือไทย การเรียนหนังสือขอมก็ควรเรียนภาษามคธนั้นเอง เพราะภาษามคธสมัยนั้นเป็นตัวขอมทั้งสน จึงจำเป็นต้องเรียน หนังสือขอมเสียก่อน ครูผู้สอนหนังสือขอม คือหลวงราชาภิรมย์ (เปี่ยม) ภายหลังได้เป็นพระยาปริยัตถธรรมธาดา ปลัดกรมราช- บัณฑิตยสถานทรงเรียนคหพระที่นั่งพุทธโศภนรังสรรค์ ทรงเรียนพร้อมๆ กับเจ้านายชั้นหม่อมพระขนงเสนาแก่กว่าพระองค์ทรงหม่อมพระขนงมาขุนน้อยกว่าผู้สอนในวันเรียนครูเดียวกัน ทรงกล่าว ถึงครูภาษามคธผู้สอนไว้ว่า

“อาจารย์ของเราแก่มใจดีเยือกเย็น แก่เป็นข้าราชการ ฝ่ายหน้า แก่ไม่อาจตั้งตัวเป็นอาจารย์ แก่อดมตัวแก่ให้พวกเรา พูดอย่างนอบน้อม เราหาได้รักใคร่สนิทสนมฉันครบกับศิษย์ไม่ ออกจะเป็นครูชั้นเฉียด แต่ยกยอชม เราเรียกต่อมากับท่านอาจารย์ จนจนถึงรัชกาลที่ ๕ แต่ย้ายสถานที่มาเรียนที่ เก่งกรงนก หรือ สกนวัน เรียกชื่ออย่างนั้น เพราะเดิมมีกรงนกใหญ่ ทำเขาและ บำไว้โน้น เสียงนกและเสียงสัตว์ต่างๆ เต็มไปหมด เราจำได้ว่ามี กระงม มีแก่งอยู่ติดกับของกรงนก แต่ในเวลาที่มาเรียนนั้น กรงนก รือเสียแล้วทำเป็นศาลาใหญ่ชื่อ เก่งวรตภาภิรมย์ยศสมเด็จพระ- ยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ครั้นยังเป็นเจ้าพระยาศรี สุริยวงศ์ ผู้สำเร็จ ราชการแผ่นดินนั่งว่าราชการ เก่งหลังที่เราเรียนหนังสือนั้นชื่อ ราชานุอาสน์ อยู่หน้าทวารเทเวศร์รักษา แห่งพระที่นั่งอมรินทรว-

นิจันย มีทางเดินคนในระหว่างเท่านั้น แต่เรียนอยู่ไม่นานก็เลิก เราเรียนถึงแปลอรรถกถาธรรมบทนั้นปลายผูกสองพู่เข้าใจความ ท่องเรื่องได้ เมื่ออาจารย์สอนให้แปลแล้วแต่ยังผสมเอาความ เองไม่ได้ ความรู้ที่ได้ในการเรียนนั้นค่อนข้างดีพอสมควร รู้จัก ศัพท์มคธชนบ้าง ทำให้เข้าใจภาษาไทยกว้างออกไป ฯลฯ”

ในขณะที่ทรงพระเยาว์และทรงศึกษาอยู่นั้นทรงโปรดการเล่น ตุ๊กตามาก และการเล่นตุ๊กตาก็เป็นเหตุให้เกิดความรักความ กตัญญูของคนผู้ปกครองเลี้ยงดูเป็นอันมาก เพราะการเอาตุ๊กตา มาสมมติเป็นลูก ก็เป็นเครื่องชักโยงจิตใจไปคิดถึงผู้มีพระคุณ นั้น ๆ คงจะรักและเมตตาตอดตนเช่นเดียวกัน

เมื่อทรงเล็งถึงความรักในตุ๊กตาดังกล่าวแล้ว ก็ทรงเล็งถึงความรักและเมตตาของสมเด็จพระบรมชนกนาถไว้ด้วย ซึ่งเป็น เครื่องผูกพันนพาวพระทัยให้เจริญรอยต่อมาในภายหลัง ซึ่งพระ บรมชนกนาถให้ความอบอุ่นขณะทรงพระเยาว์และทรงสอนให้รู้จัก ทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยการเรียนรู้อย่างจริงจัง เช่นโปรดให้ติดตามเสด็จ ประพาสหัวเมืองต่าง ๆ บ่อยครั้งเป็นต้นว่า กรุงเก่า พระปฐมเจดีย์ เพชรบุรี ฯลฯ และทรงใช้สอยเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่าที่เด็ก ๆ ขนาดนั้นจะพึงทำได้ อาทิโปรดฯ ให้หีบพระศรี (หมากเสวย) เขียวพระแสง ธารพระกร (ไม้เท้า) และหีบพระสพพรรณศรี (บัววนพระโขนงคู่กันน้อย) เป็นต้น ทรงเล็งถึงเรื่องที่ได้รับพระ เมตตาจากพระบรมชนกนาถไว้ต่อนั่นว่า

“ท่านทรงกับเราโดยฉันท์พ่อกับลูก ไม่ทรงทำพระยศพระ-
 อย่างโดยฐานเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ที่เห็นห่างจากพระเจ้าลูกเธอที่
 ชนพระองค์เจ้า หรือพูดตามคำสามัญว่า “ลูกเมียน้อย” เวลา
 เสวย พวกเรานางลอมอยู่ใกล้โต๊ะเสวย คอยเคลอนเครื่องเสวย
 ไม่ทันใจทูลขอกำลังเสวยก็มี เสด็จไปข้างไหนก็พริ้วตามเสด็จ ถ้า
 เสด็จโดยพระราชมารดาหรือพระราชมารดา ท้ายเล็กโปรดให้
 นั่งบนพระเพลาบ้าง ซอกพระปรัศว์บ้าง ที่ช่องโปรดให้นั่งหน้า
 พระเพลา”

ทรงเป็นศิษย์วัดบวรนิเวศ

เนื่องจากพระเชษฐา คือกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ ทรง
 บรรพชาเป็นสามเณรมาประทับอยู่วัดบวรนิเวศ จึงขอรับพระบรม
 อานานมิตตามเสด็จออกมาอยู่ด้วยทรงอนมิต การมาอยู่วัดคราวนี้
 นับว่าทำความเปลี่ยนแปลงให้แก่พระองค์หลายอย่าง ผิดกับการ
 อยู่ในพระบรมมหาราชวัง ทรงรู้จักอะไร ๆ ที่ในวังไม่มีไม่ได้พบ
 เห็น ก็ทรงมารู้จักและพบเห็นที่ในวัดนี้ ทรงรู้จักพระสงฆ์
 การต่อสู้กับโลกภายนอกก็กว้างขวางเป็นครั้งแรก แลแต่จะรู้จัก
 พอพระทัยอยู่มากทีเดียว ได้เห็นอะไรแปลก ๆ สำหรับชีวิตต่อไป
 ภายหลัง ทรงเล็งถึงการมาอยู่วัดครั้งนี้ว่า

“เราตั้งใจอะไรเมื่อออกมาอยู่ ได้พบและคุ้นเคยกับพวก
 ผู้ชายทั้งพระทงเถร ทั้งคฤหัสถ์ได้เรียนรู้อริยาสยัมมังคะทั้งหลาย

และมีช่องที่ได้ตามเสด็จเจ้าฟ้าไปข้างไหน ๆ บ่อย ๆ กว่าอยู่ในวัง
ติดวัดเหมือนปลาเคยอยู่ในน้ำตนได้ออกมานาถก มีธุระที่จะต้อง
เข้าไปค้างคืนในวัง ข้างไม่สมควรเสียจริง ๆ อยู่ก็ไม่สนุก พัง
ผู้หญิงพูดก็ไม่ค่อยคาย เมื่ออยู่วัดได้เรียนปริยัติกับพระยาปริยัติ-
ธรรมาดา (ซ่ง) ครังยังเป็นหลวงศรีวรโฆหาร นายด่านกรม
ราชบัณฑิตยสถานบอกภิกษุตามเนรเทศนั้นอยู่บ้าง การอยู่วัดมีประ-
โยชน์ทำให้ใจและอาการเป็นผู้ชายเร็ว แปลกกว่าเมื่อมาอยู่เมือ
บวชเนรเทศเดียว ทักจะมีอาการผู้หญิงติดมา ไม่ืองอาย แต่อก
ทางหนึ่งได้ยินคำไม่ควรได้ยินเร็วเกินไป ฯลฯ”

ครั้นถึงวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานได้ตั้งสุวรรณศต ซึ่งขณะนั้นพระ-
องค์ท่านมีพระชนมายุได้ ๗ พรรษา

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จ
เกลิงถวดยราชสมบัติ แล้วพระองค์ทรงหยุดเรียนภาษามคธไปชว-
ระยะหนึ่ง และเมื่อรัชกาลที่ ๕ เสด็จประพาสต่างประเทศพระองค์
ก็กลับไปอยู่กับกรมหลวงวรเสฐสุตาอีกครั้งหนึ่ง ได้ทรงเล่าเรียน
หนังสือไทย เรียนเลข เรียนคูดาว และหัดอ่านโคลงกลอนกลบท
ต่าง ๆ บ้าง

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
กลับจากประพาสต่างประเทศแล้ว โปรดให้ตั้งโรงเรียนภาษาอังกฤษ-

ภาษาจีน เพื่อให้เจ้านายชั้นพระเจ้าน้องยาเธอทรงศึกษา โดยทรง
 ำรงครูภาษาอังกฤษชื่อ มร. ฟรานซิส จอน แปรเตอร์สัน ชาว
 อังกฤษเป็นครูสอน โรงเรียนอังกฤษของหลวงตงชนบทกรมทหาร
 มหาดเล็ก โดยโอนตึก ๒ ชั้นสร้างสำหรับทหารมหาดเล็กหลัง
 ข้างตะวันออกประตูพิมานไชยศรี (เดิมนั้นเป็นสำนักงานพระคลัง
 ข้างที่) ใช้เป็นโรงเรียน ห้องที่อยู่ตอนบนประตูพิมานไชยศรีเป็น
 ห้องของครูผู้สอน รับสั่งให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ และพระ
 เจ้าน้องยาเธอทุกพระองค์เข้าเรียน เว้นแต่พระองค์ที่มีชันษามาก
 เข้ารับราชการมีตำแหน่งแล้ว หรือที่เรียนอยู่ในโรงเรียนภาษาไทย
 ของหลวงแล้ว และได้โปรดฯ ให้พวกราชโอรสและราชกุมารี
 เรียนด้วย แต่คนละเวลา คือพวกราชโอรสเรียนตอนเช้า พวกราช
 โอรสและราชกุมารีเรียนตอนบ่าย ครึ่งแรกมีนักเรียนราว ๕๐ คน
 แต่ต่อมาลดน้อยลงทุกที เพราะเจ้านายรุ่นใหญ่ๆ ก็ออกไปรับ
 ราชการ รุ่นกลางๆ ก็ออกไปผนวชเป็นสามเณรตามราชประเพณี
 นิยม

ปรากฏว่านักเรียนชุดนั้นมีอยู่ ๕ พระองค์ที่อาจารย์ชอบ
 มาก และยกย่องในการเรียนดี คือ

๑. พระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงศ์ (สมเด็จกรมพระยา
 เทววงศ์วโรปการ)

๒. สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ (สมเด็จพระ
พระภาณุพันธวงศ์วรเดช)
๓. พระองค์เจ้ามนุษยนาคมานพ (สมเด็จพระมหา
สมานเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส)
๔. พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร (สมเด็จพระ กรมพระยา
ดำรงราชานุภาพ)

ในจำนวนที่ออกพระนามมานี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา
วชิรญาณวโรรส^๕ ได้ออกพระนาม^๖ ว่า เป็นเยี่ยมกว่าเพื่อน จนถึงต่อมา
ได้เป็นเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ นอกจากนั้นอีก ๓ พระ
องค์ในภายหลังก็ได้ทรงดำรงตำแหน่งใหญ่โตและทรงมีชื่อเสียงทุก
พระองค์

ส่วนอีก ๒ พระองค์คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา
วชิรญาณวโรรส และสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพนั้น อา
จารย์แปดเตอร์สันรักใคร่โปรดปรานมาก ถึงกับไปไหนก็เอาไป
ด้วย อาหารกลางวันก็ชวนร่วมโต๊ะด้วย และกล่าวคำพูดคุยกเป็น
ภาษาอังกฤษอยู่โดยตลอด

จะขอก้าวในเรื่องความลำบาก ในการสอนของอาจารย์
แปดเตอร์สันในขณะนั้นสักเล็กน้อย กล่าวคือทั้งอาจารย์และ
ศิษย์ ต่างพูดภาษากันไม่เข้าใจ ดำรับตำราภาษาอังกฤษก็หา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี กรมพระยาลิขิต

๒๕๑

ยาก อาจารย์ก็พูดไทยไม่ได้เลย ดิฉันก็พูดภาษาอังกฤษไม่ได้เลย มีอยู่พระองค์เดียวที่พูดภาษาอังกฤษได้บ้างเล็กน้อย คือ พระองค์เจ้ากฤษฏาภินิหาร (กรมพระนครสวรรค์วรพินิต) เพราะทรงเป็นเจ้าพี่ชั้นใหญ่ และเคยเรียนมากับหม่อมวิไลอินทวงศ์ ครั้นอังกฤษในราชสำนักก่อนหน้านั้น อาจารย์แปดเตอร์สันได้อาศัยเป็นล่ามได้บ้างในคัมภีร์ธรรมดา แต่ทลกละทิ้งไปเสียแล้ว ภาษาไปประกอบจนสามารถเรียนกันไปได้ และน่าจะชมเชยอาจารย์แปดเตอร์สันผู้นี้มาก ที่ยอมเมืองไทยชั่วคราว ๑ ปี ก็พยายามเรียนพูดภาษาไทยได้คล่องแคล่ว จนสามารถใช้การได้ดี มร. แปดเตอร์สันเป็นครูสอนอยู่ ๓ ปี ครบสัญญาจ้างแล้วก็เดินทางกลับประเทศอังกฤษบ้านเดิม

ในส่วนพระองค์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงเล่าเรื่องเกี่ยวกับ มร. แปดเตอร์สันไว้ตอนหนึ่งว่า

“นายฟรานซิส ยอช แปดเตอร์สัน เป็นครูสอนอยู่ในความดูแลของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ครั้นยังเป็นนายราชานัดยำนรินทร์ ว่าที่เจ้าหมื่นศรีศรัทษ เจ้าสอนเจ้านายพวกเรากับหม่อมเจ้าบาง บ่ายสอนข้าราชการที่เป็นท้าวหมหาดเล็ก เราได้เข้าเรียนมาตั้งแต่เปิดโรงเรียน ครั้นนั้นเรามีอายุราว ๑๒ ปี ครูพูดไทย

ไม่ได้ สอนอย่างฝรั่งเปียบ หนังสือเรียนใช้แบบฝรั่ง ที่สุดจน
 แผนที่ใช้แผนที่ยุโรปสำหรับสอน เรารู้จักแผนที่ของเมืองฝรั่ง
 ก่อนของเมืองไทยเราเอง หัดพูดหัดอ่านนะให้เข้าใจเขาเอง ไม่
 ได้หัดแปลแต่พวกเรา ก็พยายามเข้าใจความ ได้ถึงพงศาวดาร อังกฤษ
 สิ่งที่เราเข้าใจไม่ได้คือไวยากรณ์ คิดเลขก็ใช้มาตราอังกฤษ
 แต่เราทำเลขไทยเป็นมาแล้ว เราคงรู้จักมาตราไทยมาก่อน แต่ผู้
 สอนที่รู้จักมาตราอังกฤษมาบางกระมัง แต่ความรู้ไหลเข้ามาช่วยเรา
 เมื่อโตแล้ว ให้รู้จักเอามาใช้ข้างไทยเราด้วย ไม่พักต้องเรียน
 ใหม่ เราได้รู้นิสัยของฝรั่งจากหนังสือเรียน ตีกว่าเรียนแบบที่
 เขาจัดสำหรับคนไทยในภายหลังเป็นการเหมาะแก่เรา ผู้ไม่มีของ
 ทางที่จะไปเรียนเมืองฝรั่ง ถ้าในเวลานั้นเป็นโอกาสเหมือนในชั้น
 หลังเราคงได้รับพระมหากรุณาโปรดฯ ให้ออกไปเรียนด้วยผู้หนึ่ง
 เป็นลาภของกรมหลวงสวัสดิวัฒนวิเศษ พระองค์แรก ที่ได้สบ
 โอกาสนั้น นอกจากนั้นเรายังได้รับคำแนะนำในการบ้านเมืองอีกที่
 เกิดขึ้นเป็นคราว ๆ ทางเมืองฝรั่งและเป็นเวลาเกิดเหตุการณ์
 เนือง ๆ เป็นต้นว่า เยอรมันตีเมืองฝรั่งเศสได้ ราชธิปไตยของ
 ฝรั่งเศสล่ม กลายเป็นประชาธิปไตย เรากระหม่อมใจว่าเราได้
 ความรู้ ตีกว่าชนหลังที่เรียน เฉพาะในเมืองไทยที่เราได้เคยพบครู
 ของเราแก่เป็นฝรั่ง แก่ตงตัวแก่เป็นครูเต็มที พวกเราต้องรู้จักฟัง

บังคับให้คุณสมบัติเพิ่มชั้นอีกประการหนึ่ง แต่เฉพาะเราคุณครูแก้
ทำพจนานุกรมแล้วไม่พอกับปาก เรากับกรมพระยาดำรงราชานุภาพ
เป็นผู้ที่ทศวรรษใจเอาไว้อีกอาหารกลางวันด้วย แล้วให้เรียนเวลา
บ่ายอีกด้วย ครูชักนำให้รู้จักกับฝรั่งอันเป็นผู้เป็นเพื่อน ผลที่ได้จาก
เรียนภาษาอังกฤษนั้นนอกจากกล่าวแล้ว เขียนหนังสือเป็นในการ
เรียนต้องหัดลายมือ และเขียนตามคำบอก พวกเราที่รวมเอามา
ใช้ในภาษาไทยเขียนจดหมายถึงกันและกันบ้าง แปลเรื่องฝรั่ง
บ้าง จดบันทึกเรื่องอย่างอื่นบ้าง เขียนขึ้นไปตามอายุจนถึงแต่ง
จดหมายเหตุนายการ ที่ได้รับพระราชทานพระตำราแนะนำใน
ทางราชการโดยลำดับมา”

ทรงผนวชเป็นสามเณร

เมื่อพระชันษาได้ ๑๓ ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงโสกันต์ ณ พระ
ที่นั่งดุสิตมหาปราสาทเมื่อวันศุกร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ตรงกับ
วันที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๖ พร้อมกับเจ้านายอื่นๆ อีก ๔
พระองค์ ต่อมาในปีรุ่งขึ้นก็ทรงผนวชเป็นสามเณร ขณะพระ
ชันษาได้ ๑๔ ปี ทรงเล่าถึงขณะเวลาทรงผนวชไว้ว่า

“ในเวลานั้นยังชานนาคเป็นท่านอง ต้องหัดกันมาตั้งแต่
เนิ่นลำบากรู้ใช้น้อย พระราชครูมหิธร (ฐ) ครั้งยังเป็นหลวง

ญาณภิรมย์ นายด่านกรมราชบัณฑิตยกมหนาทเป็นผู้หัด แกเห็น
จะเป็นนักวิ่งดีกระมัง แต่เราทนแกลไม่ไหว ว่าอย่างไรแก้กิต
ตะบั้งไปว่าไม่ถูกๆ จนไม่รู้ว่าจะว่าอย่างไร เลยร้องให้คุณแกลขึ้น
มาบ้างไม่ยอมหัดกับแกลอีก นิสัยของแกลชอบยั่วให้ศิษย์เจ็บใจ
และมีอุตสาหะทำให้ดี ส่วนนิสัยของเราชอบปลอบชอบเอาใจ
ต่างกันเช่นนั้น อาจารย์เปี่ยม (พระยาปริยัติธรรมธาดา) ของ
เราเคยสอนภาษามคธมาก่อน แกลคงรู้ดี แกรับหัดสำเร็จ”

ทรงผนวชเป็นสามเณรเมื่อวันที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๖
ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา
ปวเรศวริยาลงกรณ์ ครั้นดำรงตำแหน่งกรมหมื่นบวรสุริยพันธุ์
ทรงเป็นอุปปัชฌายะ หม่อมเจ้าพระธรรมมุนีหิศาตาประทาน
สรณะและศีล มีเจ้านายทรงผนวชด้วยคือ กรมพระสมมติอมร
พันธุ์ และกรมหมื่นวิจิตรวรณปรีชา ทรงผนวชอยู่จนถึงวัน
พฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๓ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ.
๒๔๑๖ ที่ทรงลาผนวช

เมื่อทรงลาผนวชแล้ว ก็เสด็จไปประทับอยู่ที่วังกรมหลวง
พรหมวรานุรักษ์ซึ่งเป็นเจ้าฟ้า และท่านยายก็มาอยู่ร่วมด้วย
ระหว่างนั้นทรงคุ้นคุ้นสนมมาแล้ว จึงทรงคะนองไปตามประสา
คนหนุ่มทั้งหลาย นับตั้งแต่การจับจ่ายใช้สอยสุรุ่ยสุร่าย พอใจ

เที่ยวเตร่ชอบหาตามใจชอบ หัดขี่ม้าขับรถไปตามที่ต่าง ๆ จนมีความชำนาญเป็นอย่างดี แม้ว่าจะเคยตกม้าหลายครั้งหลายหนก็มีได้ทรงท้อถอย แต่พอใจที่จะขี่ม้ายิ่งกว่าการขับรถ ทรงเล็งเห็นว่าสนุกดีกว่า บางครั้งก็ทรงดมนามา แต่เล็งว่าเป็นเพียงเมรย์ไม่ถึงสุรา ก็ทรงดมก็เพราะเนื่องจากมีประเพณีเลี้ยงโต๊ะฝรั่ง และว่าการดมส่วนมากก็เพื่อเอาชนะกัน แต่ชะรอยอุปนิสัยจะไปข้างพรหมจรรย์ จึงไม่ชอบการดมและบ่นว่าดมแล้วไม่อร่อยเมามายไม่สบายเลยจึงยับยั้งใจไว้ได้

ถึงเรื่องการเล่นลูกทรงได้ร่วมเล่นเป็นของโปรด ชอบพวกไฟต่าง ๆ แรก ๆ ก็เล่นตามงานนักขัตฤกษ์ก่อน เช่นตรุษสงกรานต์ เป็นต้น การพนันนั้นทำให้เพลิดเพลิน เล่นได้หามรุ่งหามค่ำไม่เป็นอันกินอันนอน จะทำอะไรใจก็อกจืดจางอยู่กับการพนันทรงเรียกว่า “มิจฉาสมาธิ” เล่นได้บ้างก็อยากได้มาก เล่นเสียก็อยากแก้ตัวเอาคืน แต่พระองค์เองทรงเล็งว่าเล่นไม่ถึงกับฉิบหาย แต่เสียเวลาไปโดยเปล่าประโยชน์ จึงทรงเห็นว่าการพนันเป็นชุมอบายมุขแน่ แต่ในเรื่องผู้หญิงนั้นทรงเล็งว่าไม่เกี่ยวข้องกับเลย รอดตัวไปได้ ส่วนการยิงนกตกปลาถือการทำปาณาติบาตนั้นไม่ทรงนิยมยินดีเลย เห็นว่าเป็นการทำลายชีวิตกันให้ได้รับความลำบาก จิตใจก็มีแต่ความสงสัยสสารทำไม่ได้ นี่ก็ตัวเราตัวเรา ทุกชีวิตย่อมรักตัวกลัวตายด้วยกันทั้งนั้น คิดแล้ว

ก็เกิดสังเวชตลอดพระทัย หันมาทรงหัตถ์ดนตรีแต่นั้นเสียไม่ให้เล็ก
ลงไป คิดจะเอาดีทางทหารแต่ยังเล็กอยู่ พอโตขึ้นเขาก็เล็กกัน
เสียแล้ว (คือหมายถึงทหารมหาดเล็ก) จึงได้แต่เพียง “เคย
เข้าแถวหัดเป็นทหารสมัครอยู่พักหนึ่ง”

จะมีเรื่องทันทก้อยแต่เรื่องสุรียสุร่าย ซื่ออย่างนั้นแล้วก็
อยากจะได้อย่างนั้น เห็นสินค้าทางฝ่งอะไรตกพอใจอยากได้ไป
ทุกอย่าง ทรงเล่าถึงการสุรียสุร่ายจนเกิดหนึ่สนั่นงันงังไว้ว่า

“เครื่องใช้เครื่องเรือนตามร้านแขก สัตว์ของห้างไม่ได้ทรง
ไม่พอใจเขาร้านแขก เห็นเสียครทงเขาเรียกเงินสดด้วย ซื่อของ
ห้างไปเองก็ได้เขาต้อนรับขับสู้ เขาไว้หน้าไม่ต้องขอเงินสด เป็น
แต่เขาจตบัญชีและให้ลงชื่อไว้ก็พอ ต่อเมื่อมากเขาเขาจึงส่งใบ
เสร็จมาเก็บเป็นคราว ๆ ของทหาชนนเป็นของประณีต ออก
หน้าได้ ทมของร้านแขกเหมือน ก็ยังมีศรวาเป็นของห้าง ด้วย
การดงนห้างจึงได้เป็นที่โคจรของเรา เห็นอะไรเข้าข้างอยากได้ไป
ทงนั้น ซื่อซื่อเหมือนได้เปล่า จะต่อราคาก็เห็นภูมิฐานดูเป็นคน
ปอนไป ถึงคราวเขาตงใบเสร็จมาเก็บเงิน ใบเสร็จใบหนึ่งมี
จำนวนเงินนับร้อย ๆ ยังเป็นบุญที่ไม่ถึงพัน ๆ นั้นแหละจึงรู้สึก
สนหรือคราวหนึ่ง แต่ไม่อะไรนักขอเงินยามมาใช้เสียก็แล้วกัน
ถ้าทางนั้น ๆ ส่งใบเสร็จมาเก็บเงินระยะห่าง ๆ กัน ก็ไม่เป็นอะไร
แต่ห้างเจ้ากรรมพอรวยหน้งได้เงินไปแล้วไม่กวน รวยทั้งสอง ราย

ที่สามก็ยื่นใบเสร็จเข้ามาขอเก็บเงิน ขยายรักรวมมาก ขอคราวใดก็ได้คราวนั้น แม่แต่จะปริปากบ่นก็ไม่มี ฝ่ายเราก็กักขยแหม่นกัน เห็นเช่นนั้นก็ยิ่งเกรงใจยายไม่ยากให้ท่านนี้รำคาญใจ จึงขอผิดเขาไว้พอได้ระยะจึงใช้ นี่แหละคือความเดือดร้อนของเรา แต่ไม่ถึงเป็นเหตุประหยัดขอของ ความลำบากใจนั้นยังไม่วาย คราวหนึ่งทางหนึ่งหนัดไม่ไหว จึงยื่นฟ้องคดีต่างประเทศ ขอให้ใช้หนี้ แต่เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี มาบอกให้รู้ตัวและขอให้ใช้เสีย เราได้ตามใจทักให้เขาถอนฟ้อง ครึ่งนั้นอยู่ข้างตกใจกลัวเสียขอพระชนศาลเป็นทมิไม่เงินจะใช้หนี้ แต่อย่างนั้นยังไม่เซ็ด เป็นแต่โกรธและสาปทางนั้นไม่ขอของอีกต่อไป

พอพระชันษาได้ ๑๗ ปีความสำนึกผิดต่าง ๆ ค่อย ๆ ผุดขึ้น พระสติสัมปชัญญะกลับคืนมาสู่พระองค์ก็กวาระหนึ่ง ความหลงผิดมัวเมาไปกับเรื่องเหลวแหลกต่าง ๆ ดังกล่าวมานั้นทำให้พระองค์ได้คิดถึงความเสื่อมโทรมในอนาคต จึงค่อย ๆ สลัดทิ้งไปทีละอย่าง จิตสำนึกแต่ในเรื่องคุณความดีที่จะพาพระองค์ไปจากความวุ่นวายที่ก่อให้เกิดความทุกข์ทรมานในตอนท้ายว่า “แต่เป็นบุญของเรากลับตัวได้เร็ว ตั้งแต่อายุ ๑๗ ปี ทางที่กลับตัวได้ก็เป็นอย่างภาษิตว่าหนามยอกเอาหนามบ่งนั่นเอง”

และในขณะที่เริ่มสลัดความเหลวแหลกออกนั้น ก็เริ่มสนใจในราชกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถึงโอกาสเข้าเฝ้าใน

วังทูลวัน เป็นโศกบันดาลอีกให้ได้พบกับแพทย์หลวงฝรั่งชาว
สกอตชื่อนามว่า หมอปีเตอร์ เคววัน เป็นคนสันโดษปราศจาก
ครอบครัว อายุ ๒๕ ปี มีความประพฤติเรียบร้อย รักสงบ มี
อุดมคติในทางสันโดษเกือบจะเรียกว่า ฤาษี เมื่อพบกันแล้ว
อธิบายต่อกันจึงมีความสนิทสนมกันง่าย และหมอเคววันก็ยัง
ได้แนะนำถึงการปฏิบัติตนในทางที่ชอบที่ควร จึงยังเพิ่มความ
เลื่อมใสมากขึ้น คิดหาอย่างฝรั่งอยากจะกลายเป็นฤาษีอย่าง
หมอเคววันบ้าง และภายหลังก็ยังได้ยกย่องหมอหลวงผู้นี้ว่า
“หมอเคววันเป็นทางกลับตัวของเราเช่นนั้น เมื่อภายหลังเราจึง
นับถือแกจนอาจารย์” นอกจากนี้จะได้แนะนำในสัปดาห์ปฏิบัติแล้ว
หมอเคววันยังได้เคยแนะนำในภาษาอังกฤษและวิชาแพทยด้วย

เมื่อได้ตัดสินใจพระทัยที่จะกลับพระองค์แล้วก็หันเข้าวัด คือ
ทรงเข้าไปรับใช้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริ-
ยาลงกรณ์ พระอุปฌายะอย่างใกล้ชิดจนเป็นที่โปรดปราน
จนความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เห็นว่าพระองค์
ใกล้ชิดสนิทสนมและพระอุปฌายะก็ทรงรักใคร่ จึงเมื่อมีพระ
ราชธุระสิ่งใดที่เกี่ยวกับพระมหาสมณเจ้าก็โปรดฯ มอบให้พระ
องค์ท่านเป็นภาระธุระดำเนินการอยู่เนืองๆ และในขณะนั้น พระ-
องค์ก็ทรงศึกษาวิชาโหราศาสตร์กับขุนเทพยากรณ์ (ทัต) ไปด้วย

แต่เรียนยังไม่ทันจบ ขุนเทพยากรณ์ถึงแก่กรรมเสียก่อน จึงไปเรียนต่อกับพระครูปลัดสุวัฒนสุตคุณวัดราชประดิษฐ์ แต่เมื่ออยู่ใกล้วัดธรรมะและได้ศึกษาค้นคว้าแล้ว กลับเห็นว่าเรื่องโหราศาสตร์เป็นของเหลวไหล จึงเลิกเรียนแต่บัดนั้น ทรงหันไปศึกษาด้านธรรมะต่อไป

ต่อมาเมื่อพระชนมายุได้ ๑๘ ก็ยังคงเข้าวัดเป็นศิษย์ประจำอยู่ตามเดิม และขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้เข้ารับราชการในกรมราชเลขา มีหน้าที่เป็นเจ้าพนักงานสารบบฎีกาหรือราชเลขาในการในทางอรรถคดี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๐ โดยมีพระยาศรีสุนทรโวหาร (ภมร) กับนายเจ้มน้องชายเป็นผู้ช่วย

แม้ว่าจะได้ทรงเข้ารับราชการแล้ว ความฝักใฝ่ในพระธรรมก็มีติดต่อน้อยลง และมุ่งจุดประสงค์เรื่องจะบวชยังคงมีอยู่ไม่เปลี่ยนแปลง แต่จะแสดงความประสงค์ออกมาในขณะนั้นยังไม่มีโอกาสเหมาะ ด้วยว่าพระชนมายุยังไม่ครบทรงผนวช ๑ และอีกอย่าง ๑ เกรงว่าจะเป็นภาระของราชการ จึงต้องรอโอกาสต่อมา จนมีเหตุบังเอิญที่จะได้บวชดังตั้งปณิธานไว้ก็มาถึง ทรงเล่าไว้ในตอนนั้นว่า

“วันหนึ่งเมื่อถึงพระเพทวงศ์โปรดการทรงล้อเราว่าเป็นผู้เข้าวัดต่อหน้าพระที่นั่ง แต่ตนเกล้าฯ หาได้ทรงพระดำริ

ตามไม่ ทรงถือเอาเป็นการเกลี้ยกล่อมจะให้เราสมัครบวช เรา
กราบทูลตามความเห็นเกรงจะเป็นคนละทิ้งราชการ พระราชทาน
กระแสดพระดำรัสอธิบายว่า ถ้าเราบวชจักได้ราชการเพียงใด ไม่
เป็นอันทรงจนเราหายกระตือรือร้นที่จะบวช ตรัสปลอบอย่าให้
เราห่วงถึงขยายเพราะท่านชราแล้วก็คงตายมื่อหนึ่ง ตรัสขอปฏิญ-
ญาของเราว่าจะบวช เราเกรงจะไปไม่ตลอด เพราะยังไม่ไว้ใจ
ของตัวอันเปลี่ยนเร็วเมื่อครั้งวันหนุ่ม จึงไม่กล้าถวายปฏิญา
เป็นแต่กราบทูลว่าถ้าจะสัก จะสักเมื่อพ้นพรรษาแรก พ้นจาก
นั้นเป็นอันจะไม่สัก พระราชทานปฏิญญาว่าบวชได้ ๓ พรรษาแล้ว
จักทรงตั้งเป็นต่างกรม ทรงอ้างสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก
ทรงเป็นกรมหมื่นนุชิตินโรธเป็นตัวอย่าง ครั้นนั้นเจ้านายพวก
เราได้เป็นกรมแล้วเพียง ๔ พระองค์ เป็นเจ้าหนาทชนใหญ่ทั้ง
นั้น และเราจะมาเป็น ๕ เหลือที่จะเอื้อมคิดไปถึงจึงไม่ได้เอามา
เป็นอารมณ์เสียเลย จนวันมีพระราชดำรัสสั่งให้เตรียมรับกรม"

ทรงผนวช

เมื่อได้ตกลงพระทัยและได้รับบรมราชานุมัติและพอพระ-
ชันษาได้ ๒๐ ปีบริบูรณ์แล้วถึงวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๒
โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระที่นั่งอัมรินทรวินิจฉัย
วันจันทรวิงษ์วัน ๒๗ มิถุนายนที่ทรงผนวชที่วัดพระศรีรัตน

การตัดสินพระทัยครั้งสำคัญที่ไม่ลึก

การตัดสินพระทัยครั้งสำคัญจะไม่ลึกจนมีมูลเหตุที่น่าสนใจ ใดๆ ที่เมื่อทรงผนวชยังไม่แน่ว่าพระทัยจะไถ่ไปและขอทรงผนวชเพียงไม่นานนัก คือในพรรษานั้นเองก็ตัดสินพระทัยถือเพศพรหมจรรย์จนตลอดพระชนชีพ ทรงเล็งถึงมูลเหตุที่ตัดสินพระทัย
ครั้นนั้นว่า

“ว่าว ถึงหน้าเขาพระธาตุนกเกล้า ฯ เสด็จถวายพุ่มทวณเคยเสด็จทรงประเคนพุ่มพระเจ้าน้องยาเธอ ผู้ทรงผนวชใหม่ถึงตำหนัก เป็นการทรงเยื่อนด้วย เสด็จจากภูเขาทรงประเคนพุ่ม เราเห็นท่านทรงกราบด้วยความเคารพอย่างเป็นพระ แปลกจากพระอาการที่ทรงแสดงแก่พระองค์อื่น เพียงประคองอัญชลี เรานึกสงสัยว่า โดยฐานเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ท่านก็เป็นเจ้าของเรา โดยฐานเนื่องในพระราชวงศ์เดียวกัน ท่านก็เป็นพระเชษฐาของเรา โดยฐานเป็นผู้แนะนำราชการพระราชทานท่านก็เป็นครูของเราเห็นท่านทรงกราบ แม้จะนึกว่าท่านทรงเคารพแต่ยังขยพระอรหันต์ต่างหาก ก็วางใจไม่ลง ไม่ปรารถนาจะให้เสียความวางพระราชหฤทัยของท่าน ไม่ปรารถนาจะให้ท่านทอดพระเนตรเห็นเราผู้ที่ท่านลงกราบแล้วถือเพศเป็นคฤหัสถ์อีก ตรงคำที่เขาพูดกันว่ากลัวภัยไฉน เราตกลงว่าจะไม่สึกในเวลานั้น แต่หาได้พูดไม่”

นี่คือเหตุผลของพระองค์ที่ตัดสินพระทัยฝากพระชนม์ไว้ในพระพุทธรูป และทำให้กรุงรัตนโกสินทร์ได้สมเด็จพระสังฆราชเจ้าที่ทรงปรีชาสามารถที่สุดพระองค์หนึ่งไว้ เป็นหลักชัย ทำนุบำรุงการศึกษาพระพุทธรูปศาสนาให้เจริญก้าวหน้าอย่างไม่มียุคใดสมัยใดเทียบได้ หากไม่มีเหตุการณ์อย่างนี้พระองค์ทรงเล้าไว้ก็ไม่แน่ว่าจะได้สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ที่ปรีชาชาญอย่างพระองค์ไว้เป็นมิ่งขวัญและหลักชัยของสังฆมณฑลหรือไม่

หลังจากตัดสินพระทัยว่าจะไม่สึก แล้วก็นั่งในวัตร ปฏิบัติกิจสำหรับสงฆ์อย่างเข้มแข็งมิได้บกพร่อง เป็นต้นว่าเข้าออกบิณฑบาต ๒ สองโมงครึ่งเช้า นมัสการพระพุทธรูปโสภณ กลางวัน พัก บ่ายทรงทบทวนวิชาที่เรียนมา พอแดดร่มลมตกกวาดลานพระเจดีย์ จวนค่ำเวียนภาวนาคถากับพระยาปริยัติธรรมธาดา (ชุ่ม) ๒ ห่มเครื่องนมัสการพระสวดมนต์ฟังศึกษาที่พระอุโบสถ เสร็จแล้วทรงปฏิบัติสมเด็จพระอุปัชฌายะ ๕ ห่มกลับตำหนักแล้วทรงสาธยายและเจริญสมณธรรมจนราว ๒ ยามจึงบรรทม

เมื่อออกพรรษาแล้วทรงมีพระประสงค์จะเสด็จฯ ไปประทับวัดมกุฏกษัตริย์ฯ เพื่อทรงปฏิบัติพระกรรมวาจาจารย์คือพระจันทร์โคจรคุณและใคร่ได้สังเกตการปฏิบัติของพระกรรมวาจาจารย์ด้วย เพราะพระองค์ทรงเลื่อมใสในสรณคุณของท่านกรรมวาจาจารย์องค์นี้เป็นอย่างยิ่ง จึงทูลขอบรมราชานุญาตจากพระเจ้าอยู่หัว

และทูลลาพระอุปัชฌายะ โดยแจ้งพระประสงค์ดังกล่าวก็ได้รับอนุ-
มตด้วยดี

ครั้นไปประทับอยู่ที่วัดมกุฏกษัตริย์ฯ แล้วก็ได้ทรงศึกษา
ภาษามคธกับพระพรหมมณี (กิตติสาระ) อีก ครั้นทรงเรียน
มั่งคั่งดัดดี่ขึ้น นอกเหนือจากที่ทรงศึกษาวัตรปฏิบัติต่างๆ ภาย
ในวัดซึ่งพระกรรมวาจาจารย์ปฏิบัติ ก็ได้ทรงเห็นความผิดแผก
แตกต่างกันในคณธรรมยุติกการระหว่างวัดใหญ่ๆ เช่นวัดบวรนิ-
เวศกับวัดมกุฏกษัตริย์ฯ วัดโสมนัสฯ และวัดราชาธิวาสเป็นต้น
เพื่อความแน่วพระทัยในการทรงผนวชจึงตัดสินใจตัดสินใจพระทัยทำทัฬหกรรม
อุปสมบทซ้ำอีกครั้งหนึ่งในสี่มานา

ทรงเล่าไว้ถึงเรื่องอุปสมบทซ้ำว่า

“ ครั้นเราบวช ความนับถือพระบวชใหม่ในสี่มานายังไม่
วาง เราเห็นว่าเราเป็นผู้จกยงนในศาสนาต่อไป พระเช่นเรา
จักต้องเป็นหลักในศาสนาด้วยเหมือนกัน เมื่อพระในนิกายเดียว
กันมีข้อปฏิบัติแยกกันตามสำนัก เราควรเป็นผู้เข้าได้ทุกฝ่าย อัน
จะให้เข้าได้ต้องไม่เป็นที่รังเกียจในอุปสมบทเป็นมูล ทั้งเราก็ก
อุปสมบทเร็วไปกว่าปกติ เมื่อทำทัฬหกรรมอุปสมบทซ้ำในสี่มา
นา จักสามารถทำประโยชน์ให้สำเร็จด้วยดี เราจึงเรียนความ
ปรารถนาแก่เจ้าคุณอาจารย์ของท่านเป็นธุระจัดการให้ ท่านเห็น
ด้วยและรับจะเอาเป็นธุระ สั่งให้เรากราบทูลเชิญเสด็จฯ พระ

สมเด็จพระ ๓ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

๒๖๕

อุปัชฌายะ ท่านตรัสว่าจะเสด็จเกรงจะเป็นการขัดข้อง ตรัสสั่งให้เอาพระนามไปสวด ทรงเทียบว่าไม่มีอุปัชฌายะยังอุปสมบทชน แต่เจ้าคุณอาจารย์เจ้าคุณพรหมมุนี และเราปรึกษากันเห็นร่วมกันว่า มีความขัดข้องในกัมมกัมมวินิจจยว่า “กรรมอันจะพึงทำในที่ต่อหน้า ทำเสียในที่ลับหลังเป็นวัฏฏะปฏิบัติ หาเป็นกรรมที่ได้ทำโดยธรรมไม่ ถ้าอุปสัมปทากรรมวัฏฏะ ขอบว่าไม่มีอุปัชฌายะก็อุปสมบทชนน อยู่ข้างจะหมิ่นเหม่พึงเอาเป็นประมาณมิได้ จึงตกลงกันว่าเราก็คือเจ้าคุณอาจารย์ เป็นอุปัชฌายะใหม่ ในเวลาทำทัฬหีกรรม เจ้าคุณพรหมมุนีพ้นทัฬหีกรรมจะเป็นเหตุรังเกียจ เจ้าคุณอาจารย์ท่านเอาเจ้าคุณธรรมไตรโลก(ฐานจาระ) วัดเทพศิรินทร์ ครองยังเป็นบาเรียนอยู่วัดโสมนัสวิหาร เป็นผู้สวดกรรมวาจา ท่านรับจัดการให้เสร็จ พาตัวไปทำทัฬหีกรรมที่แพโบสถ์ อันจอดอยู่ที่แม่น้ำ ตรงฝั่งวัดราชาธิวาส ออกไป เมื่อวันเสาร์เดือนยี่แรม ๗ ค่ำ ปีมะเมีย เอกศก จุลศักราช ๑๒๔๑ ตรงกับวันที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๒ แรกขอให้นิสังอุปัชฌายะใหม่ แล้วทำอุปสมบทกรรมทุกประการ สวดทั้งกรรมวาจา มคธ และกรรมวาจารามัญ จบกรรมวาจาแรก ๕ ทัมลิปะดา เสร็จทำทัฬหีกรรมแล้ว เจ้าคุณท่านสั่งให้ถือนิสังอาจารย์ไปตามเดิม เราจึงเรียกเจ้าคุณอาจารย์ตลอดมา”

พอเข้าพรรษาที่สอง ได้ขออนุญาตอยู่กุฏิเดียวกับท่านเจ้าคุณจันทร์โคจรคุณผู้เป็นอาจารย์ เพื่อความใกล้ชิดสนิทสนมและการอุปฐาก ตลอดถึงการทอดพระเนตรวัตรปฏิบัติของท่านเจ้าคุณอาจารย์ด้วย และเท่าที่ได้ทรงพบเห็นคุณลักษณะของอาจารย์โดยตลอดแล้ว ก็ประมวลมาเล่าไว้ดังนี้

“ปกติท่านรักษาไตรทวารให้บริสุทธิ์ปราศจากโทษ นั้นเป็นสมณะแท้ เราไปอยู่ในสำนักของท่าน ๒ ปี ๒ เดือน อยู่อุปฐากเกือบปีเต็มในระหว่างนั้นไม่ปรากฏว่าได้แสดงความโกรธแก่ผู้ใดผู้หนึ่ง เป็นผู้มีใจเย็น ไม่เคยได้ยินคำพูดของท่านอันเป็นสัมผัสลาปการที่ไม่รู้ ไม่เข้าใจ ไม่พูดถึงเสียเลย จึงไม่แสดงความเข้าใจเขาให้ปรากฏเลย เป็นผู้มีสติมาก สมตามคำสอนของท่านว่า จะทำอะไรหรือพูดอะไร จงยั้งนกก่อน ข้อที่แปลกผู้ใหญ่อื่นโดยมากไม่ค่อยมีคนเกิดทีหลังว่าเด็กและตน ๆ ล ฯ

ในระยะนั้นทรงเรียนวัตรปฏิบัติเป็นส่วนใหญ่ จากเจ้าคุณอาจารย์ คือ วินัย สังฆกรรม และหัตถสวดกรรมวาจา อุปสมบททั้งท่านองมคธและรามัญ เมื่อออกพรรษาแล้วก็กลับไปทรงเรียนหนังสือตามเดิม ครั้นทรงเรียนปฐมนิเทศปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยซึ่งเป็นหลักสูตรของประโยค ๗ รวม ๑๑ เดือน แล้วกลับประทับวัดบวรจตุรวาร เนื่องจากสมเด็จพระอุปัชฌายะ

ทรงประจักษ์ แต่เมื่อทรงหายแล้วก็กลับไปประทับวัดมกุฏกษัตริย์
ตามเดิม

ทรงเข้าแปลหนังสือสอบ

ความตง พระทัยเดิมที่ทรงพากเพียรบากบั่นเล่าเรียน
ภาษามคธมาจนนักเพียรอ่านคณอรรถฎีกาใหม่ด้วยความรักความเข้า
ใจ อย่างสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณและเจ้าคุณอาจารย์ท่านนมได้
คิดจะไปแข่งขันการสอบ เพื่อรับรางวัลหรือเอาประโยชน์ประจักษ์
เป็นเปรียญ แต่แล้วความตงพระทัยไว้เดิมก็ต้องล้มละลายไป
ด้วยว่า พระพรหมมุนีพระอาจารย์ องค์ หนึ่ง ได้ กล่าว มา แล้ว
ได้ถวายพระพรกับพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ไว้ว่าจะให้เข้าแปลสอบจึงจำเป็นต้องเข้าแปล และมีเหตุอื่น ๆ
อีกดังที่ทรงเล่าไว้ตอนนั้นว่า

“ ดันเกล้า ฯ ตรัสถามว่าจะแปลได้หรือไม่ได้ และ
เจ้าคุณพรหมมุนีถวาย พระพรทูลรับเข้าไว้ด้วยเกรงว่าจะถูกแปล
การแปลมคธอย่างหนึ่งนอกจากเอาความเข้าใจ เราไม่ได้เตรียม
ตัวไว้ถูกแปลเข้าจกถ่ายเขาเป็นเจ้าพอแปลได้ก็เชื่อว่าจะไม่ตกใจ ยก
เสียแต่ไม่มพนมาเลย เช่นพระองค์เจ้าวรวงศ เมศกรบวรเป็น
ตามเนรแต่เขาคงทำได้อย่างเจ้า พวกเจ้าผู้แปลหนังสือเป็นมา-

เรียนได้รับความชมได้ยืนเพียงทุลกระหม่อมของเรา กับหม่อมเจ้าเนตรในพระองค์เจ้าเสด็จ พระเจ้าราชวรวงศ์ฯ ๒ ผู้อยู่ด้วยบรรณวิเศษหารน นอกจากกณฐาทกมเจยบอยกม คราวนั้นต้องเตรียมตัวเพื่อเข้าแปลหนังสือด้วย เมื่อตกลงใจอย่างนั้นแล้วพลอยเห็นอำนาจประโยชน์ไปด้วยว่า อาจารย์ผู้บอกหนังสือไม่ได้รับตอบแทนอันคุ้มค่า (ไม่ได้เงินเดือน) เมื่อเราแปลประโยคได้เป็นบาเรียน จักได้ชื่อได้หน้า จักได้ผลแห่งการงานของท่านฯ"

และในพรรษาที่ ๓ นั้นเองเจ้าคุณอาจารย์เห็นความสามารถก็ให้ทรงรับเป็นคู่สวดกรรมวาจาอุปสมบท และในปลายปีเดียวกันนั้น ก็ทรงเข้าแปลพระปริยัติธรรมเมื่อวันท ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๕ โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ราชาคณะผู้ใหญ่ ประชุมกัน ทพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร แล้วให้เสด็จเข้าแปลพระปริยัติธรรมต่อหน้าพระที่นั่งทรงแปลได้ ๕ ประโยคแล้วทรงยุติแค่นั้น แต่ความจริงแล้วพระองค์ทรงมีความลึกซึ้งแตกฉานมากกว่า ๕ ประโยค ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปข้างหน้า

หลังจากที่สอบเปรียญได้แล้วไม่ถึงเดือน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงสถาปนาเป็นพระราชาคณะทรงสมณศักดิ์เป็นเจ้าคณะรองคณะธรรมยุติกฯ และโปรดฯ ให้ทรงกรมตามที่ได้ทรงปฏิญญาไว้แต่แรกทรงผนวช เมื่อวันพฤหัสบดี

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

๒๖๕

มติเดือน ๕ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรงกับวันที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๔ ซึ่งพระองค์ได้ทรงเล่าไว้ดังนี้

“ว่า ล ว โปรตเกล้าฯ ให้พระยาศรีสุนทรโวหาร(น้อย) เจ้ากรมอาลักษณ์อ่านประกาศดำเนินกระแสดพระบรมราชโองการ ทรงสถาปนาเราเป็นกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ท้าวความถึงเรา ได้รับราชการมาอย่างไร ทรงเห็นความดีและความสามารถของเราอย่างไร ถ้าอยู่รับราชการจะเป็นเหตุให้วางพระราชหฤทัยได้ บรรดาถึงพระราชปฏิญญาที่ทรง พระราชทานไว้แก่เรา ว่าบวชได้ ๓ พรรษาจะทรงตั้งเป็นต่างกรม บัดนี้ถึงกำหนด แม้อายุน้อยอยู่ แต่ได้แปลหนังสือเป็นบาเรียน ได้ทรงเห็นปรีชาสามารถ ประกอบความรู้ทางโลกทรงหวังพระราชหฤทัยว่าจะเป็นหลักพระพุทธศาสนาต่อไปข้างหน้าได้ จึงทรงตั้งเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม ยกย่องขึ้นไว้ในบัดนี้ ครั้นอ่านประกาศจบแล้วมีพระโคมลันเกล้าฯ พระราชทานพระสุพรรณบัฏ สัญญาบัตรตั้งเจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบัญชี สัญญาบัตรตั้งฐานานุกรม ๘ รูป ๑ สัญญาบัตร พระครูปลัด ๑ พัดฉกพัดตาดขาวสลับทีละอมมีตรา พระมหามงกุฎเป็นใจกลาง หมายถึงรัฐบาลเทียบเครื่องยศเจ้านาย ยอดเป็นพระเกี้ยวยอด พัดรองตราพระเกี้ยว ยอดต่ำลงมา สำหรับพระราชาคณะ ๑ บาตรสูงเข้มขาบฝางเชิงประดับมุก ๑ ย่ามหักทองขวาง ๑

ยามเข็ญยบ ๑ เครื่องยศมบักรับใหญ่ ๑ สำหรับ พระราชทาน
สัญญาบัตรทรงตั้งหม่อมเจ้าประภากรเป็นหม่อมเจ้าพระราชาคณะ
มีสมณฐานตนอย่างนั้น แต่สมเด็จฯ หม่อมเจ้าประภากรบรร
วาศิทธิวงศ์ได้รับพระราชทานพัดแดง พันทาดสี มีตราครุฑประจำ
รัชกาลที่ ๒ เป็นใจกลาง และเครื่องยศสำหรับพระราชาคณะ
ต่างกรมใหม่ ผู้เป็นคฤหัสถ์ทูลเกล้าถวายดอกไม้ธูปเทียน และ
ต้นไม้ทองเงินแด่ในหลวงและกรมพระราชวังบวรรมงคล ถวาย
ดอกไม้ธูปเทียนแด่เจ้านายผู้เจริญพระชนมายุกว่า แต่ต่างกรม
พระไม่ได้ถวายอย่างนั้น

ในพิธีรับกรมครั้งนี้ ผู้เฝ้าฯ นบถิธได้ มาแสดงมุทิตาจิต
กันอย่างพร้อมเพรียง ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวลงมา
พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ตลอดจนกระทรวงต่าง
งาน แต่น่าเสียดายที่ขาดคนสำคัญไปท่านหนึ่ง คือท่านเจ้าคุณ
จันทร์โคจรคุณพระอาจารย์ ซึ่งเป็น พระอาจารย์ที่ พระองค์ รักและ
เคารพยิ่งเพราะท่านป่วย

มีสมเด็จพระราชาคณะอีกองค์หนึ่งที่ควรกล่าวถึง เพราะ
สมเด็จพระราชา คณะองค์นี้ เป็นผู้ สมเด็จฯ พระมหา สมณเจ้า ทรง
นบถิธในอภัยคัยและเกียรติคุณมาก คือสมเด็จพระวันรัต (ทับ
พุทธสิริ) วัดโสมนัสวิหาร สมเด็จพระวันรัต (ทับ) นเดิมเป็น

ศิษย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยังทรงผนวช และประทับอยู่วัดราชาธิวาส มีความรู้แตกฉานในพระปริยัติธรรม องค์หนึ่ง และเป็นเปรียญ ๘ ประโยค เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาประทับครองวัดบวรนิเวศ ๖ นั้น ก็ทรงมอบหมายให้สมเด็จพระวันรัต (ทับ) ซึ่งขณะนั้นมีสมณศักดิ์พระอริยมุนี ครองวัดราชาธิวาสต่อมา ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างวัดโสมนัสวิหารจึงอาราธนาพระอริยมุนีมาครองวัดโสมนัสวิหาร แต่เมื่อทรงสร้างเสร็จ และได้เลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นมาเป็นลำดับจากพระอริยมุนี เป็นพระพรหมมุนี พระพิมลธรรม และเป็นสมเด็จพระราชาคณะที่สมเด็จพระวันรัต เมื่อวันพุธ เดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ พ.ศ. ๒๔๒๒ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

โดยที่สมเด็จพระวันรัต (ทับ) เป็นศิษย์รักของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระบรมชนกนาถของพระองค์ จึงมีความใกล้ชิดกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ามาแต่เดิม และท่านมีความเชื่อเพื่อโอบอ้อมอารีแก่พระองค์ท่านยิ่งนัก ได้อนุเคราะห์พระองค์ท่านตลอดมาทั้งในเรื่องส่วนพระองค์ ทางวิชาความรู้และในทางธรรมปฏิบัติ จึงทำให้พระองค์ทรงเคารพนับถือสมเด็จพระวันรัตยิ่งออกองค์หนึ่ง ดังที่ทรงเล่าไว้ตอนหนึ่งถึงจริยวัตรของสมเด็จพระวันรัต (ทับ พุทฺธสิริ) ว่า

“สมเด็จพระวันรัต (พุทธสิริ) เป็นผู้เอาใจใส่ในเราและ
 เป็นอุระแก่เราเป็นอันมาก ตั้งแต่ยังไม่ได้เป็นต่างกรมมาแล้ว
 เวลาเราอยู่วัดมกุฏกษัตริย์ฯ มีการพระราชกุศลในวังที่รับนิมนต์
 เรามักเดินเข้าไป ท่านไปเรื่อย เวลากลับท่านเรียกเราลงเรือท่าน
 ให้พาย ชนน้าเข้า คลองผดุงกรุงเกษมไป ส่งเรา ที่วัด มกุฏกษัตริย์
 ก่อนแล้วจึงเลยไปวัดโสมนัสวิหาร โดยปกติท่านเข้าคลองรอบ
 พระนครและคลองเล็กตรงไปถึงวัดโสมนัสวิหารทีเดียว เป็นอย่าง
 เสมอมา ไปพบกันในกิจนิมนต์ทั้งการหลวงการราษฎร์ เวลา
 อยู่ด้วยกัน ๒ รูป ท่านพราศ่อนการพระศาสนาเนื่อง ๆ พอมีพระ
 อนุเข้าไปอยู่เป็นที่ ๓ เป็น เลิก เว้นแต่ พระนั้น เป็นผู้สนิทสนมเรา
 เข้าใจว่า ท่านเลิกเสียเช่นนั้น เพื่อไว้หน้าเรา ถ้าท่านรู้ว่าเรา
 ไม่ผาสุกเมื่อใด เป็นหายาส่งมาให้เมื่อนั้น คราวหนึ่งเราเป็น
 ผู้ใหญ่ในคณะแล้ว ท่านอาพาธเป็นปลายอัมพาตดิ้นแรงพูดไม่
 ชัดถึงลงนอนเราไปเยี่ยมท่านแล้ว ออกไปอยู่ที่เฉลียงหน้ากุฏิ
 พุดกับพระวันนผู้ชอบกัน ถึงความยอกขัดของเราเกิดขึ้นเพราะ
 หมอนวดไม่เป็น ชะรอยเสียงจะดังท่านได้ยินเข้า หงضب มากกว่า
 เราอย่างนั้นชวนชวายส่งพระให้เอน้ำไฟระกับการบูรมาทาให้
 สึกความเอื้อเฟื้อของท่านก็จริง แต่รู้สึก ละอายแก่ใจ เหมือนกับว่า
 ไปเยี่ยมใช้ท่าน กลับทำให้ท่านกังวลถึงเรา ท่านถนอมเราอย่าง

สมเด็จพระ ฯ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

๒๗๓

ยังคงคล้ายเจ้าคุณอาจารย์ โดยที่สัปดาห์เวลาเราขุ่นรู้เข้า เลือกรวมระเบียบส่งมาปลอบ เราได้รับเมตตาและอุปการะของท่านอย่างนี้ ได้ถวายตัวเป็นศิษย์ ถ้าเราจักได้อยู่ในสำนักท่านสักพรรษาหนึ่ง จักอาจเชื่อม ๒ สำนักได้ดีกว่านี้อีก”

สมเด็จพระวันรัต (ทับ พุทฺธสิริ) ถึงมรณภาพเมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ ขึ้น ๕ ค่ำ พ.ศ. ๒๔๓๕ อายุได้ ๘๖ ปี

ได้กล่าวมาแต่ตอนที่ได้รับสถาปนาเป็นกรมมนต์ ทรงรับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะรองคณะธรรมยุติกาด้วยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ ตามความในพระราชปรารภที่ทรงแต่งตั้งมว่า

ทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสประกอบด้วยญาณปรีชาสามารถ ทรงรอบรู้ในพระไตรปิฎกแตกฉาน พร้อมไปด้วยวิจารณ์ญาณสอบสวนค้นคว้าเทียบเคียงอักษรสมัยพจนานุกรมประเภทในภาษาต่าง ๆ ทรงประกอบด้วยพระอุตสาหะ ทรงสั่งสอนพุทธศาสนิกนิกรให้เจริญด้วยความรอบรู้ในพระธรรมวินัย และได้ทรงแต่งตั้งดำรงสำหรับศึกษาพระปริยัติธรรมขึ้น ให้พระสงฆ์สามเณรและคฤหัสถ์ผู้ใคร่จะศึกษาได้ศึกษาพระปริยัติธรรมได้รวดเร็วมาก และทรงได้ทรงจัดการตั้งวิทยาลัยขึ้น สำหรับเป็นที่พักศึกษาเล่าเรียนแก่กุลบุตร สืบอายุพระพุทธศาสนา และได้ทรงเป็นพระอุระชวนช่วยในการชำระพระปริยัติธรรมไตรปิฎกที่ทรงพระราชศรัทธาให้ตีพิมพ์ขึ้นในครั้ง

โดยกำลังพระวิริยะและพระปรีชาอันแรงกล้า มิได้ครั่นคร้ามต่อความยากลำบากพระกายและพระหฤทัย และทรงดำริจัดการบำรุงพระพุทธศาสนาให้ดำเนินไปในทางเจริญ ต้องตามกาลสมัยทุกวันนี้ และทรงปกครองคณะสงฆ์ในคณะธรรมยุติกนิกายให้ดำเนินไปในทางเจริญ ต้องตามกาลสมัยทุกวันนี้ และทรงปกครองคณะสงฆ์ในคณะ ธรรมยุติกนิกายให้ ดำเนินไปในทาง สัมมาปฏิบัติ รักษาสังฆบริษัทโดยเรียบร้อย เป็นที่เลื่อมใสแห่งพุทธมามกชน ทั้งเป็นที่เจริญประโยชน์ผลในราชกรณียกิจโดยมิได้ขัดขวางทางธรรมวินัย ควรจะดำรงสมณศักดิ์เจ้าคณะใหญ่ในคณะธรรมยุติกนิกายได้ จะได้ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและสังฆบริษัท ให้วัฒนาถาวรรุ่งขึ้นเป็นเขตคารพบูชาของประชุมชนทั่วไป

ในหนังสือเรื่อง ตำนาน วัดบวรนิเวศ วิหาร ที่ พระองค์ ทรงนิพนธ์ไว้เองในภาคต้น ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงครองวัด ได้ทรงกล่าวถึงเรื่องการทำงาน ที่ได้ ทรงจัด ขึ้นใน ระหว่างนั้นไว้และสำเร็จคล่องไปด้วยดีทั้งสิ้นแม้ส่วนมาก จะเป็น เรื่องวัดบวร ก็ตาม จึงขอนำมาลงไว้ทั้งหมดดังนี้

การที่ได้จัดขึ้นในครั้งนั้น

๑. ตั้งกรรมการสงฆ์ไว้เพื่อรักษาการวัด เลือกลงพระผู้ใหญ่ในวัดโดยอนุมัติแห่งสงฆ์ ฯ

๒. จัดให้พระผู้เป็นกรรมกรสงฆ์เป็นเจ้าหน้าทำการวัด
แยกเป็นแผนก ตั้งจัดไว้แล้วครบพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองวัดเดิม เจ้าหน้า
รักษาปณณัตถุ เจ้าหน้ารักษาพระอาราม เจ้า
หน้าจัดการนวกกรรม และเจ้าหน้าจัดการศึกษา ฯ
๓. จัดหน้าทอผ้าจากวัด ให้ทำบัญชีรายชื่อคนเข้าและ
จำนวนค่าเข้าให้เป็นหลักฐาน ค่าเข้าเก็บได้ให้ลง
ในบัญชีรายได้ และให้เก็บรักษาไว้ที่วัด รายจ่าย
ก็ให้จัดลงบัญชีรายจ่ายแล้วทำการตามแผนก ฯ
๔. พระผู้ทำการสงฆ์ ให้ได้รับบำรุงโดยข้อความนิตยภัต
คฤหัสถ์ ผู้ทำการวัดให้ได้รับเกศกุล ฯ
๕. ให้จัดทะเบียนภิกษุสามเณร เด็กวัดอุปัชฌาย์ ภิกษุ
สามเณร ผู้อยู่ประจำและคนอาศัยชั่วคราว ฯ
๖. ดำรงบัญชีเลขวัดให้ได้จริง ไม่มีตัวด้วยประการ
ใดให้จำหน่ายโดยจะแจ้ง ฯ
๗. การรักษาหอพระไตร ปิฎก แต่ก่อน มาตกเป็น หน้า
ของอุปัชฌาย์วัด พระเป็นผู้ถือลูกกุญแจ แต่ไม่ได้
ตรวจดูเลย ปิดไว้เฉย ๆ พอเจ้าครองวัดได้ไม่
กี่วัน ปรากฏว่าพระไตรปิฎกที่เก็บไว้นั้น หายไป
หลายสิบคัมภีร์ หายเท่าไรไม่มีบัญชีสอบ เป็นแต่

หมดไปสองชั้นตื้นขนาดกลางมีเศษ ได้เก็บรวบรวมพระไตรปิฎกที่ตีพิมพ์ขึ้นในหอพระไตรปิฎก ทั้งที่อยู่ตามกุฏิมาไว้ที่ตึกหน้ากลางที่อยู่ของข้าพเจ้าเวลานั้น คงเอาไว้ที่หอพระไตรปิฎกบ้างแต่หนังสืออันกระจัดกระจาย ต่อมาได้ใช้เป็นทีเก็บสมุดพิมพ์ของมหาวิทยาลัย ฯ

๘. แต่ก่อนมา ภิกษุบวชได้ก็พรรษาที่ตาม ไม่สนใจแล้วไม่รับพระธรรมวินัยเลย นอกจากที่เคยปฏิบัติจึงจัดสอนภิกษุตามเถรวาทใหม่ ให้เรียนธรรมวินัยภาษาไทย เป็นการส่วนตัวในหน้าที่แห่งอุปฐาจารย์ก่อน ต่อมาปลุกความนิยมออกไปถึงภิกษุตามเถรวาทด้วย จนถึงจัดเป็นการเรียนเป็นพนวัดขึ้นได้ และมีวัดธรรมยุติกทำตามแพร่หลายออกไปในบัดนี้ (พ.ศ. ๒๔๖๒) มีผู้เรียนทั่วไปทุกนิกาย ได้เปิดเป็นประโยชน์คนกัธรรมสอบในสนามหลวง และในสนามต่าง ๆ มณฑล ต่างวัดขึ้นแล้ว ฯ
๙. การสวดมนต์เป็นดุจกัน แม้ภิกษุหลายพรรษาแล้วแต่ไม่สนใจสวดไม่จบ ที่จำได้ก็ไม่แม่นยำ จึงจัดให้ภิกษุตามเถรวาทพรรษา มาแล้ว ท่อง สวดมนต์มี

การสวดช้อมในพระราทกวัน เว้นวันพระและหัด
ว่าอักษรเป็นด้วย ๆ ตั้งแต่จ้ดมา สวดมนต์ที่ใช้อยู่
ในวัดทองเพียงมีเดียวกจำได้หมด ทั้งรู้จักว่าอักษร
หัดสวดกรรมวาจาไม่ลำบากเหมือนในกาลก่อน ทั้ง
รู้จักสวดทำนองสังโยคด้วย ๆ ผู้สวดพระปาฏิโมกข์
ได้กต ผู้ช้ดตำนานเป็นได้กต กอนนั้นหาได้ยาก ยิ่ง
ผู้ช้ดตำนานสังโยคด้วยแล้วเป็นหาได้ยากอย่างยิ่ง ตัง
แต่นั้นมาหาได้งายจนหายอศจรวัย

๓๐. จ้ดให้ภิกษุผู้มพรรษาหยอน หา ผู้พนทนาที่เรียน
ธรรมวินัย และทองสวดมนต์แล้ว เรียนบาลี ๆ
กอน แตนการเรียนบาลีเป็นไปตามความสมัคร มีผู้
เรียนไม่กรุป . พลัปลลาสมเด็จพระศรีสวรินทร
บรมราชชนแทนนภพเบนทเรียน หาอาจารย์คฤหัสถ์
มาบอก ๆ ตังแต่ชาวเจ้าออกจากการเรียนแล้ว ได้
บอกเอง มีศิษย์ช่นแล้ว ได้ให้ศิษย์ช่วยบอกด้วย
ยังทำสัปปมาจนบัตน ๆ

๓๑. เนื่องด้วยการสอนบาลี ได้ตังมหามกุฏราชวิทยาลัย
ช่นโดยพระบรมราชานุญาต เพื่อเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรง

เครื่องปราดในทางน้ำใช้หลักสูตรใหม่ สอบความรู้
ด้วยวิธีเขียน เปรียบผู้สอบได้ ทรงตั้งเป็นเปรียญ
หลวงเหมือนกัน วัดมหาธาตุได้จัดขึ้นตาม แต่การ
เรียนการสอนยากกว่าเรียนและแปลด้วยปาก ยังมี
ทางอื่น จะพึงเลือกได้อยู่ ก็ยอมมี ผู้เลือกเอาข้างง่าย
มากกว่า จึงปลูกไม้ตด ในที่สุดต้อง เลิกการ สอน
โดยวิธีนี้ ส่งนักเรียนเข้าแปลใน สนามหลวงตาม
ธรรมเนียมเดิม ๆ

๑๒. การสอนในมหามกุฏราชวิทยาลัย จัดเป็นชั้นละ
หลายรูป ต้องการหนังสือเรียนฉบับละมาก ๆ
ฉบับลานไม่มีพอใช้ ได้ตั้งโรงพิมพ์ขึ้นที่วัดอน-
โลมตามครุฑพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงครองวัด เพื่อพิมพ์แบบที่เป็นหลักสูตร ใช้เครื่อง
พิมพ์หลวงที่จัดหาขึ้นเมื่อครั้งพิมพ์พระบาลีไตรปิฎก
หนังสือที่พิมพ์ขึ้นใช้ อักษรไทยยังประโยชน์ให้สำเร็จ
ตามมุ่งหมายแต่การตั้งโรงพิมพ์นั้นกลับเปลือง ค่าโ-
ห่วยมากกว่าจ้างพิมพ์โรงอื่น เป็นอันต้องเลิกโรงพิมพ์
ว่าจ้างพิมพ์โรงอื่นเสียค่าโห่วยน้อยลง ทั้งพิมพ์
หนังสือได้เร็วกว่ามากเรื่องกว่าด้วย ยังใช้มาจนทุก
วันนี้ (พ.ศ. ๒๔๖๓) ๆ

๑๓. ได้จัดการสอนหนังสือไทย และความรู้อย่างอื่นอัน
 เนืองกัน ขึ้นในโรงเรียน ของ มหา มกุฎราช วิทยาลัย
 ตามหลักสูตรของวิทยาลัยทั้งชน เพียงเพื่องเขา
 เรียนบาลี แต่ได้ผลตนักเรียนผู้สอบได้ตามหลัก
 เรียนบาลีรับเข้าและได้ความรู้ขึ้น นักเรียนนอก
 นครเรียนความรู้ขึ้นไปในโรงเรียนอื่นก็ได้ หลัก
 สูตรนี้ได้ใช้คราวหนึ่งในครั้งแรกจัดการเรียน หนังสือ
 ไทยตามวัดในต่างจังหวัด ที่ทรงอาราธนาข้าพเจ้า
 เป็นธุระครั้นเลิกการสอบบาลีตามหลักสูตรของวิทยา
 ลัยเสีย การสอบความรู้หนังสือไทยตามหลักสูตร
 ของวิทยาลัยก็พลอยเลิกตามกัน เปลี่ยนมาใช้หลัก
 สูตรของกรมศึกษาธิการ พอดีกับการเรียนตามวัด
 ในต่าง จังหวัดที่จัดขึ้นเป็นโครง แล้วโอนไปให้กรม
 ศึกษาธิการ ในชั้นนี้ยังพยายามจะให้โรงเรียนวัดนั้น
 เป็นโรงเรียนเขลยศักดิ์พอเป็นแบบอย่าง เป็นทาง
 ช่วยรัฐบาล แต่ไม่สำเร็จ เพราะไม่อาจให้เงินเดือน
 ครุตามอัตราของกรมศึกษาธิการ และขยายการสอน
 อันจะต้องเพิ่มครูไม่คอยได้ ครุมีกลาออก หากครูไม่
 ใครได้ จึงโอนให้กรมศึกษาธิการจัดเป็น โรงเรียน
 รัฐบาลมาจนบัดนี้ยังเจริญอยู่ ๆ

๑๔. ในสมัยที่ข้าพเจ้าครองวัด การบำรุงของกลางวัง
 ไรยลงภิกษุมืดเริ่ดจากน้อยลง จะพ้นการถวาย
 ของกลางชนไม่สะดวก เมื่อจัดตั้งมหาวิทยาลัย
 วิทยาลัยชน คณะกรรมการฝ่ายคฤหัสถ์ได้ออกบุญชัก
 ขวณทนายทนายการบริจาคทรัพย์เพื่อบำรุง จัดรวบรวม
 เป็นสมบัติของ มหาวิทยาลัย และได้จัดไว้เป็นทุน
 นอนจำนวนหนึ่งด้วย สมบัติของมหาวิทยาลัยนั้น
 ใช้ทุนนอน มีคติอย่างของกลางจ่ายเป็นสาธารณ
 แก้วตงหลายได้ มีทุนมากชนโดยลำดับในเวลา
 การวิทยาลัยวังไรยลงมีผู้บริจาค เกือบร้อยนัก
 นอกจากของหลวงทรงบริจาคประจำปี แม้ชนนยง
 บำรุงการเรียนการ พระศาสนา อยู่ได้ ตลอดมา จนทุก
 วนนี้ ที่ได้ขยายกว้างขวางออกไปอีก เพราะผลแห่ง
 ทุนนอน

๑๕. หนังสือเทศน์ที่ แต่งขึ้นใช้ใน คราวที่ สมเด็จพระมหา
 สมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงครอง
 วัดนั้นเป็นของหลวงเสียแล้ว ไม่จับใจผู้ฟัง
 ไม่ชวนให้สนใจ ได้คิดบำรุงการเทศนาด้วยฝัก
 ธรรมกถกชน ให้สามารถเทศนาด้วยฝีปากก็ได้

แต่งเรื่องตนเองก็ได้ เรื่องที่แต่งขึ้นในสมัยนั้น ได้
พิมพ์ในหนังสือ ธรรมจักษุ และธรรมสมบัติ ของมหา
มกุฏราชวิทยาลัย เพื่อผู้สนใจในทางนี้เห็นเป็นแบบ
อย่าง นับเป็นผลดีมาก มีธรรมกถึก ๆ มากขึ้นไม่
เฉพาะในวัดนั้นผู้สนใจฟังมากขึ้น ๆ

๑๖. ได้พิมพ์หนังสือสอนพระศาสนา เฉพาะเรื่อง ๆ เป็น
ของแจกตามคราวบ้าง พิมพ์ในธรรมจักษุและใน
ธรรมสมบัติของมหามกุฏราชวิทยาลัยบ้าง
๑๗. ได้จัดตั้งธัมมสวนะของเด็กวัด ในวันธัมมสวนะ
ปกติ เวลาค่ำให้สวดมนต์นมัสการพระรัตนตรัย &
แล้วฟังสงฆสอน
๑๘. การให้วัชรปาถขยายทำตามปกติครั้ง ๑ ครั้งจะลงถึงตง
ธรรมนิยมทำประจำปี กำหนดทำในวันที่ ๑๓
มกราคม ที่เป็นวันพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวเสด็จมาอยู่ครองวัดนี้ แต่ทำให้ฝังอยู่ในใจ
ของวัดนาคาเรวไม่ชวนให้ลืมเสีย ต้องยก มาสมทบ
ทำในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ที่เป็นวันตงนาตง

๑. หนังสือธรรมจักษุแรกออก เดือนตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก
๑๑๓ พ.ศ. ๒๔๓๗ หนังสือธรรมสมบัติแรกออกเมื่อเดือน
ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๔ พ.ศ. ๒๔๔๘.

เขียนพิธีวชิราบูชา จึงทำได้แม่นยำตามวันกำหนด
ในการนี้ได้ชวนภิกษุสามเณรอันมีค่านิพนธ์บาทบัจฉัย
ของพระราชทานประจำปีเข้าในการปฏิสังขรณ์ อุทิศ
แต่ครูปาริชาติ.

ทยมากล่าวว่า แม้ว่าจะเป็น การ บริหาร ส่วน ภายในวัด
บวรนี้เองก็ดี แต่ก็มีหลายอย่างที่ได้แพร่ออกไปยังพระอาราม
อื่นซึ่งได้นำไปใช้เป็น แบบอย่าง ปฏิบัติกันอยู่ จนทุกวันนี้ ก็ยังเป็น
ส่วนมาก ส่วนในด้านการศึกษาอันพระองค์ทรงสนพระทัยมาก
กว่าอย่างอื่น ทั้งฝ่ายภาษาไทยและบาลี เช่นการจัดตั้งใหม่โรงเรียน
ตามวัดเพื่อกลบลบตรกฤติดาจะได้ศึกษาเล่าเรียนไป ทูลราช อาณา-
จักร ดังที่ไดกล่าวดำแล้ว

ในงานส่วนรวมนั้นเล่าก็ทรงจัดทั้งการศึกษาในด้านพระ-
พุทธศาสนา การศึกษาในทางบ้านเมือง การบริหารคณะสงฆ์
และกิจอันเนื่องในพระราชวงศ์

พระราชเวที วัดทองนพคุณได้เล่าถึงการ ศึกษาในทาง
พระพุทธศาสนาไว้ใน เรื่อง ศาสนา ศึกษาใน เมืองไทยในสมัยสม-
เด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์ท่านไว้ว่า

“ แม้การเล่าเรียนพระปริยัติธรรม ก็ได้แก้ไขให้ไปทัน
แก่เวลา จึงเมื่อพุทธศก ๒๔๓๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งมหา-
มกุฏราชวิทยาลัย ขึ้นแล้ว มหามกุฏราช วิทยาลัยจึงได้ จัดระเบียบ
การศึกษา และระเบียบการสอนพระปริยัติธรรมเป็นแบบอย่าง
ของมหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้นใหม่อีกส่วนหนึ่งคือ

๑. ในด้านการเรียน ในเมื่อตนได้เรียนบาลีไวยากรณ์
ซึ่งเป็นอย่างเดียวกับ บทมาลา ทาทาน อาจารย์ ผู้สอนคัมภีร์ มূলกิจ-
จายน์ แต่งขึ้นใหม่สำหรับสอนนักเรียนให้เข้าใจง่ายขึ้นกว่าวิธี
สอนมূলกิจจายน์อย่างแบบเดิม ใช้แทนการเรียนคัมภีร์มूलกิจจายน์
แล้วจึงขึ้นแปลคัมภีร์ต่อไป

๒. ในด้านการสอน แบบที่สำหรับ สอบความรู้
นักเรียนชั้นที่ ๓ ใช้บาลีไวยากรณ์ ชั้นที่ ๒ ใช้อรรถสัทธการธรรม
บทเฉพาะท้องถิ่นทาน ชั้นที่ ๑ ใช้อรรถสัทธการธรรมบทเฉพาะแก้คำถา
ชนปลาย ชั้นเปรียญที่ ๑ ใช้อรรถสัทธการธรรมบทเฉพาะแก้คำถา
ชั้นต้น (ต่อไปกำหนดไว้ว่าจะใช้มั่งคดลัดที่ป็นสำหรับชั้น) ชั้น
เปรียญที่ ๒ ใช้บาลีพระวินัยมหาวิภังค์ และภิกขุณีวินัยกับบาลี
บางเล่ม ชั้นเปรียญที่ ๓ ใช้บาลีวินัยมหาวรรคและจุลวรรค กับ
บาลีอภิธรรมบางเล่ม

๓. วิธีการสอบไล่ ใช้เขียน แทนการแปลด้วยปาก
กำหนดการสอบไล่ทุกปี แทนการสอบ ๓ ปีต่อครั้ง การตรวจ

ข้อสอบยอมให้ผิดได้ไม่เกินกว่าที่กำหนด แทนการที่นักเรียนแปล
ได้ หรือติดแก้ตัวไม่หลุดเป็นได้หรือตักนักเรียนสอบได้ ขึ้นใหม่
แล้วก็เป็นอันได้ขึ้นนั้น ได้แก่การสอบเก็บวิชาแทนการที่ต้องสอบ
ให้ได้ครบประโยคที่กำหนดจึงนับว่าสอบได้

แม้การศึกษาและการสอบไล่พระปริยัติธรรมเกิดขึ้นที่มหา-
มกุฏราชวิทยาลัย การเรียนและการสอบตามแบบเก่าก็ยังมิอยู่
ตามเดิม เป็นอันว่าในสมัยนั้นการเรียนและการสอบมีเป็นสอง
แบบคือแบบมหามกุฏฯ อย่าง ๑ แบบอย่างเก่า ๑ และมีสนาม
สอบเป็น ๒ แห่งเช่นเดียวกัน สนามมหามกุฏราชวิทยาลัยแห่ง ๑
สนามหลวงแห่ง ๑ สนามมหามกุฏราชวิทยาลัยได้เริ่มทำการสอบ
พระปริยัติธรรมตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๓๖ ถึง ๒๔๔๓ รวม ๘ ครั้ง
ถึงด รวมนักเรียนที่เรียนในมหามกุฏราชวิทยาลัยในสนามหลวง
ตามแบบเดิมจนตลอดรัชกาลที่ ๕ ๗๑ ๗ ”

มหามกุฏราชวิทยาลัยนั้นได้กล่าวมาตอนต้นบ้างแล้ว จะ
กล่าวแต่รัชกาลที่ ๕ ทรงอุดหนุนทำนุบำรุงให้เจริญยิ่งขึ้นกว่า
เดิมในกาลต่อมา เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า-
อยู่หัวได้เถลิงถวัลยราชสมบัติมาครบ ๒๗ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๓๗ ทรง
พระราชปรารภถึงการเสด็จขึ้นทรงราชสมบัติ มั่นคง ดำรงมายั่งยืน
เท่าเทียมกับ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก องค์ปฐม-

บรมราชาธิราชที่ ๑ เห็นสมควร ตั้งพระราชพิธี สมโภชสิริราชสมบัติเพื่อความสวัสดิมงคล และทรงถือโอกาสบำเพ็ญพระราชกุศลอุทิศถวายราชบุพการี ด้วยการทรงบริจาคทรัพย์เป็น ๒ ส่วน บำรุงการศึกษาและวัด ส่วนที่ทรงบำรุงวัดนั้นโปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์วัดสุทัศน์เทพวราราม ซึ่งเป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้าง และชำระวัดทรุดโทรมลงเป็นอันมาก เพราะได้ว่างเว้นการปฏิสังขรณ์มาช้านาน ส่วนที่ทรงบริจาคมำรุงการศึกษานั้น โปรดฯ ให้เกิดกุลนักเรียนมหามกุฏราชวิทยาลัยเพื่อเฉลิม พระเกียรติ พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมชนกนาถ ตั้งพระราชพิธีเมื่อวันท ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๘ จากนั้นมากล่าวพระราชทานเป็นเงินอีกปีละครั้ง นับแต่บัดนั้นได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติมา และพระราชทานเพิ่มเติม มาเสมอมาบ้าง น้อยบ้าง บางคราวถึง ๕,๐๐๐ บาทก็มี นอกจากเงินพระราชทานส่วนพระองค์แล้วยังมีเจ้านายและพุทธศาสนิกชนบริจาคเป็นทุนวิทยาลัยแห่งนี้มาเสมอมิได้ขาดจนกระทั่งทุกวันนี้

เมื่อได้กล่าวถึงมหามกุฏราชวิทยาลัยก็จะขอเล่าเรื่องของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยไว้ด้วย เพราะแต่เดิมนั้นสำนักเรียนที่ใหญ่เป็นคู่กับวัดบวรนิเวศก็มีแต่วัดมหาธาตุ และวัดมหา

ชาติ^{๕๔}นักเคยเป็นที่สถิต ของ สมเด็จพระสังฆราช มาหลายองค์ได้
กล่าวมาแล้วแต่องค์ก่อน ๆ มาในรัชกาลที่ ๕ สำนักเรียนนักยัง
คงมีภิกษุตามเนรคศึกษาพระปริยัติธรรมอยู่เป็นจำนวนมาก และ
มีผู้สอบเปรียญได้ตลอดมาทุกสมัย และที่ได้เป็นพระราชคณะก็
มีใช้น้อย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงดำริ
จะจัดการอุดหนุนให้เป็นสำนักเรียน ทม้นคง เจริญก้าวหน้าต่อไป
ประกอบกับการบำเพ็ญกุศล อุทิศให้ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ องค์รัชทายาทที่เสด็จสวรรคต และจะพระ-
ราชทานเพลิงพระบรมศพ โดยสร้างพระเมรุมาศที่ท้องสนาม
หลวงเสร็จแล้วจะรื้อเอาพระเมรุมาศมาสร้างเป็น ถาวรวัตถุให้เป็น
วิทยาทานต่อไป ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์
ไว้ในเรื่องตำนานวัดมหาธาตุถึง มูลเหตุของมหาจุฬาลงกรณราช-
วิทยาลัยไว้ โดยอ้างคำประกาศพระราชปรารภใน พระบรมราช-
โองการเมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๘ ข้อความบางตอนว่า

“... จึ่งทรงพระราชดำริว่า โดยราชประเพณีที่มีมา
แต่ก่อน เมื่อพระบรมวงศ์ที่ดำรงพระเกียรติยศชั้นสูงสวรรคต
ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำพระเมรุมาศขนาดใหญ่ตาม
พระเกียรติยศ ณ ท้องสนามหลวง เพื่อเชิญพระศพไปประดิษฐาน
พระราชทานเพลิง ณ พระเมรุมาศนั้น ก็การกระทำพระเมรุมาศ

ขนาดใหญ่เช่นเคยมานั้น เป็นการเปลื้องพระราชทรัพย์ไปในสิ่ง
ที่มีได้ถาวรและมีได้เป็นประโยชน์สืบไปนาน เป็นการลำบากแก่
คนเป็นอันมากและได้ประโยชน์ชั่วสมัยหนึ่ง แล้วก็อันตรายกันไป
ครั้นเมื่อสมัยที่จะต้องทำการพระเมรุมาศขนาดใหญ่ขึ้นนั้น ควรจะ
นิยมทำการพระเมรุมาศนั้นมา รวมวงศ์ในพระราชกุศลส่วนศาสนา
ปถัมภ์กิจ วิทยาทาน วิหารทาน การก่อสร้างสังฆิกเสนาสน
สำหรับมหาธาตุวิทยาลัยนี้ให้ พระราชกุศล บุญวาทีส่วนทักษิณ
ทาน เนื่องในถาวรวัตถุสถาน และเป็นทิศแห่งศาสนธรรม
สัมมาปฏิบัติ แห่งพุทธบริษัทสืบประดิษฐานสำเร็จประโยชน์ธิ
วิบุลย์สืบเนื่องไปตลอดกาล และได้เป็นเหตุให้จดเว้นการทำ
พระเมรุมาศ ขนาดใหญ่ อันเป็น เครื่องเปลื้อง ประโยชน์ เปลาดัง
พรรณนามาแล้วนั้น

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ตั้งให้ พระเจ้า
น้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ เป็นผู้บัญชาการให้
เจ้าพนักงานทำการก่อสร้างวิทยาลัยยอดปราสาทสามยอด ล้วน
แล้วด้วยถาวรภณที่อันมีกำหนดส่วนยาว แต่ทิศเหนือมาทิศใต้
๘๘ วา ส่วนกว้างในทิศเหนือและทิศใต้นั้นส่วนละ ๘ วา ๓ ศอก
ส่วนกลางตั้งแต่ทิศตะวันตกมาทิศตะวันออก ๒๕ วา ส่วนกว้าง
ในมุขใหญ่ ๒๑ วา ส่วนสูงในรุ่มมุดยอดใหญ่ ๒๒ วา
ในรุ่มมุดน้อยนั้น ๒ แห่ง แห่งละ ๑๖ วา ด้วยพระราชทรัพย์

๕,๔๐๐ ชั่ง เพื่อให้เป็นที่เชิญพระบรมศพ สมเด็จพระบรม-
 โอรสธิดาราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมารมา
 ประดิษฐานบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณาทาน มีการมหรหรรวมแล้ว
 จะได้เชิญพระบรมศพไปประดิษฐาน ณ พระเมรุมาศขนาดน้อย
 ณ ท้องสนามหลวงพระราชทานเพลิง เมื่อการบำเพ็ญพระราช
 กุศลส่วนนั้นเสร็จแล้ว จะได้ทรงพระราชอุทิศถวายถาวรวัตถุ
 เป็นสังฆิกเสนาสนสำหรับมหาธาตุวิทยาลัย เพื่อเป็นที่เล่าเรียน
 พระปริยัติธรรมและวิชาชั้นสูงสืบไปภายหลัง พระราชทานเปลี่ยน
 นามใหม่ว่า “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” เพื่อให้เป็นที่
 เคารพพระเกียรติยศสืบต่อไป

พระเจ้าอนงยาเธอ กรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงบัญชา
 การให้เจ้าพนักงานจัดการก่อสร้าง จำเดิมแต่การรื้อถอนปราบแผ้ว
 ยานที่ควรทำมานับตั้งแต่วันที่ ๒๕ เมษายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๓๔
 บัดนี้การทำการสังฆิกเสนาสนราชวิทยาลัยนั้นแล้วเสร็จ ควรจะ
 วางศิลาฤกษ์ได้ จึงทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บรรจุกำประกาศ
 แสดงพระราชดำรินั้น และแผนที่รูปถ่ายตัวอย่างสังฆิกเสนาสน
 นั้นกับหนังสือพิมพ์พระราชกิจจานุเบกษา อันเป็นหนังสือราชการ
 ในสมัยนั้นเลิกคิดแต่ฉบับที่สมบุรณ์ และเหรียญพระลึงในพระ
 ราชพิธีต่าง ๆ ทั้งทองเงินและเบญทองแดง ซึ่งใช้อยู่ในปัจจุบัน

ลงในที่บิดาพระฤกษ์แล้วโปรดเกล้าฯ ให้มีมนต์พระสงฆ์ ๑๔ รูปมาเจริญพระพุทธมนต์ในที่นั้น เวลาเย็นวันที่ ๑๒ กันยายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๕ รุ่งขึ้นเวลาเช้าวันที่ ๑๓ กันยายน พระสงฆ์ได้รับพระราชทานฉัน เวลาบ่ายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พร้อมด้วยบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้ใหญ่ผู้น้อย โดยเสด็จพระราชดำเนน ณ ที่ประชุม ครั้นถึงกำหนดศุภมหา มงคลฤกษ์ ทรงวางศิลาฤกษ์ และอธิษฐานปิดทองเงินและนาค ซึ่งเป็นอิฐฤกษ์ลง ณ ที่นั้นจะได้ก่อสร้างเสนาสน์ราชวิทยาลัยนี้เป็น ปฐม โดยนิยามแห่งราชประเพณี แล้วนายช่างจะได้ทำการ ต่อไปให้สำเร็จโดยพระบรมราชประสงค์”

แต่สถานที่ทรงตั้งพระทัยอุทิศถวาย เป็น สถานที่ศึกษา ของ มหาธาตุวิทยาลัยนั้น ได้ใช้เป็นหอสมุดแห่งชาติในรัชกาลที่ ๖ มาจนถึงทุกวันนี้ ส่วนโรงเรียนทางวัดได้จัดสร้างขึ้นเองเป็น สถานศึกษาโดยมีผู้บริจาคทุนทรัพย์เป็นค่าก่อสร้าง แต่คงใช้ชื่อ มหาธาตุวิทยาลัยตลอดมา

ถึง พ.ศ. ๒๔๕๐ พระพิมลธรรม (ช้อย ฐานทัตตะเถระ) อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุได้เป็นประธาน พร้อมด้วยพระเถรานุเถระ ฝ่ายมหานิกาย รวบรวมการจัดตั้ง “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” ขึ้นใหม่เมื่อวันที่ ๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๐ และใช้เป็นสถานศึกษา

ชั้นสูงของฝ่ายมหานิกายมาตงแต่น ^๕ จนมาถึงบัดนี้ ^๕ โดยมีตัว
อาคารพิเศษ

นี่เป็นเรื่องของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อันเป็น
สถานศึกษาชั้นสูงของพระภิกษุสามเณรฝ่ายมหานิกาย ที่เกือบ
จะไม่มีใครรู้จัก

ทรงช่วยการศึกษาทางบ้านเมือง

ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
ดำริขยายการศึกษา ไปทั่วราชอาณาจักร และการส่งนักเรียน
ไทยไปศึกษาในต่างประเทศนั้น ได้ทรงไปปรึกษาสมเด็จพระมหา
สมณเจ้า เพื่อขอความอนุเคราะห์ ทั้งความคิดเห็นและความ
ช่วยเหลือในทางคณะสงฆ์ ในฐานะที่พระองค์ทรงบัญชาการคณะ
สงฆ์อยู่ คงจะได้ผลดีในการขยายการศึกษาระยะแรกนี้ เพื่อจะได้
เป็นรากฐานขึ้นก่อน และในขณะเดียวกันพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์
อัครราชทูตไทยประจำกรุงลอนดอน ส่งความเห็นเรื่องการศึกษา
ของนักเรียนที่จะส่งไปเรียนวิชา ในประเทศยุโรปเข้ามาหา
พระองค์ทรงรับภาระการช่วยเหลืออย่างเต็มที่ ในคำนำหนังสือ
เรื่องพระอักษร “เรื่องจัดการเล่าเรียนของชาวสยาม ฯลฯ” มี
เป็นหลักฐานว่า

“ใน ร.ศ. ๑๑๗ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๔๑ ศกที่ทรงพระ
อักษรนั้น พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ยังเป็นอัครราชทูตสยาม ณ

กรุงลอนดอน ได้ส่งความเห็นเรื่องการศึกษา ของนักเรียนที่
จะส่งออกไปศึกษาวิชาการ ณ ประเทศยุโรปเข้ามาฉบับหนึ่ง ทาง
กรมศึกษาธิการได้เรียบเรียง รูปการจัดการณ์พร้อมกัน แบ่ง
ออกเป็น ๒ ภาค คือในกรุงเทพ ฯ ส่วนหนึ่ง ในหัวเมืองส่วน
หนึ่ง ภาคในกรุงเทพ ฯ มีหมายให้นักเรียนชั้นสูงมีความรู้เพียง
พอ ที่จะส่งออกไปเข้าชั้นเรียน ณ ต่างประเทศ ได้ให้เวลา
เรียนแต่หนึ่งปี เพื่อให้กลับเข้ารับราชการภาคในกรุงเทพ ฯ
นี้ กรมศึกษาธิการจัดเอง ส่วนภาคในหัวเมือง กระทรวงมหาด
ไทยรับเป็นผู้จัดและใน พ.ศ. ๒๔๔๑ นั้น พระบาทสมเด็จพระจุ
ลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อทรงเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหมื่นให้ทรงภาระอำนวยการเล่าเรียนในหัวเมือง ตลอดพระ
ราชอาณาจักร เพราะโรงเรียนที่จะตั้งขยายในหัวเมือง ต้องอา
ศัยพระภิกษุและวัดส่วนใหญ่ ทั้งการเล่าเรียนที่เป็นการตั้งตนก็
ต้องขอให้พระภิกษุเป็นผู้สอน และโปรด ฯ ให้สมเด็จพระสมณ
เจ้า ฯ ทรงกะเลียมพระที่สมควรถวายแล้วทรงกรุณาโปรดตั้ง
ตามที่ทรงเห็นควรให้ออกไปเป็นผู้อำนวยการศึกษา ประจำณ
ฑัตถน ๆ จึงได้เกิดมีโรงเรียนตั้งขึ้นแพร่หลายในวัดต่าง ๆ ทว่า
พระราชอาณาจักร เป็นมูลฐานแห่งโรงเรียนในหัวเมืองทั้งหลาย

ในปี ๒๕๒๕ หนึ่งคนเพราะอาศัยสังคมทอลีนพุทธจักร มีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ พระองค์นั้นเป็นผู้นำ รับภาระช่วยจัดตั้งและอุปการะโรงเรียน อำนวยการเล่าเรียนให้เจริญเป็นประโยชน์แก่อาณาจักรเป็นอันมาก”

พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ทกลาดถึงเป็นผู้กำลังสำคัญคนหนึ่ง ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเรื่องการจัดการศึกษาในประเทศไทยในสมัยนั้น หลังจากพ้นตำแหน่งอัครราชทูตแล้วได้กลับเข้ามาประจำอยู่ในกระทรวงธรรมการ เป็นผู้วางแผนการศึกษาส่วนใหญ่ให้แพร่หลายเจริญก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว และมั่นคง ทั้งเป็นผู้แต่งตำราเรียนต่าง ๆ ไว้มาก เช่นหนังสือเรื่อง “พลเมืองดี” เป็นต้น ซึ่งสมัยนั้นยกย่องกันว่าเป็นหนังสือแบบเรียนที่ดีที่สุด ทั้งในด้านความรู้และการสังคมตลอดจนอบรม บ่มนิสัยนักเรียนไปในตัว ด้วยความรู้ความสามารถยากที่จะหาผู้ใดเสมอเหมือนจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี และเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ (กระทรวงศึกษาธิการในปัจจุบัน) และท่านเจ้าพระยาผู้นั้นเป็นบิดาของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการปัจจุบัน

จากความเห็นที่พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี) ส่งมาถวายเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอม-

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี กรมพระยวชิรญาณวโรรส

๒๕๓

เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งไปถวายสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ เพื่อทรง
ปรึกษาและขอความดำริว่าทรงมีความเห็นประการใด และมีข้อใด
ที่ควรเปลี่ยนแปลงแก้ไข เพื่อให้การดำเนินไปด้วยดีเป็นผลสำเร็จ
แก่ราชการบ้าง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงมีลายพระหัตถ์
แสดงข้อพิจารณาหลักเกณฑ์การศึกษาถวายดังนี้

ที่ ๒๔

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๖ กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๗

ขอถวายพระพร

อาตมาภาพได้รับพระราชทานพิจารณาความเห็นของพระ
ยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ในเรื่องจัดการเล่าเรียนของชาวสยาม ในกรุง
และในต่างประเทศนั้นแล้ว เห็นว่าขอได้ตั้งใจคิดโดยรอบคอบ
แล้วความดีอยู่

ความเห็นในส่วนจัดการศึกษาในกรุง นั้นเป็นข้อสำคัญยิ่ง
นัก ด้วยผู้คนมีกำลังทรัพย์ไม่พอจะส่งบุตรหลานออกไปเรียน ณ
ประเทศยุโรปมากกว่า แม้หากว่าคนผู้ไปเรียน ณ ประเทศยุโรป
จะได้ความรู้มาเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองทุกคน ถึงอย่างไรนั้นก็
ต้องด้วยข้ออุปมาของพระยาวิสุทธิ ฯ ว่า เหมือนตักน้ำมาแต่ไกล
แล้วรดลงในที่นาอันแห้งแล้งพอเทกแห้งหายไปหมด จำเป็นต้อง

หวังคนผู้เรียนรู ในกรุงนช่วยเป็นกำลังราชการบ้านเมือง ในทุก
 วันการเรียนตักอยู่เพียงอักษรสมัยและภาษา ซึ่งนับว่าเป็น
 ความรู้จะต้องหัดในชนตนเป็นพน เมื่อไม่ได้จัดการศึกษาขยาย
 ออกไปให้ทันกาล นักเรียนผู้เรียนจบอักษรสมัยภาษาแล้ว ไม่มี
 วิชาจะเรียนต่อไป ก็ต้องออกจากโรงเรียนไม่มีความรู้ จะทำการ
 ให้เป็นประโยชน์ได้มากพอ ใช้แต่เท่านั้น ข้าสำคัญ ตัวว่า เป็นนัก
 เรียนมีสติปัญญาความรู้ เพราะโทษที่ไม่เป็นจริงดังสำคัญ เป็นแต่
 กลางจะประพาศอะไรก็ไปครบบไตรทวาร ขอนหา
 สันดานให้ปราศจากคุณธรรมเป็นอบายมุขอย่างยิ่ง ควรหาอุบาย
 แก้ไข ด้วยการสอนให้มีความรู้พอที่จะประกอบกิจอันเป็น
 คุณประโยชน์ และมีคุณธรรมในสันดานสมแก่ที่เขาสำคัญตัว ถ้า
 ได้อย่างนั้นคนเหล่านั้นจะกลับเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองมากชน

ข้อ ๑. ที่คิดจะแปลตำรับ คำสอน วิชาภาษาต่างประเทศ
 เป็นภาษาไทยนั้น เป็นการชอบแท้ เพราะความไม่ต้องเปลืองเวลา
 และทุนในการเล่าเรียนย่อมต้องการทั่วไป ในบัดนี้ถึงการเล่าเรียน
 ในกรุงยังไม่มีจำกัดอายุก็จริง ถึงอย่างนั้นก็เป็นอยู่เองโดยธรรมดา
 ด้วยการที่ตองการหาเลี้ยงชีพให้พอตงตัวจากตอยู่ ถ้าหากการ
 เรียนเข้าออกไปเพียงใด ก็ขาดเวลาเลี้ยงชีพให้พอตงตัวได้เข้า
 ไปเพียงนั้น เป็นอันไม่สมสุภาษิตว่าเมื่อน้อยให้เรียนวิชา ให้หา

ดินมาเมื่อใหญ่ และเมื่อชาติเวลาก็คือว่าชาติทุนสมด้วยสภาพ
 ชาติเป็นทรัพย์ ชาติแต่เท่านั้นการที่บำรุงการเล่าเรียนก็เพื่อ
 ชาติคนมีความรู้ วิชาช่วยบำรุงแผ่นดิน ถ้าเรียนวิชาชั่วๆอยู่เท่าไร
 ก็ชาติผลที่จะพึงได้ไปอยู่เท่านั้น ครั้นถึงกำหนดอายุแล้วเล็กเสีย
 เลาวาของนนกน้อย หาทางเลี้ยงชีพก็ผิดลงไม่พอตงตัวได้ ทง
 ผลแห่งแผ่นดินกน้อยลง เมอมตารบสอนวิชาเป็นภาษาไทยชน
 ได้เท่าใด ก็เพิ่มความสมบูรณ์แก่แผ่นดินชนเท่านั้น อีกประการ
 หนึ่งการให้เรียนภาษาต่างประเทศ เพื่อเป็น ทางให้เรียนรู้ วิชา
 เป็นการเหมาะแก่เอกชน เฉพาะเวลานี้ ด้วยเหตุผู้ มบุตรอายุ
 กำลังเล่าเรียน จะรอคอยให้แปลฉบับต่างประเทศออกเป็นไทย
 ก่อนเวลาไม่พออนอายุของบุตรให้เลย แต่จะถือเป็นอุบายทั่วไปไม่
 ได้ เหตุด้วยจะฝึกคนให้เข้าใจภาษาอังกฤษเป็นต้นได้ทงแผ่นดิน
 หรือมากกว่าเขาเกิด ถ้ายังไม่เป็นการพ้นวิสัยก็ตองกล่าวว่ามี
 ใช้อย่างเลย เมื่อไรจะบอกไว้ว่ามีคนรู้ วิชาแพร่หลายพอแก่ความ
 ต้องการแล้ว การเล่าเรียนในกรุงที่ยังไม่เจริญขึ้นได้ก็เพราะขาด
 ความบำรุงในชนเองเห็นควรที่จะปรับจัดตามสามารถที่จะทำได้ แต่
 ในเวลานี้เห็นว่าหาผู้ทำได้น้อย ด้วยการแปลตำราให้คนสามัญ
 อันไม่ได้เรียนภาษาต่างประเทศเข้าใจเป็นวิสัยของคนที่เคยได้เรียน
 เองและมีความรู้ ในภาษาไทยดด้วย ทางที่ดีที่สุดเห็นตองจัดเลือก

คนฝึกสอนไว้สำหรับการออกประกาศรับข้อตำราที่มีใครแปลขึ้น
ซึ่งตรวจเห็นว่าใช้ได้แล้ว ยังมีเขตพิภพของผู้รับยิ่งดี ในเวลา
นั้นถ้าจะจัดเป็นกองตำราขึ้นจะต้องเลือกคนผู้สามารถแท้ หาไม่
เปลืองพระราชทรัพย์เปล่า ดูการอื่นเป็นมาแล้วแต่หนหลัง
ควรตั้งแต่พนักงานผู้จัดการ ส่วนชนบธรรมเนียมมราชการนั้น ส่วน
ที่ควรเปิดเผยได้ถ้าโปรดเกล้าฯ ให้จัดเป็นตำราไว้เพื่อผู้จะเข้ารับ
ราชการได้ศึกษาในเบื้องต้นจะเป็นผลแก่ราชการมาก แต่ผู้แต่ง
ตำราขึ้นจะต้องเป็นคนชั้นสูง จะกำหนดลงไปว่าข้อหรือจำไม่ได้
ได้ การจัดพิมพ์ตำราแล้วจำหน่ายโดยราคาราคาขึ้น เห็นว่าไม่
เปลืองพระราชทรัพย์เปล่า กลับจะทวีประโยชน์ชนหลายเท่าหลาย
ส่วน ถ้าผู้แต่งได้คอบปีไรต์ ยิ่งจะมีแก้ไขแต่งมากขึ้น ชอนเห็น
เป็นอุบายอุดหนุนทางวิชาทางผู้แต่งเป็นอย่างดี

ข้อ ๒. ที่จะคิดเติมภาษาอังกฤษและความรู้บางอย่างมี
ภูมิศาสตร์ เป็นต้น ในประโยคสอบความรู้และเลื่อนชั้นไปโดย
ลำดับกว่าจะพอนั้น พอสมควรตามเหตุที่พระยาวชิรวัฑฒินาฯ กล่าวไว้
แล้ว ทั้งในเวลานั้นคนก็มีใจนิยมในภาษาอังกฤษอยู่ เมื่อจัดขึ้น
ได้ในประโยคหนึ่งๆ อาจเติมความรู้เช่นนั้นให้สมบูรณ์และจัด
การฝึกสอนให้แพร่หลายก่อน ถึงเวลาจะเพิ่มในประโยค ควร
ออกประกาศให้ทราบล่วงหน้า อย่างน้อยขอตรวจสอบความรู้ครั้ง
หนึ่งก่อน

ข้อ ๓. ที่คิดวางแผนการศึกษาในกรุง ให้ได้ลำดับของการศึกษาในประเทศอังกฤษนั้นชอบแล้ว แต่จำกัดอายุนับถึงเฉพาะแต่นักเรียนผู้จะไปศึกษา ณ ยุโรปก็จริง ถึงอย่างนั้นก็ขอว่าเฉพาะทั่วไปแก่นักเรียนในกรุงด้วย ตามสภาพที่กล่าวแล้วในหนังสือ อุตมาภาพยังไม่ได้เห็นตำรับที่เขาฝึกสอนกัน ไม่ทราบว่าชนไหนกำหนดความรู้ ตันลึกเพียงไหน จึงสันนิษฐานชนิดของการศึกษาไม่ได้ว่าจะหนดกำหนดอายุได้หรือไม่ ต้องขอรับพระราชทานให้ราชทูตจัดแบบส่งเข้ามา เพื่อเป็นเครื่องเทียบเคียงความลึกตื้นของชนิดศึกษาในชน ๆ ส่วนการจัดประโยคให้น้อยขึ้น โดยจากความรู้งดให้มากนั้นเป็นทางให้นักเรียนเห็นที่สุดอยู่ใกล้ ๆ พอได้มีแก้ไขเรียนทั้งไม่เปลี่ยนแปลง ความรู้ถือว่าเท่านั้นประโยคเป็นพอด้วย

ในประโยคเหล่านี้ เห็นควรที่จะเติมความรู้ในพระพุทธศาสนาเข้าทุกชั้นเพื่อนักเรียนจะต้องได้ใจ เป็นอธิบายให้มักได้ ในทางธรรมอันจะชักนำตนให้เป็นคนมีความประพฤติดี สมพระบรมราชประสงค์ไม่ควรจะเอาใจเฉพาะในชั้นสูงแบบอังกฤษ

เพื่อที่จะให้ความคิดข้อ ๒ กับข้อ ๓ ดำเนินเห็นควรจัดโรงเรียนฝึกสอนให้เป็นตัวอย่าง และมีการสอบไล่ไปพลาง ๆ ให้ประกาศนียบัตรพิเศษไปก่อน กว่าจะออกประกาศเพิ่มเติมได้

เมื่อถึงสมัยการศึกษาดำเนินได้ทศวรรษ จัดตั้งโรงเรียนกับทั้งวัดสอน
ทั้งสถานสอบความรู้ให้เป็นขนอย่างในประเทศอังกฤษ ในเวลา
นั้นจะพระราชทานครูสอนภาษาอังกฤษ แก่มหามกุฏราชวิทยาลัย
ถ้าพระราชทานผู้สามารถ ในการสอนภาษาวิชาต่างประเทศที่
จะต้องการในชนนั้นๆ ให้พ้องกับพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์
ช่วยกำลังอย่างอื่น ๆ ซึ่งเป็นเครื่องอุดหนุนให้การเป็นไปโดย
สะดวก จัดโรงเรียนของมหามกุฏราชวิทยาลัยให้ฝึกสอนเป็น
ตัวอย่างด้วย ตั้งแต่โรงเรียนคงจะได้เห็นผลในไม่ช้า ทั้งจะไม่
ต้องเปลืองพระราชทรัพย์มากกว่าตั้งในที่อื่น ๆ และเมื่อมีการ
สอนธรรมทุกชั้นและสอนภาษามคธกับภาษาสันสกฤตในชั้นปัจฉิม
ศึกษา ก็เป็นอันเข้ารูปกันได้ การเรียนส่วนวิชา กับส่วนศาสนาจะ
รวมเป็นครองเดียว ต่างจะพ้องกันให้ทันดำเนินสู่ความเจริญด้วย
กันทั้งสองฝ่าย เมื่อผู้ที่จะเรียนเป็นพระภิกษุ เป็นฆราวาสภิกษุ ก็คง
เป็นผู้หมั่นความรู้ ใช้ได้ ต่างพวกต่างไม่ต้องตักกันว่าอาวรามหรือ
โฆสิต ขอนไม่เห็นคำคัดค้าน นอกจากว่าไม่คิดถึงพระไตรปิฎก
จะไปใดก็ขว้างเล่น ถึงดังนั้นเขาถากการตงตดแล้วก็ควรจะคิดรัก
ษาไว้ให้จงได้

ความเห็นในการส่งนักเรียนไปยุโรปนั้น ไม่มีใครจะรู้ดีไป
กว่าราชทูต เพราะได้เห็นและคุ้นเคยด้วยตนเอง ทั้งได้ใช้ความ
ดำริโดยรอบคอบจริง ๆ ควรจัดตามทุกประการ

ความสมควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด

ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

การทรงบริหารคณะสงฆ์

พระรัตนคณีสถาแบ่งออกเป็น ๓ นิกายด้วยกันคือ

๑. มหานิกาย ได้แก่พระสงฆ์อันมีมาแต่ดั้งเดิม เกิดก่อน
ธรรมยุติกนิกาย

๒. ธรรมยุติกนิกาย ได้แก่พระสงฆ์ออกจากมหานิกาย
รับอุปสมบทในรามัญนิกายชาชัก ตั้งแต่สมัยพระ
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวช เป็น
ต้นมา

๓. รามัญนิกาย ได้แก่พระสงฆ์สืบเชื้อสายมาจาก
รามัญ (มอญ) ประเทศ

นอกจากนิกายอื่น ๆ อีกเช่นพระพม่า พระญวน
(ชานมฺนิกาย) และพระจีน แต่มีจำนวนน้อยมากโดยเฉพาะ
พระญวนและพระจีนไม่ได้รับยกย่องว่าเป็นพระภิกษุสงฆ์ แต่นับ
เป็นนักพรตเท่านั้นขึ้นอยู่กับกรมทำนุ เหมือน ๆ กับคนญวน
และคนจีนสามัญ แต่ในรัชกาลที่ ๕ ทรงยกย่องชนมาบ้าง คือ

ทรงตั้งหัวหน้าฝ่ายอาณานิคมเป็นพระครูมอ และฐานันดรศักดิ์
รองลงมาอีก ส่วนพระเจ้านันทรงตั้งเป็นพระอาจารย์ แล้วโปรดฯ
ให้ชนกระทรวงธรรมการ ถึงรัชกาลที่ ๖ ให้ชนกับคณะสงฆ์

ส่วนพระสงฆ์ไทยทั้ง ๒ นิกายนั้นแบ่งออกเป็น ๔ คณะคือ

๑. คณะเหนือ คือคณะมหานิกาย รวมวัดในหัวเมือง
ซึ่งชนกับกรมมหาดไทยก่อนจัด เป็น กระทรวง เมื่อจัดเป็นกระทรวงแล้ว ก็จัด
รวมกันเข้าในมณฑลซึ่งคณะนี้ โดยมาก
อยู่ฝ่ายเหนือ
๒. คณะใต้ คือคณะมหานิกาย รวมวัดในหัวเมืองที่
ชนกับกรมพระกลาโหม และกรมท่า
โดยมากอยู่บักซ์ใต้
๓. คณะกลาง เป็นคณะปกครองทั่วๆ วัดในกรุงเทพฯ
ซึ่งการจัดกระจาย ไม่ได้ชนกับคณะไหน
และวัดในนครเขื่อนขันธ์ (พระประแดง)
๔. คณะธรรมยุติกนิกาย รวมวัดธรรมยุติกทั้งหมดใน
กรุงเทพฯ และหัวเมืองไม่ว่าบักซ์ใต้
หรือฝ่ายเหนือ

เวลานั้นผู้กำกับการคณะสงฆ์ดังกล่าว มีพระราชคณะ
แบ่งหน้าที่กันดังนี้

๑. คณะเหนือ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เป็นเจ้าคณะใหญ่ มีพระพิมลธรรมเป็นเจ้าคณะรอง แต่ถ้าวเฒ่ามีสมเด็จพระสังฆราชหรือสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ เป็นเจ้าคณะใหญ่ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ก็มีตำแหน่งเป็นเจ้าคณะรอง
๒. คณะใต้ สมเด็จพระวันรัตเป็นเจ้าคณะใหญ่ มีพระธรรมวโรดมเป็นเจ้าคณะรอง
๓. คณะกลาง สมเด็จพระพุฒาจารย์เป็นเจ้าคณะใหญ่ มีพระพรหมมุนีเป็นเจ้าคณะรอง
๔. คณะธรรมยุติกนิกาย ไม่มีนามสมเด็จพระเจ้าคณะใหญ่ เพราะมีเจ้านายปกครองกันตลอดมา จนถึงสมัยพระองค์ท่าน (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส) มีสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระเจ้าคณะใหญ่ มีฐานานุกรมเป็นพิเศษ กว่า คณะอื่น ๆ พระสาสนโสภณเป็นเจ้าคณะรอง

พระราชคณะเจ้าคณะใหญ่ และรองเจ้าคณะใหญ่ทั้ง ๑๒ องค์นั้น มีฐานะเป็นมหาเถรสมาคมโดยตำแหน่ง

ทรงเลื่อนเป็นกรมหลวง

ถ้อยมีเมื่อย พ.ศ. ๒๔๔๙ ทรงเลื่อนเป็นกรมหลวง
เมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๕ ตรงกับ พ.ศ.
๒๔๔๙ มีสำเนาประกาศดังนี้

คำประกาศ

ปฐมมฤต พระพุทธศาสนาเป็นอติตฤกษาล่วงแล้ว ๒๔๔๙
พรรษา บัณฑิตนักกาล จันทรัตนนิมิต্ত ตรึงคสังวัจนระกติกามา
กาพนักษ ทุตยาคติ ศุภรवार สิริยคติกาล รัตนโกสินทร์ศก
๑๒๕ พฤศจิกายน มาศทุตยา สาทคณพิเศษ ปริเฉทกาลกำหนด

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ฯ พระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส โดยพระชนมายุ นับเป็นพระเจ้าน้อง
ยาเธอ ชนกลางพระองค์หนึ่ง ในพระเจ้าน้องยาเธอในชั้น
ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกย่องพระเกียรติยศขึ้นเป็นพระองค์
เจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ ตามคุณวุฒิซึ่งได้รับราชการฉลองพระเดช
พระคุณแล้วเป็นหลายพระองค์ แต่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น
วชิรญาณวโรรส ได้ทรงยกย่องพระเกียรติยศให้ใหญ่ขึ้น แต่ฝ่าย
สมณศักดิ์ ส่วนในพระราชวงศ์ยังคงพระยศเป็นกรมหมื่นอยู่ตาม
เดิม ล่วงมาช้านานแล้ว ในระหว่างตั้งแต่ทรงได้รับพระเกียรติยศ

เป็นพระองค์เจ้ากรมหมื่นมาจันต์ ได้ทรงพระอุตสาหะในกิจการ
พระพุทธศาสนา และการเล่าเรียนสั่งสอนพระปริยัติธรรมและการ
ศึกษาได้เป็นพระอุปัชฌายาจารย์ให้บรรพชาอุปสมบทแก่พระบรม-
วงศานุวงศ์องค์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
และราชกุมารเป็นอันมาก ทรงพระสติปัญญาสามารถ อาจรู้ในอรรถ
ธรรมอันลึกแล้วและนำมาเผยแผ่ออกให้ปรากฏแจ่มแจ้ง แก่บริ-
ษัත්พวทุกหมู่เหล่า สมควรแก่ปัญญาและบุคคลของบริษัත්พว
มีพระหฤทัยเผื่อแผ่ไปในหมู่คณะทั้งปวงมิได้เลือกหน้า ด้วยความ
มุ่งหมายจะให้เป็นผู้แทนแก่พระพุทธศาสนาและศาสนิกชน ทั้งให้เป็น
ผลอันดีแก่พระราชอาณาจักรด้วย ได้ทรงแต่ดำรงการศึกษาและธรรม
โดยพระปรีชาสามารถ ที่จะจำแนกแจกออกให้ควรแก่วิจารณ์ปัญ-
ญาของผู้ซึ่งแสวงผลมีเบญจศีล เบญจธรรมเป็นต้น ซึ่งเป็นที่สรร-
เสริญของบัณฑิตชนทั้งปวงทั่วหน้า ถึงว่ากิจการทั้งนั้นได้เป็น
ราชการแผ่นดินโดยตรง เป็นการบำรุงพระพุทธศาสนาโดยมาก
ก็ดี ยังมีผลต่อเนื่องมาถึงการพระราชอาณาจักรเป็นอันมาก มิควร
ที่จะลืมเสียเลย แต่ส่วนพระราชประเพณีที่มหัศจรรย์ ไม่มีตัว
อย่างที่ได้ทรงยกย่องพระราชวงศานุวงศ์ซึ่งทรงผนวช ให้เป็น
พระองค์เจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ เว้นไว้แต่เมื่อเจริญพระชนมายุถึงที่
เป็นมหาดคณิศราธิบดีในหมู่สงฆ์ จึงได้สถาปนาขึ้นไว้ในตำแหน่ง

ที่ใหญ่ยิ่ง พร้อมกันกับสมณคัมภีร์ ทรงพระราชดำริว่า ซึ่งจะ
 ระวังไปตามพระราชประสงค์เช่นนั้น หาเป็นการจำเป็นอย่างใด
 ไม่ มีพระราชประสงค์จะใคร่พระราชทานพระเกียรติยศ แต่พระ
 เจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ให้สมดังพระราชหฤทัย
 ที่ได้ทรงยกย่องไว้ว่าไม่มีผู้ใดซึ่งจะรอบรู้ในพระปริยัติธรรม ซึ่ง
 จะมีความสามารถตลอดต้องจำแนกอรรถาธิบาย และอาจเทียบ
 เคียงกับศิวหาธรรมที่เจริญจริงแท้มาเผยแผ่ให้ปรากฏได้ ดังพระ
 เจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เป็นพระเจ้าน้องยาเธอ
 พระองค์ซึ่งควรจะได้ขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ ได้
 เหมือนพระเจ้าน้องยาเธอ ซึ่งได้ทรงรับราชการเป็นหลักฐานอัน
 ได้ทรงยกย่องขึ้นไว้เป็นพระองค์เจ้าต่างกรมผู้ใหญ่แล้วนั้น

จึงมีพระบรมราชโองการ ดำรัสสั่งให้สถาปนาเลื่อนพระ
 เกียรติยศพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสขึ้นเป็นพระ
 องค์เจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ตามฝ่ายบรมราชตระกูล มีนามตามจารึก
 ในพระสุพรรณบัฏ ว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวชิรญาณ
 วโรรส

สมัยรัชกาลที่ ๖

ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า
 อยู่หัวรัชกาลที่ ๖ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณ

สมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรส

๓๐๕

วโรรสยังทรงเป็นกำลังสำคัญในการศึกษาอยู่ ทั้งฝ่ายพุทธจักร และอาณาจักร ทางพระพุทธจักรนั้นการสอบแปลปากเปล่ายังไม่เลิก ใน พ.ศ. ๒๔๕๔ ทางคณะสงฆ์ได้กำหนดคุณวุฒิของสามเณรผู้ธรรมให้ได้รับ สิทธิพิเศษเว้น จากเกณฑ์ เป็น ทหาร โดยกำหนดวิชาสอบไว้ดังนี้

๑. สอบความรู้ในภาษามคธโดยใช้ข้อความในท้องถิ่นทานในอัฐกถาธรรมบท

๒. ตอบปัญหาตามหมวดในธรรมวิภาคในนว โกวาท

๓. เรียงความแก้กระทู้ธรรม ตามหัวข้อกระทู้ ในหนังสือพุทธศาสนสุภาษิต

ผู้สอบได้ ๒ วิชาจัดเป็นชั้นโท ให้ได้รับยกเว้นการเกณฑ์เป็นทหาร ครั้นต่อมาในพุทธศก ๒๔๕๔ จึงได้แก้ไขหลักสูตรความรู้ธรรม โดยแบ่งออกเป็น ๒ ชั้นคือ ชั้นสามัญ ๑ ชั้น วิสามัญ ๑ ชั้น สามัญแบ่งออกเป็น ๒ ประโยค คือ ประโยค ๑ และ ประโยค ๒

ประโยค ๑ โดยกำหนดสอบความรู้ โดยตอบปัญหาในธรรมวิภาคในนวโกวาทอย่าง ๑ เรียงความแก้ กระทู้ธรรม ไม่ต้องชักสุภาษิตเข้ามารับชมอย่าง ๑ เมื่อสอบได้ทั้งสองอย่างในคราวเดียวกันจึงนับว่าได้ประโยค ๒

ผู้ที่สอบได้ ทั้งสอง ประโยชน์ นับเป็น นักธรรม ๒ ประโยค แต่พระภิกษุที่สอบได้จะรับประกาศนียบัตรได้ต่อเมื่อสอบวินัยบัญญัติได้แล้ว ส่วนสามเณรต้องอุปสมบทแล้วสอบวินัยบัญญัติได้ แล้วเหมือนกัน

ชั้นวิสามานยนัน ต้องสอบความรู้ภาษาขอมด้วย แบ่งออกเป็น ๒ ประโยคเหมือนกัน คือประโยค ๑ ใช้หนังสืออัฐกถาธรรมบทรวมทั้งแกอรรถด้วย ประโยค ๒ บาลีไวยาकरणกับศัพท์

ผู้สอบได้ ๒ ประโยคในชั้นวิสามานยนัน จัดเป็นเปรียญธรรม ๒ ประโยคเทียบเท่าเปรียญบาลี ๓ ประโยค ด้วยว่าในระหว่างนี้ การสอบพระปริยัติธรรมโดยวิธีแปลปากยังไม่ยกเลิก

เมื่อได้ตั้งหลักสูตรการศึกษา แบบ มหามกุฏราชวิทยาลัย ขึ้นอย่างนั้นแล้ว ในปลายปีพุทธศก ๒๔๕๕ นั้นเองจึงได้จัดการสอบไล่ความรู้ธรรมแปลบาลีโดยวิธีแปลเขียน ตามหลักสูตรที่จัดขึ้นใหม่ตามที่กล่าวมาแล้วในเบื้องต้น ส่วนการสอบความรู้บาลีตั้งแต่ประโยค ๒ ขึ้นไปยังคงใช้วิธีแปลปากไปอย่างเดิม

วิธีสอบตามแบบแผนการศึกษาใหม่ การออกกระทู้ให้นักเรียนแต่ง ใช้ เขียนหัว ข้อ กระทู้ หลาย ๆ กระทู้ เข้า ของ ฝึก หลาย ๆ ของ ให้นักเรียนคนใดคนหนึ่งจับคู่จับฉลาก ได้กระ

ผู้ใดต้องแต่งกระทู้ขึ้น เหมือนกันทุกรูป ปัญหาธรรมวินาที
ออกสอบนั้นแต่งเป็นปัญหาให้ตอบ ๒๑ ข้อ

การสอบบาลีประโยค ๑ และประโยค ๒ โดยวิธีแปลเขียน
การออกข้อสอบใน วิชาละ ประโยค ที่จะ ให้ แปล เข้า ของ ผู้ใด
หลาย ๆ ประโยคให้นักเรียนจับดูจับฉลาก เมื่อจับได้ประโยค
ใดต้องแปลประโยคนั้น ทุกรูปเหมือนกันหมด ไม่ใช่ต่างรูปต่าง
จับรูปละประโยคอย่างวิธีแปลปาก การตรวจก็ใช้วิธีที่กรรมการ
ตั้งแต่ ๒ รูปขึ้นไป ลงมติว่าใดก็ถือเป็นสอบได้ ถ้ากรรมการตั้ง
แต่ ๒ รูปขึ้นไปลงมติว่าตกก็จัดเป็นตก

การกำหนดแปลด้วยวิธีแปลปากนั้น คงให้เวลาประโยค
ละ ๑ ชั่วโมงครึ่ง แต่ได้ตั้งระเบียบขึ้นใหม่ว่า ถ้านักเรียนแปล
ติด ถอดไปเกินออกที่สอบแล้วกลับเข้ามาแปลแก้ตัว ก็ไม่หลุด
เพียง ๑๐ นาทีเป็นตก

ต่อมาได้ตั้งระเบียบขึ้นใหม่ว่า ผู้สอบประโยค ๓ ได้จะ
สอบ ๔ ต่อขึ้นไปก็ ประโยค ๔ จะสอบประโยค ๕ ต่อขึ้นไปก็
ดี ต้องสอบองค์นักธรรมสามัญประโยค ๑ ได้ก่อน ลำดับต่อ
มาจึงได้มีการแก้ไขวิธีการสอบ และจัดหลักสูตรการสอบทั้ง
ฝ่ายบาลีและนักธรรมขึ้นใหม่หลายประการ ตลอดจนอนุญาตให้
คฤหัสถ์เข้าสอบความรู้นักธรรมได้ แต่เรียกว่า ธรรมศึกษา แต่

บาลียังไม่มีคฤหัสถ์เข้าสอบความรู้ทางธรรมศึกษา เพราะยังมิได้อนุญาตให้เข้าสอบ การศึกษาและการเข้าสอบพระปริยัติธรรม ในเมืองไทยได้แก้ไขเปลี่ยนแปลงมาตามลำดับ ตั้งแต่โบราณมาจนถึงปัจจุบัน เป็นอันยุติว่าผู้จะเข้าสอบบาลีประโยค ๓ ต้องสอบนักธรรมชั้นตรีได้ก่อน ผู้จะสอบบาลีประโยค ๔ ขึ้นไป ต้องสอบนักธรรมชั้นโทได้ก่อน ผู้จะสอบบาลีประโยค ๗ ขึ้นไป ต้องสอบนักธรรมชั้นเอกได้ก่อน”

แก้ไขการปกครอง

ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๖ ได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขเกี่ยวกับการปกครองจากเดิม ดังได้กล่าวมาแล้ว ในตอนที่ทรงบริหารคณะสงฆ์ ได้มีประกาศของเสนาบดีกระทรวงธรรมการเมื่อวันที่ ๑๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๙ ว่า

ประกาศคณะมณฑลขึ้นคณะบักซ์

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เสนาบดีกระทรวงธรรมการรับพระบรมราชโองการเหนือเกล้า ฯ ให้ประกาศว่า ธรรมเนียมเดิมเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายเหนือ บัญชาคณะหัวเมืองฝ่ายเหนือ เจ้าคณะบักซ์ใต้ได้บัญชาคณะหัวเมืองบักซ์ใต้ เจ้าคณะกลางบัญชาคณะกรุงเทพ ฯ เมื่อพระพุทธศักราช ๒๔๔๑ (ร.ศ. ๑๓๗) ทรงพระราชปรารภจะจัดการศึกษาในหัวเมืองให้แพร่

หลาย โปรดเกล้า ฯ ให้คณะเมืองเข้าเป็นคณะมณฑลตามระเบียบปกครองพระราชอาณาจักรในครั้งนั้น ทรงอาราธนาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระมหาสมณครวงยังดำรงตำแหน่ง เป็นสมเด็จพระเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย เป็นผู้บัญชาการศึกษาฝ่ายวัดหัวพระราชอาณาจักร และทรงอาราธนาพระราชอาณัติ เป็นผู้อำนวยการศึกษามณฑลละรูปโปรด ฯ ให้กราบทูลและฟังรับสั่งตรงจากสมเด็จพระมหาสมณะพิเศษ เพื่อสะดวกแก่การงาน เมื่อการจ้างงานเข้าระเบียบแล้ว สมเด็จพระมหาสมณะทรงถวายคนหนาบทบัญชาการศึกษา ได้ทรงตั้งพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ มีเจ้าคณะมณฑลว่าทางการคณะการศึกษา เมื่อพระพุทธศักราช ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๑) คณะมณฑลเหล่านั้นยังชนตรงต่อกระทรวงธรรมการสืบมา ครั้นเมื่อทรงถวายพระมหาสมณุตมาภิเษกแก่สมเด็จพระมหาสมณะ เป็นสกลมหาสังฆปริณายกแห่งสงฆ์มณฑลหัวพระราชอาณาจักรแล้ว คณะมณฑลเหล่านั้น ก็ยังชนตรงต่อสมเด็จพระมหาสมณะจนบัดนี้ ฯ

อนึ่ง เจ้าคณะมณฑลโดยมากอยู่ในกรุงเทพ ฯ ออกไปตรวจการชั่วคราว เมื่อยังมีการอันจะพึงจัดพึงทำก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จอยู่ เมื่อการเข้าระเบียบแล้ว ก็สักแต่ว่าไปตรวจเท่านั้น

สมควรให้ไปตรวจต่างมณฑลดีกว่า ให้ประจำอยู่เฉพาะมณฑล
เดียว ๆ

อนึ่ง เมื่อพระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้ใช้ตรา
ตำแหน่งสำหรับคณะสงฆ์ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตราเจ้าคณะมณฑล
เป็น ๓ ชนิด ตามลักษณะของคณะกลาง คณะเหนือ คณะ
ใต้ไว้แล้ว สมควรจัดคณะให้เข้าระเบียบตามนั้น

บัดนี้โปรดเกล้าฯ ให้จัดระเบียบการดังต่อไปนี้

๑. ให้บิณฑบาตคณะมณฑลชนคณะบิณฑบาต ๓ คือคณะกลาง
คณะเหนือ คณะใต้ ดังนี้ ๆ

ก. คณะกรุงเทพ ฯ คณะมณฑลกรุงเก่า คณะมณฑล
นครราชสีมา คณะมณฑลราชบุรี คณะ
มณฑลปราจีนบุรี คณะมณฑลจันทบุรี รวม
๖ คณะ ฯ

ข. คณะมณฑลนครสวรรค์ คณะมณฑลพิษณุโลก
คณะมณฑลมหาสารคาม คณะมณฑลพยุหะ
รวม ภาคที่ ๑ คณะมณฑลนครราชสีมา คณะ
มณฑลอุดร คณะมณฑลร้อยเอ็ด คณะมณฑล
อุบลราชธานี รวมเป็นภาคที่ ๒ ภาคที่ ๑ เรียก
ว่าภาคพายัพ ภาคที่ ๒ เรียกว่าภาคอีสาน เข้า

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลาจุฬาลงกรณ์ราชสุดา

๓๑๑

กันเป็น ๘ คณะขึ้นคณะเหนือ

ค. คณะมณฑลสุราษฎร์ คณะมณฑลนครศรีธรรม-
ราช คณะมณฑลปัตตานี คณะมณฑลภูเก็ต
รวม ๔ คณะ ขึ้นคณะใต้ ๆ

๒. ให้ตำแหน่งเจ้าคณะบักข้าย้ายกันได้ ๆ

๓. ให้เจ้าคณะบักขั บัญชาการคณะมณฑลที่ขึ้นอยู่มีพระ
ราชาคณะผู้ใหญ่ชั้นธรรม ชั้นเทพ ชั้นราช และพระราชาคณะ
สามัญ เป็นผู้ช่วยตามสมควร

๔. ให้เจ้าคณะบักขั อยู่ในสมเด็จพระมหาสมณะ (สมเด็จพระ
พระสังฆราช)

๕. ให้ถอนเจ้าคณะมณฑลผู้อยู่ในกรุงเทพ ฯ ไว้เป็นเจ้า
คณะสำรวจ (ตำแหน่งนายกเลิกแล้ว) มีตำแหน่งเท่าเจ้าคณะ
มณฑล เว้นไว้แต่เจ้าคณะแห่งมณฑลที่มีการบังคับจะต้องจัดทำ
เป็นพิเศษให้คงอยู่ก่อน และให้เจ้าคณะมณฑลอยู่ประจำมณฑล

ให้จ่ายค่าเสบียงพาหนะเพื่อเจ้าคณะบักขั เจ้าคณะมณฑล
เจ้าคณะสำรวจ และผู้ช่วยเจ้าคณะทั้งหลาย ผู้ไปตรวจคณะมี
กำหนดเป็นอัตราตงไว้แผนกหนึ่ง ๆ

ประกาศไว้ ณ วันที่ ๑๕ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๕๗

(แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๓ หน้า ๔๒๕)

ทรงปฏิบัติกิจอันเกี่ยวกับพระราชวงศ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงเป็นพระอุปัชฌายะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถึง ๒ พระองค์ คือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้านายอื่น ๆ อีกมากมายพระองค์ สำหรับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นได้ทรงผนวชเป็นสามเณรตามราชประเพณี เพราะจะทรงเสด็จไปศึกษา ณ ต่างประเทศ พระองค์จึงได้ทรงตั้งฉายาแสดงตนเป็นพุทธมามกะขึ้นดังที่ทรงเลาวัแสดงตนเป็นพุทธมามกะ และทรงอธิบายไว้ดังต่อไปนี้

๑. ผู้เป็นบรรพชิตภายนอก (พระพุทธรูปศาสนา) มาก่อน แล้วกราบทูลขอบรรพชาอุปสมบทในพระธรรมวินัย พระศาสดาทรงรับด้วยพระวาจาว่า “มาเถิดภิกษุ ธรรมเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด” หรือเพียงว่า “มาเถิดภิกษุ จงประพฤติพรหมจรรย์เถิด” ภิกษุที่ทรงรับใหม่่นถือนิพเพศตามเป็นเสรี ๆ คฤหัสถ์ผู้ปรารถนาจะเป็นภิกษุแสดงตนและทรงรับเหมือนอย่างนั้น

๒. ผู้ขอบรรพชาและอุปสมบทต่อพระศาสดา รับนิพเพศตามก่อน แล้วลนจากาถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ คือพระลิก นบถิ ๓ ทนเป็นเสรี ๆ

สมเด็จพระ ฯ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

๓๑๓

๓. ภายหลังใช้วิธี ๒ รับเป็นสามเณร ซึ่งประกาศรับ
เป็นภิกษุ

๔. คฤหัสถ์ไม่สามารถจะบวช ดังนั้นจึงพระพุทธรูป พระ
ธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ ปฏิญาณตนชายเป็นอุบาสก หญิง
เป็นอุบาสิกา ดังนั้นอย่างอื่นอันมีใจความอย่างเดียวกัน เช่น
ถวายตัวขอรับเอาเป็นทพำนักร ขอเข้าเป็นศิษย์กราบด้วยเบญจางค
ประดิษฐ์ท่านว่าใช้ได้

ทรงอธิบาย ระเบียบ วิธี แสดง ตน เป็น พุทธมามกะ ไว้ว่า
“ธรรมเนียมเมืองเรา เจ้านายประสูติใหม่นำเข้า (พระพุทธรูปศาสนา)
เมื่อสมโภชเดือน เชิญเสด็จออกมาหาพระสงฆ์เถาเป็นพระกุมาร
พระสงฆ์เถาผูกด้วยสายสิญจน์ ถ้าเป็นพระกุมาร ผาตสายสิญจน์
ไว้ที่มุมเบาะข้างบน แล้วพระสงฆ์สวดอ้อนวอนพรด้วยบาลีว่า “โธ
อตุลลหุโธ (กุมาร)” หรือว่า “สา อตุลลหุธา (กุมาร)” โดย
ควรแก่ภาวะมัตริยิตาของสกุลที่ไม่ได้ทำขวัญเดือน ดูเหมือนนำมา
ให้พระผูกข้อมือให้เท่านั้น ความรู้สึกไม่เป็นไปทางเข้าพระ
ศาสนาเป็นไปทางมงคล เนื่องด้วยพระศาสนา

นำเข้าพระศาสนาแต่ยังเด็ก เด็กไม่รู้ สึกด้วยตนเอง เมื่อ
โตขึ้นที่เป็นชาย จึงนำบรรพชาเป็นสามเณรและอุปสมบทเป็น
ภิกษุที่เจ้าตัวได้ปฏิญาณและได้ความรู้สึก การนำและการ

คำแดงอย่างนี้เป็นทัฬหกรรม คือทำให้มันเช่นเดียวกับอุปสม-
บทธา

เมื่อความนิยมในการบวชสามเณรจัดจางลง พร้อมกับ
การส่งเด็กออกไปเรียนในยุโรปก่อนแต่อายุสมควรบวชเณร พระ
บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชปริวิตกว่าเด็กๆ
จักหาได้ความรู้ลึกในพระศาสนาไม่ จึงโปรดให้พระราชโอรส
ผู้ซึ่งมิได้เคยบวชเป็นสามเณร ทรงปฏิญาณพระองค์เป็นผู้นับถือ
พระพุทธศาสนาจนเสด็จไปศึกษาในยุโรป ครั้นนั้นใช้คำคำแดง
เป็นอุปาสกตามแบบบาลี พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า-
อยู่หัวได้เป็นพระองค์แรก ได้ทรงปฏิญาณพระองค์ตามธรรมเนียม
ที่ทรงตั้งขึ้นใหม่นั้น และใช้เป็นราชประเพณีต่อมา ได้ทราบว่
ผู้อื่นจากพระราชวงศ์เห็นชอบตามพระราชดำริ

ธรรมเนียมนั้นเมื่อได้ใช้มานานแล้ว พระบาทสมเด็จพระ-
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดจะส่งพระเจ้าวรวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าจุมพลพงษ์บริพัตร (กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิต)
พระโอรสสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์
วรพินิต มีพระประสงค์จะให้พระโอรสได้ปฏิญาณพระองค์ในพระ
พุทธศาสนาตามธรรมเนียมที่พระองค์ได้เคยทรงมา พระบิดาและ
ญาติของหม่อมเจ้าอนุกุญชรดำรงร่วมกัน เป็นอันว่าธรรมเนียมนี้ยัง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าชายวชิรญาณวโรรส

๓๑๕

จักใช้ต่อไป ข้าพเจ้าจึงเรียบเรียงเป็นแบบไว้ทีเดียวก สำหรับใช้
ทั่วไปไม่เฉพาะเจ้านาย ได้แก้บทว่าอุบาสกเฉพาะผู้ใหญ่ผู้ได้
ศรัทธาเลื่อมใสด้วยตนเองเป็นพุทธมามกะ นี่แปลว่าผู้ได้รับเอา
พระพุทธศาสนาเป็นของตน”

มหาสมณุตมาภิเชก

พอพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จการพระ-
ราชพิธีบรมราชาภิเชก และเฉลิมพระเกียรติยศสมเด็จพระบรม-
ราชินีนาถพระพันปีหลวง โปรดให้ตั้งพระราชพิธีมหาสมณุตมา-
ภิเชกทั่วตบวรนิเวศ ฯ ถึง ณ วันจันทร์เดือนอ้ายขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะ-
จอ พ.ศ. ๒๔๕๓ ทรงเลื่อนพระเกียรติยศเป็น สมเด็จพระมหา-
สมณศักดิ์เป็น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ขณะนั้นมพระชนมายุได้
๕๐ พรรษา มีสถานะประกาศดังนี้

ประกาศมหาสมณุตมาภิเชก

คุณมัสตฺ พระพุทธศาสนาต เป็นอดีตภาค ๒๔๕๓
พรรษา บาลปัตยุบัน จันทรโคจร โสณสัมพัตสร มฤคศิรมาต
สุกกบัคฺ จตุรติ ศคิวารสุริยคติกาล รัตนโกสินทรศก ๑๒๙
อินวาคมมาต เบญจสุทธิน พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหา
วชิราวุธ ฯลฯ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรวิ
 ญาณวโรต เป็นพระบรมวงศ์พระองค์หนึ่งซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงยกย่องว่าเป็นผู้ต้องพระราช
 อภัยมาแต่ยังทรงพระเยาว์ได้ทรงปฏิบัติ ราชกิจใกล้ชิดพระ
 องค์ จนกระทั่งพระชนมายุถึงกำหนดอันควรที่จะทรงผนวชใน
 พระบวรพุทธศาสนาตั้งแต่เมื่อก่อนจะทรงผนวชนั้น ก็ได้ทรงมีพระ
 กมลสันดานเลื่อมใสในพระรัตนตรัยมั่นคง และได้เริ่มทรงศึกษา
 พระปริยัติธรรมอยู่ก่อน ครั้นเมื่อทรงพระผนวชแล้วก็ได้ทรง
 อุตสาหะศึกษาพระปริยัติธรรมด้วยพระปรีชาญาณ ทรงรอบรู้ใน
 ธรรมธรรมทั้งปวงมากจนเป็นลำดับ จนหาผู้ที่จะรู้เท่าเทียมได้
 โดยยากนัก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรง
 สถาปนาพระอิสริยยศให้เป็นพระองค์เจ้าต่างกรม และได้ทรง
 สมณศักดิ์อันสูง ก็เพราะทรงทราบชัดอยู่ว่าพระราชภาดาของ
 พระองค์จะสามารถเป็นผู้ดำรงพระบวรพุทธศาสนา ให้ประดิษฐาน
 ถาวรวัฒนาในสยาม ราชอาณาจักรสืบ ไปก็ นับว่า เป็นไปได้จริง
 ตามความมุ่งหมาย ธรรมดาพระศาสนาจะมั่นคงยั่งยืนอยู่ได้ก็
 เพราะอาศัยความรอบรู้แห่งพุทธศาสนิกชนบริษัท ในพระธรรม
 อันถ่องแท้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรวิญาณวโรตได้
 เป็นประธานในการที่พระภิกษุสามเณรสอบได้พระปริยัติธรรม ทรง

กำกับให้การสอบไล่ฉันนั้นเป็นไปโดยถูกต้องทุกประการ นับว่า
ได้ทรงช่วยสมเด็จพระราชาธิบดีในการที่ทรงทำนุบำรุงพระศาสนา
ให้มั่นคงอยู่มิได้เสื่อมคลายไปเลย ทั้งได้ทรงอุดหนุนปกครอง
คณะสงฆ์ให้มั่นคงในกิจปฏิบัติ สมควรแก่ผู้ดำรงสมณเพศพิเศษ
ยิ่งกว่าสามัญชน นับว่าได้ทรงทำคุณประโยชน์อันใหญ่ยิ่งให้
บังเกิดมีแก่กรุงสยาม

อนึ่งได้ทรงเป็นผู้เชี่ยวชาญในสรรพธรรมทั้งปวงแล้ว
ก็ได้ทรงเผยแผ่พระธรรมนั้น ๆ ให้ปรากฏแก่มหาชนทั่วไป โดย
โวหารอันไพเราะจับใจซึมซาบ ทำให้ผู้ฟังแล้วแลเห็นเข้าใจข้อ
ความแจ่มแจ้งต้นความเคลือบแคลงได้ ทำให้เกิดความเลื่อมใส
ในพระรัตนตรัยทวีขึ้นเป็นอันมาก ความอันใดที่เข้าใจยากก็
ได้ทรงขยายให้เห็นง่ายด้ายกระจ่าง ประการหนึ่งทรงนำทางให้
เดินไปสู่ที่ขอบทรงชำนาญชำนาญทั้งในทางแสดงพระธรรมเทศนา
ในทางนิพนธ์งานหนังสือ อันเป็นเครื่องช่วยให้ผู้ฟังผู้อ่านได้รับ
ผลดีปฏิบัติปราโมทย์ เป็นที่นิยมนับถือของมหาชนทั่วไป ไม่
เฉพาะแต่ในสยามราชอาณาจักร ถึงแม้ชนในโพธิ์ประเทศก็
สรรเสริญยกย่องพระองค์ว่าเป็นมหาบัณฑิตอันประเสริฐ ผู้ที่
เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาทั่วไปได้นิยมน้อมยกพระองค์เป็นมหา-
ศาสนนายกแด่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

คือ พระองค์เป็นปราชญ์อันหาที่เปรียบได้โดยยาก ผู้มีชื่อเสียง
สำคัญอันเป็น ชาว ต่าง ประเทศ แม้ มาเยี่ยม กรุงสยาม ก็ คง ตั้งใจ
พยายามไปน้อมคำนับด้วยความนิยมนับถือ ด้วยได้ยินพระเกียรติ
คุณบรรลือไปจนถึงประเทศนั้น ๆ จึง ขวน กัน มาเฝ้า เพื่อ สำนึก
ความเคารพมหามัณชิตตะนั้น

อีกประการหนึ่งพระองค์ได้ทรงเป็นครูปัชฌายาจารย์แห่งพระ
บรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการและชนทุกชนได้ทรงมีพระหฤทัยเอื้อ
เฟื้อเผื่อแผ่ในหมู่ศิษย์ทั้งหลายทั่วกัน ไม่เลือกกว่าเป็นบุคคลชนใด
ในขณะที่ยังเป็นพระภิกษุสามเณรอยู่ในสำนัก ของ พระองค์ ก็ทรง
อนุสาสน์ให้รอบรู้เข้าใจใน อรรถธรรม ตาม สมควร แก่สติปัญญา
ของตน ๆ ครั้นเมื่อละเพศพรหมจรรย์แล้วก็ยังทรงเป็นพระอุระ
ติดตามประทานโอวาทตามแต่จะทรงหาโอกาสได้ คอยทรงตัก
เตือนสติและเหนี่ยวใจไว้ให้ผูกฝืนในทางธรรมอันควรแก่คิหิปฏิบัติ
เป็นพระคุณอันแนบชิดประจักษ์อยู่ในใจแห่งศิษย์ทั้งหลายทั่วกัน

ในส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
นั้น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรญาณวโรรส ได้ทรงค้น
เคยและเป็นที่ถูกพระอิริยาศยกันมาแต่ทรงพระเยาว์ ได้ทรงส่ง-
สอนชักจูงพระราชหฤทัยให้น้อมไปในทางศรัทธา ทรงเลื่อมใสใน
พระพุทธศาสนาเป็นลำดับมา ครั้นเมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๑๒

ก่อนที่จะเสด็จไปทรงศึกษาวิชาการประเทศยุโรป พระเจ้าบรมวงศ์เธอก็ได้เป็นผู้ทรงรับคำปฏิญญาแสดงพระองค์เป็นอุบาสก จนถึงเมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๒๓ ได้ทรงเป็นพระอุปัชฌายาจารย์เมื่อทรงรับอุปสมบทได้ทรงอนุสาสน์สั่งสอน ให้ ทรง ทราบ อรรถธรรม และความปฏิบัติอันดีงาม ทั้งต่อมาก็ยังได้ทรงตามอนุสาสน์ตักเตือนทรงแนะนำที่จะทรงพระราชดำริในทางธรรมอันจะควรใช้ประกอบในทางโลก นับว่าทรงมีพระคุณอันใหญ่ยิ่งจะหาผู้ใดเสมอเหมือนได้โดยยากนักในสมัยนั้น

ตามข้อความที่กล่าวมาแล้วนจึงได้เห็นปรากฏ อยู่ว่าพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นบุรุษรัตนอันล้ำเลิศประเสริฐสุดยิ่งกว่าพระเถรานุเถระ ทั้งปวง ในความวิสัยอุทฺธวาศี บัณฑิตบัณฑิตเห็นอ สมควรที่จะให้ดำรงพระเกียรติยศอันใหญ่ยิ่งเช่นอย่างพระบรมวงศ์ที่ได้เคยทรงเป็นใหญ่ในคณะสงฆ์มาแต่ก่อน โดยรับมหาสมณุตมาภิเษก และเลื่อนพระอิสริยยศต่างกรม ให้สมควรแก่ความยินดีเลื่อมใส จะได้เป็นที่เคารพสักการบูชา เป็นที่นิยมนับถือของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการตลอดจนมหาชนนิกทเลื่อมใสในพระบวรพุทธศาสนา ฯ

จึงมีพระบรมราชโองการมานับนิจฐุรสุตงหนาทโปรดเกล้า
โปรดกระหม่อมให้ตั้งการมหาสมณุตมาภิเษกและเลื่อนพระอิสริย-
ยศ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรวิญญานวโรรส ขึ้นเป็น
สมเด็จพระปรมหาราช มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่าสม-
เด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวิริยญาณวโรรส ฯลฯ เสด็จ
สถิต ณ วัดบวรนิเวศราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวง มลิกนาม
ให้ทรงศักดินา ๓๕๐๐๐ เป็นพิเศษในตำแหน่งพระองค์เจ้าต่างกรม
ผู้ใหญ่ ดำรงพระยศฝ่ายสมณศักดิ์เป็นเจ้าคณะใหญ่แห่งพระ
สงฆ์แห่งกรุงเทพมหานคร และหัวเมืองทวิพระราชาณาเขต พระ
ราชทานนิตยภัตบูชาเดือนละ ๘๐ บาท ขออาราธนาให้ทรงรับ
อัฐะพระพุทธานุศาสนเป็นภาระสั่งสอน ช่วยระงับอธิกรณ์พระภิกษุ
สงฆ์สามเณรทั่วไป โดยสมควรแก่อิสริยยศสมณศักดิ์ จงเจริญ
พระชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณदारสมบัติ สวรรพสิทธิ
สวัสดิ พิพัฒนามงคล วิบูลย์ศุภผล จิราธิกาลในพระพุท
ธานุศาสนเทอญ ฯ

เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เลื่อนพระ
อิสริยยศขึ้นทงนแล้ว จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ทรงเลื่อน
เจ้ากรมเป็นพระยาวิริยญาณวโรรส ถ้อยศักดิ์นา ๑๐๐๐

ปลัดกรมเป็นพระวรพรตบำรุง ถ้อยศักดิ์นา ๘๐๐

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาวิมลวงศา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้

ผู้ซึ่งดำรงตำแหน่งทั้งสามนี้ ทำราชการในหลวงและ
ในกรมตามอย่างธรรมเนียมเจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบัญชี ใน
พระองค์เจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ทั้งปวงสืบไป ให้มีความซื่อสัตย์สุจริต
เจริญเทอญ ฯ

งานทรงพระนิพนธ์ต่าง ๆ ของพระองค์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้
ทรงนิพนธ์หนังสือต่างๆ ไว้เป็นจำนวนมาก อาทิ ตำราเรียน บท
กวีพระธรรมเทศนา ฯลฯ และอื่น ๆ ที่ทรงปรับปรุงแก้ไขตำรา
เรียนพระปริยัติธรรมจาก ส่วน ที่ยาก ให้ รวบรวมและ ง่าย ขึ้นแก่ ผู้
ศึกษา มีจำนวนมากมาย ings ได้ ทรง ชำระ หลัก สูตร บาลีคคห
คลาดเคลื่อน มาก่อน ให้ ถูก ต้อง ตาม แบบ ฉบับ ก็ มี ใช้น้อยหนังสือ
ที่ทรงแต่งเท่าที่หอสมุดแห่งชาติลงบัญชีไว้ดังนี้

๑. กถาบรรดสังเขปโนบาย
๒. กถาปฏิฐูปนและอักษรวินยาน
๓. กรรมกิลเลศกถา
๔. คาถาเรื่อง ร. ๕ เสด็จกลับจากยุโรปคราวแรก

๕. คำประกาศเทวดาในงาน พระราช พิธีบรม ราชภิเษก
ว. ๒
๖. คำประกาศเทวดาเริ่มปรีภาวนาพิธีทำนาพระยาสนาน
๗. คำประกาศเทวดาในงานราชภิเษกสมโภช
๘. โคลงความทุกข์
๙. โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าบรมบวรบวร
๑๐. โคลงสุภาสิต
๑๑. โคลงอุภัยพากย์
๑๒. ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร
๑๓. ทศพิธราชธรรมจรรยาติกา
๑๔. เทวธรรมกถา
๑๕. ปัญหาธรรมวินิจฉัย
๑๖. พระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติ ร. ๕
๑๗. พระธรรมเทศนาหังสชาติก
๑๘. พระประวัติตรัสเล่า
๑๙. รัฐประศาสน์
๒๐. สติบัญญัติฐานสูตรแลกรรมกิเลสกถา
๒๑. หัวใจสมถกัมมัฏฐาน
๒๒. อนุศาสน์ทรงแสดงแก้เสียป่า

๒๓. ตำราเรียนบาลีไวยากรณ์

๒๔. แฉ่งอังกฤษ ฯ ล ฯ

ทรงสร้างพระกริ่งวชิรญาณ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงสร้างพระกริ่งชนครกหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ ไม่มีใครทราบถึงมูลเหตุที่ทรงสร้างแต่สันนิษฐานว่าเห็นจะทรงสร้างเป็นพระสักททรงผนวชมาครบรอบ ๑๒ ปี เพื่อแจกจ่ายแก่บรรดาผู้ใกล้ชิดและพระบรมวงศ์ เพราะทรงสร้างไว้น้อยมาก ในปัจจุบันหาได้ยากมาก หรืออีกนัยหนึ่งอาจสร้างเพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงพระบรมชนกนาถที่ทรงได้พระพุทธรูปทองคำใหญ่องค์หนึ่งมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๓ อันเป็นปีประสูติของพระองค์ท่าน และพระพุทธรูปใหญ่องค์นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระบรมชนกนาถทรงถวายพระนามว่า “พระนิรันตราย” และพระบรมชนกนาถก็ทรงจำลองพระนิรันตรายต่อมาในภายหลังเพื่อทรงแจกจ่ายไปไว้เป็นที่เคารพบูชา ณ พระวัดธรรมยุติ และพระกริ่งที่ทรงสร้างก็มีลักษณะคล้ายกับพระนิรันตรายโดยเฉพาะมีอักษร ขอมเหมือนกันจารึกไว้ว่า “อรหัง สมมา สมพุทโธ จนฺถึภควา”

เพื่อให้เรื่องสร้างพระกริ่งขมดกษณะคล้ายพระนันทราย และได้ทราบถึงเรื่องความเป็นมาของพระนันทราย โดยตลอดจึงขอยกเรื่องนทสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเล่าไว้ในตำนานพระพุทธรูปสำคัญว่า

“พระพุทธรูปนันทราย หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์กาไหล่ทอง มีพระอาการทรงนั่งอย่างที่เราเรียกกันว่า นั่งขัดสมาธิเพชร เบื้องหลังมีเรือนแก้วเป็นพุ่มมหาโพธิ์ มีอักษรขอมจำหลักลงในวงกลีบบัว เบื้องหน้า ๕ เบื้องหลัง ๕ พระคุณนามแสดงพระพุทธรูปคุณตั้งแต่ อรหัง สมมา สมพุโธ จนถึง ภควา ยอดเรือนแก้วมีพระมหามงกุฎ ตั้งติดอยู่กับฐานชั้นล่างรองฐานพระ ซึ่งเป็นที่สำหรับรับนาสรงพระเป็นรูปศิวะโค แสดงเป็นทหมายพระโคตร ซึ่งพระโคตมะ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริแบบอย่างสร้างขึ้น เรืองมูลเหตุเดิมนี้ เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๙๙ กำนันอินผู้หนึ่งอยู่ในแขวงจังหวัดปราจีนบุรี นอนฝันไปว่าจับช้างเผือกได้ แล้วไปขุดมันนกด้วยกันกับนายยังผู้เป็นบุตรพี่ชายป่า ห่างดงศรีมหาโพธิ์ประมาณ ๓ เส้น พบพระพุทธรูป หล่อด้วยทองคำเนื้อหก น้ำหนัก ๘ ตำลึง จึงนำมามอบให้พระเกรียงไกรกระบวนยุทธ์ ปลัดเมืองฉะเชิงเทราพาเข้ามากรุงเทพฯ นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระกรุณาว่าสองพ่อลูกนั้นมากตัญญูต่อพระพุทธศาสนา และ
พระเจ้าแผ่นดิน เมื่อชุดได้พระทองคำเช่นนี้แล้วมิได้ยุบหลอมไป
ข้อจ่ายเป็นอาถรรพณ์และยังนำมาใจเหตุเกล้าถวาย จึงทรง
พระกรุณาโปรดพระราชทานรางวัลเงินตรา ๘ ชั่ง และทรงพระ
กรุณาโปรดให้เจ้านายเชิญไปเก็บไว้ ณ หอเสด็จบรมมหาราชวัง
กับด้วยพระกริ่งทองคำองค์น้อยครั้นเมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๔๐๓
มีผู้รายลักพระกริ่งองค์น้อย ซึ่งตั้งอยู่กับพระทองคำองค์น้อยไป
จึงทรงพระราชดำริว่า พระพุทธรูปซึ่งก้านั้นอันกับนายยังหลดเกล้า
ถวายนั้น ก็เป็นทองคำแท่งใหญ่กว่าพระกริ่ง ควรที่ผู้รายจะลัก
พระพุทธรูปองค์นั้นไป ก็เผอิญให้แคล้วคลาดถึง ๒ ครั้ง ทั้งผู้ชุด
ได้ก็ไม่ทำอันตรายเป็นอันสำเร็จอยู่ จึงทรงถวายพระนามพระ
พุทธรูปองค์นั้นว่า “พระนรินทร์ราย” แล้วทรงพระราชดำริแบบ
อย่างให้เจ้าพนักงานหล่อพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิเพชร ต้องตาม
พระพุทธรูปลักษณะ ขนาด ๕ นิ้วกึ่ง ด้วยทองคำสมพระพุทธรูป
นรินทร์รายองค์นั้นอีกชนหนึ่ง และให้หล่อด้วยเงินได้บริสุทธิเป็น
คู่กันอีกองค์หนึ่ง แต่ต้องหล่อด้วยทองคำนั้นไว้สำหรับตั้งพระ
ราชพิธีบนโต๊ะเบี่ยงขวาแห่งพระแท่นมณฑลในราชพิธีต่างๆ มี
พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์เป็นต้น ครั้นภายหลังทรงพระราชดำริ
ว่า พระสงฆ์คณะธรรมยุติกาสังฆพระองค์ได้สถาปนาแพร่หลาย

ไพบูลย์มากขึ้น จนผู้มีทรัพย์มคธหาได้สร้างอาราม ประสงค์
ถวายให้เป็น อาวาส แก่สงฆ์ฝ่าย ธรรม ยุติ กิเลส มาก ขึ้น หลาย
อารามลทธิธรรมวินัยนุ่งเรืองเจริญมากขึ้น ในปีมะโรง

พ.ศ. ๒๔๓๑ จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ช่างหล่อพระพุทธรูปทองเงิน ซึ่งรวม กับพระนันทรายนन्दด้วย หล่อด้วยทองเหลืองแล้วกาไหล่ทองคำ มีเรือนแก้วอยู่เบื้องหลัง ดัง
เช่นว่าแล้ว ๑๘ องค์ เท่ากับจำนวนปีซึ่งได้เสด็จดำรงสิริราชสมบัติ แล้วทรงพระราชดำริว่าจะทรงหล่อปลีละองค์พร้อมกับพระ
ชนมพรรษาทุกปี ทรงถวายพระนามพระพุทธรูปเก่าและใหม่ว่า
พระนันทรายทองสน แต่พระพุทธรูปนั้นยังหาได้กาไหลด้วยทอง
ไม่ได้จึงสวรรคตเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้ช่างกาไหล่ทองคำพระพุทธรูป
ทั้ง ๑๘ พระองค์เสร็จบริบูรณ์แล้ว จึงพระราชทานไปตามวัดพระ
สงฆ์คณะธรรมยุติกนิกาย วัดบวรนิเวศวิหารเป็นต้น ตามพระ
บรมราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้ว
ทรงสร้างพระราชทานพระอารามหลวง ซึ่งเป็นฝ่ายธรรมยุติก
วัดละองค์ต่อมา ”

พระกริ่งของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นี้ เรียกว่า
“ กริ่งวชิรญาณ ” ตามสว้อยพระนามของพระองค์ท่าน ซึ่งมี
ลักษณะและประวัติดังกล่าวนี้นี้ นักเลงเดินพระทั้งหลายนิยม

สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

๓๒๗

กันมากเหมือนกันแต่หาได้ยากเพราะมีจำนวนน้อย . สรุปแล้ว
สมเด็จพระสังฆราชซึ่งเป็นเจ้าและได้รับมหาสมณตมกนิเชก และ
รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทั้ง
๓ พระองค์ ต่างได้ทรงสร้างพระกริ่งไว้เป็นอนุสรณ์ทั้ง ๓ พระองค์
และล้วนเป็นที่ยกย่องนับถือว่าเป็นพระกริ่งที่ “ขลัง” และเพียบ
พร้อมด้วยคุณวิเศษดังกล่าวมาแล้ว

ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า

เมื่อครั้งได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระ
ยาวชิรญาณวโรรสแล้วนั้น ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๖๔ พระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชดำริที่จะสถาปนา
เลื่อนสมณศักดิ์จากสมเด็จพระมหาสมณะ เป็นสมเด็จพระมหา
สมณเจ้าให้สมพระเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ท่าน พร้อม
กับทรงสถาปนาเลื่อนสมเด็จพระมหาสมณองค์ก่อนทั้ง ๒ คือ กรม
พระปรมาภิไธยวชิราวุธ และกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์เป็น
สมเด็จพระมหาสมณเจ้าด้วย ดังสำเนาประกาศสถาปนาดังนี้

ประกาศ

สถาปนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า

มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว
สันทมท้าวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ประกาศทราบ

ทวักันด้วยทรงพระราชดำริว่า พระมหาสังฆปริณายกประธานาธิบดีแห่งสงฆมณฑลทวพระราชอาณาจักร ซึ่งมีสมณศักดิ์ว่า สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณนั้น ได้มีนามอย่างตั้งเขไปว่า สมเด็จพระสังฆราช เป็นประเพณีสืบมา แต่ส่วนพระบรมราชวงศ์ผู้ได้รับพระมหาสมณุตมาภิเษก ดังรงสมณศักดิ์เช่นนี้ หาได้เรียกว่า สมเด็จพระสังฆราชไม่ ย่อมเรียกพระนามไปตามพระอิสริยยศแห่งบรมราชวงศ์ ไม่ปรากฏพระเกียรติยศในส่วนทรงดำรงสมณศักดิ์เลย

จึงทรงพระราชดำริว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระวชิรญาณวโรรส พระอุปัชฌายาจารย์ทรงได้รับพระมหาสมณุตมาภิเษก เป็นมหาสังฆปริณายกประธานาธิบดีสงฆมาจนกาลบัดนี้ถึง ๑๐ พรรษาแล้ว ทรงมีคุณูปการในทางพุทธศาสนกิจยิ่งนักพระองค์มีชนมายุเจริญยังชนดวง ๖๐ พรรษา ประจวบอภิลักขิตสมัยครบรอบวันประสูติ ทรงบำเพ็ญพระกุศลเฉลิมพระชันษาสมควรจะสถาปนาในส่วนสมณศักดิ์ ให้ปรากฏเกียรติยศยิ่งขึ้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ให้สถาปนาเปลี่ยนคำนำพระนามเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ส่วยพระนามคงตามเดิม) เพื่อเฉลิมพระเกียรติยศสืบชวกาลนาน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกโลกนาถ

๓๒๕

อนึ่ง เมื่อได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้าองค์ปัจจุบัน ฉะนั้นแล้วจึงทรงพระราชดำริถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส กับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ผู้ได้ทรงรับมหาสมณุตมาภิเษก เป็นมหาสังฆปริณายกประธานาธิบดีสงฆ์ มาแต่อดีตกาลกัมมคุณูปการในทางพุทธศาสนิกมัยนั้นมาเป็นอย่างยิ่ง สมควรที่จะสถาปนาพระสมณศักดิ์ขึ้นไว้ด้วยเช่นเดียวกัน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ให้สถาปนาเปลี่ยนคำนำพระนามสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ทรงสองพระองค์นั้นเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ตั้งแต่บัดนั้นสืบไปด้วย

พระบรมราชโองการโปรดเกล้าให้ประกาศไว้ ณ วันที่ ๑๒ เมษายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๔ เป็นปีที่ ๑๒ ในรัชกาลปัจจุบัน

สมเด็จพระพนม

หลังจากที่ทรงรับเสด็จเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้าแล้วเพียง ๓ เดือนกับ ๑๖ วัน พระองค์ก็สิ้นพระชนม์ เหตุที่สิ้นพระชนม์ก็ประกอบด้วยพระองค์ทรงตรากตรำทำงานมากประการหนึ่ง ทรงประชวรวัณโรคภายในมาช้านาน มีอาการทรุดโทรมอยู่

เรื่อย ๆ ประกอบกับเข้าเขตทรงพระชราภาพด้วย รายละเอียด
ที่ทรงประจักษ์ และถึงสิ้นพระชนม์ตามตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร
กล่าวไว้ว่า

“ถึง พ.ศ. ๒๔๖๔ ทำการฉลองพระชนมายุสมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ครบ ๖๐ ปี ซึ่งทรง
เลื่องนามมาแต่ปีก่อน เพราะเหตุประจวบพระราชวงศ์ทรงไว้ทุกข
ด้วยสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี
พันปีหลวงเสด็จสวรรคต และในครั้งนั้นบรรดาเสนาบดี
พระมหาสมณเจ้าฯ ทรงย้ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ต่างรับหน้าที่ช่วย
ในงานต่าง ๆ เป็นต้นว่าแต่งเครื่องประดับและประทับทองบริ
เวณพระอาราม ปลุกปล้ำพลาและโรงละครของหลวงบนถนน
บวรนิเวศ ปุณขามคลองไปจนถึงถนนตีบสามทาง จัดทำการ
พิธีทั้งที่ในพระอุโบสถและพระตำหนัก ส่วนที่การเปรียญนั้นจัด
เป็นที่พระสงฆ์ฝ่ายคณะญวนและจีนตั้งทำพิธีตามลัทธิมหายาน

การพิธีเริ่มเมื่อวันที่ ๑๑ เมษายน เวลาเช้าสมเด็จพระ
มหาสมณเจ้าฯ ทรงบำเพ็ญพระกุศลบุพเปตพลิตตำหนักเพชร
ทรงทอดผ้าไตรพระสงฆ์ ๔๐ รูปสดับปกรณ์ อุทิศถวายพระเดช
พระคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ พระพุฒาจารย์และพระญาณสังวร
อาจารย์ซึ่งได้มัญญการแก่พระองค์มา สดับปกรณ์แล้วเสด็จพระ

สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

๓๓๑

ที่สถาปนาขึ้น เวลานั้นเห็นเชิญพระรูปหล่อ แห่งสมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ และพระรูปหล่อแห่ง
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประดิษ-
ฐานในพระอุโบสถ ด้วยการฉลองพระรูปทั้ง ๒ นั้น พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรด ฯ ให้ทำเป็นงานฉลอง เนื่องในงาน
ฉลองพระชนมายุสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ เวลาที่พระบาทสม-
เด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปยังวัดบวรนิเวศ ประทับที่พระตำหนัก-
เพชรถวายนาสงฆ์ใหม่แด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ แล้ว เสด็จ
ไปประทับที่ในพระอุโบสถ ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ แล้วทรง
ประเคนไตร่ยามพัดแก่พระสงฆ์ซึ่งจะเจริญพระพุทธมนต์ ๔๒ รูป
เท่าจำนวนพรรษา ซึ่งสมเด็จพระสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศ
วริยาลงกรณ์ทรงครองวัดบวรนิเวศ บวกกับจำนวนพรรษาซึ่ง
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงผนวช
มา ครั้นสวดมนต์จบแล้วเสด็จประทับที่เสวย ณ ตำหนักเพชร
แล้วทอดพระเนตรโชนเล่นในการมหรสพ เสวยเครื่องว่างแล้ว
จึงเสด็จกลับ

วันที่ ๑๒ พระสงฆ์ ๔๒ รูป พร้อมกันในพระอุโบสถ
ถวายพรพระแล้วไปฉันที่พระตำหนักเพชร เสร็จแล้วกลับมายัง
พระอุโบสถ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงประเคนเครื่องไทย
ธรรม พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา เป็นเสร็จการฉลองพระรูป

ในวันที่ ๑๒ นั้น เวลาเย็นเริ่มพิธีสวนการฉลองพระ-
ชนมายุ พร้อมด้วยการฉลองหนังสืออรรถกถาพระสุตตันตปิฎก &
นิกาย ซึ่งได้โปรดให้พิมพ์ขึ้น เนื่องในการบำเพ็ญพระกุศลฉลอง
พระชนมายุ ณ ตงพระแท่นมณฑลและทพระสงฆ์สดุดพระ
พุทธมณฑลในพระอุโบสถ และจัดทพระสงฆ์สดุดพระพุทธมณฑ
ทวหารพระศาสดาด้วยอีกแห่ง ๑ พระสงฆ์ญวนและจีนฝ่ายมหา
ยานกตงพาทาทางเตกทศาสดาการเปรียญแถวนี้เป็นต้นไป เวลา
ค่ำพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จยังวัดบวรนิเวศประทับที่
ในพระอุโบสถ พระสงฆ์ ๖๒ รูปเท่าจำนวนปีพระชันษาสมเด็จพระ
พระมหาสมณเจ้าฯ แบ่งกันเจริญพระพุทธมนต์ในพระอุโบสถ
๕๒ รูป ทวหารพระศาสดา ๘ รูป และมพระสงฆ์อีก ๔ รูป สวด
พุทธาภิเษกในห้องพระบรรทม ที่ตำหนักเกาตลอดรุ่งด้วย เมื่อ
สวดมนต์จบ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ เสด็จสู่ทสระ ตงพระ
แท่นทชาดานอกพระอุโบสถทางด้านตะวันออก พระสงฆ์สดุดไชย
ปริตรชาวประโคนฯ พร้อมกัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ถวายน้ำในพระเต้าและพระมหาสังข์ แล้วพราหมณถวายนาสังข์
นากรดตามลทธิพิธีพราหมณ เมื่อเสร็จแล้วสมเด็จพระมหาสมณ
เจ้าฯ ถวายพระรูปพิมพ์ด้วยแผ่นทองแดง กับสมุดอรรถกถาพระ
สุตตันตปิฎก ที่ได้ทรงสร้างนชด ๑ แก่พระบาทสมเด็จพระเจ้า

สมเด็จพระบวรราชวิธานวโรส

๓๓๓

อยู่หัวแล้วเชิญเสด็จเสวยพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ฝ่ายหน้า
ฝ่ายในที่พระตำหนักเพชร ครั้นเสวยแล้วเสด็จประทับพลับพลา
ทอดพระเนตรละครอีกคน ๑ รุ่งขึ้นวันที่ ๑๓ เวลาเช้าสมเด็จพระ
พระมหาสมณเจ้า ทรงเสวยพระสงฆ์ซึ่งได้เจริญพระพุทธมนต์
เมื่อวันก่อน เวลาบ่ายทรงสดับพระธรรมเทศนาที่ในพระอุโบสถ
พระธรรมไตรโลกาจารย์ (วัดเทพศิรินทราวาส) ถวายเทศน์
มงคลวิเศษภณ ๑ แล้วพราหมณ์เบิกแว่นเวียนเทียนสมโภช
เวลาเย็นพระสงฆ์ทุกคณะประชุมกัน ถวายพระพรที่พระตำหนัก
เพชร เวลาค่ำพระสงฆ์วัดบวรนิเวศสวดมนต์ถวายพระพรที่ใน
พระอุโบสถ เป็นเสร็จงานฉลองพระชนมายุเพียงนี้

ในเวลาเมื่อมีงานฉลองพระชนมายุนี้ สมเด็จพระมหา
สมณเจ้า ฯ ประชวรอยู่แล้ว แท้จริงทรงประชวรวันโรคา
ในมีพระอาการเรื้อรังมานาน เป็นแต่ทรุดลงทีละน้อย ครั้น
เสร็จงานแล้วไม่ช้าอาการพระโรคก็ยิ่งกำเริบขึ้น จึงเสด็จทรงเรือ
ไปรักษาพระองค์ทางชายทะเลจนถึงจังหวัดสงขลา พระอาการไป
ทรุดหนักประจักษ์พระหฤทัยว่า การที่สุดใกล้จะถึง จึงเสด็จ
กลับโดยทางรถไฟ มาถึงกรุงเทพ ฯ เมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม
ทรงพระดำริว่า จะเสด็จขึ้นไปประทับที่พระตำหนักชนมนจะลำบาก
แก่ผู้ทรมานพยาบาลและจะไปเฝ้าเยี่ยมเยียน จึงประทับอยู่ที่พระ

ตำหนักใหญ่ชั้นล่าง จนสนพระชนม์เมื่อวันที่ ๒ สิงหาคม เวลา
 ๕ นาฬิกา ๓๕ นาที ก่อนเที่ยง ครั้นสนพระชนม์แล้วจึงเชิญ
 พระศพขึ้นตำหนักชั้นบน เพื่อพิธีตั้งการบูชาพระศพตามราช
 ประเพณี ครั้นเวลา ๕ นาฬิกา หลังเที่ยงวันนั้น พระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปยังวัดบวรนิเวศ พร้อมด้วยพระบรมวงศา-
 นวงศ์และข้าราชการทงปวง ทรงตั้งการบูชาพระศพ แล้ว
 เชิญลงพระลงตงบนชั้นแว่นฟ้า ประกอบพระโกศทองน้อย ภาย
 ใต้เบญจปลดเศวตฉัตร ประดิษฐานไว้ใต้พระฉากพระตำหนัก
 เพชร และทรงเสด็จไปบำเพ็ญพระราชกุศล ส่นองพระคุณเป็น
 เอนกประการ พระบรมวงศานุวงศ์ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน และคานู-
 คิษยทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ก็พากันไปบำเพ็ญกุศลอุทิศถวายม
 งานฉลองในอิริยกิจตสมัยเมื่อ พระศพครบ ๗ วัน ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน
 และมีการบำเพ็ญกุศล ส่วนของผู้อื่นในวันจันทร์ วันอังคาร
 อันตรงกับวันสนพระชนม์ทุกสัปดาห์ ที่ทำเป็นการพิเศษก็มีบาง
 ครั้งแต่วันสนพระชนม์มาจนงานถวายพระเพลิง ที่พระเมรุมาศ ณ
 ท้องสนามหลวงเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๖๕

สิริรวมพระชันษาโดยปีได้ ๖๒ อยู่ในสมณเพศ ๔๒ พรรษา

-สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง

๓๓๕

อนิมิตตมนนญาต์ มจจัน อธิ ชีวิต
ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ไม่มีนิมิตเครื่องหมายใด ๆ
ทราบไม่ได้ว่าจะดับไปเวลาใด

ชีวิตสัตว์รอบตัวมาในหล้าโลก
สขกับโศกมโหดนอยาหงสย
มทงตมทงชวกลวกันไป
นิมิตไม่เป็นเครื่องหมายทกยตน

ไมรู คนรวันจะพลันดับ
ตนทรอหลบมดทรอแจงทกแหงทน
จนทรอมผู้ ดไฟรทไมพน
ยอมววยชนม์ลงไม่ว่าเวลาใด ๆ

กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

วัดราชบพิธ

องค์ที่ ๑๑

พ.ศ. ๒๔๖๔-๒๔๘๐

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๑๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีพระนามเดิมว่า หม่อมเจ้าภุชงค์ ชมพูนุช เป็นพระโอรสองค์ใหญ่ของพระราชวรวงศ์เธอ กรมขุนเจริญผลพูลสวัสดิ์ หม่อมปุ่นเป็นมารดา ประสูติในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันศุกร์ เดือนอ้ายแรม ๗ ค่ำ ปีมะแม จุลศักราช ๑๒๒๑ ตรงวันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๐๒ เวลาตอนบ่าย ๒ โมงเศษ มีเดียวกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส แต่ก่อนเดือนที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ๙ เดือน (สมัยนั้นนับเดือนเมษายนเป็นเดือนขึ้นปีใหม่)

เมื่อประสูติแล้วพระบิดาได้ประทานพระนามว่า “ภู่ขงค”
ที่พระบิดาประทานเช่นนั้นก็ตามนามที่ พระสุบินดังที่พระองค์ทรง
เล่าไว้ว่า “พระราชวงศ์เธอพระองค์นั้น (พระบิดา) ได้ประทาน
แก่ข้าพเจ้าว่าภู่ขงค ตามที่ข้าพเจ้าทราบว่า ก่อนที่ข้าพเจ้าเกิดท่าน
ทรงสุบินว่า พระองค์ท่านได้รับพระราชทานพระอัมรังคศิระ
เป็นนาค แต่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินที่ ๕ นั้นท่านจึงประทานชื่อ
ข้าพเจ้าตามพระสุบินนั้น”

ขณะที่ยังทรงพระเยาว์และมีพระชันษาได้ประมาณ ๗ พรรษา
ได้เริ่มเข้าศึกษาอักษรสมัยในสำนักของ เจ้าจอมมารดาสมฤทธิ
ซึ่งเป็นย่าจนอ่านออกเขียนได้ ในระยะนี้ได้รับพระราชทานเบี้ย
หวัดปีละ ๗ ตำลึงตลอดมาจนสิ้นรัชกาลที่ ๕ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชทาน
เบี้ยหวัดเพิ่มให้อีกปีละ ๓ ตำลึง

ในระยะก่อนทรงเถกาทันต์ (โกนจุก) ได้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษ
บ้างพอเป็นพื้นฐานกับอาจารย์ภาษาอังกฤษในวันเดียวกับ
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ดังได้กล่าว
มาแล้วในพระประวัติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้น พอ
ถึงปี พ.ศ. ๒๔๑๔ พระชันษาได้ ๑๓ ปีก็ทรงเถกาทันต์ ที่พระที่นั่ง
ดุสิตมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อทรงเถกาทันต์

เสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริที่จะส่งให้ไปศึกษาภาษาอังกฤษที่เมืองนอก

และในบั้นเเองพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสประเทศอินเดีย จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตามเสด็จไปในเรือพระที่นั่งบางกอก ซึ่งเป็นราชพาหนะ มีหม่อมเจ้าอื่น ๆ ตามเสด็จหลายพระองค์ เรือพระที่นั่งได้แวะค้างที่สิงคโปร์ ๓ คืนโปรดฯ ให้พระองค์และหม่อมเจ้าอื่น ๆ ที่ตามเสด็จและจะทรงศึกษาภาษาอังกฤษอยู่เรียนที่โรงเรียนแรพพล์ ทรงศึกษาอยู่ที่โรงเรียนนี้ ๘ เดือน

ครั้นแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งให้กลับเข้ามากรุงเทพ ฯ เพื่อเยี่ยมพระญาติ แต่เป็นเวลาพออดกับได้โปรดเกล้าฯ ให้เข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนดงขุนเใหม่ ไม่ต้องเสด็จกลับไปเรียนที่สิงคโปร์อีก

ตอนที่ทรงศึกษาอยู่ที่สิงคโปร์นั้นทรงบันทึกข้อความสั้น ๆ ไว้ว่า

“เวลาที่ข้าพเจ้าอยู่เมืองสิงคโปร์นั้น ไม่ได้ชุกชนชือของทางจนเป็นหนของหลวงต้องไ้แทนเหมือนผู้อื่นบางคนนั้น”

นี้แสดงให้เห็นถึงพระนิสัยกระหมัดกระหม่อม ไม่สุ่ยสุ่ยมาตั้งแต่เยาว์วัย ดูพระองค์เป็นผู้มีก่น้อย และมักถ่อมพระองค์

อยู่เสมอ ๆ ไม่ทรงทำอะไรเกินเลยหรือที่เรียกว่าฟุ่มเฟือย แม้แต่จะทรงบันทึกเรื่องราวของพระองค์เองก็ทรงไว้สั้น ๆ แต่ชัดเจนทุกแห่ง

การศึกษาภาษาอังกฤษในกรุงเทพ ฯ ในโรงเรียนที่ทรงโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งขึ้นใหม่ขึ้นที่โรงเรียนภาษาอังกฤษของหลวงและ มร. ฟรานซิส จอนแปตเตอร์สัน เป็นอาจารย์สอน ดังที่กล่าวมาแล้วในพระประวัติ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

การเรียนภาษาอังกฤษครั้งนั้นทำให้พระองค์มีความรู้ภาษาอังกฤษเพียงเล็กน้อย แต่อาจจะเป็นเพราะว่าระหว่างเรียนภาษาอังกฤษทรงหันไปศึกษาหนังสือขอมเสียอีกก็ได้ ทำให้การเรียนภาษาอังกฤษอักษรย่อหายไป เพราะในระยะนั้นจะทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่แล้ว ได้ทรงเล่าถึงผลของการเล่าเรียนภาษาอังกฤษไว้ว่า

“การเรียนภาษาอังกฤษหยุดเพียงเท่านั้น (เมื่อผนวชเณรแล้ว) ไม่นับว่าเป็นคนรู้ได้ เป็นแต่สักว่าเขียนได้บ้างอ่านออกไม่ทั่วไป ได้บางคำ พูดได้คำหนึ่งสองคำเท่านั้น”

ในการเขียนหนังสือขอมนี้ ได้พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย

อาจารย์ขจร) เป็นผู้สอน เพราะปรากฏว่าพระยาศรีสุนทรมีบ้านพักอยู่หลังวังไกลชิดสะดวกในการเรียน.

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย)

เพื่อเป็นการยกย่องเชิดชูอาจารย์หนังสือของพระองค์คนแรก ให้เห็นความสามารถรอบรู้และแตกฉานในอักษรศาสตร์เพียงใด จึงได้เป็นคนสำคัญของวงการศึกษาในสมัยนั้นยากที่จะหาผู้ใดเทียบได้ จึงขอนำประวัติของท่านมาเล่าไว้พอเป็นสังเขปพอให้ท่านผู้อ่าน ได้เห็นความแตกฉาน ในภาษาศาสตร์ ไว้ระดับความรู้บ้าง

พระยาศรีสุนทรโวหาร เดิมชื่อ น้อย เป็นชาวเมืองฉะเชิงเทรา เกิดเมื่อวันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๕ เป็นบุตรคนที่ ๖ ของนายทองดี นางบัว เริ่มเรียนหนังสือไทยแต่เมื่ออายุได้ราว ๖-๗ ขวบ กับหลวงบันเทาทุกขราษฎร์เป็นพี่ชาย ซึ่งขณะนั้นบวชอยู่ที่วัดยโสธร จังหวัดฉะเชิงเทรา พออายุได้ ๑๕ ปีก็เข้ามาอยู่กับนายชายซึ่งบวชเป็นสามเณรอยู่ที่วัดสระเกศกรุงเทพฯ และได้เรียนหนังสือไทยกับพระอาจารย์จัน และเรียนหนังสือขอมกับพระครูวิหารกิจจานุการ นอกจากเรียนกับพระครูวิหารกิจฯ แล้ว ยังได้ศึกษาหาความรู้กับพระจารย์ต่าง ๆ อีกหลายแห่งจนมีความรู้

แดกฉานเขียวชาญในหนังสือไทย หนังสือขอม บาลี และสันสกฤต รวมเวลาที่ศึกษาเล่าเรียนอยู่ในกรุงถึง ๑๑ ปี ถ้าเป็นในสมัยนั้นคงจะได้ประกาศนียบัตรหรือปริญญาหลายฉบับ นับว่าท่านได้ลงรากฐานและปูพนักไว้อย่างดีเยี่ยม

ถึงพ.ศ. ๒๓๗๕ อุปสมบทที่วัดสระเกศ และได้เรียนพระปริยัติธรรมกับพระวิเชียรปรีชา (กลิ่น) เจ้ากรมราชบัณฑิตย์ ต่อมาอีก ๓ ปี จึงเข้าแปลปริยัติธรรมที่สนามหลวงวัดราชบูรณะ แปลได้เป็นเปรียญ ๕ ประโยค สมัยนั้นถือว่า เป็นเปรียญเอก ต่อมาเข้าศึกษาต่อกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีก ๓ ปี ก็เข้าสอบอีกครั้งหนึ่ง คราวนี้ได้อีก ๒ ประโยค รวมเป็น ๗ ประโยค ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงตั้งพระมหานายกเปรียญ ๗ ประโยค เป็นพระราชาคณะที่พระประสิทธิ์สุตคุณ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ ในตอนนั้นเองที่พระประสิทธิ์สุตคุณได้แสดงความปรารถนาให้ปรากฏมากมาย จนมีเจ้านายตลอดจนข้าราชการพศานียมนับถือ ในความรู้ ความสามารถ นำบุตรหลานมาฝากให้เล่าเรียนภาษาไทยเป็นอันมาก

แต่วาสนาในทางสมณเพศมีอยู่เพียง ๑๑ พรรษา เป็นพระราชาคณะได้เพียงถึง พ.ศ. ๒๓๘๖ ก็ลาสิกขาบทออกมา

ถวายตัวเข้ารับราชการในกรมมหาดเล็กเวรศักดิ์ ต่อมาได้รับ
บรรดาศักดิ์เป็นขุนประสิทธิ์อักษรศาสตร์ ผู้ช่วยกรมพระอาลักษณ์
และว่าที่เจ้ากรมอักษรพิมพ์การ

เมื่อต้นรัชกาลที่ ๕ ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เลื่อนขึ้นเป็นขุนสารประเสริฐ ปลัดทูลฉลอง
กรมพระอาลักษณ์ ในฐานะที่เป็นผู้มีความรู้ ภาษาไทยดีเป็น
พิเศษจึงได้รับพระราชทานเหรียญดุษฎีมาลาศิลปวิทยา และใน
พ.ศ. ๒๔๑๒ นี้ได้แต่งหนังสือตำราแบบเรียนภาษาไทยขึ้นใช้ใหม่
๑ ชุด และบันทึกกล่อมช้างเผือก ๑ เรื่อง ตำราภาษาไทยชุดนี้มี
๖ เล่ม คือ

๑. มุลบทบรรพกิจ ใช้กาพย์คำเทียบของสุนทรภู่ประ-
กอบการอาณ

๒. วาหนิตินิกร

๓. อักษรประโยค

๔. สังโยคพิธาน

๕. ไวยากรณ์พิจารณ

๖. พิศาลกาวินต์

และในปีเดียวกันนี้ได้เลื่อน บรรดาศักดิ์ ขึ้น เป็นหลวง สาร
ประเสริฐด้วย

สมเด็จพระ ๑ กรมหลวงชินวราลงกรณ

๓๔๓

พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้เป็นครูสอนหนังสือไทยที่กรมมหาดเล็ก
ส่วนมากเป็นนายทหารและมหาดเล็กที่ไม่รู้หนังสือไทย

พ.ศ. ๒๔๓๔ เป็นอาจารย์ใหญ่สอนหนังสือไทยแก่พระ
บรมวงศานุวงศ์ และบุตรหลานข้าราชการในโรงเรียนหลวง ซึ่ง
ตั้งขึ้นในพระบรมมหาราชวัง และในสมัยที่ดำรงตำแหน่งอาจารย์
ใหญ่อยู่นี้ได้แต่งตำราเรียนหลักภาษาชนไว้อีก ๖ เล่ม เช่น

๑. ไวยากรณ์ประพันธ์

๒. อนันตวิภาคย์

๓. เขมรภาพรมาลา

๓. นิติสารสาธก

๕. ปกิณณ์มพจนานต์

๖. แบบโคลงต่างๆ

นอกจากนี้ยังมีโคลงฉันท์กาพย์กลอนต่างๆ อีกมาก ทั้ง
เป็นหลักการสอนการแต่งและบทสุภาษิต

ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๓๗ ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นพระศรี
สุนทรโวหาร เจ้ากรมพระอาลักษณ์แทนพระยาศรีสุนทร โวหาร
(พัก) เจ้ากรมพระอาลักษณ์ซึ่งถึงแก่อนิจกรรม

พระศรีสุนทรโวหาร (น้อย) ได้รับราชการตำแหน่งสำคัญๆ
เป็นอันมากเช่น

๑. องคมนตรีที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน
 ๒. เลขาธิการสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน และ องคมนตรีสภา
 ๓. เป็นกรรมการจัดการโรงเรียนหลวงซึ่งตั้งขึ้น ในพระบรมมหาราชวังสวนนันทอุทยาน
 ๔. เป็นกรรมการสอบไล่วิชาหนังสือไทยชั้นสูง
 ๕. เป็นกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ
 ๖. เป็นกรรมการจัดพิมพ์พระไตรปิฎก
- ถึง พ.ศ. ๒๔๒๕ ด้วยความดีความชอบและที่ได้ดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ดังกล่าวมาแล้วจึงได้เลื่อนเป็นพระยาศรีสุนทรโวหาร

นอกจากจะได้ดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ในราชการดังกล่าวมาแล้วในบั้นปลายชีวิตยังได้รับหน้าที่สำคัญยิ่งอีกอย่างหนึ่ง คือ เป็นพระอาจารย์ถวายพระอักษรสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศและสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ (รัชกาลที่ ๖)

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) บวชถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ รวมอายุได้ ๖๘ ปี นับว่าท่านเป็นคนที่สำคัญที่หาได้ยากยิ่ง ที่บุคคลธรรมดาสามัญ

จะพึงได้รับถึง เป็นพระอาจารย์ถวายพระอักษรเจ้านายมาก
มายเช่นนี้ โดยเฉพาะพระบรมโอรสาธิราช ซึ่งเป็นมกุฎราช-
กุมารผู้ทรงรับรัชทายาทถึง ๒ พระองค์

เมื่อสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ฯ พระชันษาได้ ๑๕ ปี ใน พ.ศ.
๒๔๑๖ ก็ได้ทรงผนวชเป็นสามเณรทวด พระ ศรัทธา ศาสตราวม
สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เมื่อครั้ง
ยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นบวรวิชัยสุนทร เป็นพระอุปนายะ
พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร ครองยังเป็นหม่อมเจ้าพระราช
คณะเป็นพระอาจารย์ ทรงผนวชแล้วเสด็จอยู่วัดราชบพิธ ในปี
นั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออกทรงผนวช
ประทับอยู่ที่พระพุทธรัตนสถาน ๑๕ วันเวลาเสด็จนิมิตบาทโปรด
ให้ตามเสด็จด้วยทุกคราวจนเสด็จลาผนวช

ครั้นออกพรรษาแล้วทรงศรัทธาในสมณเพศจึงไม่ลาผนวช
แล้วทรงศึกษาภาษาบาลีต่อกับพระครูบวรธรรมสุนทร (สด)
ผู้เป็นพระอาจารย์ให้ด้วยพระ และให้ศัลยสามเณรอยู่วัดราชบพิธ
มาแต่เดิม ต่อมาพระอาจารย์รูปนี้ได้ย้ายไปอยู่วัดนันทนาลัย จึง
ต้องเปลี่ยนอาจารย์ใหม่ ทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย

อาจารย์ภาษาบาลีคนใหม่คือหลวงญาณภิรมย์ (โน) และ
อาจารย์ รอด ได้เรียนภาษา สันสกฤต กับพราหมณ์ซึ่ง โปรด
เกล้า ฯ ให้มาสอนอยู่คราวหนึ่ง

อาจารย์ภาษาไทยนั้นทรงเรียนกับ พระยา โสวาท วรกิจ (แก่น) ซึ่งอาจารย์ภาษาไทยผู้นี้กล่าวกันว่ามีความรู้แตกฉานมาก และเคยเป็นศิษย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ ครึ่งเป็นสามเณร สามารถพูดมคธได้คล่องแคล่ว และรู้พุทธวจนะ เป็นอย่างดี จนถึงจุดส่งไปทอดทิ้งกาได้

เมื่อกลับจากลังกาแล้ว เข้าแปล พระปริยัติ ธรรมได้เป็นเปรียญ ๕ ประโยค พออายุครบอุปสมบทก็อุปสมบทที่วัดบวรนิเวศวิหาร โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระอุปัชฌายะ

ภายหลังลาสิกขาบทออกมาแล้วเข้ารับราชการในกรมอักษรพิมพการ และกรมพระอาลักษณ์ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๔๑ ในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้เข้ารับราชการเป็นครูสอนหนังสือไทยในกรมมหาดเล็กแล้วย้ายไปสอนที่โรงเรียนสวนสุนันทา ครึ่งสุดท้ายเป็นอาจารย์ใหญ่สอนหนังสือไทยที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ และในเวลาเดียวกันก็เป็นผู้ถวายพระอักษรแด่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกเธอทพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท และที่โรงเรียนราชกุมารด้วย

พระยาโสวาทวรกิจ (แก่น) ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ เมื่ออายุได้ ๗๑ ปี

เมื่อพระองค์ได้พระราชทานความรู้ความสามารถดีเช่น
นั้น จึงเป็นเครื่องส่งเสริมสนับสนุนให้พระองค์มีความรู้แตกฉาน
ภาษาไทยอย่างดียิ่ง แต่ทรงบันทึกไว้เพียงสั้น ๆ ว่า “หนังสือ
ไทยนับว่าเขียนอ่านเจริญขึ้นเสมอ”

และทรงบันทึกเกี่ยวกับการศึกษาภาษามคธไว้อีกว่า

“เราเรียนภาษามคธนั้นตั้งแต่จำเรียนมาประมาณหลาย
ปีได้สัก ๕ ปีได้ ยังไม่รู้ได้ เพราะท่านผู้สอนเป็นแต่สอนไปตาม
ธรรมดา ไม่ได้ชี้แจงให้เข้าใจง่าย ๆ แต่ถึงอย่างนั้นข้าพเจ้า
ก็ได้อุตสาหะตรึกตรองสังเกตเทียบเคียงเอาเอง ก็เห็นได้บ้าง
แต่น้อยที่สุด และการเรียนก็ใช้เวลาหยุดเสียมาก เพราะจะเรียน
หรือไม่เรียนก็ได้ เพราะไม่มีบทกวีเกรงในข้อนี้ เพราะเสด็จ
ท่านไม่ได้มอบหมายแก่ผู้ใด ให้เป็นที่ยากเกรง แต่ได้เรียน
หยุด ๆ ปรุทั้งมา เพราะอาศัยพระเถรานุเถระที่ท่านมีความกรุ
ณามักจะได้ถามถึงการเล่าเรียนของข้าพเจ้า ทำอะไรอยู่เรียน
อะไร เรียนถึงไหนเป็นต้นฉนั้น ข้าพเจ้าก็ตอบได้ไปตามความ
จริงใจอย่างไร เรื่องนี้แหละที่ทำให้ข้าพเจ้าสะดุ้งใจไปนาน ๆ
เตือนใจตนให้อุตสาหะเล่าเรียนไปได้พักหนึ่ง ๆ แล้วก็เข้าไปอีก
เล่า ฉนั้นเพราะยังเป็นเด็ก ยังไม่อาจจะถอนตัวเองให้ตั้งหน้า
เรียนจริง ๆ โดยส่วนเดียว ใจยังกว้างไปกว้างมา”

การศึกษาภาษาสันสกฤตนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จ้างอาจารย์มาสอนให้แก่พระภิกษุสามเณรที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ พระองค์ก็ได้เข้าศึกษาภาษาสันสกฤตครังนั้นด้วย แต่ศึกษาอยู่ไม่นานก็เลิกกันไป แลทรงบันทึกการศึกษาสันสกฤตไว้ว่า “ข้าพเจ้าก็เป็นแต่อ่านได้เขียนได้เท่านั้น”

ครั้นพระชันษาใกล้จะครบอุปสมบท จึงทรงศึกษาพระวินัย ที่องสวตมณต์และพระปาติโมกข์จนจบ ถึงปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๒๒ โปรดฯ ให้ทรงอุปสมบทที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม สมเด็จพระวันรัต (ทับ พุทฺธสิริ) เป็นพระอุปัชฌายะ พระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ได้นามฉายาว่า “สิริวฑฺฒโน” เมื่อทรงผนวชแล้วเสด็จมาประทับที่วัดราชบพิธตามเดิม

หลังจากทรงผนวชแล้ว ได้ศึกษาพระปริยัติธรรมต่อกับอาจารย์รอด และจ้างขุนปริษานุสาสน์ (โต) มาสอนเรียนมูลจนจบแล้วศึกษารวมบทบนตน บนปลายตลอดขึ้นไปจนถึงมงคลที่ปี่ และทรงชมเชยขุนปริษานุสาสน์ (โต) ไว้ว่า “ข้าพเจ้าได้ความรู้ความเข้าใจในภาษามคธแต่อาจารย์โตนี้มาก เพราะเขาแนะนำเปิดเผยให้เห็นทางที่จะรู้จะเข้าใจ โดยเต็มใจเต็มความรู้ของเขา” นอกจากอาจารย์โตแล้วยังได้เสด็จไปเรียนกับสมเด็จพระ

พระสังฆราช (สา) แต่ครั้งยังเป็นพระภิกษุอยู่วัดบวรนิเวศ

การที่กลับมาเรียนอย่างแท้จริง ครั้งหลังนี้เป็นด้วย
ทรงทราบว่าต้องเข้าแปลพระปริยัติธรรม ตามพระราชประสงค์
ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระองค์ทรงเล็งเห็นว่า

“ ครั้นวันหนึ่ง เป็นวันสดมภ์ฉลองพระชนมพรรษา
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รับสั่งกับเสด็จ (พระองค์เจ้าอรุณ-
ภาคานิก) ว่าให้ข้าพเจ้าเข้าสอบความรู้ให้ได้สัก ๕ ประโยค”

เมื่อทรงศึกษากับอาจารย์ต่าง ๆ จนมีความรู้ความชำนาญ
ดีแล้ว จึงทรงเข้าแปลพระปริยัติธรรม ๒ ครั้ง คือ

ครั้งที่ ๑ ทรงเข้าแปลหน้าหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ ที่
พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ได้เป็นเปรียญ ๕

ครั้งที่ ๒ ทรงเข้าแปลเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ ที่วัดพระศรีรัตน
ศาสดารามได้อีก ๑ ประโยค เป็น ๕ ประโยค

แต่ก่อนเข้าแปลพระปริยัติธรรมครั้งที่ ๒ ได้ทำทัฬหีกรรม
ที่โบสถ์หน้าวัดราชาธิวาส เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๒๗ และทรง
บันทึกไว้ว่า

“ได้ทำทัฬหีกรรม คือญัตติวามัญ ที่โบสถ์หน้าวัด
ราชาธิวาส สมเด็จพระวันรัต วัดโสมนัสทรงอุปฐัมมาเย พระองค์
เจ้าอรุณฯ เป็นพระกรรมวาจาจารย์บัญญัติเวลาบ่าย ๕ โมง
๓๐ นาที”

ทรงเลอนยศและสมณศักดิ์

ถึงปณิณ พ.ศ. ๒๔๓๐ ทรงผนวชมาได้ ๘ พรรษา ทรง
ตั้งเป็นหม่อมเจ้าพระราชกณะมีราชทินนามว่า หม่อมเจ้าสถาพร
พิริยพรต คราวเดียวกับทรงตั้งพระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร ที่
วัดราชบพิธ เมื่อ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๑๐ ค่ำ ทรง
กับวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน มีคำแนะนำประกาศทรงตั้งดังนี้

คำประกาศ

ทรงพระราชดำริว่า หม่อมเจ้าพระภุชงค์ในพระเจ้าราช-
วรวงศ์เธอ กรมขุนเจริญผลพูลสวัสดิ์ มีอุตสาหกรรมภาพเล่า
เรียนพระคัมภีร์ปริยัติธรรมมาก จนได้แปลสอบได้ในที่ประชุม
พระราชกณะผู้ใหญ่ผู้น้อยได้ถึงเปรียญ ๕ ประโยค ดำรงคุณ-
ธรรมสมควรเป็นหม่อมเจ้าพระราชกณะฝ่ายสมณศักดิ์ได้

จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบันฑูรสุรสิงหนาท ดำ-
รัสสั่งให้สถาปนาหม่อมเจ้าพระภุชงค์เป็นหม่อมเจ้าพระราชกณะ มี
พระนามในสัญญาบัตรว่า หม่อมเจ้าพระสถาพรพิริยพรต มี
อำนาจสมณศักดิ์เสมอพระราชกณะ พระราชทานนิตยภัตราคา
เดือนละ ๔ ตำลึง ขี้อาวุธนาให้รับพระพุทธรูปศาสนา เป็น
ภาระสงสอน และทรงบำเหน็จคุณภักดีสูงส่งตามควรในพระอาราม

สมเด็จพระสังฆราชมหาลงขันวรวิวัฒน์

๓๕๑

โดยสมควรแก่กำลังยศฐานานุศักดิ์ ซึ่งพระราชทานขอให้สมุช
สวสดีสถาพรเจริญจิรชีวิตกาลในพระพุทธศาสนาเทอญ ฯ

ถึงปีมะแม พ.ศ. ๒๔๓๗ มีพรรษาได้ ๑๘ ทรงเลื่อนสมณ-
ศักดิ์เป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่เสมอชั้นเทพ เพิ่มนิตยภัตขึ้นเป็น
เดือนละ ๔ ตำลึง มีฐานานุกรมได้ ๔ รูป

ปีกุน พ.ศ. ๒๔๔๒ มีพรรษาได้ ๒๐ ทรงเลื่อนสมณศักดิ์
เป็นชั้นธรรม ตำแหน่งพระธรรมปาโมกข์ เมื่อวันศุกร์ที่ ๑๐ พฤศจิกายน
จิกายน รตนโกสินทรศก ๑๑๘ มีสำเนาประกาศตงตงน

คำประกาศ

อนึ่ง พระราชาคณะที่ประกอบด้วยคุณธรรมมีปฏิภาณ
แตกฉานในพระปริยัติธรรมซึ่งปรากฏอยู่ในสังฆบริเวณ สมควร
จะเลื่อนอิสริยยศในสมณศักดิ์ และพระสงฆ์ซึ่งทรงสมณวัตรสม-
ควรจะเป็นพระราชาคณะและพระครูยังมีอีกหลายรูป

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ให้หม่อมเจ้าสถาพรพิริยพรต
เลื่อนตำแหน่งยศโดยพระราชทานทินนามว่า หม่อมเจ้าสถาพร-
พิริยพรตองค์ศรีธรรมปาโมกข์ ยุติโดยคตินายกไตรปิฎกธำวี ธรรม
วาทิคุณฤศร บวรสังฆารามคามวาสี สถิต ณ วัดราชบพิธราช
มหาวิหาร พระอารามหลวง

เป็นอธิบดีสงฆ์และได้รับสถาปนาขึ้นเป็นพระองค์เจ้า

ถึงปีฉลู พ.ศ. ๒๔๔๔ มีพรรษาได้ ๒๒ พรรษา พระองค์เจ้า
อรุณนิภาคุณากรสนพระชนม์ จึงโปรดให้ครองวัดราชบพิธแต่
นนั้นมา

ถึงปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๔๘ มีพรรษาได้ ๒๗ พรรษา ทรง
สถาปนาเป็นพระองค์เจ้า และสมณศักดิ์เสมอพระพรหมมุนี
เจ้าคณะรองในคณะกลาง เมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม รัตนโกสินทร
ศก ๑๒๕ มีตำเนาประกาศดังนี้

คำประกาศ

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนกาล เป็นอดีตกาลล่วงแล้ว
๒๔๔๗ พรรษา บัณฑิตบัณฑิต จันทรดินิยม จตุรงค์สังวัจฉระ ไพ
ศาขมาศศุกรบักซ์ นวมิตถิกุมวาร์ สุริยคติกาล รัตนโกสินทร
ศก ๑๒๕ พฤษภาคม มาศปฐมามาสหฤศพิเศษปริเฉทกาล
กำหนด

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ ฯ พระจุล
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า หม่อมเจ้าสถาพร
พิริยพรต เป็นโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมขุน

เจริญผลพลสวัสดิ์ ถ้าดำรงอยู่ในพระราชาธิบดีราชการกิจ ก็จะได้
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนขึ้นเป็นพระองค์เจ้าให้เป็นเกียรติ
ยศตามพระราชประเพณีมา หม่อมเจ้าสถาพรพิริยพรตน์โดยจำ-
นงทรงผนวชได้รับราชการแผ่นดินกับบริบูรณ์ด้วยวิจารณ์ญาณชำ-
นาญในพระปริยัติธรรม เป็นเปรียญ ๕ ประโยค ทรงคุณวุฒิวิริย-
ภาพชวนชวายเป็นพระพุทธรูปศาสนาได้ เคยเป็นผู้ตรวจชำระ
พระไตรปิฎกที่พิมพ์ และเป็นสภานายกแห่งมกุฏราชวิทยาลัย
ได้ส่งสอนพุทธมามกะทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต ให้เข้าใจในกิจที่
ควรปฏิบัติตามพุทธโอวาทประกอบด้วยมารยาท ควรแก่สมณวัตร
ปกครองสมณบริษัทโดยเรียบร้อย มีอัธยาศัยเมตตาต่อชนมิก-
พรหมจรรย์มั่นคงในพระพุทธรูปศาสนา เป็นมอฬพรหมจริยวัตร
ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาเป็นหม่อมเจ้าพระ
ราชาคณะผู้ใหญ่เทียบยศเสมอเทพ ภายหลังทรงได้รับอิสริยยศ
ตำแหน่งพระธรรมปาโมกข์ ได้รักษาสมณศักดิ์ทั้งประเพณีราช
การเรียบร้อยตลอดมา ควรเป็นสมณทนายในสมณวงศ์ดำรงคุณ-
ธรรมสม่ำเสมอปฏิบัติ ย่อมเป็นที่เคารพนับถือแห่งพุทธศาสนบริช
และได้เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
เมื่อทรงผนวชเป็นภิกษุ และเป็นผู้ถวายสรณศील สมเด็จพระ-
เจ้าลูกยาเธอ เมื่อทรงผนวชเป็นสามเณรหลายพระองค์ และ

เป็นพระอุปัชฌายาจารย์แห่งกุลบุตรเป็นอันมาก ครั้นพระบรมวงศานุวงศ์ได้ทรงผนวชในพุทธศาสนา และดำรงคุณธรรมดังกล่าวมาแล้ว ในเวลานั้นมโนยพระองค์สมควรเพิ่มอิศริยยศในราชตระกูลและสมณศักดิ์ให้ยิ่งขึ้น

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่ง ให้สถาปนาเลื่อนอิศริยยศหม่อมเจ้าสถาพรพิริยพรตเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามีราชทินนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสถาพรพิริยพรต อังครศัสตราธิราชวรพงศ์กิตติพิบูลย์ สุนทรธรรมาธิบดีโกศล ไชยณศีลสมาจารวัตร มัชฌิมคณานุนายก ศาสนาดีลกบพิตร อัมมามาตฤติ ณัฏฐราชูปถัมภ์ราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวง ทรงศักดินา ๑,๐๐๐ ตำแหน่ง สมณศักดิ์พระพรหมมุนีเจ้าคณะรองในคณะกลาง

ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่น

ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๔๕๓ มีพรรษาได้ ๓๑ พรรษา โปรดให้ตั้งการพิธีตั้งกรมทูลราชูปถัมภ์ ทรงสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ สมณศักดิ์เสมอสมเด็จพระพุทธาจารย์เมื่อ ณ วันที่ ๒๒ มกราคม มีสำเนาประกาศที่ทรงตั้งดังนี้

คำประกาศ

ศุภมัสติ พระพุทธศาสนากาล เป็นอดีตภาค ๑๕๕๓
พระราชกาลปัตติบันจันทรโคจร โสณสัมพัตสรวาทบัณฑิต อัญญา
ดิถีวิวาร สุริยคติกาล รัตนโกสินทรศก ๑๒๙ มกราคมมาศ
พาวาสติมสุรทินโดยกาลนิยม

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ ๖๔ ๖๕ พระ
มกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่าพระบรมวงศ์เธอ พระองค์
เจ้าพระธิดาพรพิริยพรตได้ ทรงผนวช ใน พระบรมพุทธศาสนา
แล้วได้หลายพระราชกาล ประกอบไปด้วยพระวิริยภาพและ
ทรงสติปัญญาสามารถทรงชำนาญในพระปริยัติธรรม ได้ทรงเป็น
อาจารย์สั่งสอนบริษัทให้รอบรู้จนได้ เป็นเปรียญ แล้วเป็น อันมาก
ทั้งได้ทรงปฏิบัติ พระองค์เป็น หลักฐาน มั่นคง สมควร แก่ ตำแหน่ง
หน้าที่พระบรมวงศานุวงศ์และบรรพชิตผู้ใหญ่ ทำให้เป็นที่น่า
เลื่อมใสแห่งบรรดาพุทธศาสนิกชนทั้งคฤหัสถ์บรรพชิต ทรงปก
ครองสมณบริษัทและศิษย์ของพระองค์ด้วยนาพระทัยโอบอ้อมอารี
มีเมตตาเผื่อแผ่ทั่วถึงกัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่
หัว ได้ทรงสังเกตเห็นพระคุณสมบัติแนชัดแล้ว จึงได้ทรงพระ
กรุณายกย่องให้ได้อุปสมบทเป็นภิกษุตั้งปรากฏอยู่ในคำ

ประกาศพระบรมราชโองการ เพื่อทรงสถาปนาพระอิสริยยศเป็น
พระองค์เจ้านั้นแล้ว ส่วนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่
หัว เมื่อทรงผนวชในพระบวรพุทธศาสนา พระวรวงค์เธอพระ
องค์เจ้าสถาพรพิริยพรต ได้ทรงเป็นพระกรรมวาจาจารย์ และได้
ถวายโอวาทตามตำแหน่งอาจารย์ทุกประการ ไม่เฉพาะแต่ใน
ขณะเมื่อทรงพระผนวช ถึงต่อมาก็ยังได้ทรงตามเป็นพระตามกาล
อันควร ทั้งได้ทรงเป็นพระอุปัชฌายาจารย์ กลับบวชได้บรรพชา
อุปสมบท นับว่าพระองค์ทรงเป็นสุนทรพจน์อันประเสริฐแก่พระ
บรมวงศานุวงศ์ที่ทรงผนวชในพระพุทธานุภาพ และดำรงคุณธรรม
สมาธิสมาธิในเวลานั้นน้อยพระองค์ จึงนับว่าเป็นอัจฉริย
ตระกูลบุรุษพระองค์หนึ่ง สมควรที่จะได้เพิ่มพูนพระอิสริยยศให้
ปรากฏและในสมณศักดิ์ให้ใหญ่ยิ่งขึ้น

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้สถาปนา พระวรวงค์
เธอ พระองค์เจ้าสถาพรพิริยพรต ขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม
มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระวรวงค์เธอ กรม-
หมื่นชินวรสิริวัฒน์ ๑๑,๐๐๐ ทรงศักดินา อย่าง พระวรวงค์เธอ
พระองค์เจ้าต่างกรมตามพระราชกำหนดกฎหมาย ทรงสมณศักดิ์
ที่สมเด็จพระราชาคณะชั้นเจ้าคณะใหญ่บัญชาการคณะกลาง

เป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า

ครั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
สิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๔ จึงทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาคำนำพระนามและฐานันดรศักดิ์ขึ้นเป็น
พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราช
เจ้า ดำรงตำแหน่งสกลสังฆปริณายก แห่งสังฆมณฑลทั่วพระ
ราชอาณาจักรเมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๔ มีพรรษาได้
๔๒ พรรษามีตำแหน่งประกาศดังนี้

ประกาศ

สถาปนาสมเด็จพระสังฆราชเจ้า

มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว
สันทัดหมายว่าด้วยพระ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ ประกาศทราบ
ทั่วกัน

ด้วยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งสกลสังฆปริณายกประธานาธิบดีสังฆมณฑล
สิ้นพระชนม์ลงเสียแล้ว ทรงพระราชดำริว่าพระวรวงศ์เธอ กรม
หมื่นชินวราลงกรณสมเด็จพระเจ้าคณะใหญ่หนกลาง ทรงมีคุณูปการ
ในทางพุทธศาสนิกสมควรจะดำรงตำแหน่งสนองพระองค์ สมเด็จพระ

พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสสืบไปได้ จึงทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ สถาปนา คำนำ พระนาม และฐานันดร
ศักดิ์เป็นพระเจ้ายวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระ
สังฆราชเจ้า ดำรงตำแหน่งสถลตั้งขปริยาภิประธานาธิบดี
แห่งสังฆมณฑลทั่วพระราชอาณาจักรสืบไป

พระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศไว้ ณ วันที่
๒๐ สิงหาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๕ เป็นปีที่ ๑๒ ในรัชกาล
ปัจจุบัน

ทรงเลื่อนเป็นกรมหลวงชินวรสิริวัฒน์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต
ใน พ.ศ. ๒๔๖๗ แล้ว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบต่อมาเป็นรัชกาลที่ ๗ แห่งบรมราช
จักรวงศ์ กรุงรัตนโกสินทร์ ถึงปี พ.ศ. ๒๔๖๙ ก็ได้โปรด
เกล้าฯ ให้เลื่อนกรมขึ้นเป็นกรมหลวงในพระนามเดิมมีคำแนะนำ
ประกาศดังนี้

ประกาศ

ศุภมัสติ พระพุทธศาสนาเถลิง ๒๔๖๙ พรรษา ปัจจุบัน
สมัยเมษายนมาสวิสต์มิตินิ ภุมวารกาลกำหนด

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกฯ พระ
ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระอนุสรณ์คำนึงถึงพระราชจริยาวัตร ซึ่งทรงประ-
พฤติเพื่อเป็นสวัสดิมงคล แก่พระบรมราชากิเษกเถลิงพระราช
มณเฑียรเป็นต้นว่าพระศรีรัตนตรัย และเทพยพลึงทักขิณาน
ปทานกิจ อุทิศสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบูรพกวี และ
ทรงสถาปนาพระบรมวงศานุใหญ่ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน ซึ่งทรงมี
พระคุณเป็นที่เชิดชูพระเกียรติยศได้ทรงกระทำแล้ว บัดนี้ทรง
พระราชปรารภถึงพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์
สมเด็จพระสังฆราชเจ้าซึ่งได้เป็นพระราชกรมวาจาจารย์ ทรงมี
คุณูปการแด่พระองค์มาตงแต่เมื่อกครั้งทรงพระผนวช ได้ถวาย
โอวาทตามพระฐานะแห่งพระอาจารย์ทุกประการ ส่วนในทาง
พระพุทธศาสนา พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ สม-
เด็จพระสังฆราชเจ้า ก็ได้ทรงจัดการทำนุบำรุงต่อเนื่องแต่สมเด็จพระ
พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ดำรงการพระ
ศาสนาด้วยพระอุเบกขาอันแน่วแน่เที่ยงธรรม มิได้หวนต่อ
อุปสรรคใด ๆ ทั้งใหญ่และน้อย อนึ่ง ทรงพระสติปัญญาสามารถ
ทรงพระสติญาณอันลึกซึ้ง เป็นพุทธมุนีหนึ่ง มีพระหฤทัยผ่อง
แผ่ไปในหมู่ชนทั้งปวงไม่เลือกหน้า ด้วยความมุ่งหมายจะให้

คุณประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และศาสนิกชน ทั้งให้เป็นผลดีต่อพระราชอาณาจักร และบัดนี้ได้ทรงดำรงสมณศักดิ์เป็นใหญ่เป็นประธานในคณะสงฆ์ เหมือนเป็นสนองพระองค์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นที่นิยมนับถือของพระบรมวงศานุวงศ์ และบุคคลทั่วไปทุกชั้น พระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงเคารพนับถือยิ่งนัก สมควรที่จะสถาปนาพระเกียรติยศฐานันดรศักดิ์ให้ใหญ่ยิ่งขึ้น

จึงมีพระบรมราชโองการมานับนันทบุรีศรีสุริยวงศา ดำรัสสั่งให้เลื่อนกรม พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ขึ้นเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ ทรงศักดินา ๓๑,๐๐๐ ตามกำหนดอย่างพระองค์เจ้าต่างกรม ตำแหน่งใหญ่ในพระบรมมหาราชวัง และดำรงพระอิสริยยศยิ่งใหญ่ว่า ในฝ่ายพุทธจักรสมณศักดิ์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า เป็นประธานในสังฆมณฑลทั่วพระราชอาณาเขต

การบริหารคณะสงฆ์

การบริหารคณะสงฆ์สมัยสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์นั้น มีเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อยส่วนใหญ่อิงหลักเดิมตามแบบอย่างสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ

๓๖๑

วิธีถวายพรหลวงว้างไว้แล้ว จะมีแก้ไขเพิ่มเติมบ้างก็เท่าที่
จำเป็นเท่านั้น ศิริธรรม ได้สรุปงานด้านบริหารและการศึกษา
พระศาสนาไว้ว่า

“การปกครองคณะสงฆ์ในรัชกาลนี้ (ที่ ๗) คงดำเนิน
ตามแบบรัชกาลก่อน แม้กิจการในฝ่ายคณะสงฆ์เองก็คงดำเนิน
ตามที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงวางไว้เป็นหลักนั้น ฯลฯ การ
พระศาสนา ในยุคนี้เป็นยุคที่เจริญมาแล้วเหมือนเมื่อปลายรัชกาล
ที่ ๖ แต่การศึกษาเช่นหลักสูตรนักเรียนและบาลีบางอย่าง
ได้เปลี่ยนให้เข้ารูปกับกาลเทศะ คือเปลี่ยนหลักสูตรประโยค ๕
จากเดิมซึ่งใช้บาลีมุตตกวินัยวินิจัยมาใช้ หนังสือตติย จตุตถ
ปัญจสมณ-ปาสาทิกา ซึ่งเป็นอรรถกถาแก้คัมภีร์พระวินัยทำ
นองเดียวกัน ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประโยคนักศึกษา
ทุกชั้นทูลพระวราชาณาจักร เป็นองค์นักเรียนสนามหลวง
หมด ขยายการศึกษาให้กว้างออกไป โปรดเกล้าฯ ให้เปิด
สนามสอบประโยคนักธรรมในสถานทีนั้น ๆ ทูลพระวราชาณา
จักร และขยายการศึกษาแผนกธรรมให้แพร่หลายในหมู่คฤหัสถ์
ได้ประกาศให้ชายหญิงทั่วไปสอบนักธรรมได้ ในสนามคณะสงฆ์
เรียกองค์นักเรียนฝ่ายนี้ว่า “ธรรมศึกษา” มีเพียงชั้นตรีกับ
ชั้นโท ฯลฯ”

นอกจากนี้ก็มีเรื่องเกี่ยวกับระเบียบปฏิบัติ ของคณะสงฆ์
เพิ่มเติมและเนื้อหา เช่น

๑. ประกาศกำหนดเวลาให้ภิกษุตามเถรผู้เป็นโจทก์ หรือ
จำเลยทราบบถึงอายุของการอุทธรณ์ ตั้งแต่ของเจ้า
อาวาสจนถึงเจ้าคณะมณฑลและเจ้าคณะใหญ่ ว่ามี
กำหนดเวลาของอุทธรณ์ขึ้นไหนดำหนดเวลาเท่าใดจึง
หมดอายุ
๒. ประกาศห้ามพระเถร ไม่ให้บวชหญิงเป็นบรรพชิต
เหตุที่ห้ามก็เพราะในตอนนั้น นายอินทร์ได้ถึง
ลูกสาวเป็นสามเณรทวดนารวงศ์ จังหวัดนนทบุรี
๓. ประกาศระเบียบการให้ภิกษุตามเถร ให้สัมภาษณ์
หนังสือพิมพ์ ฯ
๔. ประกาศหลักเกณฑ์การเนรเทศภิกษุต่างต่าง ฯ
ทั้ง ๔ เรื่องนี้ประกาศใช้ใน พ.ศ. ๒๔๗๑

มีประกาศสำคัญฉบับหนึ่งของมหาเถรสมาคมเมื่อ พ.ศ.
๒๔๗๕ เกี่ยวกับมีภิกษุตามเถรกลุ่มหนึ่งคิดปฏิวัติ โดยจะคุมเจ้า
อาวาสให้อยู่ในอำนาจเพื่อประสงค์จะให้เป็นผู้อิสระ มีภาวะเสมอ

เท่าเทียมกัน พุทธศาสนิกชน “ต้นประชาธิปไตย” เพราะว่าใน พ.ศ. ๒๔๗๕ นั้น ทางบ้านเมืองได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบราชาธิปไตยมาเป็นประชาธิปไตย วิกฤติที่ไม่รู้เท่าถึงการนี้ จึงคิดจะเอาอย่าง เป็นการประพฤตินอกพระธรรมวินัย ไม่อยู่ในวิสัยของสมณเพศ ที่จะพึงปฏิบัติ เป็นการก่อความวุ่นวาย ซึ่งจะผิดทั้งพระธรรมวินัยและกฎหมายบ้านเมือง มหาเถรสมาคมจึงประชุมปรึกษากัน ประกาศตักเตือนห้ามปรามอธิบายให้เห็นผิดเห็นชอบทั้งปวงดังจะได้นำประกาศสำคัญฉบับนั้นมาลงไว้ทั้งหมด

ประกาศคณะสงฆ์เพิ่มเติม

ของ

พระมหาเถรสมาคม

ยุคนี้เกิดความเลวร้ายสาหัสในคณะสงฆ์ มีภิกษุบางวัดบางคณะไม่รู้เท่าถึงการ ไม่ถือเอาธรรมวินัยในพระพุทธศาสนา มาปฏิบัติ ก่อการคุมกันเป็นคณะเพื่อบังคับเจ้าอาวาสให้อยู่ในอำนาจ โดยประสงค์จะเป็นอิสระให้เสมอกัน ในการบริหารคณะ หรืออย่างอื่นอันเป็นการไม่ชอบด้วยธรรมมีกฎหมายแห่งการ

คณะสงฆ์ขาดการติดต่อสงฆ์ และฝ่าฝืนพระราชบัญญัติลักษณะ
การปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ เพราะเจ้าอาวาสและเจ้าคณะ
นั้น ๆ ได้รับตั้งขึ้นโดยคณะสงฆ์และพระราชบัญญัติ

การบริหารคณะสงฆ์อยู่ใต้พระพุทธรูปบัญญัติ และมีพระ
สงฆ์เป็นใหญ่เป็นมาแต่เดิมครั้งพุทธกาลแล้ว ครั้นปฐมโพธิกาล
พระพุทธเจ้าทรงบริหารคณะด้วยพระองค์เอง เพราะยังไม่มีสาวก
แพร่หลายครั้นมีภิกษุมากขึ้นและกระจายกันอยู่ ไม่ได้รวมเป็นที่
เดียวกัน การปกครองก็ต้องการมากขึ้นตามกัน ทั้งพระวินัยที่
ทรงแสดงและบัญญัติก็เจริญแพร่หลาย พระสาวกทราบทั่วถึงกัน
มีพระประสงค์จะทรงประดิษฐานพระศาสนาให้เป็นหลักฐานมั่นคง
จึงได้ทรงอนุญาตมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ ในการบริหารคณะด้วยมี
พระธรรมวินัยเป็นหลักดังพระพุทธพจน์ตรัสสั่งกำชับไว้ว่า โย โว
อาณนฺท มยา ธมฺโม จวินโย จ เทสิโก ปญฺญุตโต ใส โว มมจฺจ-
เยน สตุฏฺฐา แปลว่า ดูก่อนอาณนท์ โดยกาลที่เราล่วงไปแล้ว
ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้ว นั้นแหละจักเป็นศาสดา
ของเธอตลอดมาตราบเท่า

แม้เช่นนี้คณะสงฆ์ ก็ต้องมีพระเถระเป็นประมุขตามลำดับ
ซึ่งในบัดนี้ ได้แก่เจ้าอาวาสและคณะเป็นลำดับขึ้นไปถึงสถลมหา
สังฆปริณายก เป็นผู้ดำเนินการของคณะและควบคุมคณะ ให้ได้

รับการศึกษาและปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย ยิ่งกว่านั้นยังมีการ
ประชุมมหาเถรสมาคมวินิจฉัยอธิกรณ์บางเรื่อง และจัดการคณะ
การพระศาสนาบางประการ ทั้งนึกเพื่อความชอบธรรมของคณะ
สงฆ์ และมุ่งहितสุขของพุทธศาสนิกชนทั่วไป เพราะในหมู่คน
หมู่หนึ่ง ๆ ตั้งแต่หมู่เล็กถึงหมู่ใหญ่ จำต้องมีประมุขเป็นผู้นำทุก
หมู่ ถ้าคนในหมู่จะทำอะไรที่เป็นกิจการงานของหมู่ตามชอบใจของ
ผู้หนึ่ง ๆ หรือพวกหนึ่ง ๆ ไม่รวมเป็นการเดียวกัน หมู่หนึ่งจะมี
ความเจริญไม่ได้ผู้อยู่ด้วยกัน เห็นใครประพฤติไม่ชอบธรรมอย่าง
ไรมีสิทธิที่จะตักเตือนได้ตามที่ปรากฏกันไว้ ในคราวออกพรรษา
ตามพระพุทธานุญาตที่มียกแล้ว หรือรายงานต่อประมุขสงฆ์ตาม
ลำดับขึ้นไป ถึงประมุขสงฆ์เพื่อให้สงฆ์รวมเป็นหมู่เดียวกัน และ
เป็นหมู่ของตนเองไม่ใช่ให้ผู้คิดเห็นชอบตามใจตนเองด้วย ไม่ยึด
หลักธรรมวินัย แยกหมู่แยกคณะตั้งขึ้นใหม่ เพราะการจัดทำด้วย
มุ่งเสรีภาพเฉพาะบุคคลหรือคณะที่คมกันขึ้นเอง อย่างเรื่องที่เกิด
ขึ้นในวัดนั้น ๆ หากสมควรไม่ งดทั้งหลายอยู่ในปกครองของคณะ
สงฆ์ ถ้าจัดการกันเองอย่างนั้นจะเป็นคณะหรือสงฆ์ที่เรียบร้อย
ไม่ได้ เพราะฉะนั้น จึงมีพระพุทธานุญาตในอธิกขณวินัย
สูตรว่า ยาวกัณเฑาะฏิกขเว ภิกขุ เวเต ภิกขุ เถรา รัตตัญญู
จิรปพฺพชิตา สงฺฆปริณายกา เต สกฺกวิสฺสนฺติ ครุวิสฺสนฺติ

มานะสุสนธิ ปุณฺณสุสนธิ เตสฺสจฺ โสตพฺพํ มณฺญิสฺสุสนธิ วฑฺฒติ เขว
 ภิกฺขเว ภิกฺขุโน ปาฏิกงฺขา โน ปริหานิ แปลว่าดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
 ท่านภิกษุเหล่าใดเป็นเถระ เป็นผู้ใหญ่ บวชนาน เป็นสังฆ
 บิฑาผู้ดูแลพระสงฆ์ เป็นสังฆปริณายก ผู้ปกครองคณะสงฆ์ภิกษุ
 จักสัการเคารพนับถือบูชาท่านภิกษุเหล่านั้น และจักสำคัญ
 ถ้อยคำที่จะพึงฟังของท่านอยู่ตราบใด พึงหวังความเจริญไม่มี
 ความเสื่อมอยู่ตราบนั้น ดังนี้พระพุทธภาษิตนี้ให้เห็นว่าการ
 บริหารคณะ แม้สังฆกรรมสำเร็จด้วยสงฆ์ก็ยังมีพระเถระผู้
 ใหญ่เป็นหลักที่เคารพนับถือ ในปฐมสังคายนา พระสงฆ์ ๕๐๐
 ก็มีพระมหากัสสปเถระเป็นประธานแม้สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์
 เมื่อโปรดให้พระสงฆ์เป็นใหญ่ในสังฆกรรม พระสงฆ์ยังทรง
 ดำรงในหน้าที่ สังฆบิฑาสังฆปริณายก สาธกด้วยบาลีว่า
 พุทฺธปฺปมฺโข ภิกฺขุ สงฺโข ภิกฺขุสงฺฆมฺปิพุทฺธเจาเป็นประมุข
 พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ก่อนโดยตามหลักนี้ พวกภิกษุ
 ผู้ก่อการจะลงล้างอำนาจเจ้าอาวาสเจ้าคณะตามลัทธิ ไม่ตัก
 เตือนและเสนอรายงานแก่ประมุขโดยลำดับดังกล่าวแล้ว แม้เป็น
 ด้วยเจ้าอาวาสเจ้าคณะประพฤติน่าชอกช้ำก็ตาม ก็เป็นอันไม่เคารพ
 นับถือประมุขสงฆ์ ยิ่งกว่านี้ยังมีทางที่จะให้สงฆ์แตกกันเป็นคณะ
 ซึ่งเป็นอาการแห่งสังฆเภท อนันตริยกรรม มีโทษอย่างหนัก

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ

๓๖๗

และควรได้รับนิคหะตามพระบัญญัติกรรมชั้นระ ด้วยตัตถนิย-
กรรมตัดจากสิทธิแห่งสงฆ์บางอย่าง หรือบัพพาทนียกรรม ชับ
เสียจากคณะ แต่ควรนเขธำไปด้วยความคะนองและรู้เท่าไม่
ถึงการ เจ้าอาวาสเจ้าคณะจงช้แรงให้ภิกษุเหล่านั้นรู้ดีกว่า
การปกครองคณะสงฆ์เหล่านั้นไม่ได้เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น คง
ดำเนินการตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองสงฆ์ และบัญญัติ
แห่งประชุมสงฆ์ตามที่ปฏิบัติมาอย่าให้ประพตฺิเช่นนี้อีกต่อไป ถ้า
ยังขึ้นประพตฺิจะต้องได้รับโทษ ตามข้อบัญญัติสำหรับดำเนิน
การดังนี้

๑. ภิกษุใดก่อการเพื่อจะทำลายสันติภาพแห่งคณะสงฆ์ใน
การบริหารกต ในการปรียตกต เป็นตัวการกต
เป็นสมัคพรพรรคพวกกต การทำของภิกษุนั้น จัดเป็น
การทำเพื่อทำลายพระศาสนา สมควรได้รับโทษ
อย่างหนัก ถ้าเกิดขึ้นในวัดหรือในคณะใดให้เจ้าอาวาส
หรือเจ้าคณะนั้นว่ากล่าว นิคหะด้วยวิธีเทียบตัตถนิย-
กรรม คือตัดจากสิทธิแห่งสงฆ์บางอย่าง อนุรูปแก่
โทษนั้น ถ้ายังไม่ระงับพึงบังคับให้สึกเสีย
๒. แม้ภิกษุอนจากน จำเลยถูกทัณฑกรรมหรือชั้ได้
จากวัด ถ้าชั้ขึ้นไม่ปฏิบัติตาม และไม่อุทธรณ์ก็ให้

เจ้าวาสหรือเจ้าคณะ บังคับ ให้สีก โดยขัดขืนคำสั่งนั้น
ชอบด้วยकारण

๓. ถ้าจำเลยถูกบังคับให้สีกน ยังต่อต้านไม่ปฏิบัติตาม
ให้เจ้าอาวาสหรือเจ้าคณะขออาญาให้ต่อเจ้าหน้าทีผู้
ปกครองฝ่ายบ้านเมืองในท้องถิ่นนั้น และสีกเรือเสีย
๔. ถ้าอรรถกถาของจำเลยผู้ถูกบังคับให้สีกได้รับวินิจฉัย
แล้วทบทวน ถ้าจำเลยยังต่อต้าน ไม่ปฏิบัติตาม
ให้เจ้าคณะแขวงหรือเจ้าคณะมณฑลอำนาจยกวานสีก-
เรือเสียตามข้อ ๓

ประกาศไว้ ณ วันที่ ๑ ตุลาคม พระพุทธศักราช ๒๔๗๕

กรมหลวงชินวราวุธ

(จากแถลงการณ์เจ้าคณะสงฆ์ภาคพิเศษ ประจำเดือน

ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๕)

การเปลี่ยนแปลงแก้ไขพระราชบัญญัติ

การเปลี่ยนแปลง แก้ไข พระราชบัญญัติลักษณะ ปกครอง
คณะสงฆ์ในสมัย สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้น มีบางเล็กน้อย
อาทิ เช่น

๑. พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมบทบัญญัติแห่งพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ในเรื่องพระราชทานวิสุงคามสีมา

๒. พระราชบัญญัติลักษณะการเกณฑ์ทหาร พ.ศ. ๒๔๗๕
มีเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่สำคัญบางมาตราคือ

- ก. มาตรา ๖ พระภิกษุในพระพุทธศาสนาที่มีสมณศักดิ์และที่เป็นเปรียญไม่ต้องเกณฑ์ทหาร
- ข. มาตรา ๗ ภิกษุสามเณรผู้บรรพชาด้วยภิกษุสามเณรฝ่ายปริยัติตามที่กระทรวงธรรมการ (ปัจจุบันกระทรวงศึกษาธิการ) เป็นผู้กำหนดชั้นบัญญัติไว้ในประเภทกองเกินอัตรา แต่ไม่ต้องเรียกเข้าประจำการ และไม่ระดมเข้าฝึกทหารในยามสงบศึก
- ค. มาตรา ๘ ภิกษุสามเณรที่บวชในพระพุทธศาสนาทั้งนิกายไทย ญวน งคการเรียกระดมในยามสงบศึก
- ง. มาตรา ๙ ถ้าภิกษุสามเณร เปรียญละ สมณเพศเมื่อใด ผู้ที่ละเพศสมณนั้นจะต้องขังจำคุกให้นายอำเภอประจำท้องที่ทราบ หรือถ้าภิกษุที่ไม่มีบรรดาศักดิ์หรือไม่ได้เป็นเปรียญ และ สามเณร เปรียญย้าย

อาราม พระภิกษุสามเณรที่ย้ายต้องขังเจตต่อนาย
อำเภอประจำท้องที่ให้ทราบ ถ้าผู้ทะเลาะสมณเพศหรือ
ย้ายอารามมีภูมิลำเนาตามมาตรา ๑ อยู่อำเภออื่นให้
นายอำเภอที่ได้รับความแจ้งนั้น บอกไปให้นายอำเภอ
ท้องที่ ที่เป็นภูมิลำเนาของผู้คนทราบด้วย ฯลฯ

จ. มาตรา ๑๖ ตามเงื่อนไขไม่ต้องมายังที่ว่าการ
อำเภอ แต่ให้นายอำเภอส่งเจ้าพนักงานไปไต่ถาม
รายนามที่เจ้าอาวาสหรือผู้ปกครองสำนักสงฆ์ แล้ว
ลงบัญชีไว้ในการเรียก ร้องให้ บรรดาผู้ชาย สัญชาติ
ไทยมายังที่ว่าการอำเภอ ฯลฯ และ

ฉ. มาตรา ๓๓ ภิกษุสามเณร เมื่อพ้น จากฐาน ที่ควรยก
เว้นแล้วปีใด เว้นแต่อายุครบสามสิบปีแล้วให้ปลด
เป็นกองหนุนคนที่เหมาะแก่อายุ ส่วนนั้นถ้าได้เป็น
ครูต่อกันไปครบ ๕ ปี นับแต่อายุ ๑๗ ปีเต็มแล้ว ไม่
ต้องเรียกเข้ากองประจำการอีก ฯลฯ

การเปลี่ยนแปลงในทางการปกครองคณะสงฆ์

หลังจากการเปลี่ยนแปลงการ ปกครอง ทาง บ้าน เมือง ใน
พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว ทางฝ่ายอาณาจักรได้ประกาศยุบมณฑลต่าง ๆ

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

๒๗๑

ลง คงให้จังหวัดต่าง ๆ แต่เดิมมาซึ่งขึ้นอยู่กับมณฑล มาขึ้นตรงต่อกระทรวงมหาดไทย ทางฝ่ายพุทธจักรจึงต้องเปลี่ยนแปลงอนุโลมตามเพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐ โดยจัดขึ้นใหม่เป็น ๔ คณะดังนี้

๑. คณะกลาง มีมณฑลขึ้น ๔ มณฑล เรียกว่า คณะ ๔ คือ คณะกรุงเทพ ฯ คณะมณฑลอยุธยา คณะมณฑลราชบุรี และคณะมณฑลปราจีนบุรี
๒. คณะเหนือ มีมณฑลขึ้น ๔ มณฑล คือ คณะมณฑลพิษณุโลก คณะมณฑลพยุหะ คณะมณฑลนครราชสีมา และคณะมณฑลอุดร
๓. คณะใต้ มีมณฑลขึ้น ๒ มณฑล คือ คณะมณฑลนครศรีธรรมราช และคณะมณฑลภูเก็ต
๔. คณะธรรมยุติกนิกาย คณะนี้ไม่มีมณฑลขึ้น พระสงฆ์ในคณะนี้อยู่ในที่ใด ๆ ก็ตาม ไม่ขึ้นแก่ผู้ปกครองถิ่นนั้น ๆ แต่มาขึ้นกับคณะของตนในกรุงเทพ ฯ โดยตรงทีเดียว

การทำกิจพระศาสนา

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ ได้ปฏิบัติกิจพระศาสนาในด้านต่าง ๆ มาตลอดเวลาเป็นต้นว่า ได้รับ

มอบให้ ทรงปฏิบัติหน้าที่แทนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสในบางคราว เป็นที่ไว้วางพระทัยของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ พระองค์น้อยมาก ดังที่ใต้ทรงบันทึกไว้ด้วยพระองค์เองว่า

“ พ.ศ. ๒๔๕๖ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าได้ทรงมอบให้ดูคณะกลางในกรุงเทพ ฯ ขึ้นใน ๖๑๖

พ.ศ. ๒๔๕๗ เสด็จมณฑลนครสวรรค์ ทรงมอบคณะธรรมยุติกาศูนย์กลาง ฯ

พ.ศ. ๒๔๕๘ เสด็จมณฑลราชบุรี ทรงมอบคณะธรรมยุติกาศูนย์กลางและหน้ามหาสังฆปริณายก ”

เกี่ยวกับงานด้านพระนิพนธ์ พระองค์ก็ทรงนิพนธ์หนังสือต่าง ๆ ไว้มากมายเรื่องและฉบับที่มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับกันมากก็คือทรงแปลมหานิบาตชาดก ทศชาติชาดก (เรื่องทศชาติที่มีภาพวาดที่พระหัตถ์ของ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ประกอบ) แบ่งออกเป็นสองเล่มจบ และแปลอย่างละเอียดพิสดารมาก นอกจากนั้นยังมีเรื่องปัญหาธรรมวินิจัย และทรงแปลสมณสาส์นพระเถรธรรมยุติกามีไปยังลังกาทวีป

เกี่ยวกับพระไตรปิฎก พระองค์ก็เป็นผู้ตรวจชำระด้วยพระองค์ในฉบับที่พิมพ์ ครองพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

รัชกาลที่ ๗ ทรงบริจาคพระราชทรัพย์พิมพ์ซ้ำจากแม่ฉบับพิมพ์เดิม ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้พิมพ์ฉบับอักษรไทยไว้ครั้งแรก เพื่อสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช (รัชกาลที่ ๖) ในคราวถวายพระเพลิงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ เป็นหนังสือแปลหน้ายกประมาณเล่มละ ๕๐๐ หน้ารวม ๔๕ เล่ม พระองค์ทรงรับเป็นภาระตรวจตรวจสอบเป็นอย่างดีโดยตลอดสำเร็จดังพระราชประสงค์

และเมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสสิ้นพระชนม์แล้ว ก็ทรงรับหน้าที่เป็นสถานายกมหามกุฏราชวิทยาลัยต่อมา และทรงปฏิบัติภารกิจเกี่ยวแก่มหามกุฏราชวิทยาลัยด้วยความเรียบร้อย และก้าวหน้าด้วยดีตลอดจนสิ้นพระชนม์

สำหรับพระอัยยาคยส่วนพระองค์นั้น มีพระทัยสุขุมเยือกเย็นและสงบ ทรงมีเมตตาและโอบอ้อมอารี แก่บรรดาศิษย์และผู้คบหาทั่ว ๆ ไป จึงเป็นที่เคารพนับถืออย่างจริงใจจากผู้ใกล้ชิด ท่านเจ้าคุณจุลคนิคร (วาสนิลประภา) กล่าวไว้ในคำนำหนังสือแถลงเรื่องทศชาติฉบับชินวรถึงพระอัยยาคยว่า

“ทรงปกครอง คณะ สงฆ มณ ทูลทว พระ ราช อาณา จักรสยามแต่วันที่ ๒๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๔ สอนองค์สมเด็จพระ

มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วัดบวรนิเวศวิหาร
เป็นต้นมา ในระหว่างการปกครองของพระองค์ ได้ยั้งความเจริญ
ให้บังเกิดแก่สงฆมณฑลใหญ่ยิ่งเป็นอเนกประการ ทรงบริหาร
คณะสงฆ์ด้วยพระพรหมวิหารธรรมเป็นเบื้องหน้า พระองค์ทรง
อุปถัมภ์ด้วยชาติวุฒิ พระวัยวุฒิ และพระคุณวุฒิ สมเกียรติ
คณะสงฆ์องค์สังฆปริณายกโดยสมบูรณ์ มีพระพักตร์
แจ่มใสเฝ้ามองด้วยพระเมตตากรุณา เป็นปกติในฐานะแห่งภิกษุ
ภาพ พระองค์ทรงเคร่งครัดต่อพระธรรมวินัยอย่างยอดเยี่ยม สม
เป็นทักษิณโดยปฎิภาหบุญเขตอันแท้จริง ของทายกทายิกาถ้วน
หน้าในฐานะพระอุปัชฌายาจารย์ให้อุปสมบทแก่กุลบุตร พระ
องค์ทรงฝึกฝนสังฆกิจอันเตวาลิก ให้เจริญรุ่งเรืองในวินัย
สัตตคุณ โดยกวตขันในฐานะเจ้าอาวาสครองวัด พระองค์
ได้ทรงฝึกหัดศิษยานุศิษย์ ภิษุตามเนรตลอดทรงแนะนำอุปาสก
อุปาสิกาให้กล้าหาญรื่อง ในสัมมาปฏิบัติเป็นอันดีในพระฐานะ
ทรงเป็นเจ้าคณะปกครองบริหารกิจการพระศาสนา ตลอดจน
ดำรงในพระอิศริยยศอันสูงศักดิ์ ตำแหน่งสังฆปริณายกก็ได้ทรงนำ
พระศาสนการตลอดสังฆมณฑล ให้ดำเนินหลักห่างจากอุปสรรค
หายนะวิกล ผ่านพ้นวิวัฒนาการภูมิจำเริญไพศาลตลอดนานาประเทศ
อันพระฐานะทรงปวงนี้ มิได้เป็นผลาเหตุร้ายพระหฤทัยให้ทรง

ประมาทขาดพระคุณธรรมอย่างไรเลย พระอัยยาคย์ของพระองค์
คงทรงมั่นคงสันติธรรมแท้ซอซอ เปิดเผยนำตักการบูชา ยังผู้
มิเคยเฝ้าเฉพาะพระพักตร์ ให้ปรารภนาเฝ้าฝ่าพระบาทชมบารมี
ขณะเฝ้าย่อมได้ประดีเยือกเย็นในใจ ดำรัสปฏิสันถาร แม้ทูลลาดับ
กลับไปแล้วก็เบิกบานมิวายระลึกถึงพระปฏิบัติ ประคองแห่ง
ธรรมาภรณ์ด้วยความเยือกเย็นผ่องใส บันดาลความร่มเย็นให้แก่
ผู้เฝ้าร้อนหิวกระหาย แม้จากไปแล้วก็ปรารภนาใครมาประสบอีก
คะเน พระคุณสมบัติและพระจริยปฏิบัติบางส่วนนี้ นับว่า
ไพบุลยตทงสวพระอิตตสมบัตจริยา ทงสวปรีทิตปฏิบัติ นับแต่
การทรงผนวชนวภูมิตราบเท่ำพระมหาเถรภูมิ มิได้บกพร่องคง
สมาเสมออย่างขณตลอดพระชนม์

ด้วยพระอัยยาคย์เยือกเย็นสงบและ ทรงพระเมตตา กรุณา
ของพระองค์คนมเืองเลาว่า ครวงหนง เมอ พระองค์เป็น สมเด็จพระ
สังฆราชเจ้าแล้ว มกจนิมนตทในพระบรมมหาราชวังทรงครองผ้า
เดินไปตามถนนในวัดจะออกไปทรงรถเนื่องในกจนิมนตนั้น เมื่อญ
เด็กศิษย์พระสาดนำลางถวยขามมาถกเบี่ยงทงพระองค์ โดยเด็ก
มิได้มองดูให้รอบคอบเสียก่อน แทนทพระองค์จะกรวเอกกับเด็ก
นั้น ท่านมิได้ตรัสอะไรเลยทรงเดินกลับกุฏิไปเปลี่ยนจีวรครอง
ใหม่

พอพระอาจารย์เด็กผู้หนึ่งทราบเรื่องจึงเรียก ไป ทำโทษ จะเขียนฐานเงินเลื้อยสาดนาล่างถว้ยขามไปเปี้ยกเปือนสมเด็เจ้าพระองค์ทรงห้ามไว้มิให้เขียนตเด็ก ตรัสว่า “มันไม่ได้เจตนาหรือกเป็นแต่เงินเลื้อยตามวิสัยเด็ก” แล้วทรง ตรัสสอน เด็กผู้หนึ่ง ว่า “คราวหลังทำอะไรให้รอบคอบ จะได้เป็นคนดีต่อไป” แล้วพระองค์ก็เสด็จไปเป็นปกติเหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น

ทำให้เด็กผู้หนึ่งสำนึกในพระเมตตากรุณาคุณ ถึง น้ำตาไหลลงกราบพระบาทขอพระอภัยโทษทตนาทำผิดด้วย ความเงินเลื้อยขามมิได้มีความรอบคอบเท่าที่ควร

นี้เป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นถึงพระขันติธรรมใน น้าพระทัยของพระองค์ทรงคุณธรรมอย่างสูงเลิศที่ใดทรง ถือ สาคเด็กผู้ตั้งอยู่ อยู่ในความประมาทขาดสติ เหตุนี้จึงเป็นทศเคารพรักของบรรดาสาธุศิษย์ทั้งหลาย ยิ่งอยู่ใกล้ซัดได้เห็นพระจริยคุณของพระองค์ ยิ่งบูชาเทิดทูนอย่างหาที่สุดมิได้

สิ้นพระชนม์

ถึงรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๗ พ.ศ. ๒๔๗๐ เดือนสิงหาคม สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ เริ่มทรงประชวรพระโรคหลอดโลหิตและ

สมเด็จพระ ๖ กรมหลวงชินวราลงกรณ

๓๖๓

พระทัยใหญ่มาหลายปีแล้วกลับกำเริบขึ้น การประชวรครั้งนี้
กับพระบงคนเบาเป็นโลหิต เนื่องจากการแตกของโลหิตที่แข็งและ
ชำรุดในกะเพาะบัสตวาระ คณะแพทยศาสตร์และศิริราชพยาบาล
ได้เฝ้าถวายการรักษาเป็นอย่างดี แต่ก็สุดความสามารถของนาย
แพทย์ เพราะอาการมีแต่ทรงกับทรุด ดังรายงานแพทย์ฉบับ
สุดท้ายดังนี้

(สำเนา)

คณะแพทยศาสตร์ และศิริราชพยาบาล

ข้าพเจ้าขอเสนอรายงาน พระอาการ ประชวร ของ สมเด็จพระ
พระสังฆราชเจ้า ต่อจากเวลา ๙.๓๐ น. วันนั้นดังต่อไปนี้ นาย
แพทย์เซ่ง ทองประเสริฐ ได้พาชนครีพันธ์เพื่อไปตรวจโลหิต
เกี่ยวกับการที่จะถวายโลหิต แต่ไม่สามารถที่จะเจาะโลหิตออก
ตรวจได้ เพราะหลอดโลหิตแฟบ พระกำลังอ่อนลงโดยลำดับ
และได้สิ้นพระชนม์เวลา ๑๐.๐๕ น.

(ลงนาม) อัมพันธ์ราพาณพิศาล

๒๕.๕.๘๐ (เวลา ๑๑.๑๕ น.)

ท่านเจ้าคุณจุลฉนิศร (วาส นิลประภาปัจจุบันเป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์) พระเถระผู้ใหญ่ที่อยู่ถวายการ พยาบาล พระองค์ท่านตลอดมา รายงานว่า

“แม้ในระยการประชวรพระโรค เนื่องด้วยเส่นพระโลหิต ในกระเพาะบ่งคนเบาพิการ ถึงทำให้ลงพระบ่งคนเบาเป็นพระโลหิตไถ่จะเสด็จดับขันธสนพระชนม์ก็ทรงมีพระสติสัมปชัญญะรู้พระองค์เป็นอันดีได้รับสั่งให้อ่านลายพระหัตถ์ปลงบริขาร และเพิ่มเติมให้สมบุรณยิ่งขึ้น ต่อที่ประชุมสงฆ์และรับสั่งยาให้ผู้ที่ยังสงสัยทูลถามเสียโดยเร็ว ต่อไปก็มีได้ทรงรับสั่งถึงกิจการอะไรอีก น่าจะทรงมนสิการในพระหฤทัยสภาวะธรรมโดยมั่นคง จึงเมื่อพลิกพระองค์ลงเบื้องขวาด้วยพระอาการสงบก็ได้เสด็จดับขันธสนพระชนม์ในพระอาการนั้น ณ วันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๔๘๐ เวลา ๑๐.๐๕ นาฬิกา ประจุบรรทมหลับเหมือนพระที่ปล้นเชือก้อยหรีดไปจะนั้น เป็นอันแสดงถึงนาพระหฤทัยที่ทรงประสมคานติผลแห่งสวาทธรรม เป็นที่น่าเลื่อมใสเหลือคณนา ทรงเป็นเจ้าอาวาสปกครองวัดราชบพิธ ๓๗ ปี ทรงดำรงตำแหน่งสถลสังฆปริณายก ๑๗ ปี ศิริรวมพระชนมายุ ๗๘ พรรษา ๕๘”

สมเด็จพระกรรมหลวงชินวรสิริวัฒน์

๓๗๕

รูป ขีรติ มัจฉาน นามโคตติ นขีรติ
ร่างกายของสัตว์ย่อยยับได้ แต่ชื่อและสกุลไม่ย่อยยับ

อันร่างกายตายเกิดเหมือนเช็ดหุ่น
ส่วนชื่อเสียงเกียรติคุณนั้นอยู่ได้
ไม่รู้สูญดับดับลงไป
สถิตในโลกาไปช้านาน

ดีหรือชั่วตัวตายหายไปแล้ว
แต่ชื่อแว่วอยู่ในภพภวนดังบริหาร
สร้างแต่ตมคณการุณการ
ถึงวายุปราณชื่อยังอยู่ไม่รู้เลือน ฯ

สมเด็จพระสังฆราช

(ติสฺสเทโว แพ)

วัดสุทัศน์เทพวราราม

องค์ที่ ๑๒

พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๓

สมเด็จพระสังฆราชวัดสุทัศน์เทพวราราม พระนามเดิมว่า
แพ พระนามฉายาว่า ติสฺสเทโว ประสูติในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ
ณ วันพุธ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง จุลศักราช ๑๒๑๘
ตรงกับวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๘๘ บิดาชื่อนรินทร์ มารดา
ชื่อนัน เป็นชาวสวนบางลำภูล่าง อำเภอลาดกระบัง จังหวัด
ธนบุรี มีพี่น้องรวมมารดาบิดาด้วยกันรวม ๗ คน คือ

๑. นางคล้าม
๒. สมเด็จพระสังฆราช (แพ)
๓. หลวงพุทธพันธ์พิทักษ์ (อยู่)
๔. นางทองคำ พงษ์ปาละ

๕. นางทองสุข

๖. นายชน

๗. นายใหญ่

เมื่อพระชนมายุได้ ๗ ขวบ ได้ไปศึกษาอักษรสมัยอยู่ที่วัดทองนพคุณ บิดาเลื่อมใสในสมเด็จพระวันรัตสมเด็จพระญาณสังวรญาณวิมลญาณมุนีเจ้าคณะสงฆ์ภาค ๓ ที่วัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร ครั้นพระชนมายุได้ ๑๓ ปี จึงพาไปถวายเป็นศิษย์สมเด็จพระวันรัตสมเด็จพระญาณสังวรญาณวิมลญาณมุนีเจ้าคณะสงฆ์ภาค ๓ ที่วัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร ท่านจึงได้บรรพชาเป็นสามเณร เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ แล้วกลับไปเล่าเรียนอยู่วัดทองนพคุณตามเดิม ได้ศึกษาพระปริยัติธรรมในสำนักพระอาจารย์โพธิ์วัดเศวตฉัตร

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อพระชนมายุได้ ๑๖ ปี สมเด็จพระวันรัตสมเด็จพระญาณสังวรญาณวิมลญาณมุนีเจ้าคณะสงฆ์ภาค ๓ ที่วัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร ได้โปรดให้ไปรับมาอยู่กับท่านทวดพระเชตุพน เพราะสมเด็จพระวันรัตสมเด็จพระญาณสังวรญาณวิมลญาณมุนีเจ้าคณะสงฆ์ภาค ๓ ได้เลื่อมใสในพระปริยัติธรรมกับสมเด็จพระวันรัตสมเด็จพระญาณสังวรญาณวิมลญาณมุนีเจ้าคณะสงฆ์ภาค ๓ นอกจากนั้นได้เล่าเรียนกับเสมียนตราสุขบ้าง พระโหราธิบดีสุขบ้าง พระอาจารย์โพธิ์บ้าง ได้เข้าแปลพระปริยัติธรรมเป็นครั้งแรกที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ เมื่อปีชวด พ.ศ. ๑๔๑๘ แต่แปลตกหาได้เป็นเปรียญในปีนั้นไม่

และในปีชวด พ.ศ. ๒๔๑๙ นั้นเอง อายุครบอุปสมบท
แต่สมเด็จพระวันรัตสมบุรณ์อาพาธ ต้องอยู่ประจำรักษาพยาบาล
จึงมิได้มีโอกาสอุปสมบท และเมื่อสมเด็จพระวันรัตสมบุรณ์ใกล้
ถึงมรณภาพนั้นท่านแนะนำให้ไปอยู่เป็นศิษย์สมเด็จพระวันรัตแดง
วัดสุทัศน์ แต่ครั้งยังเป็นพระเทพกวี ครั้นสมเด็จพระวันรัต
สมบุรณ์มรณภาพแล้ว จึงได้ไปถวายตัวเป็นศิษย์สมเด็จพระวันรัต
แดง แล้วไปอุปสมบทที่วัดเศวตฉัตรอันอยู่ใกล้บ้านและสำนัก
เรียนเดิม เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๒๒ สมเด็จพระวันรัตแดงเมื่อยัง
เป็นพระเทพกวี แล้วมาอยู่ทิวทัศน์กับสมเด็จพระวันรัตแดงต่อ
มา ในตอนนั้นได้เล่าเรียนกับสมเด็จพระวันรัตแดงเป็นพินและได้
ไปเรียนกับสมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐด้วย

เมื่อสมเด็จพระวันรัตแดงเลื่อนเป็น พระธรรมวโรดมได้ตั้ง
ให้ท่านเป็นพระครูใบฎีกา ในถานานุกรมตำแหน่งนั้น แล้วเลื่อน
เป็นพระครูวินัยธรโดยลำดับ เมื่อเป็นพระครูวินัยธรได้เข้าแปล
พระปริยัติธรรมเป็นครั้งที่ ๒ ที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์เมื่อปีมะเมีย
พ.ศ. ๒๔๒๕ ได้เป็นเปรียญ ๔ ประโยค ต่อมาถึงปีระกา พ.ศ.
๒๔๒๗ เข้าแปลพระปริยัติธรรมอีกเป็นครั้งที่ ๓ ที่พระอุโบสถวัด
พระศรีรัตนศาสดาราม แปลได้อีกประโยค ๑ รวมเป็น ๕ ประโยค

ถึงปีฉลู พ.ศ. ๒๔๒๓ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระ
ราชาคณะที่พระศรีสมโพธิ ถึงปีวอก พ.ศ. ๒๔๓๙ อันเป็นวันใน
รัชกาลแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครบหมื่นวัน
แห่งการเสวยราชย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนสมณศักดิ์
ขึ้นเสมอพระราชาคณะชั้นเทพในราชทินนามเดิม พระราชทานฉลิต
บัตรแจกประดับพลอย และเพิ่มนิตยภัตในคราวเดียวกันกับที่ได้
โปรดให้ พระธรรมวโรดมแสงวัดราชบูรณะ เป็นสมเด็จพระพุทธ-
โฆษาจารย์

ถึงปีจอ พ.ศ. ๒๔๔๑ ทรงตั้งเป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่ที่
พระเทพโมลี มีตำแหน่งที่ทรงตั้งดังนี้

ให้เลื่อนพระศรีสมโพธิเป็นพระเทพโมลี ตรีปิฎกธรา
มหารธรรมกถึกคณฤศร บวรสังฆารามคามวาสี สถิต ณ วัดสุ-
ทัศน์เทพวราราม ราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวง มีนิตยภัต
เดือน ๔ ตำดั่งกมมถานานุกถกควรตงถานานุกรมได้ ๔ รูป คือ

พระครูปลัด ๑

พระครูสังฆวิจิตร ๑

พระครูสมุทร ๑

พระครูใบฎีกา ๑

ต่อมาถึงปีชวด พ.ศ. ๒๔๔๓ โปรดให้เลื่อนเป็นที่พระ-
ธรรมโกศาจารย์มีสำเนาประกาศทรงตั้งดังนี้

อนึ่ง พระราชาคณะที่มีความรอบรู้ประพจน์ปริยัติธรรม
ปรากฏในสังฆมณฑล สมควรจะได้เลื่อนอิสริยยศในสมณศักดิ์และ
พระสงฆ์ซึ่งทรงสมณคุณควรจะเป็นพระครูอีกหลายรูป

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนพระเทพโมลีเป็น
พระธรรมโกศาจารย์ สุนทรญาณนายกตรีปิฎกมุนี มหาคณา-
ธิปัตย์สมณิศร บวรสังฆาราม คามวาสี สถิต ณ วัดสุทัศน์เทพ-
วราราม ราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวง มินตยภัตต์เลื่อน
ละ ๕ ตำแหน่ง มีถานศักดิ์ควรตั้งถาหรณนุกรมได้ ๖ รูปคือ

พระครูปลัด มินตยภัตราคาเตือนละ ๓

ตำแหน่ง ๑

พระครูวินัยธร ๑

พระครูธรรมธร ๑

พระครูสังฆพันธ์ ๑

พระครูสมุทร ๑

พระครูใบฎีกา ๑

สมเด็จพระสังฆราช

๓๘๕

ถึงข้าพระพุทธเจ้าสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ที่วัด
ปากน้ำ ๒ พระราชทานพระบัญชา ทรงเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระ
พรหมมุนี เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๕๕ มีสำเนาประกาศดังนี้

ศุภมัสดุ ฯลฯ (ลงวันอาทิตย์ ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๑๒ ปี
ชวด วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน รตนโกสินทรศก ๑๓๑)

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลฯ พระม
หารัชมังคลาจารย์ที่วัด ปากน้ำ ทรงพระราชนิพนธ์ว่าพระธรรมโกศาจารย์เจ้า
คณะมหาลาภคุณไสยศรีเป็นเปรียญทรงพระปริยัติธรรม มีปฏิบัติ
อันงาม นำให้เกิดความเลื่อมใสของพุทธบริษัททั่วไป ได้เป็น
การธำรงพระพุทธศาสนา เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสและเจ้าอาวาส ทำนุ
บำรุงวัดสุทัศน์เทพวรารามให้เจริญโดยลำดับมา บริหารรักษา
พระสงฆ์เรียบร้อยในฝ่ายปริยัติ ได้เป็นผู้จัดการเล่าเรียนพระ
ปริยัติธรรมในสำนักเรียนวัดสุทัศน์เทพวรารามอันเป็นสถานศึกษา
ใหญ่ตำบลหนึ่ง เมื่อถึงคราวสอบพระปริยัติธรรมในสนามหลวง
ได้เป็นกรรมการสอบด้วยรูปหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงหยั่งทราบคุณสมบัติของพระธรรมโกศาจารย์
มาแต่เดิม จึงได้ทรงยกย่องในตำแหน่งพิเศษพระราชทานตติ
ยบัตรแจกประดับพลอยให้สมพระเกียรติยศเสมอพระราชอาคันตุกะ

เทพ แต่ครั้งยังเป็นพระศรีสมโพธิ เมื่อครั้งจัดคณะสงฆ์ใน
มณฑลหัวเมือง ได้ทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่งเจ้าคณะมณฑล
นครไชยศรี ก็มาเฝ้าเห็นแก่พระพุทธศาสนา บริหารคณะมณฑล
มาด้วยความเรียบร้อยจนทุกวันนี้ ครั้นถึงแผ่นดินปัตยุบันทรง
สถาปนาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
เป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า เป็นประธานแห่งสงฆ์ทั่วพระราช
อาณาจักร พระธรรมโกศาจารย์ก็ได้เป็นกำลังของสมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอด้วยรูปหนึ่ง ในการบริหารคณะสงฆ์เมื่อคราวจัดคณะ
กลางในกรุงเทพฯ พระธรรมโกศาจารย์ได้รับตำแหน่งในหน้าที่
เป็นผู้รับตำแหน่งเจ้าคณะแขวงลำปาง จัดการปกครองให้เข้า
ระเบียบเป็นอันดี พระธรรมโกศาจารย์มอชยาศัยเห็นแก่พระพุทธ
ศาสนาเป็นภาระธุระในกรณีฉุกเฉินๆ โดยลำดับมาฉะนี้ในเวลา
นั้นมหาราชายุการจัดว่าเป็นผู้ใหญ่ และเป็นหลักอยู่รูปหนึ่งในคณะ
สงฆ์ สมควรจะสถาปนายกย่องให้ดำรงสมณศักดิ์สูงขึ้นไป จะ
ได้เป็นศรีแก่พระพุทธศาสนาจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
สถาปนาพระธรรมโกศาจารย์ เป็นพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่เจ้า
คณะรองมีนามจารึกในหิรัญบัฏว่า พระพรหมมุนี ศรีวิสุทธิ-
ญาณนายก ตรีปิฎกธรรมาลังการวิภูษิต มัชฌิมคณิศร บวร

สมเด็จพระสังฆราช

๓๘๗

สังฆการีคณาจารย์ สังฆนายก เจ้าคณะรองคณะกลาง สถิต
ณ วัดสุทัศน์ เทพวราราม ราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวง มี
นิตยภัตเดือนละ ๓๒ บาท มีถาหรณ์คฤหาสน์ถาหรณ์กรมได้
๘ รูป คือ

พระครูปลัดสุวัฒนพรหมจริยคุณ สม-
บุรณสมาจารวัตร มัชฌิมสังฆนายก อรัญ วาหาร มินิตยภัต

เดือนละ ๕ บาท ๑

พระครูวินัยธร ๑

พระครูธรรมธร ๑

พระครูพุทธพจน์ประกาศ ๑

พระครูธรรมศาสน์อุโฆษ ๑

พระครูสมุทร ๑

พระครูใบฎีกา ๑

ต่อมาถึงปีกุน พุทธศักราช ๒๔๖๒ ได้รับพระราชทาน
สุพรรณบัฏเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นสมเด็จพระพุทธปาพจนมุนี เมื่อวันที่
๑๕ กรกฎาคม มีสำเนาประกาศดังนี้

อนึ่ง ทรงพระราชดำริว่า พระพรหมมุนีเป็นพระมหาเถระ
ทรงพระไตรปิฎกธรรมและเป็นพหูสูตรรัตตัญญูตาชิตคุณ กอปรด้วย
อุสาหะวิริยะในสมณปฏิบัติ มีศีลาจารวัตรเป็นอันงาม นำความ
เชอถอเลื่อมใสให้เกิดแก่พุทธศาสนิกชนทั่วไป เป็นปฐในยศุ
ฐานียสูตรพุทธมุนี อยู่ในสังฆมณฑลรูปหนึ่ง ซึ่งมีความพิสดาร
อยู่ในประกาศสถาปนาตำแหน่งพระพรหมมุนีนั้นแล้ว บัดนี้เจริญ
ด้วยพรรษาชุกกาล และมั่นคงสมาธิในสัมมาจรีเป็นนิ
รันดร หมั่นเลือกเฟ้นหาสิ่งซึ่งเป็นแก่นสารแท้จริงในพระพุทธ
ศาสนา ด้วยวิจยารณญาณมิได้คลาดจาก เมื่อเห็นว่าเป็นทางถูก
ทางชอบก็ถือเอาเป็นสมณปฏิบัติ อัจฉริยพรหมจรรย์ ควรสักการ
บูชา และยกย่องฐานันดรศักดิ์ให้ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระราชา
คณะเฉลิมพระราชศรัทธา

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ดำรัสสั่งให้สถาปนาพระ
พรหมมุนีไว้ในตำแหน่งสมเด็จพระราชาคณะ เจ้าคณะใหญ่ฝ่าย
ธวัชวาสี มีราชทินนามตามที่จารึกในสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระ
พุทธมหารจารย์ อเนกสถานปรีชา สัปตวิสุทธิจริยาสมบัติ นิ
พัทธคุณ ศิริสุนทรพรตจาริก ธวัชญิกคณิศร สมณนิกรมหา
ปริณายก ตรีปิฎกโกศลวิมลศีลขันธ์สรรพสมณคุณ วิบุลยประ
สิทธิ์ บวรสังฆาราม คามวาสี ธวัชวาสี มหาสังฆนายก

สมเด็จพระสังฆราช

๓๘๕

สถิต ณ วัดสุทัศน์เทพวราราม ราชวรมหาวิหาร พระอาราม
หลวง เจ้าคณะใหญ่หนกลาง ศรัทธาธรรมได้ ๑๐ รูป
คณ

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์สมาจารย์ปริชาญาณ
จาริกอรัญญิกมณฑลสังฆนายก ปฎิภาณมร วัชิต ๑

พระครูวินัยธร ๑

พระครูธรรมธร ๑

พระครูศัพทสุนทร ๑

พระครูอมรโฆสิต ๑

พระครูวิจิตรสังฆการ ๑

พระครูวิจารณ์โกศล ๑

พระครูธรรมวัชิต ๑

พระครูสมุทร ๑

พระครูใบฎีกา ๑

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๗๒ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่
หัวรัชกาลที่ ๗ ได้ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระวันรัต มีตำแหน่ง
ประกาศดังนี้

ศุภมัสติ พระพุทธศาสนกาลเป็นอดีตกาล ๒๔๗๒ พรวรษา
ปัจจุบันสมัย สัปตมัสตัสส กุมภัพณัมาส จตุรวิงศสุรทิน
จันทรवार โดยกาลปริเขต

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกฯ พระปก-
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่าฐานันดรศักดิ์เจ้าคณะใหญ่หนใต้
อันเป็นตำแหน่งสำคัญในมหาเถรสมาคมยังว่างอยู่ สมควรจะยก
พระมหาเถรเจ้าผู้ถึงพร้อมด้วยสมณคุณชั้นสถิตในสมณศักดิ์ และ
สถาปนาสมณฐานันดรเจ้าคณะสงฆ์แทนที่สืบไป บัดนี้จวนกาล
ฉัตรมงคลอุดมสมัย ควรจะผดุงอิศริยยศพระมหาเถระไว้ให้บริ-
บูรณ์โดยอนุกรมตามตำแหน่ง เพื่อจะได้แบ่งภาระช่วยกันประกอบ
ศาสนกิจให้สำเร็จประโยชน์แก่บรรพชิตแลคฤหัสถ์ตามสมควร

ทรงพระราชดำริว่า สมเด็จพระพุทธมหาราชเจ้าคณะใหญ่
ฝ่ายอรัญวาสี ประกอบด้วยคุณธรรมอันโกศลวิมลปฏิภาณ
ญาณปรีชา ดำเนินในสัมมาปฏิบัติ ทรงสมณคุณพหุลกิจปรหิต-
จรรยา แจ้งอยู่ในประกาศสถาปนา เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายอรัญวา-
สี เมื่อพระพุทธศาสนายุกาล ๒๔๖๖ พรวรชานนแล้ว บัดนี้เจ้าเจริญ
ด้วยชนมายุกาลรัตตัญญูปภาพเป็นผู้ทราบประจักษ์แจ้งในธรรมนิยม
ประเพณีพุทธสงฆ์ทรงปวงแต่กาลนาน มีพรหมจริยาวัตรศีลสมาจารย์
เรียบง่ายสมบุรณบริสุทธิควรนับเป็นสุตพุทธมุนีศาสนาวีร มี

อภัยค้ำยหนักน้อมไปในทางพระพุทธศาสนาข้างยืนอยู่ในจารีตสมณ
วงศ์ เป็นหลักเป็นประธานสงฆ์คณะมหานิกายในปัจจุบัน ยากที่
จะมีผู้เสมอเหมือนทั้งตั้งอยู่ในตำแหน่งพระราชาคณะมานานถึง ๕๐
ปี สถิตในมหาเถรธรรมวราศีเป็นครุภาวนียสถานแห่งสงฆ์อัน
พิเศษ เป็นเหตุให้ถึงอุปทานิยธรรม สมควรเป็นที่กษัตริย์มหา
คณิศรราชารยราชาคณะผู้ใหญ่ ที่อัสริยคดียิ่งกว่าสมณนิกร
คามวาสีและธรรมาวาสีหนใดทั้งปวง

จึงมีพระบรมราชโองการ มา ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท ดำ
รัสสั่งให้สถาปนาสมเด็จพระพุฒาจารย์ เป็นสมเด็จพระราชาคณะ
ทักษิณคณาธิบดี มีพระราชทินนามจารึก ในพระสุพรรณบัฏว่า
สมเด็จพระวันรัตปรียัติพิพัฒนพงศ์ วิสุทธิสงฆปริณายก ตรีปิฎก
โกศล วิมลคัมภีรญาณสุนทร มหาทักษิณคณิศร บวรสังฆาราม
คามวาสี ธรรมาวาสี สถิต ณ วัดสุทัศน์เทพวราราม ราชวร
มหาวิหาร พระอารามหลวง เจ้าคณะใหญ่หนใต้ มีถาหรณ์
ศักดิ์ควรตั้งถาหรณ์นุกรมได้ ๓๐ รูป คือ

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์สุตาจารย์ ญาณโกศลสถล
คณิศรปิฎกธรรมรักษิต ๑

พระครูวินัยธร ๑

พระครูธรรมธร ๑

พระครูพรหมศร	พระครูคัสสว	๑
พระครูอมรศัพท	พระครูคัสสว	๑
พระครูธรรมศต		๑
พระครูพทธบาล		๑
พระครูสังฆกิจจารักษ์		๑
พระครูสมุห์		๑
พระครูใบฎีกา		๑

หลังจากที่ ได้รับพระสุพรรณบัฏเป็นสมเด็จพระวันรัตเจ้าคณะใหญ่หนใต้แต่ พ.ศ. ๒๔๗๒ มาได้ปกครองคณะสงฆ์ให้เจริญเรียบร้อยก้าวหน้ามาโดยลำดับมิได้ระส่ำระสาย เป็นไปในทางวิวัฒนาการ ผู้อยู่ในบังคับบัญชาได้รับความสุขสำราญชื่นชมยินดี ความคิดขัดแย้งจะมีกระบังได้ด้วยความสุจริตปรียา เป็นที่พำนักปรึกษาของเจ้าคณะซึ่งมีขอความข้องใจในการบริหาร ข้างงานนโยบายการบริหารคณะสงฆ์ โดยสันติวิธีเป็นที่นิยมยินดีของพุทธบริษัททั่วไป

การปกครองคณะสงฆ์รวมในจังหวัดพระนคร นั้นเจาตงแต่แรกเริ่มจัดระเบียบเข้าสู่ระบอบใหม่ในทำนองการคณะแขวง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าคณะแขวงดำรงตำแหน่งแต่เดิมมา ครังก่อนเรียกว่าแขวงลำเพ็ง ครังยุคต่อมาจึงเปลี่ยนเป็นแขวงคณะ

นอกจังหวัดพระนคร ในคราวที่ฝ่ายอาณาจักรโอนอำเภอพระโขนง
มาขึ้นจังหวัดพระนครก็๔๗ ในคราวที่ฝ่ายอาณาจักรยุบฐานะ
จังหวัดมีนบุรี อำเภอต่าง ๆ ในจังหวัดนั้น คืออำเภอมีนบุรี
อำเภอบางกะปิ อำเภอลาดกระบัง อำเภอหนองจอก ก็โอน
มาขึ้นในจังหวัดพระนคร การคณะสงฆ์ในอำเภอนั้น ๆ ทั้งหมด
ก็โอนมาขึ้นกับคณะแขวงนอก จังหวัดพระนคร ต้องเพิ่มภาระ
ในการปกครองขึ้นอีกมาก กระนั้นก็๔๘ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐
ให้เรียบร้อยเจริญคดีเป็นลำดับมาในด้านการศึกษา ก็ได้เพาะปลูก
ภิกษุสามเณรให้เกิดอุปสาทะนิยมโดยแนะนำให้เกิดอุปสาทะในการ
เรียนการสอน เพื่อการศึกษาแพร่หลายได้ จึงได้ขอให้ทางการเปิด
สถานที่ทำการสอบความรู้ นักธรรมชั้น เป็นประจำ ในอำเภอนั้น ๆ
จนเป็นปึกแผ่นแน่นหนาถาวรมาจนถึงยุคนี้ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๙ เมื่อ
ตำแหน่งปลัดแขวงในพระนครว่างลง สมเด็จพระสังฆราชเจ้า
กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์มหาราชพิธิ จึงได้มีพระบัญชาให้ย้าย
ท่านเข้ามาเป็นปลัดแขวงในพระนคร และท่านก็ได้ปฏิบัติหน้าที่
ได้เรียบร้อยตลอดมา

ในส่วนพระปริยัติธรรมท่านได้รับหน้าที่เป็นแม่กองสนาม-
หลวงฝ่ายบาลีทำการสอบความรู้พระปริยัติธรรมพระภิกษุสามเณร
ในพระราชอาณาจักรตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๑-๒๔๗๔ รวม ๔ ปี การ

ปฏิบัติหน้าที่ในส่วนเป็นแม่กองนี้ ดำเนินไปโดยความเรียบร้อย เป็นลำดับมามิได้มีความบกพร่องแต่ประการใด

ในส่วนมหาเถรสมาคมนั้นแล้ว ก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการด้วยรูปหนึ่งตั้งแต่เดิมมา ได้ปฏิบัติการให้เป็นไปตามหน้าที่ในฐานะแห่งกรรมการเป็น อันดีเสมอต้นเสมอปลายมิ ได้มีข้อบกพร่อง อุดมคติเป็นไปในทำนองเยี่ยงยสีการวาท มุ่งหมายเป็นสำคัญก็คือ ถิ่อมติส่วนรวมโดยสมานฉันท์ไม่ว่าใครอยู่ด้วยสามัคคี เพราะยึด อุดมคติเช่นนี้จึงทำให้ท่านเป็นที่เคารพในมหาเถรสมาคม กอปร ทั่วทั้งท่านสมบูรณด้วยคุณวุฒิและวัยวุฒิเป็นที่สุด ในมหาเถรสมา- คม จึงเป็นทนายมนบถอยู่ในฐานะเป็นประมุขสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย และในคณะมหานิกายนั้นไซ้ เมื่อเกิดมีอุปสรรคอันใดเข้ามาขัดขวาง ก็ได้อาศัยท่านเป็นหลักที่ปรึกษาหาทางที่จะหลีกเลี่ยงให้ สันติวิธีมิ ได้ทอดทิ้งและเห็นแก่ความเหนื่อยยาก ทั้ง ๆ ที่ทรง พระชราภาพมากแล้ว หากจะปลัดพระองค์ออกไปสู่ขแห่งความ สงบเฉพาะพระองค์แล้ว ก็จะเป็นเช็กภาวสุขได้อย่างสมบูรณ์แห่ง จิตใจและสังขาร แต่พระองค์หาได้คิดเช่นนั้น ได้ทรงเห็นแก่ พระศาสนา และ ความ ร่มเย็น ของ ผู้ปฏิบัติ ธรรม อันยึด พระธรรม คำสอนของพระพุทธองค์เป็นสรณะ และเพื่อยืนยาวมั่นคงแห่ง พระพุทธศาสนาอันเป็นหลักของประชาชนชาวไทยทั้งมวล มิได้

ทรงถือเอาความชราภาพมาเป็นสิ่งกีดขวางการพระศาสนา ปฏิ-
ปทาและคุณูปการของท่านเพียบพร้อมด้วยศาสนกิจดังกล่าวมา
แล้ว จึงเป็นมูลฐานปณิธานเป็นมิ่งขวัญของคณะสงฆ์ทั่วไป

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๗๑ รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันท-
มหิดล รัชกาลที่ ๗ เมื่อสมเด็จพระสังฆราชเจ้าอัครราชูปถัมภ์
พระชนม์มงคล ประจวบกับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากยุโรป
เข้ามาเยี่ยมพระนคร ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนา
เป็นสมเด็จพระสังฆราช พระราชทานตาลปัตรแกว่งประจำตำแหน่ง
ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และประกาศตั้งใน
ราชกิจจานุเบกษาปรากฏในลำดับต่อไปนี้

ประกาศสถาปนา

สมเด็จพระวันรัต ขึ้นเป็น สมเด็จพระสังฆราช

โดยที่พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์สมเด็จพระ
สังฆราชเจ้า ซึ่งดำรงตำแหน่งสถลสังฆปริณายก ประชานา
ธิปัตย์สมเด็จพระชนม์มงคลดับไปเสียแล้ว เป็นการสมควรที่จะ
สถาปนาสมเด็จพระสังฆราชขึ้นสนองพระองค์ต่อไป

และโดยที่สมเด็จพระวันรัต วัดสุทัศน์เทพวรารามเจ้าคณะ
ใหญ่หนใต้มีคุณูปการในทางศาสนกิจ สมควรจะดำรงตำแหน่ง
พระสังฆราชได้

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในพระปรมาภิไธย สม-
เด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จึงให้ประกาศสถาปนาสมเด็จพระวันรัต
เป็นสมเด็จพระสังฆราช ดำรงตำแหน่งสถลสถปรีณายก ประ-
ธานาธิบดีสงฆมณฑลทั่วพระราชอาณาจักรสืบไป

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๗๑
ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

พ.อ. พหลพลพยุหเสนา

นายกรัฐมนตรี

ต่อมาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลทรงแสดงพระองค์
เป็นพุทธมามกต่อประมุขสงฆ์ มีองค์สมเด็จพระสังฆราชเป็นประ-
ธาน ครั้นถึงสมัยมงคลกาลเฉลิมพระชนมพรรษา เมื่อวันที่ ๑๙
กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๒ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราช-
ทานพระสุพรรณบัฏตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ที่พระที่นั่ง
อมรินทรวินิจฉัย มีคำประกาศดังต่อไปนี้

ประกาศสถาปนาสมณศักดิ์

ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ อานันทมหิดล

สมเด็จพระสังฆราช

๓๕๗

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ (ตามประกาศประธานสภาผู้
แทนราษฎรลงวันที่ ๔ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๘๐)

อาทิตยทิพยอาภา

พลเอก เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน

โดยที่เห็นว่าสมเด็จพระสังฆราช ทรงสมบุรณ์ด้วยคุณ
ธรรมอันเอกประการ อาทิจาเรญพรพรหมญาณ รัตตัญญูมหาเถร
ธรรม สุขุมคัมภีรญาณ ปริภาณปรีชาสามารถ ถึงพร้อมด้วย
สมณคุณพรหมจริยวัตรศีลสมาจารยบบริสุทธิประกอบพุทธศาสนกิจ
เป็นทิศทางทิศประโยชน์อันไพศาลแก่พุทธบริษัท มีคุณสมบัติเป็น
เอกนั้ย ดังปรากฏเกียรติคุณตามประกาศสถาปนาเป็นสมเด็จพระ
พระวันรัตเจ้าคณะใหญ่หนใต้ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๗๒ แล้วนั้น
ครั้นต่อมากยิ่งเจริญด้วย อุตสาหวิริยคุณ สามารถ ประกอบการ
ศาสนกิจให้เจริญรุ่งเรืองเป็นลำดับมา ได้รับการปกครองคณะ
สงฆ์โดยดำรงตำแหน่งเจ้าคณะแขวงนอก จังหวัดพระนคร และ
ปลัดคณะแขวงใน จังหวัดพระนคร บริหารคณะสงฆ์ ในการ
ปกครองโดยเรียบร้อยวิวัฒนาการ ทั้งในการศึกษาและพระปริ
ยัติธรรมก็ได้จัดการให้เจริญรุ่งเรืองเป็นปึกแผ่นถาวรด้วยสุขุมปรี
ชาญาณมีนโยบายบริหารด้วยสันติวิธี เป็นที่นิยมยินดีของพุทธ

ศาสนิกชนทั่วไป ได้ดำรงตำแหน่งกรรมการในมหาเถรสมาคมก็
ปฏิบัติการในหน้าที่ลุล่วงไปด้วยดีมีบกพร่อง โดยอุตมคติเป็นไป
ในทำนองเยี่ยงยศิกา เป็นที่เคารพในมหาเถรสมาคมประกอบทั้ง
สมบูรณด้วยวิญญูติเป็นที่สุดในมหาเถรสมาคม จึงเป็นที่นิยมชม
ชื่นทั้งในฐานะที่เป็นพระมหาเถระ และเป็นประมุขสงฆ์คณะมหา
นิคาย ด้วยคุณูปการในทางศาสนิกอันยิ่งใหญ่เช่นนี้จึงได้สถา
ปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช ดำรงตำแหน่งสถลสงฆ์ปริณายก
ประธานาธิบดีสงฆ์มหาลทวารวราณาจักร เมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน
ฉักราช พุทธศักราช ๒๔๗๑

เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลได้ประกอบพิธีถวาย
พระองค์เป็นพุทธมามกก็ได้ทรงเป็นพุทธมามาจารย์ และถวาย
โองาทเป็นเครื่องเจริญศรัทธาประกาศเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา
บัดนี้จวนมงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา สมควรสถาปนาสมณ
ฐานันดรศักดิ์ให้เต็มตามราชประเพณี เป็นศรีปรากฏเกียรติยศ
เกียรติคุณสืบไป

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในพระปรมาภิไธย สม
เด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงให้เฉลิมพระนามสมเด็จพระสังฆราชตาม
ที่จารึกในสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สุขุม
วิธานธำรง สถลสงฆ์ปริณายก ตรีปิฎกกลากุสโลภาส อานันท

มหาเถรสมาคม พุทธมามกาจารย์ ตีสรุทเทวาทิธานสังฆวิสุต ปวงนุ-
 ทมโศภณ วิมลศีลสมาจารวัตร พุทธศาสนิกบริษัทคารวสถาน
 วิจิตรปฏิภาณพัฒนคุณ อุดลคัมภีรญาณสุนทร บวรสังฆาราม
 คามวาสี อรัญวาสี เสด็จสถิต ณ วัดสุทัศน์เทพวราราม
 ราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวงมีถาบันนุคักถิ์ ควรตั้งถาบันนา-
 นุกรมได้ ๑๕ รูป คือ

พระครูมหาคนานุชฌิตถิ์ ตั้งขอติสรียาลังการ วิจารณ-
 โภสธ วิมลสังฆนายก ปฎักขรรมรักขิต พระครูปลัดชวา ๑

พระครูจุลคนานุสาสน์วิจารโณภาสภาคยคุณ สุนทรสัง-
 ฆานุคคตติ วิสุทธิตังฆนายก ปฎักขรรมรักขิต พระครูปลัดชัย ๑

พระครูธรรมกถาสุนทร ๑

พระครูวินัยกรณโศภณ ๑

พระครูพรหมวิหาร พระครูปริตร ๑

พระครูญาณวิสุทธิ พระครูปริตร ๑

พระครูวินัยธร ๑

พระครูธรรมธร ๑

พระครูวิมลธรรมาณ พระครูคัสสว ๑

พระครูพิศาลสรคณ พระครูคัสสว ๑

พระครูพิบูลบรรณวัตร ๑

พระครูพิพัฒน์บวรณิก	๑
พระครูสังฆบริหาร	๑
พระครูสมุห์	๑
พระครูใบฎีกา	๑

ขออาราธนาพระคุณได้รับพระราชทานเลื่อนสมณฐานันดร
อิสริยยศในครุ^{นี้} งามรับอรรถพระพุทธานุศาสนเป็นภาระสั่งสอนช่วย
ระงับอธิกรณ์ และอนุเคราะห์พระภิกษุสามเณรในคณะและใน
พระอาราม ตามสมควรแก่กำลังและอิสริยยศที่พระราชทาน
และขอจงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสิริ-
สวัสดิ์จรัฏฐิ สุตติวิรุฬหิไพบุญย์ในพระพุทธานุศาสนาทอด

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๔ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๘๒
เป็นปีที่ ๖ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

พิบูลสงคราม

นายกรัฐมนตรี

เจ้าพนักงานได้เชิญพระสุพรรณบัฏ ไปส่งที่วัด สุกตน์เทพ-
วรารามเมื่อวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๒ เวลา ๑๔ นาฬิกา มี
พระสงฆ์ ๘๐ รูป ขันมณฑล คณา พร้อม กับยก เสวตรฉัตร แล้ว โปรด

เกล้าฯ ให้มีการสมโภชพระสุพรรณบัฏในวันนั้น เวลา ๑๗ นาฬิกา พระสงฆ์ ๑๐ รูปเจริญพระพุทธมนต์ในพระอุโบสถรุ่งขึ้นวันที่ ๒๙ กันยายน เวลา ๑๑ นาฬิกาพระสงฆ์รับพระราชทานฉันอาหารบิณฑบาต แล้วเจ้าพนักงานตั้งบายศรีและแฉ่นเวียนเทียนสมโภชพระสุพรรณบัฏแล้วเป็นเสร็จการ

จำเดิมแต่พระองค์ท่านได้ ดำรงตำแหน่งสกลสังฆปริณายกสืบสนองพระองค์จากพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณสมเด็จพะสังฆราชเจ้า วัดราชบพิธเป็นต้นมา แม้จะทรงพระชราภาพแล้วก็ตาม ก็ยังความเจริญรุ่งเรืองเป็นสุขให้บังเกิดแก่สังฆมณฑลเป็นอเนกประการ โดยที่ทรงพระปรีชาญาณอันสุขุมคัมภีรภาพ ในศาสตร์นโยบายวิธี เมื่อทรงเห็นว่าจะไม่สามารถปกครองสังฆมณฑลให้สัมฤทธิ์ผลได้ดังพระราชประสงค์ จึงทรงพระกรุณาตั้งคณะบัญชาการคณะสงฆ์ แทนพระองค์ ๕ คนคนหนึ่ง เพื่อดำเนินศาสนกิจให้ลุล่วงไปด้วยความสวัสดิ์ตลอดมา จวบจนเมื่อวันที่ ๑๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๘๔ รัฐบาลได้ประกาศ พ.ร.บ. คณะสงฆ์ออกใช้เป็นกฎหมาย เพื่อประสานนโยบายฝ่ายพุทธจักรกับอาณาจักรให้อนุรูปกัน ในฐานะแห่งพระองค์ดำรงตำแหน่งสกลสังฆปริณายกในระบอบใหม่

พระกริ่งวัดสุทัศน์

พระกริ่งวัดสุทัศน์นั้น ปรากฏว่าชื่อเสียงทรงคุณวิเศษ
หลายประการ มีผู้นิยมกับถือกันมาก ยิ่งในปัจจุบันนี้ยิ่งหายาก
เพราะสมเด็จพระสังฆราช (แพ) ท่านทรงสร้างไว้จำนวนไม่มาก
นัก กล่าวกันว่าสาเหตุที่ทรงสร้างพระกริ่งนั้น เนื่องมาจาก
เมื่อสมัยที่ท่านอยู่กับสมเด็จพระวันรัต แแดง พระอุปัชฌายะ
ครองหน้สมเด็จพระวันรัต แแดง อาพาธเป็นอหิวาตกโรค สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งขณะนั้นดำรง
ตำแหน่งสังฆปริณายกเสด็จมาเยี่ยม เมื่อทอดพระเนตรเห็น
อาการที่อาพาธ จึงตรัสเลาว่า เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ซึ่งเป็นพระอุปัชฌายะของพระ
องค์นั้น เคยรักษาผู้ป่วยที่เป็นอหิวาตกโรคให้หายได้ ด้วยการ
อาราธนาพระกริ่งลงในน้ำ ทำเป็นน้ำพระพุทธมนต์ แล้วโปรด
ให้น้ำนั้นแก้อุป่วยดื่ม ปรากฏว่าหายซึ่งสมัยนั้นไม่มียารักษา
อหิวาตกโรคได้ผลแน่นอนเหมือนปัจจุบัน เมื่อตรัสอย่างนั้นแล้ว
ก็อาราธนาพระกริ่งลงในน้ำ ท่าน้ำพระพุทธมนต์ประทานแก่
สมเด็จพระวันรัต แแดง เมื่อสมเด็จพระวันรัต แแดง ดื่มน้ำนั้น
แล้วก็หายอาพาธเป็นปกติ

ตั้งแต่สมเด็จพระสังฆราชองค์นี้ ได้ทอดพระเนตรเห็นคุณ
วิเศษอันน่าอัศจรรย์ของพระกริ่งในขณะนั้นด้วยแล้ว จึงเกิด
ความสนพระทัย จากนั้นมากทรงศึกษาค้นคว้าว่า จะสร้าง
พระกริ่งเรื่อยมาจนได้พบตำราสร้างพระกริ่งจากสมเด็จพระพุฒา-
จารย์ (มา วัดจักรวรรดิ) สมัยเมื่อสมเด็จพระองค์นี้
ยังมีสมณศักดิ์พระมณฑลพิทยมุนี และกล่าวกันว่าตำราอันคือ
ตำราของสมเด็จพระวันรัตวัดป่าแก้ว สมัยกรุงศรีอยุธยาและเป็น
ตำราเดียวกับพระกริ่งชัยวัฒน์หรือพระกริ่งปรมา ดังกล่าวแล้ว
ในประวัติของท่าน (กรมพระปรมาภิไธยโนรธ) และตำรา
นั้นได้เป็นมรดกตกทอดไปยังสมเด็จพระพุฒาจารย์ (มา) แล้วตก
ทอดมายังสมเด็จพระสังฆราชแพอีกทอดหนึ่ง

เมื่อศึกษาค้นคว้าด้วยความสนพระทัย เพราะความ
มหัศจรรย์ในอภินิหารของพระกริ่ง จนมีความรู้เชี่ยวชาญในการ
สร้างจนเจนจบ เมื่อจะมีการสร้างพระกริ่งชนวงใด พระองค์
จะถูกขอร้องให้เป็นผู้ชี้แจง การสร้างและการหล่อในฐานะ
ประธานการหล่อเสมอมา ถึง พ.ศ. ๒๔๔๑ ขณะดำรงสมณ-
ศักดิ์เป็นพระเทพโมลี จึงได้สร้างตนเองเป็นครั้งแรกเพียง ๘ องค์
และใช้วัตถุตามตำรับที่เรียกว่า นวโลหะสร้างเนื้อพระมีศักดิ์สิทธิ์
จากนันททรงสร้างพระกริ่งเรื่อยมาถึงวันคล้ายวันเกิด ต่อมาเมื่อ

มีสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระวันรัตแล้ว จึงได้สร้างพระกริ่งเนอ
นวโลหะขึ้นเป็นสักขีพยานข้างแดง ๖๙ องค์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒
สร้างตามแบบหนองแสงขนาดใหญ่ พระอาจารย์อินทร์เป็นผู้
หล่อทวดคอกหมู พระกริ่งแบบนี้ได้สร้างเป็นครั้งสุดท้ายมีจำนวน
๔๖๔ องค์ เมื่อทรงสร้างพระกริ่งรุ่นนี้แล้วทรงมอบตำราการ
สร้างให้แก่ศิษย์ที่ใกล้ชิดต่อไป

พระกริ่งของสมเด็จพระสังฆราชแพนี้ เรียกกันทั่วไปว่า
พระกริ่งวัดสุทัศน์ กล่าวกันว่าทรงคุณวิเศษศักดิ์สิทธิ์มาก เป็น
ที่นิยมนับถือกันทั่วไป แต่พระองค์เองมิได้ตรัสอธิบายว่ามีอภินิ
หารในทางใดบ้าง นอกจากตรัสว่าเป็นของดี เป็นสิริมงคลแก่ผู้
มีไว้เคารพบูชา ว่ากันว่าในทางคุ้มครองป้องกันอันตรายวิเศษนัก

การบริหารคณะสงฆ์

ถึง พ.ศ. ๒๔๗๔ ได้มีพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ปกครองออก
ใหม่ฉบับหนึ่ง เป็นพระราชบัญญัติคณะสงฆ์จะจัดสรรการปกครอง
ให้เข้ารูปการณสมัยใหม่ และสอดคล้องกับการบริหารทางอาณานิ
จักร พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับนี้นับว่าสำคัญมาก เพราะ
สถาปนาพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ มีหลักการใหม่ ๆ
เพิ่มเข้ามาอีกหลายอย่างมีทั้งหมด ๖๐ มาตรา แบ่งเป็นหมวดได้

๘ หมวด ประกาศใช้เมื่อวันที่ ๑๕ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๗๕
มีหลักการที่สำคัญ ดังนี้

บททั่วไป ว่าด้วยพระราชบัญญัติ วันประกาศใช้ยก
เลิกกฎหมายและข้อบังคับที่ขัดกับ พ.ร.บ. น
และให้รัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการ มีอำ
นาจรักษา และออกกฎกระทรวง เพื่อให้
ปฏิบัติการตาม พ.ร.บ. น

หมวดที่ ๑ ว่าด้วยเรื่องสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งเป็น
เรื่องพระมหากษัตริย์ทรงสถาปนา สมเด็จพระ
สังฆราช ทรงดำรงตำแหน่งสถลสังฆ
ปรินายก และทรงบัญชาการคณะสังฆสภา
ทรงบริหารคณะสงฆ์ทางสังฆมนตรี ทรงวิ
นิจฉัยอธิกรณ์ทางคณะวินัยธร ถ้าไม่มีสม
เด็จพระสังฆราช หรือไม่ทรงสามารถปฏิบัติ
การได้ชั่วคราว ก็เป็นหน้าที่ของสังฆนายก
หรือสังฆมนตรีทำหน้าที่บัญชาการคณะสงฆ์
แทน

หมวดที่ ๒ ว่าด้วยสังฆสภา ซึ่งประกอบไปด้วยสมาชิก
มีจำนวนไม่เกิน ๔๕ รูป ผู้ที่จะเป็นสมาชิก

สังฆสภาได้ ต้องเป็นพระเถระชั้นธรรมชน-
ไป เป็นพระคณาจารย์เอก และพระเปรียญ
เอกโดยพิจารณาจากสมณศักดิ์สูงลงมา ถ้า
เสมอกันให้พิจารณาอาวุโส มีประธานสังฆ-
สภา ๑ รูป รองประธาน ๑ หรือหลายรูป
ก็ได้ ฯลฯ การประชุมทุกคราวต้องมีสมาชิก
ไม่ต่ำกว่ากึ่งหนึ่ง จึงจัดว่าเป็นองค์ประชุม
สังฆสมาชิกสิ้นสุดลงเมื่อตาย ลาออก พ้น
จากความเป็นภิกษุ สังฆสภาวินิจฉัยให้ออก
โดยคะแนนเสียงเกินกว่า ๒ ใน ๓ ของสมา-
ชิกที่ประชุม ฯลฯ

หมวดที่ ๓ ว่าด้วยสังฆมนตรี ซึ่งมีสังฆนายก ๑ รูป
สังฆมนตรีไม่เกิน ๘ รูป นอกนั้นจะเลือก
จากพระผู้ทรงความรู้ความชำนาญเป็นพิเศษ
สังฆนายกรับผิดชอบในการบริหารคณะสังฆ
สังฆมนตรีสิ้นสุดลง เพราะครบกำหนด ๕ ปี
ถึงมรณภาพ ลาออก พ้นจากความเป็นภิกษุ
และรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการ ถวาย
ความเห็นให้ลาออก แบ่งหน้าที่บริหารออก

เป็น ๔ องค์การคือ องค์การปกครอง องค์การ
ศึกษา องค์การเผยแผ่ และองค์การสาธิต
การปฏิบัติ มีสังฆมนตรีว่าการ และผู้ช่วยแต่ละ
องค์การ ส่วนภูมิภาคแบ่งออกเป็นภาค มี
เจ้าคณะตรวจการภาค

หมวดที่ ๔ ว่าด้วยวัด คือการสร้าง การยุบ การโอน
การย้าย การยุบและการรวมเจ้าอาวาส
และอำนาจหน้าที่

หมวดที่ ๕ ว่าด้วยศาสนสมบัติ คือศาสนสมบัติกลาง
ศาสนสมบัติของวัด การดูแลรักษาและการ
จัดการ

หมวดที่ ๖ ว่าด้วยคณะวินัยธร คือการพิจารณาวินัย
และอำนาจหน้าที่

หมวดที่ ๗ ว่าด้วยกำหนดโทษ ผู้ไม่ได้บรรพชาอุปสม
บถแต่งกายเลียนแบบ ผู้ต้องปาราชิกแล้วไม่
ยอมสึก หมดสิทธิอุปสมบทแต่ปีติบงอำพรวง
มาอุปสมบท ต้องอธิกรณ์ถึงที่สุด ทาง
การให้สึกแล้วไม่สึก ผู้ใส่ความสงฆ์ไทยและ
ไว้วางใจผู้ทุจริต

หมวดที่ ๘ เบ็ดเตล็ดกำหนดให้พระภิกษุ ผู้ดำรงตำแหน่งตามพระราชบัญญัติเป็นเจ้าพนักงาน ตามกฎหมายอาญา การปกครองคณะสงฆ์อื่น นอกจากคณะสงฆ์ไทย ให้เป็นไปตามกฎกระทรวง กรมการศาสนาทำหน้าที่เลขาธิการ สังฆสภา และสำนักงานเลขาธิการสังฆมนตรี

บทเฉพาะกาล กำหนดไว้ ๘ ปี สำหรับสังคายนาพระธรรมวินัยให้ครบถ้วนระหว่างนี้ งดออกสังฆานตกติกาสังฆ์ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช กฎกระทรวง ระเบียบใด อันจะบังคับให้ต้องเปลี่ยนลัทธิ นิยมอันใดนับถือ และปฏิบัติ กันมาช้านาน ฯ

คำแถลงการณ์เรื่องพระราชบัญญัติคณะสงฆ์

เมื่อได้ออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๗๔ ฉบับแก้ไขแล้วรัฐบาลได้ออกแถลงการณ์เพื่อแสดงจุดมุ่งหมายของ พ.ร.บ. ฉบับนี้ว่า

“ด้วยบท^๕ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๗๔ ได้ออกประกาศใช้เป็นกฎหมายแล้ว รัฐบาลเห็นสมควรแถลงให้ประชาชนทราบดังต่อไปนี้

ประชาชนย่อมทราบอยู่แล้วว่ารัฐบาลมีความสนใจเพียงไรในการที่จะเชิดชูทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในทุกทาง ตลอดจนการสร้างวัดพระศรีมหาธาตุ การปรับปรุงระเบียบการปกครองทางคณะสงฆ์ และการตั้งกรรมการพิจารณาหาทางบำรุงพระพุทธศาสนา กิจการได้ดำเนินมาโดยลำดับ บัดนี้งานสำคัญที่ได้สำเร็จลงไปแล้ว คือการออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ซึ่งได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา พร้อมกันกับคำแถลงการณ์ฉบับ^๕

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์^๕นี้ได้รับความเห็นชอบของคณะสงฆ์ และได้ผ่านสภาผู้แทนราษฎรมาแล้วโดยราบรื่น ความสำคัญในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ก็คือได้จัดการปกครองคณะสงฆ์ให้อนุโลมตามระบอบการปกครองบ้านเมือง เท่าที่ไม่ขัดกับพระธรรมวินัย การจัดการคณะสงฆ์ให้อนุโลมตามวิธีการของบ้านเมืองนั้น ก็เป็นวิธีการซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงใช้มาแต่ครั้งยังทรงพระชนม์อยู่ ดังจะเห็นได้ในหลายเรื่องหลายกรณีสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติให้วิธีการ ทางศาสนา อนุโลม

ตามวิธีการของบ้านเมือง เช่นการนับฤดูกาล ครั้นมาถึงรัชกาล
ที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ ตรา พระราชบัญญัติปก-
ครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ก็ได้อนุญาตความเป็นพระราชดำริสใน
คำปรารภจึงแสดงว่าการปกครองคณะสงฆ์จะต้องแก้ไข ทำนอง
เดียวกับการปกครองฝ่ายราชอาณาจักร

แต่อย่างไรก็ดี พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่ได้
ถือหลักพระธรรมวินัยเป็นข้อสำคัญ ดังจะเห็นได้ในข้อบัญญัติ
หลายมาตรา ที่ไม่ยอมทำการอย่างหนึ่งอย่างใดให้ขัดกับพระธรรม
วินัย และถือหลักว่าการกระทำทุกอย่างจะต้องเป็นไปในทาง
รักษาพระวินัยเคร่งครัด

สิ่งที่ควรชนมยินดีในพระราชบัญญัติฉบับนี้นอกจาก
เปิดทางให้ได้ทำสังคายนาพระไตรปิฎกเป็นการใหญ่ และการ
สังคายนาเสร็จสิ้นลง แต่อย่างช้าต้องไม่เกิน ๘ ปี นับแต่วันใช้
พระราชบัญญัตินี้ ก็อาจที่จะรวมนิกายสงฆ์เข้าเป็นอันหนึ่งอัน
เดียวกันได้ ความสามัคคีกลมเกลียวก็จะเกิดขึ้นแก่ชาวไทยทั้ง
ในทางบ้านเมืองและทางพระศาสนา ขอนควรเป็นทปตยินดีของ
ชาวไทยและพุทธศาสนิกชนทั่วกัน

ความมุ่งหมายของพระ พ.ร.บ. คณะสงฆ์ฉบับนี้และตาม คำแถลงการณ์ของรัฐบาลนั้น^{๕๔} เพื่อให้เกิดความเสมอภาคกัน ระหว่างสงฆ์ทั้ง ๒ นิกาย และจะได้รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในภายหลังจากกำหนดเวลา ๘ ปี เพื่อชำระเสด็จพระธรรมวินัย และวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ให้เข้ากันได้เป็นอันเดียวกัน เรียกว่าคณะ สงฆ์ไทยย่อ แต่เวลา ๘ ปีนับแต่ พ.ร.บ. ฉบับนี้ตราเป็นกฎหมาย ออกมานั้น^{๕๕} ไม่มีผลอันใดที่แสดงให้เห็นว่าการรวมนิกายทั้ง ๒ นั้นจะมีทางดำเนินและดั่งที่หวังไกลความหวังออกไปทุกที บัดนี้ก็เป็น เวลา ๒๕ ปีเข้ามาแล้ว (เขียนเรื่องนี้ พ.ศ. ๒๕๐๘) นิกายสงฆ์ ทั้ง ๒ ก็ยังคงแยกกันอยู่ตามเดิม

เรื่องการแยกนิกายความจริงแล้วน่าจะละลือด้วยกันได้ เพราะการถือนิกายแยกไปประการใดก็^{๕๖} แต่ก็ไม่พ้นไปจากการ ปฏิบัติธรรมวินัยตามพระบรมพุทโธวาท เว้นแต่ตัวบุคคลเท่านั้น จะปฏิบัติแตกต่างกันไปเคร่งบ้าง หย่อนบ้างตามธรรมวินัย แต่การรังเกียจนิกายของกันและกันนั้น ไม่เป็นสิ่งที่สมณะพึงกระทำ แม้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเอง ก็ทรงพอพระทัยไม่เคยคิดทรงรังเกียจเด็ดขาดนิกายใด หรือถือ เสนอบุตรที่ร่วมบิดามารดาเดียวกัน ได้ทรงประสงค์ที่จะเรื่องนิกาย นี้ไว้ตอนหนึ่งว่า

“นิยายที่รับนิยายอื่นไว้ปฏิบัติ ห่างจากนิยายเจ้าสำนัก
ยอมทำเพี้ยนไปจากลัทธิอื่นอีก เรียกชื่อต่างออกไปจากสัญญาติ
เช่นไทยเราแยกกันออกเป็นมหานิกาย ธรรมยุติกนิกาย ของพม่า
เป็นอุลคณัฐ มหาคณัฐของลังกาเป็นอุบาลังค หรือสยามวงศ์
มรณวงศ์ เป็นต้น ที่แสดงมานับเป็นเคาความของนิกาย ซึ่งผู้
ศึกษาพอจะกำหนดได้ตามสมควร อันการแยกนิกายยอมเป็นของ
แปลก แต่การรังเกียจด้วยเรื่องถือนิกายเป็นของเสียอย่างไรก็
ควรใช้โยนิโสมนสิการ พึงความปฏิบัติเป็นประมาณจะดีกว่า
มงายแต่เพียงถือนิกายเท่านั้น

การที่ชาวเขาได้กล่าวมาถึนิกายมาน ก็เพื่อจะชี้ให้เห็น
ว่าการถือนิกายนั้นเป็นทางให้ติดกำลังของตนเอง ซึ่งผิดกับการ
ถือชาติซึ่งได้รบผลเป็นความเจริญ ขอให้หันมาช่วยกันปฏิบัติ
ตามหลักพระพุทธศาสนา กล่าวคือพระธรรมวินัย เพื่อ
ความเจริญมั่นคงแห่งพระศาสนา อันเป็นหน้าที่ของเราเองโดย
เฉพาะเถิด แม้จะไม่ได้ถึงที่สุด ก็ขอให้เต็มกำลังของเรา ก็ยัง
จะได้ฮัสตาทะว่าได้ทำกิจที่ควรทำแล้วตลอดกาล

พระกรณียกิจต่าง ๆ

พระกรณียกิจต่าง ๆ ของสมเด็จพระสังฆราชแพนั้น ใน
ฐานะที่พระองค์ดำรงตำแหน่ง ในขณะที่เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อของการ

จัดระเบียบการคณะสงฆ์ให้เข้าสู่รูปสมัยใหม่ ตาม พ.ร.บ. คณะ
สงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ ดังกล่าวแล้วพอสรุปได้ดังนี้

๑. เสด็จเปิดประชุมสมัชชาสามัญแห่งสังฆสภา ที่เปิดครั้งแรกเมื่อวันวิสาขบูชาที่ ๒๘ พฤษภาคม ๒๔๘๕ และได้ทรง
ตั้งพระมหาเถระในสังฆสภาให้ดำรงตำแหน่งตาม พ.ร.บ. คณะ
สงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ โดยครบถ้วน เพื่อบริหารศาสนกิจต่อไป

๒. ประกาศตั้งเจ้าหน้าที่พิมพ์พระไตรปิฎกสยามรัฐ เมื่อ
วันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๔

๓. ประกาศเรื่องการโอนวัดมณฑานิกายเป็นวัดธรรมยุติก

๔. เลิกระเบียบการบำรุงการศึกษาปริยัติธรรม โดยจัด
เป็นหมวดๆ และมีรายละเอียดต่างๆ แต่ละหมวดเพื่อเป็นหลัก
การปฏิบัติ

พระอภัยมณีของพระองค์ท่านนั้น ละมุนละม่อมอ่อนโยน
เสวนาสันทสนมกับคนทุกชั้น มิได้ถือพระองค์แม้ว่าจะได้มีตำ
แหน่งสูงสุดในทางฝ่ายพุทธจักรก็ตาม จึงเป็นที่นิยมรักใคร่ของ
คนทั่วไปทั้งฝ่ายคฤหัสถ์ และบรรพชิต ทรงเคร่งครัดในการ
ปฏิบัติศาสนกิจ มีความสม่ำเสมออยู่เป็นนิจ ทรงดำรงมั่นถ้อยคำ
และตรงไปตรงมา แต่มีความหมายลึกซึ้งและแจ่มชัด ทรงมี
พระเมตตาคุณเป็นที่ตั้งและไผ่ในทางสันติ เมื่อวิวาหาธิกรณเกิด

ชนกทรงหยิงเอาด้วยเหตุและผลรักษาความเที่ยงธรรมไม่โอนเอียง และพร้อมที่จะทรงอภัยให้ทุกเมื่อ ทรงตรัสสั่งได้ออกไปแล้วยอม เที่ยงตรง รังเกียจการสู้รบ ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นใคร

เคยมีอยู่ครั้งหนึ่งเมื่อสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ สมัยท่าน ผู้นำว่าอะไรว่าตามกัน ซึ่งมีจะพัวพันเข้ามาในคณะสงฆ์ด้วย แม้แต่การแสดงพระธรรมเทศนา ก็จะต้องอยู่ในข่ายที่ทางการจะตั้ง หัวข้อ หรือแนวมาให้แสดง ซึ่งบางครั้งดูเหมือนจะไม่ใช่ว่าแสดง ธรรมเทศนา เป็นการแสดงปาฐกถาหรืออะไรทำนองนั้นมากกว่า หรือไม่ก็ต้องส่งลำเนาเทศนาไปให้ทางการเซ็นเซอร์ ตรวจตรา แกะไขก่อน บางครั้งก็มียศดลิตเตยนฝ่ายตรงข้าม หรือที่ไม่สปร หารมณผู้ใหญ่ และก็มีพระสงฆ์ผู้ใหญ่บางองค์ได้ยินยอมเป็น เครื่องมือของนักการเมืองสมยนั้น เทศน์ไปตามความต้องการของ ผู้ยิ่งใหญ่ ครั้งหนึ่งได้อารอาสน์สมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้นไป แสดงพระธรรมเทศนาทางวิทยุกระจายเสียง ของทางราชการระ หว่างที่นั่งรถไปกับผู้รับมอบหน้าที่มานิมนต์ และรับนโยบายมาชี้ แจงด้วยผู้นั้นได้พัวแนกับพระองค์ท่านไปในรถว่า ให้เทศน์อย่าง นั้น ๆ ตามแนวนั้น ๆ พระองค์ทรงนั่งฟังจนจบแล้วกล่าวสน ๆ ว่า “นี่มันเทศน์เองหรือจะให้กูเทศน์” ทรงตรัสสน ๆ แต่มีความ หมายลึกซึ้ง ผู้แนะแนวทางเงียบก๊ิบ แล้วพระองค์ก็เสด็จไป

แสดงตามแนวธรรมของพระองค์ ไม่ใช่แนวที่คนรู้มั่วอดสอน
และชักจูงไปในทางที่มีขอบด้วยสมณสาธูป

อีกครั้งหนึ่งก็แสดงถึงพระดำรัสที่ตรงไปตรงมาสนั้น และชัด
เจน มีความหมายลึกซึ้ง กล่าวคือเมื่อครั้งพระภิกษุวัดพิชัยญาติ
จังหวัดธนบุรี ได้เข้าเฝ้าขอแสดงตนกลับมาเป็นมหานิกายตาม
เดิมซึ่งได้โอนไปเป็นธรรมยุติกครั้งหนึ่ง เมื่อพระภิกษุทั้งหลาย
กราบขอขมาและปฏิญาณตนต่อหน้าแล้ว สมเด็จพระสังฆราชมี
พระดำรัสสน ๆ ว่า “ดีแล้วเป็นการกลับเข้าสู่ขันธ์เดิม ขอ
อนุโมทนา” เพียงไม่กี่คำแต่มีความหมายลึกซึ้งซาบซึ้งใจผู้ฟัง
เป็นอย่างยิ่ง ไม่ต้องมีคำอธิบายอะไรกันมากเพราะชัดเจนและ
หนักแน่นยิ่งกว่าคำพูดใด ๆ

ต่อมาพระองค์ทรงประชวรพระโรคชรากระเสาะกระแสะอยู่
เรื่อย ๆ แต่เพราะพระองค์มีพระทัยเข้มแข็งยิ่งนัก ประกอบด้วย
ได้แพทย์ผู้สามารถถวายเป็นพยาบาล จึงมีพระอาการคงอยู่ได้
ตลอดมาจนถึงวันที่ ๑ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๘๗ ได้เริ่ม
ประชวรเพราะโรคเดิมอีก แพทย์ได้ถวายเป็นพยาบาลจนสุดความสามารถ
พระอาการโรคได้ทรุดหนักลงทุกวันจนถึงวันที่ ๒๖
เดือนเดียวกัน ก็ได้เสด็จดับขันธสวรรคตพระชนม์มายุ ๓๐๐
นาฬิกา ที่ตำหนักวัดสุทัศน์เทพวราราม สิริพระชนมายุ ๘๘

โดยมีพระพรษา ๖๖ ทรงดำรงตำแหน่งสกุลสังฆปริณายกได้
๗ พรรษา

ได้รับพระราชทานนาสดงพระศพและโกศพระลองกถันน้อย
ประดับพุ่มและเฟื้องเครื่องสูง ๕ ชั้น เครื่องประโคมสังฆไตร
จำปี จำกลอง และกลองชนะ มีพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม
ประจำพระศพและรับพระราชทานฉน์ ๑๕ วัน ประดิษฐานพระ
ศพ ณ ตำหนักทศนพระชนม์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ไว้
ทุกข์ทุกกระทรวงทบวงกรม มีกำหนด ๑๕ วัน แล้วทรงบำเพ็ญ
พระราชกุศลทักษิณานุปทานในสัปดาห์ที่ ๑ ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนพระลองกถันใหญ่ และจัดการพระราช
ทานเพลิงพระศพเป็นการฉลองเฉลิมพระเกียรติ ณ เมรุหลวงวัด
เทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๘ ฯ

ยังกัญจิ สมททยอมมัม สัพพนตัม นิโรธอมมัม
สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นล้วนมีความดับไป
เป็นธรรมดา

สิ่งอันใดที่ได้เกิดกำเนิดขึ้น
จะยั่งยืนคำฟ้าก็หาไม่
เกิดมาแล้วย่อมดับดับลงไป
เป็นกฎในธรรมตามาช้านาน ฯ

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

วัดบวรนิเวศวิหาร

องค์ที่ ๑๓

พ.ศ. ๒๔๘๘-๒๕๐๑

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เป็น
สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๑๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระ
นามเดิมว่า หม่อมราชวงศ์ ชื่น นพวงศ์ เป็นบุตรหม่อมเจ้า
ถนอม นพวงศ์ ในพระบรมวงศ์เธอชั้น ๕ กรมหมื่นมเหศวรศิว-
วิลาสและหม่อมเอม เมื่อวันศุกร์ที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๕
ณ วังบริเวณริมวัดตรีทศเทพ มีอาณาเขตตามริมคลองบางลำภู
ไปจดตลาดนานา

ขณะยังทรงพระเยาว์ ก็อยู่ใน อุปการะ ของเสด็จ พ่อหม่อม
แม่และได้รับการเลี้ยงดูอย่างดีเช่นเดียวกับผู้เกิดในราชตระกูลและ

ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศของรัชทายาท เมื่อมีพระชันษาพอที่จะศึกษาอักษรสมัยได้แล้ว ได้ทรงศึกษากับครูชื่อนม ได้รับคำชมเชยจากครู และพระญาติพระวงศ์ว่าเป็นเด็กเฉลียวฉลาดมาก เล่าเรียนอะไรได้เร็ว แต่มีความใฝ่ใจทางพระศาสนาด้วยว่าได้ติดตามเสด็จไปวัดบ่อย ๆ เมื่อเสด็จพ่อและหม่อมแม่สังเกตเห็นว่าบุตรชายมีนิสัยไปทางนั้นจึงอนุญาตตามและสนับสนุนไปทางเพศบรรพชิตให้ได้อยู่ใกล้กับพระศาสนายิ่งขึ้น จึงให้บรรพชาเป็นสามเณรที่วัดบวรนิเวศวิหารเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ ซึ่งมีอายุได้ ๑๓ ปี

อาจเป็นเพราะว่า เสด็จปู่คือกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาศเสด็จพาไปวัดเนื่อง ๆ อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งตระกูลเป็นผู้มักไม่และเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ถึงกับได้ร่วมกันสร้างวัดระหว่างพี่น้อง คือกรมหมื่นวิษณุภาณุนิภาธรชั้นใกล้ ๆ กับวัง แต่ก็ยังสร้างไม่เรียบร้อย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเพิ่มเติมต่อมาจนสำเร็จ แล้วพระราชทานนามว่า วัดตรทศเทพ ซึ่งมีความหมายว่าเป็นวัดที่เจ้าชายสามพระองค์คือ ๑. กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาศ ๒. กรมหมื่นวิษณุภาณุนิภาธร ๓. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงสร้าง ฉะนั้นจึงไม่เป็นสิ่งประหลาดอันใดที่พระองค์ท่านมีใจ
ฝักใฝ่ไปในทางพระศาสนาตามเชื้อสาย

โดยที่ขณะนั้นทรงถวายตัวเป็นมหาดเล็ก ของ สมเด็จพระ-
บรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศอยู่ เมื่อจะบรรพชาจึงต้องทูล
ลาตามระเบียบ จึงเมื่อวันท ๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ ก็ได้เข้า
ทูลลาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เพื่อบรรพชาเป็นสามเณรที่วัด
บรมนิวาส โดยพระพรหมมุนี (เหมือน สมิตโต) เป็นพระอุ-
ปัชฌายะ ที่ต้องไปบวชวัดอื่นและให้พระเถระวัดนั้นเป็นพระอุปัชฌา-
ยะ ก็เพราะในขณะนั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศ-
วริยาลงกรณ์ทรงพระชราภาพแล้ว จึงเป็นพระอุปัชฌายะ

เมื่อบรรพชาเป็นสามเณรแล้วก็ได้เสด็จไปประทับอยู่วัดมกุฏ-
กษัตริย์ ๖ ตั้งพระทัยศึกษาพระปริยัติธรรมอย่างจริงจังมิได้ย่อ-
หย่อน โดยทรงศึกษากับหม่อมเจ้าพระประภากร และพระสาธุ-
ศีลสังวร (สาย) และยังศึกษากับอาจารย์อื่น ๆ อีกภายหลังได้
ทรงเข้าศึกษากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ-
วโรรสเป็นประจำ เพราะสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ๖ พระองค์
นั้นเสด็จไปประทับอยู่วัดมกุฏกษัตริย์ ๖ ได้ดังกล่าวนั้นมาแล้วในพระ
ประวัติของพระองค์ท่าน

นอกเหนือจากทรงศึกษาพระปริยัติธรรมแล้ว ก็ยังได้ทรงศึกษาวิชาความรู้อย่างอื่น ๆ อีกด้วย ใจรักที่จะแสวงหาความรู้ต่าง ๆ ต่อไปไม่หยุดยั้ง จนปรากฏว่าทรงมีความรู้ค่อนข้างจะสมัยใหม่ในระยะนั้นดีมาก นี่ก็เป็นเหตุให้ทรงมีความรอบรู้ ในกิจการต่าง ๆ ในภายหลังเป็นอย่างดีจากการศึกษาในครั้งนั้น

ทรงใช้เวลาศึกษา พระปริยัติธรรมอย่างขะมักเขม้น ตั้งแต่บรรพชาเป็นสามเณรแล้วอยู่ ๕ ปีถึง พ.ศ. ๒๔๓๓ พระชันษาได้ ๑๘ ปี ก็เข้าสอบแปลพระปริยัติธรรมสนามหลวงต่อหน้าพระที่นั่ง ซึ่งจัดใหม่ชนทวดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงเป็นประธาน สมเด็จพระสังฆราช (สา) เป็นผู้สอบ สมเด็จพระวันรัต (ทับ พุทฺธสิริ) เป็นผู้ช่วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จมาประทับฟัง แปลอยู่ ๔ วัน ๔ ครั้ง (ไม่ใช่แปลทุกวัน แปลวัน ๑ แล้วก็หยุด วัน ๑ บ้าง ๒ วันบ้าง) ก็ได้เป็นเปรียญ ๕ ประโยค การเรียนพระปริยัติธรรมใช้เวลา ๕ ปี สอบได้เปรียญ ๕ ประโยคนั้น นับว่าทรงเรียนได้เร็วมาก แสดงให้เห็นถึงพระสติปัญญาหลักแหลมมิใช่น้อย

แต่พระองค์มิได้หยุดอยู่แค่เปรียญ ๕ ประโยคเท่านั้นยังคงทรงศึกษาพระปริยัติธรรมต่อไปอีก เพื่อการค้นคว้าให้รอบรู้ลึกซึ้ง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

๔๒๑

แตกฉานยิ่งขั้น จึงทรงศึกษาต่อไปไม่หยุดยั้งจนพระชนมายุครบ ๒๐ พรรษา ก็ทรงผนวชเป็นพระภิกษุที่วัดบวรนิเวศวิหาร แต่ในหนังสือเรื่องตงพระราชาคณะผู้ใหญ่ฯลฯ บอกว่าทรงอุปสมบทที่วัดมกุฏกษัตริย์ฯ โดยมีพระพรหมมุนี (แพ่ง กิตติสาโร) วัดมกุฏกษัตริย์ฯ เป็นพระอุปัชฌายะ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ครั้นยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่น เป็นกรมวาจาจารย์มีฉายาว่า สุจิตโต เรื่องการอุปสมบทที่วัดไหนนั้นพระองค์ไม่ได้บันทึกไว้เอง

เมื่อทรงผนวชเป็นพระภิกษุแล้วก็ได้ละทิ้งการศึกษาพระปริยัติธรรม คงมุ่งมานะศึกษาต่อไปพร้อมทั้งสนใจหันไปศึกษาภาษาอังกฤษกับอาจารย์ กิลด์ ชาวต่างประเทศควบคู่กันไปด้วย ทรงทรงระบะการเข้าแปลสอบไว้ ๕ ปี จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๓๗ จึงเข้าแปลสอบอีกครั้งหนึ่งคราวนี้ได้อีก ๒ ประโยครวมเป็น ๗ ประโยค จึงทรงยุติการสอบเพียงเท่านั้น ส่วนภาษาอังกฤษที่ทรงศึกษานั้น ทรงมีความรู้พอใช้การได้

นอกจากการศึกษาพระปริยัติธรรมและ ภาษาอังกฤษ แล้ว ก็ทรงสนพระทัยในทางกวีตวดยมีการฝึกหัด แต่งโคลงฉันท์กาพย์ กลอนเพื่อประดับความรู้เรื่อย ๆ แต่พระองค์เองถือว่า ทรงแต่งได้ไม่สู้ดี จึงมิได้มุ่งหมายแต่งอย่างจริงจัง เป็นแต่ทรงนิพนธ์

คนที่ไ้เรื่องหนึ่ง เป็นเรื่องยาว คือ ขั้ขาวคำฉันท์ ทรงนิพนธ์
 ในระยะใกล้เคียงกับเรื่อง สามัคคีเภท คำฉันท์ ของนายขิต
 บุรทัต กวหมขอเสียงของไทยคนหนึ่ง ซึ่งสมัยแห่งสามัคคีเภท
 คำฉันท์นั้นนายขิต บุรทัต ก็บวชอยู่วัดบวรนิเวศด้วย

เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
 ทรงตั้งโรงเรียนวัดบวรนิเวศวิหารเป็นสาขาของมหามกุฏราชวิทยาลัย
 ขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ นั้น พระองค์ก็ได้เป็นครูปริยัตถธรรม
 ในวันแรกด้วย ตั้งแต่ก่อนเข้าสอบปริยัตถธรรมครั้งที่ ๒ จึงมีความ
 ใกล้ชิดกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้นแต่ครั้งนั้นครู และ
 ได้ทรงรับภารกิจติดต่อยู่เสมอ แต่ไม่มีใครทรงโปรดเรื่องนี้ คุณ
 มานิต สังวาลเพชร เล่าไว้ในหนังสือรวมพระกรณีกิจของสม-
 เด็จพระสังฆราชเจ้าว่า

“ด้วยพระธัชยาศัยอันเปิดเผยนี้ คงจะได้เคยแสดงความ
 คิดเห็นในทางขัดแย้งต่อสมเด็จพระ มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิร-
 ญาณวโรรสบ่อยๆ จึงไม่เป็นที่โปรดของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า
 พระองค์นั้น ซึ่งเจ้าประคุณสมเด็จพระเจ้าก็ทรงทราบได้เคยเล่าให้พระ
 เณรวัดบวรนิเวศรูปหนึ่งฟังถึงเรื่องเก่าๆ ว่าสมเด็จพระมหาสมณ-
 เจ้าๆ ไม่ค่อยโปรดเรานักแต่หนังสือเราต้องชี้แจงไว้”

ทรงรับสมณศักดิ์

ถึง พ.ศ. ๒๔๓๙ หลังจากสอบได้เป็นเปรียญ ๗ ประโยคแล้ว ๒ ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งเป็น พระราชาคณะที่พระสุคุณคณาภรณ์ เมื่อวันที่ ๓๑ พฤศจิกายน ๒๔๓๙ และยังคงเป็นครุสอนพระปริยัติธรรมอยู่ ณ วัดบวรนิเวศตามเดิม ครั้นต่อมาสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณ วโรตธได้ รับหน้าที่เป็นผู้อำนวยการศึกษาของชาติในหัวเมือง ก็ทรงตรัส ให้พระองค์ท่านเป็นผู้อำนวยการศึกษาภณทลจันทบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๑

ถึง พ.ศ. ๒๔๔๕ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้รับการจัดการปกครองคณะสงฆ์ จนได้มีพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ แล้ว ทรงตั้งให้พระสุคุณคณาภรณ์เป็นเจ้าคณะภณทลจันทบุรี ซึ่งพระองค์เคยจัดการอยู่แล้ว และได้เข้าร่วม ประชุมมหาเถรสมาคมด้วย ทรงแสดงถึงความสามารถของพระองค์เป็นอย่างดี

ครั้นรุ่งขึ้นอีกปี ๑ คือ พ.ศ. ๒๔๔๖ จึงได้เลื่อนสมณศักดิ์เสมอชั้นเทพ ที่พระญาณวราภรณ์ได้รับพระราชทานพัดพณแพรว บั๊กทองให้ถือเป็นพิเศษด้วย

นอกจากจะได้รับหน้าที่จัดการศึกษาทางบ้านเมือง ที่ได้รับมอบหมายและงานทางด้านพระศาสนาแล้วยังปรากฏว่า ได้รับตำแหน่งที่ปรึกษาในการบริหารคณะธรรมยุติกนิกาย และเป็นผู้ช่วยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส บริหารกิจการภายในวัดบวรนิเวศด้วย สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงไว้วางพระทัยมาก บางครั้งเสด็จไปทรงตรวจหัวเมืองหรือทรงพักผ่อนพระอิริยาบถ ก็โปรดให้พระญาณวราภรณ์ทรงรับหน้าที่ปกครองวัด ในทางคณะทั่ว ๆ ไปก็ทรงรับแต่งตั้งเป็นพระราชาคณะรองของคณะธรรมยุติกนิกายด้วย

ในระหว่างที่กำลังทรงปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วนั้นคงจะเกิดความขัดข้องอย่างใดอย่างหนึ่ง ถึงกับจะ ลาสมณเพศปรากฏอยู่ในหนังสือการตั้ง พระราชาคณะผู้ใหญ่ใน กรุงรัตนโกสินทร์ตอนหนึ่งกล่าวถึงเรื่องนั้นไว้ว่า “เมื่อบวช พ.ศ. ๒๔๕๒ พระญาณวราภรณ์ ถวายพระพรลาออกจากตำแหน่งพระราชาคณะว่าจะสึก แล้วยังมี ความอาลัยในสมณเพศจึงทรงรอมอยู่” แต่ผลสุดท้ายก็กลับพระทัยเลิกคิด ความ คิดที่จะลา สึกขาบทน นนเสียแล้วทรงบำเพ็ญสมณธรรมต่อมา

เมื่อทรงตัดสินใจพระทัยแน่วแน่ที่จะอยู่ใน สมณเพศ ต่อไปแล้วก็ทรงรับปฏิบัติภารกิจ พระศาสนาต่อไปด้วยความตั้งใจ

ดัดตามเดิม จนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ กลับทรงตั้งให้เป็นพระราชาคณะที่พระญาณวราภรณ์ตามเดิม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔

และพอปี พ.ศ. ๒๔๕๔ ทรงเห็นว่าพระญาณวราภรณ์ทรงมีความรู้ความสามารถปฏิบัติภารกิจ พระศาสนาที่ได้รับมอบหมาย ด้วยความสำเร็จเรียบร้อยด้วยดีตลอดมา จึงทรงเลื่อน สมณศักดิ์ขึ้นเสมอชั้นธรรมในนามเดิม

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้รับเลื่อนขึ้นเป็นพระราชาคณะเสมอชั้นธรรมพิเศษพร้อม ๆ กับทรงสถาปนาพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์เป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า มีประกาศเลื่อนพระญาณวราภรณ์เป็นชั้นธรรมพิเศษดังนี้

“๑. ๑. อนึ่งทรงพระราชดำริว่า พระญาณวราภรณ์นี้เป็นเชื้อพระวงศ์ มีความรอบรู้พระปริยัติธรรมโดยแตกฉาน ได้บรรพชาเป็นสามเณรแต่ยังเยาว์ มีความอุตสาหะศึกษาพระปริยัติธรรมในสำนักสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สอบไล่ได้เป็นเปรียญ ๕ ประโยค ตั้งแต่ยังเป็นสามเณร ครั้นเมื่ออุปสมบทแล้ว จึงเข้าสอบไล่ได้อีกครั้งหนึ่งได้เปรียญ ๗ ประโยค เป็นผู้มั่นคงในสมณปฏิบัติ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระ

กรุณาโปรดให้เป็นพระราชคณะ และโปรดให้เป็นเจ้าคณะมณฑล
 อำนวยการศึกษาและการพระศาสนาในมณฑลจันทบุรี พระ
 ญาณวราภรณ์ได้ปฏิบัติจัดการตามตำแหน่งหน้าที่ โดยเรียบร้อย
 นับว่าได้กระทำคุณประโยชน์ในทางบำรุงพระศาสนา และการ ศึกษา
 ให้เจริญได้รับตำแหน่งเลื่อนขึ้นเป็น ชนเทพ และ ชน ธรรม ตาม
 ลำดับ และเป็นผู้ชำนาญในทางศาสนาวิชาในเชิงประพจน์
 ฉันทโคจรคาถาอันไพเราะ เพราะชำนาญในอักษรวิธานฉันทดุ-
 ตวิธ มีศิลาจารยันมงคลในธรรม ปฏิบัติเป็นที่นิยมนับถือแห่ง
 พุทธศาสนิกบริษัท ทั้งคฤหัสถ์บรรพชิตเป็นอันมาก อนึ่งพระ
 ญาณวราภรณ์ได้เป็นที่พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหา
 วชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงค้นเคยมาแต่ยังทรงพระเยาว์
 และเมื่อทรงผนวชได้เสด็จเสด็จเคยยงชน จนเป็นเพื่อนสหธรรม
 มิกร่วมสำนัก อีกประการหนึ่งพระญาณวราภรณ์เป็นพระรา-
 วงศ์ผู้ดำรงสมณศักดิ์ เป็นพระราชคณะผู้ใหญ่มีนัยหาได้โดย
 ยากสมควรจะเพิ่มสมณศักดิ์ให้สูงขึ้น

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้สถาปนาเลื่อนพระ-
 ญาณวราภรณ์เป็นพระราชคณะมีสมณศักดิ์เสมอ ตำแหน่งธรรม-
 พิเศษ มีราชทินนามจารึกในสุพรรณบัฏว่า พระญาณวราภรณ์
 สุนทรธรรมปาโมกข์ฯ

พืงตั้งเกล้าว่าสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณ-
วงศ์ทรงดำรงตำแหน่งพระราชาคณะว่า “ญาณวราภรณ์” มา
หลายครั้ง แม้จะได้เลื่อนเป็นเสมอชั้นเทพ ชั้นธรรม และชั้น
ธรรมพิเศษ ขึ้นไปแล้วก็ตาม คงยังมีนามว่า ญาณวราภรณ์
ตามเดิมจนถึงได้เป็นสมเด็จพระราชา คณะจึง ได้เป็น พระนามเช่น
เดียวกับสมเด็จพระสังฆราช (สา) ซึ่งได้เป็นพระศาสนโสภณ จน
ได้เป็นที่พระพรหมมุนี ชั้นธรรม พิเศษ จึงได้ เปลี่ยน จากนาม พระ-
ศาสนโสภณ

พระญาณวราภรณ์ทรงรับหน้าที่ช่วยเหลือการพระศาสนา
และกิจการวัดเรื่อยจนเต็มพระศีกาลังเอา พระทัยใส่ ในศาสนกิจ
ทั้งปวงด้วยดี จนกระทั่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา
วชิรญาณวโรรสประชวรหนักจึงทรงทำหน้าที่พระ อุปัชฌายะแทน
เรื่อยมา จนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
เสด็จสวรรคตจึงเป็นอธิบดีสงฆ์วัดบวรนิเวศวิหารสืบต่อมา

ครั้นถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาล
ที่ ๗ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเป็นสม-
เด็จพระราชาคณะมีราชทินนามในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระ
วชิรญาณวชิรญาณวงศ์ฯลฯ เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย
เมื่อวันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๓

ต่อมาถึงวันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ ก็ได้ทรงรับเลือก
เป็นประธานกรรมการมหาเถรสมาคมและบัญชาการ คณะสงฆ์ แทน
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงศิริวิมลนันทวงษ์ทรงประพร
แต่พอถึงวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๒ พระองค์เองก็ทรงประ
พรอีก จึงขอลาออกจากหน้าที่ และสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
(ญาณวโร เจริญ วัดเทพศิรินทราวาส) ทรงเป็นแทนต่อไป

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละสมบัติ
เมื่อวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
อานันทมหิดล ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติต่อมา สมเด็จพระ
วชิรญาณวงศ์ยังคงดำรงตำแหน่งบัญชาการ เจ้าคณะใหญ่ฝ่าย
ธรรมยุติกอยู่ตามเดิม จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๓ สมเด็จพระสังฆราช
เจ้ากรมหลวงชินวราลงศิริวิมลนันทวงษ์พระชนม์มัตได้กล่าวในพระประวัติของ
พระองค์ท่านมาแล้ว และตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชว่าอยู่ จน
ถึง พ.ศ. ๒๔๘๓ ที่ประชุมสังฆตถกถจะยกพระองค์ท่านขึ้นเป็น
สมเด็จพระสังฆราช แต่พระองค์เองทรงคัดค้านด้วยเหตุผลว่า

“ว่า ที่ประชุมตถกถความเห็นให้พระองค์ดำรงตำแหน่ง
สมเด็จพระสังฆราช โดยเห็นว่าเป็นพระเถระผู้ใหญ่ทรมเชอพระ
วงศ์ แต่เจ้าประคุณสมเด็จฯ ทรงคัดค้านว่าพระไม่ถอยศกถ
ถอยอายุพรรษาเป็นสำคัญ แล้วทรงให้ความเห็นแก่ที่ประชุมว่า

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวชิรญาณวงศ์

๔๒๘

สมเด็จพระวันรัต (แพ) วัดสุทัศน์เทพวราราม ซึ่งมีอายุพรรษา
สูงกว่าสมควรจะได้รับเลือกเป็นสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งทางราช-
การกถิตตามข้อแนะนำนั้น ”

นี้แสดงให้เห็นว่าพระทัยอย่างแท้จริงว่า พระองค์ทรง
ผนวชเพื่อปฏิบัติพระธรรมวินัยตามบรมพุทโธวาท ของสมเด็จพระ
พระบรมศาสดาอย่างแท้จริง มิได้ปรารถนายศศักดิ์หรือฐานอัน
ใด มุ่งพระธรรมด้วยพระทัยบริสุทธิ์ผุดผ่อง มิได้ทรงผนวชเพื่อ
แสวงหาลาภสักการะหรืออำนาจอันใดเพื่อความเป็นอยู่ แต่ต้องการ
รสพระธรรมและความสงบแห่งจิตใจ ฉะนั้นพระองค์จึงเป็นท
เคารปลักการแก้พุทธศาสนิกชนทั่วไป ตลอดถึงเจ้านายพระบรม
วงศานุวงศ์และข้าราชการใหญ่น้อยทุกเพศทุกวัย

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๕ ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ ทรง
เห็นว่าภัยอันตรายแห่งสงครามคุกคามประเทศไทยอยู่ ประชาชน
ชาวไทยหวาดสะดุ้งต่อภัยนั้น จึงดำริสร้างสิ่งคุ้มกัน และศักดิ์สิทธิ์
อันเป็นมหามงคลชน เพื่อแจกจ่ายแก่ศิษยานุศิษย์ และผู้ทเลื่อม
ใสในพระองค์ท่านไว้ ในความคุ้มครองป้องกันภัยอันตรายรวมด้วย
กัน ๓ ชนิดคือ

๑. เหมัยญพระรัตนตรัย

๒. พระเมฆพัทธ์

๓. พระกริ่ง สุจิตโต (ชื่อตามฉายาของท่าน)

ในหนังสือตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร ได้กล่าวถึงการที่
พระองค์ทรงสร้างสิ่งเหล่านี้ว่า “ใน พ.ศ. ๒๔๘๕ สมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร ได้ทำ
พระปฐมบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เรียกพระเมฆพัทธ์
และพระเมฆทัตต์ เพื่อแจกแก่ศิษยานุศิษย์ประกอบพิธี
สวดพุทธอภิเษกและภาณวาร เมื่อวันที่ ๒๑ มีนาคม ๒๔๘๕
จุดเทียนไชยเมื่อเวลา ๑๓.๓๕ น. พระสงฆ์
เริ่มสวดพุทธอภิเษก และภาณวารตามลำดับจนถึงเวลา ๒๒.๐๐ น.
พระสงฆ์ ๑๑ รูปสวดมนต์เสร็จแล้ว เวลา ๒๒.๔๕ น. บริกรรม
ภาวนาประมาณ ๓๐ นาที ดับเทียนไชยภายในเวลา ๒๓.๒๗ น.

เหรียญพระรัตนตรัยในครั้งนั้น รูปใบเสมาอย่างเดียวกับ
เหรียญพระรัตนตรัยที่ท่าเมือ พ.ศ. ๒๔๗๕ แต่เล็กกว่าคือยาว
๒.๖ ซม. กว้าง ๑.๓ ซม. ด้านหลังก่คล้ายกันต่างแต่มีตนโพธิ์
แทนดอกบัว ด้านหลังมีอักษรขอมว่า

สมพุทโธ อมโม สงโฆฯ รกขณตวิม พุทฺธสวสนิก

อนินฺชฺเชติ วิปตฺติยา

อนินฺชฺเชติ สมภวาฯ

ส่วนพระเมฆพัทธ์ ทำเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยใน
กรอบรูปใบโพธิ์ ได้ฐานพระมีรูปอักษรขอมว่า พระพุทฺธชินสีห์

สมเด็จพระ ๑ กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

๔๓๑

ด้านหลังมีอักษรต้นอริยสัจในเส้นไขว้ ส่วนกว้างที่สุด ๑.๖ ซม.
สูง ๒.๒ ซม.

และอีกตอนหนึ่งกล่าวไว้อีกว่า

“ใน พ.ศ. ๒๔๘๖ สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์มีพระชนมายุครบ ๖ รอบ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล ได้ทรงจัดหล่อพระกริ่งที่หน้าพระอุโบสถ วัดบวรนิเวศวิหารในวันที่ ๒๘ ตุลาคม ตั้งพิธีสวดพุทธาภิเษกในพระอุโบสถ เวลา ๘.๐๘ น. สมเด็จพระ ๑ จุดเทียนไชย พระสงฆ์ ๑๘ รูป สวดคาถาจุดเทียนไชยแล้วสวดมนต์จบ แล้วมีการสวดภาณวารพุทธาภิเษกต่อไป เวลา ๑๓.๕๓ น. เททองพระกริ่งที่หล่อคราวนี้เป็นครั้งแรกสมัยที่ทรงครองวัด หน้าตักกว้าง ๓.๘ ซม. สูงทงฐาน ๕ ซม. เคาะแบบพระกริ่งพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ หรือที่เรียกกันว่า “พระกริ่งปวเรศ” แต่ยังเป็นบัวรอบแบบสุโขทัย ท่านผู้ทรงจัดสร้างมีพระประสงค์ให้เรียกว่า “พระกริ่งสุจิตโต” ตามพระนามฉายาของสมเด็จพระ ๑ จำนวนที่หล่อ ๓๐๐ องค์ (องค์เล็กอีกกว่า ๑๐๐ องค์)”

เป็นสมเด็จพระสังฆราช

ครั้นถึงวันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๗ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ตีจุสฺสเทว) วัดสุทัศน์เทพวราราม สิ้นพระชนม์ลง

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในพระปรมาภิไธย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ทรงประกาศสถาปนา สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ เป็นสมเด็จพระสังฆราชมีพระนามตามราชทินนามเดิม เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๘ ซึ่งขณะนั้นสงครามโลกครั้งที่ ๒ ยังไม่ยุติ

เมื่อถึงวันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๘ สงครามโลกครั้งที่ ๒ ยุติลงแล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จพระราชดำเนินนิวัติสู่ประเทศไทยในวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๘

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลทรงสนพระทัย ในการพระศาสนา มาก ได้เคยเสด็จไปเฝ้าสมเด็จพระสังฆราชหลายครั้ง และเสด็จทอดพระเนตรพิธีการบวชภิกษุครั้งหนึ่ง เพราะทรงพระราชปรารภจะทรงผนวชในพระบวรพุทธศาสนาในเวลาต่อไป จึงได้มีลายพระราชหัตถเลขาหลอกราชนาให้สมเด็จพระสังฆราชทรงเรียบเรียงพระพุทธศาสนาเป็นตำราง่าย ๆ และสามารถจะทรงศึกษาได้รวดเร็ว โดยทรงกำหนดว่าจะทรงศึกษาเดือนละกัณฑ์ เพื่อเป็นการเตรียมพระองค์ที่จะทรงผนวช แต่แล้วพระองค์ก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน เมื่อวันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙ ก่อนเสด็จเยือนอเมริกาและยุโรปเพียง ๕ วันเท่านั้น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

๔๓๓

เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เสด็จสวรรคตแล้ว สมเด็จพระเจ้าพรมิพลอดุลยเดช พระอนุชาธิราช (ร.๙) ก็ได้เสด็จ เสด็จถวายราชสมบัติต่อมา โปรดฯ ให้ประกาศพระปรมาภิไธย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล พระบรมเชษฐาธิราชให้ทรงมี ฐานะเสมือนกับได้ทรงรับการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว เมื่อ วันที่ ๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๙ คือถวายคำแนะนำพระปรมาภิไธย ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ครั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (ร.๙) ทรงรับราชสมบัติสืบสันตติวงศ์แล้ว ยังมีได้ทรงกระทำพิธีบรมราชาภิเษก เพราะจะต้องเสด็จไปทรงศึกษาต่อที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ จึงเมื่อวันที่ ๑๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๙ เสด็จไปแสดงพระองค์เป็น พุทธมามกะยังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยมีสมเด็จพระสังฆราช ถวายสาธโนวัต และถวายศีล

พระกรณียกิจต่างๆ

ในระยะนี้ทรงทำหน้าที่สกลมหาสังฆปริณายก ทรงบริหารคณะสงฆ์ทวยราชอาณาจักร และทรงเป็นพระอุปนายิกาเจ้านายและกุลบุตรเสมอมาด้วยความเอาพระทัยใส่ จนถึง พ.ศ. ๒๔๙๑ โปรดให้หล่อพระกริ่ง พระประธานสำหรับงานผูกพัทธสีมา

วัดศรีทศเทพ ซึ่งเป็นวัดของต้นตระกูลพระองค์ทรงสร้างไว้ การ
ผูกพัทธสีมาวัดศรีทศเทพ ได้กระทำเมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ.

๒๔๙๒ ระหว่างงานผูกพัทธสีมาวัดศรีทศเทพนั้น พระองค์ทรง
ประชวรด้วยโรคนี้วในถุงน้ำดี ต้องเสด็จไปประทับรับการรักษา
ให้แพทย์ถวายการผ่าตัด เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๒
ครึ่งหนึ่งและเมื่อวันที่ ๕ มีนาคมศกเดียวกันอีกครั้งหนึ่ง เมื่อยา
เป็นปกติแล้ว ก็เสด็จกลับมาประทับยังวัดบวรนิเวศวิหารตามเดิม

และต่อมาถึงวันที่ ๒ ตุลาคม ศกเดียวกันได้เสด็จลงเป็น
ประธานในพระอุโบสถรับมอบพระไตรปิฎกและหนังสือภาษาบาลี
ฉบับพิมพ์ จากคณะทูตจำเริญพุทธศาสนสัมพันธ์แห่งประเทศไทยมา

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๙๓ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพล-
อดุลยเดช เสด็จนิวัตพระนครและทรงถวายพระเพลิงพระบาทสม-
เด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลเสด็จแล้ว วันที่ ๕ พฤษภาคม
พ.ศ. ๒๔๙๓ ก็เริ่มการพิธีพระบรมราชาภิเษก สมเด็จพระสังฆราช
ทรงเป็นประธานสงฆ์ในพระราชพิธี วันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ.
๒๔๙๓ เป็นวันบรมราชาภิเษก เวลา ๑๐.๐๐ น. สมเด็จพระสังฆ-
ราชถวายพระครอบพระกริ่งและพระครอบยันต์พคุณ พอถึงวันที่
๗ พฤษภาคม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกพระที่นั่ง
อมรินทรวินิจฉัยโปรดเกล้าฯ ให้อาลักษณ์อ่านประกาศกระแ

สมเด็จพระเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

๔๓๕

พระบรมราชโองการเฉลิมพระนามสมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระ
พระวชิรญาณวงศ์อย่างเดิม

ในระยณะนี้เรื่องยุ่ง ๆ เกิดขึ้น อันเนื่องมาแต่อำนาจการ
ปกครองระหว่างธรรมยุติกกับมหานิกาย มีบางจังหวัดที่พระสงฆ์
ฝ่ายมหานิกายให้ฝ่ายธรรมยุติมาขึ้นกับตน เป็นเหตุให้เกิดความ
ไม่สงบขึ้นในหมู่สงฆ์ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๗๔
ปรารภจะให้รวมนิกายแต่เดิรก็ไม่สำเร็จ ธรรมยุติกกับมหา
นิกายจึงแยกกันต่อไปและแยกกันมาจนทุกวันนี้ และในเวลา
ต่อมากรมเรื่องแต่งตั้งสงฆนายกเกิดขึ้นอีก แต่สมเด็จพระสังฆราช
ทรงระงับเสียได้ ด้วยการโอนโลมตามความเห็นชอบของพระเถระ
ผู้ใหญ่ส่วนมาก เหตุการณ์ที่เริ่มจะยุ่งเหยิงจึงสงบลงอีก จึงขอ
นำสำเนาเอกสารที่สำคัญ ๆ เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวแล้วมาลงไว้
ตามลำดับดังนี้

(สำเนา)

สำนักงานธรรมยุติกฯ วัดบวรนิเวศวิหาร

๑๖ กรกฎาคม ๒๔๗๖

ที่ ๓๔๑/๒๔๗๒

เรื่อง การปกครองธรรมยุติกในส่วนภูมิภาค

จาก เลขาธิการคณะธรรมยุติก

ถึง เจ้าคณะธรรมยุติก

ปรากฏว่า บัดนี้ก็มีปัญหาด้วยเจ้าคณะ ส่วนภูมิภาคฝ่ายมหานิกายหลายจังหวัด บังคับให้วัตรธรรมยุติกชนในปกครองของตน ซึ่งเป็นการละเมิดเสรีภาพในการถือลัทธินิกาย ผิดรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๔๘๒ เพื่อถือเป็นหลักปฏิบัติต่อไป ทางการธรรมยุติกฯ จึงได้นำเรื่องนี้เข้าสู่ที่ประชุมกรรมการคณะธรรมยุติกฯ

กรรมการคณะธรรมยุติกฯ พิจารณาแล้วเห็นว่าคณะธรรมยุติกฯ ยังมีสิทธิเสรีภาพในการปกครองตนเองอยู่ เพราะบทเฉพาะกาลใน พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ ยังใช้สิทธิ์อยู่ และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๔๘๒ ก็ให้เสรีภาพในการถือลัทธินิกาย และรับรองเสรีภาพในระหว่างนิกาย แม้ระเบียบองค์การศึกษาว่าด้วยการบำรุงการศึกษาซึ่งตั้งฆมนตริกได้ระบุแยกนิกายไว้ดังเช่นฝ่ายมหานิกายได้บำรุงอำเภอละ ๘๐ บาท ฝ่ายธรรมยุติกฯ ได้รับอำเภอละ ๓๐ บาท ฮาคัยเหตุนี้จึงลงมติให้วัตรธรรมยุติกฯ คงสภาพเดิมให้ปฏิบัติตาม พ.ร.บ. ร.ศ. ๑๒๑.

เรื่องนั้นสมเด็จพระเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุติกฯ ทรงเห็นชอบ แล้วมีบัญชาวัตรธรรมยุติกฯ ในส่วนภูมิภาค คงสภาพปฏิบัติตามเดิม คือขึ้นต่อเจ้าคณะธรรมยุติกฯ ตามลำดับ จนถึงเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุติกฯ

สมเด็จ ฯ กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

๔๓๗

ไม่ขึ้นต่อเจ้าคณะนิกายอื่น แต่เจ้าคณะส่วนภูมิภาคต้องการทราบ
จำนวนพระภิกษุตามเนร เพื่อรวมจำนวนบรรพชิตก็ได้ การ
ขึ้นนั้นให้ขอจากเจ้าคณะธรรมยุติประจำจังหวัด ไม่ใช่ไปบังคับ
เอาตามวัดโดยลำพัง เพราะฉะนั้นขอให้ท่านปฏิบัติตามพระบัญชา
นี้และชี้แจงให้วัดธรรมยุติในจังหวัดนั้นทราบ และปฏิบัติตามโดย
ทั่วกัน

มนตรีการมาด้วยความเคารพ

(ลงชื่อ) พระมหาสาย ตุลโย

(พระมหาสาย ตุลโย)

สำเนาอันถูกต้อง

เรื่องการจัดตั้งสังฆนายก ก็เป็นเหตุให้เกิดความอลเวงขึ้นใน
คณะสงฆ์ส่วนใหญ่ ซึ่งเรื่องมีอยู่ว่า เดิมสมเด็จพระพุทธโฆษา-
จารย์ (เจริญ วัดเทพศิรินทราวาส) ดำรงตำแหน่งสังฆนายก
อยู่ ต่อมาถึงแก่มรณภาพลง ได้มีการแต่งตั้งพระสาสนโสภณ
(จวน อุฏฐายี) วัดมกุฏกษัตริย์ฯ เป็นสังฆนายก ทางฝ่าย
มหานิกายไม่เห็นด้วยพากันยื่นหนังสือคัดค้านไปยังนายกรัฐมนตรี
และคณะรัฐบาล กับสมเด็จพระสังฆราชเพื่อให้แต่งตั้งพระมหา
เถระที่อาวุโสและสมควรกับตำแหน่งด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้.

(สำเนา)

ด่วนมาก

จังหวัดพระนคร

๑๕ มิถุนายน ๒๔๙๔

เรื่อง ขอให้ถวายตำแหน่งสังฆนายกแด่สมเด็จพระวันรัต

เจริญพรมายัง พณ ฯ นายกรัฐมนตรีและคณะรัฐบาล

อาตมาภาพทงปวงพระเถระฝ่ายมหานิกาย ขอบินทบาต
เวลาอันมีค่าของท่าน เพื่อโปรดหาโอกาสสงบบำเพ็ญด้วยพิณิจ
พิจารณาเหตุการณ์ ดังจะขอเจริญพรต่อไปถ้าชอบด้วยธรรมแล้ว
ขอได้โปรดถวายความเป็นธรรมและความอุปถัมภ์ แก่คณะสงฆ์
มหานิกายตามควรแก่ฐานะและเหตุการณ์ อันการปกครองคณะ
สงฆ์ไทยที่เป็นมาแลวกด ที่เป็นผู้บังคับการส่วนใหญ่
อย่างไร พณ ฯ และคณะรัฐบาลย่อมทราบอยู่แล้วจักไม่ปรารภถึง
จักขอเจริญพรแต่เฉพาะรายละเอียด และผลได้ผลเสียของสงฆ์
มหานิกาย ซึ่งคาดว่า พณ ฯ และคณะรัฐบาลอาจจะยังไม่หยั่ง
ทราบเท่านี้ กล่าวคือ

วิธีการดำเนินการปกครองคณะสงฆ์ไทยเวลานี้เมื่อถือว่าโดย
นิตินัย ก็ถือบัญญัติตามบทบัญญัติแห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์
พุทธศักราช ๒๔๙๔ ทุกประการ เว้นแต่บัญญัติข้อเฉพาะกาล

เท่านั้น ใจความก็คือคณะสงฆ์ไทยปกครองรวมกันไม่ให้แตกแยก
เป็นธรรมยุติกนิกาย พระเถระผู้จะมาดำรงตำแหน่งหน้าที่พระ
คณาธิการทุกชั้น ไม่เลือกที่จะเป็นนิกายหรือธรรมยุติกใช้ได้
๕๕ ๕๕ โดยให้ถือคุณสมบัติและสมรรถภาพเป็นเกณฑ์เบื้องต้น
เหตุการณ์และการดำเนินงานก็เป็นที่ไปตามนิตินัยด้วยดี

ครั้นต่อมาคณะสงฆ์ธรรมยุติก จะเห็นอำนาจประโยชน์
อะไรเหลือที่จะหยั่งทราบ ได้พยายามทุกทาง ในอันที่จะเลิกล้ม
พระราชบัญญัติคณะสงฆ์พุทธศักราช ๒๔๗๔ ทางตรงและ
ทางอ้อม ทางตรงพยายามใช้ลูกศิษย์เข้าแทรกซึมผสมโรงกับ
รัฐสภา แปลกฎหมายรัฐธรรมนูญบางวรรค จนให้พระราช
บัญญัติคณะสงฆ์ ๒๔๗๔ เป็นโมฆะสำเร็จสมเจตนา ทางอ้อม
พยายามบิดเบือนบิดเขือน ไม่เอื้อเฟื้อในพระราชบัญญัติคณะ
สงฆ์ ๒๔๗๔ แอบรวมใจกันทำหนังสือคัดค้านนานาประการ
เท่านั้นแล้วยังไม่พอแก่ปรารถนา จึงที่สุดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ สม
เด็จพระสังฆราชองค์ปัจจุบัน ผู้ทรงดำรงตำแหน่งสังฆปริณายก
คณะสงฆ์ไทย ซึ่งเข้าใจกันว่าท่านคงมีพระทัยดำเคือง หรือมี
ฉันทน์ ก็ทรงพระเจริญด้วยโมหเจตนาหนักไปข้างลูกจำนวน
น้อย จึงได้สถาปนาพระองค์ขึ้นดำรงตำแหน่ง เจ้าคณะใหญ่
ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย แล้วมีบัญชาสั่งให้เลขาธิการของพระองค์

มีหนังสือเวียนคณะรัฐมนตรีทูลเกล้าฯ ถวายฯ ไม่ให้ขึ้นต่อการ
ปกครองตามระบอบ พ.ร.บ. ๒๔๗๕ ทั้ง ๆ ที่การปกครองระ-
บอบนั้น มีพระเถระฝ่ายธรรมยุติ ดำรงตำแหน่งพระคณาธิการ
ร่วมอยู่ด้วย แม้พระองค์เองก็ยังทรงยินยตรับดำรงตำแหน่งพระ
สังฆราช โดยการปกครองระบอบนั้นอยู่

ตั้งแต่เริ่มมาการปกครองคณะสงฆ์ไทย ก็แปรรูปจากนิติ
นัย คือคณะธรรมยุติแบ่งแยกคณะของตน ออกไปปกครองกัน
เองต่างหากจากคณะสงฆ์มหานิกาย โดยเจ้าคณะใหญ่บัญชา
การโดยเฉพาะ ไม่ยอมขึ้นและอยู่ ภายใต้การปกครองพระคณา-
ธิการที่เป็นมหานิกาย ซึ่งคณะธรรมยุติถือปฏิบัติสืบมาอย่างไม-
ละอายใจว่า พระเถระฝ่ายธรรมยุติปกครองพระมหานิกายได้ แต่
พระเถระฝ่ายมหานิกายปกครองฝ่ายธรรมยุติไม่ได้ และเป็นการ
เลื่อมลาตาสูงตั้งแต่นั้นมายังมทยกวายน คนนับแต่ได้เปลี่ยน
แผนระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ แผนใหม่เป็นต้นว่า คณะ
ธรรมยุติพยายามเกี่ยวกันทุกทาง ที่จะไม่ให้พระเถระฝ่ายมหา-
นิกายดำรงตำแหน่งสูง โดยเฉพาะตำแหน่งสังฆนายก ทั้ง ๆ ที่
คณะธรรมยุติไม่เลื่อมใส พ.ร.บ. คณะสงฆ์ ๒๔๗๕ แต่คงเลื่อม
ใสเฉพาะดำรงตำแหน่งเจ้าคณะคณะทั่วๆ ขอบเนื้อแต่เกลียดน่า
ตามที่เจริญพรมาหลักฐานขอเท็จจริงดังนี้

๑. สังฆนายกองค์แรก คือสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ วัด
บรมนิวาส

๒. สังฆนายกองค์ที่ ๒ คือสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
วัดเทพศิรินทราวาส แม่ท่านจะชราทุพพลภาพ ไม่สามารถปฏิบัติ
หน้าที่ได้กฤษฎาสืบแทนได้ โดยให้อุปายแต่งตั้งผู้ทำการแทน ซึ่ง
ไม่มีหลักการใด ๆ บัญญัติไว้ว่าให้ทำดั่งนั้น และผู้สังการนั้นเล่า
ก็คือพระสาสนโสภณ ซึ่งเป็นธรรมยุติ

๓. สังฆนายกที่ ๓ คือองค์ปัจจุบันได้แก่พระสาสนโสภณ
ตั้งแต่เปลี่ยนการปกครอง คณะสงฆ์มีสังฆนายก ๓ รูป ถ้า
นับตำแหน่งผู้ทำการแทนด้วยก็เป็น ๔ รูป ทั้ง ๓ หรือทั้ง ๔ รูป
นั้น เป็นเถระฝ่ายธรรมยุติทั้งหมด จึงเห็นได้ว่าคณะสงฆ์มหา
นิคายถึงจะมีมากกว่าธรรมยุติหลายสิบเท่า ประกอบด้วยมีพระ
เถระผู้ทรงคุณวุฒิและช่วยคุณด้วยอยู่ แต่สมเด็จพระสังฆราช
แห่งสงฆ์ชินทร ท่านคงจะเห็นว่าดาตอคมศกตเหมือนลูกเมียจนย
ท่านจึงไม่ทรงเอื้อเลย นอกจากที่ไม่ทรงเอื้อแล้ว ยังทรงเอาสิทธิ
ของลูกเมียจนยไปมอบให้ลูกเมียหลวงเสียอีก เช่นตำแหน่ง
สังฆนายกปัจจุบันนี้ อันไม่มิตวณปกครองธรรมยุติเลย เป็น
ตำแหน่งปกครองเฉพาะสงฆ์มหานิกายเท่านั้น เพราะคณะสงฆ์
ธรรมยุติที่วราชอาณาจักร สมเด็จพระสังฆราชได้ทรงใช้อำนาจด้วย

ฉันทาคติ รับไปปกครองด้วยพระองค์เองเสียแล้ว แต่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒ แต่พระองค์ยังทรงกลัวมือคต ยกเอาตำแหน่ง สังกษนายกอนเป็นสิทธิของมหานิกายโดยชอบธรรม โดยพฤตินัย ไปแอบยื่นให้ลูกเมียหลวงของพระองค์อีก

เมื่อพิจารณาโดยธรรมแล้ว ตำแหน่งสังฆนายกคราวนี้ ควรจะได้แก่สมเด็จพระวันรัต วัดเบญจมบพิตรโดยประการทั้งปวง ตำแหน่งสังฆนายกที่ผ่านพ้นมาแล้ว ตกแก่พระเถระฝ่าย ธรรมยุตทั้งสององคนน เมื่อเพ่งถึงการนับถือด้วยวุฒิ ตามระเบียบ วินัยของสมเด็จพระบรมศาสดาไม่เพ่งถึงถึงผลได้ผลเสียของมหา นิกายโดยเฉพาะแล้ว ก็พอหลับตาอนุโมทนาสาธุการ โดยที่ สมเด็จพระสังฆปิตร ไม่ทรงพระเมตตาโดยควรแก่ฐานะและ เหตุการณ์

แท้จริงเมื่อเปรียบบุคคลกับเหตุการณ์ต่าง ๆ เข้าเทียบ เคียงกันด้วยสายตาอันบริสุทธิ์ และด้วยความหวังสันติของสังฆ มณฑลตลอดถึงความสวัสดิมงคลของรัฐบาล และประชาชนส่วน ใหญ่แล้วจะเห็นได้ดังนี้

๑. สมเด็จพระวันรัตกับพระสาสนโสภณนั้น สมเด็จพระ วันรัตเจริญด้วยวัยวุฒิ คุณวุฒิ และดำรงตำแหน่งฐานันดรศักดิ์ สูงยิ่งกว่าพระสาสนโสภณ

๒. สมเด็จพระวันรัต เป็นพระเถระฝ่ายมหานิกาย ตำแหน่งสังฆนายกปัจจุบัน เมื่อว่าโดยพฤตินัยตำแหน่งปกครองสงฆ์ คณะมหานิกายโดยฝ่ายเดียวดังกล่าวมาแล้ว

๓. สมเด็จพระวันรัต ได้รับความเคารพนับถือและความนิยมชมชอบจากคณะสงฆ์ และประชาชนฝ่ายมหานิกาย มีปริมาณยิ่งกว่าพระสาสนโสภณหลายสิบเท่า

๔. คณะสงฆ์สมณัตริย์ปัจจุบันทั้งชุด (เว้นสมเด็จพระพุฒาจารย์ ซึ่งท่านไปเข้าประชุมไม่ได้แล้ว) สมเด็จพระวันรัต เป็นอาวุโสสูง ทั้งเป็นที่เคารพนับถือของสงฆ์สมณัตริย์ทั้งฝ่ายธรรมยุติ และมหานิกาย

๕. ขณะนั้นพระมหาเถระชนสมเด็จพระราชาคณะ ทั้งยังแข็งแรง และมีสมรรถภาพในการทำงานอยู่ กับแต่สมเด็จพระวันรัต องค์เดียวเท่านั้น ถ้าจะว่าโดยคุณสมบัติ คุณลักษณะ ตลอดจนเหตุแวดล้อมทั้งส่วนอดีต อนาคต และในปัจจุบันแล้ว สมเด็จพระวันรัตย่อมเหมาะสมแก่ตำแหน่งสังฆนายกโดยประการทั้งปวง

ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ อาตมาภาพพระเถระานุเถระในนาม คณะมหานิกายทั้งหมด จึงขอถือโอกาสรบกวน พณ ฯ พระอัมมเทชะรัตนวงศาธิบดี ได้โปรดพิจารณาเรื่องนี้ด้วยวิจารณญาณ แล้ว

ดำเนินการให้สมเด็จพระวันรัต ดำรงตำแหน่งสังฆนายก เพื่อเป็นมิ่งขวัญมณฑลแก่คณะสงฆ์ และประชาชนฝ่ายมหานิกายต่อไป

การที่อาตมาภาพทั้งปวง ต้องทำสิ่งอันอาจเป็นเครื่องก่อ
กวนตั้งเจริญพรมานด้วยความรู้สึกเกรงใจ และละอายแก่ใจเป็น
ที่สุด เพราะที่ถูกพระสงฆ์องค์เจ้าควรจะเป็นหลักสันติ แต่ได้
พรหมกันพิจารณาโดยรอบคอบแล้วทตองผินใจปฏิบัติเช่นนี้ด้วย
เล็งเห็นอำนาจประโยชน์ส่วนใหญ่นั้นเป็นประมาณ ถ้าไม่รับดำเนิ
การแก้ไขด้วยวิธีนี้ อาจจะเสียผลส่วนใหญ่นึ่งทั้งส่วนคณะสงฆ์
และส่วนรัฐบาล เพราะคณะสงฆ์มหานิกายมีความน้อยเนื้อต่ำใจ
ในกรณีที่เสียความเป็นธรรมโดยทำนองนี้มานานแล้ว อาตมาภาพ
ทั้งปวงเฉพาะที่พรหมใจกันขอรับรองมานี้หวาดเกรงไปว่า ถ้าคณะ
มหานิกายทั้งหมด พรหมใจกันลุกขึ้นขอสิทธิอย่างไม่เป็นระเบียบ
อันเป็นวิสัยของคนน้อยใจ เพราะถูกขอรธรรมแล้ว ก็จะทำให้
เกียรติของคณะสงฆ์ส่วนใหญ่ และของพระศาสนาในประเทศไทย
เศร้าหมอง จึงตัดสินใจพร้อมกับดำเนิการขอรับรองมายัง พณฯ
และคณะรัฐบาลโดยวิธีอันละม่อมนี้

ถ้าจะมองไปในทางอกุศลว่า พระสงฆ์องค์เจ้ายังมีกิเลส
และก่อกวนสันติที่ขอรับรองสภาพว่าเป็นความจริง ๆ แต่หากมีผู้
สืบเนืองมาจากเหตุที่ผู้ทรงอำนาจใช้กิเลสปฏิบัติการ ผลย่อมสม

เหตุเป็นธรรมดาอยู่เอง หรือถ้าจะว่าตามความจริงของหลักการปกครองแล้ว ผู้มีอำนาจย่อมเป็นใหญ่ในโลก ถ้าอำนาจนั้นถูกสร้างขึ้นมาอย่างไม่เป็นธรรม และไม่ชอบกาลเทศะแล้ว ก็เป็นที่น่าหวาดกลัวกว่าสิ่งใด ๆ เมื่อผู้ทรงอำนาจเสกสร้าง และมอบเอาคุณให้พระศาสนาโลกนี้ซึ่งเป็นธรรมยติ เป็นผู้ควบคุมกุมอำนาจเหนือพระเถรมหานิกาย ทั้ง ๆ ที่ตัวเขาไม่ได้มีส่วนได้ส่วนเสียกับพระมหานิกายแล้วก็เป็นที่น่าหวาดเสียวอยู่ไม่น้อย

จริงอยู่พระศาสนาโลกนี้เป็นพระมหาเถระผู้ใหญ่ฝ่ายธรรมยติ ทั้งเป็นผู้เฉลียวฉลาดเป็นท่วงใจของคณะธรรมยतिक็คือ ถ้าคณะธรรมยติหรือผู้นิยมธรรมยติจะพึงมีมติเช่นนั้น คณะสงฆ์มหานิกายเห็นใจ และขอขอบคุณที่เมตตาใจกว้าง กล้าเสียสละความสามารถและสติปัญญาเพื่อคณะมหานิกายถึงเพียงนั้น แต่ก็มีความจริงเกรงอยู่ว่า ถ้าพระศาสนาโลกนี้ยังเป็นพระมหาเถระที่ยังติดกิเลสไม่เป็นสมุจเฉต แล้วก็ยากที่จะหลอกให้คณะมหานิกายเชื่ออย่างสนิทใจได้ เท่าที่ได้ดำเนินการไปแล้วนั้น คณะธรรมยติห้วงคณะมหานิกาย หรือห้วงตำแหน่งแน่ ถ้าไม่ห้วงตำแหน่งจริง ๆ แล้วก็จะขอให้แสดงความจริงให้คณะมหานิกายได้เชื่อถือบูชาต่อไป โดยยกตำแหน่งสังฆนายกให้แก่คณะมหานิกายเสีย

ที่สุดคนอาตมาภาพทั้งปวงขอแสดงความหวังเป็นอย่างมาก
ว่า พณ ๖ ท่านพร้อมทั้งรัฐบาลคงจะได้ตระหนักต่อพฤติการณ์อัน
เป็นข้อเท็จจริงทั้งหลายมา และพร้อมที่จะแสดงความขอรับรองโดย
ธรรมตามมติของพระสงฆ์มหานิกายส่วนใหญ่เป็นแน่แท้ แม้ว่าจะ
จะมีเหตุอันใดบังเกิดให้เรื่องแปรผันจากข้อขอรับรองนี้ โดยประการ
ใดแล้ว ถ้าจะมีวิฤทธิการณ์อันไม่พึงปรารถนาเกิดขึ้นในวงการ
คณะสงฆ์แล้ว อาตมาภาพพร้อมกันขอรับรองมานับประกันไม่ได้
และขอเจริญพรเพื่อได้โปรดทราบไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

อนึ่ง ในทำนองเดียวกัน อาตมาภาพทั้งปวงได้ขอรับรองไป
ยังสมเด็จพระสังฆราช เพื่อได้ทรงพระกรุณาโปรดตามข้อขอรับรอง
นี้ด้วยแล้ว

ขอเจริญพร

พระธรรมไตรโลกาจารย์	พระพิมลธรรม
พระเทพเมธี	พระธรรมดิลก
พระปริยัติบัณฑิต	พระราชสีห์
พระวรญาณมุนี	พระวิสุทธิสัมโพธิ์
พระญาณสมโพธิ์	พระญาณโสภณ
พระศากยบุตติยวงศ์	พระศรีสมโพธิ์
พระมงคลเทพมุนี	พระวิจิตรธรรมมุนี

สมเด็จพระ ๑ กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

๔๔๗

พระธรรมภาณพิลาศ	พระวิเชียรธรรมคณาธาร
พระมงคลทิพมุนี	พระพุทธิญาณมุนี
พระญาณรังสี	พระปิฎกโกศล
พระสุธรรมธีรคุณ	พระธรรมถาวร
พระอมรเมธาจารย์	พระประสิทธิ์ศีลคุณ
พระวิเชียรมุนี	พระวิมลมุนี
พระราชโมลี	พระประสิทธิ์สุตคุณ
พระศีลาจารย์พิพัฒ	พระญาณกิติ
พระวิสุทธิสารเถระ	พระสังวรวิมล
พระปราวกรรมุนี	พระราชเวที
พระวิสุทธิโสภณ	พระกิตติวงศ์เวที
พระธรรมกิติ	พระประสิทธิ์วิริยคุณ
พระฐานุเทศาจารย์	พระศรีสุธรรมมุนี
พระธรรมรังสี	พระญาณนายก
พระวิเชียรภว	พระวิสุทธิญาณมุนี
พระอริยศีลสังวร	พระศรีสุทัสสมุนี
พระศรีวิสุทธิโมลี	

ตำนานอันถูกต้อง

พระกิตติวงศ์เวที

นอกจากหนังสือถึงนายก รัฐมนตรี และคณะ รัฐบาล แล้ว
พระเถระคณะมหานิกาย ยังได้มีหนังสือกราบทูลสมเด็จพระสัง-
ฆราช ดังที่ได้นำไว้ในหนังสือถึงนายกรัฐมนตรีและคณะรัฐบาล
นั้นด้วย ดังมีสำเนาหนังสือกราบทูลสมเด็จพระสังฆราชดังนี้

(สำเนา)

ด่วนมาก

จังหวัดพระนคร

๑๕ มิถุนายน ๒๔๙๔

เรื่อง ขอร้องให้ทรงพระกรุณาแต่งตั้งสมเด็จพระวันรัตเป็นสังฆ-
นายก

เกล้ากระหม่อม พระเถระมหานิกาย ซึ่งมีนามขานขาน
ขอวิภาสกราบทูลแด่สมเด็จพระสังฆมहाสังฆปริณายก ทรงทราบ
ด้วยตามที่ฝ่าพระบาททรงพระกรุณา โปรด แต่งตั้ง ให้พระ
สาสนโสภณเป็นสังฆนายกแทนสมเด็จพระพุทธ โสธาจารย์ไปแล้ว
นั้น ปรากฏเป็นที่ประจักษ์ว่า เป็นเหตุให้กระเทือนใจคณะสงฆ์
มหานิกายอย่างสุดวิสัยที่จะสงบนิ่งอยู่ได้ และถ้าไม่หาทางแก้ไข
ระบายนความขัดแย้งเสียได้ อาจบังเกิดผลอันไม่งามและไม่พึง
ปรารถนาขึ้นในสังฆมณฑล ซึ่งอยู่ภายใต้ร่มพระบารมีของฝ่า
พระบาทผู้พระสังฆบิดรของคณะสงฆ์ไทยเวลานี้ อย่างคาดไม่ถึง

ความจริงพระสาสนโสภณนั้น เมื่อว่าโดยคุณวุฒิและสมรรถภาพแล้วก็เป็นทีเชอได้ว่าจะเป็นผู้บริหารกิจการในตำแหน่งสังฆนายกได้ดั่งคนหนึ่ง แต่เมื่อนำเขาเทียบกับสมเด็จพระวันรัตซึ่งเป็นพระเถระที่ดำรงตำแหน่งสมณฐานันดรศักดิ์สูงกว่า และเจริญวัยวุฒิกว่า เพื่อยึดถือพระธรรมวินัยของสมเด็จพระบรมศาสดาเป็นมาตรฐานแล้ว สมเด็จพระวันรัตควรที่จะได้ดำรงตำแหน่งสังฆนายกยิ่งกว่าพระสาสนโสภณ นวด้วยส่วนที่เกี่ยวกับบุคคล

เมื่อว่าด้วยเหตุแวดล้อมแล้ว พระสงฆ์ ๒ คณะซึ่งต่างก็อยู่ภายใต้ร่มพระบารมีของฝ่าพระบาท ขณะนั้นภาวะฉันใด ฝ่าพระบาททรงทรงตระหนักพระทัยอยู่แล้ว เมื่อเป็นดังนี้ การที่ฝ่าพระบาททรงพระกรุณา โปรดพระสาสนโสภณซึ่งต่ำกว่าศักดิ์กว่าเด็กกว่า แต่เป็นพระธรรมยุติเหมือนฝ่าพระบาทนั้น ย่อมเป็นพระเมตตาชวนให้จิตใจของพระมหานิกายซึ่งเราร่อนอยู่แล้วเพิ่มเติมนึกความไว้วางใจอีก อาจถึงขนาดใหม่ส่งสมณทัตให้มอดมิดก็ได้

เมื่อว่าด้วยหลักบริหารโดยพฤตินัยในเวลานี้แล้ว อันตำแหน่งสังฆนายกนั้นควรที่จะเป็นของพระมหานิกาย โดยเฉพาะด้วยแท้ ไม่ควรที่จะสาธารณะแก่พระธรรมยุติเลย ด้วยเป็นตำแหน่งหัวหน้าบริหารโดยถ่ายเดียว ก็การบริหารคณะสงฆ์ตาม พ.ร.บ.

๒๔๘๔ ในเวลานั้นจำกัได้อยู่ในวงเฉพาะพระมหานิกายเท่านั้น ด้วยพระธรรมยุตินั้น เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายธรรมยุติกนิกายได้มีบัญชาสั่งให้แตกแยกจากพระมหานิกายไปขึ้นอยู่ เฉพาะธรรมยุติกนิกายแต่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒ แล้วการที่ฝ่าพระบาทโปรดการให้พระเถระฝ่ายธรรมยุติมีอำนาจเหนือพระมหานิกายนั้น คณะมหานิกายสนทนงผอง ทงคฤหัสถ์ บรรพชิตไม่สามารถที่จะส่งบรรชั้บักเณสไว้ได้ ชอนเป็นเหตุประการสำคัญ

ครั้นมาถึงวาระนฝ่าพระบาทมาทรงพระกรุณาโปรดแต่งตั้งพระสาสนโสภณซึ่งเป็นพระธรรมยุติให้ทบเศียรสมเด็จ พระวันรัต ซึ่งเป็นมหาเถระที่คณะสงฆ์มหานิกายยกเป็นปุนีเย อย่างสูงในเวลานั้น จึงเห็นเป็นการเหยียดหยาม และลดเกียรติพระมหานิกายอย่างมาก

เพื่อความสันติแห่งสงฆ์ฆมณฑล และเพื่อขออัญเชิญให้ฝ่าพระบาทยังทรงเมตตาในอันที่จะให้คณะสงฆ์ฝ่ายพระมหานิกายได้ฟังพระบรมมยติถือเป็นร่วมโพธิทอง เสมอเหมือนและเท่าเทียม คณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติแล้ว เกลากระหม่อมทงปวงขอพระวโรกาสขอให้ฝ่าพระบาทได้ทรงพระกรุณาโปรดให้สมเด็จพระวันรัต ดำรงตำแหน่งสังฆนายกเพื่อเป็นมิ่งขวัญ มงคดแก่ คณะสงฆ์ มหานิกายสืบไป

สมเด็จ ฯ กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

๔๕๑

จะทรงพระกรุณาโปรดได้หรือไม่ประการใด เกล้ากระหม่อมทั้งหลายขอพระวโรกาสได้โปรดประทาน พระเมตตา ให้ได้ทราบในเวลาอันสมควร

ควรมิควรประการใดสุดแต่จะทรงพระกรุณาโปรด

พระธรรมไตรโลกาจารย์

พระพิมลธรรม

พระศากยบุตติยวงศ์

พระธรรมดิลก

พระมงคลเทพมุนี

พระราชสุธี

พระมงคลทิพนมุนี

พระวิสุทธิสัมโพธิ์

พระญาณรังษี

พระญาณโสภณ

พระสุธรรมธีรคุณ

พระศรีสมโพธิ์

พระธรรมถาวร

พระวิริยธรรมมุนี

พระอมรเมธาจารย์

พระวิเชียรธรรมคุณาธาร

พระวิเชียรมุนี

พระพุทธิญาณมุนี

พระราชโมลี

พระปริยัติบัณฑิต

พระศีลาจารย์พิพัฒน์

พระเทพเมธี

พระวิสุทธิดาวเถร

พระวรญาณมุนี

พระปวรากรมมุนี

พระญาณสมโพธิ์

พระธรรมกิติ

พระธรรมภาณพิลาศ

พระวิสุทธิโสภณ

พระสังวรวิมล

พระประสิทธิศัลคุณ

พระประสิทธิสุตคุณ

พระญาณกิติ

พระสาสนุเทศาจารย์

พระธรรมรังสี

พระวิเชียรภัก

พระอริยศีลสังวร

พระวราหเวที

พระกิตติวงศ์เวที

พระประสิทธิวิริยคุณ

พระศรีสุธรรมมุนี

พระญาณนายก

พระวิสุทธิญาณมุนี

พระศรีสุทนต์มุนี

พระศรีวิสุทธิโมลี ฯ

สำเนาอันถูกต้อง

พระกิตติวงศ์เวที

เมื่อสมเด็จพระสังฆราชได้ทรงทราบเรื่องราวต่าง ๆ ที่พระเถระฝ่ายมหานิกายทูลถวายแล้ว ก็ทรงยินยอมเปลี่ยนผู้ดำรงตำแหน่งสังฆนายกใหม่ คือทรงตั้งให้สมเด็จพระวันรัต (ปลด กิตฺติโสภโณ) วัดเบญจมบพิตร เป็นสังฆนายกแทนพระสาสนุโสภณ ตามที่ฝ่ายสงฆ์มหานิกายร้องขอมา เรื่องที่ทำท้าวจะลูกสามไปใหญ่โตจึงยุติลงแค่นั้น

ถึง พ.ศ. ๒๔๘๕ ทรงมีพระชนมายุได้ ๘๐ พรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวาย เมื่อวันที่

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

๔๕๓

๒๒ พฤศจิกายน ๒๔๙๕ เวลา ๙.๐๐ น. และทางรัฐบาลก็ได้
จัดงานโดยเสด็จพระกุศลในวันที่ ๒๑ ถึงวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน
๒๔๙๕ ด้วย

เมื่อฉลองพระชนมายุครบ ๙๓ พรรษา เสด็จแล้ว พอดี
กับตก "สามัคคีพยาบาล" ที่ทรงสร้างที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์
มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๒ คราวหายประชวรครั้งนั้น ข้าพระพุทธ
พระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และ สมเด็จพระบรมราชินี
นาถ ทรงเสด็จเป็นประธานเปิดตึกหลังนี้เมื่อวันที่ ๒ กุมภาพันธ์
พ.ศ. ๒๔๙๒

ในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๙๒ นั้น พระองค์ได้ทรงหล่อ
พระพุทธรูป เป็นการมงคลหมพระชนมายุยืนยาวถึง ๙๐ พรรษา
ดังมี ปรากฏอยู่ในหนังสือตำนาน วัดบวรนิเวศวิหารถึง เรื่อง หล่อ
พระพุทธรูปครั้งนั้นว่า

"เมื่อนานฉลองพระชนมายุครบ ๙๐ พรรษา บรมิรุณ
ในเดือนพฤศจิกายน ๒๔๙๕ ผ่านไปแล้ว ได้มีการประกอบพิธี
เททองหล่อพระพุทธรูปมา เพื่อเป็นที่ขायุมหามงคลแด่สมเด็จพระ
พระสังฆราช เป็นพระพุทธรูปมีหน้าพระเพลา ๓ คืบ พระสุคต
หรือ ๑๐๐ ซม. ตั้งแต่พระทนต์ถึงพระอุฟา ๑๓๗ ซม. พระบริศมี
๒๒ ซม. ตั้งพิธีเททองหล่อเมื่อวันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๖

ตรงกับวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๕ ปีมะเส็ง เวลา ๑๓.๕๒ น. ณ
บริเวณพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร
ในโอกาสเดียวกันนี้ได้จัดสร้าง

๑. พระพุทธรูปไพรีพินาศ ห่อจำลองย่อจากองค์เดิม
หน้าพระเพลา ๘ ซม. สูงจากฐานล่างถึงสุดยอด
พระรัศมี ๑๖ ซม.
๒. พระกริ่ง ไพรีพินาศ หน้าพระเพลา ๑.๕ ซม.
สูงจากฐานล่างถึงสุดยอดพระรัศมี ๓.๕ ซม.
๓. พระชัยวัฒน์แบบทวไป หน้าพระเพลา ๘ มม.
สูงจากฐานล่างถึงสุดยอดพระรัศมี ๓.๕ ซม.
๔. พระชัยวัฒน์ไพรีพินาศ หน้าพระเพลา ๑ ซม. สูง
จากฐานล่างถึงสุดยอดพระรัศมี ๒ ซม.
๕. เหรียญพระไพรีพินาศ กว้าง ๑ ซม. สูง ๒ ซม.
๖. หมอนามนต สูง ๑๑.๕ มม. กว้าง ๑ ซม.

ประกอบพิธีสวดมนต์ บริกรรมในวันเดียวกันนี้ เวลา
๒๐.๑๕ น. สวดมนต์ ๒๑.๐๘ น. บริกรรมภาวนาจนถึงเวลา
๒๑.๔๘ น.

พ.ศ. ๒๔๘๗ ทรงสร้างหอสมุดวัดบวรนิเวศวิหาร

พ.ศ. ๒๔๘๘ ทรงสร้างตึกสถานศึกษาของสภาการศึกษา

มหามกุฏราชวิทยาลัย (ทรงวางศิลาฤกษ์วันที่ ๒๙ กรกฎาคม ๒๔๙๙ เวลา ๑๖.๓๕ น.)

พ.ศ. ๒๔๙๙ เริ่มประจักษ์ด้วยพระโรคบิด แล้วกลายเป็น
อันตราย (ลำไส้) อักเสบ มีพระโลหิตไหลออกทางพระมดคนหนัก
แล้วเสด็จไปประทับ ณ สยามคฤหาสน์ อัครวงษ์และห้อง
ผ่าตัดพระนาสิก ๒ ครั้งหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและ
สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จไปทรงเยี่ยม
พระอาการหลายครั้ง และพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์โดย
ตลอด

หลังจากการผ่าตัดแล้ว พระอาการดีขึ้นโดยลำดับจึง
เสด็จออกจากตึกสยามคฤหาสน์ ไปประทับที่โรงพยาบาลสม-
เด็จพระศรีนครินทร์ เมื่อทรงหายเป็นปกติแล้วเสด็จกลับมาประทับที่วัด
เมโชน ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๙

ทรงเป็นพระอุปนายะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ในปี พ.ศ. ๒๔๙๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมี
พระราชประสงค์จะทรงผนวชในพระบวรพุทธศาสนา ตามพระราช
ประเพณี จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภ
พฤฒิยากรไปเฝ้าสมเด็จพระสังฆราชทูลประสงค์ดังกล่าวแล้ว และ
ตระเตรียมพิธีการทรงผนวชอย่างมโหฬารถึงวันที่ ๒๒ ตุลาคม

พ.ศ. ๒๔๙๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงผนวชที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยสมเด็จพระสังฆราชเป็นพระอุปัชฌายะ ถวายสรณคมและศีล มีพระสมณนามว่า “ ภูมิพล ” พระสาสนโสภณ (อุภูษายี จวน บัจุบันสมเด็จพระมหาวีรวงศ์) วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นพระกรรมวาจาจารย์ สมเด็จพระวันรัต (กิตติโสภณ ปลด) วัดเบญจมบพิตรถวายอนุสาสน์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงผนวชแล้วประทับอยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหารเป็นเวลา ๑๕ วัน ทรงลาผนวชเมื่อวันที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๔๙๙

ทรงประชวร

การประชวรครั้งนเรียกว่าครั้งสุดท้ายก็ไม่ผิด เพราะถึงแม้ว่าพระองค์จะได้รับการเยียวยาจากแพทย์เป็นอย่างดีก็ตาม แต่ก็ยังมีแต่พอกพูนอยู่กับทรงและทรุดอยู่เรื่อย ๆ เมื่อก่อนหน้าที่จะทรงเป็นพระอุปัชฌายะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงผนวชเพียงวันเดียวพระองค์ทรงประชวรมิใช่สูงในวันที่ ๑๒ ตุลาคม ๒๔๙๙ แต่แพทย์ประจำพระองค์ได้พยายามถวายการรักษาอย่างเต็มความสามารถ วันรุ่งขึ้นพระอาการใช้ลดลง ทรงสามารถเสด็จไปปฏิบัติกิจในพระราชพิธีทรงผนวชได้ และเมื่อเสด็จจาก

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

๔๕๓

พระราชพิธีทรงผนวชแล้วทรงประจวบอีก ถึงต้องเสด็จไปประทับ ณ ตึกสามัคคีพยาบาลโรงพยาบาลวชิรพยาบาล ตั้งแต่วันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๕๕ แต่บางครั้งก็เสด็จกลับมายังวัดบางเป็นครั้งคราว เพื่อร่วมพิธีสงฆ์เช่นทำพระปาติโมกข์ เป็นต้น

ครั้นถึงวันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ดังดำเนนาประกาศดังต่อไปนี้

ประกาศสถาปนาสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์

สมเด็จพระสังฆราช

เป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช महิตลาธิเบศร์รามาธิบดินทร์นฤปดินทรสยามินทราธิราชบรมนาถบพิตร

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ประกาศว่าโดยที่ทรงพระราชดำริว่าสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ สมเด็จพระสังฆราช ได้ทรงเป็นพระอุปัชฌายาจารย์ ทรงมีคุณูปการอย่างยิ่งแด่พระองค์ เมื่อคราวทรงผนวชได้ถวายโอวาทานศาสน์ให้ทรงเข้าพระราชหฤทัยในหลักพระพุทธศาสนาอย่างซาบซึ้ง ซึ่งนับว่าทรงดำรงอยู่ในฐานปณิธานบุคคล แห่งองค์พระมหาภิกษุวิริย และ

ประกอบด้วยสมเด็จพระสังฆราชองค์หนึ่ง มีศักดิ์เป็นหม่อมราชวงศ์
ราชบัณฑิต ในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช พระบาทสมเด็จพระ
พระรามธิบดีศรีสินทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นัยว่า
ทรงดำรงอยู่ในสถานะเป็นเสนาบดีในราชตระกูล แห่งบรมราชจักรี
ทรงยินดีในเนกขัมมะปฏิบัติ เป็นพระพรหมจริยาวัตรยั่งยืนมา
ช้านาน ถึง ๖๔ พรรษา ดำรงมั่นอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญา มิได้
เสื่อมถอย มีพระจริยาวัตรเรียบร้อยบริสุทธิ์ บริบูรณ์ มิได้ทวน
โหดด้วยโลกามิสทั้งพระฉันทจริต ก็เพียบพร้อมด้วยสมคุณธรรม
ยากที่จะหาผู้ใดเสมอได้ ทรงพระปรีชาญาณแจ่มใสรอบรู้พระ
ไตรปิฎกสัทธรรม ซึ่งนับว่าเป็นพุทธศรัทธาปฏิบัติอย่างยอดเยี่ยม
พระองค์หนึ่ง ทรงพระสติปัญญาอย่างลึกซึ้งสามารถในธรรม
วิจารณ์ธรรมวินัยได้ถูกต้องเด็ดขาด ในโอกาสทุกเมื่อ
ส่วนในพระศาสนา สมเด็จพระสังฆราชทรงรับหน้าที่บริหาร จัด
การทะนุบำรุงให้เจริญก้าวหน้ามาโดยลำดับ ตำแหน่งสกลมหา
สังฆปริณายก เมื่อวันที่ ๗ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๙๓ นั้น
แล้ว และบัดนี้ก็เป็นทีที่ประจักษ์ว่า สมเด็จพระสังฆราชทรงเจริญ
ยิ่งด้วยคุณวุฒิ วัยวุฒิ รัตตัญญูมหาเถรธรรมเป็นที่เจริญศรัทธา
ปสาทะ และเป็นถาวรสถานปฐนียเจดีย์แห่งองค์พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัว และพระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดถึงมวลพุทธบริษัท

และอาณาประชาราษฎร์ทั่วสกลราชอาณาจักร สมควรจะสถาปนา
พระเกียรติยศฐานันดรศักดิ์เป็น สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวง
วชิรญาณวงศ์ เพื่อเป็นศรีศักรมงคลแด่พระบรมพุทธศาสนา และ
เป็นที่เฉลิมพระราชมงคลทศานุสรสถานสืบไป

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้
ทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช ^{ขึ้น}เป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า
กรมหลวง มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระ
สังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์วิสุทธิสงฆคุณาลังการ
อริยวงศาตญาณวิมลสกลมหาสังฆปริณายก ตรีปิฎกกลากุส
โลภาส ภูมิพลหาราชหิโต บัณฑิตยาจารย์ สัจจิตตาทิธานสังฆ
วิสุตมหายานกุฎราชบัณฑิต นวกวศราชกุลลาภีวรธน์ สุขุมอรรด
วิจารย์ปรีชา กำพยรณาคันทพากิยปฏิภาณปาวจนุตตมญาณ
วรภากรณ์ สุนทรวิสุทธิพรหมจารี วิมลศีลขันธสมาจารวัตร
พุทธศาสนิกบริษัทคารวสถาน วิจิตรปฏิภาณพัฒนคุณ อุดด
คัมภีรญาณบัณฑิต สรรพคุณิสสรมหาปธานาธิบดี ศรีสมณุตม
บรมบพิตร คุชนาม เสด็จสถิต ณ วัดบวรนิเวศราชวรวิหาร
พระอารามหลวง ทรงศักดินา ๓๓,๐๐๐ ตามกำหนด อย่าง
พระองค์เจ้าต่างกรมทั้งปวง และดำรงพระอิสริยยศยิ่งใหญ่ฝ่าย
พุทธจักร สมณศักดิ์ที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า เป็นประธานใน

สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติขึ้นไว้โดยปริยายแห่งราชอำนาจ เพื่อให้พระมหากษัตริย์มีอำนาจในการปกครองประเทศ และเพื่อให้พระมหากษัตริย์มีอำนาจในการปกครองประเทศ และเพื่อให้พระมหากษัตริย์มีอำนาจในการปกครองประเทศ

ประกาศ ณ วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๔๗๗ เป็นปีที่ ๑๓
ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

จอมพล ป. พิบูลสงคราม

นายกรัฐมนตรี

ทรงได้รับสมณศักดิ์พม่า

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ ประเทศไทยได้ทำการฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ตั้งแต่วันที่ ๑๒ ถึงวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นการฉลองการพิชิตทางพุทธศาสนา ที่ใหญ่โตมโหฬารที่สุด มีการตั้งโรงพิธีทองสนามหลวง มีพุทธศาสนิกชนและพระภิกษุในพระพุทธศาสนา แต่ทว่า ณ ต่างประเทศได้เดินทางเข้าร่วมงานในครั้งนั้นด้วยเป็นอันมาก

ในโอกาสทางประเทศพม่า ได้มอบัญชรเฉลิมสมณศักดิ์
ให้แก่ อนุ นายกรัฐมนตรีพม่า นำเข้ามาถวายสมเด็จพระสังฆ-
ราชด้วย ได้มีพิธีมอบถวายที่พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร
เมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๐ สมณศักดิ์พม่าถวาย
เป็นสมณศักดิ์สูงสุด อภิธมมหารัฏฐคุรุ พร้อมด้วยของประจำ
ตำแหน่งซึ่งมีลักษณะเป็นธง ๔ เหลี่ยมผืนผ้า ยาว ๗๕ ซม.
กว้าง ๔๕ ซม. มีสายห้อยคล้องกับเสาธงมีพู่ห้อยด้านบนสองอัน
และด้านซ้ายล่างเป็น ๓ แฉก มีพู่ทองห้อยปลายชาย พนธงสี
ขาวมีก้นทอง เป็นตัวหนังสือว่า “ภัททันเต วชิรญาณวโสภาภิธ-
มหารัฏฐคุรุ” ตรงกลางธงมีรูปต้นโพธิ์ในวงกลม มีรูปสิงห์ ๒ ตัว
อยู่ในฐานต้นโพธิ์ ท้ายธงเสวตรงทำเป็นดอกบัวตูม เสาธงสูง
๑๔๕ ซม. มีสิงห์แกะด้วยไม้ ยืนมุมนละตัวรวม ๔ ตัว พร้อมกัน
นยังได้มอบตราประจำตำแหน่ง เป็นโลหะและตรายาง ตราโลหะ
มีจารึกพระนามของสมเด็จพระสังฆราชเจ้าว่า “สมเด็จพระวชิร-
ญาณวโสภา อภิธมมหารัฏฐคุรุ” ส่วนตรายางมีรูปต้นโพธิ์และสิงห์
๒ ตัว

สิ้นพระชนม์

สมเด็จพระสังฆราชเจ้าได้ทรงประชวรเรื่อย ๆ มา ทัง
ทรงพระชราภาพมากด้วย ต้องเสด็จประทับรักษาพระองค์ที่โรง

พยายามบ้าง ที่วัดบ้าง สลับกันมาโดยตลอด เป็นเวลาแรมปี จนกระทั่งสิ้นพระชนม์ ในหนังสือตำนานวัดบวรนิเวศวิหารได้กล่าวไว้ว่า

“วันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าเสด็จจากวัดไปประทับที่บ้านพลับพลา หัวหิน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ัญญเชิญเสด็จ ได้ประทับอยู่ที่บ้านพลับพลาจนถึงวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๐๑ จึงเสด็จมาประทับที่วัดเป็นครั้งสุดท้าย ฯลฯ

วันที่ ๕ กรกฎาคม ๒๕๐๑ สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากำหนดจะนำเสด็จพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพนิภา จากวังสู่สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส เพื่อพระราชทานเพลิงศพในวันนั้น แต่ได้เกิดอาการพระประชวร มีพระโลหิตออกกับพระบังคนหนักตั้งแต่วันก่อน ครั้นถึงวันนั้นตอนเช้ายังมีพระโลหิตออกอีก ต้องถวายยาแก้สัปดาห์ และนำเสด็จสู่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ในเช้าวันนั้น นายแพทย์ได้ถวายการรักษาพระโรคทางพระอัมตะ (ลำไส้) พระอาการต่อมาค่อยดีขึ้นบ้าง แต่พระวรกายทรุดโทรมลงไปตามลำดับ

วันที่ ๒๙ กันยายน ๒๕๐๑ เวลา ๑๙.๐๐ น. มีพระอาการหนักด้วยเส้นโลหิตในสมองตีบตัน รับส่งไม่ได้ แต่วันรุ่งขึ้น

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

๔๖๓

พระอาการค่อยดีขึ้น พระวรกายเบื่อบวมกลับคลื่อนไหวได้
ในขณะที่พระอาการค่อยดีขึ้น ได้ทรงพยายามปฏิบัติกิจวัตร
ประจำพระองค์ ตลอดถึงทรงบูชาพระก่อนบรรทมเหมือนอย่างเคย
แต่พระอาการในวันต่อ ๆ มา มีแต่ทรุดหนักลงไปโดยลำดับ

วันที่ ๓ พฤศจิกายน ๒๕๐๑ พระอาการทางเส้นโลหิต
ในสมองกำเริบอีก พระอาการทั่วไปทรุดหนัก

วันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๐๑ เวลา ๑๑.๕๐ น. พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จถวายพัตรตนาภรณ์ ชั้น ๑

วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๑ เวลา ๑๓.๐๐ น. พระ
อาการทางเส้นโลหิตในสมองกำเริบขึ้นอีก พระอาการทั่วไป
ทรุดหนักมาก พระทัยและพระกำลังอ่อนลงโดยพระลำดับ

เวลา ๑๕.๐๕ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและ
สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเสด็จเข้าเยี่ยมพระอาการ
ประทับอยู่พอสมควร เวลา ๒๐.๐๐ น. นายแพทย์ถวายการเจาะ
ไขสันหลังตรวจ ครั้นเวลาเกือบเที่ยงคืน เมื่อตรวจพระอาการ
แสดงว่าใกล้วสานจึงกราบบังคมทูล

ครั้นหลังเที่ยงคืนเป็นวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๐๑ พระ
บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ณ ตึกสามัคคีพยาบาล พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับหน้าพระแท่นบรรทม

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้
 สิ้นพระชนม์ เมื่อเวลา ๑๑.๐๘ น. มีพระชนมายุรวม ๘๕ พรรษา
 ๑๑ เดือน และ ๑๘ วัน

ต่อ ไช ขิต์ สาธุ ขิต์ ยี่ ขิต์ นาวชียติ

ความชนะที่ไม่กลับแพ้ได้ เป็นดี

ชนะใดให้มันแน่นไม่แพ้กลับ

แม้สับปลับกลับเป็นแพ้หาแน่นไม่

ชนะใดไม่กลับแพ้เป็นแน่ใจ

นั่นแหละไชว้ชนะแท้แน่จริง จริง

ชนะศึกฮักหาญในการรบ

ไชจะจบชนะแท้แน่ทุกสิ่ง

สารพัดจัตขำนะไม่ละทิ้ง

ก็ไม่จริงเหมือนชนะกะใจตน ฯ

สมเด็จพระสังฆราช กิตติโสภณ (ปลด)

วัดเบญจมบพิตร

องค์ที่ ๑๔

พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๐๕

ประสูติ

สมเด็จพระสังฆราช (กิตติโสภณมหาเถร) พระนาม
เดิม “ปลด” นามบิดา ขุนพิษณุโลกประชานาถ (เจ้า)
นามมารดา ท่านปลั่ง ประสูติเมื่อวันจันทร์ ที่ ๒๗ พฤษภาคม
พ.ศ. ๒๔๒๒ ตรงกับวันแรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๖ ปีฉลู เอกศก
จุลศักราช ๑๒๕๑ เวลา ๑๐ ทุ่ม (๐๔.๐๐ น.) เศษ ที่บ้านใน
ตรอกหลังตลาดพาหุรัด ติดกับวัดราชบูรณะ ในพระนคร)

ท่านขุนพิษณุโลกประชานาถ (เจ้า) เป็นมหาเถรไภษัชย
ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ และสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่อง-
ศรี สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ เป็นเจ้ากรมคนแรก

ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ในเวลาที่สมเด็จพระเจ้าฟ้าพระองค์นั้นทรงกรมเป็นกรมขุนฯ และได้ลาออกเสียดีก่อนที่จะทรงกรมเป็นกรมหลวงฯ เนื่องจากสุขภาพไม่สมบูรณ์ ถึงแก่กรรมเมื่ออายุได้ ๕๑ ปี ส่วนท่านปลั่ง มารดานั้นได้ไปตั้งหลักฐานอยู่ในตรอกหลังพระราชวังเดิม (ร.ร. ทหารเรือปัจจุบัน) และได้มีอาชีพค้าขายอยู่ที่ตลาดท่าเตียน ภายหลังได้ติดตามมาอยู่ที่บ้านข้างวัดเบญจมบพิตร จนถึงแก่กรรม เมื่อวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๕ อายุได้ ๗๑ ปี

สมเด็จพระสังฆราชเคยรับสั่งว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้รับสั่งให้ทราบว่ามีสายตระกูลสัมพันธ์กันโดยฐานพระญาติ ในสายตระกูลเกตุทัต, หงสกุล, สกุลละสังข์และคชาชีวะ โดยท่านเจ้ากรมลำ เป็นบุตรท่านสน และหลวงรักษาราชทรัพย์ (หนูพิน) และสมเด็จพระสังฆราชทรงใช้นามสกุลว่า “เกตุทัต” เสมอ เพราะทรงถือว่าเป็นสายใหญ่ ส่วนท่านปลั่งนั้น โดยสายตระกูลเพียงแต่แจ้งว่าเป็นญาติกับหม่อมสวาง ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์ โดยสมเด็จพระสังฆราชทรงตั้งอยู่ในฐานะเป็น “น้ำ” ของพระโอรสธิดา ในสมเด็จพระเจ้าฟ้าพระองค์นั้น ที่กำเนิดแต่หม่อมสวาง

สมัยทรงพระเยาว์และเริ่มการศึกษา

ท่านปลั่ง ได้พาศมเด็จพระสังฆราช แต่ยังทรงพระเยาว์ไปอยู่กับท่านตาหรงและท่านยายน้อย (ท่านตาและท่านยายของสมเด็จพระสังฆราช) ที่บ้านเดิมในตรอกหลังพระราชวังเดิมธนบุรี ทรงเจริญวัย ณ บ้านนี้ จนถึงเวลาไปบรรพชาเป็นสามเณรอยู่ที่วัดพระเชตุพน เมื่อพระชนม์ได้ ๑๒ ปี

ขุนวิสุทธิวารินทร์ (พร้อม เรืองสุข) ได้เขียนเล่าถึงบุคลิกลักษณะ ของ สมเด็จพระสังฆราช สมัย ทรง พระเยาว์ว่า “มีกิริยาเรียบร้อยมาก แปลกกว่าเด็กชายอื่น ๆ ในหมู่เดียวกัน ท่านไม่เอาเรื่องกับทางโลกเลย ถ้าเด็กคนไหนเกรงท่านก็จะเลี้ยงออกห่างไม่เล่นด้วย สำหรับเด็กผู้หญิงท่านไม่เคยเล่นด้วยเลย ข้าพเจ้าเองมีน้องผู้หญิงอยู่หลายคน เด็กชายปลัดเข้าไปวิ่งเล่นในบ้านข้าพเจ้าเสมออย่างไม่พูดด้วยเลย เมื่อน้องข้าพเจ้าถามท่านก็ตอบ ไม่ถามท่านก็ไม่พูด แต่รักข้าพเจ้าและนับถือข้าพเจ้ามาก เรียกข้าพเจ้าว่าพพรอมทุกคำ ชอบมาถามถึงเรื่องเก่า ๆ ว่า อย่างนั้นโบราณเขาเรียกว่าอย่างไร เป็นเด็กที่ชอบศึกษาหาความรู้จากผู้ใหญ่เสมอ” และพระองค์ก็เคยรับสั่งว่า ทรงกลัวบาปมากมาแต่ยังทรงพระเยาว์ โดยเฉพาะคนที่ชอบดื่มสุรา พระองค์ไม่ยอมเข้าไปใกล้เลย จึงเป็นเหตุให้ทรงมีพระอภัยคายน้อมไป

ในการบรรพชา และมีพระทัยใฝ่ศึกษาทางธรรม ทรงมีเพื่อน
เล่นอยู่ด้วยกัน ๒ คน คนหนึ่งคือนายนรภิบาล อีกคนชื่อเทศ
เคยรับสั่งว่า เพื่อนทั้ง ๒ นั้คนมาก ไม่เคยรังแกพระองค์เลย

ได้ทรงศึกษาอักษรสมัยพออ่านออกเขียนได้แล้ว เริ่ม
เรียนภาษาบาลีแต่เมื่อพระชนม์ได้ ๘ ปี โดยท่านตาพาไปเรียนกับ
อาจารย์และรับกลับบ้าน ได้เรียนมูลกัจจายน์กับอาจารย์พัก
วัดประยุรวงศาวาส จนจบการเรียน และเรียนธมมปทมูลกถา
กับพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (เปี้ย) แต่ยังเป็นพระเทพมุนีวัด
กัลยาณมิตร พระราชโมลี (บัว) แต่ยังเป็นเปรียญและเป็น
พระราชาคณะที่พระสาธุศีลสังวร วัดพระเชตุพน และพระยา
ธรรมปรีชา (บุญ) แต่ยังเป็นพระวิจิตรธรรมปริวัตร ซึ่งเป็น
อาจารย์หลวงสอนพระปริยัติธรรม ณ วัดสุทัศน์เทพวราราม

การเรียนภาษาบาลีของพระองค์ในระยะนี้คล้ายกับนักเรียน
ไปโรงเรียนอย่างปัจจุบัน กล่าวคือยังคงอยู่ที่บ้าน แล้วมาเรียน
หนังสือตามสถานที่ดังกล่าว แบบนักเรียนไปกลับ จนถึง พ.ศ.
๒๔๔๓ พระชนม์ได้ ๑๒ ปี จึงทรงบรรพชาเป็นสามเณรอยู่ ณ
วัดพระเชตุพน

บรรพชา

เมื่อได้ทรงศึกษาบาลีภาษา มีความรู้พอจะเข้าสอบได้แล้ว จึงได้ไปรับการบรรพชาเป็นสามเณรอยู่ในสำนักพระสาธุศีลสังวร (บัว) วัดพระเชตุพน เมื่อพระชนม์ได้ ๑๒ ปี ในปีชวด พ.ศ. ๒๔๔๓ ต่อมาอีก ๓ เดือน ก็ได้เข้าสอบพระปริยัติธรรมในปลายปี นั้น ทูลขอพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งพระบรมวงศ์เธอพระเจ้าอรุณ-นิภาคุณากร วัดราชบพิธ ทรงเป็นอธิบดีการสอบไล่ และ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนิน มาทรงฟังการแปลในวันนั้นด้วย และเมื่อสามเณรปลด (สมเด็จพระสังฆราช) จับประโยค ๑ เพื่อเข้าแปลเป็นครั้งแรกนั้น เป็น วันเดียวกับพระวัดเบญจมบพิตรเข้าแปลเป็นปีแรกเช่นเดียวกัน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทอดพระ-เนตรเห็นสามเณรปลดเข้าแปลได้ประโยค ๑ ก็รับสั่งว่า “เณร เล็ก ๆ ก็แปลได้” และรับสั่งถามถึงอาจารย์ ท่านเจ้าคุณพระ-สาธุศีลสังวร (บัว) จึงนำถวายตัว ครั้นสอบถามได้ความว่า เป็นบุตรเจ้ากรม (ล้ำ) ก็ยังทรงพระกรุณา จึงโปรดฯ ให้อยู่วัด-เบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ตั้งแต่วันนั้น ต่อมาได้เข้าแปล-ประโยค ๒ และประโยค ๓ ได้ ในการสอบไล่ครั้งนั้น ตั้ง-ปรากฏตามรายการพระราชกุศล ในการสถาปนาวัดเบญจมบพิตร

ตุสิตวนารามภาคที่ ๕ ร.ศ. ๑๒๐ ว่า “สามเณรปลด ประโยค ๑
 แปลวันที่ ๒๓ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๙ ธรรมบทบนต้น
 ผูก ๑๘ หนังสือ ๑๐ บรรทัด ขึ้นต้น เตปิ วาณิชกา วาขกุด
 คนตวา ลงท้ายสาสน์ ปหิต์ เทวติ แปลสองพัก ๒๐ นาที
 ความรู้เป็นชั้นสอง ประโยค ๒ แปลวันที่ ๕ เมษายน รัตน-
 โกสินทรศก ๑๒๐ ธรรมบทบนต้น ผูก ๑ หนังสือ ๑๐ บรรทัด
 ขึ้นต้น ตตถ กิญาปิ มโนติ ลงท้าย มโน เสฐโฐ แปล
 สองพัก ๑๕ นาที ความรู้เป็นชั้นที่สอง ประโยค ๓ แปลวันที่ ๓
 เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๐ ธรรมบทบนต้น ผูก ๓ หนังสือ
 ๒๐ บรรทัด อสาวเร สารมตินิโติ อิมิ ลงท้าย ปธานิ ปหิตตวา
 แปลพักเดียว ๒๕ นาที ความรู้เป็นชั้นที่สอง ” ดังนี้ขอว่า
 สามเณรปลด สอบได้เปรียญ ๓ ประโยค

เมื่อได้มาอยู่วัดเบญจมบพิตรแล้ว ก็ได้ศึกษาพระปริยัติ-
 ธรรมสูงขึ้นโดยลำดับ ประโยค ป.ธ. ๔-๕-๖ ได้ศึกษากับท่าน
 อาจารย์ คือสมเด็จพระวันรัต ปุณณทัตตมหาเถระ (จ่าย) เจ้า
 อาวาสวัดเบญจมบพิตร องค์ประณมและสมเด็จพระวันรัตอุทย-
 มหาเถระ (ฑิต) เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุ ผู้กำกับการวัดเบญจม-
 บพิตร และอาจารย์อื่นๆ อีกหลายท่านเช่น พระยาปริยัติธรรม
 ชาติา ณ วัดสุทัศน์เทพวราราม เป็นต้น ประโยค ป.ธ. ๗-๘-๙

สมเด็จพระ กิตติโสภณ (ปลัด)

๔๗๑

ได้ศึกษากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นประจำ แต่บางครั้งได้ไปศึกษากับสมเด็จพระวันรัต อุทยมหาเถระ (จิต) บ้าง สำหรับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ของคน สมเด็จพระสังฆราชเคยรับสั่งว่า ท่านแม่จะเป็นเปรียญเพียง ๔ ประโยค แต่ความรู้แล้ว พระเปรียญ ๘ ประโยคทำอะไรไม่ได้ ผลของการศึกษาปรากฏว่า ทรงสอบไล่พระปริยัติธรรมประโยค ๔ ได้เมื่อพระชนม์ได้ ๓๓ ปี (พ.ศ. ๒๔๔๔) ประโยค ๕ ได้เมื่อพระชนม์ได้ ๓๔ ปี (พ.ศ. ๒๔๔๕) ประโยค ๖ ได้เมื่อพระชนม์ได้ ๓๕ ปี (พ.ศ. ๒๔๔๖) ประโยค ๗ ได้เมื่อพระชนม์ได้ ๓๖ ปี (พ.ศ. ๒๔๔๗) ประโยค ๘ ได้เมื่อพระชนม์ได้ ๓๘ ปี (พ.ศ. ๒๔๕๐) และประโยค ๙ ได้เมื่อพระชนม์ย่างเข้าปีที่ ๒๐ (พ.ศ. ๒๔๕๑) ซึ่งปรากฏตามรายการพระราชกุศลในการสถาปนาวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ภาควิชาที่ ๑๗ รัตนโกสินทรศก ๑๒๗ ว่า

“ตามเนรปลัด ประโยค ๘ แปลงวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๒๗ ฎีกาอธิษฐานมัตตสังคหุณ ๘ ว่าด้วยอารมณ์ของอภิญญา หนังสือ ๑๐ บรรทัด ชนตน เสด็จให้อิทธิวิญาณสูงสุด ดาว ฯลฯ ลงท้าย หย เมตเต อรรมณวิภาโค แปลงพักเดียว ๑๕ นาที ความรู้นั้น ๑” ดังนี้

อุปสมบท

ทรงได้อุปสมบท ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อวันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ ปรากฏตามรายการพระราชกุศลในการสถาปนาวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ภาควิชาที่ ๑๗ รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ ว่า

อุปสมบทนาคหลวง

ด้วยสามเณรปลัด วัดเบญจมบพิตร สอบได้พระปริยัติธรรมในปีประชุมพระเถระนฤเระ ณ สนามวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ได้เป็นเปรียญสามัญ แต่ยังไม่ยอมเข้า เมื่อต้นศก ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔) ต่อมาปลายศก ได้เป็นเปรียญตรี ครั้นศก ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐) ได้เป็นเปรียญโท เมื่อศก ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑) ได้เป็นเปรียญเอก ๙ ประโยค ด้วยกำลังฉันทวิริยะและปรีชาสามารถเป็นเหตุ จึงกระทำให้เป็นผู้มีความรู้แตกฉานในพระปริยัติธรรม ได้เป็นเปรียญ ๙ ประโยค แต่เมื่ออายุไม่ถึง ๒๐ ปี ศก ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒) บัดนี้ อายุครบบริบูรณ์ควรจะอุปสมบทได้แล้ว

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชหฤทัยยินดีในความปรีชาสามารถของสามเณรปลัด เปรียญ ซึ่งสอบไล่ได้

สมเด็จพระเจ้า ๖ กิตติโสภณ (ปลด)

๔๗๓

เป็นเปรียญ ๙ ประโยค แต่เมื่อยังเป็นสามเณรหาได้โดยยาก
เป็นเหตุให้ทรงพระกรุณา จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดการที่จะอุปสมบท
มีทำขวัญด้วย เจาพนักงานจัดการที่จะทำขวัญพระที่นั่งทรง-
ธรรม ตกแต่งประดับประดาธรรมาสน์ ประดับมุกอันเป็นบัล-
ลังก์เรือ ด้วยใบไม้ ดอกไม้ ณ เบื้องบน เหมือนธรรมาสน์
เทศน์มหาชาติ ด้านตะวันออกตั้งเกาธสำหรับพระสงฆ์ ด้าน
ตะวันตกตั้งพระราชอาสน์ และตั้งเกาธพระบรมวงศานุวงศ์
ออกมา ในพระฉากตั้งเกาธพระบรมวงศานุวงศ์ และชาวละ-
ของอุลิตพระบาท ฝ่ายในหว่างกลางตั้งเครื่องอัฐบริขาร และของ
ถวายในการอุปสมบท และตั้งบายศรีเครื่องทำขวัญ มีบายศรี
ทองเงินขนาดเล็กคู่หนึ่ง บายศรีทองคู่หนึ่ง แต่งดอกไม้แทนของ
คาวหวาน ส่วนทวดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น ก็ได้เตรียมการ
ที่จะอุปสมบทตามธรรมเนียม

วันที่ ๓ กรกฎาคม วันโกสินทร ๔๒ ๑๒๗ เวลาบ่าย
๕ โมง ๑๕ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราช
ดำเนินแต่พระราชวังสราญดุสิต โดยรถม้าพระที่นั่งถึงวัดเบญจม-
บพิตร เสด็จพระราชดำเนินทางประตูหน้าพระอุโบสถ เลี้ยวข้าม
สะพานพระรูปประทับบนพระที่นั่งทรงธรรม มีพระราชดำรัสด้วย
สมเด็จพระวันรัต (อุทัยมหาเถระ ฑิต) ตามสมควรแล้วเสด็จ

กลับมาประทับพระราชอาสน์โปรดให้สามเณรปลดเปรียญ ชนนิ่ง
 บนธรรมาสน์แล้ว โปรดเกล้าฯ ให้พราหมณ์เบิกแว่นเวียนเทียน
 ทำขวัญ พระสงฆ์ในพระอาราม (วัดเบญจมบพิตร) ชนนิ่ง
 เก้าอยู่บนถนนสมเด็จพระวันรัตซึ่งเป็นประธาน สวดชัยมงคลคาถา
 เวียนเทียนรอบหนึ่ง สวดจบหนึ่งทวงรอบ พระบรมวงศานุวงศ์
 ข้าราชการของรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ พราหมณ์เป่าสังข์แกว่ง
 บัณเฑาะว์ ชาวประโคม ประโคมแตงซังซ้องชัย พิณพาทย์
 ครบถ้วนเบญจฆารแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จไป
 พระราชทานพระบรมราโชวาทแก่สามเณรปลดเปรียญ แล้ว
 สมเด็จพระวันรัตถวายอดิเรก พระสงฆ์รับภักดีตักขันธ์แล้ว
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับมณฑลศาลาเบญจภาค
 ทอดพระเนตรกระบี่กระบอง ซึ่งมีในการทำขวัญ และพระราช-
 ทานรางวัลตามสมควรทุก ๆ คู่แล้ว เวลาบ่าย ๓๕ นาที เสด็จ
 พระราชดำเนินกลับพระราชวังสวนดุสิต

วันที่ ๕ กรกฎาคม เวลาบ่าย กระบวนรถมอเตอรคาร์
 ของหลวง และรถที่ขอแรงมาเข้ากระบวน ได้มาเทียบอยู่ที่

๒. รถพระบรมวงศานุวงศ์ และเข้าทูลละอองธุลีพระบาท รวมทั้งรถหลวงด้วย
 จำนวน ๕๔ คัน มีชื่อเรียกตามลำดับว่า รถกระบะ, รถพระขรรค์เพชร, รถ
 เเท้ฟ้า, รถเดินศึก, รถอัญเชิญ, รถลอยเมฆ, รถกลดบัง, รถพ้องฟ้า รถรวม

สมเด็จพระ ๓ กิติโสภณ (ปลด)

๔๗๕

ถนนชก แล้วอ้อมพระอารามมาตามถนนดวงตะวัน ทำยกระบวน
จตถนนเบญมาศ แล้วรถซึ่งรับสามแถวปลด เบรียญ เทียบอยู่
ตรงประตูข้างพระอารามด้านเหนือตรงสะพานด้วย รถหลวงและ
รถที่ขอแรงมาเข้ากระบวน รับบรรทุกเครื่องสักการบูชาเทียนอุบ้
ฌาย เครื่องบริวาร และของถวายพระนั่งหัตถบาต ครั้นเวลา
บ่าย ๕ โมงเศษ สามแถวปลด เบรียญ ขึ้นรถเสร็จแล้ว พระ
บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินมาวัดเบญจมบพิตร
แต่พระราชวังสวนดุสิต โดยรถพระที่นั่งมอเตอรคาร์ ทอดพระ
เนตรกระบวนจนตลอดแล้ว เสด็จพระราชดำเนินลงหน้าตาม
ทางที่กระบวนจะเดินขึ้น หยุดประทับรถพระที่นั่งคอยทอดพระ
เนตรอยู่หน้าประตูวัดวัดโสภณ

ประพาต, รถลูปรารรถนา, รถอากาศประกาย, รถจำปาห้อยหู, รถประทุนรัตน,
รถจลสรัทธา, รถเมขลา, รถราชสีห์, รถกระบะ, รถอาทิจมณฑล, รถจันทร์
มณฑล, รถกลวายุ, รถเกษตรราศี, รถกระบวนช้าง, รถสมิงทอง, รถสีหฤช
รถจรถจักรวาท, รถลาวพระนคร, รถราชหัตถ์, รถอาสน์พระยม, รถสุรางค์
สำเริง, รถอมรโอสธ, รถสินาครินทร์, รถยศวพาหน, รถกระบะ, รถโบว์บริ
รักษ์, รถชูเชิดชื่อ, รถกฤษณจักร, รถอินทธรณ, รถเลื่อนไพยม, รถขจรทวีป,
รถกนกมาลา, รถโคมเวหน, รถทิวัญวราย, รถยนมรรคา, รถพลโกสัย, รถสิบ
กษประชุม, รถกลีบเมฆเคลื่อน. รถนวยนาต, รถรักร้อย, รถเข้ากระมล, รถ
ทมมะสารดี, รถสละสลวย, รถไอยราพรต, รถราชานุยันต์. รถกระบะ,ฯ

ครั้นเวลาบ่าย ๔ โมง ๓๐ นาที กระบวนรถเคลื่อนจาก
 วัดเบญจมบพิตรไปตามลำดับกัน ไปตามถนนชอง^๕ ข้ามสะพาน
 ไสยาภ^๕ ไปถึงถนนคอเดอ^๕ เลี้ยวข้ามสะพานขมัยมรุเชฐ^๕ ตรงไป
 เลี้ยวถนนตลาดข้ามสะพานเทวกรรมรังรักษ์^๕ เลี้ยวไปตามถนน
 กรุงเกษม ข้ามสะพานร้อยปี^๕ ตรงไปเลี้ยวถนนบำรุงเมืองข้าม
 สะพานแม่น้ำศรี ข้ามสะพานสมมตอมรमारค^๕ ตรงไปผ่านเสาชิงช้า
 ข้ามสะพานข้างโรงสี^๕ ตรงไปเลี้ยวถนนสนามไชย ผ่านรถพระ
 ทนง^๕ ซึ่งประทับคอยทอดพระเนตรอยู่ที่หน้าประตูสวัสดิโสภณ^๕
 พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาท ลงจากรถรอ
 ตามเสด็จพระราชดำเนิน แล้วปล่อยรถลง^๕ไปทางบ่อมเด็จพระเจ้าตาก
 เมื่อใกล้จะถึงรถตามเนรปลด^๕ เปรียญ^๕ โปรดเกล้าฯ ให้รถ
 เข้าประตูสวัสดิโสภณ^๕ไป ๓ หลัง คือรถบรรทุกเครื่องสักการะ ๑
 รถบรรทุกเครื่องอัฐบริขาร ๑ รถตามเนรปลด^๕ เปรียญ ๑ รถ
 พระทนต์ตาม^๕เข้าประตูสวัสดิโสภณ^๕ไป หยตรถพระทนต์ทประทุ
 พระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว^๕ เสด็จพระราชดำเนิน
 ทรงพาตามเนรปลด^๕ เปรียญ^๕ เข้าประตูพระระเบียงตรงหน้าพระ
 พุทธปรารค์ ตามทางลาดพระบาท พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์
 และข้าทูลละอองธุลีพระบาท แล้วเสด็จเข้าในพระอุโบสถ ทรง
 จุดเทียนเครื่องนมัสการ^๕ ตามเนรปลด^๕ เปรียญ^๕ จุดเทียนบูชา

พระมหามณเฑียรบันฑิตมาแล้ว พระราชทานไตรสามเณรปลด
เปรียญ ครองผ้าเสร็จแล้ว นำเครื่องสักการะเข้าไปขอขึ้นสั
ต่อสมเด็จพระวันรัต เมื่อสมเด็จพระวันรัตรับเป็นอุปนายและ
บอกบาตร จีวรแล้ว ขันสามเณรปลด เปรียญออกไปนอกหัตถ
บาตสงฆ์ พระธรรมวโรดม^๒ และพระธรรมเจดีย์^๓ สวด
สมมติตนต่อสงฆ์แล้ว ออกมาตามอันตราภิกขกรรมแก่สามเณ
รปลด เปรียญแล้ว กลับเข้าไปประกาศแก่พระสงฆ์ และเรียก
สามเณร ปลด เปรียญ เข้าไปตามอันตราภิกขกรรมต่อหน้าสงฆ์อีก
วาระหนึ่งแล้ว สามเณรปลด เปรียญ ขออุปสมบทต่อสงฆ์ พระ
ธรรมวโรดมและพระธรรมเจดีย์ สวดญัตติจุตตถกรรมวาจา ให้
สามเณรปลด เปรียญ สำเร็จอุปสมบทเป็นอุปสัมบันขึ้นในพระ
พุทธศาสนา มีนามตามฉายาว่า กิตติโสภณ เมื่อเสร็จ
อุปสมบทแล้ว โปรดให้เปลี่ยนพระธรรมไตรโลกาจารย์^๔ ออก
มาบอกอนุสาสน์กณียาภิกษณียะ พระมหาปลด รับ อาม ภันเต
๘ หน้าแล้ว โปรดให้พระมหาปลดถวายของแก่สมเด็จพระวันรัต
พระธรรมวโรดม พระธรรมเจดีย์ และพระธรรมไตรโลกาจารย์

๑. สมเด็จพระวันรัต อุตมมหาเถระ (ทิต) วัดมหาธาตุ

๒. สมเด็จพระวันรัต ปุณณทัตตมหาเถระ (จำย) วัดเบญจมบพิตร

๓. สมเด็จพระพุทธาจารย์ ธัมมสมมหาเถระ

๔. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ม.ร.ว. เจริญ อิศรางกูร) วัดระฆังโฆสิ
การาม

และพระสงฆ์หนึ่งหัตถบาท ๒๑ รูปแล้ว พระราชทานบริวารของ
 หลวงแล้ว โปรดให้มหาปลัด ไปรับของที่สมเด็จพระนางเจ้า
 พระบรมราชินีนาถ ซึ่งทรงพิจารณาในศกนทพระฉากด้านใต้แล้ว
 ออกมารับของพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการฝ่ายหน้าเสร็จ
 แล้ว สมเด็จพระวันรัต ยถาพระมหาปลัด กรวดน้ำ พระสงฆ์
 อนุโมทนาต่อ โส อตถลัทโธ จบแล้ว สมเด็จพระวันรัตถวาย
 อติเรก พระสงฆ์รับภตุสัพพมังคลังจบแล้ว พระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินจากพระอุโบสถ ตามทาง
 เดิมขึ้นประทับรถพระที่นั่ง เสด็จกลับทางถนนสนามไชย ถนน
 ราชดำเนินใน ข้ามสะพานผ่านพิภพลีลา ถนนราชดำเนินกลาง
 ข้ามสะพานผ่านฟ้าลีลาศ ถนนราชดำเนินนอก ข้ามสะพาน
 มีชวาวันรังสรรค์ ตรงไปถนนเบญจมาศ ถึงหน้าพระลานประทับ
 รถพระที่นั่ง คอยทอดพระเนตรกระบวนกลับ พระมหาปลัดโดย
 เสด็จพระราชดำเนินออกมาชนรถประตูพระระเบียงแล้ว เลื่อน
 รถออกมาคอยกระบวนอยู่ที่ประตูสวัสดิโสภณ เมื่อหมดกระบวน
 หน้าแล้ว ออกรถเข้ากระบวนไปตามทางเสด็จพระราชดำเนิน
 ผ่านรถพระที่นั่งทหน้าพระลานแล้ว เลี้ยวถนนดวงตะวันไปเลี้ยว
 ถนนชก ส่งพระมหาปลัดเข้าวัดเบญจมบพิตร พระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินกลับพระราชวังสวนดุสิต
 เป็นเสร็จการ ฯ

การพระศาสนา

โดยที่ทรงมีพระธรรมาศัยน้อมไปในเนกขัมมะ ได้ศึกษาอักษรสมัยบาลีภาษาและธรรมวินัย แต่เมื่อมีพระชนม์ยังน้อย ได้บรรพชาเป็นสามเณร ในเวลาที่มีพระชนม์เพียง ๑๒ ปีเท่านั้น และเพราะมีพระธรรมาศัยรักในทางธรรม ทรงค้นคว้าศึกษาจนแตกฉาน สามารถสอบเป็นเปรียญ ๙ ประโยคได้แต่ครั้งเป็นสามเณร และได้รับการอุปสมบทติดต่อกันมา ด้วยพระบรมราชูปถัมภ์เป็นพิเศษ ดังนั้นเมื่อพระองค์ได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุแล้ว การศึกษาพระปริยัติธรรมตามหลักสูตรการศึกษา ก็เป็นอันจบด้วยดี นอกจากจะทรงค้นคว้าศึกษาเป็นพิเศษอื่น ๆ ตามพระธรรมาศัย โอกาสที่จะรับภารกิจพระศาสนาจึงมีเป็นอันมาก ซึ่งก็เพราะเหตุนี้เองพระองค์ จึงได้รับการกิจพระศาสนามาเป็นอันมาก ภาระหน้าที่ที่พระองค์ได้ทรงรับแล้วนั้น ๆ ก็ทรงสามารถปฏิบัติให้สำเร็จไปด้วยดี และบางครั้งต้องประกอบด้วยอุบายวิธี เช่นการที่จะป้องกันมิให้ท่านครูบาศรีวิชัย และศิษย์อื่น ๆ ทำการบรรพชาอุปสมบทบุคคลไม่เลือก คือเมื่อมีบุคคลมาขอบวชแล้ว จะเป็นบุคคลเช่นไรไม่คำนึงถึงให้การบรรพชาให้การอุปสมบททันที บุคคลเหล่านั้นมุ่งหมายว่าสวดพัสดุแล้ว เพราะไม่ได้ศึกษา

พระธรรมวินัย จึงก่อความลำบากแก่วงการคณะสงฆ์ในภาคพายัพ พระองค์ในฐานะเป็นเจ้าคณะมณฑลพายัพ ครั้นจะปฏิบัติการอะไรรุนแรงลงไปก็ไม่ได้ เพราะครูบาศรีวิชัยเป็นที่เคารพนับถือของประชาชนเป็นอันมาก ซึ่งโดยความเป็นจริง ครูบาศรีวิชัยเป็นภิกษุที่ดีมาก ยากที่จะหาผู้เสมอเหมือนได้ แต่บรรดาญาติศิษย์ของครูบาศรีวิชัยเองพยายามที่จะใช้บารมีธรรมของท่านไปในทางที่ไม่ถูกต้อง จึงเกิดความไม่เรียบร้อยขึ้นในวงการคณะสงฆ์โดยเฉพาะที่จังหวัดเชียงใหม่ พระองค์จึงได้อาราธนาครูบาศรีวิชัยลงมาพักอยู่ที่วัดเบญจมบพิตร เพื่อขอให้ครูบาศรีวิชัยได้ทำสัญญาว่าจะไม่บวชพระเนรก่อนการได้รับอนุญาต ในขณะที่เดียวกันได้ปรึกษารื้อเพื่อความเรียบร้อยแห่งวงการคณะสงฆ์ ซึ่งครูบาศรีวิชัยก็เห็นชอบด้วยและยอมทำสัญญาไว้กับสมเด็จพระสังฆราช เมื่อได้ตกลงกันแล้วสมเด็จพระสังฆราชก็ได้อนุญาตให้ครูบาศรีวิชัยกลับเชียงใหม่ได้ และการคณะสงฆ์ก็เรียบร้อยแต่นั้นมา สมเด็จพระสังฆราชเคยรับสั่งว่า ครูบาศรีวิชัยเป็นภิกษุที่ดีมาก และได้รักษาสัญญานั่นเป็นอันดีจนตลอดชนม์ชีพของท่าน นี่เป็นเรื่องหนึ่งในหลาย ๆ เรื่องที่ได้ทรงปฏิบัติการไปเพื่อกิจพระศาสนา และกิจการพระศาสนาที่ได้ทรงปฏิบัติตลอด

พระชนมชีพของพระองค์นั้นพอจะสรุปลงได้ในองค์การพระศาสนา
ทั้ง ๔ องค์การ ดังต่อไปนี้

๑. องค์การปกครอง

พอได้รับการอุปสมบทแล้ว ในฐานะที่เป็นเปรียญเอก ๘
ประโยค ก็คงจะได้รับมอบหมายให้ช่วยการปกครองคณะเป็นการ
ภายในบ้าง แต่ไม่ปรากฏหลักฐานต่อล่วงมาอีก ๖ ปี พระชน-
มายุได้ ๒๖ ปี พรรษา ๖ ในต้นรัชกาลที่ ๖ ได้รับพระราชทาน
สมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ ที่พระศรีวิสุทธิวงศ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗
งานปกครองคณะสงฆ์ของพระองค์จึงปรากฏเป็นหลักฐาน ตั้งแต่
นั้นมาขงมเป็นลำดับดังนี้

๑. เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดเบญจมบพิตร ตั้งแต่ พ.ศ.
๒๔๕๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๑
๒. เป็นเจ้าอาวาส วัดเบญจมบพิตร ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๑
ถึงต้นพระชนม์
๓. เป็นเจ้าคณะแขวงกลาง จังหวัดพระนคร (เทียบ
เท่าเจ้าคณะจังหวัด) ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๘ ถึง พ.ศ.
๒๔๗๕

๔. เป็นเจ้าคณะมณฑลพายัพ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๓ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๔
๕. เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๓ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๕
๖. เป็นเจ้าคณะมณฑลพิษณุโลก ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๓ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๔
๗. เป็นประธานคณะบัญชาการคณะสงฆ์แทนองค์สมเด็จพระสังฆราช ติดสเทวมหาเถระ วัดสุทัศน์เทพวราราม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๓ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๔
๘. เป็นสังฆนายก ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๔ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๓
๙. เมื่อสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงประชวรและไม่ทรงสามารถปฏิบัติหน้าที่ตามปกติ ได้ ทรงพระกรุณาโปรดแต่งตั้งให้เป็นผู้บัญชาการคณะสงฆ์แทนสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ตั้งแต่วันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๓ และเมื่อสมเด็จพระสังฆราชเจ้า สิ้นพระชนม์แล้ว โปรดให้รักษาการในตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ตั้งแต่วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ.

๑๐. เป็นสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ตั้ง
แต่วันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๓ จนถึงสิ้นพระชนม์

๒. องค์การศึกษา

ได้ทรงรับภารกิจ พระศาสนา ในด้าน การศึกษา มาเป็น อัน
มาก เริ่มแต่การศึกษาในสำนักวัดเบญจมบพิตร อาจกล่าวได้ว่า
นับตั้งแต่จบการศึกษาตามหลักสูตรแล้ว ก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นครู
สอนบาลีด้วยผู้หนึ่ง ดังปรากฏตามรายการพระราชกุศลในการสถา-
ปนาวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ภาควิชา ๑๗ รัตนโกสินทรศก ๑๒๘
ว่า “ด้วยการเล่าเรียนพระปริยัติธรรมพระสงฆ์สามเณรวัดเบญจม-
บพิตร ได้จัดการเปลี่ยนแปลงใหม่ เพราะมีพระสงฆ์สามเณร
และศิษย์วัดได้เล่าเรียนทวิมากชั้น มีระเบียบการสอนเป็นชั้น ๆ
ดังนี้ ฯลฯ ชั้นเปรียญสามัญ ตั้งแต่ประโยค ๑ ถึงประโยค ๓
เรียนธรรมบทบนต้นบนปลาย พระมหาโชติเปรียญ ๘ ประโยค
เป็นผู้สอนประจำชั้น แต่บางครั้งให้พระมหาปลัดเปรียญ ๘ ประ-
โยคเป็นผู้สอนแทน” ดังนั้นปรากฏว่าทรงเป็นครูที่สามารถถ่ายทอด
บทความรู้ให้แก่มิชยาได้เป็นอย่างดี ศิษย์ของพระองค์ได้สำ-
เร็จการศึกษาเป็นเปรียญประโยคต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ได้เป็น
กำลังพระศาสนาและทอดกไ้ไปรับราชการและประกอบอาชีพต่าง ๆ

มีเป็นอันมาก ทรงรักงานสอนหนังสือมาก เคยรับสั่งเสมอว่าเวลาที่
 เป็นสุขสบายใจ ก็คือการสอนและการแสดงธรรมโดยปฏิภาณ
 โวหาร ทรงทำการสอนด้วยพระองค์เอง และอำนวยความสะดวกให้พระ
 ภิกษุอื่น ๆ สอน ทั้งในสำนักเรียนวัดเบญจมบพิตร และในมณ-
 ทลพายัพโดยส่งพระเปรียญจากจังหวัดพระนคร ไปทำการสอนใน
 จังหวัดต่าง ๆ เป็นอันมาก ทำให้การศึกษาระดับใน ๗ จัง
 หวัด มณฑลพายัพได้เจริญรุ่งเรืองมาจนตราบนานทุกวันนี้ สำหรับ
 พระองค์เองได้สอนตั้งแต่ชั้นสามัญ คือประโยค ๓ จนถึงประโยค
 ๘ โดยเฉพาะประโยค ๘ ทรงสอนมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๘๗ จึง
 ได้ยุติการสอน เพราะมีพระเปรียญที่เป็นศิษย์สามารถสอนแทนได้
 แล้ว และเพราะภาวะสงคราม พระภิกษุสามเณรต่างกลับไปอยู่
 ตามภูมิลำเนาเดิมเสียเป็นจำนวนมาก ครั้นเสร็จภาวะสงครามแล้ว
 ก็ต้องทรงรับภาระพระพุทธานุสาสนาในฝ่ายอื่นมาก ไม่มีเวลาที่จะ
 ทำการสอนได้ แต่ถึงอย่างนั้น ในการสอนพระภิกษุใหม่ซึ่งเป็น
 สัตถิงวัหาริกของพระองค์ ได้ทรงสอนนับแต่ได้รับมอบหมายจาก
 สมเด็จ ฯ เจ้าอาวาสองค์ประมุขเป็นต้นมา จนถึงพรรษาสุดท้าย
 คือพรรษาในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ ในฝ่ายการศึกษาพระปริยัติธรรมนั้น
 เมื่อสรุปแล้วพระองค์ทรงดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ดังนี้

สมเด็จ ฯ กิตติโสภณ (ปลด)

๔๘๕

๑. เป็นผู้ช่วยการศึกษาในสำนักเรียนวัดเบญจมบพิตร
ในฐานะเป็นอาจารย์ใหญ่และเจ้าสำนักเรียน
๒. เป็นผู้ช่วยการศึกษาในแขวงกลาง จังหวัดพระนคร
ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๘ จนถึงตลอดพระชนมายุ
๓. เป็นผู้ช่วยการศึกษาในมณฑลพายัพ นับแต่เป็น
ผู้ช่วย และตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๕
๔. เป็นแม่กองสอบไล่นักเรียนสามมณฑลพายัพ ตั้ง
แต่ พ.ศ. ๒๔๖๕ จนถึงปีที่ได้รวมการสอบนักเรียน
เข้าเป็นองค์นักเรียนสนามหลวง และเป็นแม่กอง
ธรรมสนามหลวงเอง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ ถึง พ.ศ.
๒๔๗๖
๕. เป็นกรรมการสอบพระปริยัติธรรมในสนามหลวง ที่
วัดพระศรีรัตนศาสดารามตั้งแต่พรรษาแรกที่ได้อุปสม-
บท และในสมัยที่สอบโดยวิธีเขียนก็ได้เป็นกรรม
การตรวจข้อสอบประโยคบาลีสนามหลวง ตลอดมา
ในตอนหลัง ๆ ได้เป็นกรรมการในกองที่ ๑ ซึ่งมี
หน้าที่ตรวจประโยคเปรียญเอก
๖. เป็นแม่กองบาลีสนามหลวง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๘ ถึง
พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นเวลาติดต่อกัน ๒๕ ปี

๗. เป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การศึกษา ตั้งแต่ พ.ศ.
๒๔๘๕ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๓ รวม ๑๘ ปี

นอกจากจะทรงสอนด้วยพระองค์ อำนวยการให้ผู้อื่นสอน และดำรงตำแหน่งในทางการศึกษาดังกล่าวมาแล้ว ในส่วนการ สร้างสถานศึกษา โดยเฉพาะในวัดเบญจมบพิตร ทรงอำนวยการให้จัดการสร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรมชั้น ๒ หลัง เป็นตึกสองชั้นก่ออิฐถือปูน และให้สร้างหอสมุด ป. กิตติวันชนอกหลังหนึ่ง ในส่วนการศึกษาวิชสามัญทางคดีโลก พระองค์ได้ทรงอุปการอุปถัมภ์ในการศึกษาแผนกนี้ โดยสมควรแก่ความจำเป็น และได้สร้างโรงเรียนเทศบาลชนในวัดเบญจมบพิตร หลังหนึ่ง ส่วนในมณฑลพายัพ ก็ได้ทรงอำนวยการให้มีการศึกษาในวัดต่างๆ หลายวัด ช่วยเหลือบ้านเมืองโดยสมควรแก่ภาวะสมณะ

๓. องค์การเผยแผ่

ในการเผยแผ่ศาสนาธรรมคำ สอนของ พระพุทธเจ้า นั้น สมเด็จพระสังฆราช ถึงแม้จะไม่ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การเผยแผ่แต่ก็ได้ทรงแสดงธรรม ทั้งที่เตรียมเรียงขึ้นแสดง และทรงแสดงโดยปฏิภาณโวหารในโอกาสต่างๆ และในวันธรรมสวนะเป็นประจำ ครึ่งหนึ่งในรัชกาลที่ ๖

สมัยเมื่อยังดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่ พระศรีวิสุทธิวงศ์ ในปี พ.ศ. ๒๔๖๖ ได้ถวายพระธรรมเทศนาในงานพระราชพิธีฉัตรบูชา ท้ายหลวงหาตเจ้าสำราญจังหวัดเพชรบุรี พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาธีรราชเจ้าได้มีพระราชดำรัสชมเชยพระธรรมเทศนาวิสาขบูชาที่ถวายในคราวนั้นว่า “เป็นเทศนาที่เหมาะสมใจของข้าพเจ้ายิ่งนัก เพราะพระศรีวิสุทธิวงศ์ได้เก็บคติธรรมผสมกับคติโลกอย่างสนิทสนมกลมกล่อม และใช้สำนวนโวหารอันเข้าใจง่ายสำหรับบุคคลไม่เลือกว่าชั้นใด” หนังสือธรรมทหรงเรียบเรียงและพิมพ์ออกเผยแผ่กันมาก เรื่องทมผู้พิมพ์แจกเป็นธรรมบรรณา การมาก ทสดี ทศวรยก ชนกล่าว ในท นกคอ “มงคลภาษิต” มีผู้ พิมพ์ออกเผยแผ่หลายหมื่นเล่ม นอกจากนทกม “ปราวทภาษิต ศีลธรรมอันดีของประชาชน” เป็นตน ทมผู้ขอพิมพ์เผยแผ่ไปแล้วหลายหมื่นเล่มเช่นเดียวกัน พระธรรมเทศนาที่ทรวงแสดงนั้น ๆ มีสำนวนโวหารง่าย ๆ เป็นที่เข้าใจทรวบช้ง และใช้เวลาแสดงไม่นานจนเกินสมควรไป พระองค์ได้รับการยกย่องให้เป็นพระคณาจารย์โททางศาสนา ตั้งแต่สมัยที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ยังทรวงพระชนม์อยู่ ซึ่งในสมัยนั้นนั้นว่าเป็นเกียรติอย่างยิ่งสำหรับท่านที่ได้รับยกย่องเช่นนั้น และการเผยแผ่ในทรวงกระทำทงในด้านเทศนา ทงในด้านกร

หนังสือทั้งในด้านความประพฤติปฏิบัติ อันเป็นทางให้ผู้อื่นถือเป็น
 มาตรฐานคติ ซึ่งก็ได้ทรงปฏิบัติและทรงวางพระองค์อย่างเหมาะสม
 ตลอดมา

๔. องค์การสาธารณูปการ

ในการพระศาสนาส่วนนี้ ทรงปฏิบัติได้ตั้งเป็นตัวอย่าง
 และได้รับความชมเชยโดยเฉพาะวัดเบญจมบพิตร ความสะอาด
 สะอาดในพระอาราม นับแต่สนามหญ้า, ต้นไม้, เสนาสนะ, พระ
 อุโบสถ, พระวิหาร, กุฏิที่อยู่อาศัย นอกจากนั้นพระองค์ได้ทรง
 อำนวยการปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมถาวรวัตถุอันวิจิตรงดงาม ในพระ
 อารามรักษาศิลปกรรมประณีตศิลป์ไว้เป็นอันดี ความเป็นระเบียบ
 ของเสนาสนะ ไม่ทำการก่อสร้างขึ้นจนเสียแบบแปลนแผนผัง
 ของวัด ไม่ให้มีบ้านคฤหาสถ์ติดกำแพงวัด และโดยเฉพาะศาสน
 สมบัติทั้งของวัดและศาสนสมบัติกลาง พระองค์ทรงเอาพระทัยใส่
 เป็นพิเศษ พยายามรักษามิให้ร่วไหล ด้วยการทรงสอดส่องดู
 แลเป็นอย่างดี ฯ

ในการพระศาสนาต่างๆ นี้ เมื่อทรงได้รับมอบหมายธุระ
 หน้าที่ใด ก็ทรงเอาพระทัยใส่เป็นอย่างยิ่ง และในการไปตรวจ
 การคณะสงฆ์ ทั้งในหน้าที่ผู้แทนสมเด็จพระวันรัต ปุณทิตตมหา

เถระ ในฐานะเจ้าคณะมณฑลพายัพ และเป็นเจ้าคณะมณฑลพายัพเอง พระองค์ได้เสด็จไปเกือบทุกจังหวัด เว้นแต่จังหวัดแม่ฮ่องสอนเพราะการเดินทางไม่สะดวก และเพราะยังไม่มีกิจที่ควรจะไป เนื่องจากกิจการคณะสงฆ์ในจังหวัดนั้นไม่มีอะไรแปลกขึ้น แต่ก็ได้ส่งให้ผู้ช่วยเจ้าคณะมณฑลพายัพขึ้นไปอยู่ประจำแทนเป็นครั้งคราว และโดยที่ได้ดำรงตำแหน่งประธานคณะบัญชาการคณะสงฆ์แทนองค์สมเด็จพระสังฆราช ติสสเทวะมหาเถร (แพ) พระองค์ได้ไปตรวจคณะสงฆ์ในมณฑลบักขัได้ เกือบจะกล่าวได้ว่าทุกจังหวัด และในหน้าที่สังฆนายกก็ได้ไปตรวจการคณะสงฆ์มณฑล ตะวันออกเฉียงเหนือหลายจังหวัด และถ้าหากสุขภาพของพระองค์ไม่ทรุดโทรมลงเพราะอาพาธจนถึงการผ่าตัดใหญ่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ แล้วเข้าใจว่า มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ ก็คงจะได้เสด็จทุกจังหวัดทีเดียว ซึ่งก็ได้เตรียมการเสด็จไว้แล้วในปี พ.ศ. ๒๕๐๓ นี้เอง แต่เกิดอาพาธเป็นนิวเสียดจึงเสด็จไปไม่ได้ฯ กล่าวโดยสรุปแล้ว ในกิจธุระพระศาสนา สมเด็จพระสังฆราชทรงเอาพระทัยใส่เป็นอย่างดี ทั้งในหน้าที่และมีใช้หน้าที่โดยตรง

นอกจากนี้ยังมีการคณะต่างๆ ที่ควรกล่าวไว้เป็นพิเศษ

อีกคือ

การในวัดเบญจมบพิตร

ในธุรกิจเกี่ยวกับการบริหารวัดเบญจมบพิตรนั้น นับตั้งแต่ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาส, รองเจ้าอาวาส และ เป็นเจ้าอาวาสเอง เมื่อวันที่ ๑๑ ตุลาคม ๒๔๗๑ สืบต่อจาก สมเด็จฯ เจ้าอาวาสองค์ประถมแล้ว พระองค์ได้ปฏิบัติกรณียกิจ อำนวยให้เกิดประโยชน์ และความเจริญแก่วัดเบญจมบพิตรหลายสถาน

ในการปกครอง ได้กวดขันให้ภิกษุสามเณรรักษาระเบียบแบบแผนประเพณีอันเป็นพระราชประสงค์ในรัชกาลที่ ๕ ไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัย และเพื่อให้การปกครองเป็นไปโดยเรียบร้อย พระองค์ได้ออกระเบียบกติกาสถาปนาของวัดขึ้นใช้โดยเฉพาะ ในวันธรรมสวนะเวลาเช้าภิกษุสามเณรจะต้องลงทำวัตรฟังเทศน์เสมอ เว้นแต่มีกิจนิมนต์ แต่กตัญญูบอกลาไว้เป็นหลักฐาน สำหรับการฟังพระปาติโมกข์ทุกกึ่งเดือนแล้ว ภิกษุรูปใดจะขาดมิได้ เว้นแต่อาพาธหรือมีกิจนิมนต์จำเป็นจริง ๆ โดยเฉพาะพระองค์ได้ทรงทำเป็นตัวอย่างดีเสมอ อันเป็นที่ทราบกันดีของบรรดาภิกษุสามเณร วัดเบญจมบพิตร

ในการศึกษาโดยพระราชประสงค์ในรัชกาลที่ ๕ ทรงต้องการให้วัดเบญจมบพิตรเป็น แหล่งกลางการศึกษา พระปริยัติธรรม
 แห่งหนึ่ง ซึ่งจะเห็นได้จากการที่ทรงสนับสนุนด้วยประการต่างๆ
 เช่นภายหลังจากการสอนพระปริยัติธรรมแล้ว หากภิกษุสามเณร
 รูปใดสอบได้ ก็พระราชทานรางวัลเป็นพิเศษและเลียงพระเป็น
 การฉลองสมโภชด้วย ซึ่งในการเลียงพระนหากภิกษุสามเณร
 รูปใดสอบตก จะไม่ถูกนิมนต์เข้าร่วมในพิธีการนเลยเป็นต้น
 และหากภิกษุสามเณรรูปใดสอบตกติด ๆ กัน ๓ ปีแล้ว ไม่มี
 พระราชประสงค์จะให้ยู่ต่อไป ๖ พระราชประสงค์ ดังกล่าว
 สมเด็จพระสังฆราชทรงทราบมาแต่ต้น พระองค์จึงทรงเอา
 พระทัยใส่ในเรื่องการศึกษาเป็นพิเศษ นับตั้งแต่เป็นครูอาจารย์
 สอนด้วยพระองค์เอง และอำนวยความสะดวกให้ภิกษุอื่น ๆ ได้ช่วยทำ
 การสอน ควบคุมวิธีการเรียน การสอนด้วยพระองค์เอง ทั้ง
 ในฐานะเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสซึ่งผลการศึกษาขึ้น นับตั้งแต่พระองค์
 ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสเป็นต้นมา ปราบกมผู้ ที่เรียนพระ
 ปริยัติธรรมและสอบไล่ได้เป็นเปรียญเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะ
 ในสมัยที่ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสนี้ มีผู้ ที่สอบไล่ได้เป็นเปรียญ
 ธรรม ๘ ประโยค เกินกว่า ๑๐ รูปแล้ว นับเป็นเกียรติประวัติ
 อันดีของวัดเบญจมบพิตร ซึ่งโดยปกติในจำนวนพระภิกษุ

สามเณรอยู่ประจำพระอารามประมาณ ๗๐-๘๐ รูปนั้น มีที่เป็นเปรียญธรรมตั้งแต่ ๓ ประโยค ถึง ๘ ประโยค ประมาณ ๒๐-๓๐ รูป

ในการเผยแผ่ นอกจากจะแสดงธรรมสั่งสอนพุทธบริษัท โดยปฏิภาณโวหารประจำในวันธรรมสวนะแล้ว ได้ทรงอำนวยความสะดวกให้มีการเผยแผ่ด้วยประการอื่น ๆ อีกหลายประการ เป็นต้นว่า กวดขันความเป็นอยู่ของภิกษุสามเณรให้อยู่ในระเบียบแบบแผนขนบธรรมเนียมประเพณีของวัดไว้

ในการสาธารณูปการ สำหรับพระอาราม พระองค์เคยรับสั่งว่า สอนเด็กพระพนมให้หลวงเคยรับสั่งกับพระองค์ไว้ว่า การทรีชกาดที่ ๕ ทรงยกย่องและอุปถัมภ์บำรุงเป็นพิเศษนี้ ก็ด้วยมีพระราชประสงค์จะให้ ได้รักษา พระอาราม สืบพระราชกุศลให้ถาวรมั่นคงตลอดไป ฉะนั้นในการดูแลรักษาและจัดการเกี่ยวกับการสาธารณูปการในพระอาราม เช่นความสะอาด การปฏิสังขรณ์ ซ่อมแซมถาวร วัตถุอันวิจิตรงดงาม และการกุฏิเสนาสนะวิหารภายในพระอารามโดยทั่วไป จึงทรงเอาพระทัยใส่เป็นพิเศษ ถึงแม้ในการปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมถาวรวัตถุต่างๆ เช่นพระอุโบสถ พระวิหาร และกุฏิเสนาสนะ อันต้องทำการปฏิสังขรณ์เป็นอันมากนั้น จักไม่มีทุนมาทำการปฏิสังขรณ์มา

แต่เดิม พระองค์ได้ทรงจัดชวนชาวยุโรปขึ้น โดยจัดการฟื้นฟูพระราชประเพณีการมีงาน นมัสการพระพุทธชินราชประจำขึ้นในพระบรมราชูปถัมภ์และขอความอุปถัมภ์จากรัฐบาลและประชาชนมาทำการ ซึ่งได้จัดการทำปฏิสังขรณ์สำเร็จมาแล้วเป็นอันดีและเสนาสนะอันจำเป็น แก่การศึกษาเช่น โรงเรียนพระปริยัติธรรม กิจได้ให้มีการสร้างหอศึกษาพระปริยัติธรรมขึ้น ๒ หลัง และหอสมุดอีกหลังหนึ่ง แม้วัตถุเครื่องประดับในพระอุโบสถซึ่งแต่เดิมมีไม่บริบูรณ์ กิจได้ให้ขึ้นหลายประการ คือ ๑. โต๊ะหมู่เครื่องบูชาหมู่ ๘ หน้าพระพุทธชินราช ๒. โคมตราพระเกี้ยวแขวนเพดานพระอุโบสถ ๓. ภาพจอมเจดีย์ทั้ง ๘ ในช่องหน้าต่างต้นในพระอุโบสถ และ ๔. กระจกภาพเทพประณมลายสืบนกรอบหน้าต่างพระอุโบสถเป็นต้น และกำลังดำริที่จะทำการเปลี่ยนแปลงกำแพงแก้วหน้าพระอุโบสถให้เป็น ศาลาอ่อนตาม พระราชประสงค์ ในรัชกาลที่ ๕ ด้วย

ในฝ่ายการศึกษาทางคหโลก สมเด็จพระสังฆราชในฐานะเจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตรได้เอาพระทัยใส่สนับสนุนการศึกษาฝ่ายนี้โดยสมควร คือได้ร่วมกับทางราชการสร้างโรงเรียนชั้นประถมศึกษาศรีนครราชสีมาขึ้นหลังหนึ่ง ในการอุปถัมภ์บำรุงนั้น ในวัดเบญจมบพิตร มีโรงเรียนที่สอนวิชาสามัญ ๒ โรงเรียน คือ

โรงเรียนวัดเบญจมบพิตรและโรงเรียนเทศบาล ๘ ที่ได้สร้างขึ้น
สมเด็จพระสังฆราชได้ทรงอุปถัมภ์อุปการะตามโอกาส เช่นอบรม
ส่งสอนเด็กและให้รางวัลแก่เด็กนักเรียนที่สอบได้คะแนนเป็นเยี่ยม
เป็นการสนับสนุนการศึกษาของนักเรียนให้ดียิ่งขึ้น

สรุปรวมความแล้ววัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ในสมัย
ที่สมเด็จพระสังฆราชทรงดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสเป็นเวลา ๓๓ ปี
๙ เดือน และ ๑ วัน ได้เจริญขึ้นโดยลำดับ ทั้งในด้านการศึกษา
การเผยแผ่และในด้านการปกครอง ก็พยายามกวดขันรักษา
สามเณร ให้ประพฤติปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย และระเบียบ
แบบแผนประเพณีอันดีของวัด ตามพระราชประสงค์ในรัชกาลที่ ๕
และพยายามทำนุบำรุงรักษาศิลปกรรมถาวรวัตถุต่าง ๆ ในพระ-
อารามเป็นอันดี สมกับความไว้วางพระราชหฤทัยในรัชกาลที่ ๕
และสมเด็จพระพันปีหลวง

การต่างประเทศ

ได้เสด็จไปต่างประเทศเป็นการส่วนพระองค์ และราชการ
รวม ๙ ครั้ง คือ

ครั้งที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ ในฐานะประธานคณะบัญชาการคณะสงฆ์ แทนพระองค์สมเด็จพระ

สมเด็จพระ ๑ กิตติโสภณ (ปลด)

๕๕๕

สังฆราช ตีฬสเทวะมหาเถระ วัดสุทัศน์เทพ
วราราม ไปตรวจการคณะสงฆ์ภาคใต้ ได้ไป
ไทรบุรี, ปีนัง, ในสหพันธรัฐมาลายา โดย
ออกไปทางเบตง และกลับทางสงขลา

^{๕๖}
ครั้งที่ ๒ เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๗ เป็นหัวหน้า
คณะไปร่วมปฏิบัติงานนิสิตสงคายนา จตุตถ
สันนิบาต (สมัยไทย) โดยเป็นประธาน
กระทำพิธีเปิดประชุมสงคายนา สมัยที่๘
ณ ปาสาณคุดา ประเทศสหภาพพม่า
และในการไปครั้งนี้ ได้เสด็จไปเมืองสำคัญ ๆ
ในสหภาพพม่าด้วย เช่นเมืองพะโค, เมือง
มันทเล, เมืองอมรปุระ, และเมเมียว
เป็นต้น เป็นเวลา ๑๕ วัน

^{๕๗}
ครั้งที่ ๓ เมื่อเดือนพฤษภาคม และมิถุนายน พ.ศ.
๒๔๙๙ ได้เป็นหัวหน้าคณะ ไปร่วมพิธีฉลอง
พุทธชยันตี ๒๕ ศตวรรษแห่งพระพุทธศาสนา
ณ ประเทศลังกา โดยผ่านไปพักสิงคโปร์
๓ วัน แล้วไปร่วมพิธีที่เมืองซีลอน หรือ
โคลัมโบ, เมืองแคนดี้, เมืองอนูราชปุระ

เมื่อเสร็จพิธีประเทศลังกาแล้ว ได้เสด็จ
เลยไปสังเกตการณ์พระศาสนา ในประเทศ
อินเดียอีกด้วย เป็นเวลา ๓๐ วัน

๕๘ ครองที่ ๔ เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ ได้เป็น
หัวหน้าคณะ ไปร่วมงานและเป็นประธาน
ประกอบพิธีบรรจุพระบรมธาตุ ณ วัดบพผา-
ราม เมืองบิ๊นัง สหพันธรัฐมาลายา ซึ่งใน
การเสด็จไปครั้งนี้ ได้เสด็จไปเมืองกัวลา
ลัมเปอร์ เมืองหลวง เป็นเวลา ๗ วัน

๕๙ ครองที่ ๕ เมื่อเดือนมกราคม และเมษายน พ.ศ. ๒๕๐๒
ได้เป็นหัวหน้าคณะ ไปร่วมพิธีฉลองพุทธช-
ยยันต์ ๒๕ ศตวรรษแห่งพระพุทธศาสนา ณ
ประเทศญี่ปุ่น นอกจากจะเสด็จไปตามเมือง
ใหญ่ ๆ หลายเมืองแล้ว ยังได้เสด็จไปเยี่ยม
ทหารไทย ณ ประเทศเกาหลีด้วยเป็นเวลา
๓๐ วัน

๖๐ ครองที่ ๖ เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๒ ได้เป็นหัว
หน้าคณะ นำพระสงฆ์ไทยไปอยู่ ณ วัดไทย

สมเด็จพระ กิตติโสภณ (ปลด)

๔๕๗

พุทธคยา ประเทศอินเดีย และได้เสด็จไป
นมัสการปูชนียสถานสำคัญ คือสังเวชนีย
สถาน ๔ ตำบลด้วย เป็นเวลา ๓๐ วัน

๕๗ ครองที่ ๗ เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๐๓ ในการประ
กอบพิธีเปิดโรงเรียนพระปริยัติธรรม ณ วัด
โพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย ได้เคยไปเยี่ยม
คณะสงฆ์และเยี่ยมวัดต่าง ๆ ในประเทศลาว
ด้วย

๕๗ ครองที่ ๘ เมื่อเดือนมิถุนายน และกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๔
ได้เสด็จไปสังเกตการณ์พระศาสนา การศึกษา
และเยี่ยมประชาชน ในประเทศสหรัฐอเมริกา
และยุโรปบางประเทศ ตามคำทูลอาราธนา
ของมูลนิธิเอเชีย เป็นเวลา ๔๕ วัน

๕๗ ครองที่ ๙ เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๐๕ ก่อนหน้า
สิ้นพระชนม์เดือนเศษ คือระหว่างวันที่ ๗
เมษายน ถึงวันที่ ๒๗ เมษายน ได้เสด็จไป
สังเกตการณ์พระศาสนา และเยี่ยมประชาชน
ชาวอินเดีย ตามคำทูลอาราธนาของรัฐบาล
อินเดียเป็นเวลา ๒๐ วัน

กรณีพิเศษ

กิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนา นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ยังมีที่ทรงได้รับมอบหมาย ให้ปฏิบัติกรณีนี้เป็นพิเศษอีกคือ

๑. ในรัชกาลที่ ๖ สมัยดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่พระศรีวิสุทธิวงศ์ ได้รับมอบให้เป็นผู้ชำระคัมภีร์อรรถกถา พระสูตรต้นปฎักขุททกนิกาย ๕ คัมภีร์ คือ อรรถกถาอทาน อติวุตตก มหานิเทศ และจุลนิเทศ (พิมพ์เป็นเล่มสมุดอักษรไทย & เล่ม)
๒. ในรัชกาลที่ ๗ สมัยดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่พระเทพมุนี ได้รับมอบให้เป็นผู้ชำระคัมภีร์พระสูตรต้นปฎักขุททกนิกาย ๓ คัมภีร์ คือ มหานิเทศ จุลนิเทศ และชาตก (พิมพ์เป็นเล่มสมุดอักษรไทย & เล่ม)
๓. ในรัชกาลที่ ๗ สมัยดำรงสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะที่พระธรรมโกศาจารย์ ได้รับมอบให้ชำระคัมภีร์สารตถทีปนี ฎีกาพระวินัย (พิมพ์เป็นเล่มสมุดอักษรไทย & เล่ม)
๔. ในรัชกาลที่ ๘ สมัยดำรงสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะ ตำแหน่งเจ้าคณะรองที่พระพรหมมุนี ได้เป็น

ประธานกรรมการ แปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย และได้ดำเนินการต่อมาในรัชกาลปัจจุบัน จนสำเร็จพิมพ์เป็นเล่มเรียบร้อย จำนวน ๘๐ เล่ม

๕. ในรัชกาลปัจจุบัน สมัยดำรงสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระราชาคณะ ตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ที่สมเด็จพระวันรัต สังฆนายก ได้เป็นผู้ถวายพระธรรมเทศนาพระมงคลวิเสสเถก ในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ๑๐ ครั้ง
๖. ในรัชกาลปัจจุบัน ได้เป็นพระราชาคณะสาครจารย์ ในพระราชพิธีทรงผนวช
๗. ในรัชกาลปัจจุบัน ได้เป็นประธานสงฆ์ ในงานรัฐพิธีฉลอง ๒๕ ศตวรรษแห่งพระพุทธศาสนา
๘. เป็นผู้ตรวจหลักธรรม ในการประกวดแต่งหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก เพื่อบรรเทาความยากจน และพิมพ์พระราชทานในงานพระราชพิธีวิสาขบูชาประจำปี

และการอื่น เช่น เทศนาอบรมข้าราชการทหาร นักเรียนนายร้อยทหาร เป็นประธานประกอบสังฆกรรมผูกพัทธสีมา เป็นประธานประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์พระอุโบสถ อาคารเรียน เป็น

ประธานประกอบพิธียกข้อฟ้า เปิดป้ายสถานที่สำคัญ เช่น โรงเรียนพระปริยัติธรรม ตามจังหวัดต่าง ๆ หลายครั้ง และที่ยังค้างอยู่ยังสร้างไม่เสร็จ ก็คือเป็นประธานเริ่มการก่อสร้างอาคารโรคมะเร็งสำหรับภิกษุตามเนรมิตอาพาธ ณ โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า โดยเป็นประธานชักชวนหาทุน และทรงให้ออกทุนด้วยพระองค์เอง จากทุนที่ได้รับในงานบำเพ็ญกุศลของพระชนมายุประจำปี ซึ่งขณะนั้นอาคารโรคมะเร็งดังกล่าว ได้ทำการก่อสร้างเสร็จไปแล้ว แต่ยังขาดทุนทรัพย์ที่จะใช้ข้างรับเหมาก่อสร้างอื่นประมาณ ๒๐๐,๐๐๐ บาท (ค่าก่อสร้างทั้งสิ้นประมาณ ๖๐๐,๐๐๐ บาท)

สมณศักดิ์

โดยที่ได้ทรงรับภาระ พระศาสนาด้วยพระอุตสาหะวิริยะและด้วยความเอาพระทัยใส่เป็นอันดี ทางราชการและทางคณะสงฆ์ได้เห็นพระคุณธรรมนั้น ๆ ปรากฏ จึงได้ยกย่องสมณศักดิ์ประดับพระเกียรติประวัติมาโดยลำดับ คือ

๑. ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ พระชนมได้ ๒๖ พรรษา ๖ เป็นพระราชาคณะตามัญญ์ พระศรีวิสุทธิวงศ์

๒. ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ พระชนม์ได้ ๓๕ พรรษา ๑๕ เป็นพระราชกณเฑาะว์ราชที่ พระราชเวที
๓. ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ พระชนม์ได้ ๓๘ พรรษา ๑๘ เป็นพระราชกณเฑาะว์ราชที่ พระเทพมุนี
๔. ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ พระชนม์ได้ ๔๒ พรรษา ๒๒ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็น พระราชกณเฑาะว์ราชที่ พระธรรมโกศาจารย์
๕. ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ พระชนม์ได้ ๕๑ พรรษา ๓๑ ได้รับพระราชทานสถาปนาสมณศักดิ์ขึ้นเป็นพระราชกณเฑาะว์ราชที่ตำแหน่งเจ้าคณะรอง ชั้นหิรัญบัฏที่ พระพรหมมุนี ปราบกฏตามพระบรมราชโองการสถาปนาสมณศักดิ์ ลงวันที่ ๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๘๒ ความว่า

(สำเนา)

ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

(ตามประกาศประธานสภาผู้แทนราษฎร ลงวันที่ ๔

สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๘๐)

อาทิตยทิพอาภา อาภากร

พล.อ. เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน

โดยที่ดำริเห็นว่า พระธรรมโกศาจารย์ ได้ศึกษาชำนาญ
ในมคอปรวัตตนวชิ มีปรีชาญาณแตกฉานรอบรู้ในพระปริยัติ
ธรรมไตรปิฎกสุตาคม อุดมปัญญาสามารถสอบไล่ได้เปรียญ ๓
ประโยค ในสนามหลวง วัดพระศรีรัตนศาสดารามเมื่อเป็น
สามเณรมีอายุเพียง ๑๒ ปี และได้ศึกษาสอบไล่ได้มาโดยลำดับ
จนสำเร็จภูมิเปรียญธรรม ๙ ประโยค แต่ครั้งยังเป็นสามเณร
นับเป็นอัจฉริยบุรุษหาได้โดยยาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเมตตาเป็นบรมราชูปถัมภ์ ยกย่องเชิดชู
ให้เกียรติยศพิเศษนานาประการ เช่นเมื่อมีอายุครบอุปสมบท ได้ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนาคหลวง มีเวียนเทียบสมโภชและ
ชบวนแห่จากวัดเบญจมบพิตร ถึงวัดพระศรีรัตนศาสดารามทั้งไป
และกลับ และได้เสด็จพระราชดำเนินด้วยทั้ง ๒ วัน ปราภ
เกียรติยศมโหฬาร บรรดิสานุภักตติศัพททรงจำกันสืบมา ครั้นในรัช
กาลต่อ ๆ มาทรงพระกรุณาเกล้าฯ โปรดให้เป็นพระราชอาคันตุ
ตำแหน่งพระศรีวิสุทธิวงศ์ พระราชเวที พระเทพมุนี และพระธรรม

โกศอาจารย์เป็นลำดับมา ก็ตั้งวรวิภาสนมณคณสมบัติ และชนบ
 ธรรมนิยมประเพณีราชการมาเรียบร้อยด้วยดี มีพรหมจริยวัตร
 ศีลสมาจารสมบุรณบริสุทธิ ประกอบพุทธศาสนิกเป็นอดีตทิศ
 ประทิตจรรยาไพศาล มีอุตสาหะทำการสั่งสอนภิกษุสามเณรในวัตร
 ปฏิบัติ และทางเล่าเรียนพระปริยัติธรรม จัดการศึกษาภาษาบาลี
 และธรรมวินัยให้จำเริญรู้เรื่องเป็นลำดับมา เป็นผู้ฉลาดในวิ
 พุทธสมัย ตั้งอยู่ในวิสัยพุทธบุณยัตติ ได้รับเกียรตินิยมโดยตรง
 พระกรุณาเกล้าโปรดยกเป็นพระคณาจารย์ในทางคันถธุระ และเป็น
 กรรมการสอบไล่พระปริยัติธรรมในสนามหลวง มาตั้งแต่อุปสม-
 บทพรรษาแรกเป็นแม่กองสอบธรรมสนามมณฑลราชบุรี มณฑล
 พายัพ และสนามสาขาส่งสนามหลวงกรุงเทพ ฯ และเป็นแม่-
 กองสอบบาลีสนามหลวงในปัจจุบันนี้ ในการบริหารได้เป็นเจ้า-
 คณะแขวงกลางจังหวัดพระนคร เป็นเจ้าคณะมณฑลพายัพ เป็น
 เจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตร และเป็นกรรมการมหาเถรสมาคม
 ก็ได้บริหารกิจการในหน้าที่สำเร็จผล จำเริญ มาด้วยดี ไม่บกพร่อง
 นอกจากนั้น พระธรรมโกศจารย์มีปฏิภาณปรีชาฉลาดในเทศนา
 ธรรมวิธี อเนกนัยวิจิตรพิสดาร โวหารไพเราะ เหมาะแก่บริษัท
 ผู้ต้องการธรรมสวณะ เป็นผู้มีส่วนชำระพิมพ์พระบาลีไตรปิฎก
 อันควรแก้ไขพิมพ์ใหม่ เป็นธุระในการชำระพิมพ์พระคถาต่าง ๆ

และข้าราชการสรรพทั้งปวง ฎีกาพระวินัยแต่ต้นจนจบ ได้ชำระ
ต้นฉบับให้ถูกต้องเป็นเบืองต้น จนถึง ตรวจทาน ส่งพิมพ์ เป็น ที่สุด
ให้บริสุทธิเป็นฉบับหลักชัยในพระพุทธศาสนา ดำไว้เป็นประ-
โยชน์แก่อริยชนทุกชน ด้วยคุณคุณธรรมปฏิบัติปฏิบัติสามารถ
ประจักษ์เป็นศรีอยู่ในสังคมมณฑล สมเด็จพระสังฆราชจึงได้ทรง
เลือกสรร โปรดให้เป็นประธานคณะบัญชาการคณะสงฆ์แทน
พระองค์ ก็ได้พร้อมเพรียงกับคณะ รับภาระพระศาสนา แบ่งเบา
พระภาระแห่งองค์สงฆ์สงฆ์ปริณายกให้ดำเนินไปด้วยดีจนกาลบัดนี้
เป็นที่นิยมยินดีเลื่อมใสของพุทธบริษัท เป็นสาธุทัศนีย์โดยเกียรติ
คุณเห็นปรากฏสามารถจะนำคณะสงฆ์ไปสู่สมณุต โดยธรรมวินัย
ห่างไกลจากอภัพพิบัติ สมควรจะเป็นที่พระราชทานคุณผู้ใหญ่ใน
พระพุทธศาสนาสืบไป

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในพระปรมาภิไธยสม-
เด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จึงให้สถาปนาพระธรรมโกศาจารย์เป็นพระราชา
คณะ ตำแหน่งเจ้าคณะรองหนกลาง มีนามตามจารึกในหิรัญบัฏ
ว่า พระพรหมมุนีศรีวิสุทธิญาณนายก ตรีปิฎกธรรมมาลังการ-
วิภูษิต มัชฌิมคณิศร บวรสังฆการาม ความวาศี สังฆนายก
สถิต ณ วัดเบญจมบพิตร ดุสิตวนารามราชวรวิหาร พระอาราม
หลวง เจ้าคณะรองหนกลาง มีฐานานุกิตติคุณ ฐานานุกรมได้

สมเด็จพระเจ้า ๖ กิตติโสภณ (ปลด)

๕๐๕

๘ รูป คือ พระครูปลัดสุวัฒนพรหมจริยคุณ สมบูรณ์คณาธิปัตติ
มัทธมสังฆานุนายก ปฎิภาณธรรมวิจิตร ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระ
ครูธรรมธร ๑ พระครูพุทธพาทย์ประกาศ พระครูคู่สุด ๑ พระ
ครูธรรมศาสนอุโฆษ พระครูคู่สุด ๑ พระครูสังฆวิจิตร ๑ พระ
ครูใบฎีกา ๑ ขออาราธนาพระคุณเจษฎ์พระพุทธานุภาพ เป็น
ภาระสงสอนช่วยระงับอธิกรณ์ และอนุเคราะห์พระภิกษุสามเณร
ในคณะและในพระอาราม ตามสมควรแก่กำลังและอิสรียศซึ่ง
พระราชทาน และจงเจริญอายุ วรรณะ สุข พละ ปฏิภาณ
คุณสารสิทธิ์สวัสดิ์ จิรัฏฐิติวิรุพหิไพบุลย์ในพระพุทธานุภาพเทอญ.
ตั้งแต่วันที่ ๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๘๒ เป็นปีที่ ๖
ในรัชกาลปัจจุบัน ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

พิบูลสงคราม

นายกรัฐมนตรี

๖. ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ พระชนมได้
๕๘ พรรษา ๓๘ ได้รับพระราชทานสถาปนาสมณ-
ศักดิ์เป็นสมเด็จพระราชาคณะ ตำแหน่งเจ้าคณะ
ใหญ่ชั้นสุพรรณบัฏ ที่สมเด็จพระวันรัตปรากฏการณ์

ตามพระบรมราชโองการประกาศ สถาปนา สมณศักดิ์
ลงวันที่ ๘ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๙๐ ความว่า

(สำเนา)

ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

รังสิต กรมขุนชัยนาทนเรนทร

พระยามานวราชเสวี

โดยที่ดำริเห็นว่า พระพรหมมุนี เป็นพระเถระเจริญ
ด้วยรัตตัญญูมหาเถรธรรมมั่นคงในสมณคุณ เนกขัมมปฏิบัติ
ตลอดมาช้านาน มีปรีชาญาณแตกฉานในพระไตรปิฎกมคธปริ-
วรรตและอรรถธรรมวินัย มีอริยาคัยตั้งมั่นอยู่ในพรหมวิหาร
ธรรมโดยสมณาศักดิ์ปรมวราท เป็นพหุศรุตบัณฑิตผู้สามารถ
ในวิธีพุทธสมัย ได้ประกอบกรณียกิจเป็นहितประโยชน์อันยิ่งใหญ่
แก่มหาชนทั้งฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักรเป็นอเนกประการ ดัง
ความพิสดารปรากฏในประกาศ สถาปนา เป็น พระราชาคณะ ตำแหน่งเจ้าคณะรองหนกลาง เมื่อวันที่ ๑ มีนาคม พุทธศักราช
๒๔๙๒ นั้นแล้ว ต่อมาพระพรหมมุนียิ่งเจริญด้วยอุตสาหะวิริยา-
ธิคุณ ไม่ท้อถอยในการประกอบพระพุทธศาสนกิจให้เจริญออก
งามไพบูรณ์ เพิ่มพูนहितรตประโยชน์ให้บังเกิดแก่ มหาชนพุทธ

บริษัทโดยน่านับการ ปรากฏเกียรติคุณว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญในพระ
ปริยัติธรรมอย่างที่จะหาได้โดยยาก เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๗๓ ได้
ทรงพระกรุณาโปรดให้คณะสงฆ์สมเด็จพระสังฆราช ตีตรา
เป็นประธานดำเนินการแปลพระไตรปิฎกภาษาสันสกฤตลงสู่ภาษาไทย
ทั้งสามปิฎก เป็นการในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งคณะสงฆ์กำลัง
ดำเนินการเป็นการใหญ่ตลอดมาจนบัดนี้ การทูลเกล้าฯ ถวาย
แผนแปลพระศาสนาธรรมครั้งสำคัญยิ่งคราวหนึ่ง ซึ่งจะต้องเลือก
สรรแต่ล้วนพระเถระผู้ทรง วัตรปฏิบัติ เปี่ยมด้วยธรรม ชำนาญสูง เข้า
เป็นคณะกรรมการดำเนินการแปล สมเด็จพระสังฆราชตีตรา
ให้ทรงเลือกสรรและแต่งตั้งพระพรหมมุนีเป็นประธานกรร มธิการ
ในการแปลพระไตรปิฎกทั้งหมด และเป็นกรร มธิการเฉพาะฝ่าย
การแปลพระสุตตันตปิฎก พระพรหมมุนีก็ได้รับภาระดำเนินการมา
ด้วยความเรียบร้อยสำเร็จผลอย่างไพบูรณ์โดยตลอด ย่อมนับว่า
เป็นเกียรติคุณอย่างสูงประการหนึ่ง อนึ่งเมื่อคราวเปลี่ยนระเบียบ
การปกครองคณะสงฆ์ใหม่ ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์พุทธ-
ศักราช ๒๔๗๕ ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นสังฆมนตรีว่าการองค์ การศึกษา
รับภาระพระพุทธศาสนาในหน้าที่ เป็นผู้ อำนวยการ จัด การศึกษา
พระปริยัติธรรมทั่วราชอาณาจักร ได้บริหารกิจการให้เจริญรุ่ง-
เรืองก้าวหน้าอย่างขึ้นเป็นลำดับ กล่าวคือได้ขยายหลักสูตรการศีก-

ษาบาลีของพระภิกษุสามเณรให้สูงขึ้นกว่าแต่ก่อน เป็นการ
 เพิ่มขึ้น ปริมาณ และ คุณภาพ แห่ง นิติชนก ศึกษา พระปริยัติธรรม
 ปราบกฏลงออกมาไพบูลย์เท่าที่เป็นไปอยู่ในปัจจุบันนี้ นับว่าได้
 นำเพียรถนอมอันสำคัญอย่างยอดเยี่ยม เป็นการรักษารากฐานพระ
 พุทธศาสนาไว้ให้มั่นคงวัฒนาถาวรไปตลอดจิรัฏฐิติกาล นอก
 จากนี้ยังได้พยายามส่งเสริมบรรพชิตและ คฤหัสถ์สัทธังวาทิกอัน
 เตวาสิก ตลอดจนประชาพุทธมามกะชนทุกหมู่เหล่า ให้ตั้งอยู่ใน
 สัมมาปฏิบัติเป็นสาธุตัมบุรุษ ต้องตามพระบรมพุทโธวาท เพราะ
 ความเป็นผู้ฉลาดในอุบายช่วยชนชวายเป็นอันยิ่งกว่าความรู้ให้เทียม
 ทัณสมคราวสมัย แสงหาวิธีปลุกศรัทธาเลื่อมใสในพระบวร
 พุทธศาสนาให้เจริญงอกงามไพบูลย์ภิญโญภาพ แก่ อเนกชนนิกร
 อุตสาหะแสดงธรรมสั่งสอนอยู่เนืองนิจ มีวิจารณ์ญาณในฉันท
 จริตอัธยาศัยแห่งเวไนยชน ยังกุศลศวนธรรมศวนมัยให้สำเร็จ
 ประโยชน์ด้วยดี โดยนิยมแห่งกาลเทศะ ด้วยปรีชาฉลาดใน
 เทศนาวิธีอเนกนัยวิจิตโวหาราธิบาย มีศรัทธาอันศรัทธาแพร่หลาย
 ไพศาลทั่วประเทศราชธานีชนบท ปราบกฏเป็นศรีแห่งพระบวร
 พุทธศาสนาประจำอยู่ในปัจจุบันนี้รูปหนึ่ง บัดนี้พระพรหมมุนี
 ก็เจริญด้วยพรรษายุกาล รัตตัญญูมหาเถรธรรมมั่นคงในพระพุท

ศาสนา เป็นอภิลพพรหมจริยาภิรัต ประกอบด้วยคุณสมบัติตั้ง
กล่าวมาสมควรจะสถาปนาเป็นที่สมเด็จพระราชาคณะผู้ใหญ่ได้

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในพระปรมาภิไธยสม-
เด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงให้สถาปนาพระพรหมมุนีเป็นสมเด็จพระราชา
คณะ มีราชทินนามตามจารึกในสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระวันรัต
ปริยัติพัฒนพงศ์วิสุทธิสงฆปรินายก ตรีปิฎกโกศล วิมลคัมภีร
ญาณสุนทร มหาคณะปธานาติศร บวรสังฆาราม คามวาสี
อรัญวาสี สถิต ณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ราชวรวิหาร
พระอารามหลวง มีฐานานุกิตติควรตั้งฐานานุกรมได้ ๑๐ รูป คือ
พระครูปลัดสัมพิพัฒนสุตาจารย์ ญาณโกศล วิมลศีลาจาร
มหาคณาธิการสังฆนายก ปิฎกธรรมรักขิต ๑ พระครูวินัยธร ๑
พระครูธรรมธร ๑ พระครูพระพรหมศร พระครูคู่สุด ๑ พระ-
อมรคัมภีร์ พระครูคู่สุด ๑ พระครูธรรมศุท ๑ พระครูพุทธบาล
๑ พระครูสังฆกิจจารักษ์ ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑
ขออาราธนาพระคุณเจ้ารับพระพุทธรูปศาสนา เป็นภาระส่งสอน
ช่วยระงับอธิกรณ์และอนุเคราะห์พระภิกษุสามเณรในคณะ และใน
พระอาราม ตามสมควรแก่กำลังและอิสรียศ ซึ่งพระราชทาน
และจงเจริญอายุ วรรณสุข พล ปฏิภาณ คุณสารสิริสวัสดิ์
จิรัฏฐิติวิรุพหิไพบูลย์ ในพระพุทธรูปศาสนา เทอญ

ประกาศ ณ วันที่ ๗ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๙๐ เป็น
ปีที่ ๒ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองราชโองการ

พลเรือตรี ถ. กำรงนาวาสวัสดิ์

นายกรัฐมนตรี

๗. ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันพระราชพิธีฉัตรมงคลวัน
ที่ ๔ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๙๓ พระชนมายุได้
๗๑ พรรษา ๕๑ ได้รับพระราชทานสถาปนาสมณศักดิ์
ขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช สกลมหา-
สังฆปริณายก ปราบกฎการตามพระราชโองการประ-
กาศสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช ลงวันที่ ๔ พฤษภาคม
พุทธศักราช ๒๔๙๓ ความว่า

(สำเนา)

ภูมิพลอดุลยเดช พร.

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิ-
ตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤพดินทรสยามินทราธิราช บรมนาถ-
บพิตร

มีพระราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศว่า โดยที่ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายกได้ว่างลง เป็นการสมควรที่จะสถาปนาสมเด็จพระราชาคณะชั้นดำรงตำแหน่ง สมเด็จพระสังฆราช เพื่อจักได้บริหารการพระศาสนาให้สมบูรณ์ ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๗๕ และตามระเบียบราชประเพณีสืบไป

จึงทรงพระดำริว่า สมเด็จพระวันรัต ได้เป็นพระราชา นุ ศาสนาจารย์มีคุณูปการแด่พระองค์ในคราวทรงผนวช นับว่าเป็น ครุฐานียบุคคลแห่งองค์พระมหากษัตริย์ ส่วนในการพระศาสนา สมเด็จพระวันรัตก็เจริญด้วยวรรษาอายุกาล รัตตัญญูมหาเถรธรรม มีปรีชาญาณรอบรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก อันนับว่าเป็นพุทธ ศรตบัณฑิต มีฉันทจิตเพียบพร้อมด้วยสมณคุณเป็นอย่างดี มี คุณูปการในพระศาสนกิจ รับภาระธุระปฏิบัติให้เจริญก้าวหน้า ด้วยดี ดั่งมีอรรถจริยาปรากฏเกียรติสมภาร ตามความพิสดารใน ประกาศสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะ มหาสังฆนายก เมื่อ วันที่ ๗ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๐ นั้นแล้ว

ครั้นต่อมาสมเด็จพระวันรัต ยิ่งเจริญด้วยอุตสาหวิริยา- ธิคุณไม่ทอดหยด สามารถประกอบพระพุทธศาสนกิจให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นเป็นลำดับตลอดมา กล่าวโดยเฉพาะในประการที่

สำคัญ คือ ในการปริยัติศึกษา ได้เป็นแม่กองสอบบาลีสนามหลวง ติดต่อกันมาตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๘๐ จนถึงในปัจจุบันเป็นเวลา ๒๓ ปี เป็นประธานกรรมวิธีการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยมาตั้งแต่ปี พุทธศักราช ๒๔๘๓ จนถึงในปัจจุบันเป็นเวลา ๒๐ ปี ในการบริหาร ได้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตร มาตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๗๑ จนถึงในปัจจุบันเป็นเวลา ๓๒ ปีเศษ ได้ดำรงตำแหน่งสังฆมนตรีว่าการองค์การศึกษา มาตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๘๕ จนถึงในปัจจุบันเป็นเวลา ๑๗ ปี ดำรงตำแหน่งสังฆนายกติดต่อกันมาตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๘๔ จนถึงในปัจจุบันเป็นเวลา ๘ ปี และดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการคณะสงฆ์แทนองค์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๐๑ จนถึงในปัจจุบันเป็นเวลา ๑ ปี ๖ เดือนเศษ และกรณียกิจซึ่งสมเด็จพระวันรัตได้ปฏิบัติเป็นการพิเศษ คือ ได้เป็นประธานสงฆ์ในงานรัฐพิธีฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ เมื่อเดือนพฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๐๐ ในการพระอารามนั้น โดยที่วัดเบญจมบพิตรเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร ซึ่งสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สถาปนาขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๔๒ ด้วยมีพระราชศรัทธาอันยิ่งใหญ่ โปรดให้สร้างด้วยศิลปกรรมอันประณีตวิจิตรงดงามยิ่ง

นัก โดยเฉพาะพระอุโบสถมีความงดงามเป็นพิเศษ ซึ่งจะหาที่
อื่นเสมอเหมือนมิได้ ด้วยมีพระราชประสงค์ให้เป็นราชานุสรณ์
ในการที่จะต้องระงับรักษาถาวรวัตถุเหล่านั้น มิให้ชำรุดทรุดโทรม
เสียหาย สมเด็จพระวันรัตได้รับหน้าที่เป็นเจ้าอาวาสพระอาราม
ในลำดับองค์ที่ ๒ และนับตั้งแต่ได้รับหน้าที่นั้นมาเป็นเวลา ๓๒ ปี
ก็ปรากฏว่าได้เข้าใจใฝ่ดูและระงับรักษาถาวรวัตถุต่าง ๆ ในพระ-
อาราม ให้มีสภาพสะอาดเรียบร้อยงดงาม ดำรงอยู่ในสภาพที่
มั่นคงถาวร ทั้งได้เข้าใจใฝ่ให้จัดการบูรณปฏิสังขรณ์และสร้าง
เสริมสิ่งที่ชำรุดบกพร่องด้วยเหตุต่าง ๆ เช่นที่เกิดจากภัยสงคราม
เป็นต้น ให้กลับมีสภาพดีตามเดิม ปรากฏเป็นที่เจริญศรัทธา
ปลาทะของประชาชนชาวไทยและชาวต่างประเทศ บรรดาที่ได้มา
พบเห็นตลอดกาลเนืองนี้ จึงนับว่าสมเด็จพระวันรัต เป็นผู้ทรง
คุณปรีชาสามารถในการปกครองพระอาราม ซึ่งมีความสำคัญ
ยิ่งดังกล่าวสมเด็จพระราชประสงค์ ส่วนการพระศาสนาในต่างประเทศ
สมเด็จพระวันรัตได้เป็นหัวหน้าคณะ ไปร่วมปฏิบัติงานฉัฏฐสัง-
คายนา จตุตถสังนิบาต (สมัยไทย) โดยเป็นประธานเปิดประชุม
สมัยนั้น ณ ปาสาณคูลา ประเทศพม่า เมื่อเดือนธันวาคม พุทธ
ศักราช ๒๔๘๘ เป็นหัวหน้าคณะไปร่วมพิธีฉลองพุทธชยันตี ประ-
เทศลังกา เมื่อเดือนพฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๘๘ แล้วเลยไป

สังเกตการณ์พระศาสนา ณ ประเทศอินเดียอีกด้วย เป็นหัวหน้าคณะและเป็นประธานไปประกอบพิธีบรมพุทธรูปพระบรมสารีริกธาตุ ณ วัดบุบผาราม เมืองบิณัง แล้วเลยไปสังเกตการณ์พระศาสนาในสหพันธรัฐมลายา เมื่อเดือนพฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๐๑ เป็นหัวหน้าคณะไปร่วมพิธีฉลองพุทธชยันตี ๒๕ ศตวรรษแห่งพระพุทธศาสนา ณ ประเทศญี่ปุ่น แล้วเลยไปเยี่ยมทหารไทย ณ ประเทศเกาหลี เมื่อเดือนมีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๒ เป็นหัวหน้าคณะนำพระสงฆ์ไทยไปอยู่ ณ วัดไทยพุทธคยา ประเทศอินเดีย เมื่อเดือนพฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๐๒ สรรพภรณ์ยกิจดังกล่าวมา สมเด็จพระวันรัตได้รับการปฏิบัติดำเนินการ ด้วยอุทิศสหวิริยปรีชาสามารถ ปรากฏเป็นผลดียิ่งแก่การพระศาสนาและประเทศชาติ ประชาชน เป็นที่ประจักษ์แก่มวลพุทธบริษัทและทางราชการ ตลอดจนพลกนิกรทวารวชิราณาจักร ดังปรากฏอยู่แล้ว

บัดนี้เป็นที่ประจักษ์ว่า สมเด็จพระวันรัต ยิ่งเจริญด้วยคุณวุฒิ วัยวุฒิ รัตตัญญูมหาเถรธรรม ยินดีในเนกขัมมปฏิบัติเป็นอจลพรหมจริยาภีรวัตร ประกอบด้วยมีสมรรถภาพในการพระศาสนา เป็นที่เจริญศรัทธาปสาทะ และเป็นคารวสถานแห่งมวลพุทธบริษัททั่วสังฆมณฑล ตลอดจนอาณาประชาราษฎร์ทั่วไป และ

สมเด็จพระ ๑ กิตติโสภณ (ปลด)

๕๑๕

ตั้งอยู่ในฐานะเป็นครูฐานีเยบุคคล ขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัว สมควรจะสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช สกลสังฆ-
ปริณายก ประธานาธิบดีแห่งสังฆมณฑล เพื่อเป็นศรีศุภมงคล
แก่พระบวรพุทธศาสนาสืบไป

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาสมเด็จพระ
วันรัตขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช มีพระนามตามจารึกในพระ
สุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สุขุมวิธานธำรง
สกลมหาสังฆปริณายก ตรีปิฎก กลาตุสโสภาส ภูมิพลมหาราช
อนุศาสนาจารย์ กิตติโสภณาภิการสังฆวิสุต ปาवनุตตมกิตติโส-
ภณ วิมลศีลสมาจารวัตรพุทธศาสนิกบริษัทคารวสถาน วิจิตร
ปฏิภาณพัฒนคุณ อดุลคัมภีรญาณ สุนทรบวรธรรมบพิตร
สมเด็จพระสังฆราช เสด็จสถิต ณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม
ราชวรวิหาร พระอารามหลวง เป็นประธานในสังฆมณฑลทั่ว
ราชอาณาจักร ขออาราธนาให้ทรงรับธุระพระพุทธศาสนา เป็น
ภาระสั่งสอน ช่วยระงับอธิกรณ์และอนุเคราะห์พระภิกษุสงฆ์สาม-
เณรในสังฆมณฑลทั่วไป โดยสมควรแก่พระอิสริยยศซึ่งพระราช-
ทานนี้ จึงทรงเจริญพระขมายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณ-
สารทวิสวัสดิ์ จิรัฏฐิติวิรุฬโหปบุลย์ ในพระพุทธศาสนา เทอญฯ

ให้ทรงมีพระราชคณะ และพระครูฐานานุกรม ประดับ
 พระอิสริยยศ ๑๕ รูป คือ พระทักษิณคณาธิกร ต้นทรรวมนายก
 พุทธปาจนติลก มหาเถรภิษการี คณาธิบดีศรีรัตนคณาจารย์
 พระราชคณะปลัดขวา ๑ พระอุตรคณาภิรักษ์ อัครศาสนกิจบรร
 หาร มหาเถรภิการุการี สมุหบดีศรีธรรมภาณกาจารย์ พระ
 ราชคณะปลัดซ้าย ๑ พระครูธรรมกถาสุนทร ๑ พระครูวินัยกรณ
 โสภณ ๑ พระครูพรหมวิหาร พระครูปริตร ๑ พระครูญาณ
 วิสุทธิ พระครูปริตร ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูธรรมธร ๑
 พระครูพิมลสรวาณ พระครูคัสสว ๑ พระครูพิศาลสรคุณ พระครู
 คัสสว ๑ พระครูพิบูลบรรณวัตร ๑ พระครูพิพัฒน์บรรณกิจ ๑
 พระครูสังฆบริหาร ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑ ขอให้
 พระคุณผู้ได้รับตำแหน่งทั้งปวงนี้ มีความสุขสวัสดิ์สถิตถาวร ใน
 ในพระบวรพุทธศาสนา เทอญ

ประกาศ ณ วันที่ ๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๐๓
 เป็นปีที่ ๑๕ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

จอมพล ต. ธนะรัชต์

นายกรัฐมนตรี

สมเด็จพระสังฆราช (ปลด)

๕๑๗

อนึ่ง ใน พ.ศ. ๒๕๐๓ ปีที่ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช^๕ ได้มีเหตุการณ์สำคัญเกี่ยวแก่พระเถระผู้ใหญ่ ๒ องค์ ถูกถอดจากสมณศักดิ์ลงเป็นพระอนาจร คือ พระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ) วัดมหาธาตุองค์ ๑ กับพระสาสนโสภณ (ปลด อุตตการี) วัดราชธรรมาวาสองค์ ๑ ดังมีสำเนาประกาศของสำนักนายกรัฐมนตรี ดังนี้

ประกาศถอดสมณศักดิ์

พระพิมลธรรม และพระสาสนโสภณ

ด้วยพระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ) วัดมหาธาตุ และพระสาสนโสภณ (ปลด อุตตการี) วัดราชธรรมาวาส ฝ่ายจีน ไม่ยอมปฏิบัติตามพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งคณะสงฆ์มนตรีได้พิจารณาแล้ว มีมติว่าไม่สมควรให้ดำรงอยู่ในสมณศักดิ์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ถอดพระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ) และพระสาสนโสภณ (ปลด อุตตการี) ออกจากสมณศักดิ์^๕ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นไป

ประกาศ ณ วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๐๓

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์

นายกรัฐมนตรี

พระพิมลธรรม (อาฯ) องค์นี้เป็นเปรียญ ๘ ประโยค เคยดำรงตำแหน่งสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง มีความรู้ความสามารถปราดเปรื่อง อยู่ในหมู่พระเถระผู้ใหญ่องค์หนึ่ง เคยได้เดินทางไปสังเกตการณ์พระพุทธศาสนา ในอเมริกา และยุโรปมาแล้ว ทั้งเคยได้รับเกียรติเป็นอัครมหาบัณฑิตเป็นองค์แรก จากสถาบันสูงสุด ของวงการพระพุทธศาสนาในประเทศพม่ามาแล้วด้วย หลังจากถูกถอดจากสมณศักดิ์แล้วไม่นาน ก็ถูกกล่าวหาในคดีอาญา และถูกจับให้สึก

ส่วนพระสาสนโสภณนั้น เป็นเปรียญ ๘ ประโยค และเคยดำรงตำแหน่งสังฆมนตรี ช่วยว่าการองค์การปกครองมาแล้วเช่นกัน หลังจากถูกถอดจากสมณศักดิ์แล้ว ก็ยังคงอยู่ทูลนันทตลอดมา มิได้ถูกจับสึก ดังเช่นพระพิมลธรรม

หลังจากพระพิมลธรรม (อาฯ) ถูกถอดแล้วไม่นาน ทางคณะสงฆ์ก็เปลี่ยนราชทินนามสมณศักดิ์ ตำแหน่งพระพิมลธรรม เป็นพระธรรมบัญญัติชนใหม่แทน สมเด็จพระพุทธมหาราย (วน วิจิตรญาณ เปรียญ ๖ ประโยค) วัดอรุณราชวราราม ได้ดำรงสมณศักดิ์ ตำแหน่งพระธรรมบัญญัติชนใหม่เป็นองค์แรก

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ กิตติโสภณมหาเถร ทรงดำรงตำแหน่ง สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก เป็นเวลา ๒ ปี ๓ เดือน กับอีก ๑๒ วัน ทั้ง ๆ ที่พระอนามัยสมบูรณ์ พระสุขภาพแข็งแรง พระองค์เคยอาพาธด้วยโรคซึ่งนายแพทย์ตรวจว่าเป็นมะเร็งที่ต่อมปอดเตห เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ และได้รับการผ่าตัดใหญ่เมื่อวันที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๐ ครึ่งหนึ่ง และอีกครั้งหนึ่งอาพาธเป็นโรคมะเร็งในกระเพาะปัสสาวะ และนายแพทย์ได้ขบให้แตกและนำออกจนหมดแล้ว จนได้เสด็จไปประเทศสหรัฐอเมริกาและยุโรป และประเทศอินเดียได้เป็นปกติ สำหรับความดันของพระโลหิตก็มีไม่มาก ก่อนหน้าจะสิ้นพระชนม์ นายแพทย์ประจำพระองค์ได้ตรวจวัดความดันของพระโลหิต ก็มีเพียง ๑๔๐ เท่านั้น ส่วนพระโรคประจำพระองค์นั้นกมปวดีพระเศียรเป็นครั้งคราวเสมอมา ซึ่งก็เคยยาให้หายได้เพียงยาแอสไพรินหรือยาเอ. พี. ซี. ก็หาย

วันสิ้นพระชนม์

ในวันที่ ๑๗ มิถุนายน ๒๕๐๕ เวลาเช้าพระอาการทั่วไปเป็นปกติ จะมีก็เพียงคงปวดพระเศียรตามธรรมดาซึ่งไม่หนักอะไร

เวลาพลได้เสด็จไปเจริญพระพุทธมนต์ และเสวยภัตตาหารเพล
เนื่องในงานทำบุญของท่านจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรีได้เป็นปกติ และเสด็จกลับมาถึงวัดเวลาประมาณ ๑๓.๐๐ น.
แล้วก็ได้ทรงพักผ่อนตามที่ทรงเคยปฏิบัติมา และในเวลาประมาณ ๑๔.๐๐ น. เศษ ก็ได้เสด็จลงมารับกุหลาบที่ระบวรจำพรรษา พ.ศ. ๒๕๐๕ และได้ทรงสนทนากับบิดามารดาของกุหลาบตรนั้นเป็นเวลา นานพอสมควร จนถึงเวลาประมาณ ๑๕.๐๐ น. เศษ พระอาการ ทวีไปยิ่งปกติอยู่ ครั้นผู้ทนายบุตรมาฝากบวชนนกลับแล้วก็เสด็จ เข้าทรงนำตามปกติเช่นเคยมา แต่แล้วพระอาการที่ไม่มีความดีนั้น ก็ปรากฏขึ้น นั่นคือพระอาการปวดพระเศียรจนเกินกำลังความสามารถที่จะทรงอดทนได้ เมื่อพระปฏิบัติรับใช้รับเชิญนายแพทย์ มาเฝ้าพระอาการ พอทรงเห็นหน้าแพทย์และรับสั่งได้เพียงไม่กี่คำ พระองค์ก็เสด็จขึ้นพระชนมด้วยพระอาการอันสงบ ถึงแม้บรรดา นายแพทย์พยายามจะช่วยเพื่อให้ทรงฟื้นขึ้นมา อย่างเต็มความสามารถและความรู้ อย่างไรก็ตามพระองค์ก็หาทรงฟื้นขึ้นมาไม่ คณะแพทย์ได้ลงความเห็นพร้อมกันว่า สมเด็จพระสังฆราชได้สิ้น พระชนม์ด้วยพระโรคเส้นโลหิตใหญ่ในพระ สมองแตก อย่างฉับๆ บันเมื่อเวลา ๑๖.๒๗ น. วันที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๕ การ

สมเด็จพระ กิตติโสภณ (ปลด)

๕๒๑

สมเด็จพระชนม์มเด็จพระสังฆราช กิตติโสภณมหาเถรณั้ เข้า
ในลักษณะที่ว่า

อนิมิตตมนนญาต์ มจจัน อธิ ชีวติ

ความว่า ชีวติของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ไม่มีนิมิต
เครื่องหมายใคร ๆ ทราบไม่ได้ว่าจะดับไปเวลาไร

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ กิตติโสภณมหาเถร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกสมเด็จพระชนม์มเอนัน
อาทิตยชน ๑๕ ค่ำ เดือน ๗ ปีชวด ตรงกับวันที่ ๑๗ มิถุนายน
๒๕๐๕ เวลา ๑๖.๒๗ น. สิริพระชนมายุได้ ๗๓ พรรษา กับอีก
๒๑ วัน ๆ

การพระศพ

ภายหลังจากสมเด็จพระชนม์มแล้ว คณะสงฆ์สมเด็จพระ
มหาธีรวงศ์ สังฆนายก เป็นประธานได้มาอำนวยการจัดพระศพ
เวลาประมาณ ๒๑.๑๑ น. เศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และ
สมเด็จพระบรมราชินีนาถ เสด็จมาทรงถวายความเคารพพระศพ
และคณะรัฐบาล ได้มอบให้ พลเอก ถนอม กิตติขจร รองนายกรัฐมนตรี
มาอำนวยการจัดงานพระศพ และศิษย์ท่านผู้เคารพนับถือ

ต่างมาถวายความเคารพพระศพอย่างค้ำคั่ง และเศร้าสลดเป็นอย่างยิ่งเพราะเป็นการสิ้นพระชนม์โดยที่ไม่มีใครคาดฝัน

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๗ มิถุนายน ๒๕๐๕ เวลาเช้า ได้เชิญพระศพขึ้นสู่บนพระที่นั่งทรงธรรม ครั้นเวลาบ่าย ๑๗.๐๐ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จถวายนาสงฆ์ แล้วเชิญพระศพลงสู่พระโกศกุดั่น เชิญขึ้นประดิษฐานเหนือชั้นแว่นฟ้าภายใต้เศวตฉัตร ๓ ชั้น ณ บนพระที่นั่งทรงธรรมนั้น ประกอบพระโกศกุดั่น แวดล้อมด้วยเครื่องสูงตามพระเกียรติยศ พระสงฆ์สดับปกรณ์ ฯ

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีพระพิธีธรรม สวดพระอภิธรรม กลางวันกลางคืนกำหนด ๗ วัน ให้ไว้ทุกข์ในพระราชสำนัก ๑๕ วัน

ในทางราชการ ได้มีประกาศให้สถานทุราชการทุกแห่งลดธงครึ่งเสา ๓ วัน และให้ข้าราชการไว้ทุกข์มีกำหนด ๑๕ วัน ฯ

ในการบำเพ็ญกุศล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายในสัตตมวารที่ ๑ ในวาร ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน เป็นงานหลวงโดยลำดับ ในระหว่างนั้น รัฐบาลข้าราชการ คณะสงฆ์ พ่อค้าคหบดี และศิษยานุศิษย์ผู้เคารพนับถือได้มาบำเพ็ญกุศลถวายทุกวัน ตลอดจนถึงงานพระเมรุพระ

สมเด็จพระ กิตติโสภณ (ปลด)

๕๒๓

ศพ ฯ คณะทูตานุทูต และชาวต่างประเทศ ได้ไปถวายเคารพพระศพเป็นอันมาก คณะพุทธศาสนิกชนในสหพันธรัฐมาลายาได้มาถวายสักการะพระศพ อนึ่ง คณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนในสหพันธรัฐมาลายา มาบำเพ็ญกุศลอุทิศถวายในวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๐๕

อนึ่ง ในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลออกพระเมรุ ทรงโปรดพระราชทานพระโกศกุดั่นใหญ่ถวาย พระศพเป็น พระเกียรติยศ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างสูง

คณะศิษยานุศิษย์และผู้เคารพนับถือทุกท่าน ขอสาธุการในสักการะ สัมมานะ และคารวธรรมนาน ๆ โดยธรรมยิ่ง.

บุคคตทั้งหลาย

จงทำทุกอย่าง ในทางที่ชอบ
จงอย่าประกอบ ในทางที่ผิด
จงชำระจิต ให้บริสุทธิ์สะอาด
จงใช้ปัญญาสามารถ ให้คุ้มครองตน
และจงเป็นคนดีมีธรรมคุ้มครองทุกเมื่อ ฯ

ขอท่านทั้งหลาย จงถึงความงามองงามเจริญ
ในธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เทอญ ฯ

สมเด็จพระธีรญาณมุนี ส.ว.

สมเด็จพระสังฆราช

ญาโณทโย (อยู่)

วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

องค์ที่ ๑๕

พ.ศ. ๒๕๐๖

พระกำหนด

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช
พระองค์นี้ พระนามเดิมว่า อยู่ พระนามฉายาว่า ญาโณ-
ทโย ประสูติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราช รัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม
พ.ศ. ๒๔๑๗ ที่เรือนแพหน้าวัดกัลยาณมิตร อำเภอบางกอก
ใหญ่ จังหวัดธนบุรี โยมบิดาชื่อนามว่า โยมมารดาชื่อนามว่า จันทน์

การศึกษาและการบรรพชาอุปสมบท

เมื่อทรงพระเยาว์ ทรงได้รับการศึกษาเบื้องต้นในสำนัก
บิดาผู้เป็นบูรพาจารย์ และต่อมาเมื่อมีพระชนมายุพอสมควร

สมเด็จพระญาณโทย (อยู่)

๕๒๕

ได้มาอยู่ในสำนักของพระอาจารย์ช้าง วัดสระเกศ ได้รับการศึกษาวิชาหนังสือ วิชาเลข ลูกคิด และโหราศาสตร์ ซึ่งเกี่ยวกับคติภูมิเป็นที่ไปของคน ได้ทรงเล่าเรียนสืบมาจนกระทั่งได้ทรงบรรพชาเป็นสามเณร จึงได้ทรงเริ่มศึกษาภาษาบาลี ทรงศึกษามูลกัจจายน์ในสำนักของพระอาจารย์ช้าง ต่อมาได้ทรงศึกษาในสำนักของพระธรรมกิติ (เม่น) บ้าง ในสำนักเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (แดง) บ้าง และในสำนักพระยาธรรมปรีชา (ทิม) บ้าง

เมื่อพระชนมายุได้ ๑๒ พรรษา ได้ทรงบรรพชาเป็นสามเณรอยู่ในสำนักพระอาจารย์ช้าง วัดสระเกศ พระนคร ได้ทรงศึกษาสามเณรศึกษา รวมทั้งพระธรรมและวินัยอันตั้งงามตลอดจนตำราโหราศาสตร์ทุกชนิด ปรากฏว่ามีพระปัญญาเฉียบแหลมมาก

พ.ศ. ๒๔๓๓ ครั้นยังทรงเป็นสามเณรอยู่ ได้ทรงเข้าแปลพระปริยัติธรรมในสนามหลวง ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นครั้งแรก ทรงได้เป็นเปรียญ ๓ ประโยค

พ.ศ. ๒๔๓๖ ครั้นยังทรงเป็นสามเณรอยู่เช่นกัน ได้ทรงเข้าแปลพระปริยัติธรรมในสนามหลวง ณ พระอุโบสถวัดพระ-

ศรีรัตนศาสดาราม ได้อีก ๑ ประโยค ทรงได้เป็นเปรียญ
๔ ประโยค

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๗ เมื่อมีพระชนม์ครบอุปสมบท ก็ทรง
ได้รับอุปสมบทที่วัดสระเกศ โดยมีเจ้าพระคุณสมเด็จพระวันรัต
(แดง) วัดสุทัศน์ เป็นพระอุปัชฌายะ มีพระธรรมทานาจารย์
(จุ่น) วัดสระเกศ เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และมีพระธรรม
กิติ (เม่น) วัดสระเกศ เป็นอนุสาสนาจารย์

ต่อมาหลังจากที่ได้ทรงอุปสมบทแล้ว จนถึงปี พ.ศ.
๒๔๔๑ ได้ทรงเข้าแปลพระปริยัติธรรมอีก ทรงได้เป็นเปรียญ
๕ ประโยค

พ.ศ. ๒๔๔๓ ทรงเข้าแปลพระปริยัติธรรมอีก ทรงได้
เป็นเปรียญ ๖ ประโยค เมื่อทรงสอบได้เปรียญ ๖ ประโยคแล้ว
ทรงคิดว่าจะหยุดสอบไม่เข้าแปลต่อไปอีก พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงทราบความขออนุญาต
พระองค์ทรงมีรับสั่งให้เข้าแปลประโยค ๗ ต่อ จึงต้องรับสนอง
พระกระแสรับสั่งเข้าแปลต่อไป และก็ทรงแปลได้อีก ๑ ประโยค
ในปีนั้นเองทรงเป็นเปรียญ ๗ ประโยค เรื่องนี้ท่านเจ้าพระยา
วิชิตวงศ์วุฒิไกร เมื่อดำรงตำแหน่งเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรม-
การในเวลานั้น เป็นผู้นำพระกระแสรับสั่งมาบอก

สมเด็จพระญาณโทย (อยู่)

๕๒๗

พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้ทรงเข้าแปลพระปริยัติธรรมสนามหลวง
ได้อีก ๑ ประโยค ทรงเป็นเปรียญ ๘ ประโยค

พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้ทรงเข้าแปลพระปริยัติธรรมสนามหลวง
ได้ทรงเป็นเปรียญ ๘ ประโยค

สมเด็จพระสังฆราช พระองค์ทรงได้เป็นเปรียญ ๘ ประโยคองค์แรกในรัชกาลที่ ๕ จึงทรงได้รับ พระมหากรุณาธิคุณให้นำรถยนต์หลวงมาส่งจนถึงพระอารามที่อยู่เป็นพิเศษ และนับตั้งแต่นั้นมา ถ้าเปรียญรูปใดสอบได้ ๘ ประโยค ก็ทรงพระกรุณาโปรดให้นำรถยนต์หลวงส่งเปรียญรูปนั้นจนถึงที่ เป็นธรรมเนียมมาจนถึงปัจจุบัน

สมเด็จพระสังฆราชพระองค์นี้ นับตั้งแต่ได้ทรงเข้าแปลพระปริยัติธรรมมาตั้งแต่ประโยคต้นจนถึงประโยคสุดท้าย คือประโยค ๘ ไม่เคยแปลตกเลย บุคคลที่มีความเฉลียวฉลาดและปรีชาสามารถเช่นนี้หาได้ยากยิ่ง

สมเด็จพระสังฆราช ทรงมอบกายถวายชีวิตในพระพุทธศาสนา มีองค์ศรัทธาไม่หวั่นไหว และสมบูรณ์ด้วยศีลาจารวัตร แม้เมื่อดำรงสมณศักดิ์สูงแล้วก็ไม่ทรงมีวามเอนในอำนาจไม่ว่าในกาลไหน ๆ ทรงเป็นนักปราชญ์ชั้นนำมีความรู้ความเชี่ยวชาญมิใช่ว่าเฉพาะแต่เพียงภาษามคธเท่านั้น พระองค์ยังทรงเชี่ยวชาญ

ในอักษรสมัยไพรัชพากย์อีกหลายภาษา เช่นภาษาสันสกฤต ภาษาละติน และภาษาอังกฤษเป็นต้น ทรงเป็นพระมหาเถระผู้รัตัญญ ทรงมีพระเมตตาธรรมประจำใจ มีพระกรุณาต่อชนทั่วไป มีพระอภัยาคัยละมุนละไม เป็นบุคคลที่ใคร ๆ เข้าหาได้โดยง่าย ไม่ทรงถือพระองค์ ทรงปฏิบัติศาสนกิจและสังฆกรรมต่าง ๆ สม่าเสมอมิได้ขาด ทรงเป็นผู้มีพระเมตตากรุณา สงเคราะห์พระภิกษุตามเถร และเพื่อนพรหมจรรย์โดยอเนกปริยาย ทรงเป็นผู้ไต่ตอกการศึกษา และส่งเสริมการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ทรงเป็นผู้เข้าถึงอรรถรสแห่งพระบาลีพร้อมทั้งอรรถกถาและฎีกาต่าง ๆ การที่พระองค์ท่านได้ทรงเป็นผู้ชำระอรรถกถา วิภังค ปกรณ์ ขีธัมมโมทวิโนทนี ย่อมนับว่าเป็นพยานให้เห็นพระปรีชาสามารถของพระองค์ท่านเป็นอย่างดี

หน้าที่การงาน

พ.ศ. ๒๔๔๕ เมื่อทรงได้เป็นเปรียญ ๘ ประโยคแล้ว ก็ทรงดำรงตำแหน่งเป็นกรรมการสนามหลวง สอบไล่พระปริยัติธรรม ณ วัดพระศรีรัตนศาสดารามตลอดมา

พ.ศ. ๒๔๕๖ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแต่งตั้งให้เป็นพระคณาจารย์โท ฝ่ายคันถ-

สมเด็จพระญาณโทย (อยู่)

๕๒๕

พระแล้วโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าสำนักเรียนวัดสระเกศ มาจน
กระทั่งปัจจุบันนี้

พ.ศ. ๒๔๕๘ เมื่อย้ายสนามหลวงแผนกบาลี ไปทำการ
สอบที่วัดเบญจมบพิตร เปลี่ยนระบบการสอบจากการแปลด้วย
ปากมาเป็นข้อเขียน ก็ทรงดำรงตำแหน่งเป็นกรรมการตรวจประ-
โยคด้วย

พ.ศ. ๒๔๖๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา-
วชิรญาณวโรรส ทรงแต่งตั้งให้ทรงเป็นแม่กองธรรมสนามหลวง
จังหวัดนครราชสีมา

พ.ศ. ๒๔๖๔ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรา-
วดี สมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงโปรดให้เป็นแม่กองธรรมสนาม
หลวง จังหวัดกาญจนบุรี

พ.ศ. ๒๔๖๕-๖๖ ทรงได้รับหน้าที่เป็นแม่กองธรรม
สนามมณฑลภูเก็ต รวม ๒ ปีติดต่อกัน

วันที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๗ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า
ทรงแต่งตั้งให้เป็นผู้รับตำแหน่งเจ้าคณะแขวงเหนือ จังหวัดธนบุรี

พ.ศ. ๒๔๖๗ ทรงได้รับหน้าที่เป็นแม่กองธรรมสนาม
มณฑลภูเก็ตอีกครั้งหนึ่ง

พ.ศ. ๒๔๖๗ ทรงรับหน้าที่เป็นแม่กองธรรมสนามมณฑลนครราชสีมา

วันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๗ ในสมัยรัชกาลที่ ๗ ทรงพระกรุณาโปรดแต่งตั้งให้เป็นเจ้าคณะแขวงเหนือ จังหวัดธนบุรี ทรงได้รับหน้าที่รับผิดชอบมาจนถึงคราวเปลี่ยนแปลงพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๗๔

พ.ศ. ๒๔๗๐ ทรงดำรงตำแหน่งกรรมการมหาเถรสมาคมตลอดมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๗๔

พ.ศ. ๒๔๗๔ ทรงได้รับเลือกเป็นรองประธานสังฆสภา และต่อมาเมื่อประธานสังฆสภาว่างลง ก็ทรงได้รับเลือกเป็นประธานสังฆสภามาจนถึงคราวเปลี่ยนแปลงพระราชบัญญัติ คณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๕๐๕

วันที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๕ ทรงดำรงตำแหน่งผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราชและประธานกรรมการมหาเถรสมาคม

สมณศักดิ์

วันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ทรงได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่ พระปิฎกโกศล

วันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๔ ในสมัยรัชกาลที่ ๖

สมเด็จพระเจ้า ๑ ญาณโทย (อยู่)

. ๕๓๑

ทรงได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้น
“ราช” ที่ พระราชเวที

วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๖ ในสมัยรัชกาลที่ ๖
ทรงได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้น “เทพ”
ที่ พระเทพเวที

วันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๐ ในสมัยรัชกาลที่ ๗
ทรงได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้น
“ธรรม” ที่ พระธรรมเจดีย์

วันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ ในสมัยรัชกาลที่ ๘ ทรง
ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะตำแหน่งเจ้า
คณะรองที่พระธรรมวโรดม

ดั่งมีสำเนาประกาศว่า

“สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล มีพระบรมราชโอง
การโปรดให้ประกาศว่า โดยที่ทรงพระราชดำริว่าพระธรรมเจดีย์
มีปฏิภาณ ปริชาศึกษา แดกฉาน ในพระปริยัติไตรปิฎก สัทธรรม
สำเร็จภูมิเปรียญ ๘ ประโยค โปรดให้เป็นพระราชาคณะตำแหน่ง
พระปิฎกโกศล พระราชเวที พระเทพเวที และพระธรรมเจดีย์
เป็นลำดับมา ก็รักษาสังวรสมณวัตรและขนบธรรมเนียมประเพณี
ราชการเรียบร้อย สมควรแก่ตำแหน่งมาด้วยดี มีอุปสาคะวิริยะ

ประกอบศาสนกิจเป็นติดตามหิตประโยชน์ อาทิเป็นผู้แรกเริ่มจัด
การศึกษาพระปริยัติธรรม และทำการอบรมสั่งสอนด้วยตนเองมา
ก่อนในสำนักเรียนวัดสระเกศให้จำเริญรุ่งเรือง และได้ส่งเสริม
อุดหนุนตลอดมา ปรากฏมีศิษยานุศิษย์ พระภิกษุตามเถรสำเริง
ภูมิเปรียญธรรมประโยคต่าง ๆ และนักธรรมชั้นนวกภูมิ มัชฌิม-
ภูมิ และ เถรภูมิเป็นอันมาก กระทั่งแพร่หลายไปในจังหวัดต่าง ๆ
ได้ทรงพระกรุณาโปรด ยกย่อง เกียรติยศ ให้เป็น พระคณาจารย์โท
ทางคันถธุระแต่แรก ได้เป็นกรรมการสนามหลวงเป็นแม่กอง
ธรรมสนามหลวงมณฑลนครราชสีมา มณฑลภูเก็ต และจังหวัด
กาญจนบุรี ในการบริหารได้เป็นเจ้าคณะแขวงเหนือจังหวัด
ธนบุรี เป็นสมาชิกสังฆสภา และได้รับแต่งตั้งเป็นรองประธาน
สังฆสภา ได้ปฏิบัติทำให้เป็นไปเรียบร้อยด้วยดีทุกประการ ได้
ทำการปฏิสังขรณ์ทั่วไปในพระอารามและพระอุโบสถทั้งหลาย กับ
บำรุงรักษาปฏิสังขรณ์บรมบรรพตปฐนียสถานให้สถิต สถาวรด้วย
ดี นอกจากนี้ยังเป็นผู้รอบรู้ ในอักษรสมัย ทั้งสกสมัยและปรมัย
เป็นอันดี เล่าเรียนชำนาญในคัมภีร์ ไทโรศาสตร์พยากรณ์เอาใจ
ใส่ในการ แสดง ธรรมเทศนา โอวาทานสาสนีย์ แก่ พุทธ บริษัท ทั้ง
คฤหัสถ์และบรรพชิต บัดนี้พระธรรมเจดยกเจิญด้วยพรพรายุกาล
วัยวุฒิวิรัตตัญญูภาวะคุณสมบุรณ์ บริสุทธ์ ด้วย พรหม จริยวัตร คีล

สมเด็จพระญาณโกศล (อยู่)

๕๓๓

สมาจาร เป็นที่เคารพสักการของพุทธมามกชน สมควรยกย่อง
ให้ดำรงสมณฐานานุกัตตสูงชัน

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดให้สถาปนาพระ ธรรมเจดีย์
เป็นที่รองสมเด็จพระราชาคณะมีราชทินนาม ตามจารึกใน ทิรัญบัฏ
ว่า พระธรรมวโรดม บรมญาณอดุลย์ สุนทรนายก ตรีปิฎก
คุณาลังการภูษิต สุทธิกิจสาทร มหาคณิศร บวรสังฆาราม
คามวาสี สถิต ณ วัดสระเกศราชวรมหาวิหารพระอารามหลวง
มีฐานานุกัตต ควรตั้งฐานานุกรมได้ ๘ รูปคือ พระครูปลัดสุ-
วัฒนสุตคุณ วิบุลธรรมคณิศร อรรถมहाคณานุนายก ๑ พระ
ครูวินัยธร ๑ พระครูธรรมธร ๑ พระครูศัพท์วิมล พระครูคู่สวด ๑
พระครูมงคลวิลาส พระครูคู่สวด ๑ พระครูสังฆรักษ์ ๑ พระ
ครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑

ขออาราธนาพระคุณทงปวงผู้ ได้รับ พระ ราช ทาน เลื่อน
สมณศักดิ์สมณฐานันดรเพิ่มอิสริยยศในครั้ง นี้ จะรับภาระพระ-
พุทธศาสนา เป็นภาระส่งสอน ช่วยระงับอธิกรณ์ และอนุเคราะห์
พระภิกษุสามเณรในคณะและในพระอาราม ตามสมควรแก่กำลัง
และอิสริยยศที่พระราชทานนี้ และขอจงเจริญ อายุ วรรณ
สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสิริสวัสดิ์ จริยวัตรวิบุลย์ไพศาลในพระ
พุทธศาสนา เทอญ

ประกาศ ณ วันที่ ๑๙ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๗๗ เป็น
ปีที่ ๑๒ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช

นายกรัฐมนตรี

ครั้นต่อมาเมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ พระบาท
สมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ได้ทรงพระกรุณาโปรด
สถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ตั้ง
มีสำเนาตามประกาศกำกับสัพพวรรณบัญญัติ

(พระปรมาภิไธย) ภูมิพลอดุลยเดช ป.ร.

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิต-
ลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤพดินทร์สยามินทราธิราช บรมนาถ
บพิตร

มีพระบรมราชโองการโปรดให้ประกาศว่า โดยที่ทรงพระ
ราชดำริว่า พระธรรมวโรดม เป็นพระเถระผู้เจริญด้วยวิริยธิ-
คุณ วิบุลยปฏิภาณปรีชาได้ศึกษาแตกฉานในพระปริยัติไตรปิฎก
ศีลธรรม รอบรู้อักษรสมัยทั้งสกพากย์ และไพรัชพากย์เป็นอย่าง
ดี และชำนาญในคัมภีร์โหราศาสตร์พยากรณ์ ดำรงสถาพรอยู่

ในสมณคุณแนกขัมมปฏิบัติ สมบูรณ์ด้วยศีลาจารวัตร รัตตัญญู มหาเถรธรรมตลอดมาช้านาน ได้ประกอบกรณียกิจเป็นหินดานุหิต ประโยชน์ไพศาล แก่พุทธจักรและอาณาจักรตั้งปรากฏความใน ประกาศสถาปนาเป็นทรงสมเด็จพระราชาคณะ เมื่อวันที่ ๙ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๘๘ นั้นแล้ว

ครั้นต่อมา พระธรรมวโรดม ยิ่งเจริญด้วยอุตสาหวิริยาธิคุณ สามารถเอาภาระธุระพระพุทธานุศาสน์เป็นพาหุโลกนิยตสมาทาน มิได้ทอดทิ้งในการปกครองพระอารามก็เอาภาระบูรณปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุทั่ว ๆ ไป ให้กลับมีสภาพมั่นคงขึ้นกว่าแต่ก่อน โดยเฉพาะพระบรมบรรพต ปุณณีสถานก็ได้จัดการบูรณะเป็นการใหญ่ อันจักหวังได้ว่าปุณณีสถานแห่งนี้ จักเป็นศรีสง่าแก่พระนครได้แห่งหนึ่ง ในหน้าที่การบริหารทางคณะสงฆ์ ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นองค์ประธานสังฆสภา ได้ปฏิบัติหน้าที่ให้สำเร็จเรียบร้อยเป็นผลดีตลอดมา บัดนี้พระธรรมวโรดม ก็เจริญยิ่งด้วยพรรษาอายุการรัตตัญญูมหาสถาวโรวธรรม มั่นคงในพระพุทธานุศาสน์เป็นอจลพรหมจริยาภีรวิธ สังเคราะห์พุทธบริษัทปกครองพระสงฆ์ ดำรงตำแหน่งสมณศักดิ์ติดต่อกันมาช้านานถึง ๔๕ พรรษา ได้เป็นครูและอุปัชฌายาจารย์แก่มหาชนเป็นอันมาก อุตสาหะส่งสอนอบรมพระภิกษุสามเณร และคฤหัสถ์ศาสนิกบริษัท

ให้เจริญในธรรมปฏิบัติ มีศิษยานุศิษย์ไพศาล เป็นที่เคารพนับถือสักการบูชาแห่งพุทธมามกาชนทั่วไป สมควรจะสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะได้

จึงมีพระบรมราชโองการโปรด ให้สถาปนาพระธรรมวโรดมขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะมีราชทินนาม ตามจารึกในสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ญาณอดุลสุนทรนายก ตริปิฎกวิद्याคุณ วิบุลคัมภีรญาณสุนทร มหาคณิศร บวรสังฆาราม คามวาสี อรัญวาสี สถิต ณ วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวง มีฐานานุกิตติตั้งฐานานุกรมได้ ๑๑ รูป คือ พระครูปลัดตัมพิพัฒน์ศีลาจารย์ ญาณธำมา มหาสังฆานุนายก ปิฎกธรรมรักขิต ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูธรรมธร ๑ พระครูเมธังกร พระครูคู่สวด ๑ พระครูวรวงศ์ พระครูคู่สวด ๑ พระครูธรรมมรุต ๑ พระครูธรรมมรุต ๑ พระครูสังฆวิจารย์ ๑ พระครูสมุทร ๑ พระครูใบฎีกา ๑

ขออาราธนาพระคุณ จงรับภาระพระพุทธศาสนาเป็นการสั่งสอนช่วยระงับอภิภคินและอนุเคราะห์พระภิกษุสามเณร โดยสมควรแก่กำลัง และอิสรียศซึ่งพระราชทานและจงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสิริสวัสดิ์ จิรัฏฐิติ วิรุฬหิไพบูลย์ ในพระพุทธศาสนาเทอญฯ

สมเด็จพระเจ้า ๖ ญาณโทย (อยู่)

๕๓๗

ประกาศ ณ วันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๙๖ เป็น
ปีที่ ๗ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

จอมพล ป. พิบูลสงคราม

นายกรัฐมนตรี

ต่อมาเมื่อมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระ-
ราชบัญญัติคณะสงฆ์พุทธศักราช ๒๕๐๕ ขึ้น โดยคำแนะนำและ
ยินยอมของสภาร่างรัฐธรรมนูญ ในฐานะรัฐสภา และรัฐบาล
ได้รับสนองพระบรมราชโองการให้ประกาศ พระราชบัญญัติคณะ-
สงฆ์ฉบับนี้ให้ผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๖
เป็นต้นมา เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชฯ ก็ได้ดำรงตำแหน่งผู้ปฏิบัติหน้าที่
สมเด็จพระสังฆราช และดำรงตำแหน่งประธานกรรมการมหาเถร
สมาคม ตามผลแห่งพระราชบัญญัติฉบับนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชฯ
ได้ทรงใช้ความรู้ความสามารถปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเรียบร้อยดี
ตลอดมา

ครั้นถึงวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๖ นี้ พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชได้ทรงพระกรุณาโปรดสถาป-
นาให้ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเนื่อง ใน พระราชพิธีฉัตร-
มงคล ดังสำเนาประกาศสถาปนาตั้งน

(พระปรมาภิไธย) ภูมิพลอดุลยเดช ป.ร.

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤพดินทร สยามมินทราธิราช บรมนาถบพิตร

มีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ ประกาศว่า โดยที่ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกได้ว่างลง เป็นการสมควรที่จะสถาปนาสมเด็จพระราชาคณะชั้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช เพื่อจักได้บริหารการพระศาสนา ให้สมบุรณ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ และตามระเบียบราชประเพณีสืบไป อนึ่ง พระราชดำริว่า พระสงฆ์ซึ่งดำรงในสมณคุณใหญ่ยิ่งมีอยู่ สมควรที่จะสถาปนาขึ้น เป็นสมเด็จพระราชาคณะ แทนตำแหน่งว่างในคราวนี้

จึงทรงพระราชดำริว่า สมเด็จพระพุทธิโชษาจารย์ เป็นมหาเถรเจริญในสมณคุณเนกขัมมปฏิบัติ สมบุรณ์ด้วยศีลาจารวัตรรัตตัญญูมหาเถรกรณธรรม มีปฏิภาณปรีชา ได้ศึกษาแตกฉานในพระไตรปิฎกสัทธรรม รอบรู้อักษรสมัยทั้งสกสมัยและไพรัชพากย์เป็นอย่างดี ทั้งชำนาญในคัมภีร์โหราศาสตร์พยากรณ์ ดำรงสถาพรอยู่ในสมณพรหมจรรย์. ตลอดมาเป็นเวลานาน

สมเด็จพระญาณโทย (อยู่)

๕๓๕

ถึง ๖๘ พรรษา ได้ประกอบกรณียกิจ เป็นกิตติคุณประโยชน์ แก่พุทธจักรและอาณาจักรอย่างไพศาล ดังความพิสดารปรากฏใน ประกาศสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะ เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๘๖ นั้นแล้ว

ครั้นต่อมาสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ก็เจริญด้วยอุตสาหะ วิริยาคิณ สามารถเอาภาระธุระ ทางพระพุทธศาสนา เป็นพาหุกิจจนตยสมาทานมิได้ทอดย ในการปกครองอารามก็ได้ทำการบูรณปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ พระบรมบรรพต สำเร็จเรียบร้อยดั่งชนกว่าแต่ก่อนมาก นอกจากนั้นยังได้สร้างตึกเป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรมขึ้นใหม่อีกหลังหนึ่ง นับว่าเป็นประโยชน์แก่ พระศาสนา ดังเป็นที่ปรากฏอยู่แล้ว

บัดนี้ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ก็เจริญพรรษากาล รัตตัญญูมหาสถาปนาธรรมมั่นคง ในพระพุทธศาสนา เป็นจลพรหมจริยาภีรต สงเคราะห์พุทธบริษัท ปกครองสงฆ์ดำรงตำแหน่งสมณศักดิ์ติดต่อกันมาช้านานถึง ๕๕ พรรษา ได้เป็นครู และเป็นอุปัชฌายาจารย์แก่ฆราวาสเป็นอันมาก มีศิษยานุศิษย์แพร่หลายไพศาล เป็นที่เคารพสักการแห่งพุทธมามกชนทั่วไป ประกอบด้วยขณะนี้ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ก็ได้เป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราชอยู่แล้ว จึงสมควรสถาปนาขึ้น

เป็นสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ประธานาธิบดี
แห่งสังฆมณฑล เพื่อเป็นศรีศักรมงคลแด่พระพุทธศาสนาสืบไป

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ให้สถาปนาสมเด็จพระพุทธ
โฆษาจารย์ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช มีพระนามจารึกในพระ
สุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สุขุมวิธาน อังมสกล
มหาสังฆปริณายก ตรีปิฎกโกศล วิมลคัมภีรญาณ ญาโณทยา
ภิธานสังฆวิสต์ พุทธบริษัทคารวสถาน ธรรมปฏิภาณญาณ-
สุนทร บวรธรรมบพิตร สมเด็จพระสังฆราชเสด็จสถิต ณ วัด
สระเกศราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวงเป็นประธานในสังฆ-
มณฑลทั่วราชอาณาจักร

ขออาราธนาให้ทรงรับธุระพระพุทธศาสนา เป็นภาระสั่ง
สอน ช่วยระงับอธิกรณ์ และอนุเคราะห์พระภิกษุสามเณรใน
สังฆมณฑลทั่วไป โดยสมควรแก่พระอิศริยยศซึ่งพระราชทาน
จงทรงเจริญพระชนมายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสิริ-
สวัสดิ์ จิรัฏฐิติ วิรุฬหิไพบูลย์ ในพระพุทธศาสนาเทอญ

ให้ทรงมีพระราชอาคัน และพระครูฐานานุกรมระดับ
อิศริยยศ ๑๕ รูป คือ

๑. พระมหาคณานุกิษย์ สังฆอิศริยาลงกรณ์ สุนทรธรรม-

สมเด็จพระญาณโทย (อยู่)

๕๔๑

สาธก พุทธปาพจนตลกมหาเถรานุเถระ คณาธิบดีศรีรัตนค-
กาจารย์ พระราชาคณะปลัดขวา

๒. พระจุลคณานุศาสน์ วิจารณ์ภาสภาคยคุณ สุนทร
ศาสนกิจบรรหาร มหาเถรานุเถระการี สมุหบดีศรีธรรมภาณ-
กาจารย์ พระราชาคณะปลัดซ้าย

๓. พระครูธรรมคณาสุนทร
๔. พระครูวินัยกรณโคกน
๕. พระครูพรหมวิหาร พระครูพระปริตร
๖. พระครูญาณวิสุทธิ พระครูพระปริตร
๗. พระครูวินัยธร
๘. พระครูธรรมมธ
๙. พระครูพิมลธรรมภาณ พระครูคสด
๑๐. พระครูพิศาลธรรมคุณ พระครูคสด
๑๑. พระครูพิบูลบรรณวัตร
๑๒. พระครูพัฒนบรรณกิจ
๑๓. พระครูสังฆบริหาร
๑๔. พระครูสมุห์
๑๕. พระครูใบฎีกา

ขอให้พระคุณผู้ได้รับตำแหน่งทั้งปวงนี้ มีความสุข

ลิวัดวัดเสนาภรณ์ในพระบรมพุทธศาสนาเทอญ ฯ

ประกาศ ณ วันที่ ๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๐๖
เป็นปีที่ ๑๘ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

จอมพล ต. อดิเรก

นายกรัฐมนตรี

การปกครอง

พ.ศ. ๒๔๖๗ เมื่อคราวที่ทรงดำรงสมณศักดิ์พระ
เทพเวที ได้รับพระบรมราชโองการ โปรดให้รับตำแหน่งเจ้า
อาวาสวัดสระเกศ มาจนทุกวันนี้ และเมื่อได้ทรงดำรงตำแหน่ง
เจ้าอาวาสแล้ว ก็ได้รับพระราชทานโปรดให้ทรงเป็นพระ
อุปัชฌายะ ให้บรรพชาอุปสมบทกุลบุตรตลอดมา พร้อมทั้งได้
ทรงทำหน้าที่ให้การศึกษาอบรมพระภิกษุ สามเณร และศิษย์
ในวัด ให้ได้รับการศึกษาศึกษาด้วยดีตลอดมา

การศึกษา

ในฐานะที่ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส สำนักเรียนวัดสระเกศ
พระองค์ได้ทรงอุปถัมภ์ ส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรม ทั้ง

สมเด็จพระญาณโทย (อยู่)

๕๕๓

แผนกบาลีและนักธรรมให้เจริญรุ่งเรืองยิ่ง ๆ ขึ้นไป มีภิกษุ
ตามเถรทั้งในวัดและต่างวัด ได้มาอาศัยเล่าเรียนศึกษา จน
ปรากฏว่ามีนักเรียนสอบไล่ได้นักธรรม และบาลีเป็นจำนวนมาก
เพิ่มขึ้นทุกปี

สำหรับพระภิกษุที่เป็นเปรียญ และนักธรรมในสำนักวัด
สระเกศ ที่ได้ออกไปเผยแผ่การศึกษาในต่างจังหวัด จนปรากฏ
ว่าได้รับหน้าที่และดำรงสมณศักดิ์กมอยู่เป็นจำนวนมาก

นอกจากนั้น สมเด็จพระสังฆราชยังทรงดำรงตำแหน่ง
เป็นองค์อุปถัมภ์กิตติมศักดิ์ ของมหาวิทยาลัยเกร็ดราชวิทยาลัย
ในพระบรมราชูปถัมภ์ มาตั้งแต่เริ่มเปิดการศึกษา เมื่อปี พ.ศ.
๒๔๙๐ ตลอดมา จนกระทั่งถึงปัจจุบัน

การปฏิสังขรณ์

เมื่อได้รับพระกรุณาทรงโปรดให้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส
แล้ว ก็ได้ทรงเริ่มบูรณปฏิสังขรณ์พระอุโบสถทั่วทั้งหลัง ได้ต่อ
หน้าขยายพระวิหารให้กว้างใหญ่ขึ้น ซึ่งอำนวยความสะดวกให้แก่
อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย ผู้ที่จะเข้าไปนมัสการพระอัฐฐารสใน
พระวิหารเป็นอย่างมาก ได้ทรงปฏิสังขรณ์เสนาสนะและถนนในวัด
ให้มีสภาพดีขึ้นกว่าเดิม ได้ทรงทำการบูรณปฏิสังขรณ์องค์

บรมบรรพตจนต่ำเรี่ยเรียบร้อย ได้ทรงสร้างโรงเรียนพระปริยัติ-
ธรรม และหอสมุดของวัดชั้น และได้บูรณปฏิสังขรณ์พระ-
เมียงรอบพระอุโบสถ และเปลี่ยนกระเบื้องเป็นกระเบื้องเคลือบ
ทั้งหมด และได้เทศอนกวีตบบริเวณรอบนอกพระอุโบสถทั้งหมด

การอบรมศีลธรรมแก่ประชาชน

ทรงจัดให้มีการแสดงพระธรรมเทศนา ทุกวัน อัมมัสถวณะ
ในพระอุโบสถ ปราภฏว่าอุบาสิกอุบาสิกามาประชุมฟังธรรม
และรักษาศูโบสถศีล วันพระหนึ่ง ๆ ไม่น้อยกว่า ๑๐๐ คน ใน
วันสำคัญทางพุทธศาสนา เช่นวันวิสาขบูชา และวันมาฆบูชา
เป็นต้น ก็ทรงถือว่าเป็นกิจสำคัญยิ่งที่จะขาดเสียมิได้

นอกจากนั้น ก็ได้ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ สมาคมศูนยคน
ควาทางพุทธศาสนา และสมาคมสังคมสงเคราะห์ทางจิต ซึ่งตั้ง
อยู่ ณ โรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดสระเกศ ได้จัดให้มีการบร-
ยายพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรมทุกวันเสาร์ และ
วันอาทิตย์ ทั้งภาคเช้าและภาคบ่าย มีผู้มาฟังการบรรยายวันละ
หลายร้อยคน นอกจากนั้นก็ได้มีการแสดงวิทยานิพนธ์ปีละ
๕ ครั้ง แต่ละครั้งก็ประมาณ ๓ วัน คำบรรยายต่าง ๆ นั้น ได้
นำไปออกอากาศทางวิทยุกระจายเสียงทุกวัน ซึ่งนับว่าเป็น

สมเด็จพระญาณโกทก (อู่)

๕๔๕

ประโยชน์แก่ประชาชนผู้สนใจมาก และได้รับความนิยมน้อยอย่าง
กว้างขวาง

สำหรับพระภิกษุสามเณรและศิษย์ภายในวัด ก็ทรงจัด
ให้มีการประชุมอบรมและให้การศึกษา และโอวาทานุสาสนี และ
คำแนะนำเสมอมา โดยเฉพาะนวกภิกษุและศิษย์ ในวัดจะต้อง
ได้รับโอวาทานุสาสนี การศึกษาและอบรมเป็นประจำตลอด
ไตรมาส

อนึ่ง ศาสนิกที่สมเด็จพระสังฆราช ได้ทรงบำเพ็ญไว้
แต่ก่อน ๆ ก็ผ่านไปด้วยความเรียบร้อยสมบูรณ์ด้วยดี และ
ศาสนิกใด ๆ ที่สมเด็จพระสังฆราชกำลังทรงบำเพ็ญอยู่ในขณะ
ปัจจุบันนี้ ก็ยังกำลังดำเนินไปด้วยความสมบูรณ์บริบูรณ์
และยังหวังอยู่อีกว่า ศาสนิกใด ๆ ที่สมเด็จพระสังฆราชจัก
ได้ทรงบำเพ็ญต่อไปในกาลเบื้องหน้า ก็พึงหวังได้ว่าศาสนิก
นั้น ๆ จักดำเนินไปด้วยความสะอาดเรียบร้อย มีความเจริญรุ่ง
เรืองยิ่ง ๆ ขึ้นไปเป็นแน่แท้

โดยปกติทั่วไปแล้ว สมเด็จพระสังฆราชของคณะพระ
อัยยาคยังตวงมนัก ทรงปฏิบัติพระองค์เสมอต้นเสมอปลาย มิได้
มีเลือกที่รักมักที่ชัง มิได้เลือกชนวรรณะของผู้เข้าไปเสวนา ผู้ที่
มีทุกข์ร้อนว่าคาญใจมา ก็ทรงบำบัดเบาให้ด้วยกถาธรรมเป็นกำลัง

ใจที่จะต่อสู้อุปสรรค ผู้ใดได้ลาภยศมากก็ทรงแสดงความยินดีด้วย
พร้อมทั้งทรงแนะนำให้ตั้งตนอยู่ในสัจธรรม และความไม่ประ-
มาทมิ้วมา พระองค์ทรงตั้งมั่นอยู่ในพรหมวิหารธรรมตลอดมา
วัตรปฏิบัติใดที่เคยทรงปฏิบัติมาแต่ในอดีตกาลเมื่อต่อมาจะทรงพระ
ชราภาพแล้วก็ได้เว้นที่จะทรงปฏิบัติ เป็นการเพิ่มพูนศรัทธา-
ปศาทะให้แก่ผู้ที่เคารพนับถือยิ่ง ๆ ขึ้น ทรงอนุเคราะห์ผู้ทศอง
การรับอนุเคราะห์จากพระองค์โดยมิได้รังเกียจ หรือเลือกเฟ้นว่า
ผู้นั้น ผู้นั้น เป็นเศรษฐีหรือยากจน

อนึ่ง โดยที่พระองค์ทรงเชี่ยวชาญแตกฉาน ในวิชาโหรา
ศาสตร์เป็นยอดเยี่ยมยากที่จะหาผู้ใดเสมอเหมือน จึงใช้วิชาน
บริการให้แก่ชนทุกชนทุกเพศทุกวัยไปตามหลักวิชา เมื่อมีผู้ขอ
ความอนุเคราะห์ในการประกอบพิธีหาฤกษ์ยาม อันเป็นสิริมงคล
เพื่อประกอบพิธีนั้น แม้การตั้งขอเดกหงชายหญิง ก็ทรงตั้งให้
มิได้รังเกียจ ทรงถือว่าเป็นการอนุเคราะห์ ในทางสิริมงคลแก่ผู้
ที่ทรงตั้งขอให้ และเป็นการฉลองศรัทธาแก่ผู้ที่เคารพนับถือของ
พระองค์ท่าน กิตติศัพททรงเชี่ยวชาญในวิชาโหราศาสตร์นี้ เป็น
ที่รู้จักแพร่หลายในหมู่ชาวไทยทั่วไป เนื่องจากพระองค์ทรงรอบ
รู้ภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี จึงได้ทรงค้นคว้าเทียบเคียงวิชาน
จากตำรับตำราต่างประเทศได้กว้างขวางยิ่งขึ้น ทั้งเป็นองค์ที่ปรก

ชาติที่ทรงคุณวิเศษแก่มามากมโหระแห่งประเทศไทยด้วย ได้ทรงแนะนำและชี้แจงเกี่ยวกับข้อลบลบในวิชา แก่ผู้ทศนใจอยู่เนือง ๆ และทรงปฏิบัติเกี่ยวกับด้านโหราศาสตร์ เป็นบริการในพิธีต่าง ๆ เสมอมาจนทุกวันนี้ แม้จะทรงชราภาพมากแล้วก็ตาม ถ้ามีกนิมัตต์เกี่ยวแก่พิธีการฤกษ์ยามอันเป็นสิริมงคลแล้ว พระองค์ทรงกระตือรือร้นที่จะประสิทธิ์ประสาทให้ด้วยความเต็มพระทัย ไม่ว่าในสถานที่หรือนอกสถานที่ทั้งไกลและใกล้ ทรงพระอุตสาหะเสด็จไปพร้อมกับเสมอมิได้ขาด อาทิเช่นการเปิดป้าย ห้างร้าน บริษัทต่าง ๆ ตลอดจนการเจิมป้ายและประพรมน้ำพระพุทธมนต์ เพื่อให้เกิดความสวัสดิมงคล และความเจริญก้าวหน้าของกิจการนั้น ๆ ตามที่เจ้าภาพปรารถนา ไม่เคยทรงรังเกียจเลยว่าพิธีนั้นจะเล็กหรือใหญ่ เจ้าภาพจะเป็นเศรษฐี รัฐบาล หรือกรรมกร ทรงยินดีเสด็จไปด้วยความเต็มพระทัย

จะเป็นด้วยทรงมีความรู้เชี่ยวชาญในทางโหราศาสตร์ของพระองค์หรืออย่างไรไม่ทราบแน่ มีเรื่องเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์จะได้ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชนั้น ได้เคยตรัสกับผู้ใกล้ชิดในเมื่อสนทนาปรารภกันถึงสังฆารของพระองค์ ทรงตรัสว่า “ฉันยังไม่ตายหรอก ต้องเป็นสังฆราชเสียก่อน” ทำให้เกิดความขบขันแก่ผู้ฟังเป็นอย่างยิ่ง ด้วยว่าขณะนั้นสมเด็จพระ

สังฆราช (ปลด) วัดเบญจมบพิตร ยังคงมีพระชนม์อยู่ และเมื่อเทียบพระชนมายุของพระองค์ กับสมเด็จพระสังฆราช (ปลด) แล้ว ห่างไกลกันถึง ๑๐ กว่าปี คือพระองค์มีพระชนม์แก่กว่าสมเด็จพระสังฆราช (ปลด) ถึง ๑๖ ปี จึงเป็นเรื่องที่เหลือเชื่อจริงๆ ที่สมเด็จพระสังฆราช (ปลด) ยังมีพระอนามัยสมบูรณ์ยิ่งกว่าพระองค์ทุกอย่าง

แต่แล้วไม่นาน สมเด็จพระสังฆราช (ปลด) ก็สิ้นพระชนม์ และพระองค์ก็ได้ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช เป็นองค์ต่อมาจนทุกวันนี้ ดังที่เคยตรัสไว้ ผู้ที่เคยหัวเราะด้วยความขบขันในครั้งนั้น กลับขบขันด้วยความปลื้มปิติ และเชื่อมั่นในวิชาโหราศาสตร์ของพระองค์ยิ่งขึ้น

อีกครั้งหนึ่ง เมื่อได้เป็นสมเด็จพระสังฆราชแล้ว บรรดาพระเถรานุเถรทั้งหลาย ต่างไปเฝ้าแสดงมุทิตาและถวายสักการแก่พระองค์ตามประเพณี ในจำนวนนั้นมีพระครูรูปหนึ่ง อยู่จังหวัดปทุมธานี มีอายุพรรษาเดียวกับสมเด็จพระสังฆราช และชอบพอกันเคยกับพระองค์ มาแต่ครั้งเป็นสามเณรมาด้วยกัน เข้าไปถวายสักการ พระองค์ทรงปราศรัยได้ถนัดถึงความสุขแล้ว ตรัสถามว่า “เดี๋ยวนี้อายุเท่าไรแล้ว” ท่านพระครูรูปนั้นตอบว่า “๘๐ เท่าพระองค์”

สมเด็จพระสังฆราชทรงพระสรวล แล้วตรัสต่อไปว่า
“อยู่เป็นเพื่อนกันให้ถึง ๑๒๐ ก่อนนะ

จะเป็นเรื่องตรัสเล่นเพื่อความขบขันหรือจริงนั้น ยังไม่
อาจทราบได้ แต่ผู้ที่ได้ยินต่างนำไปวิจารณ์กันว่า อาจตรัสจริง
เพราะพระองค์ทรงเชี่ยวชาญทางโหราศาสตร์ดังกล่าวกแล้ว อาจ
รู้ดวงชะตาของพระองค์เอง จึงตรัสคำที่เป็นมงคลแก่ท่านพระครู
รูปนั้น เรื่องนี้จึงต้องดูกันต่อไป ในเมื่อเวลานั้นมาถึง

ในระยะหลัง ๆ นี้ ทรงพระชราภาพมากขึ้น แต่งาน
บริการมิได้ลดลง กลับมีเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม จนพระองค์เอง
เกือบไม่มีเวลาพักผ่อน ต้องปฏิบัติภารกิจทั้งทางด้านคณะสงฆ์
และด้านบริการประชาชน จนทางราชการโดยเฉพาะกรมการ
ศาสนา ต้องออกแถลงการณ์ขอรับรองประชาชน ผู้เลื่อมใสใน
พระองค์ท่าน ให้รวมกับถวายความผาสุกแด่พระองค์ท่าน โดย
ขอให้ตั้งเวรงานพิธีมงคลที่ไม่จำเป็นและสำคัญลงบ้าง เพื่อให้
พระองค์มีเวลาพักผ่อนมาก ๆ เพราะทรงชราภาพมากแล้ว ดัง
มีใจความในคำแถลงการณ์นั้นว่า

เนื่องจากสมเด็จพระสังฆราช ทรงพระชราภาพมากแล้ว
ควรที่จะได้รับการพักผ่อน เพื่อพระอนามัยของพระองค์ให้มาก
หารแต่มีผู้เลื่อมใสในพระองค์เป็นอันมาก อารามนาไป

ในงานพิธีมงคลมิได้ขาด ตลอดถึงการเข้าเฝ้าเพื่อขออุกฤษยามในการประกอบพิธีต่าง ๆ และอื่น ๆ อีก ทำให้พระองค์ไม่มีเวลาพักผ่อนเท่าที่ควร อันอาจทำให้พระอนามัยของพระองค์เสื่อมโทรมมากขึ้น ฉะนั้นกรมการศาสนาจึงได้ปรึกษากับพระเถระผู้ใหญ่ เห็นควรขอความร่วมมือจากพุทธศาสนิกชนทั่วไป ให้ร่วมกันถวายความผาสุกแก่พระองค์ท่าน ดังนี้

๑. ถิ่นนิมนต์ที่ไม่ใช่พิธีสำคัญ ขอให้พระเถระผู้อื่นไปแทน

๒. การขออุกฤษยาม เกี้ยวเก้านมงคล หรือการตั้งข้อเด็ก ขอให้ย่นความจำนงต่อเจ้าหน้าที่ยังทางกรมได้จัดเจ้าหน้าที่ไว้รับรองให้ความสะดวกแล้วรวบรวม นำกราบทูลพระองค์ให้ทรงทราบ และกำหนดเวลาให้มารับ ฯลฯ

นี่เป็นใจความในคำแถลงการณ์ขอความร่วมมือของกรมการศาสนา พร้อมกันนั้นทางกรมก็จัดเจ้าหน้าที่ไปเตรียมงานตามข้อ ๑ และข้อ ๒ เพื่อร่วมมือถวายความผาสุกแก่พระองค์ ด้วยความห่วงใยในพระอนามัย ด้วยความซราภาพของพระองค์

ด้วยแถลงการณ์ฉบับนี้เอง เมื่อพระองค์ทรงทราบเข้าก็ไม่พอพระทัย ด้วยว่าทางกรมได้จัดเจ้าหน้าที่ไปอยู่ประจำ เพื่อรับเรื่องราวแล้วนำทูลทูลทูลดังกล่าวดังกล่าวแล้ว ด้วยพระองค์เห็นว่า

สมเด็จพระญาณโทย (อยู่)

๕๕๑

เป็นการก้าวก้าว ซึ่งควรจะเป็นเรื่องของพระองค์โดยเฉพาะ ด้วยวาทะกัมมัตถก การชอฤกษ์ยามกต หรือการตงชอเตกเพอ เป็นสิริมงคลกต เจ้าภาพหรือผู้มีธุระเกยวข้อง ควรจะได้พบปะ กับพระองค์เอง ไม่ให้มีคนอื่นนำมาเสนอ โดยพระองค์มิได้ชัก ไข้วตอบถามให้ถูกจุดประสงค์ของผู้ยื่น ๆ เพราะพระองค์มิ ได้ถือว่า “เป็นสังฆราชแล้วใครพบไม่ได้” เคยปฏิบัติมาแต่ ก่อนอย่างใด พระองค์ก็คงปฏิบัติต่อไปโดยเสมอต้นเสมอปลาย มิได้เลือกขณวรณ ซึ่งพระองค์ได้ตรัสเมื่อทราบแถลงการณ์ ของกรมการศาสนาในเรื่องนี้ว่า “ฉันเป็นพระสังฆราชของประ ชาชนนะ”

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าพระองค์เข้าถึงจิตใจของประชาชน ทรง อุทิศพระองค์เพื่อความเจริญสุขของผู้อื่นจริง ๆ ไม่ว่าบุคคลนั้น จะอยู่ในฐานะใด ย่อมเข้าถึงพระองค์ท่านเสมอหน้ากันหมด สม ดังที่ใต้พระนามว่า “สมเด็จพระสังฆราชของประชาชน”

และในที่สุดแห่งพระประวัติของพระองค์ ผู้เขียนขอเสนอ ถวายอภิวัตเจริญพระพรแด่พระองค์ ขอให้ทรงมีพระชนมายุยัง ยืนนาน ปราศจากพระโรคพาธทั้งปวง และทรงมีพลานามัย สมบูรณ์ เพื่ออยู่เป็นหลักชัยของสังฆมณฑลทั้งหลาย และเป็น มิ่งขวัญของพุทธบริษัททั้งปวงตลอดไปสันกาลนาน ๆ

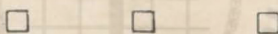
ฌมมํ จเว สุจริตํ
 พิงประพัตติธรรมาให้สุจริต
 พิงประพัตติยิตพระธรรมาให้สุจริต
 อย่าให้จิตกวัดแกว่งตะแบงได้
 ถือพระธรรมดลัดลักษณะเป็นหลักชัย
 จะคุ้มภัยสารพันบันดาลดล
 หังดาภยศสรวเสริญเจริญศรี
 บังเกิดมพวงพรวายเหมื่อนสายฝน
 หลงมาเองสู่หัตถ์ในบัดดล
 ไม่ต้องตนตนแสวงแข่งกับใคร ฯ

หนังสือชุด วรรณคดี ที่น่าอ่าน

นำมาเรียบเรียงเป็นร้อยแก้ว โดย...เปรมเสรี

รามเกียรติ์	เล่มละ 50 บาท
สังข์ทอง	„ 50 บาท
ขุนช้างขุนแผน	„ 50 บาท

ทุกเล่มจัดพิมพ์อย่างปราณีตงดงาม มีภาพแทรกภายในเล่ม เหมาะสำหรับเด็กและผู้ใหญ่ อ่านเข้าใจง่าย

หนังสือ จินตนิยายอิงหลักธรรมทางพุทธศาสนา ของ สุชีพ ปุญญานุภาพ

ประวัติศาตร์ศาสนา	เล่มละ 28 บาท
เชิงพาณิชย์พจน์	„ 25 บาท
อาทิตย์ขึ้นทางตะวันตก	„ 25 บาท
นันทะปชาบดี	„ 28 บาท

สมเด็จพระสังฆราช

เล่มละ 38 บาท

